אבות דרבי נתן

בשתי נוסחאות

א. הנוסחא המפורסמת [illegible]

ב. נוסחא אחרת, עתיקה, [illegible]

עם הערות עלין בשם [illegible]

[illegible]

מבוא

בהשתלשלות המסכת [illegible]

[illegible]

[illegible]

מפתח לפסוקי [illegible]

ש נ י א ו ר ז ל מ ן ש ע כ ט ע ר

[illegible]

[illegible] D. Lippe in Wien
[illegible] Frankfurt a M.
[illegible]

מסכת

אבות דרבי נתן

בשתי נוסחאות

א) הנוסחא המפורסמת בתיקון והגהה ע"פ הדוגמאות וכתבי יד שונים.

ב) נוסחא אחרת עתיקה בכתב יד והוזכרה בקצת ספרים ולא נדפסה עדיין.

עם הערות עליהן בענין חילוף הגירסאות והדוגמאות בשני התלמודים והמדרשים ואיזה באורים בדרך קצרה.

ועם

מבוא

מדבר בהשתלשלות המסכת הזאת וטיבה ושתי נוסחאותיה וטיב הכ"י הנמצאים ממנה ומפרשיה.

ונלוו לזה ארבע הוספות

מכילות לקוטי נוסחאות מכ"י שונים והשמטות ותיקונים כאשר יבואר בפנים.

ושלשה מפתחות

מפתח לפסוקי תנ"ך ומפתח לפרקי אבות ומפתח השמות.

מאת

שניאור זלמן שעכטער.

וויננא, תרמ"ז לפ"ק.

בהוצאות המוציא לאור

Im Commissions-Verlage von D. Nutt in London. Ch. D. Lippe in Wien und D. Kauffmann in Frankfurt a M.

1887

נדפס בדפוס מרדכי קנאפפלמאכער והמנהל אברהם ראֵרעס, וויען, לעאפאלדשטאדט, אבערע־דאנוישטראססע 63.

מנחת תודה

לכבוד האברך המשכיל

כמהור"ר

יוסף קלויד גאָלדשמיד מאָנטעפיאָרע

בן לכבוד המנוח

כמ"ר **נתנאל** ז"ל ומרת **חנה עממא מאָנטעפיאָרע**.

מאת

המוציא לאור.

TO

CLAUDE G. MONTEFIORE.

This book, which with a few words of preface I now place in your hands, attempts to put forward for the first time a correct and readable text of the ABOTH DE RABBI NATHAN, one of the so-called "Minor Tractates" usually printed with the Babylonian Talmud. It will not be denied that such a work was needed. For, although the ABOTH DE RABBI NATHAN has been frequently issued, each new edition has only served to increase the number of corrupt and meaningless passages.

To secure as correct and intelligible a text as possible, I have diligently collated all the MSS. in which the tractate is either wholly or partially contained. Two different recensions, one of which has hitherto existed only in Manuscript, are printed in opposite columns. In the notes I have pointed out the parallel passages to either recension. A somewhat elaborate introduction seeks to explain the genesis of the tractate, its relation to contemporary Rabbinic literature, and the character of the MSS. The copious notes and appendices are intended to supply the student with helpful material towards a better understanding of the text.

Professor Jowett has wisely said: — "More often than we suppose, the great sayings and doings upon the earth, 'thoughts that breathe and words that burn', are lost in a sort of chaos to the apprehension of those that come after." The older Rabbinic literature is a striking illustration of the Professor's dictum. Than it there is no chaos more chaotic. To introduce a little order into this chaos, to modify the darkness, to track out the "lost thoughts" through the mazes of the labyrinth — this is the task which the modern Rabbinic scholar must put before himself.

In the pursuit of that task there is no better country to work in than England. For Hebrew literature its libraries are replete with priceless treasures both in MSS. and in early editions of printed works. All of them without exception are invariably placed at the disposal of the student with the most generous courtesy. Even in this small treatise, many a "thought", which I had imagined to be "lost" for ever has suddenly from the page of a fresh MS. flashed its true and full meaning upon me. The Bodleian Library of Oxford, and the British Museum of London are, and always will be, the promised land of the Hebrew scholar.

Had it not been for your kindness, I should never have gathered of its fruits. How far my present attempt has been successful, scholars must decide. But its worth, whatever it may be, is due to you. For without your aid and sympathy my literary activity would have found no outlet, and no chosen scheme of work been realized.

As a mark of my sincere gratitude for the good fortune which has befallen me — a fortune of which better and wiser men than I have been deprived — let this, my first larger attempt in the field of Hebrew literature, be herewith dedicated to you.

S. SCHECHTER.

London, October 12th 1886.

הקדמה

אמר שניאור זלמן בן לכבוד אאמו"ר כמוהר"ר יצחק שו"ב בק"ק פאָקשאַן במדינת רומאניא. המסכת הזאת אשר אנכי מגיש בזה לפני חכמי ישראל ערוכה בשתי נוסחאות עם הערות והוספות ומפתחות היא פרי עמלי אשר עבדתי בה איזה שנים. ונתעוררתי אל המלאכה הזאת על ידי שיחת ת"ח עם הרב כמוהר"ר ישראל לוי נר"ו ר"מ בק"ק ברעסלויא. ובהיותו עוד בק"ק בערלין נדברנו יחד על טיב המסכת אדר"נ וחשיבותה אשר צפונות בתוכה כמה מרגליות יקרות מתורת התנאים אבל אדם אין בארץ לעבדה ולשמרה. ואנכי מאז מחריש ומשתאה לגורל המסכת הזאת אשר כן הרבו להדפיס אותה כן פרצו שיבושיה ואשר כן רבו מפרשיה כן רבו סתימותיה. ועל ידי שיחה זאת גדלה התשוקה בלבי לנסות את כחי בדבר הזה אולי יצלח לי להפיץ אור על תעלומות דברי המסכת הזאת ולהבינה לכל קורא בה. ואקום ואחל ללמוד אותה בעיון עם כל המפרשים שבאו לידי. וה' היה עמדי כי כאשר שמעו חכמי ישראל החרדים עוד לתורת חז"ל הקדמונים העידו אותי על כמה כ"י מהמסכת הזאת וגם השתדלו להעתיקם למעני וקצתם מסרו בידי כתבי יד מכתי אוצרות ספריהם אשר עוד אדבר עליהם. ועוד הוסיף ה' להפליא חסדו עמדי כי שלח לפני את תלמידי המופלא העוסק ג"כ בתורת ה' ה"ה כש"ת כמוהר"ר יוסף קלויד מאָנטעפיאָרע נר"ו — אשר לשמו הקדשתי את החבור הזה — ויביאני אל ארצו היא ארץ בריטאניא המהוללה. ארץ אשר עיני כל חכמי ישראל צפות אליה ששם תורה מונחת באוצרות הספרים אשר באָקספאָרד ובלאָנדאָן עם כל פירושיה בכל פרטיה לכל סעיפיה וענפיה גם בכ"י וגם בספרי הדפוס עתיקים. וכל יקר ראתה עיני שם. כמה פירושים על אבות בכ"י וכן כמה קובצי הגדות ומדרשים אשר מכולם נעזרתי לתכלית המלאכה אשר לפני.

אחרי הודעתי זאת בקוצר מלים הנני פה עוד לדבר על כמה פרטים שונים הנוגעים לקורות המסכת הזאת בכלל ולאופן מלאכתי בהוצאה בשתי הנוסחאות בפרט. ולמען העביר לפני הקורא דבר דבור על אופניו יחדתי לכל פרט ופרט פרק בפני עצמו. ואלו הם:

פרק א באסיפת הדעות השונות אודות הזמן אשר בה נתחברה מסכת זאת ומי היה מחברה.

פרק ב מן דכנוים השונים אשר כנוה הראשונים ז"ל בהעתיקם דבריהם ואגב יבואר ג"כ מי הם המחברים אשר השתמשו בנוסחא א' ומי הם אשר השתמשו בנוסחא ב'.

פרק ג מדבר ביחס האדר"נ בשתי הנוסחאות לפרקי אבות בהמשנה.

פרק ד מדבר בטיב דברי פירוש אבות המיוחס לרש"י ז"ל בפ"א מ"ה שמביא שם שתי נוסחאות מאדר"נ נוסחת א"י ונוסחת צרפת אם יש לסמוך על דברים אלו או לא.

פרק ה השערה בטיב שתי הנוסחאות של האדר"נ וביחסן זו לזו ומעלתן.

פרק ו השערה בערך האדר"נ לפרקי אבות בהמשנה ומעלתן.

פרק ז השערה בקביעות הזמן שבו נתחבר האדר"נ.

פרק ח מדבר בתכונת הכ"י והמפרשים שהשתמשתי בהם בעד נוסחא א' ודרכי בהגהותי והערותי.

פרק ט מדבר בתכונת הכ"י של נוסחא ב'.

פרק י ענין ההוספות לשתי הנוסחאות וטיב הכ"י שהבאתי שם.

וזה החלי בעזרת ה' צורי וגואלי.

מבוא

פרק ראשון

בקיבוץ הדיעות הישונות אודות הזמן אשר בו נתחברה המסכת הזאת ומי היה מחברה.

הראש והראשון אשר נתעורר על טיב המסכת הזאת והקושי שיש ביחסה לר׳ נתן הוא ר׳ יעקב בר שמשון חד מחכמי צ״פת (ד׳ אלפים תתפ״ח) שנתקיים פירושו על אבות אצלנו בכ״י (ע׳ לקמן פ״ב). וז״ל בפירושו למשנת משה קבל. ובבריתא כך שנינו משה קבל תורה מסיני שנאמר ויתנם ה׳ אלי וכו׳ ובריתא זו קורין אותה אבות דר״נ ולא ידעתי על מה. אם מפני שהוזכר בתחילתה הרי ר׳ יוסי הגלילי הוזכר ראשון שיני לו ר׳ עקיבא שלישי לו ר׳ נתן. וי״ל שכך מסורת בידם שר׳ נתן סדרה כמו שסדרו ר׳ חייא ור׳ אושעיא ובר קפרא ושמואל ולוי והרי היא משנת ר׳ נתן האמורה במדרש קהלת ומדרש איכה דפסיקתא רבתי עכ״ל א): והנה לא מצאתי זה ולא כעין זה בפסיקתא רבתי אבל מצאתי כעין זה בפתיחתא דאיכה רבתי סכ״ג. וברמזו על מדרש קהלת אין ספק שכיון להפיסקא הידועה בהמדרש הזה בפ״ה על פסוק ח׳ ויתרון ארץ בכל היא. וכבר האריכו בביאורה כמעט כל גדולי חכמי זמנינו ואין מן הצורך לחזור עליהם. ויספיק לעניננו פה שכבר הרגיש חד מן קמאי דקמאי בזרות יחוס מס׳ זאת לר״נ ושנשתכחה דעתו ע״פ המסורת שבידם. ועל מסורת זו נסמכו כפי הנראה כל חכמי ישראל הראשונים כמו הרשב״ץ דוראן בהקדמתו לפירושו מגן אבות על מסכת אבות. שכתב שם. ולא נמצא לזאת המסכת גמרא לא בבלית ולא ירושלמית וכו׳ וכן לא נמצאת לה ברייתא ולא תוספתא כי אם אדר״נ כי רבינו הקדוש שחיבר המשנה ור׳ נתן היו סוף התנאים כמו שנזכר בפרק השוכר את הפועמים והיו דברי רבינו הקדוש יותר קצרים מדברי ר׳ נתן על כן נזכרו במשנה ליופי סידורם ולצחות לשונם עכ״ל. הרי לנו שסובר שר׳ נתן חבר את המסכת הזאת שאנו עסוקין בה. וכן נראית דעת המאירי שכתב בהקדמתו לאבות. ולא באה ממסכתא זאת גמרא לא בחיבור רבינא ורב אשי בתלמוד בבלי ולא בחיבור ר׳ יוחנן בתלמוד ירושלמי ולא בחיבור ר׳ חייא ור׳ הושעיא ובר קפרא ובריית א (אולי צ״ל בברייתא) ותוספתא אלא שבאה עליה ברייתא גדולה קראוה אבות דר׳ נתן עכ״ל. וכן כתב היוחסין בזכרון שם ר׳ נתן ועשה ספרים הרבה כמו משניות ואבות דר׳ נתן והאריך בהם ב). ואחריהם החזיקו גם האחרונים כמו הרב מוהר״ד גנז שכתב ר׳ נתן הבבלי חבר אבות דר׳ נתן ג) והרב מוהר״ר יחיאל היילפרין שכתב ועשה ספרים הרבה כמו משניות ואדר״נ ד). וזאת היא ג״כ דעת כמה מחברים אחרים מהאחרונים כמו מפרשי האדר״נ אשר אתנו וזולתם רבים אשר אין מרצורך לחזור על דבריהם אחרי שלא יצאו לדון בשום דבר חדש. והחזיקו במסורת הזאת כמו בשאר מסורות מתוארי ויחוסי הספרים כדבר פשוט שאינו סובל וגם אינו צריך בדיקה.

ואמנם הראשון שלא נסמך על המסורת הזאת ובדק אחריה הוא מרנא ורבנא כמהור״ר יום טוב ליפמאן צונץ זכרונו לחיי העולם הבא בספרו על הדרשות (גאָטטעסדיענסטליכע פֿאָרטראֶגע). ואחרי אשר האריך שם בכמה הערות נפלאות מושכלות ומשכילות ומפקחות את לב הקורא להתבונן בטיב המסכת הזאת מהותה ואיכותה יחוסה להמשנה אבות והספיקות הנופלות ביחסה להתנא ר׳ נתן העלה בצד ק״ט מספרו הנ״ל שגם ר׳ נתן יסד קובץ אשר אסף בו פתגמים ישונים מהתנאים שקדמוהו וכי המסכת אבות דר׳ נתן היא מורכבת משלשה חבורים. והם: א) לקוטים מהברייתא אבות שהוברה ע״י ר׳ נתן. ב) לקוטים מאת המ״ט מדות דר׳ נתן. ג) לקוטים שונים וג״כ הוספות מזמן מאוחר. ושהמלקט של אלה ההוספות המאוחרות אשר אותו נחשוב למסדר כל המסכת חי אחר זמן בעלי התלמוד. וסיים ומהלקוטים המחוברים ע״פ המ״ט מדות הוא ג״כ ראש פרק כ״ח המובא בשם ר׳ נתן והוא רק קיצור מאת הברייתא הזאת שמנויות בה כמה עשיריות ואשר הובאה במקום אחר בשם ר׳ נתן (ע׳ נו״א פכ״ח ובהערות אות ו׳ שם). זה הוא תוכן דברי הרב ז״ל בפנה זאת.

א) ע״ע בספר מנחה הדשה להי״ר מיכל מרפטשיק פירוש על פרקי אבות מלוקט ממפרשים קדמונים ברובו שכתב שם כעין זה בישם כפר ישן נושן ומכיים שם וזו משנת ר׳ נתן האמורה במסכת קהלת ובמדרש איכה ובפסיקתא רבתי ע״כ ובל״ס היה פירוש זה לפניו. וע״ע ברשימת הרמש״ש עמוד 2032 בדבריו שם על האדר״נ. ובמחזור ויטרי כ״י (בריטיש מוזעאום קובץ 27201) אשר גם בו נמצא הפירוש הזה הנוסחא וי״ל שר״נ כדרה וכך מסורת בידם כמו משנת ר׳ חייא ור׳ הושעיא ומשנת בר קפרא בפ״ב דע״ז ודשמואל ולוי. וכן תני לוי במתניתין בפ״ק דיבמות וזו היא משנת ר׳ נתן האמורה במדרש קהלת ומדרש פסיקתא רבתי: ב) יוחסין השלם דפוס לאָנדאָן צד מ״ז: ג) דפוס פֿראנקפֿורט דף ל׳ ע״א: ד) סדר הדורות דפוס ווארשא ח״ב צד 290.

והנה יש להעיר על דבריו שם בכמה פרטים נקלים א) אמנם מה שיש להעיר בכלל היא כי השערתו בדבר המ"ט מדות כבר נתבטלה אחרי שמשנת מ"ט מדות כבר היא בידינו וידענו שאין לה דבר עם מאמרים מוסריים וכל עסקה היא לא במדות הנרדפים לדעות רק במדות ממש ענינים הנדסים ב). וממילא מובן שגם דברי הרב מהרש"ל ראַפּאַפּאָרט ג) ודברי הרב מדר"ז פֿראַנקל ד) אין להם על מה שיסמוכו עוד כפי שהם נוגעים להשערה זאת. אבל עלינו לשנות עוד פה דברי מהרש"ל ראַפּאַפּאָרט במקום אחר וז"ל והנפלא כי באדר"נ שיש ג"כ סדר הקבלה של הנשיאים הראשונים לפני הלל הוא מסיים בהלל ושמאי ואחריהם תלמידם ריב"ז ותלמידיו ותלמידי תלמידיו תחת אשר במסכת אבות שבמשניות הוא מסדר מהלל ואילך את המאמרים מזרעו וזרע זרעו עד ר' הלל האחרון ואח"כ (פ"ב מ"ח) חוזר לריב"ז תלמיד הלל הזקן ומבואר כי תלמידי ר' נתן שהיה בימי רשב"ג ורבי בנו לא סדרו עוד המאמרים מזרע הלל ואילך ורבינו הקדוש מובא שם פעם אחת (רפי"ח) ונקרא ר' יהודה הנשיא לא רבי שהיה מונה שבחן של חכמים הקודמים לו. ומסכת אבות שבמשניות הוא כמו קיצור מאבות דר' נתן רק יותר בלשון משנה הצחה וגם עם הוספת המאמרים מהנשיאים של זרע הלל ועוד מאיזה תנאים קודמים עכ"ל ה). והנה אעפ"י שדברים אלה אינם ברורים ככל הצורך מכל מקום יוצא מהם שדעת הרב הוא כי עיקר האדר"נ הוא מזמן קדום להמשנה. ומי שהרחיב בזה הדיבור יותר הוא הרב מהר"ץ חיות בספרו אמרי בינה שו"ת ס' י"ג שאדרי שהאריך מאד בענין יחס המסכת הזאת להמשנה והשיג בכמה דברים על מהריט"ל צונץ כתב סוף דבר גורל ברייתא זו דר"נ כגורל שאר ספרי חז"ל משנה וספרא וספרי ותוספתא כי יצאו מתוקנים כהלכתם מפי המחבר אשר מיוחסים אליו רק לבסוף ניתוסף אליהם ענינים קצרים מדור שאחריהם כמו במשנה וספרא וספרי וסדר עולם שהובאו שם איזה חכמים אחרונים כן משפט ברייתא זו נתחברה כמו תוספתא למשנה אבות אולם לא למטבע מסכת אבות של רבינו הקדוש וכו' כי רבי היה צעיר לימים בזמן שירד ר' נתן מבבל לארץ ישראל וכו' רק סדר הבריתא ע"ד מטבע מס' אבות שהיתה קבוע קודם ששקעה רבי בסדר אחר וכו' ועיקר דברי הברייתא הלזו היה ערוכים ומסודרים לפני חז"ל ומובאה ברייתא זו ה' פעמים בתלמוד רק היה בברייתא נוסחאות משונות עכ"ל. הרי שהחזיק גם הוא בקדימת המסכת הזאת. והרב ר' יחזקאל הלוי בספרו בקורת התלמוד האריך שם ג"כ בערך אדר"נ ודבריו שם הם מעורבבים קצת והיוצא מהם הוא כי מסכת אבות בהמשנה נסדרה ראשונה ע"י ר' נתן ופ"ה חבר הוא בעצמו וע"כ קראו את הפירוש למסכת זאת בשם אבות דר' נתן זהו שהבנתי מדבריו וע"ש עוד. וקרוב לדבריו של מהר"ץ חיות כתב גם הרב מהר"י פֿירשט במאמרו קורות הספרות העברית בבבל ו). והרב מהר"א גייגער השיג במאמר אחד על דברי הרב הזה ואחרי שהאריך בבטולם העלה שהמסכת הזאת —המסכמת בתכונתה לתכונת המדרשים המאוחרים— נתחברה בזמן מאוחר ע"י חכם אחד מחכמי ארץ ישראל ובענין יחוסה לר' נתן כתב שקשה הוא כעת לדון אם נתיחסה בכונה להתנא הזה או כי נקרה כי שם החכם המחברה היה ג"כ ר' נתן ז). וכן כתב גם הרב מהרצ"ה גראֶטץ נר"ו בנוספות לבאורו על קהלת (צד 154) שהאבות דרבי נתן נתחבר אחר חתימת התלמוד והאחרון שהוה דעתו בענין זה הוא מורי הרב מהרא"ה ווייס נר"ו בספרו דור דור ודורשיו שכתב. לחלק דאגדה של התוספתא יש להשוב ג"כ את האגדות אשר באדר"נ יען שברור הדבר כי התוספתא מכוונת אל משנתנו וסדורה לפי המסכתות של המשנה ע"כ יש לשער כי התוספתא של אבות היא אדר"נ. ובפרט שתכונת החבור הזה ומשפטו ממש כתכונת התוספתא ומשפטה. ובשמרו סדר המשנה ומשתדל לפרש ולהרחיב כל פיסקא ופיסקא. אבל אין להכחיש כי יש בה נוספות וכמעט יתר על העיקר וכו' ואמנם הנוספות רבו בה והתגברו על העיקר עד שנמחו מעליה רושמי תכונת התוספתא ותראה לעינינו כאחד מן המדרשים של אחרוני אחרונים וכו'. את הספר הזה יחסו לר' נתן הבבלי. אמנם מן הדברים המעטים אשר נאמרו עד הנה על אודותיו כבר נוכל לראות כי אינו כן. ואיך נוכל ליחס ספר כזה אשר בכמותו גדול יותר מהמשנה של כל סדר נשים לר"נ הבבלי אשר אמרו עליו משמת ר"נ אבדה חכמתו עמו (מכילתא יתרו פ"ב) וכו' ועתה אף שנניח שאדר"נ הוא תוספתא למשנה אבות בכל זאת

א) גם בדבריו וגם בדברי הכמים אחרים שאזכיר עוד פה ימצאו לפעמים איזה דברים שבטלים מעצמם ע"י הנוסחאות הישרות שלפנינו וגם כי חסרו להם כמה ספרים המצוים כעת ביד כל אדם ועל זה ועל כיוצא בזה (דברים התלוים במציאות) לא אעיר רק לעתים רחוקות כי לא להתוכח כונתי. ב) ע' משנת המדות הוצאת הרמש"ש וע"ע בדברי הרב מהר"א גייגער במ"ע שלו שנת 1847 צד כ' והלאה ושנת 1864-5 צד 247. ג) ע' בדברי מהריט"ל צונץ בספרו הנ"ל צד צ"א וצ"ב ובהערה 6. וע"ע במ"ע כרם חמד ח"ו צד צ"ח וצד קי"ז. וע"ע בראבי"ה המילוגי בפ"ו מספרו. ד) ע' במ"ע שלו שנת 1857 צד 519 וע"ע בספרו דרכי המשנה צד 190. ה) כרם חמד מחברת ז' צד קס"ו ע"ש. ו) ליטעראַטור־בלאַטט דעס אָריענטס שנת 1846 צד 822. ז) במ"ע שלו שנת 1847 צד 20 והלאה.

צריכים אנחנו להודות כי יש בו ענינים מזמן מאוחר מאד וקצת דברים אשר הם העתקות ממדרשים אשר כבר חדל להם טהרת לשון המשנה והתוספתא גם בתוספתא הזאת יש רושמים שמחברו היה מבני ארץ ישראל ומגורו בבבל כי בכל מקום שיזדמן מלא פיהו משבח א"י ע"כ[א]:

זה הוא מה שנודע לי מדברי הראשונים וגם האחרונים בפנה זאת. והנה כל אלה החכמים לא ראו את האדר"נ רק בנוסחא אחת והוא נוסחת הדפוס ואחרי אשר זכיתי אנכי לראות ב' הנוסחאות וגם עוד כמה כ"י אשר לא היו לנגד עיניהם לכן נשאר עוד גם לתלמיד כמוני להתגדר בדבריהם. ובכלל כל דברי החכמים האלה הם יותר בדרך כלל לרגל מלאכתם אשר לפניהם. ואנכי לרגל מלאכתי המיוחדת למסכת זאת עלי עוד לנתח את הדבר לפרטיו:

פרק ב

אבל טרם נבא לברר דבר זה עוד עלינו לתת לפני המעיין הכנוים הישונים שכנו בהם המחברים את המסכת הזאת בהעתיקם את דבריה ועל ידי זה יעלה בידינו גם כן לדעת מי השתמש בנוסחא א' ומי בנוסחא ב'. ולקטתי את דבריהם מתוך כמה ספרים בדפוס ובכ"י עד מקום שיד השערתי היתה מגעת. והנני מסדרם לפי סדר זמנם כפי היכולת:

רבינו נסים גאון בספרו המפתח למס' שבת מ"ו ע"ב כתב שם האך עובדא דחמורו של ר"י בן דיוקרת מישכחת עיקר דיליה באבות דר' נתן וזה המעשה מעשה בחמורו של ר"ח בן דוסא וכו' (ע' נו"א סוף פ"ח ובהערות שם אות מ"א):

רבינו נתן בעל הערוך ערך ביתוסין מפוריש באבות דר' נתן ב' תלמידים (ע' נו"א פ"ה ובהערות שם אות ט'). ערך דמס ג' ובאבות דר' נתן בסוף פרק רבן יוחנן בן זכאי הוא אמר אלך לדומסית למקום נאה ומים יפים והם אמרו וכו' למקום שת"ח מרובים ואוהבים את התורה ונגדל שמינו בתורה הוא נתמעט שמו בתורה והן נתגדל שמן בתורה (ע' נו"א סוף פי"ד). ערך כבד א' מפורש באבות דר"נ פרק יוסי אומר כבוד תלמידך ממשה רבינו שאמר ליהושע תלמידו בחר לנו אנשים ולא אמר לי עשאו כמותו כבוד חבירך כמורא רבך מאהרן שאמר למשה בי אדוני אעפ"י שחבירו היה עשאו רבו. מורא רבך כמורא שמים מיהושע שאמר למשה אדוני משה כלאם שקלו נגד השכינה (ע' נו"א פכ"ז ובהוספות לפרק זה ע"ג ע"ב). ערך כלנס שוב באבות דר' נתן בפרק אלישע בן אבויה אדם שיש בו תורה וכו' ע"ש (וע"ע נו"א פכ"ד ובהערות שם אות י"א). ערך נקד י' נקודות בתורה מפורשות באבות דר' נתן בפרק י' נסים נעשו לאבותינו במצרים (ע' נו"א פל"ד ובהערות שם אות כ'). ערך סח א' בפרק ג' דאבות שיחת הילדים גמרא[ב] כיצד מלמד שלא יתכוין אדם וכו' (ע' נו"א פכ"א ובהערות שם אות י'):

רש"י בפירושו לישעיה (מ"ד ה') ובשם ישראל יכונה אלו הגרים כך שנויה באבות דר' נתן (ע' נו"א פל"ו ובהערות שם אות ב'). חגי ב' ט"ז ובמשנת אבות דר' נתן כך שנינו טעם לא אמר ביין וכו' (ע' נו"א פ"ד ובהערות שם אות כ"א): איוב ל"ג א' ברית כרתי לעיני וגו' אפילו בפנויה שמא לאחר ימים תנשא וכו' כך מפורש באבות דר' נתן (ע' נו"א פ"ב ובהערות שם אות ס"ח): בפירושו על הש"ס גיטין ס"ו ע"א ד"ה גל של אגוזים מפרש באבות דר' נתן מה גל וכו' וכד"ה אוצר בלום כך מפורש באבות דר"נ למה היה ר"ע דומה (ע' נו"א פי"ח ובהערות שם אות כ'): בפירוש המיוחס לו על בראשית רבה פרשה מ"ב ס"א באדר"נ מפרש ציצית הכסף וכן כתוב שם ציצית הכסף וכו' (ע' נו"ב פי"ג ובהערות שם אות י"ז). בפירוש המיוחס לו על פרקי אבות לא נזכר שם האדר"נ בפירוש רק פעם אחת אבל ארמוז פה כסדר לכל המקומות שאין ספק שלקוחים הם מאת האדר"נ. אבות פ"א מ"א וכן הוא אומר גם אלה משלי שלמה וכו' (ע' נו"א פ"א) שם והעמידו תלמידים הרבה וכו' (ע' נו"א פ"ב): מ"ד ואל תרבה שיחה עם האשה לפי שאתה מתבטל מדברי תורה וכו' ותמצא מביאך לידי בזיון וכו' כך מפורש באדר"נ שהובאו מארץ ישראל וכו' ובאדר"נ של בני צרפת מוקים באשתו נדה וכדי שלא יבוא עמה לידי עבירה וכו' (ע' נו"א פ"ז ונו"ב פט"ו ועוד נדבר בזה לקמן): מי"א הוי מתלמידיו של אהרן וכו' כשהיה אהרן רואה וכו' (ע' נו"א פי"ב קצת מזה): מי"ד אמור מעט וכו' שכן מצינו כאברהם וכו' (ע' נו"א פי"ג): פ"ג מי"ד שחכמתו מרובה וכו' וכל הלומד ואינו מקיים וכו' (ע' נו"א פכ"ג ובהערות שם אות י"ג וע"ע להרב מהר"ץ חיות בספרו אמרי בינה סימן י"ד):

א) ח"ב מספרו זה צד 224. וע"ע היטב מצד 168 עד צד 171 שם בדבריו על ר' נתן. ב) כן הוא גם בדפוס שונציגו משנת רע"ז אבל הכ"י באָקספָארד יש להם נוסחאות שונות ובקצתם איתא למלת גמרא ובקצתם ליתא.

בעל ילקוט שמעוני ילקוט תורה רמז י"ו אדם נברא מהול וכו' (ע' נו"א פ"ב ובהערות שם אות ס"ד) רמז שצ"ג ארבעה דברים עשה משה מדעתו וכו' רמז תש"מ ג' דברים עשה משה מדעתו וכו' (ע' נו"א פ"ב ובהערות שם אות ל"ג). רמז תשס"ד ויבכו את אהרן כל בית ישראל בכו וכו' (ע' נו"א פ"ב ובהערות שם אות י'). ילקוט נביאים רמז רס"א נמצאת אתה אומר אדה"ר נולד מהול וכו' (ע' נו"א ובהערות שם אות ס"ד). רמז שס"ז תשעה נכנסו בחייהם לגן עדן וכו' [א]. רמז תקפ"ה ר' מאיר אומר מה ת"ל ורבים השיב מעון מלמד שהיה אהרן וכו' (ע' נו"א פי"ב ובהערות שם אות ו'). רמז תתע"ד עשרה דברים נקראו חיים וכו' (ע' נו"א סוף פל"ד ובהערות שם אות מ"ד). רמז תתקס"ד שלח לחמך על פני המים מעשה באדם אחד וכו' מעשה בבנימין הצדיק וכו' (ע' נו"א פ"ב ובהערות שם אות נ' ואות ס"ב ע"ש) שם ר' דוסתאי ב"ר אומר בכרת וכו' (ע' נו"א ובהערות שם אות ט"ו):

רבי יהודה בר ברזילי הברצלוני ז"ל בפירושו על ספר יצירה צד 240 מביא שם את האדר"נ וז"ל ותניא באדר"נ שנקראו ת"ח בלשון אבנים אבן פנה אבן גזית אבן פספס (ע' נו"א פכ"ח):

רבי יעקב ב"ר שמשון תלמידו של רש"י ורבו של רבינו תם (לפי עדותו של ר' משה תקו) בערך ד"א תפ"ח מביא את דברי האדר"נ נו"א כמה פעמים בפירושו על אבות אשר הזכרתי בפנים כמה פעמים בשם פירוש אבות כ"י והוא מביא את דבריה אם בהמלות כדמפורש בברייתא או ובברייתא כך שנינו או במלות שנו רבותינו או בהשם „משנת ר' נתן" (ע' הוספה א' כ"פ). והנה כבר הודיע ברבים את טיב הפירוש הזה הרב רשד"ל ז"ל [ב]. אבל נסתפק בשם מחברו ואנכי כתבתי דברי ע"פ דברי ראב"ן ברשימה שלו מספר 692 שהחליט זאת ע"פ השיר הנמצא שם בראשי איזה פרקים וחתום בראשי החרוזות השם יעקב, ב"ר שמשון. והעירני עוד הרב ר' ישראל לוי נר"ו ר"מ דק"ק ברעסלויא על דברי ה"ר משה תקו בכתב תמים שכתב שם. וה"ר יעקב ב"ר שמשון שפירש מס' אבות כתב שם שמי שמפרש בצלמו בצלם אלהים ברא אותו חיישינן שמא מין הוא כלומר מי שעושה פסק אצל בצלם משום שרוצה לומר שאין הקב"ה צלם. והוא היה תלמידו של רבינו שלמה ז"ל ורבו של רבינו יעקב ז"ל ע"כ (אוצר נחמד חוברת ג' צד 59). וכן מצאתי בפירוש זה לאבות פ"ג מי"ד (חביב אדם שנברא בצלם) דברים כאלה באיזה שינוי. ועפ"ז הדבר נעלה מעל כל ספק שפירוש זה הוא מאת ר"י בר שמשון אם שאין לספק ג"כ שעלו בו ג"כ כמה הוספות והכ"י השונים שראיתי מפירוש זה אינם מסכימים תמיד בהנוסחאות. והקובץ שהשתמשתי בו הוא באוצר הספרים באָקספָאָרד מספר 692 ברשימת ראב"ן (Opp. 317) והוא מחזיק עוד י"ב חבורים אחרים והכתב אינו שוה בכל הקובץ. אולם הפירוש לאבות הוא בכתיבה אשכנזית—רבנית ונכתב בשנת צ"ו לאלף הששי:

התוספות אינם מביאים את האדר"נ בפירוש אבל ע' בבא קמא דף כ"ה ע"א ד"ה ק"ו לשכינה י"ד יום שמסיימים שם וכן מוכח בתוספתא דמסכת אבות ע"ש. וע"ע ב"ב ק"א ע"א ובתוספות שם ד"ה ק"ו לשכינה וזבחים ס"ט ע"ב ובתוספות שם ד"ה ק"ו וע"ע הגהות הגרי"ב על הגליון שם בב"ב וע' נו"א פ"ט ובהערות שם אות ל"ה (וע"ע נו"ב פמ"ד והוספה ב' לנו"א ע"ח ע"ב) ויוכל להיות שכוונו אל האדר"נ. וע"ע להרב לעברעכט במאמרו על הדפוסים של התלמוד בבלי (בערלין 1862) צד ו'. ובדברי הרב מהר"י בריל ומהר"נ בריל בבית תלמוד שנה א' צד 144.

ר' אברהם ב"ר יצחק אב"ד בספר האשכול ה"א (צד 53) כתב שם ובאגדה אך יש אלהים שופטים כל השוקד על ד"ת מוסרים לו שקדנים כנגדו וכל המבטל מד"ת מוסרין בטלנים כנגדו ואלו הן זאב וארי וכו' גייסות וליסטים באים ונוטלים ונפרעים ממנו (ע' נו"א פכ"ט):

ר' יוסף קרא בערך ד"א תת"ס עד תת"ק (1100—1160 למפ"הנ) בפירושו על איוב שנדפס בהמאָנאַטשריפט של מהר"ז פראַנקל שנת 1856 צד 463 מביא שם לאיוב ל"א א' וכך היתה חסידותו של איוב שלא לתת עין אפילו בפנויה שמא לאחר ימים תנשא ונמצא כרוך אחריה כך מפורש באבות דר' נתן (ע' נו"א פ"ב):

ר' יוסף בכור שור ד"א תתק"ל (לערך 1170 למפ"הנ) בפירושו על התורה בכ"י בבריטיש מוזעאום קובץ Or. 2853 סוף פרשת מצורע (דף מ"ט ע"ב) מביא ותניא באבות דר' נתן יכול יפייסנה וינשקנה וידבר עמה דברים בטלים ת"ל לא תקרב יכול ישן עמה עם הבגדים על המטה ת"ל והדוה בנדתה כל ימי שהיא דוה תהא בנידוי מכאן אמרינן כל המנולת עצמה בימי נדתה רוח חכמים נוחה הימנה וכל המקשטת עצמה אין רוח הכמים נוחה הימנה עד שבא ר"ע ולמד א"כ יבא הדבר לידי איבה ויגרשנה ע"כ:

א) ליתא לא בנוסחא א' ולא בנוסחא ב'. ב) ע' כרם חמד חוברת ג' צד 201 וחוברת ד' צד 201. ובכוכבי יצחק חוברת כ"ח (צד 15) והוברת כ"ט (צד 11) והוברת ל' (צד 16) פרסם את כל דברי הפירוש הזה לפרק ראשון.

רבינו שמואל בר מאיר (רשב"ם) בפירושו לבבא בתרא קט"ו ע"ב ד"ה עם בת הבן וכו' וביתוסין ע"ש ביתוס באדר"נ (ע' נו"א פ"ה ונו"ב פ"י):

רבינו אברהם ב"ר דוד בעל ההשגות בספרו בעל הנפש ג' ע"א (דפוס ווארשא) ותניא באבות דר' נתן ז"ל ואל אשה בנדת טומאתה לא תקרב וכו' (ע' נו"א פ"ב):

בספר יחוסי תנאים ואמוראים לחד מחכמי אשכנז אשר היה „בן דורו וקרובו של ר' יהודה החסיד" וחי במאה האחרונה של אלף החמישי (לערך 1200 למס"הנ) והוא בכ"י באָקספָארד קובץ 2199 ברשימת ראבי"ן ומחזיק שלשה כרכים (Opp. 391) ונדפס ראשיתו על ידי החברה מקיצי נרדמים עם מראה מקומות וכו' מאת הרב מהר"נ ראַבינאָוויטץ. ומביא שם האדר"נ כמה פעמים ע' (בהוספה א') כמו ובאבות דר' נתן מפרש (כרך ב' דף קכ"ז ע"ב) או שקורא את המסכת הזאת ברייתא דר' נתן כמו בכרך ג' דף קי"ז ע"א דאיתא התם ובבריתא שנקראת אבות דר' נתן. ובדף קפ"ה ע"ב איתא כמו שמפרש באגדה כשם שהיו הראשונים חסידים כך היתה בהמתן וכו' (ע' נו"א סוף פ"ח) ולפעמים הוא מביא וגרסינן באדר"נ (שם שע"ג ע"ח) או ובאדר"נ אמרו (שם ע"ב) או ותניא באדר"נ (שם ת"ו ע"א):

רבינו יצחק ב"ר משה מווינא בספרו אור זרוע כ' ע"ב (סי' ק"ב) כתב וכן קבלתי ממורי הרב שמחה זצ"ל שכל בעלי טבילות צריכין דתניא באבות דר' נתן פ"ג מעשה בריבה אחת שנפדית וכו' (ע' נו"א פ"ח ובהערות שם אות ל') א):

רבינו אליעזר ב"ר יואל הלוי נפטר בשנת כ"ד לאלף הששי בספרו הנקרא ראבי"ה בכ"י בביהמ"ד דק"ק לאָנדאָן קובץ ט' לפי רשימת ראבי"ן מביא בסימן תס"ד (דף ק"א ע"א) והכי אמרינן בברייתא דר' נתן ג' דברים נאמרו בכלי חרס וג' בכלי זכוכית. כלי חרס בולע ומפליט (ומשמש) [ומישמר] כל מה שבתוכו משא"כ בכלי זכוכית ע"כ. וע"ע במרדכי הלכות פסחים סימן תקע"ד שגם שם הביא לדברים אלו משם הראבי"ה ע"ש:

ר' משה תקו במאמר כתב תמים שנדפס במ"ע אוצר נחמד שנה ג' ע"י הרב מהר"ר רפאל קירכהיים מביא שם את האדר"נ איזה פעמים. צד ס' ובאדר"נ תניא אם אין ספוק כדי לידע מה דמות למעלה מוסרין לו מפתחות ויודע מה דמות למעלה. צד צ"א דתניא באדר"נ שש מעלות בין צדיק לצדיק וכו' (ע' נו"א פ' ל"ז) שם צד צ"ג וכן שנו עוה"ב אין בו לא אכילה ולא שתיה וכו' ואין זה הלשון בתלמודינו ולא באדר"נ (ע' נו"א פ"א ובהערות שם אות ע' וצ"ע). צד צ"ה שהרי באדר"נ ובתנחומא אמרו אדה"ר נולד מהול (ע' נו"א פ"ב):

ר' יוסף אבן עקנין מסופק חדבר אם הוא זה בעצמו שנודע לתלמיד הרמב"ם וכבר האריכו בזה הרמש"ש בהענציקלאָפּאֶדיע של ערש וגרובער II. XXXI צד 45 והלאה. והראבי"ז במאָנאַטשריפּט לישנת 1871 צד 348 והלאה. וימצא ממנו באוצר הספרים אשר באָקספָארד קובץ (רשימת ראבי"ן 1273; Hunt. 618) בשפת ערבית בשם מרפא הנפשות על מדות ודעות כעין ספר מנורת המאור והוא מביא שם דברים מהאדר"נ נו"א כמה פעמים (ע' הוספה א') אבל אינו מזכיר שמו והוא מביא בכל פעם וקאלוא (ואמרו) בן עזאי אומר וכו' (דף י"א ע"א) וקלוא ר' נהוראי אומר (ע' ע"ב) וקאלוא איצא (ואמרו כן שם פ"ו ע"א):

רבינו אליעזר מגרמייזא בספרו הרוקח שורש התורה (דף ג' ע"ב) באבות דר' נתן ר' יצחק בן פנחס אומר כל מי שיש בידו מדרש ואין בידו הלכות לא טעם טעמה של תורה וכל מי שיש בידו הלכות ואין בידו מדרש לא טעם טעמה של יראת חטא (ע' נו"א פ"ל). הלכות שבת סימן ק"ד (י"ז ע"א) והא דאמרינן בירושלמי אמר ר' יהושע בן לוי קרא אגדתא הכתובה אין לו חלק וכו' זהו ספר שהיו קורין בגירסא אבל עתה אמרינן באבות דר' נתן מי שלא ראה אגדה לא טעם טעם יראת חטא (ע' נו"א שם וצ"ע):

פירוש לאבות כ"י לחד מחכמי אשכנז אשר חי בתחילת אלף הששי ושיער ראבי"ן ברשימתו ששם מחברו היה ר' שלמה בן אליעזר ב) והוא באוצר הספרים שבאָקספָארד מספר 388 ברשימת ראבי"ן (Opp. 246) ונכתב בכתיבה אשכנזית והוא מביא עמעט את דברי האדר"נ אבל אינו מזכיר שמו רק פ"א או ב' פעמים. וזה הוא הפירוש אשר רמזתי עליו כמה פעמים בשם ילקוט אבות (ע' הערות והוספה א') וקראתיו כן כדי להבדילו מפירוש ר"י בר שמשון וג"כ מצד כל דרכו כי כשם שנשתקעו בתוכו כמעט כל דברי האדר"נ כן עלו בתוכו ג"כ כמה מדרשים ידועים ושאינם ידועים. מדרש על האבנים טובות שבחושן. מדרש אבא גריון כמה פרקים בענין תשובה לקוחים מאת הפדר"א וכדומה שמסמיך אותם להמשנה:

א) העירני הרב מהר"א עפשטיין שגם בספר ערוגת הבשם כ"י לר' אברהם ב"ר עזריאל מביא שם דברים אלו בשם האדר"נ וגם דברי הרבינו שמחה על זה וכבהא"ז. ב) וע"ע אוצר הספרים צד תנ"ט סימן 107.

רבינו יונה ב״ר אברהם בפירושו על אבות א׳ ע״ב כענין ששנינו בית שמאי אומרים אין מלמדין אלא לתלמיד הגון וכו׳ (ע׳ נו״א פ״ג ונו״ב פ״א ובהערות אות ג׳). ג׳ ע״ב באשתו אמרו ק״ו בשעת חבירו כמרז״ל כי באבות דרבי נתן אומר וכו׳ (ע׳ נו״א פ״ח וכל הלשון משובש וע׳ לקמן פ״ד ששם נביא כל הנוסחאות בזה). ד׳ ע״ב שכן הוא מפורש באדר״נ כל המדבק לרשעים וכו׳ (ע׳ נו״א פ״ל). ו׳ ע״א ומשלו משל למלך שנתן שדהו לעבדיו וכו׳ (ע׳ נו״א פט״ז ונו״ב פ״ל). שם כמו שאמרו באדר״נ כל העושה תורתו עיקר וכו׳ (ע׳ נו״א פכ״ח). ט׳ ע״ב ואמרו באדר״נ וכן בדוד הוא אומר כי ממך הכל ומידך נתנו לך (ליתא לא בנו״א ולא בנו״ב וע׳ במגן אבות ועוד ברבינו יונה י״ז ע״א). י״ז ע״ב וכן מפורש באדר״נ דתנן התם כל שמעשיו מרובין מחכמתו וכו׳ שנאמר נעשה ונשמע (נו״א פכ״ב). כ״ה ע״א ואם בטלת מן דתורה וכו׳ אלו הרשעים הדובים והאריות וכו׳ (ע׳ נו״א פכ״ט). בספרו שערי תשובה שער ב׳ ס״י ואמר באבות של ר׳ נתן כל שמעשיו מרובין מחכמתו וכו׳ (ע׳ נו״א פכ״ב) שם סכ״ו כי הוא ידע יצרנו משל למלך שנתן לעבדיו שדה וכו׳ (ע׳ נו״א פכ״ב) שער ג׳ סנ״א ואמרו רז״ל אל תהי חבר לרשע אפילו לדבר מצוה (ע׳ נו״א פ״ט ע״ש). מ״ד ע״ב ואמרו אם יש עליך רעים מקצתם משבחים אותך וכו׳ (ע׳ נו״א פכ״ט צ״ע):

ר׳ ישראל מטאלעדא בפירושו לאבות בשפת ערבית והוא בכ״י באוצר הספרים אשר באָקספֿאָרד קובץ 2347 כרשימת ראבי״ן (Opp. Add. 4° 126) ומביא את דברי האדר״נ איזה פעמים (ע׳ הוספה א׳ והוספה ג׳) אבל אינו מזכיר את שמם עליהם:

ר׳ צדקיהו בן אברהם בספרו שבולי הלקט כ״י (קובץ 15437 בהבריטייש מוזעאום). מ״ג ע״ב אבל כל גילוחין שיעורין כגילוח ב׳ שערות כדתניא בתוספתא אבות (בל״ס איזה ט״ס פה). דף רכ״ה ע״א ובים נמי לקו עשר מכות כמו ששנינו באבות עשרה מכות הביא הקב״ה על המצרים במצרים ועשרה על הים ומפורש באבות דר׳ נתן ובמכילתא וכו׳. שם דף רע״ח ע״א ומצאתי בשם ה״ר שמחה משפירא זצ״ל בני אדם שטובלין בערב ראש השנה ויום הכפורים וכו׳ מברך ברכת טבילה וכו׳ לפי שכל השבין חייבין בטבילה כדתניא בפרק ג׳ באבות דר׳ נתן מעשה בריבה אחת שנישבית והלכו שני הסידים לפדותה דוסיון ודוסתיון כול׳ לשחרית אמר להן דטבילוה כול׳ ריבה זו במה חשדתוה אמר ל: כל אותן שנים שהיתה בין הגוים אוכלת משלהם ושותה משלהן עכשיו אמרת הטבילוה כדי שתטהר. א״ל העבודה כך היה המעשה א). בספרו פירוש אלפביטין כ״י (בביהמ״ד דק״ק לאָנדאָן קובן ו׳ ברשימת ראבי״ן) דף קנ״א ע״א כתב שם ועוד יש לפרשו על הים כדאיתא באדר״נ אמרו ישראל אין אנו יכולים לעבור וכו׳ (ע׳ נו״א פל״ג):

רבינו שלמה בר אדרת בספרו תורת הבית בית ז׳ שער ב׳ תניא באדר״נ ואל אשה בנדת טומאתה לא תקרב וכו׳ מעשה באדם אחד שקרא הרבה וכו׳ (ע׳ נו״א פ״ב):

רבי אברהם ב״ר נתן הירחי מביא את האדר״נ פעם אחד (ע׳ נו״א פ״ב ובהערות שם אות י״א):

ר׳ יצחק ב״ר משה הפרחי בספרו כפתור ופרח דף פ״ה ע״א כתב האמנם באבות דר׳ נתן תניא ר׳ נתן אומר אין לך אהבה כאהבה של תורה. ר׳ יהודה הנשיא אומר כל המקבל עליו תענוג עוה״ז וכו׳ (ע׳ נו״א פכ״ח. וע״ע בקונטרס תיקוני השגיאות שבראש הספר צד ל״ח):

קובץ 15299 בבריטיש מוזעאום והוא מחזיק כמה קונטרסים שונים בקבלה כמו ספר יצירה ופירושים ספר חנוך וכו׳ וכדומה. נכתב על קלף ומחזיק קנ״ג דפים ודבר עליו בארוכה מהרי״ל דוקעס ברשימה שלו בכ״י כאן. ומצאתי שם את הדברים האלה הנוגעים להקירתינו והוא בדף כ״ו ע״א מהקובץ הזה: אלו הם ה׳ ספרים וה׳ סדרים שגלה בן סירא לעוזיאל בנו וליוסף נכדו ספר יצירה ספר הגף ספר דקדוק ספר פסיקתא רבתי בתרי אפי ספר זרובבל ויש בו ה׳ פרקים פרק ר׳ שמעון בן יוחי פרק אבות דר׳ נתן פל (צ״ל פרק ל) אותיות דר׳ עקיבא פרק מעשה משכן פרק דרך ארץ. ה׳ סדרים סדר עולם סדר תקופות סדר שעות סדר עבור סדר הלכות וכשגלה כל הרזים האלה רעשו כל צבא מרום וכו׳. ודוקעס שם משער כי במקום סדר הגף צ״ל ספר הגן (גן עדן) וג״כ כי כל פיסקא זאת עד תומה היא הנמצאת ג״כ אצל אססעמאני בדף רפ״ו מספרו:

ר׳ יצחק ב״ר שלמה נכד ר׳ ישראל הנ״ל (ע׳ רשימת הרב מהרש״ז זכס) בפירושו לאבות הנמצא בכ״י באָקספֿאָרד קובץ שפ״ג לפי רשימת ראבי״ן (Poc 202) מזכיר את האדר״נ כמה פעמים וע״פ הרוב נוסחא ב׳ אבל לפעמים הם דברים שלא נמצאו רק בנוסחא א׳ (ע׳ הוספה) והוא מעתיק דבריה או שאומר וכן מפורש בברייתא הנקראת אדר״נ (לאבות פ״א מ״ב) או כמו למאמר העמידו תלמידים הרבה לפי שנפל מחלוקת בין ב״ש וב״ה כדתנן ב״ש אומרים אין מלמדים וכו׳ (ע׳ נו״ב פ״ד ובהערות שם אות ב׳ וצ״ע) או שאומר סתם ואמרו או ואמרו ז״ל או כמאמרם ז״ל:

א) ע׳ לעיל בערך האוו זרוע.

רבינו מנחם לבית מאיר רמזתי עליו כמה פעמים בהערותי בקראי את שמו המאירי סתם. והריני נותן פה רשימה מכל המקומות אשר הזכיר בהם את האדר"נ בספרו בית הבחירה פירוש על פרקי אבות. והשתמשתי בהוצאת מהר"ז כוכב טוב ז"ל (וויען 1854). א' ע"ב ובאבות של ר' נתן הוסיפו בדבר שלא בדין לבד נאמר כן אלא שיהא אדם נוחן מתון (אולי צ"ל נוח ומתון) בכל דבריו וכו' (ע' נו"א פ"א ונו"ב פ"א). ב' ע"א ובאבות דר"נ פ"ק פירשו עשה סייג לדבריך כדרך שהקב"ה עשה סייג לדבריו (ע' נו"א ונו"ב שם). שם והוא אומרו שם איוב עשה סייג לדבריו וכו' (ע' נו"א פ"ב ונו"ב פ"ב) והוא שאמר אדה"ר עשה סייג לדבריו וכו' (ע' נו"א פ"א ונו"ב פ"א) עשתה התורה סייג לדבריה וכו' שנאמר ואל אשה בנדת טומאתה וכו' משה עשה סייג וכו' כתובים עשו סייג וכו' חכמים עשו סייג וכו' (ע' נו"א פ"ב ונו"ב פ"ג) מה שאמר הקב"ה עשה סייג לדבריו וכו' גלוי וידוע לפני הקב"ה שעתידין וכו' (ע' נו"א פ"א). ג' ע"א והוזכר בברייתא דאבות של ר"נ שהיו לזה החכם שני תלמידים וכו' והבינו מדבריו וכו' (ע' נו"א פ"ה וע"ע בהערות שם אות ט'). ד' ע"א וכן פירשוהו בדרך הפלגה שיהא פתוח [הבית] לארבעה רוחות ואמר ויהיו עניים בני ביתך וכו' ובברייתא שם פירשו שהוא מוסר על הכנסת אורחים וכו' ואמרו שם כשנפגעים זה את זה וכו' וזהו שאמרו שם למד בני ביתך ענוה וכו' (ע' נו"א פ"ז). שם ע"ב ויש מפרשים באשתו אמרו באשתו נדה ואין צריך בכך ובברייתא אמרו אדם בא מביהמ"ד וכו' ע"ש (ע' נו"א שם). ה' ע"א ובברייתא אמרו הלומד תורה מרב אחד וכו' (ע' נו"א פ"ח ונו"ב פי"ח). שם ע"ב ופירשו בברייתא של ר"נ אחד שכן בבית ואחד שכן בחוץ (ע' נו"א פ"ט ונו"ב פי"ח). שם ובדרש אמרו אל תתחבר לרשע אפילו לדברי תורה (ע' נו"א שם). ו' ע"א והוא שאמרו בברייתא אל יתיאש אדם מן הפורעניות וכו' ובברייתא של ר' נתן אמרו בזמן שרואה אדם את עצמו מצליח וכו' (ע' נו"א שם). שם ע"ב ולשון הברייתא היא אל תעש עצמך כעורכי הדיינים כיצד אם באת לבית המד"ש וכו' (ע' נו"א פ"י). ז' ע"א ובברייתא אמרו דרך צחות אפילו אדם הראשון לא טעם כלום עד שעשה מלאכה וכו' (ע' נוסחא א' פרק י"א ונוסחא ב' פרק כ"א). וכן שם אמרו כשם שהתורה נתנה בברית וכו' (ע' נו"א שם) ובברייתא אמרו לא יתכוין אדם ליטול את הרשות וכו' (ע' נו"א שם). שם ופירשו בברייתא בענין שימת שלום וכו' אמרו ז"ל כשהיה אהרן רואה ב' בני אדם מריבים וכו' (ע' נו"א פי"ב ונו"ב פכ"ד). שם אמרו עליו ז"ל כשהיה מהלך בדרך פגע באדם רע וכו' (ע' נו"א שם). שם וכן בברייתא פי' שכל המשתמש בשם המפורש אין לו חלק לעוה"ב (ע' נו"א שם). ח' ע"א ובברייתא אמרו עוד עליו שהיה אומר אם אני כאן דכל כאן וכו' (ע' נו"א שם). שם ובדרש אמרו נתן אדם לחבירו כל מתנות שבעולם וכו' (ע' נו"א פי"ג). י"א ע"א ר' הלל אומר ויש שגורסין הלל והוא חבירו של שמאי ולא אחר וראיה לדבר שהרי למעלה הזכירו בו שאף הוא ראה גלגולת אחת (ע' במאירי שם בדברי המגיהים וע"ע נו"א פי"ב ונו"ב פכ"ז ובהערות שם אות כ"ג). י"ג ע"א ובברייתא אמרו קנקנא זפותה שמשמרת את יינה וכו' אלא שבברייתא ראיתי שייחס עליו גרע שבמדבר וכו' (ע' נו"א פי"ד ובהערות שם אות ז'). י"ד ע"א וראיה לדבר באדר"נ שלא הוזכרו שם אלא שלש ראשונות אבל לא זו של הוי מתחמם וכו' אלא שבסוף ההלכה אמרו ר"י ב"ר אלעאי משום אביו שאמר משום ר"א הגדול שוב יום אחד וכו' (ע' נו"א פט"ו). שם ע"ב ובברייתא פי' בעין הרע כל שעינו רעה וכו' וכן האריכו בענין יצה"ר וכו' והוא אומרם ז"ל י"ג שנים יצה"ר גדול מיצ"ט וכו' וז"ש שם בברייתא למה יצה"ר דומה וכו' וכן אמרו בשנאת הבריות וכו' ולשונם בזה לא יאמר אדם אאהוב החכמים וכו' (ע' נו"א פט"ז). ט"ו ע"ב ומתוך כך שנו בברייתא הסתכל בד' דברים וכו' (ע' נו"א פי"ט ונו"ב פל"ב) והוא אומרם למלך שבנה פלטרין וכו' (ע"ש נו"א). ט"ז ע"א ובברייתא אמרו כל הנותן על לבו ד"ת וכו' (ע' נו"א פ"כ). י"ז ע"ב ובברייתא קראו יראת חטא נמי אומנות אמרו שם שאלו לריב"ז חכם וירא חטא מהו וכו' (ע' נו"א פכ"ב). כ"ג ע"א ובברייתא שם סמכו לזה דבר נאה והוא שאמרו שם הפסק פיך מאילך וכו' (ע' נו"א פכ"ה). כ"ד ע"ב ובברייתא אמרו כנסיה שהיא לשם שמים כנסית ישראל בהר סיני (ע' נו"א פ"מ ונו"ב פמ"ו). כ"ה ע"א ובברייתא של ר' נתן אמרו יהי כבוד תלמידך וכו' (ע' נו"א פכ"ז). וכן אמרו שם כל המכבד את חבירו מחמת ממון וכו' (ע' נו"א פכ"ט וע"ע נו"ב פל"ד). כ"ו ע"א ואמרו בברייתא שאדם לומד לעצמו ולאחרים וכו' (ע' נו"א פכ"ט). כ"ח ע"ב ואף בברייתא של ר' נתן הזכירו ענין זה בלשון נייר ישן וכו'. ובברייתא של ר' נתן אמרו הלמד תורה בילדותו וכו' (ע' נו"א פכ"ג). ומ"מ הזהירו בברייתא שאע"פ שלמד בילדותו וכו' והוא שאמרו יכול אדם ללמוד תורה (ע"ש פכ"ד). ל"א ע"ב ואף בברייתא של ר' נתן נתבלבלו הדברים (ע' נו"א פרק ל"ד). ל"ה ע"ב ובאבות דר' נתן קראוהו גבור וכלי זין בידו (ע' נוסחא א' פרק כ"ט):

הרב ר' מכיר ב"ר אבא מרי ב"ר מכיר ב"ר מכיר בן הרב ר' יוסף ב"ר אבא מארי זלה"ה בעל ילקוט המכירי א) מביא בספרו את האדר"נ כמה פעמים וכללתי דבריו בהוספות וגם איזה פעמים

א) ע' אוצר הספרים צד 222 סימן 230.

בההערות וספרו על תהלים הוא באָקספָאָרד בכ"י קובץ 167 ברשימת ראבי"ן (Opp. 22) וספרו על ישעיה הוא בכ"י באוצר הספרים בק"ק ליידין (קובץ 7. Scaliger) אשר כבר הודיע טיבו הרב רמש"ש ברשימה שלו מכ"י ליידין (צד 342,48). והנה הקורא יראה בהוספה א' שהבאתי כמה ליקוטים מאת כ"י אחד מדרש תרי עשר קובץ Harl. 5704 בהבריטיש מוזעאום והבאתי דבריו בסתם מפני שלא נודע לי שם המחבר. ועתה אנכי משער שגם קובץ זה הוא מאת בעל ילקוט המכירי שכן לשונו שם בהקדמתו לספרו על ישעיה. וקראתי שם הספר הזה ילקוט כי לקטתי אותו מן המדרש ומן הגמרא ירושלמי ותוספתא ספרי וספרא לא הנחתי דבר אשר לא כתבתי בספרים אלו תלים איוב ומשלי ירמיה יחזקאל ותרי עשר כפי יכלתי ע"כ. והוא הוא הילקוט תרי עשר המוזכר פה. הקובץ הזה הוא בתמונת פָאלִיאָ ומחזיק קצ"ט דפים ומביא שם תלמוד בבלי ירושלמי תנחומא ילמדנו פסיקתא בשם הפטרות נחמו ספרי מדרש תהלים מכילתא אדר"נ מדרש שמואל סדר עולם מדרש רבה (גם על החמש מגילות) פדר"א ומקורות אלו הם מובאות גם בילקוט על תהלים ועל ישעיה. ובענין שמו מדרש תרי עשר הנה אין ספק שהסופר קרא לו שם זה (במקום ילקוט המכירי על תרי עשר) מפני שתחילתו חסר והסופר לא ידע עוד את טיבו שכן כתוב שם בראש הספר „זה ספר מדרש תרי עשר טוב וישר לא נמצא התחלתו מראש ועד סוף לכן אתחיל מהנמצא בעזרת המלמד לאדם דעת ישתבח שמו אמן" ($76a^0$). וכן כתב במקום אחר „כאן חסר דף אחד שלא נמצא בהעתק שנאבד מפני זקנותו ועל זה המשלתי ($76b^0$)" ע"כ. ואנו רואין מזה שקובץ חסר נזדמן להסופר. ונכתב הקובץ הזה בעיר טיבולי אשר בתחומי רומי מאת הסופר יוחנן בכמר יעקב הרקוחי מבני הגרשוני בשנת ו'ר'ח'מ'ך' בעד הכומר יידיאו מכת האגושטינו [א]. ויצא לנו מזה שנמצאים עוד כעת בידינו מאת בעל המכירי ספריו על תהלים ישעיה ותרי עשר. ומה שנוגע לזמן המחבר הנה נראה שיש לקבוע זמנו לכה"פ בהמחצה הראשונה של המאה הב' לאלף החמישי שכן נמצא שטר מכירה בראש כ"י ליידין הנ"ל משנת קע"ה [ב]:

ר' ישראל אלנקוה אשר נישרף על קדושת השם בשנת ה"א קנ"ב מביא בספרו מנורת המאור בכ"י כמה פעמים את האדר"נ נו"ב אבל ע"ע הוספה א' ע"ב ע"א וע"ב והבאתי את דבריו בההערות וגם בהוספה ג'. והכ"י הזה הוא באוצר דספרים אשר באָקספָאָרד קובץ 1312 ברשימת ראבי"ן (Opp. 146) וכבר דברתי על טיב הכ"י בהמ"ע מאָנאַטשריפֿט (שנת 1885 צד 114 והלאה) ובירורתי שם שהוא הוא ספר המוסר הנמצא בידינו מיוחס לר"י כל"ץ בקיצור וסירוס דברי הכ"י:

ר' שמעון ב"ר צמח דוראן והבאתי דבריו כמה פעמים מספרו מגן אבות פירוש על אבות והוא מהמעטים אשר היה לפניו נו"ב. וארשום פה כולם. ונשתמשתי בהוצאת הרב מהר"א יעללינעק. ב' ע"א ואמרו באדר"נ שקבלה מפי הגבורה ולא מפי מלאך (נו"ב ע"א). ג' ע"א שלא כדעת ב"ש שהיו אומרים אין מלמדין תורה אלא לתלמיד הגון צנוע וכשר וירא שמים כמו שהוא נזכר באדר"נ (ליתא כלשון הזה ממש לא בנו"א ולא בנו"ב וע' נו"ב פ"ד ובהערות אות ב' שם). ו' ע"ב וכתוב בספר הערוך וכן הוא באדר"נ כי צדוק וביתוס היו תלמידיו של אנטיגונוס וכו' (ע' נו"ב פ"י ונו"א פ"ה). ח' ע"ב ועל זה אמרו באדר"נ אל תהי חבר לרשע אפילו לדבר מצוה (ע' נו"א פ"ט). שם ובאדר"נ אמרו כל המודבק לרעים אעפ"י וכו' (ע' נו"א פ"ל). ט' ע"ב אבל באדר"נ פירשו בענין אחר שלא יהא התלמיד היושב לפני רבו וכו' (ע' נו"א פ"י ובנו"ב פ"כ ליתא). י' ע"א ובאדר"נ שנו יהיו בעיניך כזכאין ע"מ שיתבעו את הדין (ע' נו"ב פ"כ). י"א ע"א ואמרו במדרש ר"י בן בתירה אומר הרי שאין לו מלאכה שיעשה וכו' (ע' נו"א פי"א וגם נו"ב פכ"א ואין ספק שכונתו בזה להאדר"נ). שם ע"ב ובאדר"נ אמרו גדולה מלאכה שהרי הכל מתפארין בה שהרי הלבלר יוצא וכו' עוד שנו שם גדולה מלאכה שהרי הקב"ה הכתיב עליו מלאכה (ע' נו"ב שם). שם ובאדר"נ על זאת המשנה (וישנא את הרבנות) אוי לה לרבנות וכו' ומפני מה מת יוסף וכו' (ע' נו"ב פכ"ב). שם ואל תתודע לרשות וכו' כי המתודע לרשות סופו לאבדון וכו' וכן פירשו באדר"נ (ע' נו"א פי"א ונו"ב שם). י"ב ע"א ובאדר"נ פירשו המים הרעים עכו"ם וכו' (ע' נו"ב פכ"ב וע"ע נו"א שם). שם ופירשו באדר"נ כיצד היה אוהב שלום וכו' (ע' נו"ב פכ"ד). שם ע"ב וכן אמרו באדר"נ אם אין אני לי ולא זכיתי לעצמי מי יזכה לי לחיי העוה"ב (ע' נו"ב פכ"ז). שם דומה למלך שמסר שדה לעבדיו וכו' (ע' נו"ב פ"ל ונו"א פט"ז). י"ג ע"א ובאדר"נ תניא העושה תורתו קבע (ע' נו"א פי"ג ובהערות שם אות ג'). שם ע"ב ובאדר"נ אמרו כי בלק אמר הרבה וכו' (ע' נו"ב פכ"ג). ט"ו ע"א ובאדר"נ פירשוהו כמו הראשון עשה לך רב להכמה

א) כל פרטי דברי הסופר הזה כבר הודיע ברבים הראבי"ן בהמ"ע Revue des Etudes Juives כרך IX צד 137.

ב) ע' רשימת הרמש"ש שם.

(ע' נו"ב פל"ב ופי"ח). כ"ג ע"א ורבינו יונה ז"ל כתוב כי באדר"נ כתוב עשה רצונו כרצונך וכן בדוד הוא אומר כי ממך הכל ומידך נתנו לך (ע' נו"ב פל"ב ול' שם הפסוק). כ"ה ע"א ובאדר"נ שנו אין ע"ה חסיד פרויש (ע' נו"ב פל"ג). שם ובאדר"נ אם נבלת בהתנשא וכו' (ע' נו"ב פכ"ב). כ"ט ע"א ובאדר"נ שנו יוסי הכהן חסיד שבדורו (ע' נו"א פי"ד ונו"ב פכ"ט ובהערות שם אות ב'). שם ע"ב וכן אמרו באדר"נ (בענין ששכח ר"א בן ערך תלמידו) (וע' נו"ב פכ"ב ונו"א פי"ד). ל"ב ע"א וכן הוא פירושו יהי כבוד חבירך חביב עליך כשלך וכו' וכמו שיקשה עליך מי שיוציא עליך בכעסו שם רע כן יהי כבוד חבירך חביב עליך וכן פירשו באדר"נ (ע' נו"ב פכ"ט ונו"א פרק ט"ו). שם ע"ב ואמרו באבות דר' נתן אל תהי נוח לכעוס כהלל וכו' (ע' נו"א שם ונראה שחסר שם בנו"ב). ל"ג ע"א וכן אמרו באדר"נ שלא תהא עינו של אדם רעה בממונו של חבירו וכו' (ע' נו"ב פ"ל). שם ע"ב ובאדר"נ פירשוהו בענין אחר וכן שנו שם יצה"ר ניתן באדם משעה שנולד וכו' ע"ש (ע' נו"ב שם) וכן אמרו באדר"נ שיהיה חס על ממון חבירו וכו' (ע' נו"ב שם ונו"א פי"ז). ל"ד ע"א ובאדר"נ אמרו אינה ירושה לך שאם היתה ירושה היה משה מורישה וכו' (ע' נו"ב פ"ל). ל"ז ע"א ובהוריות וכן באדר"נ כפי שזורקתי נשמה באדה"ר (ע' נו"ב פכ"ו). מ"ד ע"ב וכן באדר"נ ובספרי פ' עקב לאדם שמסר לעבדו צפור דרור וכו' (ע' נו"א פכ"ד ונו"ב פל"ה). מ"ה ע"ב ודבר זה למדנהו מאדר"נ דתני התם כל שמעשיו מרובין מחכמתו וכו' שנאמר נעשה ונשמע (ע' נו"א פכ"ב). שם ובאדר"נ משלו משל למה"ד לאחד שהלך אצל חנוני וכו' (ע' נו"ב שם). מ"ו ע"א ואמרו באדר"נ כל הפורש מד' דברים אלו וכו' (ע' נו"ב פל"ד). מ"ז ע"א ובאדר"נ אמרו עונה בה לא אמרתי אלא בזמן שעונה בה. (לא מצאתי זה לא בנו"א ולא בנו"ב). נ' ע"ב וכן נראה מאדר: ששם שנו בלשון הזה שאם לא נברא בצלם היה חביב (ע' נו"ב פמ"ד ונו"א פל"ט). נ"ח ע"ב ובילמדנו פ' ויקרא שנו רבותינו מצוה גוררת מצוה וכו' וכן הוא באדר"נ (ע' נו"ב פל"ג ונו"א פכ"ה). ס"א ע"ב הפירוש ר"ש ז"ל הוא משנה הגירסא וגורס (הלמד ע"מ ללמד) אין מספיקין בידו ללמוד וללמד וכן מצאתיד באדר"נ (נו"ב פל"ב). ס"ד ע"א וכבר אמרו ז"ל באדר"נ כל מי שיש לו ביהמ"ד בעירו וכו' (ע' נו"א פל"ו). ס"ז ע"ב למשנת דיהי כבוד תלמידך וכו' וכן הוא מפורשת באדר"נ (ע' נו"ב פל"ד ונו"א פכ"ט). ס"ט ע"ב ובאדר"נ אמרו שאעפ"י שריב"ז היה אומר על ר' אליעזר בן ערך שהוא מכריע וכו' (ע' נו"ב פכ"ט ונו"א פי"ד). ע' ע"א ובאדר"נ נראה כפירוש האחרון ששם שנו ר' ינאי אומר לשלות הרשעים לא נכנסנו וכו' (ע' נו"ב פל"ג). ע"ב ע"ב וכן אמרו רשב"ג אומר הלמד תורה ילד וכו' ר' נהוראי אומר הלמד תורה וכו' ר"א בן עקיבא אומר וכו' דומה לאשה שהיא לשה בחמין רשב"א אומר הלמד תורה בילדותו וכו' (ע' נו"א פכ"ג ובנו"ב ליתא). ע"ו ע"א ובאדר"נ לא מנה מאמר בראשית והשלים העשרה וכו' (ע' נו"ב פל"ו). שם ע"ב וכן אמרו באדר"נ ללמדך שכל המאבד נפש אחת מישראל וכו' (ע' נו"ב פל"ו ונו"א פל"א). ע"ז ע"ב ובאדר"נ ג"כ מנו אותם (נסיונות דאברהם) בחילוף מועט (ע' נו"ב פל"ו ונו"א פל"ג). ע"ח ע"א ועשרה נסים שנעשו על הים מפורשים במדרש ר' תנחומא. ובאדר"נ בחילוף מועט (ע' נו"ב פל"ח ונו"א פל"ד). שם ע"ב ועשר מכות שהביא עליהם על הים וכו' ורבינו שלמה ז"ל כתבם מהמכילתא וכו'. וכן הוא באדר"נ בחילוף מועט (ע' נו"ב פל"ז). ע"ט ע"א וכן באדר"נ מנה תבערה וכו' וכן באדר"נ מנה מסה וכן שנו שם ועל כולן הוכיחן משה וכו' (ע' נו"ב פל"ח ונו"א פל"ד אבל רק קצת מזה). פ' ע"ב וכל אחד רחוק מחבירו ד' אמות כדי שלא ישמע וידוי חבירו ותפילתו שלא יכלם כמו שנזכר במדרש הזית ובאדר"נ (ע' נו"ב פל"ט ונו"א פל"ה). פ"א ע"א ובאדר"נ מונה גם כן נסים אחרים במקדש (שם). פ"ג ע"ב למשנת דז' דברים בגולם וכו' ובאדר"נ מסמיך זה אל שלח נא ביד תשלח (ע' נו"ב פ"מ). שם פ"ד ע"א ובאדר"נ למדו דבר זה מהקב"ה שלא רצה ליכנס לתוך דברי אברהם וכו'. שם ובאדר"נ למדו דבר זה מאליהו וכו' וכן נראה מאדר"נ כי הכל הוא דבר אחד וכו' ע"ש. שם ע"ב וכן שנו באדר"נ וכו' ובאדר"נ למדו זה מאנשי חרן וכו'. וכן אמרו באדר"נ וכו' (ע' נו"ב פ"מ ונו"א פל"ז). פ"ה ע"ב ובפרק במה מדליקין מפורש כל זה מהמקרא וכו' וכן באדר"נ (ע' נו"ב מ"א ונו"א פל"ח). פ"ו ע"א אבל במשניות ישנות שבאו מארץ ישראל שהם וכו' יש גירסא יותר מדוקדקת והיא שלי שלך חסיד שלך שלי ושלי שלי רשע וכן היא הגירסא באדר"נ (אינו מסכים לא עם נו"ב פמ"ה ולא עם נו"א פ"מ). פ"ח ע"ב ובאדר"נ שנו ספוג מדריש וכו' עוד אמרו ספוג תלמיד ותיק וכו' (ע' נו"א פ"מ וע"ע נו"ב פמ"ה). צ' ע"א למשנת כל מי שיש בידו ג' דברים אלו מתלמידיו של אברהם אבינו ובאדר"נ פירשום באברהם כמו כבלעם וכו' ובאדר"נ סמכו אל זה הנה העם וגו' וכן נזכר זה באדר"נ וכו' ורוח נמוכה וכן נזכר זה באדר"נ ונפש שפלה באדר"נ למדו זה ממה שאמר ואנכי עפר ואפר וכו' (ע' נו"ב פמ"ה). צ"ד ע"ב ובאדר"נ שנו משל לשוכר סוס וכו' (ע' נו"ב פכ"ז). בהשו"ת שלו (תשב"ץ) ח"ג שאלה ל"ז דף י"ב ע"ב ואעפ"י שהיו נדחקים עד אחר י"א אמות שאחורי בית

הכפורת בשעת ההשתחויה היו כולם משתחוים כנגד פתחו של היכל כמ״ש במדרש ויקרא רבה ובאבות דר׳ נתן וכו׳ וכן באבות דר״נ יש נסים אחרים שלא נזכרו בגמרא. וע״ע שם דף ל׳ ע״א ענין קל״ה והלאה. בפירושו לפיוט אשר אשש הנדפס בספר קובץ מטמונים דף פ״ז ע״א אבל המשורר לא הכניסו (למאמר בראשית) כי סמך בזה על אבות דר׳ נתן שלא הכניסוהו בענין המאמרות ע״כ (ע׳ נו״ב פל״ו). שם צ״א ע״א אבל מאבות דר׳ נתן נראה כי זה המאמר הוא ויאמר אלהים לא טוב היות האדם לבדו (ע׳ נו״ב שם):

מדרש הגדול בכ״י אשר הובא מארץ תימן והם הקובצים באָקספָארד 2338 ברשימת ראבי״ן (Opp. Add. 4° 124 a. b. c. d.). והיו לנגד עיני ג״כ הקובצים אשר בהבריטיש מוזעאום ונמצאים שם ששת העתקות ממדרש זה. והם הקובצים בראשית מספר Or. 2378 ומספר Or. 2213, שמות מספר Or. 2214 ומספר Or.2352, ויקרא מספר Or.2215 ומספר Or. 2353, במדבר מספר Or. 2354 ומספר Or.2379. דברים מספר Or.2216 ומספר 2355. ואחרי כן בא לידי ג״כ קובץ נתון לי מאת תלמידי המשכיל כמ״ר קלויד מאָנטעפיאָרע. במדרש מובאים זה דברים מהאדר״נ נו״א כמה פעמים ורמזתי עליהם בההערות. ובנידון מחברו הנה הרמש״ש נר״ו בהמזכיר חוברת עשרים צד 135 מביא שם דברים מאת כ״י אחד שיש לשער על פיהם כי מחברו היה ר׳ דוד אלעדני ויש לקבוע זמנו ה״א ר בערך. אבל רמש״ש בעצמו מניח עוד הדבר בצ״ע. ועלי להודיע עוד שהפירוש המובא שם על עשרת מונים בשם המדרש הגדול לא נמצא בהכ״י שראיתי:

ר׳ אברהם זכות בספרו יוחסין (דפוס לאָנדאָן 1857) צד י״ג ובאדר״נ כל מעשה צדוק וביתוס ושהיה משתמש בכלי כסף וזהב כל ימיו (ע׳ נו״א פ״ה). צד י״ח ובאבות דר׳ נתן שהיה (הלל) מדבר בלישון בבל וכו׳ ודאישתמש בתגא חלף זה המשתמש בשם המפורש וכו׳ (ע׳ נו״א פ״ב). צד י״ט וקבל ר״י ב״ז את הנשיאות אז שנתן לחן ולחסד בעיני המלך כדאיתא פ׳ הניזקין ובאדר״נ (ע׳ נו״א פ״ה ונו״ב פ״ו). צד כ׳ ואעפ״י שבאדר״נ אומר שתלמידיו הלכו ליבנה וחוא לדמסית וכו׳ (ע׳ נו״א סוף פט״ו ונו״ב פכ״ט). צד כ״א ובאדר״נ כי מת לו בן (לריב״ז) ונחמוהו תלמידיו (ע׳ נו״א שם). צד כ״ה ובפרק ז׳ ממסכת שמחות שנתפש רשב״ג ור׳ ישמעאל בן אלישע ביחד וכו׳ וכן בסוף אבות דר׳ נתן (ע׳ נו״א פל״ח ונו״ב פמ״א). צד כ״ו גם לפעמים במדרש ובאדר״נ קורא גם כן רבי סתם לריב״ז (ע׳ נו״א ושם ר ב ן יוחנן אבל בנו״ב פכ״ט ר ב י יוחנן אבל אפשר שהיה לפניו כך וצ״ע). צד כ״ח ומצאתי גם כן בספר מנורת המאור האחד שאינו של ר׳ יצחק אבוהב גרסינן באדר״נ שנשבה ר׳ צדוק לרומי וכו׳ (ע׳ נו״א פט״ז ובהוספה לנוסחא א׳ ע״ב ע״ב). צד ל״ח ובאבות דר׳ נתן במשנת יוסף בן יועזר כשהתחיל ר״ע ללמוד היה בן ארבעים שנה וכו׳ (ע׳ נו״א פ״ו). צד ל״ט ובאדר״נ במשנת יוסי בן יועזר בארוכה כיצד למד ר״ע בן ארבעים שנה היה וכו׳ (ע׳ נו״א שם). צד ס״ט ר׳ יונתן והוא בפ״ד דאבות ובאבות דר׳ נתן ר׳ יונתן בן יוסף וכן בתוספתא (ע׳ נו״א פ״ל וצ״ע ונו״ב פל״ה). צד ע״ו אע״ג כי באדר״נ גרסינן שנשבה ר׳ צדוק לרומי (ע׳ נו״א פט״ז):

ר׳ יצחק אברבנאל כ״ג ע״א למשנת משה קבל והיתה דעת ב״ש שאין מלמדין תורה אלא לתלמיד הגון וכו׳ (לא נמצא לא בנו״א ולא בנו״ב וע׳ לעיל בשם רבינו יונה). שם באדר״נ אמרו שהקב״ה עשה סייג לדבריו ואדה״ר עשה סייג וכו׳ (ע׳ נו״א פ״א ונו״ב פ״א). ל״ג ע״א למשנת נתאי הארבלי ואמרו באדר״נ המתדבק לרשע אעפ״י שאינו עושה כמעשהו נוטל שכר כיוצא בו שנאמר בהתחברך לרשע וגו׳ (ע׳ נו״א פ״ל וצ״ע וע״ע לעיל גבי רשב״ץ). ל״ט ע״א למשנת שמאי אומר עשה תורתך קבע וכמו שאמרו העושה תורתו קבע וכו׳ עושין לו עיקר לעוה״ב וכו׳ (ע׳ נו״א פכ״ח וע״ע לעיל גבי רשב״ץ). פ״ג על משנת ר״ח בן דוסא ע״ה ע״ב וכבר יראה מסכים לזה מה שקראו בברייתא ליראת החטא כלי אומנות אמרו שם שאלו את ריב״ז חכם וירא חטא מהו וכו׳ (ע׳ נו״א פכ״ב). פ״ה למשנה דעשרה נסיונות נתנסה אברהם קנ״ה ע״ב ובאבות דר׳ נתן מונים הנסיונות באופן אחר ב׳ מלך לך וכו׳ (ע׳ נו״א פל״ג ונו״ב פל״ו). למשנה דעשרה נסים וכו׳. קנ״ז ע״ב ובאבות דר׳ נתן הוא במצרים הרעימו עליהם קולם וכו׳ (ע״ש וע׳ נו״א פל״ג):

ר׳ יוסף בכ״ר החכם השלם הה״ר משה אלשקר וחי בערך ה״א רפ״ב בפירושו מרכבת המשנה כ״י הנמצא באָקספָארד קובץ 384 לפי רשימת ראבי״ן (Opp. 244) שם דף ג׳ ע״ב להוציא מדעת ב״ש שאמרו אין מלמדין לכל אדם אלא לתלמיד הגון וכו׳ (ע׳ נו״א פ״ג ונו״ב פ״ד). דף ע״ב ע״א ובאדר״נ כתבו איזהו כנסיה זו כנסת הגדולה:

ר׳ עזריה מן האדומים בספרו מאור עינים מביא את האדר״נ בצד 18 (דפוס ווילנא שנת תרמ״ו) וראיתי לו קצת סיוע באדר״נ פ״ט וז״ל באותה שעה נבקע ההיכל וכו׳ (ע׳ נו״א פ״ט וע״ע תנחומא נ״ח סוף סי׳ י״ג). צד 92 אמנם מה הנה שתי הכתות המכונות אצל הזמינו צדוקים וביתוסים ומאין באו נודע מן הנמצא להם ז״ל באדר״נ פ״ה. צד 208 ועליו אמרו באדר״נ פכ״ח כל מי שיש בידו מדרש ולא הלכות

לא טעם מ״ם חכמה הלכות ולא מדרש לא טעם טעם יראת חטא אי נמי מדרש ולא הלכות גבור ואינו מזוין ...בות ולא מדרש חלש וזיין בידו וכו׳ (ע׳ נו״א פכ״ח). צד 232 אשר מאדר״נ פל״ג וכו׳ לפי מה שזכר הציוך ערך נקד וכו׳ (ע׳ נו״א פל״ד ובהערות שם אות כ״ב). צד 404 וסוף פרק אחרון דאדר״נ איתא מכתשת אבטינס ושלחן ומנורה ופרוכת עדיין מונחין ברומי (ע׳ נו״א פמ״א ובהערות שם אות כ״ב וע״ע ירושלמי יומא פ״ד ה״ג וירושלמי תענית פ״ב ה״א ובנ״ש אות ח׳):

פרק ג.

ביחס האדר״נ להמשנה.

אחרי זאת מה שהצענו פה מדברי המחברים השונים יוצא לנו שגם הראשונים ז״ל לא היה להם מושג אחד ישוה בכל פרטי מסכת אבות דרבי נתן ועל כן קראו אותה פעם בשם משנה פעם בשם ברייתא ופעם בשם דרש. ואולי עוד גם בשם גמרא או בשם אגדה סתם (ע״ע נו״א פ״ב אות נ״ט). וגם דברי אחרון חביבים עלי ה״ה מורי הרב ר״מ איש שלום שכתב בפ״ד בהקדמתו להספרי וכן אגדות שנדרשות עליהן דרך משל כל מילי דאבות שהן יסודות לשאר דרשות כמקרא מן המקראות עד שחובר עליהן מדרש שלם הנקרא אבות דר׳ נתן עכ״ל. אבל נ״ל שזה התואר לא יצדק רק על חלק מהאדר״נ לא על כולו. וכשנרד מעט לתוך פרטן של דברים ונציין סימני החלקים השונים שמהם מורכבת המסכת הזאת אם בהמשנה ואם באדר״נ נמצא כי כל דברי חכמים קיימין וכולהו התוארים איתנייהו בה. ועפ״ז נקבע גם כן יחסה להפרקי אבות אשר בהמשנה. והנה חלקי המשנה בתוכה בעצמה הם ארבעה א). והם חלק א׳ כולל פ״א עד משנה י״ב (ולא עד בכלל). וחלק זה מצוין ע״י סימן הזוגות שבתוכה שהם נושאי מאמריו. וגם ע״י הקיצור כי לא ימצא עוד בתוכו הכפלת המאמרים המתחילים בהוא היה אומר. חלק ב׳ כולל המשניות י״ב י״ג י״ד ט״ו ט״ז י״ז וי״ח מפ״א וכל פ״ב. והוא כולל דברי הלל (ושמאי) ותלמידו ריב״ז ותלמידי תלמידיו. ואם שחלק זה מחזיק עוד דברי הזוג האחרון (הלל ושמאי) מכל מקום הוא מצוין מתוכו ע״י הכפלת המאמרים שבתוכו בהוא היה אומר (פ״א מי״ג ומי״ד) וע״י הפסק סדר זמנים שמקדים דברי בית הנשיא ונינו ונכדיו קודם לדברי ריב״ז וגם כן ע״י זאת שמביא שם דברי ר״ט (סוף פ״ב) רק אגב דברי ר״א הוי שקוד ללמוד תורה. חלק ג׳ פ״ג וד׳ והוא מצוין וע״י העירבוב זמנים שבתוכו ואין סדר למשנה זו. חלק ד׳ הוא פ״ה הכולל המספרים עשרה. שבעה. ארבעה ושלשה.

וקרוב לזה הוא ג״כ החלוקה בהאדר״נ. חלק א׳ במאמרי הזוגות והוא בנו״א מפ״א עד סוף פי״א ובנו״ב מפ״א עד סוף פכ״ג. ואמנם יחסו להמשנה הוא כיחס המדרש להמקרא או כיחס הגמרא להמשנה. כי נוסחאותיו מסכימות עם נוסחאות המשנה (חוץ מאיזה חילופי גירסאות נקלים) ותכליתו הוא לפרש דברי התנאים בדרך מדרש ומאמרי הזוגות הם נדרשים בתוכו כמאמרי הכתובים באחד המדרשים הידועים. ואם אמנם שכבר כתבו כמה מגדולי חכמי ישראל שגם התוספתא דרכה לפרש המשנה. בכל זאת לא נוכל להחליט עליה שהיא רק פירוש ורק ע״י חקירה ובדיקה נמצא שגם פירושים עלו בתוכה. אבל הקורא באדר״נ ימצא מיד ע״י הלשונות כיצד. דבר אחר מלמד וכו׳ שבפירוש ומדרש עסקו. ולא עוד אלא „שהוא קושר ניבא בניבא ומשיחה במשיחה במאמר התנא כדי להסמיך לו מאמרים ומעשיות שאין בהם מנושא הדרוש אלא בדרך רחוק". ולפעמים הוא נראה כדורש דברי התנא ג״כ בדרך אל תקרי (ע׳ נו״א פ״ח ובהערות שם אות י״ט). וע״כ אין ספק שעל החלק הזה לא יצדק לא השם משנה ולא השם ברייתא או תוספתא. אבל שמו היאות לו הוא מדרש בבחינת דרושיו או גם כן גמרא בבחינת פירושיו או גם כן אגדה מצד כל ענינו:

חלק ב׳ הוא בנו״א מפרק י״ב עד סוף פי״ח. ובנו״ב מפרק כ״ג עד סוף פ״ל. והוא מסכים ג״כ במקצת לחלק ב׳ בהמשנה שמכפיל ג״כ מאמרי התנאים ע״י הוא היה אומר (ע׳ פי״ב נו״א ופכ״ז נו״ב). אבל

א) מובן ממילא כי היו לנגד עיני דברי מהרי״ל צונץ ז״ל בספרו הנ״ל צד ק״ח וק״ט ודברי הרב מהר״ץ חיות במאמרו על אדר״נ ודברי הרב מהר״ז פראנקל במאמרו על מס׳ אבות במאָנאטסשריפט שנת 1858 צד 419 והלאה ודבריהם של הרב מהר״ד האָפמאנן במאמרו על המשנה ראשונה והרב מהר״נ בריל״ל במאמרו במ״ע השנתי שלו על מס׳ אבות (שנה שביעית) ולמדתי מדבריהם כמה הלכתא גברייתא. אבל לפעמים נטיתי ג״כ מדבריהם ולרגל המלאכה אשר לפני אמרתי לקצר וע״כ לא הבאתי דבריהם תמיד ומה גם אחרי אשר נטיתי מדבריהם בעיקר הקירתם וכאשר יראה הקורא לקמן פ״ז ונשענתי שכל מי שעוסק בחקירות כאלה בודאי קרא את דברי החכמים האלה או יקרא אותם ע״י הערתי זאת ולא יסתפק בקריאת דברי לבד.

ג"כ כבר נבדל מהמשנה על ידי זה ששומר סדר זמנים ואינו מפסיק בין הלל ותלמידו ריב"ז בשולשלתיה דהלל. וגם לא הביא בו מאמר ר' טרפון בדרך אגב. וע"כ שנוסחת המשנה שלו היא עתיקה מנוסחת המשנה שבחלק זה אשר כבר שלחו בה יד להפסיק הסדר הישר. וכבר העירו על זה גדולי המחברים. בתכונתו הוא דומה לחלק א' וגם עליו יפלו התוארים מדרש פירוש וכו':

חלק ג' הוא בנו"א מפרק כ' עד סוף פ"ל ובנו"ב מפרק ל"א עד סוף פרק ל"ה והוא ג"כ ניכר מתוכו ע"י העירבוב הזמנים שבתוכו. אבל בתכונתו הוא משונה מתכונת ח"א וח"ב שאין בו מדרש כמעט. והוא קרוב לתכונת המשנה שכל ענינה למסור לנו את התורה שבע"פ:

חלק ד' הוא בנו"א מפרק ל"א ועד סוף המסכת וכן בנו"ב מפרק ל"ו ועד סוף המסכת והוא חלק המספרים. תכונתו היא כעין חלק ג' ויפול עליו ג"כ השם משנה או תוספתא. נמצינו למדין לפי זה שיחס האדר"נ להפרקי אבות בהמשנה אינו שוה בכל חלקיו ועפ"ז נשתדל ג"כ לקבוע ערכו להמשנה ומעלתו. אבל אחרי שבעת שתי נוסחאות בידינו מהאדר"נ עלינו עוד לחקור על עיקר האדר"נ או עכ"פ אחרי הנוסחא הקרובה לעיקרו כי בלי ספק באו בתוכו כמה הוספות שאין לדון מהם כלל על טיב האדר"נ. וטרם לזה נקדים עוד:

פרק ד

מדבר בטיב דברי פירוש אבות המיוחס לרש"י אבות פ"א מ"ה שהזכיר שם שתי נוסחאות מאדר"נ, נוסחת א"י ונוסחא בני צרפת. אם יש לסמוך על דברים אלו או לא.

והנה הראשון שנתעורר על דברי רש"י אלו הוא הרב ר' אברהם בר"ש וויטמונד בספרו אהבת חסד על האדר"נ בסוף פ"ז שכתב שם בד"ה דבר אחר הוא נמי הפירוש הברטנורא בלשון שני ולשון רש"י במתניתין דאבות ולשני דעות דגמרא כאן אף באשתו טהורה אסורה והוא נוסחא דאבות דר"נ שהובא מארץ ישראל אבל באדר"נ של צרפתים אוקי שם דאיירי באשתו נדה רש"י במתניתין ע"כ. ובראש הפרק על בבא דיהי ביתך פתוח לרוחה כתב גם כן דהובא במדרש שמואל בשם רש"י דמה שהוא לנו היא אדר"נ שבאו מא"י ובאדר"נ של צרפת יש נוסחאות אחרים ע"כ. ומי שקבע מסמרות בדבר זה הוא הרב מהר"ץ חיות ז"ל בספרו אמרי בינה הנ"ל, וז"ל בשו"ת סימן י"ג שם (ל"ג ע"א) וביותר תראה ענין חדש אשר לא ראיתי לשום מבקר שיתעורר בזה כי רש"י ז"ל בפירושו לאבות פ"א מ"ה על מאמר אל תרבה שיחה עם האשה וכו' כתב בזה"ל עם האשה אפילו אשתך לפי שאם תרבה עמה דברים תספר לה המחלוקת שעשית עם חבירך וכו' כך מפורש באדר"נ שהובא מארץ ישראל ובאדר"נ של בני צרפת מוקי לה באשתו נדה הרי דהיה לפני רש"י ז"ל ב' נוסחאות משונות זו מזו מברייתא דר' נתן, נוסחא אחת של בני ארץ ישראל ונוסחא אחרת אשר נתפשטה בצרפת מברייתא דר"נ. ודברי אדר"נ אלו של ארץ ישראל אשר העתיק רש"י ז"ל נמצא באמת באדר"נ אצלינו סוף פ"ז אבל הך דמוקי באשתו נדה לא נמצא אצלינו. ומזה מוכח דאדר"נ אשר אצלינו הוא נוסחא של א"י ונוסחא של בני צרפת נאבדה מאתנו ורש"י ז"ל השתמש פה בשתי הנוסחאות ע"כ. וקרוב לדברים אלו כתב גם מהר"ל פירסט ז"ל במ"ע שלו ליטעראטור-בלאטט דעם אריענטס לשנת 1848 עמוד 822 בהערה שם. והר"ש זלמן טויס"ג ז"ל בהקדמתו לספר נוה שלום המחזיק לקוטים מאת נוסחא ב' ע"פ כ"י אחד במינכען מהר להחליט שנוסחא זאת הוא האדר"נ שהובא מא"י ובא אחרי כן ה"ר חיים הלוי הארוויטץ (בית עקד אגדות מחברת א' ב' וג') שראה נוסחא זאת בכ"י פארמא וחלק עליו והחליט שזו היא נוסחת בני צרפת ושנוסחת הספרים היא נוסחת א"י (וכדעת ה"ר מהר"ץ חיות). והיתד שבו תלו את דבריהם גם שניהם הם דברי רש"י אשר כבר רמז עליהם הרב הנ"ל וע"כ לא ראיתי להעתיק דבריהם. אמנם נ"ל שדברי רש"י אלו אינם מספיקים לחתוך הדין על פיהם ולחומר הענין אנו מוכרחים להאריך בזה קצת. ומקודם נציע בזה דברי האבות דרבי נתן בשתי הנוסחאות.

נוסחא א פרק ז

א) ואל תרבה שיחה עם האשה ואפילו היא אשתו וכו' שכל זמן שאדם מרבה שיחה עם האשה גורם רעה לעצמו ובוטל מדברי תורה וסופו יורש גיהנם:

ב) ד"א אל תרבה וכו' כיצד בזמן שאדם בא וכו' אל ילך ויאמר לאשתו וכו' מפני שבוזה את עצמו וכו':

נוסחא ב פרק טו

א) אל תרבה שיחה עם האשה משל אדם הולך לביהמ"ד וכו' בן תורה נמצא בטל מתלמידו א):

ב) ד"א אל תרבה שיחה וכו' באיזה צד הוא מבזה את אשתו וכו' מי גרם לו לבזות את אשתו וכו':

ג) ד"א אל תרבה שיחה וכו' באיזה צד הוא מבזה את עצמו בשבת הראשונה נכנסה אצלו שמעה קולו נכנס לחצר וכו' מי גרם לו לבזות את עצמו וכו':

ד) ד"א אל תרבה שיחה וכו' אצ"ל באשת חבירך אלא באשתו ודאי שכן מצינו באשת שמשון מי גרם לו שיבוא עליו הפורעניות על שהרבה שיחה עמה:

א) ע' ב"ר פ' פ"ב ס"א ושמ"ר פכ"ה ס"ח בענין התואר בן תורה.

ובנו"ש הנוסחא בפיסקא ב' וג' מנו"ב. ד"א המרבה שיחה עם האשה הרי הוא מבזה עצמו. כיצד היה דבר בינו לבין חבירו אמרו בתוך ביתו שמעה אשתו יוצאה בשוק והנה פגעה באשת חבירו אמרה לה כך וכך היה בעלך עושה לבעלי כך וכך מצהיבו כך וכך מביישו העוברים והשבים התחילו לדבר עמהם מי גרם לו שהרבה שיחה עם אשתו. ד"א כשבת ראשונה נכנסה אצלו שמעה קולו נכנס לטרקלין מן טרקלין נכנסה לחדר מן החדר לעליה פרעה ראשה לפניו והתחילה עמו והרבה שיחה עמה מי גרם לו שהרבה שיחה עמה. ע"כ. והנה אין ספק שנוסחא זאת אין לסמוך עליה שכבר שלטו בה ידי המעתיקים וקיטעו ושינו בה וכנראה מהלשון והנה פגעה וכו'. אבל גם הנוסחא שהצגתי בפנים (והיא נוסחת כי"ר וכי"ה) קטועה היא כי מתחיל באיזה צד הוא בוזה את עצמו מבלי שקדם לו שבוזה עצמו ע"י השיחה אשר על זה תצדק השאלה באיזה צד. וע"כ אין ספק שיש להשלימה ע"פ נוסחא א' פיסקא א' דחשיב שם דגורם רעה לעצמו ובוטל מד"ת וכו' (ובוזה את אשתו ואת עצמו) וסופו יורש גיהנם וכל הדברים אחרי כן הם פירוש לזה. פיסקא א' ובוטל מד"ת (ואולי נסתרס סדר הפיסקאות) פיסקא ב' וג' הם פירוש לבוזה את אשתו ואת עצמו. ופיסקא ד' היא פירוש לגורם רעה לעצמו כמו שמשון. וכאשר השלמנו נוסחא ב' ע"פ נו"א כן נשלים גם נוסחא א' אשר לא נשאר בה רק הפירוש לבבא דבוזה את עצמו. והנה בפנים שיערתי בפירוש פיסקא ג' שבנו"ב שענין הבזיון הוא שנכשל באיסור נדה אבל אחרי כן ראיתי בפירוש מהריט"ץ דמגיה לה בדרך כזה שבת ראשונה נכנס אצלה ושמעה בקולו והרבה שיחה עמה שבת אחרת נכנס לחצר נכנסה לחדר וכו' ומפרש לה שהיא משתמטת ממנו ואינה רוצה עוד להשמע לו לפי שכבר נבזה בעיניה ע"י רוב השיחה. וזה הפירוש הוא כל"ס יותר מתקבל על הלב אם שגם הוא מגומגם קצת. וא"כ אין זכר אף בנו"ב להפירוש באשתו נדה יותר מבנו"א א'. והם באמת אחדים אבל גם שניהם קטועים ויש להשלימם זה עפ"ז וכמו שרמזנו. אמנם במה שנוגע לדברי רש"י הנה כבר שדי בהו נרגא מו"ר כמהר"א וויס בספרו תולדות רש"י (ע' בית תלמוד שנה ב' צד נס"ג) כי בפירש"י הנדפס אצל מדרש שמואל (וויניצא של"ט) הגירסא ואל תרבה שיחה עם האשה אפי' היא אשתך לפי שאתה מתבטל מדברי תורה או שאם באת להרבות עמה דברים תבוא לספר לה המחלוקת שעשית עם חבירך ודעתן של נשים קלה עליהן ומיד תלך גם היא ותתקוטט עם חברתה אשת חבירך ותמצא מביאה לידי בזיון כך מפורש באדר"נ שהובאו מא"י ק"ו באשת חבירו שלא ירבה שיחה עמה מפני החשד ובאדר"נ של בני צרפת מוקים באשתו נדה וכדי שלא יבוא עמה לידי עבירה ונראה דאפילו טהורה לפי שבוטל מדברי תורה א) ע"כ. ואמנם בדפוסים אחרים (כמו דפוס מנטובה והרש"י שאצל הר"ר יונה) הוא „ובאדר"נ של צרפת מוקים לה באשתו נדה. כדי שלא יבוא עמה לידי הרגל עבירה ואנן גרסינן אפי' באשתו הטהורה מפני שמתבטל מד"ת. וכן הוא באדר"נ שהובאו מא"י ע"כ. ומדקאמר כאן ואנן גרסינן משמע שהפירוש תלוי יותר בגירסא במשנה והאדר"נ ע"כ היתה לו גירסא אחרת במשנה וא"כ נפלא הוא לראות שרש"י יעמיד גירסתו לנגד האדר"נ. וראה זה מצאתי בכ"י אחד כפירש"י באוצר הספרים אשר באָקספאָרד ב) למשנה זו ואל תרבה שיחה עם האשה ואפי' היא אשתך לפי שאתה מתבטל מדברי תורה באשתו בפרקי אבות דר' נתן באשתו נדה אמרו כדי שלא יבא לידי הרגל עבירה ואנן גרסינן לה אפי' באשתו טהורה מפני שמתבטל מדברי תורה ע"כ. וכעין זה הוא ג"כ בפי' אבות להרד"ק (טרין רפ"ח) ואשר אמנם כבר נודע שהוא פירש"י המצוי בידינו (ע"ע אוצר הספרים אות פ' סימן 88) וז"ל שם ואל תרבה שיחה עם האשה וכו' מדברי תורה ק"ו באשת חבירו שלא ירבה שיחה עמה מפני חשד ובאדר"נ מוקים לה באשתו נדה ואנו גר' אפילו באשתו טהורה. וכן מצאתי בפירוש רבינו יונה כ"י ג) באשתו אמרו ק"ו באשת חבירו כתב רש"י ז"ל כי באדר"נ אומר באשתו נדה אמרו ק"ו באשת חבירו ור"ל שלא להרבות דברים באשתו נדה וכו'. והר"ש בר צמח דוראן בפירושו מגן אבות למשנה זו כתב באשתו אמרי במשניות קדומות מצאתי באשתו נדה אמרו וכתב רש"י ז"ל באבות דר' נתן מוקי לה באשתו נדה ואנן גרסי' אפי' באשתו טהורה מפני שנתבטל מדברי תורה וכן פירש הרמב"ם ז"ל ור' יונה ז"ל וכו' וכו' ובברייתא מפרש שהרעה שגורם לעצמו היא שמתוך שמרבה שיחה עמה איך בישוהו חבירו אף היא מבזה אותו וכו' וכו' ע"כ. ד) הרי לפנינו נוסחא שלישית מדברי רש"י המסכמת יותר עם

א) החקירה אם פירוש זה באמת מאת רש"י הוא היא תלויה ועומדת עוד עד שיבדקו עוד כל הכ"י הנמצאים ממנו. וראיתי להעיר כי בהכ"י מפירש"י אשר בהבריטיש מוזעאום (קובץ Add. 27125) המלות ונראה אפילו טהורה לפי שבוטל מדברי תורה" ליתנהו שם וע"ע באוצר הספרים צד 458 סימן 105 שם. ב) קובץ 381 לפי רשימת הראבי"ן (Bodl. Ur. 580) והוא אחד מהקובצים היותר ישנים שם וכן הוא ג"כ בכ"י מפירש"י לאבות באוצר הספרים אשר בפאריז קובץ 769 רשימת צאטטענבערג. ג) בריטיש מוזעאום קובץ Harl. 269 וכן בקובץ 382 באקספרד. ובדפוס הדברים משובשים. ד) ע' הוספה ד' פ"ז ע"ב ופ"ח ע"א

אותה שבספרי מנטובה ובה אין שום זכר כלל לנוסחת בני צרפת רק אבות דר' נתן סתם. ועוד גדל העירבוב בפירוש אחד כ"י המיוחס לרש"י ג"כ באוצר הספרים אשר באָקספֿאָרד א). וז"ל ואל תרבה שיחה עם האשה אפי' היא אשתך לפי שאתה מתבטל מד"ת אם באת לספר עמה דברים תביא לך המחלוקת שיהיה לך עם חבירך וכו' ותמצא מביאה לידי בזיון כך מפורש באדר"נ שהובאו מא"י. פ"א כשתרצה לדבר עם אשה ב' דברים דבר עמה כלומר במיעוט וכו' באשתו אמרו ק"ו באשת חבירו שלא ירבה שיחה עמה מפני חשד עבירה ובאדר"נ של צרפת מוקים לה באשתו נדה וכדי שלא יבא עמה לידי הרגל פריצות. פ"א באשתו אמרו פירוש מה ששנינו אל תרבה שיחה בפני הנשים שהוא מרבה עמה שיחת חולין וכו' ויש גורסין באשתו אמרו ק"ו ולא גרסינן נדה שאפילו בטהורה אמרו מפני שמא בטל מדברי תורה ע"כ. ואין ספק שנתערבבו כאן דברים מנוסחאות שונות. והנה אם באנו לדון על סוף הפיסקא ויש גורסין אפי' באשתו טהורה וכו' (המסכים ביותר עם נוסחת מנטובה ועם הכ"י באָקספֿאָרד הרמוז לעיל הערה ב') אז אין ספק שיש לתקן אותה ע"פ פירוש ה"ר יעקב ב"ר שמשון שהזכרתי לעיל (ע' ריש פ"א) ואשר אין ספק שעלו בתוכו כמה מנימוקי פירוש רש"י שכתב בפירושו למשנה זו ואל תרבה שיחה דברים בטלים באשתו אמרו רבינו הקדוש שסידר המשנה פירש כן. באשתו נדה לא גרסינן שאף באשתו טהורה אמרו מפני ביטול תורה ע"כ ב). ודקאמר ויש גורסין הוא בהמשנה לא בהאדר"נ כלל וכן הביאו באמת הרבה מחברים גירסא זו בשם המשנה כמו הרוקח בסימן ש"ז וז"ל ולא להרבות עמה שיחה בטילה כדאמרינן באשתו נדה אמרו ק"ו באשת חבירו ועוד יותר מבואר דבר זה בספר יחוסי האמוראים כ"י שהבאתי כמה פעמים בהוספות (ע' פ"י) שכתב שם (ח"ג קפ"ד ע"ב) יוסי בן יוחנן אומר יהי ביתך פתוח לרווחה וכו' ואל תרבה שיחה עם האשה באשתו נדה אמרו ק"ו באשת חבירו מכאן אמרו כל זמן מרבה שיחה עם האשה וכו' כך מצאתי במשנה דוקנית וכן משמע בתנא דבי אליהו ז"ל במעשה דאותו תלמיד שקרא ושנה הרבה לפי ששמעתי דלא גרסינן באשתו נדה אלא באשתו וגם שמעתי שכל אותה בבא אינה סיום דבריו לכן כתבתי כי כן מצינו בברייתא מפרש יהי ביתך פתוח לרווחה וכו' (ע' בהוספה) אל תרבה שיחה עם האשה אצ"ל עם אשה אחרת מפני טענת הבריות שכן שנו חכמים אל תרבה שיחה עם האשה שכל זמן שאדם מרבה וכו' ד"א אל תרבה שיחה עם האשה כיצד בזמן שאדם הולך לבית הכנסת או לבית המדרש ולא היו נוהגין בו כבוד או שערער עם חבירו דברים אל ילך לספר לאשתו כך וכך ערערתי עם חבירי כך אמר לי וכך אמרתי לו נמצא האיש ההוא בוזה את עצמו ובוזה את חבירו כיצד אשתו שנוהגת בו כבוד ועישה לו סמה (?) ועומדת לפניו ומשמשתו כיון ששח לה כל אותן הדברים עומדת ומשחקת עליו אף חבירו כיון ששמע אומר או שמא כל הדברים שביני לבינו כבר הלך והסיחן לאשתו נמצא בוזה את עצמו ובוזה את אשתו ובוזה את חבירו ע"כ. ובס' מלאכת שלמה הנדפס אצל פירוש המאירי כתב שם בשם הר"י אשכנזי יש ספרים דגרסי בסיפא כל המרבה שיחה עם האשה כשהיא נדה גורם רעה לעצמו וכו' ע"כ. ומזה יוצא לנו מפורש שבקצת נוסחאות המשנה בעצמה היתה הגירסא באשתו נדה והנה הרב המאירי כתב למשנה זו ויש מפרשים באשתו אמרו באשתו נדה ע"כ וכן מצאתי בפירוש אבות למהר"י אלשקר כ"י יש מי שפירשו אל תרבה שיחה עם האשה שהוא מדבר באשתו נדה ויש מי שאומר באשתו טהורה ע"כ וכן הוא בפירוש הר"ב ברטנורה א"ת דמפרשי באשתו נדה בלבד שלא יבוא לידי הרגל עבירה ומדברי המשנה נראה אפילו באשתו טהורה ע"כ. וכשנצרף דברים אלו עם הנוסחאות המשונות בדברי רש"י יצא לנו פשר דבר כי השתלשלות הדברים כך היתה: מתחילה היתה הנוסחא באשתו נדה אמרו בהמשנה עצמה בקצת ספרים וכמו שהביאו הר"י בר שמשון ובעל יחוסי האמוראים ובעל הרוקח והתשב"ץ לעיל. והגירסא בדברי רש"י היתה באמת כמו בדברי הר"י בר שמשון. ואולי היו בזה מחולקים ספרי המשנה מצרפת מספרי המשנה בספרד ועפ"ז הוסיף מעתיק אחד עוד החילוק שבין הספרים מצרפת ובין אותם שהובאו מארץ ישראל ג). אבל אח"כ נשמטו המלות באשתו נדה מספרי המשנה וע"כ תלאו קצת מעתיקים מדברי רש"י את נוסחא זו בהאדר"נ (אשר לא היו נודעים לכל) אבל הם לא הזכירו עוד שתי נוסחאות באדר"נ עצמם מפנו שהם העתיקו את דבריהם מנוסחת רש"י

וע"ע ח"ג בתשב"ץ שאלה נ"ח כתב באבות שנינו אל תרבה שיחה עם וכו' ובאדר"נ פירש באשתו נדה ורש"י ז"ל פירש באשתו טהורה ע"כ. וכן ראיתי בפירוש הר"י ב"ר ישראל שכתב למשנה זו ובברייתא דר' נתן באשתו נדה והנכון כנוסח משנתינו שבאשתו אפילו טהורה אין להרבות דברים עמה וכו'. אבל אין ספק שדברים אלו נעתקו מה"ר יונה. א) רשימת ראבי"ן 1095 (Opp. Add. 28.4°). ב) עלי להעיד כי חפשתי ובדקתי מכמה וכמה העתקות בכ"י מפירוש זה המשונים תמיד בנוסחאותיהן, אבל בפיסקא זו אין אחד בהם מזכיר את האדר"נ כלל. ג) ע' בתוי"ט פ"ב מט"ו

אשר לא דברה רק מנוסחא א ח ת ב מ ש נ ה והיא היא נוסחת הכ"י באָקספָאָרד שהזכרתיו ראשונה וכן נוסחת פירוש הרד"ק בדברי רש"י וזו היתה גם כן נוסחת הרבינו יונה בדברי רש"י. וכן נוסחת הרשב"ץ והר"י ב"ר שלמה ולנוסחא זו (מצורפת עם ההוספה בשינוי הנוסחאות בהמשנה) נסמכה נוסחת דפוס מנטובה אבל נכיר בה עוד שיור מהנוסחא הקדומה על ידי המלות ו א נ ן ג ר ס י נ ן. ואח"כ נאבד אותו שיור וגם באו שינויב אחרים והיא נוסחת דפוס וויניציא ונוסחת הכ"י בהבריטיש מוזעאום. אבל קצת מחברים אשר רק לשוא בקשו נוסחא זאת בהאבות דרבי נתן נעשית הנוסחא הזאת בהמשנה רק פירוש בעלמא כמו הרב המאירי מהר"י אלשקר ואולי היתה כן גם נוסחת הברטנורה בפירש"י שלו. ובקצת קובצים כללו כל הנוסחאות מפירש"י והוא הכ"י השני מאָקספָאָרד. ויצא לנו מכל זה שאין לשפוט על פי דברי רש"י אלו שנוסחא ב' היא נוסחת צרפת כאשר תובילנו לזה השערת הרב מהר"ץ חיות. ובזה יונח לנו שכמעט כל חכמי צרפת ופרובנציא ואשכנז לא הביאו רק דברי נוסחא זו וגם רש"י בעצמו לא הביא רק דברי נו"א א) והמעטים המביאים דברי נוסחא ב' הם רק חכמי ספרד כמו הרשב"ץ ר' ישראל בעל מנורת המאור: ואולי גם כן ר' ישראל ב"ר ישראל נכדו הר"י ב"ר שלמה ורבינו יונה. אבל עפ"ז לא נוכל עוד להחליט שנו"א היא נוסחת בני צרפת לפי שגם כמה מבני ספרד מביאים אותה כמו הר"י אבן עקנין בעל כפתור ופרח ובעל ילקוט המכירי (ע' לעיל פ"ג). כללו של דבר כל השערת מהר"ץ חיות אין לה על מה שתסמוך ולא נוכל לציין לא נו"א ולא נו"ב בשם נוסחת בני צרפת או נוסחת בני א"י. וע"כ נקבתי אותם סתם בשם נוסחא א' ונוסחא ב'.

פרק ה

השערה בטיב ב' הנוסחאות מהאדר"נ נוסחא א' ונוסחא ב' ויחסן זה לזה ומעלתן.

מעתה שנדחו דברי מהר"ץ חיות ואין לנו לדרוש על ערך שתי הנוסחאות זו לזו רק ע"י תוכיותן של דבריהם בעצמן והבחנתם נמצא כי אותה הנוסחא שציינתיה בשם נוסחא א' היא בלי ספק הנוסחא היותר קדומה והיותר עיקרית של האדר"נ. ואותה הנוסחא שציינתיה בשם נוסחא ב' היא המאוחרת ור"ל שהם באמת רק נ ו ס ח א א ח ת ושתיהן הן ספר אחד (לא כמו התדב"א רבה וזוטא או ד"א רבה וזוטא) אבל נוסחא ב' נשארה עוד יותר בטהרתה וקרובה אל הנוסחא שבה יצאה מידי המסדר של האדר"נ מהנוסחא שהיתה עד עתה מקובלת בספרים ואיש ג"כ נשתמשו בה רוב הקדמונים ז"ל. אולם המעתיקים גרעו והוסיפו בדבריה וג"כ סירסו בבות וכן פיסקות שלימות באופן כזה עד ששתי הנוסחאות שבידינו נראות כעת בהשקפה ראשונה כשני ספרים שונים. וארמוז ראשונה על סימני קדימת נוסחא ב' ומעלתה אל נוסחא א' והם.

א) שבנוסחא זו לא באו עוד הוספות גדולות כל כך כמו בנו"א ב) ואם שגם בה עלו איזה הוספות בסקירה ראשונה נכיר אותן ג). אבל בנו"א שנשתמשו בה ביותר שלטו בה ידי המעתיקים ג"כ ביותר והם עירבו את ההוספות עם העיקר בעירבוב אחר עירבוב עד שקשה מאד להבדילם. וע"י בלבולים אלו שעברו עליהן באו ג"כ כמה פיסקות שלא במקומן וכן כמה שיבושים שא"א לתקנם עוד רק ע"י נוסחא ב' שנוסחאותיה הן עוד ישרות יותר ד).

ב). הסדר הישר שבחלק ב' שבנוסחא ב'. הנה כבר העירו המחברים (ע' בדברי מהרש"ל ראפאפארט לעיל פ"א) שבהמשנה נפסק הסדר הישר ע"י בית הנשיא ר"ג ובניו ובני בניו וכו' ושבאדר"נ נשאר הסדר הזה על מכונו. אבל מכיון שידענו שברוב המקומות שנו ד ב ר י ש מ א י ק ו ד ם ל ה ל ל (עיין עדיות) א"כ סדר זה שבאדר"נ נו"א ששם דברי ה ל ל ק ו ד ם ל ש מ א י (ע' נו"א ריש פ"ב וריש פ"ג) הוא

דמביא שם נוסחת א"י שהיתה בידו ממסכת אבות וכן מחברים אחרים מביאים נוסחאות ירושלמיות וכבר רמז עליהם הרב מהר"ץ היות בתשובה הנ"ל ע"ש. א) ע' לעיל פ"ב ובהוספות עוד לנו"א ויוצא שרש"י בפירושו על גטין (שאין ספק ביחוס לרש"י) והר"י בר שמשון והבכור שור ובעל יהוסי האמוראים ור"י אור זרוע והראבי"ה ור"ם תקו ור"א מגרמיזא ובעל ילקוט אבות והרשב"א והרב המאירי לא הביאו רק דברים שנמצאים בנו"א. ב) למשל פ"א ביום ראשון מה הוא אומר וכו' עד סוף הפיסקא (ע"ש בהערות אות ע'). כל הוספה ב' שם בענין יצירת האדם (ע"ש אות פ"א) פ"ב מעשה דאליהו שם המעשה בחזקיהו פ"ג מעשה דר"ע (ע"ש אות י"א) וכן כל הנך מעשים שם בחסיד אחד ובבנימין הצדיק שלא באו שם רק אגב גררא וגררא דגררא. ג) ע' נו"ב פ"י בהערות אות י"א פי"א אות י"ד פט"ו אות י"ח פט"ז אות ו', פכ"א אות כ'. ד) ע' נו"א פ"א ובהערות שם אות נ"ה פ"ד אות ט"ז ואות ע"ד. וכן בכמה וכמה מקומות. והקריאה של איזה פרקים בנו"א ובנו"ב תספיק לקיים לדברינו.

ג"כ ע"י איזה שינוי מהסדר העיקרי. אבל בנוסחא זאת נשאר עוד הסדר העיקרי הזה א). וכן לא ימצא בתוך נוסחא ב' שום רושם מפרק י"ח שבנו"א (וכנגדן היה ר"י הנשיא מונה שבחן של חכמים וכו') שקצת דברים בו הם עכ"פ הוספה מאוחרת ב).

ג). טהרות חלק ג' בנוסחא ב' המסכים ב י ו ת ר עם סיגנון התוספתא או המשנה מחלק זה בנוסחא א' שעלו בו ג"כ איזה מדרשים ג). אבל עוד נשאר בה סימן אחר והוא בענין ה ס ד ר. ואנכי מוכרח להאריך בזה קצת. החלק הזה גם בהמשנה גם בהאדר"נ הוא קשה עד מאד ע"י העירבוב זמנים אשר בתוכו וכבר עמלו כמה מגדולי המחברים למצוא בו איזה פשר דבר ולהגביל בין ההוספות והעיקר ד). אבל בידם לא היתה נוסחא ב'. ועכשיו שזכינו לה עלינו להבחין הדברים עוד הפעם אולי יצלח בידינו למצוא איזה השערה מישבת את הדעת או עכ"פ למצוא את הסבה שעל ידה בא העירבוב הזה. ונציע בזה את שמות נושאי המאמרים אשר בחלק זה. והם: (א) ריב"ז. (ב) ר' יהודה. (ג) ר' הלל. (ד) ר' נחוניה סגן הכהנים. פל"א (ה) ר' נחוניה בן הקנה. (ו) ר' יוסי. (ז) ר' ישמעאל. (ח) ר' יהודה. (ט) ר' ישמעאל בנו של ר"י בן ברוקה. (י) ר' יוחנן בן ברוקה. (יא) ר"ח בן דוסא. (יב) עקביא בן מהלאל. (יג) רבן גמליאל. (יד) שמעון בנו. (טו) רבן גמליאל. (טז) רבי. (יז) רבן גמליאל. (יח) רבן גמליאל. (יט) ר' יהודה הנשיא. פל"ב (כ) ר' עקיבא (כא) בן זומא. (כב) בן עזאי. (כג) ר' נהוראי. (כד) ר' ינאי. (כה) ר' יעקב. (כו) ר"ש בן אלעזר. (כז) ר' מאיר. פל"ד (כח) ר' דוסא בן הורקנס. (כט) ר"ח בן תרדיון. (ל) ר"א בר צדוק. (לא) ר' חלפתא (לב) ר' לויטס. (לג) ר' מתיא בן חרש. (לד) ר' חנניה בן חכינאי. (לה) ר' רוסא הבבלי. (לו) רבי. (לז) ר"א בן עזריה. (לח) ר"ש בן אלעזר. (לט) ר' נתן. (מ) ר"א הקפר. (מא) ר"א בנו. פל"ד (מב) אלישע בן אבויה. (מג) ר' ראובן בן אצטרובלי. (מד) ר' ח נ י נ י ה ב ן ח כ י ל א י. (מה) ר' אליעזר בן יעקב. (מו) ר' יוסי הבבלי. (מז) ר' יעקב. (מח) ר' יונתן ב"ר יוסי. (מט) ר"י בן נורי. (נ) ר"א בן חסמא. (נא) ר' יוסי. (נב) ר' טרפון (נג) ר' עקיבא. (נד) ר"א בן יעקב. (נה) ר"א המודעי. (נו) ר' יהודה. (נז) ר' יוסי. (נח) ר' יהודה. (פל"ה). ה) והנה אין ספק שגם סדר זה משובש ומסורס. אבל נשארו בו עוד רושמים קדומים שעל ידם נוכל לשער את הסדר העיקרי. רושם א' הוא שחלק ג' (פל"א) מתחיל בדברי ר י ב " ז. ואחרי שאנו רואים שנם פכ"ט מסיים בדברים אלו משם ריב"ז והלשון שם חמשה דברים היה אומר ריב"ז וכו' כי לכך נוצרת ע"כ אבל אינו מונה שם רק דבר אחד והחמשה דברים הם לקמן בפל"א ו) א"כ יוצא לנו מזה שכל פכ"ט ופ"ל שבו באו דברי תלמידי ריב"ז הפרידו בין הדבקים. וההמשך העיקרי היה בדרך אחר. רושם שני הוא שבאו בו דברי ר' חנניה בן חכינאי ב' פעמים בפרק ע"ד ובפרק ל"ה. וזה מורה שהדברים לקוחים מסדרים שונים ר"ל שהדברים כאן הם מורכבים משתי תוספתות או משניות ומי ששנה זו לא שנה זו ואח"כ הרכיבו אותם מסודרים בדרך אחר אבל לא דקדקו לסדרם באופן נכון. והנה הקורא יראה מסדר נוסחא ב' שלפנינו שהעירבוב היותר גדול הוא מסימן ל"ה ואילך אחר דברי ר"ח בן חכינאי שבו פוסקים דברי תלמידי ר"ע (בהפרדת הנוספות אגב הענין) וא"כ יש לקבל שבכאן הוא המקום (שבחלק ג' ל"ו) שנשתנה ביותר. ואחרי שאנו רואים ע"פ רושם א' כי דברי תלמידי ריב"ז כבר נעקרו ממקומן העיקרי א"כ יש לשער שמקומן היה פה

א) שמאי אומר עשה תורתך קבע (ריש פכ"ג) הלל אומר הוי מתלמידיו וכו' (ריש פכ"ד) והמלות ה ל ל ו ש מ א י ק ב ל ו מ ה ם הם בל"ס רק אגב שיטפיה דהמעתיק. ב) ע' מהריט"ל צונץ בספרו הנ"ל צד ק"ח. ג) ע' נו"א פ"כ שהוא בל"ס לקוח מאיזה מדרש מאוחר וע"ש בהערות אות ז'. פכ"א דורש שם דברי ר"א בן הרכינס בדרך החלקים הקודמים פכ"ה בן עזאי אומר כל שדעתו נוחה בשעת פטירתו של ריב"ז וכו' הה"א מת מתוך וכו' כשחלה ר"א וכו' פכ"ז הפיסקא ד"א וכו' הכל מה שהוא שם בדרך מדרש. ד) ע' ב מ א מ ר י ה ר ב מ ה ר " ז פ ר א נ ק ל ה ר ב מ ה ר " ד ה א פ מ א נ ן ו מ ה ר " נ ב ר י ל ל שרמזתי עליהם בהערה א' לפ"ג. ה) סדר המשנה הוא ריב"ז ותלמידיו. עקביא בן מהלאל, ר"ח סגה"כ. ר"ח ב"ת, ר"ש. ר"ח בן הכינאי, ר"נ בן הקנה, ר' חלפתא. ר"א איש ברתותא. ר' יעקב (?) ר' דוסתאי בר ינאי. ר"ח בן דוסא. ר"ד בן הרכינס. ר"א המודעי. ר' ישמעאל. ר"ע. ראב"ע, ר"א בן חסמא. (פ"ג) בן זומא. בן עזאי. לויטס איש יבנה. ר"י בן ברוקה ר' ישמעאל (?) ר' יוסי. ר' צדוק. ר' יוסי. ר"י בנו. ר' יונתן. ר"מ. ר"א בן יעקב. ר"י הסנדלר. ר"א בן שמוע, ר' יהודה. ר"ש ר' נהוראי. ר' ינאי. ר' מתיא בן הרש. ר' יעקב. רשב"א. שמואל הקטן, אלישע בן אבויה. ר' יוסי ב"ר יהודה. רבי, ר"א הקפר. ר"י בן תימא. (פ"ד) ו ס ד ר נ ו " א ה ו א : ריב"ז ותלמידיו. עקביא ב"מ. (פי"ט) ר"ח סגה"כ. (פ"כ) ר"ד בן הרכינס. (פכ"א) ר"ח בן דוסא. ראב"ע. ר"ג. שמעון בנו. (פכ"ב) בן זומא. ר' נהוראי. ר"א בן יעקב (ור"ג מוסיף עליו) רשב"א. (פכ"ג) אלישע בן אבויה, (פכ"ד) בן עזאי (בכמה הוספות ומדרשים.פכ"ה). ר"ע. רשב"א. ר"א המודעי, ר"ע. ר"י בן אילעי. ר"א הקפר (פכ"ו) ר' יוסי. ר' ישמעאל. ר"י בן נורי, ר"א בן הסמא. ר"י בן דהבאי, ר' טרפון. ר"א בן שמוע, (פכ"ז) ר' נתן, רשב"א. רשב"ג. ר"ג, ר"י הנשיא. הלל, ר"א בן שמוע. ר"י בן אילעי. (פכ"ח) רשב"א. אבא שאול בן ננס. ר"ח בן יעקב. ר"א הקפר. איסי בן יהודה, ר"י בן פנחס. (פכ"ט) ר' נתן בן יוסף, ר' מאיר. ר"ע. ר"ש. ר' אחאי בן יאשיה. (פ"ל) וע"ע בהערות במקומם בענין חלופי הנוסחאות. ו) ע' נו"ב פל"א חמשה פעמים הה"א בשם ריב"ז ויש לתקן ועוד חמשה דברים היה אומר.

הפעם. ועפ"ז נדון שבתוספתא זאת היו הדברים מסודרים יותר ע"פ סדר זמנים אם שלא נמנעו ג"כ להסמיך כמה דברים ברוך אגב כמו תלמיד אגב רבו או ג"כ אגב השם ואגב הענין. ויש לשער סידורה באופן כזה. (א) ריב"ז. (ב' וג) דברי ר"י והלל הם כל"ס רק אגב שיטפיה דהמעתיק שהיו לנגד עיניו דברי המשנה. וגם הדברים משובשים שם (וע"ע נו"ב פל"א אות י"ד) (ד) ר"ח סגן הכהנים (ה) ר"נ בן הקנה. ומפסיק כאן בדבוי ר' יוסי ר' ישמעאל ר' יהודה ור"י בי ברוקה (ו'. ז'. ח'. י') אגב תורה ותלמוד תורה. ור"י בנו של ר"י בן ברוקה (ט) הוא אגב אביו (ע' בפנים ל"ד ע"ב ול"ה ע"א) ואולי יש להקדים י' ל"ט. (יא) ר"ח בן דוסא (יב) עקביא בן מהללאל [א] ואולי ג"כ (טו) ר"ג דיבנה (כח) ר' דוסא בן הרכינס. ודברי ר"ח בן תרדיון. ר"א בן צדוק ור' חלפתא (כט ל לא) הם אגב דברי ר"ד בן הרכינס בענין יין של צהרים וישיבת בתי כנסיות של עמי הארץ. ודברי לויטס (לב) הם אגב הוא (ר"ד בן הרכינס) היה אומר דכל הפורש מארבעה דברים שני הוא למלאכי השרת והוא מונה ד' דברים שבהם גרוע האדם דאינו פורש (ע"ש בפנים לד ע"א וע"ב) ודברי ר"מ בן חרש (לג) אגב שפלות והם אגב דברי לויטס. אחר זה באו דברי תלמידי ריב"ז ונסמכו אליהם עוד דברי כמה חכמים בדרך כזה; ר"א בן הורקנס ואגב שמו ג"כ (לז) ר"א בן עזריה (לח) ר"ש בן אלעזר שם ג"כ מצד השם קצת ומצד הענין (מצד יראה קודם לחכמה ע' ל"ח ע"א וע"ב). (לט) ר' נתן (מ) ר"א הקפר. (מא) ר"א בנו כצד הענין (מאמר ר"א בן הורקנס יהי כבוד חבירך) או ג"כ מצד השם [ב]. אחר זה בא מאמר ר' יהושע עין הרע ויצר הרע ושנאת הבריות וכו' ונסמך לזה מאמר (מב) אלישע אולי משום שהיה תלמיד או בן דורם דצעיר של ר"א ור"י וכן בא אח"ז מאמר (נג) ר"ע תלמידם הרחק משלש וכו' ומן הפקדון וברטלת שלום וכו' (מ"ג ע"א ע"ש) (והוא ג"כ אגב הענין להרחיק עצמו משנאת הבריות) ואגב מאמר זה דר"ע בא (מג) מאמר ר' ראובן בן איצטרובלי אין אדם נחשד בדבר וכו'. הה"א ג' נאמנים הם עני שחוא נאמן על הפקדון (ע' ל"ט ע"ב) ואגב ר"ע באו ג"כ דברי תלמידו (מה) ר' חנינא בן חכינאי ואולי עוד דברי כמה מתלמידיו. אחר זה באו דברי ר"ש (תלמידו של ריב"ז) הוי זהיר בק"ש וכו' אל תעש תפילתך קבע וכו' ואל תהי רשע בפני עצמך (נב ע"ב) ואגב זה דברי (מה) ר"א בן יעקב דכל העושה מצוה אחת והוא אגב הוי זהיר בק"ש וכו' ואגב דבריו וכל העושה עבירה אחת קונה לו קטיגור וכו' (מ' ע"ב) דברי (מו) ר"י הבבלי שם אין ת"ח מתים וכו' אלא שהם פוסקים ממשנתם וכו'. (מ"א ע"ב) ואולי ג"כ בהמשך לדברי ר"ש ואל תהי רשע בפני עצמך ודברי ר' יעקב (שם) הרואה נחש ועקרב ראוי למות אלא שרחמיו של מקום מרובים וכו' אגב סוף דברי ר"א בן יעקב תשובה ומע"ט כתרים בפני הפורעניות. אחר זה דברי ר' יוסי (תלמיד ריב"ז) יהי ממון חבירך וכו' והתקן עצמך ללמוד תורה וכו' (ל"ג ע"א) ואגב זה באו דברי (מח) ר' יונתן בר' יוסי הלמד תורה מדוחק (מ"א ע"ב) (מט) ר"י בן נורי (נ) ר"א בן חסמא (נא) ר' יוסי (נב) ר' טרפון שהם כולם מענין מהות התורה וההשתדלות בלמודה (ע' מ"ב ע"ב ע"ש). אחר זה באו דברי ר"א בן ערך הוי שקוד ללמוד תורה (ל"ג ע"ב) ולזה דברי (נד) ר"א בן יעקב יהי ב' ידות אחת בתורה (מ"ד ע"א) והוא אגב השם וג"כ אגב הענין דברי (נה) ר"א המודעי המחלל את התורה (שם) והוא ג"כ אגב השם ואגב הענין. ומאמריהם של (נו) ר' יהודה הלמד תורה בנערותו (נז) ור' יוסי הלמד תורה בוערותו (מ"ד ע"ב (נח) ור' יהודה הלמד תורה בזקנותו הנה נוכל לשער שהם ג"כ אגב הוי שקוד ללמוד תורה (כלומר בנערותך). אבל הוא יותר קרוב בעיני שדברים אלו משובשים הם והגירסא העיקרית היתה כאן ר' דוסא הבבלי אומר הלמד מן הנערים כענבים הקהות וכו' (ע' ל"ח ע"א ובמשנה פ"ד מ"כ) ר' יהודה הנשיא אומר אל תסתכל בקנקן וכו' (ג"כ באופן מסכים עם דברי רבי שם ל"ח ובמשנה שם) אבל אח"כ הביאו ג"כ דברי אלישע מן המשנה ובכן נשתבשו הדברים [ג]. בדרך כזה היה אופן סידור תוספתא או משנה אחת (בהוספות מתנאים אחרונים). אבל היתה שם תוספתא אחרת שבחרה יותר לספר הדברים ע"פ היחס שבין רב וכל תלמידיו או ע"פ יחס המשפחה וכה נסדרו ריב"ז ותלמידיו (ע' נו"ב פכ"ח פכ"ט ופ"ל. וע"ע במשנה פ"ב. ובנוסחא א' מפ' י"ד עד פ' י"ח) זה אצל זה. וכן כל משפחת בית הלל

א) אולי יש כסדר זה ג"כ ראיה לדעת מהר"ץ גראֶטץ בספרו ח"ד (צד ל"ט בקביעות זמנו של עקביא. ב) ע' בפנים ל"ח ע"ב ומאמר ר' נתן הוא יהי כבוד תלמידך חביב עליך וכו' אבל עוד יותר נראה שצ"ל ר"א בן שמוע אומר וכבמשנה פ"ד מי"ב ונו"א פכ"ז וא"כ הוא ג"כ אגב השם. מאמר ר"א הקפר נוכל לומר הוא אגב השם אבל הוא ג"כ מזה הענין כי יש שם מאמר אחד (אחר דברי ר' נתן) המתחיל כל המקלל את חבירו לש"ש והסר ממנו שם המאמר ושיערתי בפנים (בהערות אות י"ג) שצ"ל הה"א אבל יותר נראה שמאמר זה שייך לדברי ר"א הקפר שלאחריו וכבנו"א פכ"ט. והבן הוא אגב אביו. ואם נגיה מאמרים אלו לפי המשנה פ"ד מ"ד וח' אז יהיה כאן רק אגב הענין. ג) מובן ממילא שאין סידור זה יוצא מגדר השערה קלושה בעלמא וכי יש מקום ג"כ לסדר באופן אחר אבל העיקר אצלי שדברי תלמידי ריב"ז היו הפעם מסודרים עם דברי שאר התנאים יחד ונעקרו אח"כ ממקומם.

בפני עצמה א) ואחרי כן ר"ע ותלמידיו בן זומא ובן עזאי ור' נהוראי ב). (שיש לשער שהוא ר' נחמיה) ור' מאיר ג) (כ' כ"א כ"ב כ"ג וכ"ד) ואחרי כן (ל"ד) ר' חנניא בן חכינאי ובל"ס היו כאן גם כן שאר דברי תלמידי ר"ע ובני דורו אבל לא חזר עליהם אם לא היו בהם דברים חדשים. ועפ"ז יוכל להיות שהיו ג"כ הפעם דברי אלישע בן אבויה ואגבם (הוספה מאוחרת) דברי ר' דוסא הבבלי ודברי רבי (ל"ה ל"ו. וע' ל"ח ע"א) שנשארו עוד שיור מתוספתא זו. בדרך כזה הוה הסידור בתוספתא האחרת. אבל המסדר של האדר"נ נו"ב הרכיב ב' התוספתות הללו והוסיף עליהם ג"כ ע"פ סידור המשנה לפעמים אבל נשתיירו עוד בנוסחא זו הרושמים של הסידורים הקודמים. ורושמים אלו ג"כ מורים על קדימת נוסחא זו. וכן נוכל ג"כ לדון על קדימתה לפי שבחלק ד' שבה לא כאו עוד בו הוספות כל כך גדולות כמו בחלק זה בנו"א ד). וכן הוא נקי עוד יותר משיבושים והסתרסות הענינים ה). אבל הסימנים של אחדות ב' נוסחאות אלו בעיקרם (ורק שנו"ב נשארה בטהרתה יותר מנו"א) הם הרסכמה שבין ב' הנוסחאות בין הד' חלקים בכלל וגם בתוכן הדברים בפרט בין הפרקים פ"א נו"א ופ"א נו"ב. פ"ב נו"א ופ"ב וג' נו"ב. פ"ג נו"א ופ"ד נו"ב. פ"ד נו"א ופרק ה' ו' ז' ח' וט' נו"ב. פ"ה נו"א ופ"י נו"ב. פ"ו נו"א ופ' י"א י"ב וי"ג נו"ב. פ"ז נו"א ופי"ד וט"ו נו"ב. פ"ח י"ט נו"א פט"ז י"ז י"ח נו"ב. פ"י נו"א ופ"כ נו"ב. פי"א נו"א ופכ"א וכ"ב נו"ב. פי"ב וי"ג נו"א ופכ"ג כ"ד כ"ה כ"ו וכ"ז נו"ב. פי"ד וט"ו נו"א ופכ"ח וכ"ט נו"ב. פט"ז וי"ז נוסחא א' ופ"ל נו"ב. בחלק ג' ההסכמה בין שניהן היא מעטה מעט אבל זה הוא יותר מפני ההוספות שבאו בו אבל בכל זאת נמצא קצת הסכמה ביניהם כמו חלק מפי"ט נו"א עם חלק פל"ב נו"ב (ע' ל"ה ע"א) תחילתו של פכ"א בנו"א עם תחילתו של פל"ד נו"ב (ע' ל"ז ע"א). חלק מפרק כ"ד נו"א עם פרק ל"ה נו"ב (ע' ל"ט ע"א) וכן בחלק ד' יש הסכמה קצת בין הפרקים ל"א ל"ב ל"ג ל"ד נו"א (בסילוק ההוספות משם) עד פל"ו נו"ב פל"ד נו"א עם חלק גדול מפל"ד (עשר ירידות בתורה ובו' עד סוף הפרק מ"ח ע"ב נו"ב) ורוב פל"ח נו"ב. פל"ה מנו"א עם פרק ל"ט נ"ב. רוב פל"ז נו"א (שבעה דברים בגולם נ"ה ע"ב) עם פ"מ נו"ב. פל"ח נו"א ופמ"א נו"ב. פל"ט נו"א עם חלק גדול מפמ"ד נו"ב. פל"ח נו"א ופמ"א נו"ב. פל"ט נו"א עם חלק גדול מפמ"ד נו"ב (ר"א בנו של ר"י הגלילי וכו' ס"ב ע"א). וכן חלק גדול מפרק מ' נו"א ופ' מ"ה נו"ב (ע' ס"ג ע"ב וס"ד ע"א) וכן רוב פרק מ"א נו"א ופמ"ח נו"ב (ע' ס"ה ע"ב). והנה ראה זה מצאתי עוד ששני המחברים אשר מהם נוכל להחליט שנשתמשו בנוסחא ב' והם הרשב"ץ בפירושי מגן אבות ו). וה"ר ישראל אלנקוה ז). בספר מנורת המאור כ"י בכל זאת הביאו לפעמים

א) סירורם ר"ג. שמעון בנו. ר"ג. רבי. ר"ג. ר"ג. ר"י הנשיא (י"ג י"ד ט"ו ט"ו י"ז י"ח. וע' נו"ב ל"ה ע"ב ול"ו ע"א). והנה גם זה משובש וכבר נאמר בדבר זה מה שיש בו די והותר וע"כ לא אאריך בזה רק ארמוז בקצרה האופן שאנכי משער שעל פיו יש לתקן סידור נוסחא ב'. והוא ר"ג (י"ד) הוא ר"ג הזקן. שמעון בנו (י"ע) הוא רשב"ג דשעת החורבן. ר"ג (ט"ו) הוא ר"ג דיבנה. (ובמשנה פ"א מי"ח נתיחסו דברים אלו לרשב"ג). דברי רבי (ט"ז) ור"ג (י"ז) הם רק הוספה מאיזה אהרון על פי המשנה (ע' פ"ב מ"א ומ"ב) ואחרי כן במקום ר"ג אומר כל תלמיד פגום וכו' (י"ז) יש להגיה רשב"ג אומר וכו' והוא רשב"ג אביו דרבי ואנכי משער כן ע"פ הדוגמא של מאמר זה. בפכ"ח נו"א דתני ליה התם בשם רשב"א ובכי"ע הוא ר"ש סתם (ע"ש בהערות אות ז') וא"כ רק נתחלף רשב"ג לרשב"א. ואחרי כן בנו ר' יהודה הנשיא (י"ח - ב) כבר הרחיב בזה הדיבור הרב מהר"נ בריי"לל במאמרו בהצונץ-בוך ע"ש. ג) מדברי ר' ינאי ור' יעקב ורשב"א (כ"ד וכ"ה וכ"ו) יש לשער שנעקרו ממקומן שהיה אחר דברי ר' מאיר (מדברי רשב"א אל תרצה את חבירך עוד קרוב יותר שצ"ל רשב"א בשם ר"מ וכבנו"א פכ"ט) ונוספו אח"כ אגב הענין (אם עמלת בתורה בעוה"ז וכו') לפי שהם ג"כ מדברים בענין שכר ועונש. אבל עוד יותר קרוב בעיני שבמקום ר' ינאי היה ר' יהודה ור"י ברי"י נתחלף ודרכו להבדיל בין דורות הראשונים לדורות האחרונים (ברכות ל"ה ע"ב ובכ"ש) וגם דבריו בענין מלכות רומי (שבת ל"ג ע"ב) הם קצת סמך להגה"ה כזאת. ועלי להעיר עוד שהחכם ק. טאלער משבת החכמוני בק"ק קאמברידגע הידוע ע"י ביאורו על מסכת אבות בשפת ענגליש ואשר עוסק כעת ג"כ בחבור רשימה מכל הכ"י של מסכת זאת ומפרשיה וההילופי נוסחאות אשר בהם נהג בי טובת עין והשאיל לי עלים מהרשימה הזאת ושם מצאתי שמביא כי בכ"י אחד באקספארד (Can. Or. 24) נמצא בסופו תניא ר' נתן אומר הלומד תורה מן הקטנים וכו'. ד) לדוגמא עיין נוסחא א' רוב פרק ל"א בענין עולם קטן עיין שם. רוב פרק ל"ב הדרשות שם על הפסוק ויהי לשבעת הימים. רוב הדברים בפיסקא עשרה דורות מנח ועד אברהם בפרק ל"ג (עיין שם מ"ז ע"ב תורה אחת אין כתיב כאן וכו' עד סוף הפיסקא). שם הפיסקא מצרים הרעימו עליהם בקולם (ע"ש בהערות אות י"ג) פל"ה הפיסקא כתוב אחד אומר באחד שבטיך עד סוף הפיסקא (נ"ב ע"ב ונ"ג ע"א). ה) לדוגמא ע' נו"א פל"ד ובהערות אות כ"ט ול"א פל"ט ובהערות שם אות ו'. וכן הוא סידור המסדרים בנו"ב בסדר יותר ישר קצת. ו) לעיל פ"א בליקוטים מדברי הרשב"ץ והם המקומות הנדפסים שם באותיות נפרדות. וראיתי להעיר עוד ביחוד על דברי הרשב"ץ בדף י"ג ע"א למשנת שמאי אומר וכו' ובנוסחא אחרת שנו עשה תורתך קבע (ע' נו"א פי"ג הערה ג' כל הלשון שם) וחפצתי לדון מזה שהיו בידו ב' נוסחאות. אבל בקל יוכל להיות שאיזה ט"ס שם וצ"ל ובמקום אחר שנו. ובב' הנוסחאות שלפנינו ימצאו דברים אלו שהביא בשם הנוסחא אחרת (ע' נו"א ריש פי"ג ונו"ב ריש פכ"ג). וע"כ אחשוב שאין דברים אלו כדאי להכריע על פיהם איזה דבר חדש בענין הנוסחאות. ז) ע' הוספה א' ע"ב ע"ב.

דברים שאינם לפנינו רק בנוסחא א׳ או גם לא באחת מהן. וכן ראיתי בילקוט נביאים שברמז שס״ז בפיסקא ד״ט נכנסו בחיים לגן עדן נרשם שם לאדר״נ וזה אינו לא בנו״א ולא בנו״ב וכן מצאתי במדרש הגדול כ״י המביא תמיד נוסחא א׳ פיסקא אחת שכל״ם מהאדר״נ לוקחה אבל בכל זאת אינה מסכמת עם אחת מב׳ הנוסחאות א). מכל זה וגם משיבושים הנמצאים בנוסחא ב׳ אנכי דן שגם נוסחא זו אינה הנוסחא העיקרית של האדר״נ ושרק היא קרובה לה מנוסחא א׳ ששלטו בה ידים עסקניות ביותר ב). ואולי אם היתה בידינו נוסחא זאת העיקרית היינו יכולים לברר מדוע נתיחסה לר׳ נתן ועכ״פ היתה מיוסדת על משנת ר׳ נתן באופן יותר ברור מאשר הוא עתה בנוסחאות שלפנינו המלאות הוספות ושינוים. היוצא לנו מפרק זה. א) שנוסחא ב׳ היא קרובה יותר אל הנוסחא העיקרית של האדר״נ מנוסחא א׳. ב) שחלק ג׳ בהאדר״נ הוא מורכב משתי תוספתות ומי ששנה זו לא שנה זו. ג) שנוסחא א׳ ונוסחא ב׳ אינם רק נוסחא אחת בעיקרם אלא שנוסחא א׳ נשתבשה ביותר. ד) שגם נוסחא ב׳ אינה שלימה וגם בה ימצאו הוספות ושינוים והיא רק קרובה יותר אל העיקר. ה) הנוסחא העיקרית אינה בידינו וע״כ לא נוכל עוד לדעת מדוע נתיחסה מסכת זאת לר׳ נתן ושיש לשער כי נוסחא זאת העיקרית היתה מיוסדת יותר ע״פ משנת ר׳ נתן.

פרק ו

השערה בערך האבות דר׳ נתן להפרקי אבות בהמשנה.

כתב הרב מהר״ז פֿראנקל ז״ל בספרו דרכי המשנה (צד 261) ואחר עבודה זרה נשנית מסכת אבות כי עיקרה להורות על בתי הסנהדרין אשר נודעו בישראל משמעון הצדיק ואילך (ולכן סידרו אותה בזה הסדר) והיא בעצם וראשונה סיפור מעשי (היסטאָרישער בעריכט) עכ״ל. ועוד הרחיב הדיבור בזה במ״ע שלו במאמרו על מסכת אבות שם (מאָנאטסשריפֿט שנת 1858 צד 419). וכדבריו כתבו גם החכמים הרב מהר״ד ראַפֿאפּמאנן ומהר״נ ברילל במאמריהם שרמזנו עליהם (לעיל פ״ג הערה א׳). ואמנם הראיות שהביאו לדעתם אינם מכריחות כי הראיה מהסדר אינו מוכחת אחרי שכל הסדר מסופק וגם הוא מסופק בכלל אם מקומה היה בסדר נזיקין וכירוע (ע׳ דה״מ צד 260 ובהערה 8 שם). והראיה שהביא מהר״נ ברילל שאלמלי היתה תכליתה להורות לנו עניני אמונה ומוסר כי אז לא נעדרו בתוכה עיקרי האמונה ג״כ אינה ראיה. כי באמת נמצאים בתוכה כמה דברים הנוגעים לזה כמו מאמר אנטיגנוס ומאמר ר״ע דהכל צפוי וכדומה. ג) וע״כ נראה לי יותר כדעת כמה מהראשונים ז״ל שתכלית מסכת זאת היתה בשביל תוכן דברי המשנה בעצמם לא עבור שמות מיסדי המאמרים. ומה שמכריחני לקבל דעת זאת היא כי לפי דעת מהרז״פ תהיה תכלית מסכת זאת משונה מתכלית כל המסכתות האחרות שבמשנה שלא נשנו אלא בשביל נישואי המאמרים לא בשביל שמות בעלי המאמר. וגם זאת שאלמלי היתה הכונה לתת לנו ״סיפור מעשי״ היו מאריכין יותר בסדר הקבלה עד אנשי כנה״ג. וגם לא הוו מכניסים בה כמה דברים בדרך אגב בעוד שהם מבטלים את הכונה הראשונה. אולם הראיה יותר גדולה אצלי לנגד דעת מהרז״פ היא שנשאר לנו עוד שיור עתיק בהאדר״נ נו״ב המראה ברור שכל סדר הקבלה כאן עיקרו לקוח ממקום אחר. וזה הוא הלשון שם הלל ומנחם לא נחלקו יצא מנחם ונכנס שמאי ע״כ. (ע׳ בפנים כ״ד ע״א ובהוספה ג׳ פ״ה ע״ב כ״י פארמא). ומזה אנו למדין שכל שלשלת הקבלה כאן נעתקה משם כי מה ענין דנחלקו לכאן. ועשו זאת מפני שכל דברי המסכת הזאת אין להם רמז במקרא בכללם ואלמלא לא נסמכו אל קבלת המקבלים היו פורחים באויר. וא״כ כל סדר הקבלה כאן הוא רק דרך אגב ולפיכך לא דקדקו בו ביותר. ומזה

א) הפיסקא הזאת היא בפרשת יתרו וז״ל ששת ימים תעבוד רבי אומר הרי זה גזירה אחרת שכשם שנצטוו ישראל על מצות עשה של שבת כך נצטוו על המלאכה ר״א בן עזריה גדולה מלאכה שלא שרתה שכינה בישראל עד שעשו מלאכה שנאמר ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם. ר״י הגלילי אומר גדולה מלאכה שלא קנס המקום מיתה על האדם אלא מתוך בטילה שנאמר ויגוע ויאסף אל עמיו (ע׳ נו״א פי״א וע״ע שם בהערות. אבל ע״ע במאמרו של הרב מהר״נ ברילל במ״ע הנ״ל I. צד 49 ע״ש.) ר״ע אומר גדולה מלאכה שהרי נהנה שוה פרוטה מן ההקדש מביא מעילה והומשה ומביא אשם כשתי סלעים והפועלין שהיו עושין בהקדש נוטלין שכרן מתרומת הלשכה (ע׳ נו״ב פכ״א ועוד היה ר״א אומר וכו׳) ר״ש אומר גדולה מלאכה שאפילו כה״ג נכנס ביוה״כ שלא בשעת העבודה חייב מיתה ובשעת טמאים ובעלי מומין מותרין להכנס ע״כ (דברי ר״ש אינם לא בנו״א ולא בנו״ב). וראיתי להעיר עוד שמצאתי בספר קטרת הסמים (על תרגום יב״ע) שהביא שם בדף ד׳ ע״ב מאמר מאת האדר״נ ר״י בן ברוקא אמר שלש מאות ועשר עולמות נבראו ובכל העולמות יש שמים וארץ כוכבים ומזלות שרפים ואופנים ואומרים שירה וכו׳ ע״כ. ב) ע׳ הוספה ב׳ לנ״א והיא לעד עד כמה כרסו ושבשו המעתיקים נוסחא זו. ג) ע׳ בפרט בדברי הרב מהר״נ ברילל צד א׳ וב׳ ממאמרו זה.

הטעם ג"כ נפסק הסדר הישר עם הלל ושמאי כי לקחו הכל מחנינה ושם ג"כ פוסק בם. והמלות ריב"ז קבל מהלל ושמאי הם באמת מסופקים. ובנו"ב פכ"ח שהוא לדעתינו שיור מאת ברייתא אחרת מפרקי אבות לא דבר כלל מאת קבלת ריב"ז א). אבל מעתה שכונת מסכת זאת היתה לתת לנו חבור כולל בעניני מדות ודעות וג"כ רמזים גנוזים בעניני האמונות (רב המאירי) יש לשער שבעיקרה היתה גדולה יותר ממה שהיא עתה לפנינו. והיתה כוללת מאמרים הרבה שנאבדו אצלינו מכל וכל ב). או שהם נמצאים כעת במקום אחר מהמשנה או בהתוספתא או באיזה מדרש ממדרשי התורה קדמונים וגם מאוחרים ג). וכן ימצאו גם בד"א רבה וזוטא ד) ואליהו זוטא ה) ענינים שיש לדון שנכללו הפעם במסכת אבות. כללו של דבר אנכי דן ומשער שכל המאמרים בעניני מדות ודעות אמונות ויראת ה' המפוזרים עתה בכל חלקי התורה שבעל פה (כמו ספרא ספרי ומכילתא שני התלמודים וכל המדרשים) בשם התנאים שהם בסיגנון המשנה (היינו פתגמים קצרים שאינם נופלים בגדר מדרש) נכללו בשכבר במסכת אבות. אבל נעקרו אח"כ לסבות שונות. ולפ"ז יסודו של האדר"נ (היינו בהחלקים שאינם מדרש) בריבוי המאמרים שבו הוא קרוב יותר אל נוסחת המשנה העיקרית שהיתה יתרה מנוסחת המשנה שלפנינו וב' נוסחאות מהאדר"נ הם למדין זה מזה ומשלימין זה את זה. ודברינו אלה הם קרובים להשערת הרש"ל ראפאפארט ומהר"ץ חיות בענין זה (ע' לעיל פ"א). והנה ראיתי עוד להרב מהרז"פ ז"ל שכתב ואינו רחוק שכל מסכת אבות או רובה נסדרה מדור אחרון עכ"ל (דה"מ צד 612). וקצת סמך לזה עוד ממדרש תהלים מזמור ד' דאיתא התם הוי זהיר במצוה קלה כבחמורה וכו' וכן בתדא"ר פ"ג שנו חכמים בלשון המשנה המחלל ש"ש בסתר וכו' ומזה יכולנו לדון על איחור הזמן שבו נתחברה מסכת אבות כמות שהיא לפנינו ביותר בירור. אבל לבי נוקפני לסמוך על לשונות בעלמא שכמה פעמים שלא דקדקו בזה. ועתה נוסיף עוד:

פרק ז

השערה בקביעות הזמן שבו חובר האדר"נ.

עד כה היו רוב דברינו ביסודו של האבות דר' נתן היינו חלק המשנה או התוספתא שבו. ועתה עוד עלינו לשום עין על חלקי המדרש שבו.

והנה אין ספר שבחלקים אלה ימצאו כמה רושמים מאוחרים וכבר העירו עליהם כמה מגדולי המחברים ו). אבל המעיין יראה שרוב רושמים אלו ליתניהו בנו"ב וא"כ אין לדון מאומה מרושמים כאלה. ואם כי גם בה ימצאו רושמים מאוחרים ז). אבל כבר בירנו שגם נוסחא זאת איננה הנוסחא העיקרית של האדר"נ. והיא לנו רק לעד שכל כמה שהנוסחאות מתקרבות יותר למקורים הם מסכימות ביותר עם הסיגנון הקדום. אולם הנוסחא הזאת העיקרית שעליה אנו דנים איננה בידינו ולא נוכל לשפוט עליה לפע"ד רק מהשערה אחת. והיא שהסיבה שע"י חובר מדרש למסכת זאת היא מפני שמשנת אבות מצד עניני ההגדה היתה ענין

א) ע' פ"ב דפאה מ"ו בענין הקבלה מר"נ הלבלר מרי מיאשא שקבל מאבא שקבל מן הזוגות שקבלו מן הנביאים הלכה למשה מסיני וכו'. וכשנצרף עוד לזה דברי הירושלמי שם בהלכה ו' (וע"ע בנ"ש) נוכל לדון קצת שנטו ליחס כמה דברים משוקעים במשנה להלכה למשה מסיני על ידי אמצעות הזוגות. ועיין עוד נזיר נ"ו ע"ב. ועיין עוד דה"מ צד י"כ ודו"ד ח"א צד ע"ב. ב) כגון חנן אדמון נחום המדי וזולתם מדור הראשון וכן רבים משאר הדורות שלא בא זכרונם במס' אבות. ג) כגון פסחים פ' ט' (ומסופק) לבריתא. קידושין פ"א מ"י ופ"ד מי"ד חלק ממנה. סוטה פ"ט ט"ו חלק ממנה. מפרק חלק מ"א ב' וג' (ונמצא באדר"נ). עדיות פ"ב מ"ט ומשנה י' מאמר הלל בתוספתא סוף פ"ב דברכות ע"ש. מכילתא מ"ו ע"ב הה"א רצה אדם לשמוע וכו' וע' במ"ע שם. שמות רבה פ"ל סי"ט בשם בן זומא. ד) הרשמים על ההסכמה ע' ד"א פ"ב ונו"ב פל"ה בהערות שם אות ט"ז. ד"א רבה פ"ג ואדר"נ נו"א פי"ט ונו"ב פל"ב וע' דור דור ודורשיו ח"ב צד רנ"ב. שם פ"ד ואדר"נ פמ"א וע' הערות שם אות ג'. דא"ז רוב פ"א (וכן ראש פ"ב) עם נו"א פמ"א (ע' בהערות שם אות כ"א) וכן עם פכ"ו נו"א (ע' הערות שם אות ג') וע"ע מהריט"ל צונץ שם צד קי"א. ה) ע' כמה דברים בפט"ז (כפי שאינם נופלים תחת סוג מדרש) וע' מהריט"ל צונץ שם צד קט"ו. ו) ע' מהריט"ל צונץ בספרו הנ"ל צד ק"ט ובהערות שם ודור דור ודורשיו חלק ב' צד רכ"ה וע' לעיל פ"ג ובהערות שם אות ב' ואות ז' ואות כ' שנכללו שמה רוב דבריהם. ולא אעיר פה רק על מה שכתב מהריט"ל צונץ בענין פי"ב שהוא דומה בתכונתו למדרש פטירת משה שמזה אין ראיה על איחור האדר"נ כי כל המדרשות מלאים מענין זה ובל"ס היו איזה מסורות ישנות באומה מפטירת משה. וכן מה שדן מו"ר כמהרא"ה וויס מנוסחת האדר"נ כל כנסת שהיא לשם מצוה זו כנה"ג על איחור האדר"נ יש לפקפק בו כי הנוסחא באדר"נ מסופקת שם וע' נו"א פ"מ ובהערות שם אות כ"ג. ז) ע' נו"ב פ"ב (ה' ע"א) מאמר דר"י בן בתירה שם שנראה מאוחר. חלק גדול מפ"ח ופ"ט וכן הלשון שם בסוף פ"ט מכאן אמרו חכמים ז"ל. פכ"א א"ל לא שנו חכמים ז"ל. וביחוד אעיר על המעשה מתחילתו

לדרוש בה ברבים וקבעו מאמריה לנושא דרשותיהם. וכן מצאנו במסכת שבת ת"ר לעולם יהא אדם ענוותן כהלל ואל יהא קפדן כשמאי (ע' בפנים ל"א ע"ב בנו"א ונו"ב) וכן קכ"ד ע"ב שם ת"ר הדן את חבירו לכף זכות דנין אותו לכף זכות (ע' נו"א פ"ח ונו"ב פי"ט) ומספר שם כמה מעשיות נסמכות לדיבורים אלה (וע"ע פסיקתא רבתי פכ"ו ובמ"ע שם וסנהדרין ד' ע"א דרשות כאלה). ומזה אנו רואים שכבר בימים קדמונים (ימי התנאים) נהגו לסמוך למאמרים מוסריים מעשיות כדי להרחיבן ולהמליצן בדרשותיהם. וכל המדרש באדר"נ הוא ג"כ מעין זה. ואמנם אין ספק שהדרושים האלו נשתמשו בנוסחת המשנה הנהוגה בימיהם. ומעתה אחרי שאנו רואים שבעלי חלק המדרש שבאדר"נ קבעו דבריהם על נוסח משונה מנוסח המשנה שבידינו ושיש לשער כי היא משנת ר' נתן וא"כ יש לדון שמשנת רבי לא היתה עוד אז המקובלת והמפורסמת ביותר הנה זה אמנם לא יוכל להיות רק בזמן קדום. ומהדוגמאות במס' שבת נוכל לשער כי הדורות האחרונים של התנאים או הדורות הראשונים של האמוראים כבר התחילו במדרש זה. והנה ראיתי להרב מהר"ץ חיות שכתב במאמרו על האדר"נ הנ"ל אבל בדרך עיוני מצאתי כי יותר משלשים פעמים מובא בש"ס עובדא דצדיקים והסידים אשר אין להם שום מקור לתוספתא וספרא וספרי רק באדר"נ ומשם באו להש"ס שלנו עכ"ל. והנה לא פירש לנו איזה הם המאמרים האלה וארמוז על קצתם שאנכי משער שעיקרם היה בהאדר"נ ומשם באו להש"ס והמדרשים: פיסקא דהוו מתונים בדין (פ"א נו"א וע"ש באות י"ח ונו"ב שם). איזהו סייג שעשתה תורה לדבריה (נו"א פ"ב וע' אות ה' שם) שם בסוף הפרק פיסקא דאיזהו סייג (ע"ש נו"א ובהערות שם אות צ'). המעשיות דהסיד אחד שלן בבית הקברות ודבנימין הצדיק בפ"ב נו"א (ע"ש אות נ' ואות ס"ב) המעשיות דר"י ב"ר אלעי (ע' נו"א פ"ד ואות ט"ז שם ונו"ב פ"ח. כל פ"ח מנוסחא ב' ע"ש אות ד' ואות י') הפיסקא בשלשה דברים שינה סוף פ"ד נו"א (וע"ע אות צ"ג וצ"ד שם). המעשיות בעניי תחלתו של ר"א ור"ע (נו"א פ"ו וע' אות ל"א שם ונו"ב פי"ב וי"ג שם). המעשה דנקדימון שם (נו"א ישם וע"ע אות ע"א שם) המעשיות דלכף זכות שם (נו"א פ"ח ונו"ב פי"ט) המעשה בחמורו של ר"ח בן דוסא (הם בנ"א וע' אות מ"א שם). המאמר הה"א כל מי שיאמר לי הכנס לגדולה זו (נו"א פ"י וע' אות י"ג שם ונו"ב פרק כ'). המעשיות בענין פטירתו של משה ושל אהרן (נו"א פי"ב ופכ"ה). הפיסקא אמור מעט ועשה הרבה (נו"א פי"ג וע' אות ה' שם). המעשיות דהלל ושמאי נו"א פט"ו ונו"ב פכ"ט. הפיסקא דשוב יום אחד לפני מיתתך (נו"א סוף פט"ו וע' אות כ"ו שם). המעשה דריב"ז שפגע בבתו של נקדימון (נו"א פי"ז וע"ש אות י"ג) הפיסקא איסי בן יהודה היה קורא שמות (נו"א פי"ח וע"ש אות כ') א). אבל בכל זה לבי נוקפני לקבוע איזה הלכה על טיב הנוסחאות שבידינו. כי עכ"פ באו בתוכם הוספות וגם כמה ממעשיות וממאמרים אלה שהזכרנו אינם נמצאים בנו"ב. וכמה פעמים כל ענינם מורה עליהם שלא באו לשם רק אגב גררא וגררא דגררא וטבעם מוכית עליהם שהם הוספות ואחרי שאנו רואים כי גם בחלק התוספתא באה בתוכה הוספה שנזכר בה האמורא ר' ירמיה (ע' נו"ב פל"ו) א"כ מי יערוב לנו שלא הכניסו בו כמה דברים מהש"ס ומדרשים או אולי שנשתמשו שניהם במקור אחד לפיכך דעתי נוטה שאין לקבוע שום זמן לחיבור האדר"נ כאשר ימצא עתה בידינו. וכל דור ודור וכל מעתיק ומעתיק הוסיף עליו מדיליה. ומכ"י וואטיקאן (הוספה ב') נראה ברור שגם מספר היכלות או מאיזה ספר אחר מבעלי הסוד הכניסו בו המעתיקים דברים והעיקר אצלינו הוא שגם עיקרו של חלק המדרש שבו הוא מזמן קדום.

זהו מה שעלה במצודת השערתי בחקירות אלו וידעתי בנפשי שלא העליתי מהם אלא כדמסיק תעלא מבי כרבא כי אמנם החקירות האלה נוגעות בשאלות זמן חבור המשנה ואופנו וכן טיב התוספתא וכונת מחבריה בה וכהנה דברים העומדים ברומו של עולם אשר שגבו ממנו ולא באו עוד לידי בירור. אולם לא נמנעתי מלחוות השערותי בדבר האדר"נ מפני המנהג. ואולי יהיו בהם איזה דברים אשר יתקבלו מאת חכמי ישראל וישמח לבי גם אני.

ר"א של בן הורקנס בנו"א פ"ו ונו"ב פי"ג שנראה קצת כי סיגנון נו"ב (אשר בו השתמש בעל הפדר"א) צעיר מסיגנון נוסחא א' אם כי יש לדון ג"כ להיפך שנוסחא א' היא רק קיצור מנו"ב. וכן בסוף פ"ל מעשה דר"א בן הורקנוס וכו' ע"ש שסיגנון נו"א נראה מוקדם. א) לא רמזתי רק על חלק המדרש. וע"ע נו"א פל"ט ובהערות שם אות ח' מה שרמזתי שם על קידושין כ' ע"א. וע"ע בדברי הרב מהר"י ברילל נר"ו בספרו מבוא המשנה ח"ב צד קמ"ח. וע"א במאה שערים לרי"ץ גיאת ח"א דף מ"ד ע"א. וביצחק ירנן שם אות נ"ח הגיה שצ"ל תניא והוא שלא בדקדוק וראיתי להעיר שבמדרש משלי דפוס תוגרמה בפסוק פחם לגחלים פרשה כ"ו ישנה פיסקא גדולה המתחלת תמן תנינן עשר נקודות בתורה באבות דר' נתן וכו' והולך ומונה אותם על דרך נו"א פל"ד באריכות גדול. אבל הרב ראבי"ן הודיעני שבכ"י מדרש משלי שבאוצר הספרים שבפאריז ליתנייהו להמלות אבות דר' נתן וכן מצאתי במחזור וויטרי (בריטיש מוזעאום Add. 27201) דף רט"ז ע"א דאיתא שם בשוחר טוב סמוך לסופו תמן תנינן עשר נקודות בתורה ישפוט ה' וכו'.

פרק ח

תכונת הכ"י והמפרשים שהשתמשתי בהם בעד נוסחא א' ודרכי ברגהותי והערותי לנוסחא זו.

כל מלאכתי בנוסחא זאת לא נעשתה בכונה אחרת רק להכשיר אותה לקריאה באיזה אופן בעזר האמצעים הנאמנים שבקורת אמיתית מתרת להשתמש בהם. ולא הנחתי שום כ"י ליסוד מוסד בעד הנוסחא. וע"פ הרוב היתה לנגד עיני נוסחת הספרים בספרי הש"ס שלא רציתי לפסול אותם מכל וכל. אבל השתדלתי לתקן אותה ע"פ כ"י ואמצעיים אחרים שאזכיר עוד לקמן והנה הכ"י שהיו בידי מאותה נוסחא הם שנים: א) כתב יד אָקספֿאָרד אשר זה שמו אשר קראתיו בר"ת כ"א והוא ברשימת הראבי"ן מספר 408 (Opp. 95) הוא קובץ גדול נכתב על קלף בכתיבה אשכנזית ישנית. ומחזיק רצ"ו דפים (פֿאָליאָ) וכולל ההעתקה העברית מפירוש המשניות להרמב"ם על הסדרים קדשים נזיקין קדשים טהרות וג"כ מסכת אדר"נ המושכת והולכת מדף ס"ח ע"ב עד דף פ"ד ע"ב. ובראש המסכת כתוב אבות מר' נתן. וכאשר יראה המעיין בהערותי בפנים נוסחאות הכ"י הזה הם מסכימות בהעשרים הפרקים הראשונים של האדר"נ עם נוסחאות הספרים (קודם שהוגהו ע"פ התומת ישרים) אבל מכאן ואילך (עד סוף פ"מ) הן מסכימות ביותר עם נוסחת כי"ע. ובכלל נראה כי כל הכ"י הוא צעיר לימים. ונוסחאותיו המיוחדות לו אינם טובות מאד. ב) כתב יד עפשטיין אשר רשמתיו תמיד בר"ת כי"ע. הקובץ הזה היה מקדם בידי הרב מהרשז"ח האלבערשטאם נר"ו וממנו נעתקו החמשה קונטרסים שהו"ל הרב מהר"נ קורוניל ז"ל ובהקדמה שם מכתב מאת הרב מהרשזח"ה וקבע בו זמן כתיבתו בשנת ה"א רס"ט. ואם כי הוא צעיר לימים בערך מכל מקום נוסחאותיו הן ע"פ הרוב טובות וישרות וכאשר יראה המעיין. והי"ז פרקים שחסרים בו (ע' פי"ב הערה ס"ה) הן חסרון לא יוכל להמנות. הקובץ הזה הוא עתה בידי הרב מהר"א עפשטיין נר"ו. ואנכי לא ידעתי ממציאותו עד שכבר החילותי בהדפסה בעיר וויען. ויהי כשמוע ידידי זה מעסקי שם העירני על הכ"י שבידו וגם הרשה לי בטובו לעשות לי העתקה מהמסכת הזאת. ואנכי נותן לו בזה את תודתי ממעמקי לבי. על החסד אשר עשה עמדי. וה"ר אברהם הכהן קאפלאן העתיק בעדי את כל המסכת הזאת מהקובץ הזה. ובעזרת ההעתקה הזאת עלה בידי לתקן עוד כמה וכמה דברים בפנים שלא יכולתי להגיה מקודם. ובמה שנוגע להגהותי אלה עלי להודיע שלא הגהתי בפנים רק במקום שחשבתי שהנוסחא בספרים אורעה ע"י המעתיקים שעלולים לכמה מכשולים והם. שהם מדלגים מתיבה לחברתה הדומה לה במכטא. משמיטים כמה פעמים מלות החבור והיחס. מחליפים לשונות המשנה בלשונות הגמרא השגורה בפיהם יותר. משלימין את הראשי תיבות בטעות. גורעין מלות שנראות בעיניהם כמיותרות או להיפך שמוסיפין איזה מלות מסברא או מאיזה פירוש בגליון עד שהמאמר הוא מדולדל. ולפעמים ג"כ מחליפים מאמרים במאמרים אגב שיטפא. שיבושים וטעיות כאלה השתדלתי לתקן. א) ע"פ הכ"י מאדר"נ שהגהתי על פיהם כמה פעמים ובפרט כי"ע שקבעתי ע"פ ג"כ איזה פיסקות שלמות בפנים. אבל לא נשאתי פנים לכ"י ובמקום שראיתי שנוסחת הספרים היא הישרה או שלא מצאתי כי נוסחת הכ"י היא טובה יותר אז קבעתי אותן נוסחאות בההערות והמעיין יעשה עמם מה שלבו חפץ. וכן לא הגהתי במקום שנוסחת הכ"י היא לגמרי בסיגנון אחר כי מי יודע מי הוא הישר אבל העירותי על זה בההערות. ב) ע"פ הכ"י מפירוש אבות כ"י לר' יעקב ב"ר שמשון והילקוט אבות ילקוט המכירי ומדרש הגדול שכבר דברתי אודותם בפ"ב. אבל לא הגהתי על פיהם רק במדה מועטת עד מאד ובמקום שנראה לי כי יש צורך גדול בדבריהם להמעיין העתקתי דבריהם בהערות. והשאר שמתי בההוספות כדי שלא להגדיל מדת ההערות יותר מדאי. ג) ע"פ נוסחא ב' אם לא נגע התיקון רק לאיזה מלות אבל אם ראיתי שעלי לתקן כמה שורות או לסרס פרק שלם מפני הדילוגים והשיבושים שבנו"א אז חשבתי יותר לנכון להסתפק ברמיזה על נו"ב. ולמה זה נכפיל הדברים. ולפעמים לא הגהתי רק נוסחא אחת והנחתי השניה בלי תיקון כדי לעורר עוד את המעיין על מקום הספק. ד) ע"פ הגהות התומת ישרים שכבר נתקבלו בספרים וכן ע"פ הגהות הגר"א אבל רק לעתים רחוקות. ה) ע"פ דוגמאות וההמשך מסברא אבל רק פעמים מעטות ובזהירות יתירה. בעזרת האמצעיים האלה השתדלתי לתקן הנוסחאות שבספרים. אבל כשם שלא חשתי להגיה במקום שנתברר לי שהנוסחא הישנה נשתבשה כך חדלתי מלהגיה במקום שלא באו הדברים אצלי לידי בירור גמור או שלא מצאתי סמך נכון להגיה על פיו. ואם כי יש מקום לבע"ד להלוק על איזה הגהות ומה גם בדברים המסורים ללב כמו בתיקון לשונות וכדומה מכל מקום אקוה כי חכמי ישראל יסכימו עמי ברוב ההגהות.

ובדבר ההערות הנה היו לנגד עיני מדי כתבו אותם או לכה"פ רובם אלה הפירושים לאדר"נ והם. אהבת חסד מאת הרב ר' אברהם ב"ר שמשון וויטמונד (אמסטרדאם תקל"ז) בנין יהושע מאת הרב ר' יהושע פאלק ב"ריצחק אייזיק מליסא (דהירנפֿורט תקמ"ח) כסא רחמים מאת הרב חיד"א (אונגוואר תרכ"ח). הפירושים שני אליהו ובן אברהם על אדר"נ מאת הרב ר' אליהו ב"ר אברהם מדיעליטיץ (ווילנאַ והוראדנא תקצ"ג)

ספר אבות הראש מאת דרב ר' רחמים נסים יצחק פאלאגי בג' חלקים (ח"א שאלוניקי תר"כ. ח"ב אזמיר תרכ"ב. ח"ג אזמיר תרמ"ג) א). פירוש האדר"נ מאת הרב ר' אליעזר ליפמאנן בר' מנחם מנלי מזאמושטש זאלקווא תפ"ג ב). ובלעדי אלה המפרשים עיד המסכת אדר"נ דפוס ווילנא עם הגהות מאת התומת ישרים ור' יעקב עמדען והגר"א ור' ישעיה בערלין והר"ג ליפשיטץ ג). וכן הספרים רגל ישרה מהרב ר"ג ליפשיטץ הנ"ל (דיהרנפורט תקל"ז) ונוסחת מסכתות קטנות ע"פ הגר"א שקלאוו תקס"ד ד):

והנה הפירושים שהזכרתי ובפרט פירוש אבות הראש ופירוש בנין יהושע הם מלאים מבקיאות וחריפות מבהילות ומפליאות את לב המעיין. אמנם המפרשים ההם כפי המנהג בארצותם לזמניהם הכניסו לפעמים ג"כ כמה דרושים והאריכו בהם מאד. ואנכי לפי מנהג בעלי הפשט שבימינו ובארצותינו סלקתי ידי מהדרוש מכל וכל וגם בפירוש קצרתי כי אמנם רוב דברי המסכת הזאת הם פשוטים למבין וכל הזרות והקושי שבה הוא רק מפאת שיבוש הנוסחאות. ולכן לא קבלתי מאת הפירושים שהזכרתי רק מה שנראה לי יאות לרגל מלאכתי לפי מנהגינו. ואם נטיתי מדבריהם לא ראיתי לנכון להתוכח עמהם או לסתור דבריהם כי לא אדע את התועלת היוצאה מאריכות כזה. ומאהבת הקיצור לא הרביתי ג"כ תמיד בדוגמאות אם השבתי שלא יתעורר על ידיהן המעיין לאיזה דבר חדש. וכמה פעמים שלא רמזתי רק לדוגמא אחת ובנרשם שם. ובימינו אלה שספרי הש"ס והמדרשות עם מראה מקומות הם מצוים ביד כל אדם עמל הוא בעיני להאריך בדוגמאות שכל קורא יוכל למצוא אותם במעט יגיעה. וכן לא העתקתי לשון הדוגמאות שרמזתי עליהן כי ספרי הדפוס הם ביד כל אדם לעיין עליהם ולא ניתנה התורה לעצלנים. ולמה זה אבלה הזמן בעדם. והתורה חסה על זמנם ועל כספם של ישראל. אבל לעומת זה לא חסתי על עמלי לחפש בחיפוש אחרי חפוש במאות מכ"י שאין ביד הקורא להשיגם. וכאשר מצאתי איזה דבר נוגע לאדר"נ העתקתי כמעט הכל עבורו למען ישפוט הוא על טיב המציאה. זהו לדעתי מה שהוא מחובת המו"ל לעשות:

ועתה אדבר עוד איזה דברים שאחשוב כי חובה עלי להעיר עליהם את הקורא בפרט. רמזתי כמה פעמים בהערותי על התומת ישרים (תומ"י). והם ההגהות שבספר זה להאדר"נ (מדף ס"א ע"א עד דף ס"ו ע"ב). והנה יש עירבוב קצת בנידון מחבר ההגהות כי משער הספר נראה שמחברם היה ר' שמואל ן' סירלייו. אבל בסוף ההגהות כתוב אני הצעיר תם בן יחייא בלא"א החכם השלם הרופא המובהק כמה"ר גדליה זלה"ה הגהתי הבבא הזאת של האדר"נ מספר כתיבת יד ישן נושן ע"כ. וא"כ ר' תם בן יחייא היה מחברם. וכבר הרגיש בזה בעל אוצר הספרים (ע"ש בערך זה). וכן יש קצת עירבוב בטיב כל הגהותיו כי לפעמים הוא כותב בנ"א סתם ולפעמים הוא כותב כן צ"ל. ואצל מלת כלונום בפרק כ"ד כתוב כלים נאים בספר כתיבת יד כתיב כלונום ע"כ (ע' בפנים ובהערות אות י'). וכן כתב בסוף פרק כ"ט (קודם פיסקת רבי אחאי בן יאשיה) סליק פרקא וסליקא בבא כך מצאתי כתוב בספר כתיבת יד ע"כ. ומצאתי שכמה מנוסחאות שלו מסכימות עם נוסחת הכ"י (ובפרט כ"ע וע' פמ"א ובהערות אות י"ט). וכדי לצאת מהמבוכה הזאת אנכי משער שהיו לפניו שני כתבי יד והאחד לא הגיע רק עד פרק ל' אבל השני היה שלם וכן אנכי משער שבמקום שכתב נ"א סתם הוא במקום שלא רצה להכריע בין הנוסחאות השונות. והנה כבר נתקבלו הגהות אלה בספרים אבל המדפיסים טעו לפעמים וקבעו אותן שלא במקומן. וכבר העיר המגיה לש"ס ווילנא הנ"ל על כיוצא בזה. וכן רמזתי גם אנכי לרוב על הגהותיו בין שקבלתי אותם או שדחיתי אותם בהר"ת

א) ח"א וח"ב הם שאולים בידי מאת הביה"מ הגדול דק"ק ווינא. וח"ג השאיל לי הרב מהר"א יעללעניק נר"ו מאת אוצר הספרים המפואר שלו ואנכי נותן את תודתי על חסדו עמדי וגם לגזברי הביהמ"ד תודתי נתונה. ב) הספר היקר הזה השאיל לי הרב מהרשז"ח האלבערשטאם. אבל לא בא לידי עד קרוב לגמר מלאכתי. ואעיר עוד על ההעתקה הרומית מאת האדר"נ מאת החכם הניצרי Franciscus Tailer. (London 1654). אבל היא מלאה טעיות ושיבושים ואינה כדאי להמפל בה. ג) מדפוסים ישנים לא היה בידי רק ההוצאה ראשונה של האדר"נ וויניציא ש"י וכן דפוס באזעל של"ח וע' רשימת הרמש"ש במקומו ומאמר על הדפסת התלמוד להרב מהרא"נ ראבינאָוויטץ מינכען תרל"ז. אבל כגון דא צריך אני להודיע שההוצאות הנ"ל לא היו לפני במשך כל מלאכתי. וכשאני כותב מספרים ישנים כונתי לפעמים רק על הנוסחא ששיערתי על ידי סילוק ההגהות בספרים חדשים או ע"פ נוסחת כ"י מהריט"ץ שיש לשער שהעתיק נוסחא מאת ההוצאה הראשונה. ולדאבון לבי לא זכיתי לראות את כל ההיצאות מספרי הש"ס שנדפס בם האדר"נ. וע"פ האחרות אשר באו לידי אנכי משער שיש לקבוע שלש חילופי זמנים בהדפסת האדר"נ והם משנת ש"י עד שנת ת"ד (ועד בכלל) בלי שום הגהות. ואחרי כן שסי"ם אשר קבלו הגהות התומ"י עד שנת תקס"ד שקבלו ג"כ הגהות ה"ר ישעיה בערלין. כל זה אנכי אומר בכלל אבל אין בידי לירד לתוך פרטן של דברים. ד) הספר הזה שאול בידי מאת הרב ר' יואל דיימש נר"ו. ואנכי נותן לו את תודתי על הסדו זה עמדי. ואני נותן בזה גם כן את תודתי לידידי הרב מהר"ר מיכאל פריעדלאָנדער נר"ו שהיה לי כמה פעמים לעזר בהשאלת ספרים גם מבתי אוצרות הספרים העומדים תחת השגחתו וגם מאוצר ספריו.

ועתומ"י מפני הקיצור ועל הקורא לעיין שם. שניתי בכ' מקומות ראשי הפרקים והם כריש פ"ג וכריש פל"א ונאלצתי לזה ע"פ טבע הענינים וכאשר יראה הקורא שם. וראיתי להעיר שבכלל ראשי הפרקים וחלוקתן מסופקים הם. ולפי כ"ע פכ"ב וכ"ג אחד הן (ע' פכ"א בהערות אות ח') וכן פל"ד ופל"ה בכ"א (ע' פל"ד בהערות אות י'). ובפירוש אבות כ"י לר' יעקב ב"ר שמשון לאבות פ"ה מ"ח (שבעה מיני פורעניות) כתב הא למדנו שהגוזל מתנות ומעכבן חייב מיתה ואף במשנת ר' נתן שנינו כן בפירוש בפרק ז' בריות ע"כ והנה לא נמצא כן לפנינו בפירוש ובל"ס כיון להמעשה שם באשה אחת וכו' בפל"ח המתחיל לפנינו ז' מיני פורעניות ולפ"ז יש לדון שפל"ז (המתחיל ז' בריאות) ופל"ח היו לפניו פרק אחד וכלל כל השביעיות. ובכ"י יחוסי האמוראים כתב וגרסינן נמי באדר"נ פ' בעשרה מאמרות ארבעה חכמים הרואה וכו' (ע' פ"ט) וכן במקום אחר ותניא באדר"נ בפ' עשרה מאמרות בתחילתו עשרה נסים נעשו בביהמ"ק וכו' חוץ מישמעאל בן קמחית וכו' (ע' פל"ה) ויש לדון מזה קצת שכל הי"א פרקים האחרונים של האדר"נ נכללו לפניו בפרק אחד. ובערוך בערך נקד י' נקודות מפורשות באדר"נ בפרק י' נסים נעשו לאבותינו במצרים ולפנינו ליתא פרק המתחיל במלות אלו ופיסקא דעשר נקודות הוא בפרק ל"ד ע"ש. וכן הביא האור זרוע המעשה דריבה אחת שנשבית (ע' פ"ח בהערות אות כ"ט) מפ"ג דאדר"נ. מכל הלין אנו למדין שחלוקת הפרקים באדר"נ לפני הראשונים היתה באופן אחר ממה שהיא עתה לפנינו. והנה בין לפי נוסחת כ"א ונוסחת כ"ע מספר הפרקים הוא ארבעים. וגם מהריט"ל צונץ בדבריו על האדר"נ בספרו הנ"ל כתב שמספר הפרקים ארבעים. אבל יש לשער שנוסחת דפוס וויניציא או דפוס באזעל נזדמנה לו שבשניהם טעו המדפיסים וכתבו אצל הפ"ק אלישע בן אבויה והפרק בן עזאי שני פעמים המספר כ"ד ובכן נחסר להם פרק אחד. חלוקת הפיסקאות גם בנוסחא א' וגם בנוסחא ב' היא חדשה ומידי באה ועשיתי זאת מפני שחשבתי כי העמדת כל דיבור ודיבור על אפנו ולהפרידו ממה שאינו ענין לו תועיל לפעמים יותר מכמה באורים ארוכים. ומרוב חשיבות הדבר הזה בעיני והשמירה היתירה הדרושה לזה שחרתי את פני מורי הרב מהר"מ איש שלום להיות לי מסייע בדבר מצוה והוא מרוב טובו נענה לי וכמעט כל חלוקת הסימנים היא ע"פ עצתו הטובה ובהסכמתו. וראיתי עוד להתנצל לפני הקורא שכתבתי על נוסחת הגר"א ואין נראה או ואין צריך וכיוצא בזה. ויאמין לי הקורא כי נתגדלתי ביראת הכבוד לפני האיש האלהים הקדוש הזה. ועד היום יראתו מרחפת על פני. אבל תורה היא ואין נושאין בה פנים. ומתחילה חשבתי שלא להעיר על דבריו כלל כי מה לנו להשגיח בנוסחאות חדשות שאינן מקוימות ע"פ כ"י או ע"פ ראיות מכריחות. אולם חזרתי כי מרוב חשיבות והכיבות דבריו בעיני חכמי ישראל ותלמידיהם. אבל מכיון שרמזתי עליהם הוכרחתי ג"כ להגיד משפטי על דבריו אם לא ישרו בעיני. וכבר שדו בה רבנן נרגא בטיב כל אלה ההגהות שנעתקו משמו ולאו מר בר רב אשי חתים עליהו. ובטיב ההגהות לאדר"נ בפרט ככר דבר בעל הפירושים הרב ר' אליהו מדיעליטיץ בהקדמתו לפירושיו שהזכרתי לעיל והאריך להוכיח שם בראיות ברורות שלא כולם יצאו מפי הגאון ז"ל. ודי בזה:

פרק ט

תכונת הכ"י מנוסחא ב'.

נוסחא זאת במלואה לא תמצא לפי ידיעתי רק בכתב יד אחד בבית אוצר הספרים אשר בהוואטיקאן ברומי. והעירני על מציאותו הרב מהר"א בערלינער נר"ו. וגם בהשתדלותו העתיק שם עבורי ה"ר אברהם קאפוא את כל דברי נוסחא זאת. והוא הוא הכ"י אשר שמתיהו להנוסח העיקרי מנוסחא ב'. מספר הקובץ הזה בהוואטיקאן הוא 303, והחכמים אססעמאַני ברשימתם ח"א צד 290 מונים שם עוד תשעה עשר קונטרסים הכרוכים בקובץ זה ומשערים שחלק מהקובץ נכתב במאה הי"ד למספרם וחלק אחד במאה הט"ז. והמעתיק הנ"ל כתב לי כי בסוף הנוסחא מאדר"נ כתוב עוד „תם ונשלם אבות מר' נתן והכותב הודות לאל נתן". והנה ההכמים אַססעמאַני מזכירים שם ברשימתם אבות דר' נתן בן יצחק (והוא הקונטרס הי"ב בהקובץ הזה) ואולי נשתרבבו להם מלות אלה מפירוש ר' שלמה בן יצחק לאבות שהוא שם קונטרס ד' מהקובץ וכן קבעו שם בטעות מספר פרקי האדר"נ לשלשים ושמנה. וכן טעו לחשוב שהספר אבות דר' נתן פירוש על פרקי אבות מר' נתן ב"ר נחמיה הנדפס באלטונא בשנת תפ"ח הוא המסכת אדר"נ. כללו של דבר דבריהם לאו דסמכא הם. בלעדי העתקה זאת עוד היה לפני פירוש על פרקי אבות בכ"י שמובאים בו דברי נוסחא זאת כמה פעמים. ואחרי אשר לא נודע עוד טיבו ברבים אדבר עליו איזה דברים. על הכ"י הזה נתעוררתי ע"י הרב ר"מ שטיינשניידער נר"ו. והוא קנין הרב מהרשז"ח האלבערשטאם נר"ו קובץ 151 מאוצר ספרים שלו המפואר. והוא נהג בי טובת עין להשאילהו לי בכל

משך ימי מלאכתי ואודה לו על חסדו זה כל הימים. תמונת הקובץ הוא פאָליאָ ומחזיק של״ט דפים בכתיבה ספרדית והוא הוא החבור מגן אבות פירוש לאבות דר׳ נתן נוסחא א׳ לר׳ יום טוב צהלון שהזכירו הרב חיד״א בשם הגדולים שלו בשם זה (וע״ע אוצר הספרים ערך זה). וכן הזכירו בפירושו כסא רחמים בפל״ה מאדר״נ שכתב שם אבבא דלא היתה מפולת בירושלים פירש מהריט״ץ ז״ל בכ״י ברעש ע״כ א). והנה הכתב יד שבידי נכתב מאת המחבר בעצמו כנראה שם מכמה עמודים שעבר עליהם קו המחק מפני שהמחבר חזר מדבריו וכן מההגהות אשר בשולי הדפים שם. וההקדמה מתחלת בהמלות אמר הצעיר יום טוב בן לאדוני אבי כמהר״ר משה צהלון הספרדי הי״ו. וכן נמצא בסוף הספר שיר וחתום שם בראשי החרוזות אני יום טוב כ״ר משה צהלון. ולפי זה דברי הרב חיד״א שמיחסו שם בשה״ג לר׳ יום טוב ב״ר עקיבא צהלון שלא בדיוק הם. תוכן פירושו הוא כתוכן רוב הפירושים מעורב מדרוש ופשט והוא מאריך עד מאד. והוא הולך וסובב על נו״א שהוא נוכחת הדפוס ורמזתי איזה פעמים על פירושיו. אמנם כל הון יקר נמצא בו לפי שמביא כמעט כל דברי נוסחא ב׳ כדי לברר ולתקן על פיה דברי נוסחא א׳ ואלה דבריו בהקדמתו אך את זה ראיתי אחרי רואי מציץ מן החרכים במחשכים מונחת בקרן זוית כמעט נשתכחה מישראל והנה גם היא מחלקת שלל מכלל מסכתות וכו׳ הלא מצער היא וכו׳ ולא תהיה האמת נעדרת סוגרת ומסוגרת כמשפט הזה כי אין בפיהו נכונה וגירסא נאמנה וענין מוקשה ודבר הקשה אולי אוכל נכה בו ואפרשנו וכו׳ ושם אתנו נוסחאות מדויקות וחזקות כל מן דין וכל מן דין תפתים שמעתתא דהילכתא עכ״ל. וע״פ הרוב נוסחאותיו הן מרויקות וכן הכנסתי כל אותם חילופי נוסחאות מכ״י זה במקום שחשבתי שהם טובים מהנוסחאות שבכ״י רומי בפנים בין שתי חצאי מרובע מבלי העיר עליהם. אבל אם נסתפקתי בטיבם ומה גם אם ראיתי שנשתנו לגריעותא אז שמתי אותם בההערות ורמזתי עליהם בר״ת כ״ה (׳כתב ׳יד ׳האלבערשטאם). וכן נשתמשתי עוד בכמה מקומות בספר נוה שלום שנדפס על ידי הרב ר׳ שלמה זלמן טויסיג ז״ל על פי כ״י מינכען ושם בספר זה חלק גדול מאת דברי האבות דר׳ נתן נוסחא ב׳. אבל אין ספק שדילג הסופר על כמה פרקים וכן שקיצר בכמה לשונות. והנה לקטתי מדבריו כמה נוסחאות טובות ותקנתי על פיהם; כמה פעמים ורמזתי עליהם בשם נו״ש או שהעתקתי דבריו בהערותי. אבל במקומות שלא ראיתי תועלת הכרחית על ידי נוסחתו אז קצרתי ורמזתי עליהם בהמלות ועיין נו״ש. מכ״י שמזכירים דברי נוסחא זאת לא מצאתי זולתי להרב ר׳ ישראל אלנקאוה במנורת המאור כ״י והבאתי דבריו בהערות איזה פעמים. בלעדי זה העתקתי עוד בפרק מ׳ מנוסחא פיסקא מפרק השלום בכ״ע. והוא הקובץ המחזיק דברי נוסחא א׳ ואשר דברתי עליו בפרק שקדם. דרכי בהערות הוא כדרכי בהערות לנו״א לקצר בתכלית הקיצור. הר״י צהלון בהביאו דברי נוסחא ב׳ מפרש אותם גם כן אבל נשתמשתי בפירושו רק במקומות מועטים ורמזתי עליהם.

פרק י.

ענין ההוספות לשתי הנוסחאות וטיב הכ״י שהבאתי שם.

כבר אמרתי שלא כל החילופי נוסחאות אשר מצאתי בכ״י שמתי בההערות מפני שראיתי שירבו הדברים יתר מדאי וישחיתו את תואר הספר וע״כ לא העירותי בההערות בפנים רק על נוסחאות שחשבתים לאמת ברור או עכ״פ מעורר את המעיין על אמיתת הדברים. אבל כדי שלא למנוע הטוב מאת הקוראים אספתים כמעט כולנה להההוספות ואולי יזכו הם למצוא את המרגניתא במקום שלא עלה בידי למצוא כלום. אבל מבלעדי דברים כאלה עוד מצאתי אחרי שכבר נמסר גוף הספר לדפוס כמה דברים מובאים מאת האדר״נ בספרים בכ״י שלא ידעתי מהם מקודם. וכן נתגלו לי קובצים אחרים מחזיקות את כל או רוב דברי המסכת הזאת. את כל אלה אספתי וקבצתי אתת לאחת וסדרתי אותם על סדר הפרקים כל נוסחא ונוסחא בפני עצמה. והם ארבע הוספות שתים לנוסחא א׳ ושתים לנוסחא ב׳. ואלה הכ״י שהבאתי בהוספה א׳ לנו״א. פירוש לאבות מר׳ יעקב בר שמשון. ליקוטים מספר יחוסי תנאים ואמוראים. ספר מרפא הנפשות לר׳ יוסף אבן עקנין. פירוש לאבות כ״י אשר קראתי שמו ילקוט אבות שיש לשער שמחברו היה ר׳ אליעזר בן שלמה ב). ספר ילקוט המכירי לתהלים ומדרש תרי עשר מאת ר׳ מכיר ב״ר אבא וכו׳

א) האבות הראש בפרק זה לבבא זו מביא דברים אלו בשם הרב חיד״א וכתב שם עוד ואת זה ראיתי להרב פרי האדמה בח״ד דף ו׳ ע״א שכתב וז״ל פה עיר הקודש וכו׳ ובפירוש מגן אבות כ״י למהריט״ץ באדר״נ כתב שלא היה מפולת וכו׳ כדי שלא יסתכנו ע״כ והנה מצאתי פירוש זה בהכ״י במקומו אמנם דברי הרב חיד״א לא מצאתי. ואולי הם שם בגליון כי יש שם איזה מלות אשר לא יכולתי לקרותם. ב) ע׳ לעיל צד X ונדפס שם בטעות ר׳ שלמה בן אליעזר.

(ע' לעיל פ"ב). מדרש עשרת הדברות במחזור ויטרי בכ"י וג"כ פירוש אבות לר' ישראל ב"ר שלמה. הוספה ב' מחזקת העתקה מאת שיור אחר מהאדר"נ שנמצא באוצר הספרים שבוואטיקאן אשר ברומי רבתי והנה אין ספק שהוא מלא שיבושים וגם כן כמה דילוגים מפרק לפרק ימצאו בתוכו א) אבל גם כן כמה נוסחאות יפות ימצאו בתוכו וכמו שיראה המעיין ורמזתי עליהם לפעמים בהוספות לנו"א. הוספה ג' כוללת חילופי נוסחאות מאת כ"י אחד בפארמא שנמצא שם האדר"נ לנו"ב בקובץ 327 (ברשימת דע רוססי) והעריכן עבורי החכם הנפלא והמלומד הגדול בתורות וחכמת ישראל סוכן בית הספרים דשם ה"ה כש"ת פיעטרא פירוא Cav. Pietro Perreau · ואנכי נותן לו בזה תודתי ממעמקי לבי נגדה לכל עמי על החסד אשר עשה עמדי במפעלו זה. והקורא יראה שנמצאו בכ"י זה כמה נוסחאות טובות ומועילות. ועוד כללתי שם איזה נוסחאות מובאות מאבות דר' נתן נו"ב במנורת המאור כ"י לר' ישראל אלנאקווה. הוספה ד' כוללת דברי הרשב"ץ בחבורו מגן אבות ע"פ כ"י אחד בפאריז על מסכת אבות פ"א מ"ה ומי"ב וי"ג החסרים בספרי הדפוס. ונתתים פה מפני שהובא שם האדר"נ נו"ב איזה פעמים. זולת כל זאת עוד כללתי בההוספות (הוספה א' וג') תיקונים והשמטות אל ההערות וגם כן תיקוני טעיות שנפלו בדפוס. כי ע"י רוחק מקום מגורי ממקום הדפוס לא היה לאל ידי לפקח על ההגהה כאשר חפצה נפשי וסדרתי כל זאת על סדר הדפים. ובקשתי שטוחה לפני הקורא שלא יסמוך עלי בשום דבר עד אשר יעיין גם כן בההוספות לראות אם לא חזרתי מדברי בההערות או כי הבאתי שם איזה נוסחא שיש לה פנים מסבירות ביותר.— את כל זה ראיתי להקדים לגוף הספר וידעתי שלא באתי עד קצה המלאכה כי יש מקום עוד לדרוש ולקבל שכר. אבל לא עלי המלאכה לגמור ויבואו גדולים וטובים ממני ויעמידוני על האמת.

ובזאת אנכי מברך על המוגמר מודה לשעבר וצועק לשעתיד כי יעזרני ה' ללמוד וללמד להבין ולהגות בתורתו לא בשביל שאהיה עשיר ולא בשביל שאקרא רבי ולא בשביל שאקבל שכר אלא מאהבה.

אלה דברי צעיר התלמידים שניאור זלמן שעכטער.

לאָנדאָן, ט"ז שבט בשנת התרמ"ז לפ"ק.

א) ע' למשל דף ע"ח ע"ב שורה ט"ו (מלמעלה למטה) באותה שעה עמד משה בתפלה וכו' ואין ספק שאיזה דילוג יש כאן מפרק ט' לפרק י"ב ע"ש.

ביאור איזה ראשי תיבות שבאו שאינן מורגלות. אה"ר אבות הרא"ש. א"ח אהבת חסד. ב"א בן אברהם. ב"י בנין יהושע. בנ"ש בנרשם שם. כי"א כתב יד אָקספאָרד. כי"ה כתב יד האלבערשטאם. כי"ע כתב יד עפשטיין. כי"פ פארמא. כ"ר כסא רחמים. מ"א מגן אבות. נו"א נוסחא א'. נו"ב נוסחא ב'. נו"ש נוה שלום. ריט"ץ ר' יום טוב צהלון. ראבי"ן ר' אברהם בן יעקב נייאבויער. רמש"ש ר' משה שטיינשניידער. תומ"י תומת ישרים.

מפתח הפסוקים

בראשית. א א מז: *) ס. ג מה: ו מה: ט יא מה: נג: יד כ כא כד מה: כו ו: מה: מ: כט מה:
ב ג כג. ד מו. מט: ס. ו נט. ז ס. ט נב. סא: טו כב: כג. יז ב: ג: נח: יח מה: יט יב. כ יב.
כג י. יב: כג יב.: ג א ב: ד: ג ג. ג ב: ה ג: ו ב: נ: סג: ח מח: נא: ט י יא סג. יג סג. סד:
יג סג. יד ג. ד. סג: טו נט. טז ד. יז ד. נח: כו ד: ד ז לב. סב. ח סג. י מו. כד סב. כה כט:
ה א יא: מו. ג ו: ו ג מז. ה מח: ט ו: מט: יג מו. ז י מו: ח כא לב. ט ו לא: לג: נט:
יא ה מח: נא: ז מז: י מט: יג סג. כז מט: יב ה כז.: ח ב. יג יג כו: לב: נג: יד ג נא.: יח ו:
טו ג סא: יג יד כט. טו סא: טז ה מט. נ: יח א יז. ג ד כד. ה כט: ו כד. כט. סג: ז כד. כט.
סב: ט מט. נ: י סג: יג יט מז: כ כח: כא מח: נא: כו נו. כז סב: לג נו. יט לג נ: לה מט. כ ה נא.
כא טז סה: יח סה: לג יז: כב ג סו: ה נט: יג יג: כג ד סב: טו טז כט. כד כג כד כה נו:
לא יט: ס נט: כה יג מט: כו ה מז: כד סא. כז כז ס. מג סג. לח סה: כט ד ה ו נו: כז א.
ל ו סג: כז ל יד. לג ד מט. נ: לד א ז: לו א מט: לז יא סג: יג מט. נ. כג סג. כה סג: לג מה:
לח כה נא. לט ה יד. ט לב. מב יג נט: יח יג: כג סג: לז לח נו: מג ח ט נו: יד נט: מד ח סב.
מה ט סג: כ נט: מז יד סו: מט ד סב. ו מז: ז סב. לא נד: לג כג. נ ה נד: י א.

שמות. א ו כג: י נט: ב ג ו: יג יד טו טז יז לו: ג ח מח: נא: י נו. כג סה: ד יג נו.
כ מז: כג סב: ל נו. ה כג מט: ו ג לח: ד סב: ט ג יד: כד כה: יא ג לח: ח לח: מד:
יב יז סב: לו סו: מ מז: יד טז כו: כז מט: כט מט. נ. טו ג מח: ג יב. ה נ: ח מט. יז ד: נט:
יח ד: סו: כ נה. טז ג מט: יז ג מט: ט לח: מב: סב: כה מט: יט ו לא: י ה.: יא ה: טו ה.:
כ מח: נא: כ ג ה: ט כב: כג. כג סה: כד כ: כח. כא יג כו: כב יט ו. כג ב: נז: כג ד כה:
כד ה סה. ז לז. יא ג. טז א. כד לז: כה ה כה. ח כב: כג. לד סב. ל ל א. לא יד לא: יז כג.
לב ד לז. טז ה: לג כא כה: לג מ. לד ה מט. טו מא: כד כח. לה כז כג: לא סא: לו ו כג.
מ יט כא.

ויקרא. א א ו. ט ט: ח ל א. י ג ל. יז יט כ נו.: יא ו מז: לג כח: לה כח: כט.
לט נא: יג י נא.: כא נא.: יד ח א. טו ו ה. יג יט א. לג ד: טז ג ה. ל מד: לא נא: יח ו ו:
יז יט ד: כה נח: יט יח לב: מב. כ י לב. יז נא.: כא ט נא: כד יא כג ז: כה לו מב. כה סא.:
כו ו נט. יג כ: כח. כג נח: ל נח. לד לה מג נח. מו א.:

במדבר. ג לא מט. לט ג: ה יג נא. יד נא: ט ח נו: י מט. נ: י לה לו נ. יא יז מט.
כה נא: כח מג. סא. יב א כ. סא: ג כא. לח. ה מט. ז א. סא. ח א. ה: ו. ט כ. יא מג. יג יג כא.
יד כא. סב. כט לז. יג ג נ. יד כ נו: כג כ. מט: כד סא.: לה נד. לז כ. טו טז מז: טז כו יח:
לג מג: נד. יז יא ב: יח מט סה: יט טז א. כ א נד: כח כה: כט כה: כו. כא ה מט: ל מט. נא.
כב ט י יא יג יג סג. יד ב. טו לח: סג. טז לח: כד: יז כד: יח מד: לג סב. מ כד. כג כג לז:
כד ד ו: יא כד: מד: יג סג. יד ב. כה ט ב. יג סה: כז ח ט נו: טו טז יז לג. כ א: כט טו נא.
לא כא ב. לג ג מד: לח נד: לו י נו:

דברים. א א מט: יז כב. ג כג כו: כה כו: ד ד סא. ה נב. ט כח: לט: יא ז. יג א: יט מז:
כד סא. לג יא: יב. ה א כב: כח: יט א. כז כח ה: ו ד סב. יג כב: ח ט ס. ט יג טז יז ו.
כג נ. י א ה ו. יא יא יג יד י: טו טז יז ט: י: יב ה נב. יג יד יא. יד נב: יד א נט: סב: כ נד:
יח יז נו: כ ט נ. כא ד נד: יט נב: כב ו כה. כג טו נח. כד ט נח: טז נד: כח מז מח לו.
כט ג ב: כג נח. כד ב.: נח. כה ב. נח. כז נד: כח ב: מט: נא. ל כ ד: לג: לא יג לד: טז סב.
כז סב. לב י סב. יג מט: לז י: מ לט: כ כה: לג א מח: ג סא. ו סג. יג נג. סא. כ כא כו: כז סה.
לד ה כא: נד: ס כה.: ט א: כ. סא: יג ו.

---

*) האותיות המרובעות הגדולות הם סימן הקפיטולי ואותיות רש"י סימן הפסוק ואותיות המרובעות הקטנות מציינים הדף (בנו"א או בנו"ב) והנקודות רומזות על העמוד.

יהושע. א ח לז: כד ג סה: כט סא.

שופטים. א טז נג: ב ז א: כג: ז יח א: ח לג סא: יח ל מט: נ.

שמואל א. א ט א: כח נט: ב ו נד. כו א: ו: כז מח: כח סא: ל לו: מב. ד יג יא. יב:
ז ו מח: ט ט: י כג כב. כה כט כה: כו יט מא: כח ג נט:

שמואל ב. ו יג יד. ח טו מז: יב כד ל. כה סא: יג ג כא: טו ד סג. ו סא. סג.
כב י יא נא: יד מח: טו מח. כג א כח. סב:

מלכים א. ג ה סא: ט ח סה: יב ו כג: טז סה: כב מח: יג א מח: יד כא סא. יט י סה. כ כח מה:

מלכים ב. א יג מה: ד ט מח: ה כ נט: כז כא. יח ד ו. לג כב. כ ג ה סה: כה כז יט.
כח כט ל יט:

ישעיה. ב ג סו: כד מד: ג י יא ס: ד ג מו. ה א סא. יג כד ט: ו ג כו: ז יא סא:
י לד יב. יד יח יט. כ ג סא. כב כ סא. כא יא ד. כב כ סא. כו כא נט: כח ח לז: כט א ב: לב יח ס:
לג יד סא. לז כד מב: לט ג ד ה ו ז ח סג. מ לא ס: מא ח סא. מב א סא: יג ז. כא סז:
כד כה ט: מג ז סז: כד כו. מד ג סא. ה נד. מה יא כד. נא ו נט. טז סב. נד ז ס. יג ס: סז:
נה א סה: נח ז ח יא יב יג יד יז: ס כב ס: סג יד מח: נ: סד א מט. סה כה נט.

ירמיה. א ה ו: ב א נד: ג סב: ה נה. ג יז נג: כב מד: ו יח יט ט: ז כח א: ט יא יב ט:
י יב נב. סא. יא י ס. כו סא: יב י סא. טו יט כ: יז ו לח. יב מא: כג ד סא: טו סו: כה ט סא:
ל יח יט י. לד ה סא: לה ד סא: לח ז סא: נא טו ס. נב לא יט.

יחזקאל. ב י מ. ו יב ב: יד: ז כו מ. י ד יח נא: יא כג נא: כ א לג יד: כא יד טו מח.
כח יב סא: לב טז מ. לז כד סא. כח סה: מג ג ז. מד ג נא:

הושע. ב כא כב נה: ד ו יח. טז לח: ה יד נא: ו ו ט: יא: י יא לח:

יואל. ב יג לב: ג א ג ס:

עמוס. א ט כא. ב ד ט: ז א: ג ח ז. ז ז נא: ח ז מג: ט א נא: ו יח: כ: ז סא:

עובדיה. א יח סא.

יונה. א ג סה. ט יג:

מיכה. א ג מט. ו ט נא: יד טו נז:

נחום. ב ה ס:

חבקוק. א יב סב. ג ט מח. יד נ. טו מב. מח: נ: יז ט: יט י.

צפניה. ב ג כד:

חגי. א ו ט: נט. ט יג י נז. יא ט: ב ח טז: טו י: טז ט: יח י: כג ו: סא.

זכריה. ב ח נ. יב סב. ג ח יד: ד יד נ: ה יא מג. ט ו כז.: כז לה: יא א יא: יב. ג יא. יב:
ג יג. יב ח סו: יג ז נז: נח. ט סז. יד ד נא: ח נב. סא:

מלאכי. א ג סא. יג סב. ב ו כד: ז סו. ג טז יח: כ: לז: יט לז: נד. כב סה:

תהלים. א א לז: ג סא: ג לח. סא. ה ט: ב ח סא: יא א. ח ה ה. טז א ו: ו מז: י ס:
יז יא מב. יג מה: טו מח. יט ח כו: ט לד: לו. כב ד כח. סב: כד א ג. יז. כו ה לז: כט יט יז:
לג ה יא: ו כב: לד טו כה. כו. כב י. לה ג מח: ו מג: לו ג מז. יב ב: ג. יג נ: לז ט לז: יא כד:
יז מג. כא ל. מ כ ים: מח ג ג. מט ג ס. ח ט כז: כ ג. כד ג: נ ה נד. טז לה. נז יא יא:
נח יב מד. סג ד נב. סא: סז: סו ו מט. סח יג סב: יט ה: מט ה: עד יג מכ. נ: עח יג ו:
כו: מח: טז נ: כד ד: ט סא. פ ו סה: יד נ: פא א ג. פב א כ: עא ג. פד ג סא. פז ג סא.
פט ג יא. ס. ט י: טו סא. לג מד: צ ד י נח: צב א ג. ד ט. צג א ג. צד ה ג. צה יא נד.
קג יא לב. יז יא: כ לח: קד לה נג: קו ג סא. ז מט: ג. ט מח: יט מט: לה כד.: לח נח. קח ח יא:
קט ו ז ט יז: כ ים: כב מז. קי ה נ: קיא י לז: קטז ד סז. ט נב. סא: קיט ה סו. עג ד:

קלט ה ד: יא: סז מו. כח כג לב: קלו יג מח: קלג ג סא: קכח ג לו: לח. קכז ד לח: קכח יז. קכט לו: לח.
קמה ו סז. קמו ד מז. ז ח לב.

משלי. א לא ס: ב ה ט: יט ז: ג ו לג: יח נב. סא. יט כ ס. כח לג. ד ג נט: ה ח ד.
טו ח: כ: טז כט: ו כא לט: כג לח. ט: ז ג לט. ז א: י א: ב. יא יב יג יד טו טז א: יח יט א. כ א: כג
כו ז: ח ט סב: לא לג לד מו. ט ג ז: י ג ט. יט לח: יא ל נב: יב כו נה: יג יד סא: טו נב. כ יד:
טז לג לח. יז יח סב. כח לח. כא ט נא: כג לח. כד לז: כט י: כב ד כד: כג כג נז: כג ה סה: סז.
טו טז כד כה כ: כד כו יד: ל לא לט: כה א א: ב. ז לז. מא. יא א: כג לב: כו יג יד לז. כז ג כג:
יא כ: יד כד. כו: יח כ. לג כג: כח יד יט. יז ס: כא כט. ל לג כג.

איוב. א א ד: ח ו: כה כט: ב א ג נו: ג נו: סא. י נט: כג י: ג כה כא: ד יג יח: טו טז נא.
יח סא: סב: ז כ סב. יא יט יד: יד א נט. יט טו. טו כו י: כא יג יד מז. כה ג כד: ג כח. ו לה:
כו יט. כו יא ס. כח י יא טו. יב כה: יג יד כה: כו: יז לד: לט: כא כו: כג כו.: ל ה ס. לא א ד: ה. ז.
יז יז: כ יז. לג יז. לב ז נו. לו ג נו. לח ז סב: לט יג סב.

שיר השירים. א יג ב. ד טו מט: ו לו: ח לג. ט מב. ו ה יב: ז ג ה. ו: יא יב יג א:

רות. א א א: טז יז סג. ד כא כג סג.

איכה. ג טז נח. כג ד. כח יד: יט. מג סה.

קהלת. ב א כז.: ז כז. ט יח: יג יח: יד לב. יט כ: ה ח יח: יא נז: ח י י: ט ד כז: ה לא:
ז מח. י ח ז: ח. טז יז לז: יא א ט. ו ח.: ט א: ב. נט. יב יא לד:

אסתר. א כג מג.

דניאל. ג כו סא. ד יא יב נד. יד סב: ו יא יא. כא סא.

עזרא. ה יב סה: ז י כד. כח:

נחמיה. א ט ז סא. יב כד מח: יג כו סא.

דברי הימים א. ב כה נג. ד י כג נג. כא טז יד: כח ד ה סא. כט כח סא:

דברי הימים ב. יב ג ט סז. טו סה: יג ה סו. יט ג כא: כ לז כא: כה ז מח:
טז יז כא: כו יז יח: יח כא: יט יח: כא: כ יח: כא כג כא: לב יב ל ו: לג יג נד: לו טז סה:

מפתח לפרקי אבות במשנה

*) כל מקום שהוא בסתם הוא בשתי הנוסחאות.

מפתח השמות

גבריאל כד: כו. גדעון סא: גחזי כא. גד: נט: סו. רבן גמליאל ז. לח: לח: מג. נד: סד. גמליאל (בן הגר) לא: דואג נד: סג. סו. דוד ו: יג. לא. לה: מז: מח. כא.: סג. סה.: סו. ר' דוסא הבבלי לח. ר' דוסא בן הרכינס לז. ר' דוסתאי (ב"ר ינאי) ח: כב: דינה ז: דניאל יא.: סא.

הגר כט. סח: הורקנס (אביו של ר"א) טז. (בנו של ר"א) מ: הלל כד.: כז: כח. כט. ל: לא.: לז: (רבי) לד: מג: נה: סד: סה. הלל (בן הגר) לא:

זכריה א: זרובבל ו. כא: זרח סג.

חבקוק מה: חגי א: הוה ב: ג.: ה.: י. יב: יג. כא. נה: נט: חולדה הנביאה נב: נד. חזקיהו א: ו. מ: סג. כה: חירם סא: ר' חלפתא איש צפורי לז: חנה נט: ר' חנינא בן דוסא יט: לח. ל: ר' חנינא (הנניה נחוניה) סגן הכהנים יא. כו. לד: לה: ר' חנינא בן תרדיון לז: מח: חנניה סא. ר' חנניה בן חכינאי (חנינה בן חכילאי) לח. מ. ר' חנניא בן עקשיא סז:

טיטוס ב: י: ר' טרפון ח: מ. כ. כג. לג: לד. מב: נו: סו.

ר' יאשיה א. כג. נז. יהודה מ: כב.: לד: מד: מה. מט: נב: נד: ר' יהודה ב"ר אלעי י. יא: לא: מג: ר' יהודה בן בתירה ג.: ה.: ו. כג. ר' יהודה בן חנינא סב. יהודה בן טבאי כא: ר' יהודה הנשיא (או רבי סתם) ג. ד. יח: כב: כג. לג: לו. לה: מג. מז. ר' יהודה בן תימא סו. יהויכין יט.: יהונתן (בן גרשום: סח. כו. ר' יונתן ב"ר יוסי (ר' נתן ב"ר יוסף) מא: יונתן בן עוזיאל כט. ר' יהושע ח: יא.: יב. טו. טז.: כ. כא. כח: כט: ל. לא: לד: מח. נג: נד: סד: יהושע (בן נון) א: כ. כו. לג. מב: מג. נג. סא.: ידושע בן פרחיה יח. ר' יהושע בן קרחה ז. ח: מב. מו. יהושפט כא: ר' יוחנן בן ברוקה מב: ר' יוחנן בן דהבאי מב: ר' יוחנן בן זכאי י. יא.: יב.: ט: טז.: כח: כט.: לג.: לז: מ. ר' יוחנן בן נורי לג: לד: לח. מב: נד: סד: יונה יג: סה. יונדב (יהונדב) בן שמעה יח: כה: ר' יוסי ג. ד. כב: כג.: כח. לד: לה. מב.: מד: נ. סג: סח. סז. יוסי הבבלי מא. יוסי בן יועזר יד. ר' יוסי הגלילי א. ו. כג: לג: לד: לה. מו. מז. נד: ר' יוסי הכהן טז. כט: ל. לג. ר' יוסי ב"ר יהודה לא: יוסף ו: יג: יד. יח: כג: לב: נט: יוסף בן יוחנן יד. יז. יחזקאל מח: ר' ינאי לז. יעבין נג. יעקב ו: יא. יב: יד. טז: כז: נב. נה: נו: נט.: סא. ר' יעקב מא. ר' יעקב בן חנניא מד. יצחק יב: טז: כז: מז: נה: נט.: ר' יצחק בן פנחס מה. ירבעם נד: ירמיה ו. מה: סה. ישמעאל כד: כז: כט. ר' ישמעאל ח: לד: מב: מד: מז: ר' ישמעאל בן אלישע נז: נח. סד. ישמעאל בן קמחית נג: ר' ישמעאל בנו של ר"י בן ברוקא כ. לד: ישעיה נד. סא. יתרו נג.

כלב סא.: כנסת הגדולה א: ט:

לאה נה: נט. לבן יד. יט: ר' לויטס איש יבנה לז.

ר' מאיר ו. ח: יח: כב.: כה: לד: לז.: מה. מז. נד.: נה.: נח: נט.: מיכאל כד: כו. מיכהו מח.: מישאל כא. מלאכי א: מנחם כד. מנשה נד: מפיבשת סג: מרים יב: כ.: כא. ר' מרינוס כו: משה א.: ב. ה.: ו.: ז: יב: טז: כ.: כא.: כה.: כו.: כז. כט. לג. לו: לח: מב: מד: מח. מט. נ. נד: נו.: נט: סא. ר' מתיא בן חרש א לז: מד: מתושלח מו: נב.

נבוכדנצר כא. ר' נהוראי לז. לח: נו: נח ד. ו. מז. טו. ר' נחוניא בן הקנה לד: ר' נחמיה מו. מח. נג: נו: נקדימון בן גוריון טז. לג. נתאי הארבלי יח. יט: ר' נתן א. כג. לה: מג. מח. נב: ר' נתן בן יוסף מה.

סנחריב מב. כד: סרח בת אשר נב.

עדו הנביא כח.: עובד אדם יד. עזרא מט: נא. עוזיהו יח: כא. עזריה סא. עלי א: עמרם כא. עקביא בן מהלאל לה. ר' עקיבא א. ו. ח.: ט. יד. טו.: כ. כב: כג: כז. לב: לג: לד. לו. לז: מ: מא.: מג. מח. מז. נד: נה. סד: עשו כז: כג. סה:

פוטיפר יד. ר' פפיים מב. פרעה יח: לח: מב. מז: נט: פרץ סג.

צדוק (צדוקים) יג: ר' צדוק לב. צדקיהו יט: סא: צפורה כ. כא:

קין סג. סז. קני נג. קרח נ. סד:

ראובן סג. נו: ר' ראובן בן אצטרבולי לב. לט: רבקה נה: נו: נט. רות סג. רחל נה: נט. רחל (אשתו של ר"ע) טו. רפאל כו.

שאול כב. נט: סא.: סג: שלמה יג. ס. סא.: שם ו: נב. שמאי כד. כח: כט. ל: לא.: לג: סד: סה. שמואל א. ו: מה: נט: שמעון (בנו של ר"ג) לה: לה. ר' שמעון בן אלעזר (אליעזר) ג.: טו. יח: כ. כא. כג. כו. לב. לה.: לז. לה: מא: מג. מד. כז. כט.: נ: נד: סו. רבן שמעון בן גמליאל לה. מא. מג. נ. נב: נג: נז: נח. ר' שמעון בן יהודה נד: ר' שמעון בן יוחאי ג. יא: לב: נב: סה: סו. ר' שמעון בן יוסי כו: ר' שמעון בן מנסיא ג. יא: טו. ר' שמעון בן נתנאל טז.: כט: ל. לב: לג: שמעון הצדיק ט: יג. שמעון בן שטח כא: כב. שמעיה כב: שמעיהו מח.: שמשון יח. שרה כז.: נה: נו: נט. שת ו:

תלמי המלך מז: תמר סג.

אבות דרבי נתן

נוסחא א פרק א

משה נתקדש בענן וקבל תורה מסיני שנאמר וישכון כבוד ה׳ על הר סיני למשה (שמות כ״ד י״ו) לטהרו זה היה [מעשה] אחר עשרת הדברות א) [דברי] ר״י הגלילי ב) ור״ע אומר ויכסהו הענן ששת ימים (שם) [להר ולא] למשה [מראש חדש] ג) ויקרא אל משה ביום השביעי מתוך הענן (שם) לחלוק לו כבוד למשה: א״ר נתן מפני מה נתעכב משה כל ששת ימים ולא שרה עליו דבור בשביל שימרק מכל אכילה ושתיה שהיה במעיו עד שעה שנתקדש ויהא כמלאכי השרת. א״ל רבי מתיא בן חרש ר׳ לא אמרו אלא לאיים עליו כדי שיקבל עליו דברי תורה באימה ביראה ברתת ובזיע שנאמר עבדו את ה׳ ביראה וגילו ברעדה (תהלים ב׳ י״א) ד): מעשה שאירע בר׳ יאשיה ובר׳ מתיא בן חרש שהיו שניהם יושבים ועוסקין בדברי תורה פירש ר׳ יאשיה לדרך ארץ א״ל ר׳ מתיא בן חרש רבי מה לך לעזוב דברי אלהים חיים ולשטוף בדרך ארץ ואע״פ שאתה רבי ואני תלמידך אין טוב לעזוב דברי אלהים חיים ולשטוף בדרך ארץ ה). אמרו כל זמן שיושבין ועוסקין בתורה היו עושין מקנאין זה לזה ו) וכשנפטרין דומין כשהן אוהבים מנעוריהם ז):

על ידי משה נתנה תורה בסיני שנאמר ויכתבם על שני לוחות אבנים ויתנם אלי (דברים ה׳ י״ט) ח) ולהלן הוא אומר אלה החוקים והמשפטים והתורות אשר נתן ה׳ בינו ובין בני ישראל בהר סיני ביד משה (ויקרא כ״ו מ״ו). תורה שנתן הקב״ה לישראל לא נתנה אלא ע״י משה שנא׳ בינו ובין בני ישראל זכה משה להיות שליח בין בני ישראל למקום ט). משה עשה את איל המלואים ואת שמן המשחה ומשח בו אהרן ובניו כל שבעת ימי המלואים. ממנו נמשחו כהנים גדולים ומלכים י) ואלעזר שרף פרת החטאת שכמנו מטאים מטהרים לדורות יא). א״ר אליעזר גדולה מדה זו שהיא נוהגת לדורות שאהרן ובניו נתקדשו בשמן המשחה שנאמר ואת אהרן ואת בניו תמשח וקדשת אותם לכהן לי (שמות ל׳ ל׳) יב):

נוסחא ב פרק א

כל העושה עצמו גדול אינו גדול אם אין אחר גדול ממנו מגדלו א). מלך מלכי המלכים הקב״ה גדל את משה וממ״ה קדשו שנאמר לא כן עבדי משה בכל ביתי נאמן הוא פה אל פה אדבר בו וגו׳ (במדבר י״ב ז׳ ח) הא למדנו שממ״ה הקב״ה גדל את משה וממ״ה קדשו ב): משה נתקדש בענן כל שבעה שנאמר ויעל משה אל ההר [ויכס הענן את ההר] וישכון כבוד ה׳ על הר סיני [וגו׳] (שמות כ״ד ט״ו) (מנין) [מכאן] שחזר ג) עליו (את) הכבוד כל שבעת הימים וקדשו כדברי ר׳ יוסי הגלילי ר׳ עקיבא אומר וישכון כבוד ה׳ על הר סיני בראש החדש ד) ויכסהו הענן ששת ימים ויקרא אל משה ביום השביעי מתוך הענן (שם) שביעי אחר דברות ה): משה נתקדש ו) (הענן) [בענן] כל שבעה וקדש את אהרן ואת בניו כל שבעה שנאמר ויקח משה משמן המשחה ומן הדם אשר על המזבח וגו׳ (ויקרא ח׳ ל׳) אלעזר שרף את הפרה והזה ממנה על כל ישראל כל שנה ז) ושנה ח). אמר ר׳ יוסי היא הטהרה הנוהגת (בדורות) [לדורות] ט). מכאן אמרו זב ז׳ י) זבה ז׳ נדה ז׳ מצורע ז׳ טמא מת ז׳ אבל ז׳ משתה ז׳. זב ז׳ מנין שנאמר וכי יטהר הזב מזובו וספר לו שבעת ימים (שם ט״ו י״ז). זבה ז׳ מנין שנאמר ואם טהרה מזובה וספרה לה שבעת ימים (שם שם כ״ח). נדה ז׳ מנין שנאמר שבעת ימים תהיה בנדתה (שם שם י״ט). מצורע ז׳ מנין שנאמר וישב מחוץ לאהלו שבעת ימים (שם י״ד ח׳) יא). טמא מת ז׳ מנין [שנאמר] וכל אשר יגע על פני השדה בחלל חרב או במת וגו׳ (במדבר י״ט ט״ו). אבל ז׳ מנין שנאמר ויעש לאביו אבל שבעת ימים (בראשית נ׳ י״א). משתה ז׳ מנין שנאמר מלא שבוע זאת וגו׳ (שם כ״ט כ״ז) יב):

הערות לנו״א

א) אחר דברות בכי״א ובכי״ע מעשה אחר עשרת הדברות. ועל הגליון הראשונות. ב) ר׳ יוסי ור״ע בכ״י וכן הגהתי בהוספת מלת דברי ובספרים ר׳ יוסי הגלילי משום ר״ע. ג) הגהתי עפ״י הכ״י ובס׳ למשה הה״ד וכבר הוגה ע״י המפרשים להר ולא למשה. ד) ע׳ יומא ד׳ ע״א וע״ב וסדר עולם רבה פ״ו ובמדבר רבה פי״ב סט״ו. ה) ע׳ תענית כ״א ע״א מעשה דר״י ואילפא. ו) אמרו וכו׳ היו נעשין כקנאין וכו׳ בכי״א. ז) ע׳ קדושין ל׳ ע״ב. ובכי״ע היו דומין שהם. ח) בכ״י ויתנם ה׳ אלי את שני לוחות הברית וע׳ תומ״י. ט) ע׳ תו״כ בחוקותי ספ״ח וג״כ סוף פי״ג ומכילתא ר״פ כי תשא וברכות ה׳ ע״ב. י) ע׳ תו״כ פ׳ צו במכילתא דמלואים והוריות י״א ע״ב ובירושלמי שם פ״ג וכריתות ה׳ ע״ב ובויקרא רבה פ״י ס״ח ובמדבר רבה שם. יא) ע׳ ספרי במדבר פ׳ קכ״ג ובנ״ש במ״ע אות כ״ד. אבל ע״ע פסיקתא דר״כ פ׳ פרה ובנ״ש בהערות אות קע״ו ובילקוט ר׳ תשנ״ט ולפ״ז היה נראה להגיה כאן משה שרף וכו׳. יב) ע׳ בהוריות שם ור״ל לדעת המפרשים

הערות לנו״ב

א) בכי״ה לגדלו. ב) ע׳ עירובין י״ג ע״ב. ג) שחיזר בכי״ה. ד) מראש חדש בכי״ה ה) אחר עשר דברות בכי״ה. וסיום דברי ר״ע הוא ע׳ ירו׳ תענית פ״ד ה״ת. ו) בכי״ה כיון שעלה נתקדש משה. ז) כל שנה ליתא בכי״ה. ח) ע׳ במד״ר פ׳ י״ב ס׳ ט״ו ואולי צ״ל כל שעה ושעה (הצריכה לכך). ט) כלומר דיליף מזה בעד כל פרישות שהם ז׳ ימים וכמו כה״ג קודם יו״כ וע׳ יומא ד׳ ע״א כל הסוגיא שם. י) ונדה ז׳ זבה ז׳ בכי״ה. יא) כן הוא הסדר בכי״ה ובכי״ר בבא זאת דטמא מת היא קודם לבבא דזב ז׳. יב) ע׳ ב״ר פ״ע ובנו״ש

יהושע קבל ממשה שנאמר ונתתה מהודך עליו למען ישמעו כל עדת בני ישראל (במדבר כ״ז כ׳) יג): זקנים קבלו מיהושע שנאמר ויעבדו העם את ה׳ כל ימי יהושע וכל ימי הזקנים אשר האריכו ימים אחרי יהושע אשר ראו את כל מעשה ה׳ הגדול אשר עשה לישראל (שופטים ב׳ ז׳) יד): שופטים קבלו מזקנים שנאמר ויהי בימי שפוט השופטים (רות א׳ כ״ה) טו): נביאים קבלו משופטים שנאמר ואשלח אליכם את כל עבדי הנביאים יום השכם ושלוח (ירמיה ז׳ כ״ה) טז): חגי זכריה ומלאכי קבלו מנביאים:

אנשי כנסת הגדולה קבלו מחגי זכריה ומלאכי יז) והם אמרו שלשה דברים הוו מתונים בדין והעמידו תלמידים הרבה ועשו סייג לתורה יח):

הוו מתונים בדין כיצד מלמד שיהא אדם ממתין בדין שכל הממתין בדין מיושב בדין שנאמר גם אלה משלי שלמה אשר העתיקו אנשי חזקיה מלך יהודה (משלי כ״ח א׳) ולא שהעתיקו אלא שהמתינו יט) אבא שאול אומר לא שהמתינו אלא שפירשו כ) בראשונה היו אומרים משלי ושיר השירים וקהלת גנוזים היו שהם היו אומרים כא) משלות *כא) ואינן מן הכתובים ועמדו וגנזו אותם עד שבאו אנשי כנסת הגדולה כב) ופירשו אותם שנאמר וארא בפתאים אבינה בבנים נער חסר לב [וגו׳] והנה אשה לקראתו שית זונה ונצורת לב הומיה היא וסוררת בביתה לא ישכנו רגליה פעם בחוץ פעם ברחובות ואצל כל פנה תארוב והחזיקה בו כג) ונשקה לו העיזה פניה כד) ותאמר לו זבחי שלמים עלי היום שלמתי נדרי על כן יצאתי לקראתך לשחר פניך ואמצאך מרבדים רבדתי ערשי חטבות אטון מצרים נפתי משכבי מור אהלים וקנמון לכה נרוה דודים עד הבקר נתעלסה באהבים כי אין האיש בביתו הלך בדרך מרחוק צרור הכסף לקח בידו ליום הכסא יבא ביתו (משלי ז׳ ז׳) וכתיב בשיר השירים לכה דודי נצא השדה נלינה בכפרים נשכימה לכרמים נראה אם פרחה הגפן פתח הסמדר הנצו הרמונים שם אתן את דודי לך (ז׳ י״א) וכתיב בקהלת שמח בחור בילדותך ויטיבך לבך כה) בימי בחורותיך והלך בדרכי לבך כו) ובמראה עיניך ודע כי על כל אלה יביאך האלהים במשפט (י״א ט׳) וכתיב בשיר השירים אני לדודי ועלי תשוקתו (ז׳ י״א) הוי לא שהמתינו אלא שפירשו כז): ד״א הוו מתונים בדין כיצד מלמד שיהא אדם ממתין בדבריו ואל יהי מקפיד על דבריו שכל המקפיד על דבריו

משה קבל תורה מסיני ומסרה ליהושע ויהושע לזקנים וזקנים לשופטים ושופטים לנביאים ונביאים יג) לחגי ולזכריה ולמלאכי חגי זכריה ומלאכי מסרו לאנשי כנה״ג. ואנשי כה״ג היו אומרים ג׳ דברים הוו מתונין בדין והעמידו תלמידים הרבה ועשו סייג לתורה יד):

משה קבל תורה מסיני לא מפי מלאך ולא מפי שרף אלא מפי ממ״ה טו) הקב״ה שנאמר אלה החקים והמשפטים והתורות (ויקרא כ״ו מ״ו). ומנין שכתבם לו שנאמר ויכתבם על שני לוחות אבנים (דברים ד׳ י״ג) טז). משה מסר ליהושע שנאמר ויהושע בן נון מלא רוח חכמה כי סמך משה את ידיו עליו (שם ל״ד ט׳). יהושע מסר לזקנים שנאמר ויעבדו העם את ה׳ [וגו׳] (שופטים ב׳ ז׳) אשר האריכו ימים אבל לא שנים יז). זקנים מסרו לשופטים [שנאמר וכי הקים ה׳ להם שופטים וגו׳ (שם י״ח). שופטים מסרו לעלי שנאמר ועלי הכהן יושב על הכסא (שמואל א׳ א׳ ט׳). ועלי מסר לשמואל שנאמר והנער שמואל הולך וגדל וגו׳ (שם ב׳ כ״ו). שמואל מסר לנביאים] שנאמר כי לא יעשה ה׳ אלהים דבר כי אם גלה סודו לעבדיו הנביאים (עמוס ג׳ ז׳) יח). נביאים מסרו לחגי ולזכריה ולמלאכי וחגי זכריה ומלאכי מסרו לאנשי כנה״ג והם היו אומרים ג׳ דברים הוו מתונים בדין וכו׳. שכל מי שהוא מתון בדין הוא מישב את הדין ומוציאו על אפניו שנאמר תפוחי זהב במשכיות כסף דבר דבור על אפניו (משלי כ״ה י״א):

ד״א הוו מתונין בדין שכן מצינו באנשי חזקיהו מלך יהודה שהיו מתונין בדין (ומתישבין)

הערות לנו״א

שאפי׳ כ״ג בן כ״ג טעון משיחה וע״ע בהגהות הגר״א. יג) ע׳ ב״ב ע״ה ע״א. יד) בילקוט מביא הך דרשא על הפסוק ביהושע כ״ד ל״א וכן המאירי בהקדמתו לאבות. טו) הגהתי עפ״י הכ״י וכן הגיהו כל המפרשים ובספרים קבלו מיהושע. ועי׳ ב״ב ט״ו ע״ב ותמורה ט״ו ע״ב ועי׳ מפרשים. טז) דאיתא שם בירמיה לעיל מיניה כ״א את הדבר הזה צויתי וגו׳ והלכתם בכל הדרך וגו׳ למן היום אשר יצאו וגו׳ ואשלח אליכם וגו׳. נמצא מוכח שפיר מהך קרא דנביאים היו קרובים לשופטים לקבל מהם שאפי׳ תיכף אחר יציאת מצרים היו להם נביאים ב״י. יז) ע׳ יומא ט׳ ע״ב ובנ״ש. יח) ע׳ מכילתא מס׳ דפיסחא פ״ו וספרי דברים פי׳ ט״ו. יט) מפרש ליה מלשון עתק והדברים עתיקים מהריעב״ץ. ובכי״ע אשר העתיקו אותם וגו׳. כ) ע׳ ספרי במדבר פי׳ ע״ח דמפרש והדברים עתיקים כל אחד ואחד מפורש בבקומו וע״ע רות רבה פ״ב. כא) שהיו אומרים בכ״י. *כא) בכי״ע משלי׳ הם. כב) ע׳ בא״ת וכ״ר וא״הר שהגיהו פת אנשי חזקיהו מלך יהודה. וא״ם שהדין עמם וע״ע נו״ב. כג) החזיקה בו בכ״י. כד) במקרא כתוב העזה פניה. כה) ויטיב לבך בכי״א. כו) בדרך לבך בכי״א. כז) בכי״א הוי ליתא וע׳ תומ״י. ובכי״ע הרי. ובעיקר הדברים ע׳ במדרש

הערות לנו״ב

ובת״י ובפירש״י שם ובענין כל הפיסקא ע׳ בפדר״א הנדפס פ׳ נ״ד ובהערות רד״ל שם אות י׳. ובפדר״א כי״ע שם הוא המאמר בתשלומו. יג) ונביאים ל׳ בכי״ה. יד) ע׳ משנה אבות פ״א מ״א. טו) מפי ממ״ה ל׳ בכי״ת. טז) ע׳ בנו״א אות ט׳ והדברים כאן יותר מכונים להמכילתא ר״פ כי תשא. יז) בכי״ה ליתא למלות אלו אבל לא הסגרתי אותם לפי שגם במגן אבות מביא אותן בשם האדר״נ ועיין סדר עולם רבה פ׳ ד׳ ושבת קי״ה ע״ב. יח) בחרתי בהנוסחא שבכי״ה ובכי״ר הוא כזה לשופטים שנאמר ועלי הכהן יושב על הכסא עלי מסר לשמואל שנאמר וכי הקים ה׳ להם שופטים שנאמר והנער שמואל מסר לנביאים שנאמר כי לא יעשה ה׳ דבר ע״כ וע׳ מדרש שמואל ר״פ י״ד וילקוט עמוס שם ונראה דכאן גלה גלה דרש ע״ש. והחסרון והשתבשות הדברים ניכר מתוכו. ובעיקר הדברים ע׳ במקומות שרמזתי עליהם באות ט״ו וט״ז בנו״א וגם בב״י שם. וא״ם שנוסחא זאת ישרה

משכח את דבריו [שכן מצינו במשה רבינו בשעה שהיה מקפיד על דבריו משכח דבריו] כח). והיכן מצינו במשה רבינו ששכח את דבריו שנאמר ויאמר אלעזר הכהן אל אנשי הצבא הבאים למלחמה זאת חוקת התורה אשר צוה ה' את משה (במדבר ל"א כ"ב) משה צוה ולא אותי צוה את משה אחי אבא צוה ואותי לא צוה כט) והיכן מצינו במשה שהקפיד על דבריו הרי הוא אומר בפקודי החיל ויקצוף משה על פקודי החיל ויאמר אליהם משה החייתם כל נקבה (שם שם י"ד) ל). א"כ מה ת"ל כל נקבה אלא זו עצה שיעץ בלעם הרשע על ישראל דכתיב ועתה הנני הולך לעמי לכה איעצך אשר יעשה העם הזה לעמך באחרית הימים (שם כ"ד י"ד) אמר לו עם זו שאתה שונא רעב הוא לאכילה וצמא הוא לשתיה ואין להם שיאכלו וישתו אלא מן בלבד לך ותקן להם קובות והגח להם מאכל ומשתה והושב בהן נשים יפות בנות מלכים לא) כדי שיזנו העם לבעל פעור ויפלו ביד המקום. מיד הלך ועשה בלק כל מה שאמר לו בלעם הרשע. ראה מה גרם לו בלעם הרשע לישראל שנפלו מהן עשרים וארבעה אלף שנאמר ויהיו המתים במגפה ארבעה ועשרים אלף (שם כ"ה ט'). והלא דברים ק"ו ומה משה רבינו חכם גדול שבגדולים אב לנביאים בשעה שהקפיד על דבריו ישכח את דבריו אנו על אחת כמה וכמה מלמד שיהא אדם ממתין בדבריו ולא יהיה מקפיד על דבריו לב): בן עזאי אומר הוי זהיר בדבריך מבטלה לג):

ועשו סייג לתורה. ועשה סייג לדבריך כדרך שעשה הקב"ה סייג לדבריו ואדם הראשון עשה סייג לדבריו. תורה עשתה סייג לדבריה. משה עשה סייג לדבריו. ואף איוב ואף נביאים וכתובים וחכמים כולם עשו סייג לדבריהם לד):

איזהו סייג שעשה הקב"ה לדבריו הרי הוא אומר ואמרו כל הגוים על מה עשה ה' ככה לארץ הזאת (דברים כ"ט כ"ד) מלמד שגלוי לה) היה לפני מי שאמר והיה העולם שעתידין הדורות לומר כך לו) לפיכך א"ל הקב"ה למשה משה כתוב והנח לדורות הבאים ואמרו על אשר עזבו את ברית ה' [וגו'] (שם) וילכו ויעבדו אלהים אחרים וישתחוו להם אלהים אשר לא ידעום ולא חלק להם (שם כ"ה) הא למדת שהוציא הקב"ה שכר בריותיו בשלום לז):

[ומישבין] יט) את הדין שנאמר גם אלה משלי שלמה (שם שם א') [מה ת"ל גם אלה] כ) אלא שהיו מתונין בדין ומישבין את הדין. אשר העתיקו אנשי חזקיהו מלך יהודה (שם) למה נאמר אלא שאני אומר במשלות ושיר השירים וקהלת גנוזים היו עד שהן(ככתבן)[בכתובים]כא) במישלות מה הוא אומר הומיה היא וסוררת (שם ז' י') בישה"ש מה הוא אומר צרור המור דודי לי בין שדי ילין אשכול הכופר דודי לי (בין שדי ילין) (א' י"ג). בקהלת מה הוא אומר שמח בחור בילדותך (קהלת י"א ט'): ד"א אשר העתיקו אין העתיקו אלא שפרשו שנאמר ויעתק משם ההרה (בראשית י"ב ח') אין צריך לומר המעתיק הרים ולא ידעו (איוב ט' ה') כב):

ד"א הוו מתונין בדין שלא יהא אדם קפדן ולא יהא נכנס לתוך דברי חבירו שכל מי שהוא קפדן סופו לשכח את דבריו שכן מצינו במשה אדון (אב) הנביאים על שהקפיד שעה אחת שכח את דבריו והשיב אלעזר בן אהרן תחתיו שנאמר ויאמר אלעזר הכהן וגו (במדבר ל"א כ"א) למשה צוה. אותי לא צוה. והרי דברים ק"ו ומה אם משה אב הנביאים על שהקפיד שעה אחת שכח את דבריו ק"ו שאר בני אדם כג): בן עזאי אומר אם עמדת על דבריך בטלתם כד):

ועשו סייג לתורה לא דומה כרם שהוא מוקף גדר לכרם שאינו מוקף גדר שלא כה) יעשה אדם גדר יותר מן העיקר ויפול הגדר ויקצץ את הנטיעות שכך מצינו שעשה אדה"ר גדר יותר מן העיקר ונפל הגדר וקצץ את הנטיעות כו):

הקדוש ברוך הוא עשה סייג לדבריו אף אדה"ר אף איוב אף משה אף התורה אף הנביאים אף הכתובים אף החכמים עשו סייג לדבריהם:

ומנין שעשה הקב"ה סייג לדבריו שנאמר ואמרו כל הגוים על מה עשה ה' וגו' (דברים ל' כ"ג) התחילו עכשיו כל באי עולם (או') [לומר] למשה בשביל שהוא [שליט] בעולמו הורג [מי] שהוא רוצה ומניח מי שהוא רוצה אנשי מי המבול מה עשו לו שהציף אותם כנאדות במים אנשי דור הפלגה מה

הערות לנו"א

משלי כ"ה וילקוט שם וע"ע שבת ל' ע"ב ומס' ידים פ"ד וכבר האריכו החכמים האחרונים בפנה זו. כח) שכן וכו' בס' ליתא והגהתי ע"פ כי"ע. ובספרים הגיהו לקמן ע"פ ס"א שכן במקום והיכן וא"נ. כט) צוה את משה ואותי לא צוה נמחק בספרים ע"פ ס"א וע' ויקרא רבה פי"ב ועירובין ס"ג ע"א ונוכחתינו מורכבת משתיהן ע"ש. ל) מקרא דויאמר מייתי ראיה דישכח דבריו וע' ספרי במדבר פי' קנ"ז ופסחים ס"ו ע"ב ומקרא דויקצוף שהקפיד ע"ש בספרי. לא) בנות מלכים נשים יפות בכי"ע. לב) ע' ת"י במדבר כ"ד ד' וסנהדרין ק"ו ע"א ובירושלמי הלק ובספרי שם. וכל הך דרשה כאן היא מהוספה על הגליון וא"כ מה ת"ל שבראשה הוא רק סיגנון לשון. לג) מבטלתן בבי"א ובבי"ע מבטלתן עשה סייג לתורתך ועשה סייג לדבריך וכו'. וע"ע נו"ב. לד) כסדר הזה הגיהו המפרשים וג"כ הגר"א וכסדר הזה מתפרש ג"כ בפ"ב. ובבי"א ובספרים ישנים ל' למלת והחכמים ובבי"ע ל' למלת כתובים. לה) שגלוי וידוע בבי"ע וע' מאירי אבות מ"א. לו) כ"ה בבי"ע. ובספרים כך לומר על מה עשה ככה לארץ הזאת. ועיין במאירי שם. לז) כן היא הנוסחא בכ"י ובס"א שבתומ"י וגם במאירי שם ובספרים במסגרת

הערות לנו"ב

יותר וע"ע ברש"י לאבות במ"א ובמגן אבות שם. יט) הגהתי ע"פ המשך הדברים לקמן. כ) הגהתי ע"פ הגו"ש כא) כן הוא בגו"ש. כב) ע' בג"א והדברים כאן מסכימים ביותר עם המדרש משלי כ"ה וילקוט שם. כג) ע' מדרש משלי שם. כד) בניגוד למעביר על מדותיו מהרי"ץ וצ"ע. כה) אולי צ"ל ולא. כו) שכן מצינו באדה"ר שעשה וכו' בכי"ה וע' בנו"א ובהערות

איזהו סייג שעשה אדם הראשון לדבריו הרי הוא אומר ויצו ה' אלהים על האדם לאמר מכל עץ הגן אכול תאכל ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו כי ביום אכלך ממנו מות תמות (בראשית ב' י"ז) לא רצה אדם הראשון לומר להוה כדרך שא"ל הקב"ה אלא כך אמר לה ומפרי העץ אשר בתוך הגן אמר אלהים לא תאכלו ממנו ולא תגעו בו פן תמותון (שם ג' ג') לח). באותה שעה היה נחש הרשע נוטל עצה בלבו אמר הואיל ואיני יכול להכשיל את האדם אלך ואכשיל את חוה הלך וישב אצלה והרבה שיחה עמה אמר לה אם לנגיעה את אומרת צוה עלינו הקב"ה הריני נוגע בו ואיני מת אף את אם תגעי בו אי את מתה לט). מה עשה הנחש הרשע באותה שעה עמד ונגע באילן בידיו וברגליו והרתיעו עד שנשרו פירותיו לארץ. ויש אומרים לא נגע בו כל עיקר אלא כיון שראהו אותו אילן היה צווח עליו ואמר מ) לו רשע רשע אל תיגע בי שנאמר אל תבואני רגל גאוה ויד רשעים אל תנדני (תהלים ל"ו י"ב): ד"א מא) אל תבואני רגל גאוה זה טיטוס הרשע שנשחקו עצמותיו שהיה מורה בידו מב) והיה מכה על גבי המזבח ואומר לקום לקום אתה מלך ואני מלך בוא ועשה עמי מלחמה כמה שוורים נשחטו עליך כמה עופות נמלקו עליך כמה יינות נסכו עליך כמה בשמים קטרו עליך אתה הוא שמחריב את כל העולם [כלו] שנאמר הוי אריאל אריאל קרית חנה דוד ספו שנה על שנה חגים ינקפו (ישעיה כ"ט א') מג): ושוב מד) אמר לה אם לאכילה את אומרת צוה עלינו הקדוש ברוך הוא הריני אוכל ממנו מה) ואיני מת ואף את תאכלי [ממנו] ואי את מתה. מה אמרה חוה בדעתה כל הדברים שפקדני מו) רבי מתחלה שקר הם. לפי שאין חוה קוראה לאדם הראשון מתחלה אלא רבי. מיד נטלה ואכלה ונתנה לאדם ואכל מז) שנאמר ותרא האשה כי טוב העץ למאכל וכי תאוה הוא לעינים [וגו'] (בראשית ג' ו'): עשר קללות נתקללה חוה באותה שעה שנאמר אל האשה אמר הרבה ארבה עצבונך והרונך בעצב תלדי בנים ואל אישך תשוקתך והוא ימשל בך (שם י"ו). אלו שתי רביות מח) דם אחת דם צער נדה ואחת דם צער בתולים. והרונך זה צער העבור מט). בעצב תלדי בנים כמשמעו. ואל אישך תשוקתך מלמד שהאשה משתוקקת על בעלה בשעה שהוא יוצא לדרך נ). והוא ימשל בך שהאיש תובע בפה והאשה תובעת בלב נא) עטופה כאבל והבושה בבית האסורין נב) ומנודה מכל אדם: מי גרם לנגיעה זו סייג שסג אדם הראשון לדבריו נג). מכאן אמרו אם סג אדם לדבריו אין יכול לעמוד בדבריו נד).

עשו לו שפיזרן בכל העולם כולו אנשי סדום מה עשו לו (שמעטן) [שהמיתן] באש ובמלח כז) ועמו מה עשו לו שהגלם מארצו [לכך נאמר למשה כתוב אחריו על אשר עזבו [וגו] וילכו ויעבדו אלהים אחרים לפיכך נאמר ויתשם ה' מעל אדמתם באף ובחמה וקצף גדול] (דברים כ"ט כ"ג וכ"ח) כח). באף זה החרב שנאמר וחרה אפי והרגתי אתכם בחרב (שמות כ"ב כ"ג) כט) ובחמה זה רעב שנאמר והנשאר והנצור ברעב ימות [וגו'] (יחזקאל ו' י"ב) ובקצף זה הדבר שנאמר יצא הקצף מלפני ה' (במדבר י"ד י"א) ל):

ומנין שעשה אדה"ר סייג לדבריו שאמר לו [הקב"ה] מכל עץ הגן אכול תאכל ומעץ הדעת [וגו'] לא תאכל (בראשית ב' י"ז) הא מתוך דבריה של חוה אנו (לומדים) [למדין] שסייג עליה אדה"ר. היה הנחש נושא ונותן בינו לבין עצמו [ואמר אם אלך אצל אדם ואומר לו יודע אני שאינו שומע לי אלא אלך אצל חוה] לא) שאני יודע שהנשים שומעות לכל אדם. הלך ואמר לה אף כי אמר אלהים [לא תאכלו מכל עץ הגן] (שם ג' א')

הערות לנו"א

הא למדת שעשה הקב"ה סייג לדבריו וכתיב בתריה מה שהיו עתידין לומר עדיין שהוציא הקב"ה וכו'. ונראה שהוא איזה הוספה קטועה מגליון. ובפירוש הדברים כתב המאירי ואמרו כמו שעשה הקב"ה סייג לדבריו כמו שהקב"ה נתן התורה והמצות והחוקים כפי מה שראוי לאדם לסבול לפי המונח בטבע עליו וכו'. לח) בספרים אלא כך אמר לה ועשה סייג לדבריו יותר ממה שא"ל הקב"ה וכו' שרצה לשמור את עצמו ואת חוה מן העץ אפילו בנגיעה ובכי"ע ליתא והוא מגליון מפרש. לט) לנגיעה אתם אומרים בכי"ע וכו' אם תגעי בו ואי את מתה בכ"י. מ) כן הוא בכי"ע וע' ב"ר פט"ז מסיפר כזה על אדם עצמו. וע' ילקוט תהלים סוף ר' תשכ"ז וחסר שם הציון אדר"נ והגר"א מחק פה מן וי"א עד כיון וא"נ. מא) בכי"ע ר' אומר ואולי נשתבשו הר"ת ד"א לר"א. מב) שלקח זמורה אחת והיה וכו' ואמר לוקום ל.קום בכי"ע. מג) ע' ב"ר פ"י ובנ"ש מענין טיטוס ומזבח וסוכה נ"ו ע"ב בענין מרים בת בלגה והורכבו כאן ב' האגדות. מד) וישוב מעשה בכי"א. מה) ובספרים במסגרת (אומר) אוכל וכו' ובכי"ע בפנים. ותיבת ממנו ליתא בספרים והגהתי ע"פ כי"ע. מו) בס' אמרה חוה בדעתה ב' פעמים ובכ"י ליתא. ובכי"א ובקצת ספרים שהפקידני במקום שפקדני. מז) לאדם הראשון בכ"י. מח) בהרתי בנ"א שבתומ"י והרבה ארבה קדריש וע' עירובין ק' ע"ב ובב"ר פ"כ. מט) כך הוא הנוסחא בכ"י. ובספרים והגר"א הוגה ע"פ עירובין שם ועצבונך זה צער גדול בנים וא"נ וגם בנוסחא ההם יש לגמגם עיין במהרש"א שם ובכ"י עצבונך והרונך וכו'. ויותר נאה להגיה בתחלת הפיסקא הרבה ארבה עצבונך אלו שתי רביות וע"ע לקמן אות פ"ד. נ) בשעה שיוצא לדרך בכי"ע. נא) בשעה שהאיש בכי"ע. נב) בספרים והבושה מכל אדם ובכ"י ובעירובין שם ליתא וכו מחקו הגר"א. נג) בספרים שסג אדה"ר שעשה וכו' ובכי"ע ליתא. נד' מכאן אמרו סג

הערות לנו"ב

שם. כז) באש וגופרית בנו"ש. כח) הצגתי הנוסחא לפי כי"ה. ובכי"ר כזה הרי הקב"ה עשה סייג לדבריו אף אדה"ר אף איוב אף משה אף התורה אף הנביאים אף הכתובים אף החכמים עשו סייג לדברי אלא משה כתב אחריו ואמר על אשר עזבו ברית ה' וילכו ויעבדו אלהים אחרים לפיכך נאמר ויתשם ה' מעל אדמתם ובלי ספק משובש וע"ע בנו"ש. כט) וע' מכילתא למ"ז דדריש שם והרה אפי על עצירת גשמים וגלות. ל) מכיומי המקראות דריש ביחזקאל שם קמסיים וכליתי חמתי בהם וכאן בבמדבר קמסיים החל הנגף וע' בספרי במדבר ס"פ שלח. לא) הצגתי פה נוסחת הנו"ש ובכי"ר כזה עצמו ואמר להוה שאני יודע שהוא

מכאן אמרו אל יוסיף אדם על דברים ששומע ר׳ יוסי אומר טוב עשרה טפחים ועומד ממאה אמה ונופל [נה]:

מה חשב נחש הרשע באותה שעה [נו]. אלך ואהרוג את אדם ואישא את אשתו [נז] ואהיה מלך על כל העולם כולו ואלך בקומה זקופה ואוכל כל מעדני עולם א״ל הקב״ה אתה אמרת אהרוג את אדם ואישא את חוה לפיכך איבה אשית (שם י״ד). אתה אמרת אהיה מלך על כל העולם לפיכך ארור אתה מכל הבהמה (שם). אתה אמרת אלך בקומה זקופה לפיכך על גחונך תלך (שם). אתה אמרת אוכל כל מעדני עולם לפיכך עפר תאכל כל ימי חייך (שם. [נח]):

ר׳ שמעון בן מנסיא אומר חבל על שמש גדול שאבד מן העולם שאלמלא לא נתקלקל הנחש היה לו לכל אחד ואחד מישראל ב׳ נחשים בתוך ביתו [נט] אחד משגרו למערב ואחד משגרו למזרח ומביאים להם סנדלכים טובים אבנים טובות ומרגליות וכל כלי חמד טוב שבעולם [ס] ואין כל בריה יכולה להזיק אותן [סא] ולא עוד אלא שהיו מכניסין אותן תחת גמל תחת חמור תחת פרד ומוציאין זבלים לגנות ולפרדסות [סב]:

ר׳ יהודה בן בתירה אומר אדם הראשון היה מיסב בג״ע ומלאכי השרת עומדין לקראתו וצולין לו בשר ומצננין לו יין בא נחש וראה אותו והציץ בכבודו ונתקנא בו [סג]:

כיצד נברא אדם הראשון שעה ראשונה הוצבר עפרו. שניה נברא צורתו. שלישית נעשה גולם. רביעית נתקשרו אבריו. חמישית נתפתחו נקביו. ששית נתנה בו נשמה. שביעית עמד על רגליו. שמינית נזדווגה לו חוה. תשיעית הכניסו לגן עדן. עשירית צוהו. אחד עשר סרח. שתים עשר נטרד והלך לו לקיים מה שנאמר ואדם ביקר בל ילין (תהלים מ״ט כ״ד) [סד]: יום ראשון מהו אומר לה׳ הארץ ומלואה תבל ויושבי בה (שם כ״ד א׳) כי הוא קנה ויקנה והוא ידין את העולם [סה]. ביום שני מהו אומר גדול ה׳ ומהולל מאד בעיר אלהינו (שם מ״ח ב׳) [סו] חילק את כל מעשיו ונעשה מלך על עולמו [סז]. בשלישי מהו אומר אלהים נצב בעדת אל בקרב אלהים ישפוט (שם פ״ב) ברא את הים ואת היבשה ונכפלה ארץ למקומה ונעשה מקום לעדתו. ברביעי מהו אומר אל נקמות ה׳ אל נקמות הופיע (שם צד) ברא את החמה ואת הלבנה והכוכבים והמזלות שהן מאירין בעולם ועתיד ליפרע מעובדיהם [סח]. בחמישי מהו אומר הרנינו לאלהים עוזנו הריעו לאלהי יעקב (שם פ״א) ברא עופות ודגים ואת התנינים שהם מרננים בעולם. בששי מהו אומר ה׳ מלך גאות לבש לבש ה׳ עוז התאזר אף תכון תבל בל תמוט (שם צ״ג) גמר את כל מעשיו ונתעלה וישב במרומיו של עולם [סט]. בשביעי מהו אומר מזמור שיר ליום השבת (שם צ״ב) יום שכולו שבת שאין בו לא אכילה ולא שתיה ולא משא ומתן אלא צדיקים יושבין ועטרותיהן בראשיהן ונזונין מזיו השכינה שנאמר ויחזו את האלהים ויאכלו וישתו (שמות כ״ד) כמלאכי השרת [ע]:

אמרה לו הן [מפרי עץ הגן נאכל] [לב] ומפרי העץ אשר בתוך הגן [אמר אלהים לא תאכלו ממנו ולא תגעו בו פן תמתון וגו׳ (שם ג׳)]. כיון ששמע הנחש את דבריה של חוה מצא פתח ליכנס בו:

רבי אומר אילו לא נתקלל הנחש תיקון גדול היה בו לעולם שהיה אדם מכניסו תחת הסוס תחת הפרד תחת החמור ומוציא בו (אבנים) [זבלים] [לג] לגנים ולפרדסאות. ר׳ שמעון בן אלעזר אומר אילו לא נתקלל הנחש תיקון גדול היה לו לעולם שהיה אדם קונה לו ב׳ נחשים (ודורך) [ומדריכן] [לד] אחד לצפון ואחד לדרום עד ל׳ יום היו מביאין לו כסף וזהב ואבנים טובות ומרגליות:

הלך ונטל מפירותיו ואכל [לה] ויש אומרים כיון שראה האילן את הנחש בא כנגדו אמר לו רשע אל תיגע כי אל תבואני רגל גאוה ויד רשעים אל תנידני (תהלים ל״ו י״ב) וכן הוא

הערות לנו״א

אדם וכו׳ לעמוד בו בכי״ע. נה) ע׳ מפרשים והגהות הגר״א ובעיקר הדברים עיין ב״ר פי״ט סנהדרין כ״ט ע״א ומדרש תהלים פ״א והנוסחא כאן משובשת ועיין נו״ב. נו) בכ״י מה חושב ובקצת ספרים איתא נחש הראשון ויש מקום גם לנוסחא זאת ע׳ ב״ר פכ״ד דקרי ליה נחש הקדמוני. נז) ואישא את חוה אשתו בכי״ע. נח) ע׳ ב״ר פי״ט וכ׳ ובמדבר רבה פ״ה וסוטה ט׳ ע״ב ותוספתא שם פ״ד. נט) הגהתי ע״פ כי״ע ובספרים היה לו וכו׳ מישראל היו לו ב נחשים וע׳ הגר״א. ס) בכי״ע סנדלבים וכו׳. וכל חמדה טובה שבעולם בכ״י ובעיקר הדברים ע׳ סנהדרין נ״ט ע״ב ובד״ס שם אות ד׳ ונ״א שבתומ״י סנדלפונים וע׳ מתורגמן ערך סנדלך. סא) כן הוא בכי״ע וכן הגיה הגר״א ובספרים להזיק, ובכי״א אותו. סב) ומוציאין מהם בכי״ע וצ״ל בהם. סג) בכי״ע ר״י בן תימא וכו׳. וע׳ סנהדרין שם, בספרים עומדין בג״ע לקראתו. וע״ע ב״ר סוף פי״ח סיבה אחרת לקנאת הנחש. סד) ע׳ פסיקתא רבתי קפ״ז ע״ב ובמ״ע שם אות ל״ד שסדורים שם כל המדרשות החלוקות בענין זה ונוסחא שלנו פה מסכמת יותר עם נוסחת הבבלי בסנהדרין ל״ח ע״ב ע״ש. סה) בכ״י ליתא למלת כי. סו) מהולל מאד ונורא הוא בכ״י וע׳ תומ״י. סז) בספרים ונעשה כולו על עולמו ובנ״א שבתומ״י ונעשה שליט וכו׳. סח) בכי״ע את כל העולם ומלות ועתיד ליפרע וכו׳ ליתא ובכי״א מאירין לעולם וע׳ תומ״י. סט) על מרומו וכו׳ בכי״ע. ע) עיין בסוף תמיד ור״ה ל״א ע״א ובד״ס שם ומס׳ סופרים פי״ח וע״ע מדרש תהלים כ״ד ופ״ב וצ״ב. ובכי״ע נהנין מזיו וע׳ פסיקתא רבתי פ׳ ע״א וע״ע ברכות י״ז ע״א מאמר רב שם מסכים עם

הערות לנו״ב

וכו׳ ובכי״ה אנו למדין שסייג אדה״ר על חוה שלא תגע באילן שמתוך שלא תגע לא תאכל והקב״ה לא מנעו ממנו שלא יגע באילן אלא א״ל כי ביום אכלך ממנו מות תמות ואדם לבדו הוסיף והוא הגדר שעשה אדם יותר מן העיקר ע״כ. ונראה שגם דברי מהרי״ץ עלו לכאן. וע׳ פדר״א פי״ג. לב) בכי״ר כזה אלהים לא תאכל אמר לו הן מכל עץ הגן אכול תאכל ומפרי העץ אשר בתוך הגן ותקנתי ע״פ הנו״ש וכי״ה אם שגם שם המקראות קטועים הם. לג) הגהתי ע״פ הנו״ש וע״ע בנו״א. לד) כן הוא בנו״ש וע׳ נו״א אות ס׳ ובב״ר ובסנהדרין הנרמזים שם. לה) כנו״ש איתא עוד וי״א כיון שאחז בו הרתיעו ונטל מפירותיו

וכל כך למה כדי שיכנס לסעודת שבת מיד עא):

ר' שמעון בן אלעזר אומר אמשול לך משל למה אדם הראשון דומה עב) לאדם אחד שנשא את הגיורת היה יושב מפקדה אמר לה בתי אל תאכלי פת בשעה שידיך טמאות ואל תאכלי פירות שאינן מעושרין אל תחללי שבתות ואל תפרצי בנדרים ואל תלכי עם איש אחר עג) הא אם עברת על אחת מהן הרי את מתה. מה עשה האיש ההוא עמד ואכל פת בפניה בשעה שידיו טמאות עד) ואכל פירות שאינן מעושרין וחלל שבתות ופרץ בנדרים והושיט לה בידיו עה) מה אמרה גיורת ההוא בלבה כל הדברים שפקדני בעלי מתחלה שקר הם מיד עמדה ועברה על כולם ע'): ר' שמעון בן יוחאי אומר אמשול לך משל למה אדם הראשון דומה עז) לאחד שהיה לו אשה בתוך ביתו מה עשה אותו האיש הלך והביא את החבית והניח בה תאנים במנין ואגוזים במנין עח) וצד את העקרב ונתנו על פי החבית והקיפה בצמיד פתיל והניחה בקרן זוית אמר לה בתי כל שיש לי בבית הזה מסור בידך חוץ מחבית זו שלא תגעי בה כל עיקר. מה עשתה האשה ההיא כיון שיצא בעלה לשוק עמדה ופתחה את החבית והושיטה ידה לתוכה ועקצתה העקרב הלכה לה ונפלה על המטה. כיון שבא בעלה מן השוק אמר לה מה זה. אמרה לו ידי השטתי על החבית ועקצתני עקרב והריני מתה. אמר לה לא כך אמרתי לך מתחלה כל מה שיש לי בבית זה מסור בידך חוץ מחבית זו שלא תגעי בה כל עיקר. מיד כעס עליה והוציאה. כך אדם הראשון דומה עט) בשעה שאמר לו הקב"ה מכל עץ הגן אכול תאכל ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו כי ביום אכלך ממנו מות תמות (בראשית ב' י"ז) כיון שאכל ממנו נטרד לקיים מה שנאמר אדם ביקר בל ילין נמשל כבהמות נדמו (תהלים מ"ט כ"ד) פ):

בו ביום נוצר פא) בו ביום נברא בו ביום נוצרה צורתו בו ביום נעשה גולם בו ביום נתקשרו איבריו ונתפתחו נקביו בו ביום נתנה בו נשמה בו ביום עמד על רגליו בו ביום נזדווגה לו חוה בו ביום קרא שמות פב) בו ביום הכניסו לג"ע בו ביום צוהו בו ביום סרח בו ביום נטרד לקיים מה שנאמר אדם ביקר בל ילין (שם). בו ביום עלו למטה שנים וירדו ארבעה ר' יהודה בן בתירה אומר בו ביום עלו למטה שנים וירדו שבעה פג) בו ביום נגזרו על אדם ג' גזרות שנאמר ולאדם אמר כי שמעת לקול אשתך וגו' ארורה האדמה בעצבון

אומר לו) שם נפלו פועלי און (שם י"ג). הלך ואמר לה הרי נגעתי בו ולא מתי אף אם את נוגעת בו אינך מתה [דחפה ונגעה בו ולא מתה אמר לה] תדעי לך שאין זה אלא רוע עין (מה הוא אם) בשעה שאתם אוכלין ממנו (מהו) [מה הוא] יכול לבראות עולם אף אתם יכולים [לבראות עולם מה הוא יכול להמית ולהחיות אף אתם יכולים] להמית ולהחיות שנאמר כי יודע אלהים כי ביום אכלכם ממנו (שם ג' ה') לז). ויש אומרים כיון שאכלה חוה מפירותיו של אילן ראת עצמה כאילו לא ניזוקה ואמרה כל אותן הדברים שצוה אותי רבי אדם שקר הם. מלמד שהיתה חוה קוראה לאדם רבי לח). וי"א [כיון] שאכלה חוה מפירותיו של אילן ראתה מלאך המות שבא כנגדה אמרה דומה אני כאילו שאני מסתלקת מן העולם וסוף לבראות אחרת לט) לאדם הראשון תחתי מה אני עושה גורמת אני לו שיאכל עמי שנאמר ותקח מפריו ותאכל ותתן גם לאישה עמה ויאכל (שם ג' ו'). וי"א כיון שאכל אדה"ר מפירותיו של אילן התחילו עיניו מתפקחות עליו ושיניו קהות כתוך פיו אמר לה לחוה [חוה] מה הוא זה שהאכלתני (היא מן) [המן] מ) העץ אשר צויתיך לבלתי אכול ממנו אכלת והאכלתני שהרי עיני מתפקחות עלי ושיני קהות בתוך פי מא). אמר לה כשם שקהו שיני כן יקהו שיני כל הבריות:

(ר' ישמעאל) [ר' שמעון] בן אלעזר אומר למה היתה חוה דומה באותה שעה לאחד שנשא אשה גיורת ואמר לה אל תאכלי מן הפת עד שתטילי את ידך ולא מן הפירות עד שתעשרי [אותם] מב)

הערות לנו"א

סיום המאמר כאן שבשבילו ניתוספה כל פיסקא זאת. עא) כלומר דלמה נברא בע"ש ואדלעיל קאי ועי' סנהדרין ל"ה ע"א ותוספתא שם. עב) בספרים אמשול לך למה"ד דומה ובבי"ע אמשול לך משל למה"ד אדה"ר דומה. והוא עירבוב ב' נוסחאות ועי' הגר"א. עג) בבי"ע לאחד שנשא וכו' ואל תלכי עם אדם אחד. עד) בבי"ע האיש ההוא אכל. והגר"א גריס עמד איש אחד וכן נדהקו קצת מפרשים לפרש איש ההוא אאיש דעלמא והוא דוגמת הנחש בנמשל. עה) כן הוא בבי"ע ומלת בידיו הוא קצת מטושטש שם ויכול ליקרא ב י ד י נ ו ובספרים והוציא לה ועי' הגר"א והמפרשים נדחקו בזה ע"ש. עו) נראה שמשל זה היה רגיל לגבי אנשים שעוברים על הוראתם וע"כ אין הכונה מתאמת בכל פרטי המשל. עז) בספרים למה"ד אדה"ר דומה. עח) בבי"ע עוד רמונים במנין. עט) אף כך בבי"ע. פ) נטרד מן העולם בבי"ע. ועי' ב"ר פי"ט ופדר"א פי"ג ומשלות הלוקות הן. פא) הגר"א מחיק לה ועי' ב"י והאה"ר העיר על מדרש תהליב ה' דאיתא התם ויצר לשון כינוס אבל גם בזה אינו מתישב והעיקר שהוא כלל ואח"כ פרט ועי' נו"ב. ומכאן ועד סוף הפרק הוא מגליון הוספה ב' בענין בריאת האדם. פב) הגר"א גריס לה קודם לנזדוגה לו חוה וכן הוא בדוגמאות ועי' לעיל אות ס"ד. פג) מן וירדו הא' עד וירדו הב' ליתא בבי"א ועי' תומ"י ובספרים בדברי ר"י ב"ב וירדו ששה ואנכי הצגתי הנוסחא ע"פ הבי"ע ועיין בראשית רבה פ' כ"ב

הערות לנו"ב

ואכל. והוא סיום דאגדת פיתוי הנחש. לו) בפדר"א שם ליתא למלות וכה"א רק וגו'. לז) עי' ב"ר פי"ט. לח) בכי"ה שאכלה חוה מפירות האילן ראתה עצמה לא ניזוקת וכו' שצוני אדם וכו'. לט) בכי"ה אחרת לבראות. מ) הגהתי ע"פ הנו"ש ובפדר"א ליתא. מא) שהרי עיני מתפקחות ושיני בכי"ה. מב) הגהתי ע"פ הנו"ש.

תאכלנה [וגו'] וקוץ ודרדר תצמיח לך ואכלת את עשב השדה (בראשית ג' י"ז וי"ח) פד) כיון ששמע אדה"ר שאמר לו הקב"ה ואכלת את עשב השדה מיד נזדעזעו אבריו אמר לפניו רבש"ע אני ובהמתי נאכל באבוס אחד אמר לו הקב"ה הואיל ונזדעזעו אבריך בזעת אפיך תאכל לחם (שם) פה). וכשם שנגזרו על אדם הראשון ג' גזרות כך נגזר על חוה ג' גזרות שנאמר אל האשה אמר הרבה ארבה עצבונך והרונך בעצב תלדי בנים [ואל אישך תשוקתך והוא ימשל בך (שם ט"ז) הרבה ארבה עצבונך והרנך] הרבה בזמן שהאשה רואה דם נדתה בתחלת וסתה קשה לה. ארבה בזמן שהאשה נבעלת תחלת בעילתה קשה לה. עצבונך [והרנך] בזמן שהאשה מתעברת פניה מכוערות ומוריקות כל ג' הדשים הראשונים פו):

כיון שבא לעת ערב ראה אדה"ר את העולם שמחשיך ובא למערב פז) אמר אוי לי בשביל שסרחתי הקב"ה מחשיך עלי את העולם והוא אינו יודע שכן דרך העולם פח). לשחרית כיון שראה את העולם שמאיר ובא למזרח פט) שמח שמחה גדולה עמד ובנה מזבחות והביא שור שקרנותיו קודמות לפרסותיו והעלהו עולה שנאמר ותיטב לה' משור פר מקרין מפרים (תהלים ס"ט ל"ב) צ): שור שהעלה אדם הראשון ופר שהעלה נח ואיל שהעלה אברהם אבינו תחת בנו על גבי המזבח כולם קרנותיהן קודמות לפרסותיהן שנאמר וישא אברהם את עיניו וירא והנה איל אחר נאחז (בראשית כ"ג י"ג) צא):

באותה שעה ירדו שליש כתות של מלאכי השרת ובידיהם כנורות ונבלים וכל כלי שיר והיו אומרים שירה עמו שנאמר מזמור שיר ליום השבת טוב להודות לה' וגו' להגיד בבקר חסדך ואמונתך בלילות (תהלים צ"ב א') להגיד בבקר חסדך זה העולם הבא שנמשל כבקרים שנאמר חדשים לבקרים רבה אמונתך (איכה ג' כ"ג). ואמונתך בלילות זה העולם הזה שנמשל בלילות שנאמר משא דומה אלי קורא משעיר שומר מה מלילה שומר מה מליל (ישעיה כ"א י"א) צב):

באותה שעה אמר הקב"ה אם איני דן את הנחש צג) נמצאתי מחריב את כל העולם כולו ואמר זה שהמלכתי ועשיתיו מלך על כל העולם כולו היאך נשתבש ואכל מפירות האילן מיד נפנה אליו וקללו שנאמר ויאמר ה' אלהים אל הנחש וגו' (בראשית ג' י"ד) צד). ר' יוסי אומר אלמלא לא נכתב קללתו בסופן כבר החריב את כל העולם [כולו] צה):

הלכה ואכלה מן הפת ולא נטלה את ידיה ומן הפירות ולא עשרה ומצא הפתח ליכנס בו מג):

רבי אומר למה היתה חוה דומה באותה שעה למלך שנשא אשה והשליטה על הכסף ועל הזהב ועל כל מה שיש לו ואמר הרי כל שלי בידך חוץ מן החבית הזו שהיא מלאה עקרבים מד) נכנסה אצלה זקנה אחת כגון אלו ששואלות חומין מה). אמרה לה מה המלך נוהג עמך. אמרה לה יפה המלך נוהג עמי שהשליטני על הכסף ועל הזהב ועל כל מה שיש אצלו. אמר לי הרי כל שלי נתון לך חוץ מן החבית הזו שהיא מלאה עקרבים מו). אמרה לה הלא כל תכשיטין שלו מז) נתון בתוכה אלא שהוא מבקש לישא אחרת מח) ונותן אותם לה. שלחה ידה ופתחה החבית ונשכוה העקרבים

הערות לנו"א

וסנהדרין ל"ח ובתוס' שם. ונראה שהמאמר שם בב"ר קטוע ויש להגיה שם בדברי ראב"ע עלו למטה ב' וירדו ד' ובזה מתיישב מפי הלשון א"ל. פד) הג' מפורשות במקרא ארורה האדמה הוא כלל ואח"כ הם הפרטים והם בעצבון א' קוץ ודרדר ב' ואכלת עשב ג' וע' כ"י והגר"א הגיה כאן וכן לקמן גבי אשה עשר קללות ע"פ הש"ס וא"נ ובאמת לא מצאנו לעיל רק ט' קללות ואגדות הלוקות הן בענין זה ועיין נו"ב פ' מ"ב ובהערות שם, פה) ע' ב"ר פ"כ וילקוט בראשית ר' ל"א והיה נראה להגיה מיד הזיעו פניו וכו'. אבל גם בתדא"ר פל"א הנוסחא נזדעזעו אלא שראש המאמר קטוע שם. וע"ע פסחים קי"ח ע"א.
פו) בספרים הנוסחא שנאמר וכו' והרונך בעצב תלדי בנים בזמן וכו' וסתה קשה לה הרבה ארבה בזמן וכו' בתחלת בעילתה קשה לה עצבונך בזמן וכו' והגר"א הגיה ע"פ הש"ס בעירובין שם וא"נ. ובכי"ע כשם שנגזר וכו' שנאמר אל האשה אמר וגו' והרונך הרבה בזמן וכו' תהילת נדתה קשה לה ארבה בזמן וכו' תהילת בעילתה וכו' עצבונך בזמן וכו' מכוערין ומוריקין וכו' וגם כאן הג' מפורשות במקרא א' הרבה ארבה וגו'. ב' בעצב תלדי. ג' ואל אישך תשוקתך וגו'. ולא בא כאן אלא לפרש ענין הגזירה ראשונה. וע"ע ת"י שם. פז) בספרים כיון שבא אדם הראשון לעת וכו' כלפי מערב שמחשיך וכו'. ובתומ"י כיון שבאה כלפי הערב וראה אדה"ר את העולם כלפי הערב שמחשיך ובכי"ע כיון שבא לעת הערב כלפי הערב כיון שראה אדה"ר את העולם שמחשיך ובא למערב. ועפ"ז הגהתי וע' הגר"א. פח) בספרים כי בשביל וכו'. ובכי"ע או לי בשביל וכו' עליו את כל העולם וכו' שכך דרך. פט) בספרים שראה העולם וכו' ובפנים כבכי"ע. צ) ע' ע"ז ח' ע"א ובנ"ש והוא שם בסיגנון אחר וע"ע ב"ר פי"א ופכ"ב ובמדבר רבה פ"ד ס"ה. צא) ע' ע"ז ח' ע"א ובנ"ש ובב"ר פ' י"א ופרשה כ"ב ובבמדבר רבה פ"ד ס"ח ולא מצאתי דוגמא להמאמר פה. צב) ונבלים וכלי בכי"ע. שמשול בכ"י וע' ב"ר פכ"ב ובנ"ש ופסיקתא דר"כ ק"ס ע"ב ופסיקתא רבתי קפ"ז ע"ב ובמ"ע שם ובענין סוף הדרוש ע' פדר"א פי"ט ובביאור רד"ל שם. צג) דן אותו בכ"י ובספרים כאשר הוגה בתומ"י. צד) מחריב את העולם ואמר וכו' נפנה עליו וקללו וכו' בכי"ע וע' ב"ר פ"כ ותוספתא דסוטה פ"ד והאה"ר בשם הרגל ישרה פירש דאיך נשתבש קאי על האדם וצ"ע. צה) קללתו ליתא בכ"י וכן ליתא

הערות לנו"ב

מג) בכי"ה ומצאה פתח ליכנס בו ובנו"ש ומצא בעלה פתח ליכנס בו. ועיין בפדר"א ובביאור רד"ל שם אות ל"ד ול"ה. מד) בכי"ה והשליטה על כל נכסיו על הכסף ועל הזהב אמר לה הרי כל שלי נתון בידיך חוץ מהחבית הזו. מה) בכי"ה כגון שאילו שואלת חומץ. מו) בכי"ה שהשליטני על כל הכסף ועל כל הזהב שיש לו אמר וכו' נתון בידך חוץ מחבית וכו'. מז) והלא כל קוזמין שלו בכי"ה. מח) אשה אחרת

כשבראו הקב"ה לאדם הראשון צר אותו פנים ואחור שנאמר אחור וקדם צרתני ותשת עלי כפך (תהלים קל"ט ה') צו) וירדו מלאכי השרת לשחתו ונטלו הקב"ה ונתנו תחת כנפיו שנאמר ותשת עלי כפך (שם צז): דבר אחר ותשת עלי כפך כיון שסרח נטל לו הקב"ה אחת מהן צח). מכאן לאדם ולמקדש כשנבראו בשתי ידיו נבראו. מניין לאדם שנברא בשתי ידיו שנאמר ידיך עשוני ויכוננוני (שם קי"ט ע"ג) צט) מניין למקדש שנברא בשתי ידיו שנאמר מקדש אדני כוננו ידיך (שמות ט"ו י"ז) ואומר ויביאם אל גבול קדשו הר זה קנתה ימינו (תהלים ע"ח נ"ד) ואומר ה' ימלוך לעולם ועד (שמות ט"ו י"ח) ק):

פרק שני

איזהו סייג שעשתה תורה לדבריה הרי הוא אומר ואל אשה בנדת טומאתה לא תקרב (ויקרא י"ח י"ט) א) יכול יחבקנה וינשקנה וידבר עמה דברים בטלים ת"ל לא תקרב. יכול תישן עמו בבגדיה על המטה ב) ת"ל לא תקרב. יכול תרחץ פניה ותכחול [את] עיניה ג) ת"ל והדוה בנדתה (שם ט"ו ל"ג). כל ימים שבנדה תהיה בנדוי. מכאן אמרו כל המנולת עצמה בימי נדתה רוח חכמים נוחה הימנה וכל המקשטת ד) עצמה בימי נדתה אין רוח חכמים נוחה הימנה ה): מעשה באדם אחד שקרא הרבה ושנה הרבה ושמש ת"ח הרבה ומת בחצי ימיו ו) והיתה אשתו נוטלת תפליו וחוזרת ז) בבתי כנסיות ובבתי מדרשות והיתה צועקת ובוכה ואמרה להם ח) רבותי כתיב בתורה ט) כי היא חייך ואורך ימיך בעלי שקרא הרבה ושנה הרבה ושמש ת"ח הרבה מפני מה מת בחצי ימיו. לא היה אדם שהשיב לה דבר. פעם אחת נזדמן לה אליהו זכור לטוב אמר לה בתי מפני מה את בוכה וצועקת. אמרה לו רבי בעלי קרא י) הרבה ושנה הרבה ושמש ת"ח הרבה ומת

ומתה. המלך זה אדה"ר מט). האישה [זו] חוה. שואל חומץ זה הנחש שנאמר והנחש היה ערום מכל חית השדה (שם ג' א') נ). וכל כך למה שלא היה אדם יכול לעמוד במצוה קלה שפקדו המקום:

[אמרו חכמים בו ביום נברא אדם בו ביום ציוהו בו ביום אכל בו ביום נגרש] נא) בשעה הראשונה כינס את עפרו. בשנייה נתיעץ עם מלאכי השרת. בשלישי גיבלו. ברביעי רקמו. בחמישי נפח בו נשמה. בששי העמידו על רגליו. בשביעי הכניסו לג"ע. בשמיני נתפקד. בתשיעי חטא. בעשירי עבר על ציוויו נב). בי"א נידון. בי"ב (נדדו) [טרדו] נג) שנאמר ויגרש את האדם (שם כ"ו) נד):

פרק שני

מנין שעשה איוב סייג לדבריו שנאמר איש תם וישר וירא אלהים וסר מרע (איוב א' א') וכן היה איוב אומר הרחק מן הכיעור ומן הדומה לו א). וכן הוא אומר ברית כרתי לעיני ומה אתבונן על בתולה (שם ל"א א') ומה אם בתולה (שהיא מותרת) [שאדם מותר] להשיאה לו ולבנו ולבן בנו ולבן אחותו והיא מותרת להנשא לכל אדם שתחפוץ ב) לא הייתי מסתכל בה ק"ו על אשת איש ג).

הערות לנו"א

למלת כל בכי"ע ועי' תומ"י ומלת בסופן הוא מגומגם קצת והא"ח והב"י והכ"ר מגיהים בסופו. והב"י בשם המפרש העיר על במדבר רבה י"ד ס' י"ב (וע"ע ב"ר שם) דגרים בסופן ור"ל בסוף לאחר ע' אזכרות שבפרשה שם. והגר"א הגיה אלמלי ומחק למלת לא ור"ל אלו המתין הקב"ה בקללות הנחש עד לאחר קללות אדם והוה היה מחריב בינתים את כל העולם ועד"ז פירשו ג"כ הא"ח והכ"ר והאה"ר. צו) ע' ברכות ס"א ובנ"ש והגיגה י"ב ע"א ובנ"ש וב"ר פ"ח כ"א ובנ"ש ותנחומא פ' פקודי וע"פ הדוגמא בתנחומא וגם בב"ר נראה לפרש כאן צר אותו פנים ואחור כלומר מן המזרח למערב. צז) כן הוא בכי"ע והגר"א הגיה ותשת עלי כפיך שקנאו בו מלאכי השרת ונטלו הקב"ה וכו' ועי' סנהדרין ל"ח ע"ב בענין משה ובספרים ירדו מלאכי השרת לשרתו ונטלו וכו' ופירשו המפרשים לעשות שירות לפניו והב"י הביא בשם המפרש לומר שירה ועי' בב"ר פ"ח ס' י' ובנ"ש אבל מהמשך הלשון לקמן ונתנו תחת כנפיו מוכח כנוסחת הכי"ע וכן מוכח ג"כ להדיא בנו"ב פ"ח ע"ש. צח) ע' בדוגמאות הנרמזות לעיל אות צ"ו וע"ע מדרש תהלים קל"ט. והגר"א מחק לכל זה. ובחגיגה וסנהדרין שם איתא כיון שסרח הניח הקב"ה ידו עליו ומיעטו שנאמר ותשת וגו' ועד"ז היה נראה להגיה כאן והמפרשים נדחקו לפרש ע"פ האמור לקמן דהאדם נברא בשתי ידים ולאחר החטא נטלה ממנו יד אחת וא"נ כן לפי הדוגמאות הנ"ל. צט) מכאן אלקמיה קאי כן פירש הא"ח. והאה"ר והב"י בשם המפרש פירשו דאלעיל קאי ובמדרש תהלים שם מוכח כהא"ח אלא שהיה נראה להגיה ד"א ותשת עלי כפך מכאן וכו'. ודריש ליה כאלו היה כתוב מלא ביו"ד. ק) ע' הגר"א שסירס כמה פיסקות בזה הפרק אבל הקורא יראה שאין להוש במוקדם ומאוחר בהאדר"נ שניתוספו בו כמה דברים על ידי מעתיקים שונים וכן נאמרו בו כמה דברים רק אגב גררא ואגב גררא דגררא ובתוך אותן ההוספות ניתוספו ג"כ דברים בהמשך הזמן כמו הד"א אל תבואני רגל גאוה זה טיטוס וכו' וכן הך דלפי שאין חוה קורא לאדה"ר מתחילה אלא רבי וכהנה ומטיב נוסחא ב' נלמוד על נו"א אם שגם זאת לא נשארה בטהרתה.

פ"ב א) לא תקרב ליתא בבי"א. ובכי"ע שנאמר ואל אשה וגו'. ב) יכול יישן עמה בבגדיה וכו' בספרים ואנכי הצגתי נוסחת כי"ע. ג) כבכי"ע ובספרים בפניה. ד) כבכי"ע ובספרים המתקשטת. ה) ע' תו"כ פ' אחרי בפ' ואל אשה בנדת טומאתה וג"כ סוף פ' מצורע ושבת י"ג ע"א וע"ב וס"ד ע"ב וירושלמי סוף גיטין ובויקרא רבה פי"ט ובמדבר רבה פ"י ס"ח (שנראה לקוח מהאדר"נ בהשמטת המעשה) ותדא"ר פט"ו. ו) שקרא ושנה הרבה ושמש ת"ח ומת בכי"ע. ז) ומחזרת בכי"ע. ח) והיתה בוכה וצועקת ודיה מונחות לה על ראשה אמרה להם בכי"ע. ט) כן הוא בכי"ע ובספרים בתורתכם. י) בספרים שקרא,

הערות לנו"ב

וליתנם לה בכי"ה. מט) זה אדם בכי"ה. נ) ע' בנו"א ובנו"ש ומסכים ביותר עם נוסחת הפדר"א ואולי יש ג"כ להגיה שם זקנה ואמרה לה. וע"ע ב"ר פי"ט בפירוש רש"י שם בענין שואלת חומץ. נא) הגהתי זה ע"פ הנו"ש. וזהו הכלל ואח"כ הוא הפרט. נב) על ציוויו ליתא בכי"ה והקושי מבואר ואולי יש להגיה בשעה ט' עלו למטה וכו' וכבפדר"א והסופר טעה וכתב חטא וצ"ע. נג) הגהתי ע"פ נו"ש ובכי"ה ליתא להך בשעה י"ב. נד) ע' נו"א אות ס"ד ונוסחא שלנו כאן קרובה יותר לנוסחת הפסיקתות שרמזתי עליהם.

פ"ב א) וכן היה איוב אומר רחוק בכי"ה וע' בנו"ש. ב) מן והיא עד שתחפוץ ליתא בכי"ה. ג) אשת איש

בחצי ימיו. א"ל כשאת בנדתך כל אותן ג' ימים הראשונים מהו אצלך יא). אמרה לו רבי ח"ו שלא יב) נגע בי אפילו באצבע קטנה שלו אלא כך אמר לי אל תגעי בכלום שמא תבא לידי ספק יג). כל אותן ימים האחרונים מהו אצלך. אמרה לו רבי אכלתי עמו ושתיתי עמו וישנתי עמו בבגדי על המטה ובשרו נגע בבשרי אבל לא נתכוין לדבר אחר יד). א"ל ברוך המקום שהרגו שכך כתוב בתורה ואל אשה בנדת טומאתה לא תקרב טו): הרי הוא אומר איש איש אל כל שאר בשרו לא תקרבו (שם ו') מכאן אמרו אל יתיחד אדם עם כל הנשים בפונדק אפילו עם אחותו ועם בתו [וחמותו] מפני דעת הבריות טז). לא יספר עם האשה בשוק ואפילו היא אשתו ואין צ"ל עם אשה אחרת מפני טענת הבריות יז). לא ילך אדם אחר האשה בשוק ואפילו אחר אשתו ואין צ"ל אשה אחרת מפני טענת הבריות יח). נאמר כאן לא תקרבו ונאמר להלן לא תקרב לדבר המביא לידי עבירה לא תקרב יט) הרחק מן הכיעור ומן הדומה לכיעור. לפיכך כ) אמרו חכמים הרחק מחטא הקל שמא יביאך לחטא חמור כא) הוי רץ למצוה קלה כב) שיביאך למצוה רבה: הרי הוא אומר בטנך ערימת חטים סוגה בשושנים (שיר ז' ג') בטנך ערימת חטים זו כנסת ישראל סוגה בשושנים אלו שבעים זקנים: ד"א בטנך ערימת חטים אלו מצות קלות הרכות סוגה בשושנים בזמן שישראל עושין אותן הן מביאין אותם לחיי העולם הבא כג). הא כיצד אשתו נדה עמו בביתו רצה משמש רצה אינו משמש וכי אדם רואהו או אדם יודע בו שיאמר לו כלום הא אינו מתיירא אלא ממי שפוקד [אותן על הנדה. ראה קרי רצה טובל רצה אינו טובל וכי אדם רואהו או אדם יודע שיאמר לו כלום הא אינו מתירא אלא ממי שפוקד] על הטבילה כד) וכן אתה אומר בחלה וכן אתה אומר בראשית הגז. אלו מצות קלות הרכות כשושנים שבזמן שישראל עושין אותן מביאות אותם לחיי העולם הבא כה):

איזהו סייג שעשה משה לדבריו הרי הוא אומר ויאמר ה' אל משה לך אל העם וקדשתם היום ומחר (שמות י"ט ג') לא רצה משה הצדיק לומר להם לישראל כדרך שאמר לו כו) הקב"ה אלא כך אמר להם היו נכונים לשלשת ימים אל תגשו אל אשה (שם שם ט"ו) והוסיף להם משה יום אחד מעצמו אלא כך אמר משה ילך איש אצל אשתו ותצא ממנה שכבת זרע ביום השלישי ויהיו טמאים ונמצאו ישראל מקבלים דברי תורה בטומאה מהר סיני אלא אוסיף להם יום שלישי כז) כדי שלא ילך איש אצל אשתו ולא תצא ממנה שכבת זרע ביום השלישי ויהיו טהורים ונמצאו [ישראל] מקבלין [דברי] תורה בטהרה מהר סיני כח):

זה אחד מהדברים שעשה משה מדעתו דן ק"ו והסכים דעתו לדעת המקום כט). [פירש מן האשה והסכימה דעתו לדעת המקום. פירש מאהל מועד והסכימה דעתו לדעת המקום. שבר את הלוחות והסכימה דעתו

ר' יהודה בן בתירא אומר דורש היה איוב בינו ובין עצמו ומה חלק אלוה ממעל [ונחלת שדי ממרומים] אילו היה ראוי לאדה"ר ד) להנתן לו עשרה נשים היה נותנו לו ולא ה) היה ראוי להנתן לו אלא אשה אחת בלבד אף אני די אשתי די חלקי ו): ד"א ברית כרתי לעיני מה אם בתולה שהיא מותרת להנשא לכל מי שתרצה אילו נמצאתי מסתכל בה כאילו נמצאתי מסתכל באשת איש ז):

ומנין שעשה משה סייג לדבריו (שעשה) שאמר לו המקום לך אל העם וקדשתם היום ומחר (שמות י"ט י') הרי ב' ימים היה משה רבינו נושא ונותן בינו לבין עצמו ואומר שמא תלך אשה ותפלוט ש"ז ותבא ותעמד לפני הר סיני

הערות לנו"א

יא) בספרים כשבאת בנדתך ובכי"ע כשאת ונראה שב' מלות אלו הם הוספה וליתנהו בדברי הקדמונים שאביא לקמן. ובכי"ע וכן הוגה בקצת ספרים ג' ימים הראשונים וכן הביא הרשב"א בתורת הבית הארוך (בית ד' שער ז') בשם האדר"נ אבל הגר"א גריס ז' וכן הוא בבעלי הנפש להראב"ד בשם האדר"נ ובכי"א ליתא לשום מספר ועי' שבת י"ג ובפירש"י ותוספות שם. ובספר המנהיג דף צ"ד ע"א (דפוס בערלין) הביא הנוסחא בשם האדר"נ בתי בימי זבותיך מהו אצלך ח"ו לא נגע בי בימי לבוניך מהו ע"ב. יב) א"ל רבי לא נגע בי וכו' קטנה אלא וכו' בכי"ע. יג) כ"ה בכי"א וע"ע תומ"י ובכי"ע אל תגעי בכלים שמא תבואי וכו'. יד) כתב הב"י בבגדי ל"ג וגם ליתא שם בגמרא (ר"ל בשבת שם) ובכי"ע המלה מנוקדת לסימן המחיקה וע"ש בד"ס דהנוסחא מסופקת. טו) לא תקרב וכו' לגלות ערותה והרי הוא אומר וכו' בכי"ע. טז) אל יתיחד אדם עם אשה וכו' ואפי' וכו' ואפי' עם בתו והמותו מפני טענת וכו' בכי"ע ובספרים נסגר (כל) עפ"י התומ"י. יז) בכי"ע לא יספר אדם עם אשה בשוק וכו' ואצ"ל אשה וכו' ועי' ברכות מ"ג ע"ב קדושין פ' ע"ב וסנהדרין כ"א ע"ב ועי"ז ל"ו ע"ב. יח) כבכי"ע. עי' ברכות ס"א ועירובין י"ח ע"ב ובמדבר רבה שם חסירא תך בבא. יט) עבירה לא תקרבו בכי"ע וכ"ה ג"כ לא תקרבו בכי"א. ועי' שבת י"ג ובד"ס שם ובתו"כ פ' אחרי בפ"ז ובפירוש הראב"ד שם וכלומר דבין בשאר עריות ובין באשתו נדה אסור כל קריבה והוא נתינת טעם אדלעיל. כ) ובכי"ע שכך אמרו. כא) בנ"א שבתומ"י שלא יביאך בכי"ע לידי חטא. כב) כדי שיביאך להמורה בכ"י וג"כ בנ"א שבתומ"י ועי' תוספתא יבמות פ"ד והולין מ"ד ע"ב ותוספתא שם פ"ב ובד"א זוטא פ"א ובמדבר רבה שם. כג) הן מביאות אותן בכי"ע. כד) כ"ה בכי"ע ובספרים ליתא כל הך מילתא דבעל קרי והסופר דלג בטעות ממי שפוקד א' למי שפוקד ב'. כה) בספרים (א"ל) מצות וכו' והצגתי נוסחת הכ"י ועי' סנהדרין ל"ז ע"א ובפסיקתא רבתי ל"ה ע"ב ומ"ע שם שרמוז שם לכל הדוגמאות וע"ע הגר"א ואה"ר כמה הגהות פה וא"צ. כו) כן הוא בכ"י ובספרים להם במסגרת ועי' נדרים פ"ג מ"א כינוי צדיק למשה. כז) ובכ"י ובנ"א שבתומ"י יום אחד. כח) כבכי"ע ועי' שבת פ"ז ע"א וירושלמי שם כ"ט ויבמות ס"ג ע"א (אלא שסידור הדברים משתנה שם לפי הענין המצטרך) ובפרט בפדר"א פ' מ"א המסכים מאד עם הסיגנון כאן. כט) וזה אחד וכו' דן קל וחומר מעצמו וכו' בכי"ע וכאשר הגהתי. ובספרים דין

הערות לנו"ב

עאכו"כ בכי"ה. ד) אלו היה אדה"ר בכי"ה. ה) לא בכי"ה. ו) קרא דומה חלק וגו' שם באיוב דריש כאלו הכתוב בעצמו דן הק"ו. ויש להעיר בכאן שרחקו חז"ל רבוי לקיחת הנשים ולא היתה דעתם נוחה בזה ועיין פסיקתא רבתי קפ"א ע"ב ובמ"ע אות מ"ט ובב"ר פכ"ג ע"פ ויקח לו למך. ז) להנשא לכל מי שתחפוץ אלו

לדעת המקום) ל): פירש מן האשה והסכימה דעתו לדעת המקום כיצד אמר מה אם ישראל שלא נתקדשו אלא לפי שעה ולא נזדמנו אלא כדי לקבל עליהם עשרת הדברות מהר סיני אמר לי הקב"ה לך אל העם וקדשתם היום ומחר (שמות י"ט י') ואני שאני מזומן לכך בכל יום ויום ובכל שעה [ושעה] ואיני יודע אימתי מדבר עמי או ביום או בלילה על אחת כמה וכמה שאפרוש מן האשה והסכימה דעתו לדעת המקום לא). רבי יהודה בן בתירא אומר לא פירש משה מן האשה אלא שנאמרה לב) לו מפי הגבורה שנאמר פה אל פה אדבר בו (במדבר י"ב ח') פה אל פה אמרתי לו פרוש מן האשה ופירש לג). וי"א לא פירש משה מן האשה עד שנאמר לו מפי הגבורה שנאמר לך אמור להם שובו לכם לאהליכם (דברים ה' כ"ז) וכתיב לד) ואתה פה עמוד עמדי (שם כ"ח) חזר לאחוריו לה) ופירש והסכימה דעתו לדעת המקום: פירש מאהל מועד כיצד אמר ומה אהרן אחי שמשוח בשמן המשחה ומרובה בבגדים ומשתמש בהם בקדושה אמר לו הקב"ה דבר אל אהרן אחיך ואל יבא בכל עת אל הקודש (ויקרא טז ב') אני שאני מזומן לכך על אחת כמה וכמה שאפרוש מאהל מועד פירש מאהל מועד והסכימה דעתו לדעת המקום לו): שבר את הלוחות כיצד אמרו בשעה שעלה משה למרום לקבל את הלוחות שהן כתובות ומונחות מששת ימי בראשית שנאמר והלחות מעשה אלהים המה והמכתב מכתב אלהים הוא חרות על הלחות (שמות ל"ב ט"ז). אל תקרי חרות אלא חירות שכל מי שעוסק בתורה הרי הוא בן חורין לעצמו לז). באותה שעה היו מלאכי השרת קושרין קטיגור על משה והיו אומרים לח) רבש"ע מה אנוש כי תזכרנו ובן אדם כי תפקדנו ותחסרהו מעט מאלהים וכבוד והדר תעטרהו תמשילהו במעשה ידיך כל שתה תחת רגליו צנה ואלפים כלם גם בהמות שדי צפור שמים ודגי הים וגו' (תהלים ח' ה') היו מרננים אחריו של משה והיו אומרים מה טיבו של ילוד אשה שעלה למרום שנאמר עלית למרום שבית שבי לקחת מתנות (תהלים ס"ח מ"ט) לט). נטלן וירד והיה שמח שמחה גדולה כיון שראה אותו סרחון שסרחו במעשה העגל מ) אמר היאך אני נותן להם את חלוחות מזקיקני מא) אותן למצות חמורות ומחייבני אותן מיתה לשמים שכן כתוב בהן לא יהיה לך אלהים אחרים על פני (שמות כ' ג') חזר לאחוריו וראו אותו שבעים זקנים ורצו אחריו הוא אחז בראש הלוחות והן אחזו בראש הלוחות מב) הזק כחו של

ונמצאו (עם) ח) ישראל מקבלין את התורה בטומאה מה עשה הוסיף יום אחד שנאמר היו נכונים לשלשת ימים אל תגשו אל אשה (שם ט"ו). ומנין שהודה לו המקום שנאמר והיו נכונים ליום השלישי (שם י"א): (דן דין) [דין דן] משה ופריש מן האשה אמר מה אם ישראל שאינן כלי מיוחד ואינו מדבר עמהם אלא לשעה אמר הקב"ה להפרישן מן האשה אני שאני כלי מיוחד ומדבר עמי בכל עת ואיני יודע אימתי הוא מדבר עמי אינו דין שאפרוש מן האשה. מנין שהודה לו המקום שנאמר לך אמור להם שובו לכם לאהליכם (דברים ה' כ"ז) אף משה היה עמהם בהיתר ת"ל ואתה פה עמוד עמדי (שם כ"ח) אמור מעתה ישראל הזרו להן בהיתירן ומשה עמד באיסורו: דין דן משה ושבר את הלוחות אמר לא נתנו הלוחות לישראל אלא לעשות את התורה ועכשיו דין הוא ט) שאשברם. (משלי מלה"ד) [מישלו למה"ד] למלך שאמר לשלוחו לך י) וקדש לי אשה פלונית הלך ומצאה עם אחד יא). והיה אותו השליח פקח אמר אם אני נותן לה השטר יב) נמצאתי מחייבה מיתה מה עשה אחז בשטרו וקרעו. כך אמר משה (לישראל) אם אני נותן את הלוחות לישראל

הערות לנו"א

ק"ו והמפרשים נתקשו בזה דהך דלעיל לאו משום ק"ו הוא ע"ש והגר"א מחיק ליה ולפי גירסא זאת ניחא דאכולא קאי. והאה"ר מגיה דן דין וצ"ע. וע' בפדר"א שם. ל) כן הוא בכי"ע ובספרים הך דפירש מן האשה וכו' ליתא ומתחיל שבר את הלוחות וכו'. פירש [מן] אה"מ וכו' והשיבוש מבואר. לא) ובכל שעה ושעה איני יודע בכי"ע. לב) אלא עד בנ"א שבתומ"י. לג) ע' ת"י בפ"ז וספרי במדבר פ' קנ"ג וע' עוד שבת ויבמות שם. ובילקוט שמות רמז שצ"ג (ושם מונה בשם האדר"נ ארבעה דברים אבל אינו מפרש רק ג') ובילקוט במדבר (ושם אינו מונה רק ג' דברים בשם האדר"נ) וכן בפירש"י על התורה בפ"ז הורכבו הדברים עם הי"א שאחרי זה. וביבמות שם ובפדר"א פ' מ"ו לא נזכרה הך דרשה כלל וע"ע בד"ס בשבת שם ובעיקר הדברים ע"ע שמות רבה פ' י"ט ופ' מ"ו ודברים רבה פ' י"א. לד) בכפרים וכתיב בתריה ובכ"י ליתא. לה) אולי צ"ל לאיסורו וע' בנו"ב. לו) בשבת ויבמות שם ליתא להך דרשה כלל ובשמות רבה שם איתא אלא דהק"ו שם הוא מקריאת משה להר סיני וע' בתו"כ ריש אחרי וע"ע בנו"ב. לז) ע' אבות פ"ה וספרי במדבר פ' ק"ו ודברים פ' שנ"ד. ובפדר"א פ' מ"ו איתא לדרשה זאת בשם רב כהנא וגם שם וגם כאן הוא הכל אגב גררא. וע' עוד עירובין נ"ד ע"א ושמות רבה פ' מ"א. לח) באותה שעה אמרו מלאכי השרת וכו' קטיגור על משה ואומרים בכי"ע ובכי"א ואומרים על משה. לט) ילוד אשה זה שעלה לשמים בכי"ע וע' סנהדרין ל"ח ע"ב וב"ר פ"ח דדריש מהאי קרא קטרוג המלאכים גבי בריאת האדם וע"ע שבת פ"ח ע"ב ופדר"א פ' מ"ו ופסיקתא רבתי צ"ח ע"א וקכ"ה ע"א בענין קטרוג המלאכים גבי קבלת התורה ואולי עירבוב דברים כאן מהנך ב' קיטרוגים אבל ע"ע מדרש תהלים ח'. מ) שסרחו ישראל בכי"ע. מא) ומזקיקני אותן בכ"י. מב) בראש הלוה בספרים ובכי"ע כבפנים.

הערות לנו"ב

נמצאתי מסתכל בה כאלו נמצאתי מסתכל באשת איש בכי"ה וכן הוא בנו"ש. ואולי יש להגיה ע"פ נו"א אלו נמצאתי מסתכל בה היום שמא תנשא למחר ונמצאתי מסתכל באשת איש וצ"ע. ויש להעיר עוד על הסדר המתוקן כאן שמתחיל באיוב והולך ומפרש משה עשה וכו' תורה עשתה וכו' ובנו"א הוא מסורס. ח) הגהתי ע"פ הנו"ש. ט) הוא ליתא בכי"ה. י) צא וקדש בכי"ה. יא) ומצאה אשת איש בכי"ה. יב) את

משה מכולן שנאמר ולכל היד החזקה ולכל המורא הגדול אשר עשה משה לעיני כל ישראל (דברים ל"ד י"ב) מג) נסתכל בהן וראה שפרח כתב מעליהן מד) אמר היאך אני נותן להם לישראל את הלחות שאין בהן ממש אלא אאחוז ואשברם מה) שנאמר ואתפוש בשני הלחות ואשליכם מעל שתי ידי ואשברם (דברים ט' י"ז). רבי יוסי הגלילי אומר אמשול לך משל למה הדבר דומה למלך בשר ודם שאמר לשלוחו צא וקדש לי נערה יפה מו) וחסידה ומעשיה נאין הלך אותו שליח וקדשה. לאחר מז) שקדשה הלך ומצאה שזינתה עם אחר *מז) מיד היה דן ק"ו מח) מעצמו ואמר אם אני נותן לה כתובה מעכשיו נמצא מחייבה מיתה ונפטרנה מאדוני לעולם. כך היה משה הצדיק דן ק"ו מעצמו אמר האיך אני נותן להם לישראל את הלחות הללו מזקיקני אותן למצות חמורות ומחייבני אותן מיתה שכך כתוב בהן מט) זובח לאלהים יחרם בלתי לה' לבדו (שמות כ"ב י"ט) אלא אאחוז בהן ואשברם והזרן למוטב שמא יאמרו ישראל היכן הלחות הראשונות אשר הורדת אין דברים אלא בדאי נ). רבי יהודה בן בתירא אומר נא) לא שבר משה את הלחות אלא שנאמר לו מפי הגבורה שנאמר פה אל פה אדבר בו (במדבר י"ב ח') פה אל פה אמרתי לו שבר את הלחות. וי"א לא שבר משה את הלחות אלא שנאמר לו מפי הגבורה שנאמר וארא והנה חטאתם לה' אלקיכם (דברים ט' י"ז) אינו אומר וארא אלא שראה שפרח כתב מעליהם. אחרים אומרים נב) לא שבר משה את הלחות אלא שנאמר לו מפי הגבורה שנאמר ויהיו שם כאשר צוני נג) אינו אומר צוני אלא שנצטוה ושברן. רבי אלעזר בן עזריה אומר לא שבר משה את הלחות אלא שנאמר לו מפי הגבורה שנאמר אשר עשה משה לעיני כל ישראל (שם ל"ד י"ב) מה להלן נצטוה ועשה אף כאן נצטוה ועשה נד). רבי עקיבא אומר לא שבר משה את הלחות אלא שנאמר לו מפי הגבורה שנאמר ואתפוש בשני הלחות (שם ט' י"ז) במה אדם תופס במה שיכול לבורא. רבי מאיר אומר לא שבר משה את הלחות אלא שנאמר לו מפי הגבורה שנאמר אשר שברת (שם י"ב) יישר כוחך ששברת נה):

יחזקיהו מלך יהודה עשה ארבעה דברים והסכימה דעתו לדעת המקום. גנז ספר רפואות והסכימה דעתו לדעת המקום. כתת נחש הנחושת והסכימה דעתו לדעת המקום [שנאמר עד הימים ההמה היו בני ישראל מקטרים לו ויקרא לו נחשתן] (מלכים ב' י"ח ד') נו). והסיר את הבמות והמזבחות והסכימה דעתו לדעת המקום שנאמר יחזקיהו הסיר את במותיו ואת מזבחותיו ויאמר ליהודה ולירושלים לאמר לפני מזבח אחד תשתחוו

נמצאתי מחייבם כלייה שנאמר זובח לאלהים יחרם (שמות י"ב י"ט) מה עשה תפש בשני הלוחות ושברן [שנאמר ואתפוש בשני הלוחות וגו' (דברים ט' י"ז) ומנין שהודה לו המקום] יג) שנאמר בעת ההיא אמר ה' אלי פסל לך [וגו'] (שם י' א') היא שהודה לו על שבורן: (הקב"ה דן דין) [דין דן] משה ופריש מאהל מועד אמר מה אם יד) הר סיני שלא היתה קדושתו אלא קדושת שעה לא הייתי עולה (לתוכו) עד שאקרא אהל מועד שקדושתו קדושת עולם אינו דין שלא אכנס [לתוכו] עד שאקרא מנין שהודה לו המקום טו) שנאמר ויקרא אל משה (ויקרא א' א') טז):

הערות לנו"א

מג) ע' ירושלמי תענית פ"ד ה"ה ונדרים ל"ה ע"א. מד) ע' מכילתא בשלח מכבת דעמלק פ"א ופסחים פ"ז ע"ב וע"ע ש"ר פ' מ"ז שם ותנחומא פ' תשא ותדא"ר פב"א. מה) הלוחות הללו וכו' אלא אחוזו ואשברם לעיניהם בכי"ע. מו) יפה נאה בכי"ע. מז) ומאחר שקדשה בכי"ע. *מז) הגר"א. ובספרים תחת אחר. מח) הגר"א מחק למלת ק"ו וא"צ ושיפא דלישנא בעלמא הוא. מט) ע' ש"ר פ' מ"ג ופ' מ"ז ובתנחומא דכי תשא. והנה בש"ר מ"ג ובתנחומא שם איתא ג"כ כמו כאן שהפסוק זובח לאלהים יחרם כתוב בתוך הלוחות וע"ש בהגהות רד"ל אות ג' ועוד לבי מפקפק בזה אם לא יותר טוב למחוק מלות בהם וע' מפרשים. נ) אחוזו ואשברם וכו' בכי"ע. בהם אין דברים בכי"א. וע' הגהות הגר"א וע' הגהות מהריעב"ץ ומפרשים ובכל המקומות הנ"ל אין שום דוגמא לזה והנכון הוא שדברים אלו סיום הם להמאמר דקודם סיום המשל שבא כאן שלא בדיוק ור"ל כיון שפרח הכתב א"כ יאמרו ישראל שכל שליחותו של משה בדאית היא וכעין זה פי' מהרי"ץ. נא) בכי"ע ר' יוסי ב"ב. נב) שפרח הכתב ואין ר' אומר בכי"ע. נג) כן הוא בכי"ע ובתומ"י ובספרים כאשר צוני אלא וכו'. נד) נצטוה ועשה ר' מאיר אומר וכו' ואחריו באים דברי ר"ע בכי"ע. נה) הדברים כאן הם מעורבבים בתכלית הערבוב והנה ז"ל הילקוט בשם האדר"נ בשמות ר' שצ"ג ולכל יד החזקה נסתכל משה בלוחות וראה הכתב שבהן שפורח וכבדו על ידי משה ונפלו מידיו ונשתברו אחרים אומרים לא שיבר עד שנאמר לו מפי הגבורה אשר שיברת אמר לו יפה כחך ששיברת ר' מאיר אומר ויהיו שם כאשר צוני שנצטוה ושיבר הלוחות. וכעין זה גם בילקוט בהעלותך ר' תשי"מ בשם האדר"נ והנה כשנשוה הדברים עם נוסחא שלנו פה נמצא כי דברי הכתם מן ולכל יד החזקה מסכימים עם דברי הי"א ודברי האחרים עם דברי ר' מאיר פה ודברי ר"מ עם דברי האחרים אבל אין שום דוגמא לדברי ריב"ב ולדברי ראב"ע ולדברי ר"ע. והנה ע"ע בשבת וביבמות שם ובמנחות צ"ט ע"ב ילית (ריש לקיש) משיברת רק הסכמה והדוגמא בירושלמי תענית שם היא בשם ר' ישמעאל ומסכמת עם דברי ר"מ פה וההדוגמא בספרי ברכה (ק"ו ע"ב וע' גם בילקוט שם) מסכמת עם דברי ראב"ע (והיינו כשנגיה בהם ע"פ הספרי הנ"ל נאמר להלן ואשברם לעיניכם וכאן הוא אומר אשר עשה משה לעיני כל ישלאל. וגם דברי הספרי יש להשלימם ע"פ האדר"נ פה (וע' הגר"א) נשארים לנו איפה עוד דברי ריב"ב (אשר יש לדון שנשתרבבו מלעיל) ודברי ר"ע אשר הגר"א מוחקם יש להם דוגמא בתנחומא כי תשא ועקב והנה דברי התנחומא בעקב הם מגומגמים והרב עץ יוסף מפרשם שלדברי חד אמר התרעם הקב"ה על משה והנה אם כנים הדברים האלה והחד אמר הוא ר"ע אז נוכל להגיה פה ולמחוק מלות שנאמר לו אלא ולגרוס להלן במה אדם תופס במה שאינו שלו אלא לבוראו אבל גם בזאת לא תנוח הדעת. נו) כ"ה בכי"ע אלא

הערות לנו"ב

השמר ככי"ה. יג) ומנין שהודה לו המקום הגהתי ע"פ הנו"ש והשאר ככבי"ה. יד) בכי"ר מוראם והגהתי ובכי"ה ומה הר וכו'. טו) לו הקב"ה בכי"ה. טז) ע' נו"א ובהערות שם והלמוד הכא מסכים עם הרבה שרמזתי עליו שם באות ל"ו ודוגמא מסכמת עם כל הפרטים כאן לא מצאתי.

ועליו תקטירו (דה"י ב' ל"ב י"ב) נז). סתם מי גיחון והסכימה דעתו לדעת המקום שנאמר יחזקיהו סתם את מוצא מימי גיחון [העליון] ויישרם למטה מערבה לעיר דוד ויצלח יחזקיהו בכל מעשהו (שםשם ל') נח):

איזהו סייג שעשה איוב לדבריו הרי הוא אומר איש תם וישר וירא אלקים וסר מרע (איוב א' ח') מלמד שהרחיק איוב את עצמו מדבר המביא לעבירה ומן הכיעור ומן הדומה לכיעור: א"כ מה ת"ל איש תם וישר אלא מלמד שיצא איוב מהול נט). אף אדם הראשון יצא מהול שנאמר ויברא אלהים את האדם בצלמו (בראשית א' כ"ד). אף שת יצא מהול שנאמר ויולד בדמותו כצלמו (שם ה' ב'). אף נח יצא מהול שנאמר איש צדיק תמים היה בדורותיו (שם ו' ט'). אף שם יצא מהול שנאמר ומלכי צדק מלך שלם (שם י"ד י"ח). אף יעקב יצא מהול שנאמר ויעקב איש תם יושב אהלים (שם כ"ה כ"ז). אף יוסף יצא מהול שנאמר אלה תולדות יעקב יוסף (שם ל"ז ב') והלא אינו ראוי לומר אלא אלה תולדות יעקב ראובן ומה ת"ל יוסף אלא כשם שיצא יעקב מהול אף כך יצא יוסף מהול ס). ואף משה יצא מהול שנאמר ותרא אותו כי טוב הוא (שמות ב' ב') וכי מה דאתה אמו בו שנאה ומשובח מכל אדם אלא שיצא מהול סא). אף בלעם הרשע יצא מהול שנאמר נאם שומע אמרי אל (במדבר כ"ד ד'). אף שמואל יצא מהול שנאמר והנער שמואל הולך וגדול וטוב (שמואל א' ב') סב). אף דוד יצא מהול שנאמר מכתם לדוד שמרני אל כי חסיתי בך (תהלים ט"ז א'). אף ירמיה יצא מהול שנאמר בטרם אצרך בבטן ידעתיך ובטרם תצא מרחם הקדשתיך (ירמיה א' ה'). אף זרובבל יצא מהול שנאמר סג) ביום ההוא אקחך זרובבל בן שאלתיאל עבדי נאם ה' (חגי ב' כ"ג) סד): הרי הוא אומר ברית כרתי

פרק ג

מנין (שעשה) [שעשתה] התורה סייג לדבריה שנאמר איש איש אל כל שאר בשרו לא תקרבו (ויקרא י"ז ו') [מה ת"ל לא תקרבו] אלא שלא יתיחד אדם לא עם חמותו ולא עם כלתו אבל מתיחד עמהם לשעה א) ואין בכך כלום. וכה"א ואל אשה בנדת טומאתה [לא תקרב] (שם יט) כיצד הוא מזהיר ע"י עצמו ב) ת"ל לא תקרב. יכול שישחק עמה והיא נדה ת"ל לא תקרב לגלות ערותה (שם ג). כיצד היא מזהרת על ידי עצמה ד) ת"ל לא תקרב. יכול שתקשיט מעילה ה) ותישן אצלו והיא נ"ה ת"ל לא תקרב. מנין ו) שהיא מבשלת ומשמשתו ז) ת"ל לא תקרב [לגלות ערותה] ח). מכאן אמרו חכמים כל אשה שהיא מקשטת עצמה והיא נדה אין רוח חכמים נוחה הימנה ט) שנאמר בטנך ערמת חטים וגו' (שה"ש ז' ג'). בטנך ערמת חטים אלו ישראל. סוגה בשושנים אלו הצדיקים: ד"א בטנך ערמת חטים אלו ישראל. סוגה [בשושנים] אלו חכמים ותלמידי' [שהם] סוגים את ישראל בתפלתם (מן) [מפני] הפורענות. אם כן י) למה נאמר סוגה בשושנים אלא אשתו נדה בבית עמו שמא ילך לו עליה מי ממחה בידיו יא) (כבית שמאי) יב). אלא פירותיו שאינן מעושרות עמו בבית שמא יאכל מהם מי

הערות לנו"א

שכתוב שם מקטרים להם ויקרא להם. נז) כתת נחש הנחושת והסכימה דעתו לדעת המקום והסיר הבמות והמזבחות והסכימה דעתו לדעת המקום חסר בכי"א. בכי"ע והמזבחות והמצבות. ובכ"י הועתק שנאמר חזקיהו מלך יהודה הסיר את הבמות ואת המזבחות ויאמר לאנשי יהודה וירושלים לפני המזבח הזה תשתחוו ועליו תקטירו. נח) שנאמר יחזקיה סתם את מי גיחון וישרם מלמטה בעיר דוד ויצלח חזקיה בכל מעשיהו בכ"י וכן בהו"ד. ובכי"ע שנאמר הזקיה סתם מי גיחון העליון וישרם למטה מערוער בעיר דוד וכו' ובדפוסים המאוחרים כבר נתקן זאת ע"י התומ"י. ובעיקר הדברים ע' ברכות י' ע"ב ופסחים נ"ו ע"ב ובירושלמי פסחים פ"ט ה"א ונדרים פ"ו הי"ג שעל ג' הודו לו הם גירר עצמות אביו כיתת נחש הנחושת וגנז ספר רפואות. וסתם מי גיחון הוא שם מהנך דברים דלא הודו לו וא"כ האדר"נ מחולק עם הבבלי והירושלמי פה והרד"ק בד"ה שם כתב ובאגדה מצאתי סתם גיחון והסכימה דעתו לדעת המקום ואולי כיוון להאדר"נ וע' בפדר"א פ"ט ובביאור הרד"ל שם אות ל'. והגר"א הגיה פה עוד כמה דברים ע"פ הש"ס בברכות שם וא"צ. וכולו הובא פה אגב גר"א דד' דברים דמשה. נט) אלא מלמד כשיצא איוב יצא כשהוא מהול בכי"ע. וא"ס שכל דרשה זאת לענין מילה כאן היא הוספה וע' נו"ב וא"כ מה ת"ל שנדחקו בו המפרשים הוא רק סיגנון לשון וע' פ"א נו"א אות ל"ב שם. ס) בכ"י לומר אלא תולדות והגה ע"י התומ"י וגם יש בכי"ע גבי שת נח יעקב נולד מהול במקום יצא מהול שבכפרים. סא) שנאה ומשובח ויפה בכי"ע. סב) בבא דשמואל ליתא בכי"א וטוב קדריש כמו גבי משה. סג) כ"ה בכי"ע ובספרים אקח את זרובבל וגו'. ובמקרא ביום ההוא נאם ה' צבאות אקחך זרבבל עבדי וגו'. ועיקר הדרשה הוא מושמתיך כחותם ודריש חותם לשון תם (ב"י בשם הז"ר) כמו גבי נח יעקב ושם שזהו התמימות והשלימות וכן גבי דוד מכתם וגבי אדם סברא הוא שלא ברא הקב"ה דבר שאינו בתכלית השלמות. ועי"ע בב"ר פי"א ובפסיקתא רבתי כ"א ע"ב ובמ"ע שם אות ע"ז. סד) ע' בראשית רבה פ' מ"ג וילקוט דה"א ר' אלף ע"ג לגבי

הערות לנו"ב

פ"ג א) בכי"ה לשעה קלה אבל נעבר קו על מלת קלה. ב) הוא תזהיר ע"י עצמו וכו' בכי"ה ובל"ס צ"ל הוא מוזהר ע"י עצמה כלומר הוא מוזהר עליה ודריש לא תקרב בנוכח לגבי האיש וע"ע בתו"כ פ' אחרי ריש פי"ג לשון כזה. ג) לא תקרבו לגלות ערוה בכי"ה. ד) צ"ל היא מוזהרת ע"י עצמו כלומר מוזהר עליו ודריש כאן לא תקרב בנסתר לגבי האשה. ה) שתתקשט עצמה במלבושים בכי"ה וב' איסורים כאן איסור קישוט ואיסור שינה. ו) ומנין בכי"ה. ז) ומשמשתו נדה בכי"ה וע' כתובות ע"ב ע"א ולפ"ז הוא ט"ס. ח) הגהתי ע"פ הנו"ש. ט) ע' נו"א פ"ב ובהערות שם אות ה' וי"ט ובפרט על התו"כ שרמזתי עליו שם. י) אולי הוא רק סיגנון לשון וע' בנו"א פ"א אות ל"ב או אולי צ"ל ד"א. יא) ממחה בידו בכי"ה. יב) ליתא בכי"ה ובנו"ש ואולי היה כתוב כאן סב"ש (סוגה בשושנים להתחלת דרוש חדש) והסופר טעה

לעיני ומה אתבונן על בתולה (איוב ל"א א') סה) מלמד שהחמיר איוב על עצמו ולא נסתכל אפילו בבתולה. והלא דברים ק"ו ומה אם בתולה זו שאם ירצה ישאנה לעצמו לבנו לאחיו ולקרובו החמיר איוב סו) על עצמו ולא נסתכל בה אשת איש על אחת כמה וכמה. ומפני מה החמיר איוב על עצמו ולא נסתכל אפילו בבתולה מפני שאמר איוב שמא אסתכל אני היום ולמחר סז) יבא איש אחר וישאנה ונמצא שאני מסתכל באשת איש סח):

איזהו סייג שעשו נביאים לדבריהם הרי הוא אומר ה' כגבור יצא כאיש מלחמות יעיר קנאה יריע אף יצריח (ישעי' מ"ב י"ג) לא כגבור אחד[בלבד]אלא ככל הגבורים שבעולם. כיוצא בו סט) אריה שאג מי לא יירא ה' אלהים דבר מי לא ינבא (עמוס ג' ח') לא כאריה אחד בלבד אלא ככל אריות שבעולם. כיוצא בו והנה כבוד ה' אלהי ישראל בא מדרך הקדים וקולו כקול מים רבים והארץ האירה מכבודו (יחזקאל מ"ג ב') כקול מים רבים זה גבריאל המלאך והארץ האירה מכבודו אלו פני השכינה והלא דברים ק"ו מה גבריאל שהוא אחד מאלף אלפי אלפים וריבי רבבות שעומדים לפניו קולו הולך מסוף העולם ועד סופו מלך מלכי המלכים הקב"ה שברא את העולם כלו ברא העליונים וברא את ע) התחתונים על אחת כמה וכמה אלא מראין את העין מה שיכולה לראות ומשמיעין את האוזן מה שיכולה לשמוע עא):

איזהו סייג שעשו כתובים לדבריהם הרי הוא אומר הרחק מעליה דרכך ואל תקרב אל פתח ביתה (משלי ה' ח')

ממחה בידיו. אלא מצות שישראל עושים [בסתר] שהן (רבות) [רכות] כשושנים לכך נאמר סוגה בשושנים יג):

מנין שעשו נביאים סייג לדבריהם

שנאמר אריה שאג מי לא יירא (עמוס ג' ח') יכול שלא יהא קולו אלא [כקול] הארי בלבד אמרת מי נתן קול בארי הלא הוא כל כך (מכניסין) [מכנין] אותו לבריותיו בשביל שתנוח האוזן ותהא יכולה לשמוע. וכה"א והנה כבוד אלהי ישראל בא מדרך הקדים וקולו כקול מים רבים (יחזקאל מ"ג ב') אמרת מי נתן קול במים הלא הוא וכל כך (מכניסין) [מכנין] אותו לבריותיו בשביל שתנוח האוזן ותהא יכולה לשמוע. וכה"א והחר בוער באש עד לב השמים (דברים ד' י"א) יד):

מנין שעשו כתובים סייג לדבריהם

שנאמר הרחק מעליה דרכך (משלי ה' ח') (אל תחמוד יפיה בלבבך) טו): אומרים לו לאדם שלא תלך בשוק הזה ולא תכנס במבר טז) הזה שהאשה זונה בתוכו ואשה נאה היא והיא משטה את כל הבריות אחריה ביפיה. אמר להם בטוח אני לפי יז) שאני הולך איני מסתכל בה ולא (מתחמד) [אחמוד] יח) ביפיה. א"ל אעפ"י שאתה בטוח אל תלך: ד"א הרחק[וגו'] (אל תחמוד) ר' יהושע בן קרחה אומר אין זו אלא דרך (המצות) [המינות] יט) אומרים לאדם שלא תלך אצל המינים ולא תאזין את דבריהם שלא תכשל במעשיהם. אמר להם בטוח אני לפי שאני כ) הולך איני מאזין את דבריהם ולא אכשל במעשיהם. (אמר להם בטוח אני) [א"ל] כא) אעפ"י שאת בטוח אל תלך [לכך נאמר הרחק מעליה דרכך ואומר כי רבים חללים הפילה] כב):

הערות לנו"א

שם ולגבי יעקב ויוסף ב"ר פ' ס"ג ופ' פ"א ולגבי משה ש"ר פ' א' ודברים רבה פ' י"א וק"ר פ"ד ובנ"ש וע"ע ילקוט בראשית ר' ט"ז וירמיה ר' רס"א שלקוחים דבריו בקיצור לשון מאת האדר"נ וע"ע תנחומא פ' נח שמונה רק ז' מהולים אדה"ר שת נח יעקב יוסף משה ואיוב ובמדרש תהלים שם מונה י"ג ומפיק זרובבל בלעם ואיוב ומעייל חנוך תרח וישעיה ומדרשות הלוקות הן ובשלשלת הקבלה בתחילתו מביא בשם האדר"נ י"ד ומפיק משה ומעייל שם ומלכי צדק שמונם בשתים ואולי הוא ט"ס שם וע"ע בענין בלעם בפירש"י על התורה פ' בלק על הפסוק נופל וגלוי עינים דמשמע מהמדרש שהביא שם היפך מזה וע"ע ת"י שם. סה) ואף הוא אימר באיוב ברית וכו' בכי"ע. סו) איוב ליתא בכי"א. סז) ומפני מה החמיר וכו' אלא כך אמר איוב שמא אני מסתכל בה ביום אחר יבוא איש וישאנה בכי"ע ובכי"א יצא איש אחר. סח) בכי"ע ומצאתי מסתכל באשת איש וצ"ל ונמצאתי. וע' ב"ב ט"ז ע"א וע"ע תנחומא וישלח וילקוט איוב ר' תתקי"ה ופירש"י באיוב על מקרא זה וע"ע הגהות הגר"א וא"נ כי בל"ס הפיסקא פה הוא סיום מן התחלת הפיסקא שהרחיק איוב עצמו מן הדומה לכיעור (וזהו הסייג) וע' נו"ב אלא שהכנים הכותב עוד דרשה על תם וישר והרחיב אותה כדרכו. סט) כיוצא בדבר בכי"ע. ע) את ליתא בכי"א ובכי"ע שברא את כל העולם ברא את העליונים ואת התחתונים. עא) ע' מפרשים וע' הגר"א ולא ארע ע"פ איזה מקור הגיה וע' מכילתא מסכת דבחודש פ' ד' וז"ל כיוצא בו אריה שאג מי לא וגו' מי נתנכה וגבורה בארי לא היא אלא הרי אנו מכנין אותו לשכך את האוזן כיוצא בו והנה כבוד אלהי ישראל בא מדרך הקדים מי נתן כה וגבורה במים לא הוא אלא הרי אנו מכנין אותו מבריותיו לשכך האוזן וכו'. וע"ע בילקוט יחזקאל ר' שפ"ב ובתנחומא פ' יתרו. וע"ע בל"ב מדות דר"א בריה"ג מדה י"ד ובחידושים וביאורים שם בספר נתיבות עולם ובילקוט דברים ר' תתקמ"ב. ואולי יש להגיה פה. לא כגבור אחד ולא ככל הגבורים שבעולם. וכן לא כאריה אחד ולא ככל האריות שבעולם. ולהשלים אח"כ ע"פ המכילתא הנ"ל וצ"ע. ובענין הסייג ע' במאירי שרמזתי עליו בפ"א אות ל"ז וז"ל שם עוד וכן אמרו נביאים עשו סייג

הערות לנו"ב

וכתב כבית שמאי. יג) ע' נו"א ובהערות שם אות כ"ה ודוגמאות מסכימות ממש עם שלנו לא מצאתי. יד) הוספתי מלת קול ע"פ הנו"ש. וע' נו"א אות ע' ע"ש ונוסחא שלנו מסכמת יותר עם נוסחת המכילתא ע"ש ואולי יש ג"כ להשלים כאן על פיהם. טו) הסגרתי זה ע"פ הנו"ש והרחק וגו' הוא במשלי ה' ה' ואל תחמוד וגו' הוא במשלי ו' כ"ב. טז) ע' נו"א סופ"ב ועפ"ז נראה להגיה במבוי. יז) צ"ל אעפ"י. יח) הגהתי ע"פ הנו"ש. יט) בנו"ש איתא המינים וצ"ל המינות והנה בנו"ש ליתא כלל בתהילת הדרשה ד"א הרחק וגו' ומלות אל תחמוד הסרתי מסברא וע' לעיל אות ט"ו. כ) צ"ל אעפ"י ובכי"ר נכפלה השורה מן א"ל עד במעשיהם והוא ט"ס. כא) הגהתי ע"פ הנו"ש. כב) כ"ה בנו"ש ובכי"ר ד"א הרחק מעליה אל ישט אל דרכיה כי רבים הללים הפילה דרכי שאול ביתה רגליה יורדות אל חדרי מות ובעיקר הדברים ע' בנו"א אות ע"ה ובהערות שם.

הרחק מעליה דרכך זו מינות עב) שאומרים לו לאדם אל תלך בין המינים ואל תכנס לשם שמא תכשל בם ואם אמר בטוח אני בעצמי שאע"פ שאני נכנס לשם עג) איני נכשל בם עד). שמא תאמר שומע אני את דבריהם וחוזר בי תלמוד לומר כל באיה לא ישובון ולא ישיגו ארחות חיים (שם ב׳ י"ט) עה): כתיב טבחה טבחה מסכה יינה אף ערכה שלחנה (שם ט׳ ב׳) אלו רשעים עו) שבזמן שאדם נכנס ביניהם מאכילין אותו ומשקין אותו ומלבישין אותו ומכסין אותו ונותנין לו ממון הרבה כיון שהיה כאחד מהם כל אחד ואחד מכיר את שלו ונוטלו ועליהם נאמר עד יפלח חץ כבדו כמהר צפור אל פח ולא ידע כי בנפשו הוא (שם ז׳ כ"ב): ד"א עז) הרחק מעליה דרכך זו זונה שאומרים לו לאדם אל תלך בשוק זה עח) ואל תכנס במבוי זה שזונה יש שם נאה ומשובחת והוא אומר עט) בטוח אני בעצמי שאע"פ שאני הולך לשם איני נכשל בה אמרו לו אע"פ שאתה בוטח בעצמך אל תלך לשם שמא תכשל בה שהרי אמרו חכמים פ) שלא ירגיל אדם לעבור על פתח זונה שנאמר כי רבים חללים הפילה ועצומים כל הרוגיה (שם כ"ז) פא):

איזהו סייג שעשו חכמים לדבריהם שחכמים אומרים קריאת שמע של ערבית עד חצות רבן גמליאל אומר עד קרות הגבר. כיצד אדם בא ממלאכתו אל יאמר פב) אוכל קימעא ואשתה קימעא ואישן קימעא ואחר כך אקרא קריאת שמע נמצא ישן פג) כל הלילה ואינו קורא אלא פד) אדם בא ממלאכתו בערב ילך פה) לבית הכנסת או לבית המדרש אם רגיל לקרות קורא ואם רגיל לשנות שונה ואם לאו קורא ק"ש ומתפלל וכל העובר על דברי חכמים חייב מיתה פו). רב"ג פז) אומר פעמים שאדם קורא אותה שתי פעמים פח) בלילה אחת עד שלא יעלה עמוד השחר ואחת משיעלה עמוד השחר ונמצא יוצא בה פט) ידי חובתו של יום ושל לילה. עמדו חכמים והרבו ועשו סייג לדבריהם צ):

פרק ג

[והעמידו תלמידים הרבה] שבית שמאי אומרים אל ישנה אדם אלא למי שהוא חכם ועניו ובן אבות ועשיר א) ובית הלל אומרים לכל אדם ישנה שהרבה ב) פושעים היו

מנין שעשו חכמים סייג לדבריהם שאמרו חכמים לקרות ק"ש עד חצות רבן גמליאל אומר עד קריאת הגבר כג). אלא שלא יאמר אדם הואיל ואני מותר לקרות ק"ש כל הלילה אלך ואישן לי אימתי שארצה אני קורא ק"ש חטפתו שינה ולא קרא (כדי) [הרי] זה מתחייב בנפשו. מכאן אמרו חכמים עלה אדם למטה יקרא אם היה ת"ח יקרא את שמע בתחלה כד) ואם רצה לישנות ישנה (כל) [וכל] העובר על דברי חכמים הרי זה מתחייב בנפשו שנאמר חופר גומץ בו יפול [ופורץ גדר ישכנו נחש] (קהלת י׳ ח׳) כה): ד"א חופר גומץ בו יפול וגו׳ זו דינה בת לאה (שהיא) [שהיו] כו) אחיה ובית אביה יושבים ושונים (בית) [בבית] המדרש ויצאה לראות בבנות הארץ שנאמר ותצא דינה בת לאה (בראשית ל"ד א׳) מי הוא נחש שנשכה זה שכם בן חמור כז): ד"א חופר גומץ בו יפול וגו׳ זה המקלל שנאמר ויקב בן האשה הישראלית את השם וגו׳ (ויקרא כ"ד י"א) מי הוא הנחש שנשכו זה משה שנאמר וידבר משה אל בני ישראל וגו׳ (שם שם כ"ג) לסקילה ולדחיפה כח):

פרק ד

והעמידו תלמידים הרבה. בש"א אין שונין אלא לכשרים לבני אבות ולבני בני אבות בה"א לכל אדם. משלו (מלה"ד) [למה"ד] לאשה שהיא מושבת תרגנולת א) על הביצים מתוך הרבה היא (מוציא) [מוציאה] טעט ומתוך

הערות לנו"א

לדבריהם שנאמר כגבור יעיר קנאה ודאי יתר מגבור הוא מעיר אלא שנותן שיעור לדבריו וע"ע בנחלת אבות במשנה זו. עב) הגהתי ע"פ הכ"י וכן לקמן ובספרים אפיקורסים. עג) ע"פ כי"ע ובספרים הולך לשם. עד) בכי"ע בם א"ל שמא. וכלומר אמר לו לתשובה וכדלקמן. והתשובה חסרה שהמאמר קטוע וע׳ בנו"ב. עה) בכי"ע מלת בי לי׳ וע׳ ע"ז י"ז ע"א ושבת קט"ז ע"א והגר"א הגיה ע"פ הש"ס וא"צ. עו) מיני רשעים בכ"י וב"ס צ"ל מינים רשעים ובכי"ע אלו מיני רשעים הללו וע׳ קה"ר פ"א והגר"א הגיה כאן וא"צ. עז) ר׳ אומר בכי"ע. עח) לשוק זה בכי"ע. עט) ואומר בכי"ע. פ) בה אמרו מלמד בכי"ע ובכי"א בה אמרו ועתומ"י. פא) ע׳ ע"ז שם והגר"א מחק לכל הך פיסקא דאמרו וע׳ בנו"ב ואולי צ"ל הרי אמרו כתובים ללמד שלא וכו׳. פב) ואל יאמר בכי"ע וכאן עוד בספרים נ"א ע"פ התומ"י שלא יהא אדם בא מן השדה בערב ממלאכתו וילך לביתו ויאמר. פג) שמא נמצא ישן בכי"ע. פד) אלא האיך יעשה אדם וכו׳ בכי"ע. פה) ממלאכתו הולך לבהכ"נ בכי"ע. פו) אם רגיל וכו׳ אם לאו וכו׳ כל העובר על דברי תורה בכי"ע ובכי"א. והוגה בספרים ע"י הכי והגרי"ב וע׳ ברכות ד׳ ע"ב ומכילתא דפסחא פ"ו. פז) בכי"א רשב"ג ובנ"א עפ"י הגמרא רשב"י. פח) בכי"א שני פסוקים ובכי"ע שני פעמים. פט) יוצא ידי בכי"ע. צ) ע׳ ברכות ה׳ ע"ב ותוספתא שם פ"א וע׳ ירושלמי שם דאתיא דר"ג כר"ש והסיום הזה דעמדו חכמים ל׳ שם וע׳ הגהות הגר"א וא"נ. ועי"ע ברכות שם ד׳ ואסברה לי הרב הגאן כמוהר"ר ישראל לוי ר"מ בק"ק ברעסלא שעיקרה של בריתא זו נישנית כאן משום דררא דסייג וכל העובר על דברי חכמים אבל סייגים שעשו חכמים קאי וע׳ קושית הגמרא שם בברכות מ"ש בכל דוכתא דלא קתני כל העובר וכו׳.

פ"ג א) והעמידו תלמידים הרבה ליתא בכ"י ובספרים אבל רוב המפרשים הגיהו כן. ובכי"ע איתא עוד ועשיר וביישן. ב) אדם אלא שהרבה בכ"י.

הערות לנו"ב

כג) בנו"ש איתא עד שיעלה עמוד השחר וע׳ יומא כ׳ ע"ב ובנו"ש איתא עוד ומה טעם אמרו עד חצות שלא יאמר וכו׳. כד) בנו"ש איתא אם ת"ח הוא יקרא ואח"כ אם רצה לשנות שונה. כה) ע׳ בנו"א ובהערות שם ונוסחא זאת היא משונה מהדוגמאות המובאות שם והיא מסופקת לי מאד. כו) הגהתי ע"פ הנו"ש. כז) ע׳ קהלת רבה פ"ת בפסוק זה. כח) עיין תו"כ סוף פרשה אמור.

פ"ד א) תרנגולים בכ"ה ועיין עוד בנו"ש.

בהם ג) בישראל ונתקרבו לתלמוד תורה ויצאו מהם צדיקים חסידים וכשרים ד):

רבי עקיבא אומר כל הנוטל פרוטה מן הצדקה בזמן שאינו צריך אינו נפטר מן העולם עד שיצטרך לבריות: הוא היה אומר המכריך סמרטוטין על עיניו ועל שוקיו ואומר תנו לסומא למוכה שחין זה סוף שהוא אומר לאמתו ה): הוא היה אומר החובט פתו בקרקע והמפזר מעותיו בחמתו ו) אינו נפטר מן העולם עד שיצטרך לבריות ז): הוא היה אומר הקורע את בגדיו בחמתו והמשבר כליו בחמתו סוף שיעבוד עבודת אלילים שכך אומנתו של יצר הרע היום אומר לו קרע את בגדיך ולמחר אומר לו עבוד עבודה זרה [והולך ועובד ע"ז] ח): הוא היה אומר הנותן עיניו באשתו שתמות וירשנה או שתמות וישא את אחותה ט) וכל הנותן עיניו באחיו שימות וישא את אשתו סוף שקוברין אותו בחייהן עליו הכתוב אומר חופר גומץ בו יפול ופורץ גדר ישכנו נחש (קהלת י' ח') י):

מעשה באדם אחד שעבר על דברי רבי עקיבא יא) ופרע ראשה של אישה בשוק ובאתה לפני ר' עקיבא והיבו ליתן לה ארבע מאות זוז. אמר לו רבי תן לי זמן, נתן לו זמן, כשיצא יב) א"ל חבירו אני אתן לך עצה שלא תתן לה אפילו שוה פרוטה *יב) א"ל תן לי, א"ל לך טול שמן בבאיסר **יב) ושבור את הצלוחית על פתחה של האישה. מה עשתה אותה אשה יצתה מתוך ביתה ופרעה [את] ראשה בשוק והיתה מטפחת ומנחת ידה על ראשה יג) והעמיד לה עדים ובא לפני רבי עקיבא אמר לו לבזויה זו אני אתן *יג) ארבע מאות זוז ומה על שמן כאיסר לא חסה על כבוד עצמה אלא שיצאת מתוך ביתה ופרעה את ראשה בשוק והיתה מטפחת ומנחת ידה על ראשה. אמר לו לא אמרת כלום שהחובל בעצמו אף על פי שאינו רשאי פטור ואחרים שחבלו בו חייבים היא שחבלה בעצמה פטורה ואתה שחבלת בה צא ותן יד) לה ארבע מאות זוז:

רבי דוסתאי ברבי ינאי אומר אם בכרת *יד) וזרעת ברביעה ראשונה שוב ולך וזרע ברביעה שנייה טו) שמא ירד ברד לעולם וילכדו ראשונים ויתקיימו אחרונים כי אינך יודע איזה יכשר הזה או זה או שניהם נתקיימו בידך והם שניהם כאחת טובים שנאמר בבוקר זרע זרעך ולערב אל תנח ידך [וגו'] (קהלת י"א ו') טז). אם בכרת וזרעת ברביעה ראשונה ושניה שוב לך וזרע ברביעה שלישית שמא יבא שדפון לעולם

מעט אינה מוציאה כלום ב). רבי אליעזר אומר בבקר זרע את זרעך וגו' (קהלת י"א ו') (כשמועו) [כמשמעו] שאם (ביכמת) [בכרת] וזרעת שלא תשב ג) ותאמר די"י אלא זרע באחרונה שמא לא ירדו גשמים ויאבדו הראשונים או שמא יבא השדפון ויאבדו האחרונים או שמא אלו ואלו יוכשרו אינך יודע איזה יכשר הזה או זה. רבי עקיבא אומר אם העמדת תלמידים הרבה בנערותך שלא תשב לך ותאמר די"י אלא העמד בזקנותך והרבה תלמוד תורה כי אינך יודע. הוא היה אומר אם בא עני אצלך בשחרית ונתת לו איסר והלך לו ובא אחר

הערות לנו"א

ג) בהם ליתא בכי"א. ובכי"ע איתא שיקרבו במקום ונתקרבו. ד) עיין ברכות כ"ח ע"א סופרים פט"ו ה"י ולקמן פ"מ. ובספרים היה כתוב כאן סליק פירקא אבל כבר פתח הב"א פרק ג' בתחילת הפיסקא ועל פיו וע"פ נר"ב הגהתי גם אנכי. ה) בכי"ע המכריך סמרמוט וכו' וע' פאה פ"ט מ"ט ותוספתא פ"ג שם וכתובות ס"ח ע"א. ו) והמשבר כליו אינו וכו' בכי"ע. ז) הגר"א והב"י והכ"ר מוחקים פה מלת בחמתו וקמפרשי ליה משום ביזוי אוכלין או מבעט בטובה וא"כ. ח) המקרע בגדיו וכו' שיעבוד ע"ז וכו' עבוד ע"ז והולך ועובד ע"ז כי"ע וע"פ הוספתי ובספרים ליתא. וע' שבת ק"ה ע"ב ותוספתא דב"ק ה"ט וילקוט תהלים ר' תקע"ו ועפ"ז היה נראה להגיה עוד כאן והמפזר מעותיו בחמתו וצ"ע. ט) וא רישנה ואשא את אהותה בכי"ע. י) ע' תוספתא סוטה פ"ה ומכילתא מס' ויהי בשלה פ"ו. ובספרים סוף קוברין והגהתי ע"פ כי"ע. יא) ע' ב"ק פ"ח מ"ו ובגמרא שם צ' ע"ב ועפ"ז מותק הגר"א המלות שעבר על דברי רבי עקיבא וע' במפרשים שנדהקו לפרש זה אבל באמת אופן סיפורי מעשיות הולך ומשתנה בכל דור ודור והגדה שלנו פה תלאה הכל בר"ע לפי שהוא היה מקנא לכבוד ישראל ואמר אפילו עניים שבהם רואים אותם באלו הם בני חורין ובו' ע"ש בגמרא. יב) בכי"ע א"ל יתן לי זמן. בספרים כיצד ובנ"א לאחר שיצא ואנכי הגהתי ע"פ כי"ע. *יב) מלת שוה ליתא בכי"ע. **יב) באיסר בכי"ע וכן לקמן. יג) מה עשתה אותה אשה בכי"ע ועפ"ז הגהתי ובס' עשתה האשה וכן ליתא למלת את בספרים והגהתי ג"כ ע"פ הכי"ע. ובכי"ע ומנחת את ידיה וכו' וע' תוי"ט במשנה בב"ק ובספרי הרי"ף גי' הדרך תמים שם ומנחת על שערה *יג) אתן לה בכי"ע. יד) צא תן לה בכי"ע. *יד) כן הוא בכי"ע כאן וגם לקמן ובספרים ובכי"א בירדת והגר"א גריס הרשת וע' ב"ר פס"א וקהלת רבה פי"א וילקוט שם ותנחומא פ' חיי שרה וע"פ הילקוט נראה לגרוס אחרת אבל נוסחת הכי"ע נראה ישרה יותר ור"ל שהקדים וכן הגהתי. טו) בכי"א אל תשוב לך ברביעה שניה וכן לקמן ועתומ"י ובכי"ע אל תשב לך וכו'. טז) בב"ר שם ר"א אמר זרעת בבכיר זרע באפיל שאין אתה יודע איזה יכשר אם של אפיל אם של בכיר ואם שניהם כאחד טובים ע"כ והוא פירוש הפסוק בקהלת שם (י"א ו') כי אינך יודע וגו'. ובספרים או זה או שניהם נתקיימו בידך והם כאחת טובים (ואם שניהם כאחת רעים) ובכי"א גריס כאחד במקום כאחת ובכי"ע או זה ואם שניהם כאחד טובים אם

הערות לנו"ב

ב) ע' רבינו יונה למשנה זאת וז"ל כעין ששנינו בית שמאי אומרים אין מלמדים אלא לתלמיד הגון וצנוע וכשר וירא שמים שנאמר כל חשך טמון לצפוניו ובית הלל אומרים מלמדין לכל אדם מאה בשביל שיצאו מהם עשרה טובים ועשרה כדי שיצאו שנים ושנים לפי שאינכם יודעים איזה מהם יכשר זה או זה ואם שניהם כאחד טובים ע"כ. וע"ע מגן אבות ונחלת אבות למשנה זאת ונראה שיש להשלים האדר"נ ע"י פיסקא זו ואז יהיה ההמשך יותר מובן וע' נו"א ובהערות שם אות כ"ב ול'. ג) כמשמעו שאם ביכרת כן הוא בכי"ה ונראה (מהכי"ה שם נ"ז ע"ב) עוד דגרים שלא תמנע אבל הוא מסופק אצלי.

וישדפו ראשונות ויתקיימו אחרונות יז) כי אינך יודע איזה יכשר הזה או זה או שניהם כאחד טובים שנאמר בבקר זרע את זרעך וגו' (שם): רבי ישמעאל אומר אם למדת תורה בילדותך אל תאמר איני לומד בזקנותי אלא למוד תורה כי אינך יודע איזה יכשר יח). אם למדת תורה בשעת העושר אל תשב לך בשעת העוני. אם למדת תורה בשעת שביעה אל תשב לך בשעת רעבה יט). אם למדת תורה בשעת הריוח אל תשב לך בשעת הדחק לפי שטוב לו לאדם דבר אחד בצער ממאה בריוח כ) שנאמר בבקר זרע את זרעך ולערב אל תנח ידך (שם): רבי עקיבא אומר כא) [אם] למדת תורה בילדותך למוד תורה בזקנותך אל תאמר איני למד תורה בזקנותי כי אינך יודע איזה יכשר אם שניהם יתקיימו בידך או שניהם כאחת טובים שנאמר בבקר זרע את זרעך (שם) כב): רבי מאיר אומר אם למדת כג) מרב אחד כד) אל תאמר דיי כה) אלא לך אצל חכם [אחר] כו) ולמוד תורה ואל תלך אצל הכל אלא למי שהוא קרוב לך מתחלה שנאמר שתה מים מבורך ונוזלים מתוך בארך (משלי ה' ט"ו) כז): הוכה הוא לאדם שישמש [ארבעה] תלמידי חכמים כגון רבי אליעזר ורבי יהושע ורבי עקיבא [ורבי טרפון] שנאמר אשרי אדם שומע לי לשקוד על דלתותי יום יום לשמור מזוזות פתחי (שם ח' ל"ד) אל תיקרי דלתותי אלא דלת דלתותי כח). כי אינך יודע אם שניהם יתקיימו בידך אם שניהם כאחד טובים שנאמר בבקר זרע את זרעך (שם) כט): רבי יהושע *כט) אומר שא אשה בילדותך ושא אשה בזקנותך הוליד בנים בילדותך והוליד בנים בזקנותך אל תאמר איני נושא אשה אלא שא אשה והוליד בנים ובנות והרבה פריה ורביה בעולם כי אינך יודע אם שניהם יתקיימו בידך אם שניהם כאחד טובים שנאמר בבקר זרע את זרעך וגו' (שם). הוא היה אומר אם נתת פרוטה לעני שחרית ובא עני אחר ועמד לפניך ערבית תן לו כי אינך יודע אם שניהם יתקיימו בידך אם שניהם כאחד טובים שנאמר בבקר זרע את זרעך וגו' (שם) ל):

מעשה בחסיד אחד שנתן דינר לעני אחד לא) בשני בצורת הקניטתו אשתו הלך ולן בבית הקברות לב) ושמע שתי רוחות שמספרות זו עם זו ואומרת חדא לחברתה חברתי בואי לג) ונשוט בעולם ונראה מה פורענות באה

במנחה אל תאמר כבר נתתי לראשון (לא) [אלא] ד) מוטב תתן לאחרון כי אינך יודע. רבי יהושע בן קרחה אומר אם נשאת אשה בנערותך והולידה לך ומתה שלא תשב לך ותאמר דיי אלא בזקנותך הרבה פריה ורביה כי אינך יודע ה): הוא היה אומר הנותן עיניו באשתו שמא תמות ויירשנה או שמא תמות ויקח לו אשה אחרת סופה לקברו. וכן הנותנת עיניה בבעלה שמא ימות (ויירשנו) [ותירשנו] ו) ותקח לה איש אחר סופו לקוברה. היה גמול חסד ואמת ואעשה כפועל שלא יהו אומר עני הוא וסופו ליצרך לבריות ז). [הזורק מעותיו והטורף פתו בחמתו סופו להצטרך לבריות]. המשבר את כליו והקורע את בגדיו כאילו עובד ע"ז שהיום אומר לו

הערות לנו"א

שניהם נתקיימו בידך טובים ואם שניהם כאחד טובים ע"כ והשיבוש מבואר ועי' מפרשים ואנכי הגהתי לפי המשמעות בהתומ"י לפי שהמשך הענינים לקמן מורה על זה וקרוב מאד שהמלות ואם שניהם כאחת רעים מקומם בפיסקא שאח"ז. יז) בספרים כאן שנאמר ומחקתי ע"פ הגר"א וכב"י מתחלת פיסקא זאת אם בכרת וזרעת ברביעה שניה וכו'. יח) כך הוא גי' התומ"י אלא דגריס בר' יוסי ובכי"ע רבי ישמעאל אומר למוד תורה בזקנותך ואל תאמר איני למד אלא למוד תורה ובכי"א ואל תאמר איני למד תורה וכו'. יט) הגהתי ע"פ הכ"י ובספרים ת ש ו ב ובכי"ע בשעת רעב. כ) בריוח שנאמר כי אינך יודע אם שניהם כאחת טובים שנאמר וכו' בספרים והוגה ע"י התומ"י כבפנים ובכי"ע שנאמר הב' ליתא ומהריוח שנתון שם לפני מלת בבוקר נראה כי הוא פתיחה לדברי ר"ע דלקמן ובעיקר הדברים עי' במקומות הנרמזות לעיל אות י"ד וע"ע שהש"ר פ"ת. כא) בכי"ע ר"ע אומר למוד תורה בזקנותך אל תאמר וכו'. כב) עי' לעיל אות י"ד וע"פ הדוגמאות הרמוזות שם יש לנקד כאן מלת למדת בהירק הלמ"ד מבנין פעל והיינו אם למד לתלמידים או להשלים כאן המאמר על פי הנוסחא ביבמות שם היו לו תלמידים בנערותו יהיו לו תלמידים בזקנותו וכו' ע"ש כי עכ"פ עיקרה של כל פיסקא זאת היא רק מפני העמדת תלמידים וכל השאר הוא רק אגב גררא וגררא דגררא ואם לא נפרש או נגיה כנ"ל אז יהיה העיקר הסר מן הספר. כג) למדת תורה בכי"ע. כד) ואמצתו בכי"ע ולא אדע לכוון. כה) די בכי"א. כו) כן הוא בכי"ע ובספרים ליתא למלת אחר. כז) עי' ע"ז י"ט ע"א וילקוט משלי רמז התקל"ז ולפי הילקוט היה נראה להגיה ואל תלך אצל הכל מתחלה אלא למי שהוא קרוב לך וע"ע לקמן פכ"ו. כח) עי' נו"ב פי"ח וע"פ הוספתי מלת ר' טרפון ואות ד ל י ת דריש ארבעה והמפרשים נדחקו מאד בזה. ובכ"י איתא ג' תלמידים כגון וכו' אלא דלת דלתי וכבר הוגה בספרים ת"ח ודלתותי. כט) זה הוא הסיום מדברי ר' מאיר דלעיל. *כט) ר' יהודה אומר בכי"ע. ל) ועמד לפניך ערבית תן לו ואם לאו פטרהו מיד כי אינך יודע אם שניהם בידך נתקיימו וכו' כן הוא בכי"ע ובל"ס הכל הוא ע"י טעות המעתיק בשיגרא דלישנא לקמן פ"ו. ובעיקר הדברים עי' בהדוגמאות הנרמזות לעיל אות י"ד ואגב דברי ר' יהושע אלו שנשנו אגב דברי ר"ע נשנו ג"כ הנך בבות דהנוטל פרוטה מן הצדקה ומהשחתת כלים ובדרך אגב דאגב הביא גם כן המעשה דעם האשה פה ובנו"ב הסדר ישר יותר. לא) הגהתי ע"פ הכי ע ובספרים דינר אחד לעני אחד. לב) הקברות בין שתי נפשות בכי"ע ובקצת ספרים הוגה כאן ע"י הש"ס בברכות י"ח ע"א הקברות [בער"ה] וא"צ ומספר הסידים סי' תנ"ב נראה שלפניו היתה הגירסא שמעשה זאת אירעה בליל הושענא רבא. לג) צאי בכי"א ובכי"ע נצא.

הערות לנו"ב

ד) הגהתי ע"פ הנו"ש. ה) עי' נו"א פ"ג אות י"ד ונוסחא שלנו פה חלוקה מכל אותם המקומות הרמוזים שם. ו) הגהתי ע"פ הנו"ש ועי' נו"א ובתוספתא סוטה הרמוזה בהערות שם ונראה שמלת ותירשנו רק אגב שיטפא באה לכאן דהא האשה אינה יורשת הבעל. ז) בנו"ש הנוסחא היה גומל חסד ואמר אלך ואעשה כפועל שלא יאמרו עני שמא יצטרך לבריות ע"כ ואולי יש להגיה היה גומל חסד ואמר לו עשה עמי כפועל שלא יאמרו עני הוא סופו להצטרך לבריות

לעולם אמרה לה חברתי איני יכולה לצאת מפני שקבורה לד) אני במחצלת של קנים. אלא לכי את ומה שאת שומעת אמרי לי. הלכה ובאתה אצלה אמרה לה חברתה כלום שמעת מאחורי הפרגוד מה פורענות באה לעולם. אמרה לה שמעתי שכל לה) הזורע ברביעה ראשונה ברד מלקה אותו. הלך הוא וזרע ברביעה שניה. של כל העולם ברד לקה אותה ושלו לא לקה לו). לשנה אחרת הלך ולן בבית הקברות לז) ושמע שתי רוחות שמספרות זו את זו ואומרת אחת לח) לחברתה בואי ונישוט בעולם ונראה מה פורענות באה לעולם. אמרה לה חברתי [לא כך אמרתי לך] לט) איני יכולה לצאת מפני שאני קבורה מ) במחצלת של קנים אלא לכי את ומה שאת שומעת אמרי לי. הלכה ובאתה אצלה אמרה לה כלום שמעת מאחורי הפרגוד. [אמרה לה] מא) שמעתי שכל הזורע ברביעה שניה שדפון מלקה אותו. הלך וזרע ברביעה ראשונה. בא שדפון לעולם של כל העולם מב) נשדף ושלו לא נשדף מג). אמרה לו אשתו מפני מה פורענות שבא לעולם של כל העולם לקה ונשדף ושלך לא לקה ולא נשדף מד). ספר לה כל המעשה מה). לימים נפלה קטטה בין אשתו של אותו חסיד לבין אמה של [אותה] ריבה מו) אמרה לה לכי [ואראך] מז) בתך שהיא קבורה במחצלת של קנים. לשנה אחרת הלך ולן בבית הקברות מח) וישמע אותן שתי רוחות שמספרות זו את זו. אמרה לה חברתי בואי מט) ונשוט בעולם ונישמע מה אומרים אחורי הפרגוד. אמרה לה חברתי הניחי לי דברים שבינך לביני כבר נשמעו בין החיים נ) :

מעשה בחסיד אחד שהיה רגיל בצדקה פעם אחת הלך וישב בספינה נא) בא הרוח וטבע ספינתו בים. ראהו רבי עקיבא ובא לפני ב"ד נב) להעיד על אשתו להנשא. עד שלא הגיע עת לעמוד בא אותו האיש ועמד לפניו. א"ל את נג) הוא שטבעת בים א"ל הן. ומי העלך מן הים א"ל צדקה שעשיתי היא העליתני מן הים. א"ל מאין אתה יודע א"ל כשירדתי למעמקי מצולה שמעתי קול רעש גדול מגלי הים שזו אומר לזו וזו אומר לזו רוצו ונעלה את האיש הזה מן הים שעשה צדקה כל ימיו נד). באותה שעה פתח ר' עקיבא ואמר ברוך אלהים אלהי ישראל שבחר בדברי תורה ובדברי חכמים שדברי תורה ודברי חכמים קיימין הם לעולם ולעולמי עולמים שנאמר שלח לחמך על פני המים כי ברוב הימים תמצאנו (קהלת י"א א) ועוד כתב נה) וצדקה תציל ממות (משלי י' ב') נו) :

מעשה בבנימין הצדיק שהיה ממונה על קופה של צדקה ובאתה אשה אחת לפניו אמרה לו רבי פרנסני. אמר לה העבודה שאין נז) בקופה של צדקה כלום. אמרה לו רבי אם אין אתה מפרנסני נמצאת הורג אלמנה ושבעה בנים נח). עמד ופרנסה משלו. לימים חלה בנימין הצדיק והיה מצטער על המטה. אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה רבונו של עולם אתה אמרת כל המקיים נפש אחת מישראל נט) כאלו קים עולם מלא בנימין הצדיק שקיים אלמנה ושבעה ס) בנים על אחת כמה וכמה והוא מצטער בצער חולי זה סא) על המטה. מיד בקשו עליו רחמים וקרעו לו גזר דינו והוסיפו לו כ"ב שנה על שנותיו סב) :

יצרו שבר את כליך וקרע כסותך ולמחר הוא אומר לו לך ועבוד ע"ז והוא שומע לו ח) :

רבי יהודה אומר על ג' דברים העולם עומד על הקנאה ועל התאוה ועל הרחמים ט) ועוד בג' דברים נברא העולם בקול ובנעימה ובמראה י) :

הערות לנו"א

לד) שקבורה הייתי בכי"ע. לה) שמעתי שכל ליתא בכי"ע. לו) בכי"ע של כל העולם נלכד ושלו נמלט. לז) הקברות בין שתי נפשות בכי"ע. לח) מספרות זו עם זו ואומרת הדא לחברתה בכי"ע. לט) אמרה לה חברתי ליתא בכ"י והוגה בספרים ע"פ ברכות שם. מ) שקבורה אני בכי"ע. מא) ליתא בכ"י והוגה בספרים ע"פ ברכות שם. מב) של ליתא בכי"ע. מג) ושלו נמלט בכי"ע. מד) העולם כולו נלכד ושלך נמלט בכי"ע. מה) סח לה כל הדברים בכי"ע. מו) מלת אותה ליתא בכ"י והוגה ע"פ הש"ס שם. מז) ליתא בכי"א והוגה בספרים כנ"ל ובכי"ע אמרה לך בבתך וכו'. מח) בין שתי נפשות בכי"ע. מט) שמספרות זו עם זו ואומרת הדא לחברתה צאי ונשוט בכי"ע. נ) בעיקר הדברים ע' ברכות ובד"ם שם וילקוט קהלת פי"א ויש לדון משם קצת שמעשה זאת היתה סדורה לפניו אחרי דברי ר' דוסתאי וצ"ע. נא) ויישב לו בכי"ע. נב) לפני ב"ד ליתא בכ"י ועתומ"י. נג) ולא את בכי"ע. נד) קול רעש גדול שמעתי שזה אומר לזה וכו' שנמצא בצדקה וכו' בכי"ע ועתומ"י. נה) ועוד כתיב וכו' ממות ליתא בכי"ע. נו) ע' יבמות קכ"א ע"א וקה"ר פי"א ונראה שמעשה זאת הורכבה משתיהן שם וע"ע ילקוט קהלת שם שדבריו לקוחים מאת האדר"נ וע"ש על השינוים. נז) אין בכי"ע. נח) בהרתי בנוסחת הנ"א לפי שקרובה יותר לנוסחת הגמרא בב"ב י"א ע"א וגם שהמספר ז' יותר רגיל וע"ע בד"ס שם. ובספרים עוד הנני מתה וארבעה בני ובכ"י נמצאת הורג אלמנה וארבעה בניה. נט) נ"א מישראל מעלה עליו הכתוב ועתומ"י ובכ"י ליתא. ס) כנוסחת הנ"א ובספרים ובכ"י וארבעה בנים. סא) בכ"י הולי זה ליתא. סב) בב"ב שם ליתא להך סיום דבקשו עליו רחמים אבל בילקוט קהלת י' איתא ע"ש (הציון פסיקתא שם בטעות והכל הוא מהאדר"נ). וע"ע באלפא ביתא דבן סירא ח' ע"ב הוצאת הרמש"ש.

הערות לנו"ב

אבל לא מצאתי שום סמך לזה. ח) ע' לעיל אות ו' ובבא דהזורק וכו' הוספתי ע"פ הנו"ש. ט) לא מצאתי דוגמא לזה רק בספרו של דוקעס על הקירות בלשונות הרבנים עמוד מ"ט בשם מעשה תורה כ"י שמביא שלשה מדות טובות ברא הקב"ה בעולמו ואלו הן יצר הרע וקנאה ורחמים אם אין יצה"ר אין כל בריה מתעסק בפריה ורביה אם אין קנאה אין כל בריה מתעסק בנטיעה אם אין הרחמים אין העולם עומד ע"כ. וע"ע יומא ס"ט ע"ב וב"ר פ"ט כ"ז וקהלת רבה ב' בפ' וסבותי. י) ע' נו"א ספ"ד ובהערות שם ונראה דהנך תרי בבות מקומם אחרי דברי שמעון הצדיק דלקמן.

פרק ד

שמעון הצדיק היה משירי אנשי כנסת הגדולה הוא היה אומר על שלשה דברים העולם עומד על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים א):

על התורה כיצד הרי הוא אומר כי חסד חפצתי ולא זבח ודעת אלהים מעולות (הושע ו' ו') מכאן לעולה שהיא חביבה מזבחים ב) מפני שהעולה כולה כליל ג) לאישים שנאמר והקטיר הכהן את הכל המזבחה (ויקרא א' ט') ובמקום אחר הוא אומר ויקח שמואל טלה חלב אחד ויעלה עולה כליל לה' (שמואל א' ז' ט') ד). ותלמוד תורה ה) חביבה לפני המקום מעולות לפי שאם אדם למד תורה יודע דעתו של מקום שנאמר אז תבין יראת ה' ודעת אלקים תמצא (משלי ב' ה'). מכאן ו) לחכם שיושב ודורש בקהל שמעלה ז) עליו הכתוב כאלו הקריב חלב ודם לגבי מזבח:

שני תלמידי חכמים שיושבים ועוסקים בתורה ועברה לפניהם כלה או מטה של מת אם בידן כדי צרכן אל יבטלו ממשנתן ואם לאו יעמדו וישננו ויקלסו לכלה וילוו למת ח): מעשה ברבי יהודה בר אלעאי ט) שהיה יושב ושונה

פרק ה

שמעון הצדיק היה משיירי כנסת הגדולה הוא היה אומר על ג' דברים העולם עומד על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים א): וכן את מוצא שלא גלו עשרת השבטים אלא בעון בטול תורה שנאמר לכן גלה עמי מבלי דעת וגו' לכן כאכול קש לשון אש וגו' (ישעי' ה' י"ג וכ"ד) ב). וכן את מוצא שלא (גלה) [גלו] שבט יהודה ובנימין אלא בעון בטול תורה שנאמר כה אמר ה' על שלשה פשעי (ישראל) [יהודה] ועל ארבעה לא אשיבנו (עמוס ב' ד') מפני מה על מאסם [את תורת ה'] (שם) וכן [הוא אומר] ושלחתי אש ביהודה (שם ה'). וכן את מוצא שלא חרבה ירושלים אלא בעון בטול תורה שנאמר מי נתן למשיסה יעקב וגו' (ישעי' מ"ב כ"ד) [ומפני מה] ולא (אבוא) [אבו] בדרכיו הלוך ולא שמעו בתורתו (שם) [לפיכך] וישפוך עליו חמה אפו (שם כ"ה). וכן את מוצא שלא גלת הארץ אלא בעון בטול תורה [שנאמר לכן שמעו הגוים ודעי עדה את אשר בם הנה אנכי וגו' ותורתי וימאסו בה] (ירמי' ו' י"ח וי"ט) ג). וכה"א מי האיש החכם ויבן זאת (שם ט' י"א) [וכתיב בתריה] ויאמר ה' על עזבם את תורתי (שם שם י"ב) ד):

ועל העבודה זו עבודת בית המקדש. וכן את מוצא כל זמן שהיתה עבודת בית המקדש קיים היתה ברכה בעולם והזול מרובה והדגן מרובה והיין מרובה ובני אדם אוכלים ושובעים והבהמה אוכלת ושובעת שנאמר ונתתי עשב בשדך לבהמתך (דברים י"א ט"ו) ה) משחרב בית המקדש נסתלקה ברכה מן העולם שנאמר השמרו לכם פן יפתה לבבכם וסרתם וגו' וחרה אף ה' בכם (שם י"א ט"ז וי"ז). וכה"א (ויקרא) [ואקרא] ו) חורב על הארץ ועל ההרים (חגי א' י"א). וכה"א מהיותם בא אל ערמת חטים עשרים והיתה עשרה [וגו'] (שם ב' ט"ז) ז) ואחד אינו אומר כן אלא והיתה עשרים: מפני מה היין לוקה יותר מן הדגן ח) מפני שהוא מין קללה ר' אומר ט) לא משום כן אלא שדורכים אותו בטומאה. [וכה"א זרעתם הרבה והבא מעט (שם) משבטל העומר. אכל ואין לשבעה (שם) משבטל לחם הפנים. שתו ואין לשכרה (שם) משבטלו הנסכים. לבש ואין לחום לו (שם) משבטלו] י) בגדי כהונה יא). והמשתכר משתכר אל צרור נקוב (שם) משבטלו שקלים. וכן הוא אומר כי תאנה לא תפרח (חבקוק ג' י"ז) משבטלו הבכורים. ואין יבול בגפנים (שם) משבטלו (נסיכים) [נסכים] נסכי יין יב). כחש מעשה זית (שם) משבטל שמן המאור ושמן המשחה. ושדמות לא עשה אכל (שם) משבטלו התנופות. גזר ממכלה צאן (שם) משבטלו התמידים והמוספים. ואין בקר ברפתים (שם) משבטלו

הערות לנו"א

פ"ד א) ע' אבות פ"א מ"ב. ב) מדאפקה עולה מכלל זבחים דרישא מכאן שהיא השובה (ב"י בשם המפרש) וטעם החשיבות הוא מפני שהיא כליל. וע' במדבר רבה פי"ב ס"ה. ג) כליל ליתא בכי"ע. ד) בכ"י במקום אחר ועתומ"י והוא רק ראיה שהיא כליל ובכי"ע ליתא ג"כ למלת אחד אחר טלה חלב לקמן. ה) תורה הא אם למד תורה יודע וכו' בכ"י ועתומ"י. ו) מכאן ליתא בכ"י ועתומ"י. ז) מעלה בכ"י ובלומר בזה שמלמד את הצבור הוא ככהן העומד ומשרת לא בעדו רק לכפר על ישראל (משמע ממהרי"ץ) ובכי"ע כאלו חלב ודם הקריב וכו'. ח) כן הוא הנוסחא בהגמרא שלפני ובכי"א ובקצת ספרים וישננו לכלה ויקלסו למת ובתומ"י עוד נ"א וישמחו לכלה ויקלסו למת וע' ירושלמי פסחים פ"ח ה"ז ובנ"ש אבל כל הנוסחאות מסופקות ואינן מישבין את הדעת ואולי יש להגיה ויעמדו ממשנתן וכו' וצ"ע וע' עוד לקמן אות ט"ז. ט) מעשה בר אלעאי ב' פעמים בכי"ע.

הערות לנו"ב

פ"ה א) ע' אבות פ"א מ"ב. ב) בכי"ר לכן גלה עמי אין כבוד וגו' ותקנתי כבפנים. ג) בכי"ר חסר ותקנתי ע"פ כי"ה אלא ששם כתוב ודעו עדה וגם הוספתי המלות ותורתי וימאסו בה. ד) ע' סנהדרין צ"ז ע"ב וירושלמי חגיגה פ"א ופתיחתא דאיכה רבתי קצת מעין זה. ה) דריש ולעבדו במקרא שקודם זה כמשמעו כלומר עבודת בית המקדש ע"י הקרבנות. וכן ועבדתם אלהים אחרים שיהיו מקריבים לע"ז. ו) הגהתי כפי לשון המקרא. ז) בל"ם חיסור לשון יש כאן וע' בנ"א פ"ד ובהערות שם אות כ"א ונראה להגיה פה כזה היה לו לומר עשרים וחמשה בדרך שאמר בחטים אינו אומר כן וכו' לפי שהיין לוקה ביותר. ח) מן הדגן ליתא בכי"ה וע' יומא ע"ו ע"ב. ט) בכי"ה רבי מאיר וכפי הנראה סמיכות המקראות שם בהגי דריש דמדבר בטומאה והיין שאינו צריך להכשר עלול יותר לטומאה מהחטים. י) נוכחת כי"ר כזה וא' לש"ב משבטלו נסכים לב' וא' לח' לוי משבטלו הנסכים והחסרון והקטיעות נראים לעין. וע' בנ"ש וגם שם הנוסחא קטועה ומשובשת וע' דוגמאות לזה המאמר בתנחומא תצוה וילקוט נביאים תקס"ה וחגי בפ"ז וגם בפירש"י שם ואנכי הצגתי הנוסחא בפנים ע"פ כי"ה. יא) בגדי כהן גדול בכי"ה. יב) ונסכי יין בכי"ה ונראה שהוא ערבוב ב' נוסחאות.

לתלמידיו ועברה כלה ואחז בידו י) כדי צרכו והיה משנין יא) בה עד שעברה הכלה מלפניו: שוב מעשה ברבי יהודה בר אלעאי שהיה יושב ושונה לתלמידיו ועברה כלה לפניו. אמר [להם] יב) מהו זה. אמרו לו כלה שעברה. אמר להם בני עמדו והתעסקו בכלה שכן מצינו בהקב"ה שנתעסק בכלה שנאמר ויבן ה' אלהים את הצלע (בראשית ב' כ"ב) הוא נתעסק יג) בכלה אנו על אחת כמה וכמה. והיכן מצינו שהקב"ה נתעסק בכלה שנאמר ויבן ה' אלהים את הצלע (שם ב' כ"ב) שכן קורין בכרכי הים לקלעיתא *יג) בנאיתה. מכאן שתקנה הקב"ה להוה וקשטה ככלה יד) והביאה אצל אדם טו) שנאמר ויביאה אל האדם (שם ב' כ"ב). פעם אחת נעשה הקב"ה שושבין לאדם מכאן ואילך אדם קונה שושבין לעצמו שנאמר עצם מעצמי ובשר מבשרי (שם ב' כ"ג). פעם אחת נטלה חוה מאדם מכאן ואילך מקדש אדם את בת חבירו טז):

על העבודה כיצד כל זמן שעבודת בית המקדש קיימת העולם מתברך על יושביו וגשמים יורדין בזמנן שנאמר לאהבה את ה' אלהיכם ולעבדו בכל לבבכם ובכל נפשכם ונתתי מטר ארצכם בעתו יורה ומלקוש ונתתי עשב בשדך

זבחי שלמים יג). למחר כשיבנה בית המקדש מהו אומר ונבנתה (העיר) [עיר] על תילה [וגו'] ויצא מהם תודה וקול משחקים (ירמי' ל' י"ח וי"ט). ואני בה' אעלוזה [וגו'] אלהים ה' חילי וגו' (חבקוק ג' י"ט) יד):

פרק ו

וכשבא אספסיאנוס והקיף את א) ירושלם שרה כנגד חומת ירושלם (אמר) [ואמר] לאנשי ירושלם שברו ב) ממנו קשת אחת וחץ אחד ואלך מעליכם בשלום. אמר להם פעם ראשונה ופעם שנייה ולא קבלו ג). אמר להם ריב"ז גורמין אתם לעיר הזאת שתחרב ולבית הזה שישרף. אמרו לו כשם שיצאנו על השרים הראשונים והרגנום כך נצא על (אלו ונהרגם) [זה ונהרגנו כל דבר ודבר שהיה ריב"ז אומר להם] היו כותבים אותם ד) בשטרים וקושרים אותן בחצים וזורקים אותם ה) חוץ להומה (ואמר) [ואומרים] ריב"ז אוהבו של מלך. כיון שראה ריב"ז שלא רצו לישמוע לו אמר לתלמידיו חברים עמדו והוציאוני מכאן. נתנו אותו בארון של עץ נטל ר' אליעזר בראשו ור' יהושע (ר' יהודה) ברגליו. היו משמשין ו) והולכין עד שהגיעו לפתח של מדינה. כיון שהגיעו לפתח של מדינה אמרו להם עמדו ופתחו לנו כדי שנצא ונקברנו. אמרו [להם השוערים] לא נפתח ז) עד שנדקרנו בחרב ח) בתחלה. אמרו להם ט) גורמים אתם שתוציאו שם רע למדינתכם למהר יהו אומר אף לרבן יוחנן י)דקרו. ובסוף עמדו ופתחו להם. כיון שיצא ריב"ז חוץ מפתחה של ירושלים הלך ושאל בשלומו של (מלך) אספסיאנוס יא) כדרך (ישואלין) [ששואלין] בשלומה של מלכות [א"ל אי רידומני אימפוטרין. א"ל את הוא בן זכאי א"ל הן] יב). א"ל הגיתני יג). א"ל אל תירא כתוב בידינו שאין הבית הזה חרב אלא ביד מלך שנאמר והלבנון באדיר יפול (ישעי' י' ל"ד). מסרו לשני פקידים. לאחר ג' ימים באו לו אגרות מרומי. א"ל מת (מרון רומי המלך) מלך [נירון] והמליכוך בני רומי יד). שלח וקרא לרבן יוחנן טו) א"ל שאל לך שאלה. א"ל שואל אני ממך את יבנה ואלמוד בה תורה ואעשה בה ציצית טז) ואעשה בה שאר כל המצות. א"ל הרי היא נתונה לך במתנה יז):

הערות לנו"א

י) בידן (ועשו) כדי צרכן בכ"י ותיבת ועשו היא רק תלויה בין השיטות והעיקר הוא שיש להגיה ואחז בדין (של הדס) בידו וכו' וע' לקמן אות ט"ז. יא) משננין בכי"ע על הגליון. יב) הגהתי ע"פ כי"ע ובספרים ליתא. יג) מתעסק בכ"י *יג) והיכן מצינו שנתעסק בכלה וכו' שכן קורין בכרכי הים וכו' בכי"ע. ובספרים וכן בכ"י קורין לכלה והגהתי ע"פ הב"י והגר"א וע"ע לקמן אות ט"ז. יד) וקשטה וכללה בכ"י. טו) אל האדם בכי"ע. טז) ע' כתובות י"ז ע"א ומגילה ג' ע"ב וכ"ט ע"א וב"ר פ"ח וע"ע ברכות ס"א ובנ"ש וב"ר ריש פי"ח ובנ"ש ובירושלמי הגיגה פ"ג ה"ז. והנה כל אלה הדוגמאות וכל הגהות המפרשים פה אינם מספיקים להניח את הדעת בהבנת פיסקא זאת. והקטיעות והסירוס ניכר מתוכה. ומצאתי בס' מדרש הגדול כ"י ששנויה שם פיסקא זאת בפ' בראשית ואנכי מעתיקה פה וז"ל מעשה בר' יהודה ב"ר אלעאי שהיה יושב ושונה לתלמידיו ועברה כלה לפניו אחז בידו שרביט של הדס והיה משענן (פי' מנופף) בו עד שעברה כלה מלפניו. שוב מעשה בר' יהודה ב"ר אלעאי שהיה יושב ושונה לתלמידיו עברה כלה לפניהם אמר להם בני עמדו והתעסקו בכלה שהרי מצינו בהקב"ה שנתעסק בכלה והלא הדברים ק"ו ומה אם הקב"ה נתעסק בכלה אנו על אחת כמה וכמה. ומנין שקילע הקב"ה לחוה שנאמר ויבן ה' את הצלע שכן בכרכי הים קורין לקלעיתא בניתא מלמד שתיקנה הקב"ה לחוה וקישטה וכיללה והביאה אל האדם שנאמר ויביאה אל האדם פעם אחת נעשה הקב"ה שושבין לאדם מכאן ואילך אדם קונה שושבין לעצמו. ויאמר האדם זאת הפעם עצם מעצמי פעם אחת ניטלה חוה מן האדם מכאן ואילך אדם מקדש את בת חבירו ע"כ. והקורא ידון מעצמו מה שיש להגיה בנוסחתינו פה. ובענין ההמשך הנה

הערות לנו"ב

יג) שלמים וזבחים בכי"ה. יד) ע' במקומות הנרמזים לעיל אות י' וע"ע ב"ר פ' כ"ג ע"ש.

פ"ו א) על בכי"ה. ב) ע' נו"א שם ואולי צ"ל שגרו. ג) עליהם בכי"ה וכן בנו"ש. ד) בשטרים ליתא בכי"ה. ה) וקושרין אותם וזורקין אותן בחצין מחוץ לחומה בכי"ה. ו) משתמשים בכי"ה. ז) לא נפתה ליתא בכי"ה. ח) בחרב ליתא בכי"ה. ט) השיבו להם ר' אליעזר ור' יהושע בכי"ה. י) את רבן (ומלת יוחנן ליתא) בכי"ה. יא) בשלומה של אספסיאנוס בכי"ה וע' בנו"ש. יב) כן הוא בכי"ה ובל"ס צ"ל מי דומיני והוא לשון רומי ור"ל אדוני המלך וע' ערוך השלם ערך אימפירטור ע"ש ובנו"ש יובי דומני מלכא וצ"ל ביבי דומיני והוא ג"כ לשון רומי ור"ל יחי אדוני המלך וע' באיכה רבתי וכמ"כ בשם בעל הערוך שם. יג) מלשון ויגה בני איש. יד) הגהתי ע"פ הנו"ש ובכי"ה מת מרון קיסר. טו) לרבן ליתא בכי"ה. טז) בנו"ש ליתא ואולי הוא שיגרא דלישנא מתפילה תפילין וציצית וע' בנו"א פ"ד. יז) בעיקר הדברים ע' במקומות הנרמזים בנו"א פ"ד אות ע"ד ונוסחא זו נוטה יותר להאיכה רבתי מנו"א.

לבהמתך (דברים י״א י״ג) יז). ובזמן שאין עבודת בית המקדש קיימת אין העולם מתברך על יושביו ואין הגשמים יורדין בזמנן שנאמר השמרו לכם פן יפתה לבבכם וגו׳ ועצר את השמים ולא יהיה מטר (שם ט״ז) יח) וכן הוא אומר שימו נא לבבכם מן היום הזה ומעלה מטרם שום אבן על אבן בהיכל ה׳ מהיותם בא יט) אל ערמת עשרים והיתה עשרה בא כ) אל היקב לחשף המישים פורה והיתה עשרים (חגי ב׳ ט״ו וט״ז). מפני מה לא נאמר ביקב עשרים והיו עשרה כשם שנאמר בחטים עשרים לפי שיקב סימן טוב יותר מחטים ללמדך שכל זמן שהיין לוקה סימן רע לכל השנה כולה כא). אמרו ישראל לפני הקב״ה רבונו של עולם מפני מה אתה עשית לנו כך כב). השיבן רוח הקודש פנה אל הרבה והנה למעט [וגו׳] יען ביתי אשר הוא חרב ואתם רצים איש לביתו (שם א׳ ט׳) כג) ואם אתם תעסקו בעבודת בית המקדש אני אברך אתכם כבתחלה כד) שנאמר כה) שימו נא לבבכם [וגו׳] מיום כ״ד לתשיעי למן היום אשר יוסד היכל ה׳ [וגו׳] העוד הזרע במגורה ועד כו) הגפן והתאינה והרמון ועץ הזית לא נשא מן היום הזה אברך (שם ב׳ י״ח וי״ט) הא למדת שאין כז) עבודה שהיא חביבה לפני הקב״ה יותר מעבודת בית המקדש:

פרק ז

וכשבא אספסיאנוס והקיף את ירושלם שרה כנגד מזרחה של ירושלים עמדו כל הסיקרין א) ושרפו כל האוצרות שהיו בירושלים. חשבו שלא להשאיר מחיה. והיו אנשי ירושלם שולקין תבן ושותין את מימיו ויוצאים ועושים מלחמה עמהם והורגים בהם. כיון שראה אספסיאנוס צואתן של אנשי ירושלים שלא היה בהן מין דגן ב) קרא לכל חיילותיו אמר להן בואו וראו בני אדם רעבים וצמאים יוצאים ועושים מלחמה עמכם והורגים בכם אילו היו אוכלים ושותים על אחת כמה וכמה ג). הביאו לו (נצרים) [נסרים] של עץ עשאן כמסובך ד) וכמין קלעים ה) עשאן שתי פגושות ו) היו ז) מזרקין בהן לחומה עד שנפרצה ח) [עשה] קשת של זיר נתן בתוכה ראש חזיר היו ט) מפקעין כמכליב י) ויורדים עד שעלה יא) על (הביברים) [האיברים] שעל גבי המזבח וטמאתו. חרבו את כל ירושלים עד שהגיעו להיכל. כיון שהגיעו להיכל אמרו זה לזה מי יכנס להיכל תחלה. וישם היה אדם רישע טיטוס בן אשתו יב) של אספסיאנוס יג) (עז פנים) [העז פניו] ונכנס לקיים עליו העז איש רשע בפניו (משלי כ״א כ״ט. ולא עוד אלא שנטל את יד) הסייף וגדר טו) את הפרוכת לקיים עליו [מה] שנאמר ירוץ אליו בצואר בעבי גבי מגיניו (איוב ט״ו כ״ו) טז) ולא עוד אלא שמישך את הזונה והכניסה לבית קדש הקדשים והתחיל מחרף ומגדף ומנאץ ומרקק כלפי מעלה ואומר זה הוא שאמרתם שהרג את סיסרא ואת סנחריב הרי אני בביתו וברשותו אם יש בו כח יצא ויעמוד כנגדי לקיים (עליו) [מה שנאמר ואמר] אי אלהימו צור חסיו בו אשר חלב זבחימו יאכלו (דברים ל״ב ל״ז) יז). אבא חנן אומר ה׳ אלהי צבאות מי כמוך חסין יה (תהלים פ״ט ט׳) חסין אתה שאתה שומע חירופו וגידופו וניאוצו של רשע הזה ושותק למחר כשתמלא הסאה שלו תביא עליו יח) את הפורענות לקיים מה שנאמר במלאת ספקו יצר לו (איוב כ׳ כ״ב) יט). עשה כמין כ) גרדנפא ופרק בה את המנורות ולקט את כלי בית המקדש כא) ומלא ג׳ ספינות אנשים ונשים וטף כב) לילך ולהשתבח במדינת הים שנאמר ראיתי רשעים קבורים ובאו וממקום קדוש יהלכון וגו׳ (קהלת ח׳ י׳) כג) עלה לו לספינה עמד הנחשול [לטובעו] בים כד). עמד לו על גבי (ספינה) [הספינה] התחיל מגדף ומחרף כה) ומנאץ ומרקק [כלפי מעלה] אמר כשהייתי בביתו וברשותו לא היה בו כח לבוא ולעמוד כנגדי ועכשיו כאן קדמני דומה שאין (כה) [כחו] של אלוה של

הערות לנו״א

כבר העיר המהרי״ץ שמקומה בבבא דג״ח וכן מוכח להדיא בנו״ב פ״ח ע״ש. יז) ונתתי עשב בשדך לבהמתך ליתא בכי״א. יח) ע׳ ספרי דברים פ״י מ״א בפסוק ולעבדו וב״ר פ׳ ס״ג סי״ג. יט) פן יפתה לבבכם בהיותם בא והשאר חסר בכ״י ועתומ״י. כ) ובא בכ״י. כא) בכי״ע לפי שהיקב סימן רע יותר מן החטים ללמדך שכל זמן שהיין לוקה סימן רע לעולם ובכי״א סימן יותר וכו׳. ונוסחא זו קרובה יותר לאותה שהביא רש״י בפירושו לחגי שם ובאמת כל הנוסחאות מגומגמות ויש לתקן אותם ע״פ הירושלמי דסוטה פ״ט הט״ו כזה והיתה עשרים והמשה אין כתיב כאן אלא והיתה עשרים וע״ע בנו״ב פ״ה. כב) את עשית לנו כל כך בכ״י ועתומ״י. כג) רוח הקודש יען ביתי בכ״י ועתומ״י. כד) כתהילה בכ״י, כה) שנאמר העוד זרע בכ״י והשאר חסר ועתומ״י. כו) ועד ליתא בכי״ע ובקצת ספרים ועוד ועתומ״י. כז) שאין לך בכי״א ובכי״ע אין

הערות לנו״ב

פ״ז א) עמדו הסיקין בכי״ה. ב) שאין בהם וכו׳ בכי״ה. ג) ע׳ איכה רבתי פ״א ואדר״נ נו״א פ״ו. ד) בכי״ה כמסיבך. וע׳ בר״ה פ״ג מ״ג ונראה שהוא מין מכונה לקלע בה. ה) כמין קלעים ליתא בכי״ה. ובנו״ש במין כלונסות ואולי הוא מהוספה על הגליון כעין פירוש למסובך. ו) בנו״ש ועשאן כמין שתי פגושות וע׳ בערוך ערך פגז וערך פגש א׳ ופתרונו שם מכונה להרס ע״י החומה וצ״ע. ז) והיו בכי״ה. ח) שנפלה בכי״ה. ט) והיה בכי״ה. י) בכי״ה במכלי ובנו״ש במרבי והעיקר כמכליב ופירושו הוא שהיו האיברים נפזרים ומפסגין ע״ג המזבח וע׳ ערוך ערך כלב א׳. יא) שעלתה ויטבה בכי״ה. יב) אחותו בכי״ה וע׳ ספרי דברים פי׳ שב״ת. יג) אספסייגוס שם רשעים ירקב בכי״ה וכן הוא בנו״ש. יד) את ליתא בכי״ה. טו) בכי״ה וגירר. טז) עיקר הדרשה הוא ממקרא שקודם זה כי נטה אל אל ידו ואל שדי יתגבר. יז) ע׳ ספרי שם וע״ע ב״ר פ״י ויקרא רבה פ״כ וכ״ב במדבר רבה פי״ח קהלת רבה פ״ה תנחומא פ׳ הוקת פרר״א פמ״ט וגטין נ״ו ע״ב. יח) הביא את בכי״ה. יט) ע׳ סוטה ט׳ ע״א ובנ״ש במדבר רבה פי״ד ומדרש תהלים י׳ וע׳ בגטין שם דרשת ר׳ הנין וליתא שם להך כיומא וע״ע בנו״ש. כ) כמין ליתא בכי״ה. כא) כל כלי בכי״ה. כב) אנשים וטף בכי״ה. כג) עיקר הדרשה הוא מסיפא דקרא וישתכחו בעיר אל תקרי וישתכחו אלא וישתבחו וכבגטין שם. כד) הגהתי ע״פ נו״ש ושאר דוגמאות, כה) מחרף

על גמילות חסדים כיצד הרי הוא אומר כי חסד חפצתי ולא זבח (הושע ו׳ ו׳) העולם מתחלה כה) לא נברא אלא בחסד שנאמר כי אמרתי עולם חסד יבנה שמים תכין אמונתך בהם (תהלים פ״ט ג׳) כט). פעם אחת היה רבן יוחנן בן זכאי יוצא מירושלים והיה ר׳ יהושע הולך אחריו וראה ל) בית המקדש חרב אמר ר׳ יהושע אוי לנו על זה שהוא חרב לא) מקום שמכפרים לב) בו עונותיהם של ישראל. א״ל בני אל ירע לך יש לנו לג) כפרה אחת שהיא כמותה ואיזה זה גמילות חסדים לד) שנאמר כי חסד חפצתי ולא זבח (הושע ו׳ ו׳). שכן מצינו בדניאל איש חמודות שהיה מתעסק בגמילות חסדים. ומה הן לה) גמילות חסדים שהיה דניאל מתעסק בהם אם תאמר עולות וזבחים מקריב לו) בבבל והלא כבר נאמר השמר לך פן תעלה עולותיך בכל מקום אשר תראה כי אם במקום אשר יבחר ה׳ באחד שבטיך שם תעלה עולותיך (דברים י״ב י״ג י״ד) אלא מה הן גמילות חסדים שהיה מתעסק כהן היה מתקן את הכלה ומשמחה לז) ומלווה את המת ונותן פרוטה לעני ומתפלל שלשה פעמים בכל יום ותפלתו מתקבלת לח) ברצון שנאמר ודניאל כדי ידע די רשים כתבא על לביתה וכוין פתיחן ליה בעליתה נגד ירושלים וזימנין תלתא ביומא הוא לט) ברך על ברכוהי ומצלא ומודא קדם אלהה כל קבל די הוא עבד מן קדמת דנא (דניאל ו׳ י״א) מ) :

יהודים כו) אלא במים. דור המבול לא פרע מהן אלא במים כז) כשם שעשה לפרעה כך הוא מבקש לעשות לי. רמז המקום כח) לים ועמד מזעפו כט) א״ל הקב״ה רשע ליהה סרוחה עפר רמה ותולעה וכי עמך אני עושה מלחמה והלא אין לי בכל הבריות אשר בראתי בעולמי שפל יותר מן היתוש הזה (וכא) [והוא] עושה עמך מלחמה. ירד לו מספינה לרומי ויצאו בני רומי לקראתו התחילו מקלסין אותו ואומר׳ לו נקיטא בדור ל). וכשנכנם נכנס לבית המרחץ וכשיצא הושיטו לו דיפלי פיטורין לא) וכשהוא שותה נכנס יתוש אחד לחוטמו והיה לב) אוכל בפניו עד שהגיע לתוך מוחו. אמרו לרופאים ופצעו את מוחו ומצאו יתוש אחד כגוזל (בר יונה) [בן יומו] משקל תרין ליטרין לג) :

אמר רבי אליעזר (כד) אנא הוינא ברומי (והמית) [וחמינא] תרתין ליטרא מן הכא ויתושא מן הכא ונתנו אותו בקערה כל מה דהוה שהה לד) הוות נפשיה (וערא) [זעירא] פרח יתושא פרחיה נפשיה לה) לקיים עליו מה שנאמר תמותת רשע רעה (תהלים ל״ד כ״ב) :

היה רבן יוחנן יושב ומצפה כנגד חומת ירושלים לדעת מה יעשה בה כדרך שנאמר בעלי (ועלי) [והנה עלי] יושב על הכסא יד דרך מצפה (שמואל א׳ ד׳ י״ג). כיון שראה ריב״ז שחרב ביהמ״ק ונשרף ההיכל עמר וקרע את בגדיו וחלץ את תפליו והיה יושב ובוכה ותלמידיו עמו. וי״א אף לו) אברהם יצחק ויעקב היו עמהם שנאמר הילל בראש (זכרי׳ י״א ב׳) זה אברהם שקיים את המצות לז) (מראשו) [בראש]. כי נפל ארז (שם) זה צדקיהו מלך יהודה. אשר אדירים שודדו (שם) אלו אברהם יצחק ויעקב. הילילו אלוני הבשן (שם) אלו חורי יהודה ובנימין. כי ירד יער הבציר (שם) זה עם ירושלים לח) : דבר אחר הילל בראש זה אברהם שקיים את התורה מראש. כי נפל ארז זה כהן. אשר אדירים שודדו אלו אברהם יצחק ויעקב. הילילו אלוני הבשן אלו גדולי יהודה ובנימין. כי ירד יער הבציר זו גלות ירושלים לט) :

רבי חנניה סגן הכהנים אומר קודם למ׳ שנה עד שלא חרב בית המקדש ונשרף ההיכל היו אנשי ירושלים נועלין את הדלתות והיו משכימין מ) (ומוציאי) [ומוצאין] אותן פתוחים שנאמר פתח לבנון דלתיך (זכרי׳ י״א א׳). כיון שראו בני כהנים גדולים שחרב בית המקדש ונשרף ההיכל נטלו את המפתחות ועלו לראש ההיכל וזורקים כלפי מעלה ואומרים הא לך המפתחות שנתת לנו שלא [היינו] אפטרופין

הערות לנו״א

לך אהבה שהיא חביבה וכו׳. כה) מתהילה ליתא בכי״ע. כט) שנאמר אמרתי עולם בכי״ע ובכי״א אני אמרתי וגו׳. ל) את בית בכי״ע. לא) אר״י אוי לנו על זה שהוא חרב ליתא בכ״י והוגה בספרים וע׳ ילקוט הושע ר׳ תקכ״ב והי׳ שם הציון ואולי לקוח הוא מהאדר״נ. לב) שמתכפרין בכי״ע. לג) יש לך בכי״א. לד) כפרה א ח ר ת ואיזו זו ג״ח בכי״ע. לה) ובמה הם בכי״ע. לו) היה מקריב בכי״א. לז) ומשמחה ליתא בכ״י. לח) מקובלת בכי״א. לט) הוי בכי״א ובכי״ע הוה ולקמן די הוה בכי״ע ובכי״א דהוה. מ) ע׳ ירושלמי ברכות ר״פ תפלת השחר וספרי דברים פי׳ מ״א בפ׳ ולעבדו ופדר״א פי״ו ומשם מוכח דמדניאל לא מדריש רק תפלה וע׳ מפרשים אבל היותר קרוב הוא שגם פה היתה כל פיסקא זו לעיל גבי בבא דעבודה ונשתרבבה משם ע״י שגגת איזה מעתיק לבבא דג״ח והבאים אחריו הוסיפו מה שהוסיפו בכדי להסכימה עם

הערות לנו״ב

ומגדף בכי״ה. כו) של אומה זו בכי״ה. כז) הקטיעות ניכרת ויש להשלים בא פרעה וטבעו במים וע׳ בדוגמאות. כח) רמז הקב״ה יתברך ויתעלה בכי״ה. כט) לקיים עליו מה שנאמר ויעמוד הים מזעפו בכי״ה. ל) נקיטה בדוה בכי״ה ובל״ס צ״ל כמו ברבה ויקרא וקהלת נקיטא ברברי כלומר מנצח את הברברים וע״ע במתנות כהונה ברבה ויקרא שם. לא) בכי״ה הוא כתוב במלה אחת. ובקהלת רבה פילי פומירין וע׳ בערוך רמ״ל ערך פטריון ובערוך השלם ערך דפלון ויהיה או כוסות כפולים כלומר שני כוסות או כוס יין עתיק לימים. לב) היה אוכל בפניו ונכנס עד בכי״ה. לג) בנו״ש ש נ י ליטרין. לד) אולי יש להגיה שני או שאני וע׳ בב״ר וקהלת רבה שם ובנו״ש שייח וע׳ בערוך ערך שח ג׳ ופירושו נימוק והולך. והדברים שהביא בעל המ״כ שם בשם הערוך לא מצאתי בספרים שלפנינו. לה) פרק יתושא פרק נפשיה בכי״ה. לו) ואף אברהם בכי״ה ומלת וי״א ליתא וע׳ בנו״ש. לז) את המצות ואת התורה בכי״ה. לח) ע׳ בהדוגמאות הנרמזות באות מ׳ ופ״ט ונו״א פ״ד. ודוגמא מכבמת מכל וכל עם נוסחא שלנו פה לא מצאתי. לט) נראה ששתי נוסחאות באו לכאן. מ) את הדלתות

וכשבא אספסיינוס מא) להחריב את ירושלים אמר להם שוטים מב) מפני מה אתם מבקשים להחריב את העיר הזאת מג) ואתם מבקשים לשרוף את בית המקדש וכי מה אני מבקש מכם אלא שתשגרו לי מד) קשת אחת או חץ אחת ואלך לי מכם. אמרו לו כשם שיצאנו על שנים ראשונים שהם לפניך מה) והרגנום כך נצא לפניך ונהרגך. כיון ששמע רבן יוחנן בן זכאי שלח מו) וקרא לאנשי ירושלים ואמר להם בני מפני מה אתם מחריבין את העיר הזאת ואתם מבקשים לשרוף את בית המקדש וכי מהו מבקש מכם הא אינו מבקש מכם אלא קשת אחת או חץ אחת וילך לו מכם מז). אמרו לו כשם שיצאנו על שנים שלפניו מח) והרגנום כך נצא עליו ונהרגהו מט). היו לאספסיינוס נ) אנשים שרויין כנגד חומותיה של ירושלים וכל דבר ודבר שהיו שומעין היו כותבין על החצי וזורקין חוץ לחומה לומר שרבן יוחנן בן זכאי

נאמנים נא) לאכול מגנזיו של מלך והיו אוחזים זה בזה ונמשכין לתוך האור ונשרפים נב):

פרק ח

על גמילות חסדים מהו אומר כי חסד חפצתי ולא זבח [ודעת אלהים מעולות] (הושע ו׳ ו׳) א) הקיש הקל לקל והחמור לחמור ונמצאו לדברי תורה חמורים מעולות חמורות וגמילות חסדים שהיא קלה מזבחים קלים. וכן הוא אומר החפץ לה׳ בעולות וזבחים [וגו׳] (שמואל א׳ ט״ו כ״ב). רבי שמעון אומר חביבים עלי דברי תורה יותר מעולות וזבחים ב): ומנין שגמילות חסדים מלאה הארץ שנאמר חסד ג) ה׳ מלאה הארץ (תהלים ל״ג ה׳) ומנין (שהוא) [שהיא] מן הארץ עד הרקיע שנאמר כי גדול (מעל) [עד] שמים חסדך (שם נ״ז י״א) מנין (שהוא) [שהיא] למעלה מן הרקיע שנאמר כי גדול מעל שמים חסדך (שם ק״ח ה׳) ומנין שמסוף העולם ועד סופו שנאמר והסד ה׳ מעולם ועד עולם על יראיו (שם ק״ג י״ז) ד):

מעשה ברבן יוחנן בן זכאי שהיה מהלך בדרך ורץ אחריו ר׳ יהושע ה) (ואמר) [אמר] לו אוי לנו שאבד בית חיינו מקום שהיה מכפר [על] עונותינו ו). א״ל אל תירא יש לנו כפרה אחרת תחתיה ז). א״ל מה הוא. [א״ל] כי חסד חפצתי ולא זבח (הושע ו׳ ו׳) ח):

תלמידי חכמים שהיו יושבים ושונים ועבר המת לפניהם או הכלה ט) אם יש עמהם כדי צרכם אל יפסיקו משנתם ואם לאו יפסיקו משנתם: מעשה בתלמידיו של ר׳ יהודה (הנשיא) [בר אלעאי] שהיו י) יושבים ושונים ועברה (הכלה) [כלה] לפניהם. אמר להם ר׳ יהודה הבירינו עמדו והתעסקו עם הכלה שכן מצינו שנתעסק הקב״ה עם הכלה מראש שנאמר ויבן ה׳ אלהים את הצלע (בראשית ב׳ כ״ב). [ר׳ שמעון בן מנסיא אומר הרי הוא אומר ויבן ה׳ אלהים את הצלע] (שם) מלמד שקלעה וקישטה [ונתנה לו]. ויש במקומות שקורין (לכלה) [לגדליתא] בנייתא יא):

וכן הוא אומר אחור וקדם צרתני [וגו׳] (תהלים קל״ט ה׳) מלמד כשברא הקב״ה את אדם הראשון היה מוטל גולם מסוף העולם ועד סופו שנאמר גלמי ראו עיניך (שם שם) יכול שלא ראיתם עד שתשימנו גולם שנאמר ועל ספרך כולם יכתבו (שם) איזה (ספר) [ספרך] זה ספרו [של] אדם הראשון שנאמר זה ספר תולדות אדם (בראשית ה׳ א׳) יב): [דבר אחר אחור וקדם צרתני. מלמד כשברא המקום אדם הראשון היה מוטל גולם מסוף העולם ועד סופו שנאמר כי שאל נא לימים ראשונים (דברים ד׳ ל״ב) יג) יכול קודם בריתו של

הערות לנו״א

הבבא שהוצגה בה בטעות. מא) אספסיינוס קיסר בכי״ע. מב) שוטים ריקים בכי״ע. מג) את הבית ואת העיר בכי״ע, מד) תשגרו בכי״ע ועתומ״י. מה) שנים שבפניך בכי״ע. מו) הלך וקרא להם לאנשי בכי״ע. מז) לשרוף בית המקדש באש וכי מהו וכו׳ אלא שתשגרו לו קשת וכו׳ וילך לו משם בכי״ע. מח) אמרו כשם וכו׳ שנים שבפניו בכי״ע. מט) ונהרגנו בכי״א. נ) היו קוטלין לאספסינוס שרוין נגד חומותיה בכ״י

הערות לנו״ב

מבערב ומשכימין בכי״ה וע׳ יומא ל״ט ע״ב ובירושלמי שם פ״ו, מא) שמסרת לנו וכו׳ שלא היינו אפטרופסים נאמנים וכו׳ בכי״ה. מב) ע׳ בנו״א ובהערות שם אות ע״ט.

פ״ח א) ע׳ נו״א ריש פ״ד ובהערות שם. ב) שמעון אומר בכי״ה וע׳ פדר״א פמ״ט וגם שם ניכר איזה קטיעות. ג) חסדך בכי״ה. ד) בכי״ה בכל המקומות וכנין וע׳ סוכה מ״ט ע״ב וירושלמי פ״ק דפיאה מעין זה. ובפסחים נ׳ ע״ב דרשות כאלה לגבי תורה לשמה. ה) מהלך ורץ אחריו של ר׳ יהושע בכי״ה. ו) הגהתי ע״פ הנו״ש ושם עוד שחרב בית וכו׳ ובכי״ה ואמר לו שאבדנו בית וכו׳. ז) שהיא תחתיה בכי״ה. ח) ולא זבה ועוד שבשביל הסד העולם מתקיים שנאמר אמרתי עולם הסד יבנה בכי״ה וע׳ בנו״א ובהערות שם. ט) ועברה מת או כלה לפניהם בכי״ה, י) בנו״ש ר׳ יהודה. יא) הגהתי מסברא ובכי״ה קורין לגולדיתא ובנו״ש לגדלת וע״ע בנו״א ובהערות שם אות ט״ז. יב) בכי״ה יכול שלא ראיתנו עד שתשיתנו וכו׳ ובנו״ש שלא ראיתני עד שיצרתני וע׳ סדר עולם רבה פ״ל ושמות רבה פ״מ ותנחומא פ׳ כי תשא ובפסיקתא רבתי קט״ו ע״א ואדר״נ נו״א פל״א ומדרש תהלים קל״ט. ויוצא לנו מכל הנך דוגמאות שהראה לו הקב״ה לאדה״ר דור דור ודורשיו וכו׳ עד שהוא גולם עוד. ולפ״ז נפרש יכול שלא ראיתם כלומר לדור דור ודורשיו וכו׳ בעוד שאדה״ר גולם (ואולי זה הוא ג״כ הכונה של יכול בעתו בסדר עולם שם) [ת״ל] ועל ספרך כולם יכתבו וגו׳ כלומר שהן כתובין כבר וכבב״ר שם וכדמפרש לה במ״ע אות ד׳ בפסיקתא רבתי שם. יג) כן הוא בכי״ה ובכי״ר ליתא לכל דבר אחר זה וע׳ חגיגה י״א ע״א אמר ר׳ יהודה אמר רב אדם הראשון מסוף העולם ועד סופו היה שנאמר למן היום אשר ברא אלהים אדם על הארץ למקצה השמים ועד קצה השמים וע״ע ב״ר פ״ה ר׳ תנחומא בשם ר׳ בנייה ור׳ ברכיה בשם ר״א בשעה שברא הקב״ה את אדה״ר גולם בראו וכו׳ הה״ד גלמי ראו עיניך ר׳ יהושע בר נחמיה ור׳ יהודה בר סימון בשם ר״א אומר כלא כל העולם בראו מן המזרח למערב שנאמר אחור וקדם צרתני מצפון לדרום מנין שנאמר ולמקצה השמים ועד קצה השמים וע״ע מדרש תהלים שם.

מאוהבי קיסר הוא נא). וכיון שאמר להם נב) רבן יוחנן בן זכאי יום אחד ושנים ושלשה ולא קבלו ממנו שלח וקרא נג) לתלמידיו לרבי אליעזר ורבי יהושע אמר להם בני עמדו והוציאוני מכאן עשו לי ארון ואישן בתוכו נד). רבי אליעזר אחז בראשו רבי יהושע אחז ברגליו והיו מוליכין אותו עד נה) שקיעת החמה עד שהגיעו אצל שערי ירושלים. אמרו להם השוערים מי הוא זה. אמרו להן מת הוא נו) וכי אין אתם יודעין שאין מלינים את המת בירושלים נז). אמרו להן אם מת הוא הוציאוהו. והוציאוהו והיו מוליכין אותו (עד שקיעת החמה) נח) עד שהגיעו אצל אספסיינוס. פתחו הארון נט) ועמד לפניו. אמר לו אתה הוא רבן ס) יוחנן בן זכאי שאל מה אתן לך. אמר לו איני מבקש ממך אלא יבנה שאלך סא) ואשנה בה לתלמידי ואקבע בה תפלה סב) ואעשה בה כל מצות סג). אמר לו לך וכל מה שאתה רוצה לעשות עשה. אמר לו רצונך שאומר סד) לפניך דבר אחד. אמר לו אמור. אמר לו הרי את עומד במלכות. [א"ל] מנין סה) אתה יודע. אמר לו כך מסור לנו שאין סו) בית המקדש נמסר ביד הדיוט אלא ביד מלך סז) שנאמר ונקף סבכי היער בברזל והלבנון באדיר יפול (ישעי' י' ל"ד). אמרו לא היה יום אחד שנים ושלשה ימים סח) עד שבא אליו דיופלא מעירו סט) שמת קיסר ונמנו עליו לעמוד במלכות. הביאו לו קשת של זירים ע) ותיפ"א עא) כנגד החומה של ירושלים. הביאו לו נסרים של ארז ונתן לתוך קשת של זירים והיה מכה בהן

עולם ת"ל מקצה השמים ועד קצה השמים (שם) אתה דורש מה למעלה ומה למטה ומה עתיד להיות] יד): דבר אחר אחור וקדם צרתני [ותשת עלי כפך] מלמד כשברא הקב"ה את אדה"ר בקשו מלאכי השרת להכהבו טו) ופרש המקום כפו עליו (ושמהו) [ושמרו] והטיל שלום ביניהם שנאמר המשל ופחד עמו עושה שלום במרומיו (איוב כ"ה ב') טז):

ד"א אחור וקדם צרתני זה אדם וחוה שנבראו כאחד יז) ולמה לא נתנה לו מיד אלא שהיה צפוי לפני הקב"ה שאדה"ר עתיד לעשות לו במה של עץ להיות יושב ודן עליה יח) והרי דברים ק"ו ומה אם דבר שנדבר בפיו עשאן יט) תרעומות אילו (לא) נתנו לו מיד עאכ"וכ. העביר המקום לפניו סדר בהמה וחיה ועופות שנאמר וייצר ה' אלהים מן האדמה כל חית השדה [ואת כל עוף השמים ויבא אל האדם לראות מה יקרא לו וכל אשר יקרא לו האדם נפש חיה הוא שמו] (בראשית ב' י"ט). קרא לבהמה בהמה וחזר וקרא שמות לכל אחד ואחד. [קרא לחיה חיה וחזר וקרא שמות לכל אחד ואחד. קרא לעופות עופות וחזר וקרא שמות לכל אחד ואחד. קרא למלאכי השרת מעופפים וחזר וקרא שמות לכל אחד ואחד]. וי"א אף להקב"ה [קרא שם שנאמר] וכל אשר יקרא לו האדם נפש חיה הוא שמו (שם ב' י"ט) [קרא שמו ה'] וכה"א ה' איש מלחמה ה' שמו (שמות ט"ו ג') כ'. התחיל אדם הראשון מתרעם (בו) לפני הקב"ה ואומר לפניו רבונו של עולם לכל הבריות שבראת בעולמך בראתה זוג (זוג) ולי אין זוג שנאמר ולאדם לא מצא עזר כנגדו (בראשית ב' כ') כא). כיון שראה אדה"ר את חוה אמר זאת זוגי כב) שנאמר ויאמר האדם זאת הפעם עצם מעצמי (שם ב' כ"ג) [הפעם הזאת] נבראת אשה מאיש מכאן ואילך אדם נושא את בת חבירו כג) ומצוה על פריה ורביה. הפעם הזה נעשה המקום שושבין לאדם מכאן ואילך אדם קונה לו שושבין לעצמו כד):

[שאלה] זו שאלה מטרונה אחת את ר' יהושע א"ל רבי והלא מתחלת בריאתו כה) של עולם גניבה

הערות לנו"א

ועתומ"י. נא) הוא ליתא בבי"ע ובבי"א הם ועתומ"י. נב) וכך היה מזכיר לאנשי ירושלים וכיון וכו' כן הוא בספרים ע"י הגהה וליתא בכ"י וגם לא בתומ"י ע"ש ולפי שאינו מתכוון על הלשון מחקתיו ובבי"א ליתא למלת להם ועתומ"י. נג) להם לתלמידיו בכ"י. נד) עשו לו ארון ו י ש ן בתוכו בבי"ע. נה) ע ם שקיעת בכ"י ועתומ"י. נו) אמרו להם וכי בבי"ע. נז) בירושלים כ ל ע י ק ר בכ"י וע' לקמן פל"ה ובהערות שם. נח) עם בבי"ע והב"י והאה"ר מחקו להמלות עד שקיעת החמה וכן נראה גם כן שנשתרבב מדלעיל והגר"א הוסיף למחוק עוד וא"צ. נט) ארון בבי"ע. ס) רבן ליתא בבי"ע. סא) כן הוא בכ"י ובספרים אלך. סב) ובבי"ע תפילין ובתומ"י בשם הנ"א מצות תפילין. ובא"ה על הגליון בית תפלה. סג) כן הוא בכ"י וצ"ל המצות ובספרים הוגה מצות האמורות בתורה וא"נ. וע' נו"ב פ"ו. סד) רצוני לומר בבי"א ובבי"ע אומר. סה) א"ל מנין כבבי"ע. סו) שאין הבית הזה נמסר בבי"ע. סז) כ"ה בבי"ע ובספרים המלך. סח) כ"ה בכ"י ובספרים אמרו לא היה (יום אחד שנים) שלשה ימים. סט) שבאת עליו דיופלא מרומי בבי"ע. ודיופלא פתרונו צירים מהממשלה וע' בערוך. ע) בבי"א זרדים וע' בערוך ערך זר א' וזרד א' ופתרונו ענפים מאילן ואופן המכונה כאן אינו מובן לי. עא) ובספרים עוד בשם ס"א ושימתה וע' מפרשים ואולי יש למלה זאת איזו שייכות עם ערך ת פ י (ע' בערוך) וענינה השלכה וזריקה

הערות לנו"ב

יד) ע' חגיגה י' ע"א כי שאל נא לימים ראשונים יחיד שואל וכו' יכול ישאל אדם קודם שנברא העולם ת"ל למן היום וגו' יכול ישאל אדם מה למעלה ומה למטה וכו' ת"ל ולמקצה השמים וגו'. וע"ע בנ"ש ובפרט בתוספתא שם פ"ב ובפסיקתא רבתי ק"ט ע"א ובמ"ע שם. ומן הדברים שהעתקתי ידון הקורא על קטיעות פיסקא זאת כאן והרכבתה מב' דרשות שונות. טו) להכהבו באש שמלאכי השרת אש הם שנאמר משרתיו אש לוהט ופירש המקום וכו' בבי"ה. טז) ע' נו"א ספ"א ובהערות שם אות צ"ו. יז) ע' ב"ר ריש פ"ח ובנ"ש. יח) ע' ב"ר פע"ו ס"ז לשון כזה. יט) עשאו וכו' העביר הקב"ה בכי"ה. כ) ע' ב"ר פי"ז והנהומא פ' חוקת ומדרש תהלים פ"ח ופסיקתא דר"כ פ' פרה ופסיקתא רבתי פי"ד ובמ"ע שם אות נ"ד. ובפדר"א פי"ג ובילקוט מלכים ר' קע"ה ותהלים רל"ט ודברי הימים ר"א ואע"פ שלא מצאתי בכל הדוגמאות דוגמא מסכמת עם נוסחתינו בכ"ז היה נראה לי להגיה פה ע"פ רוב אלה הדוגמאות כזה וי"א אף להקב"ה קרא שם שנאמר וכל אשר יקרא וכה"א אני ה' הוא שמי (ושקרא לי אדה"ר) וכה"א ה' איש מלחמה וגו' וע"ע ב"ר פ"ג לענין המלאכים דנקראים מעופפים. כא) ע' ב"ר שם. כב) זה זוג בכי"ה. כג) את ליתא בכי"ה. כד) ע' נו"א פ"ד ובהערות שם. כה) בריתו בכי"ה.

על החומה עד שפרץ בה עב) פירצה. הביאו ראש חזיר ונתנו לתוך עג) קשת של זירים והיה משליך אותו כלפי אברים שע"ג המזבח. באותה שעה נלכדה ירושלים עד) והיה רבן יוחנן בן זכאי יושב ומצפה וחרד כדרך עה) שהיה עלי יושב ומצפה שנאמר והנה עלי יושב על הכסא יד דרך מצפה עו) כי היה לבו חרד על ארון האלהים (שמואל א' ד' י"ג). כיון ששמע רבן יוחנן בן זכאי שהחריב את ירושלים ושרף את בית המקדש באש קרע בגדיו וקרעו תלמידיו עז) את בגדיהם והיו בוכין וצועקין וסופדין: ואומר פתח לבנון דלתיך עח) ותאכל אש בארזיך (זכרי' י"א א') אלו כהנים גדולים עט) שהיו במקדש שהיו נוטלים מפתחותיהם פ) בידן פא) וזורקין כלפי מעלה ואומרים לפני הקב"ה רבונו של עולם הילך מפתחותיך שמסרת לנו הואיל ולא היינו גזברין נאמנין פב) לעשות מלאכת המלך ולאכול משלחן המלך. אברהם יצחק ויעקב ושנים עשר שבטים היו בוכין וצועקין וסופדין: ואומר הילל ברוש כי נפל ארז אשר אדירים שודדו [הילילו אלוני בשן כי ירד יער הבציר] (שם שם ב') פג). הילל ברוש כי נפל ארז זה בית המקדש. אשר אדירים שודדו זה אברהם יצחק ויעקב וי"ב שבטים פד). הילילו אלוני בשן פה) זה משה אהרן ומרים. כי ירד יער הבציר זה בית המקדש פו). קול יללת הרועים

היתה וכי המלך גנב משלו אמר (להם) [לה] ח"ו לא גנב המקום כלום. אמר לה אמשול לך משל לה"ד למלך שבנה פלטרין גדולה (והקיפוה) [והקיפה] חומה של ברזל ופרס דיוטגמא כו) ואמר כל מי שימצא גונב (הוא) [יהא] יודע שדינו דין כז). עמד המלך בלילה ושלף לבנה של טיט ונתן תחתיה של זהב ופרס דיוטגמא ואמר כל מי שימצא מנסר כח) יהא יודע שדינו דין כך. כל מי שהוא רואה את הלבנה היה משבחה. כך כיון שראה את חוה אמר ויאמר האדם זאת הפעם (שם). ועוד אמשול לך מלה"ד לאחד שנטל ליטרא אחת של בשר מן הטבח והיה בה עצם ואמר לטבח הא לך עצם זה כט) ותן לי בשר תחתיו וכי גנב זה כלום. אמרה לו לאו. אמר לה כן (עושה) [עשה] המקום עם אדם הראשון נטל ממנו עצם ונתן לו בשר תחתיו שנאמר ויקח אחת מצלעותיו (שם ב' כ"ב). ולא עוד אלא כל זמן שאדם רואה תינוקת מלאה דם ל) לא במהרה הוא נושא אותה (מלבו) [מפני] שלבו גס בה לא). ולא עוד אלא כל זמן שהאשה מתגדלת עם איש לא במהרה הוא נושא אותה מפני שהוא רואה [אותה] כאחותו. אמרה לו רבי פייסתני אף אני נתגדלתי עם בן אחי אבא ובשביל שנתגדלתי עמו לא רצה (לי) [לישאני] ונשא לב) אשה אחרת כעורה ממני לג):

פרק ט

עצם מעצמי מפני (שהאשה) [מה האשה] קשה להתפיים והאיש נח להתפיים א). אלא שהאשה נבראת מן העצם והאיש נברא מן האדמה (ומה) [מה] עצם אפילו אתה נותנו בתוך המים אינו (נישרת) [נשרה] כך האשה (נבראת מן העצם) [והאיש נברא מן האדמה] מה אדמה כיון שאתה נותן עליה טיפה של מים והיא נשרת כך הוא האיש: מפני מה האשה מתקשטת ואין האיש מתקשט. אלא ב) שהאשה נבראת מן האיש והאיש נברא מן האדמה מה הבשר הזה ג) אם אין את נותן בו תבלין כל צרכו הוא מבאיש כך היא האשה אם אינה מתקשטת מבאישת והאדמה אינה מבאשת כך הוא האיש ד): מפני מה האשה קולה הולך ואין האיש קולו הולך ה) משל (מלה"ד) [למה"ד] לקדירה שהיא ו) מלאה בשר ואין ז) בני אדם יודעים מה בתוכה ח). (והיה) [ואם היה] בה עצם (וקולו) [קולו] הולך

הערות לנו"א

בבה וצ"ע ובכי"ע ותיפא נגד הומותיה של ירושלים. עב) שפורץ בו בכפרים. עג) על הקשת בכי"ע. עד) בעיקר הדברים ע' גטין נ"ו ע"ב ומדרש איכה פ"א וקהלת רבה פ"ה ולקמן פ"ו ונוסחת האדר"נ משונה משניהם וע"ע נו"ב ושם הוא גבי בבא דעבודה והוא ישר יותר. עה) מכאן עד ומצפה הב' ח' בכי"א ובכי"ע כבפנים אלא שמלת והרד ליתא ובספרים והרד (כנגד מקום) נ"א כשם שהיה. וכבר יד המגיה ניכרת כאן. עו) המצפת בכי"א ועתומ"י. עז) כל התלמידים בגדיהם בכי"ע ומלת את ליתא גם בכי"א. עח) הוגה בספרים זה בית המקדש וא"צ. ובכ"י ליתא. עט) גדולים נסגר בספרים וא"צ וע' פסיקתא רבתי קל"א ע"א ותרגום שני ע"פ בשנת שלש וע' תענית כ"ט ע"א בפרחי כהונה ובירושלמי שקלים פ"ו ה"ג ובויקרא רבה פי"ג מסופר כזה מיהויכין ואגדות שונות הם. פ) מפתחותן בספרים ואנכי בחרתי בנוסחת הכ"י וכן הוא בתומ"י. פא) בידן ליתא בכי"ע. פב) נאמנים לפניך בכי"ע. פג) מן הלילו אלוני עד הבציר הכנסתי בפנים ע"י כ"ע וכאן הוא הסיום מדלעיל דריב"ז ותלמידיו היו בוכין וכו' ואף אברהם יצחק ויעקב וכו' היו בוכין וצועקין וכופדין ואומרין · ואין ספק לי שצ"ל ו א ו מ ר במקום ו א ו מ ר י ן. פד) מן הילל בראש עד שבטים ליתא בכי"א ובהוצאות ישנות ועתומ"י. פה) בשן כי ירד יער הבציר בכי"ע. פו) בספרים זה קדשי הקדשים

הערות לנו"ב

כו) ע' בערוך ערך דטגמא והוראתיו ציוי וגזירה. ומביא שם בשם תרגום אסתר והדת נתנה בשושן הבירה ודיטגמא אתפרסת בשושן בירתא ע"כ וכן הוא בתרגום שני אלא שבכפרים שלפני הנוסהא איתפרסמת. כז) שאינו דין בנו"ש. כח) שימצא מוסד בכי"ה ומתוך המשך פירוש מהרי"ץ נראה שקריאתו היתה מוסר. וכן הוא בנו"ש ובכי"ר המלה נקראת מ נ ס ר ור"ל שוברה ושולפה להוץ וצ"ע. כט) הלשון במשל זה הוא מגומגם קצת ואולי צ"ל ואמר לו הטבח מה לך עצם זה אתן לך בשר תחתיו וכו' וצ"ע. ל) מליאה ריר או דם בכי"ה. לא) גם עליה בה בכי"ה. לב) והלך ונשא לו אשה וכו' בכי"ה. לג) ע' ב"ר פי"ז שאלה כזאת לר' יוסי ובסנהדרין ל"ט ע"א קיסר לר"ג וע' בר"ס שם והמשלים שם בסיגנון אהר וע' עוד בילקוט שם.

פ"ט א) הגהתי ע"פ נו"ש ובכי"ה מפני מה אין האשה נוח להתפיים וכו'. ב) מפני שהאשה בכי"ה. ג) מה הבשר ו ה ע צ ם אם בכי"ה. ד) אם אין אתה נותן בה תבלין וכו' כך האשה אם אינה מתקשטת והאיש נברא מן האדמה מה האדמה אינה מבאשת כך הוא. כן הוא בכי"ה. ה) בכאן ישנם עוד בכי"ה מלות אלה ועוד קולה של אשה דק וקולו של איש עב ע"כ ונראה שבבא זאת היא רק הוספה ע"י איזה סופר כעין פירוש להבבא הקודמת. וכן ליתא בדוגמאות. ו) שהיתה בכי"ה. ז) אין בכי"ה. ח) שבתוכה בכי"ה.

כי שדדה אדרתה (שם ג׳) פז) זה דוד ושלמה בנו. קול שאגת כפירים כי שודד גאון הירדן (שם) פח) זה אליהו ואלישע פט):

בשלשה דברים שינה הקב"ה את בני אדם זה מזה. אלו הן בקול בנעימה ובמראה. בקול צ) כיצד מלמד ששינה הקב"ה קולות בני אדם זה מזה שאלמלא לא שינה הקב"ה קולות בני אדם זה מזה כבר היתה זנות הרבה בעולם כיון שאדם יוצא מתוך ביתו צא) יבא אחר ויכבש את אשתו בתוך ביתו לפיכך שינה הקב"ה קולות בני אדם זה מזה קולו של זה אינו דומה לקולו של זה: בנעימה כיצד מלמד ששינה הקב"ה נעימות בני אדם זה מזה צב) שאלמלא לא שינה הקב"ה נעימות בני אדם זה מזה היו מתקנאין זה בזה צג) לפיכך שינה הקב"ה נעימות בני אדם זה מזה נעימה של זה אינו דומה לזה ושל זה אינו דומה לזה: במראה כיצד מלמד ששינה הקב"ה מראה בני אדם זה מזה שאלמלא לא שינה הקב"ה מראה פנים זה מזה לא היו בנות ישראל מכירות את בעליהן ואין הזכרים מכירין את נשותיהן לפיכך שינה הקב"ה את מראה פנים זה מזה צד):

פרק ה

אנטיגנוס איש סוכו א) קבל משמעון הצדיק הוא היה אומר אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת

ובני אדם יודעים מה שבתוכה ט) כך י) האיש קולה הולך: מפני מה האיש נותן ביד אשה ואין האשה נותנת ביד איש יא). משלו מלה"ד למי שהיה בידו פקדון היה מבקש אדם ליתננו לו יב): מפני מה האיש תובע באשה ואין האשה תובעת באיש אלא האיש מבקש אבידתו ואין (האשה) [אבידתו] מבקשתו יג): מפני מה האשה מסתכלת באיש יד) והאיש מסתכל באדמה אלא שהאשה מסתכלת בברייתה והאיש מסתכל בברייתו טו): מפני מה האשה מכסה את ראשה ואין האיש מכסה את ראשו. משלו מלה"ד לאשה שקלקלה מעשיה והיא מתביישת מן הבריות שקלקלה. כך קלקלה חוה וגרמה טז) לבנותיה שיכסו את ראשיהן יז): מפני מה הנשים יוצאות בתחלה לפני המטה. מה הן אומרות אנו גרמנו לכל באי עולם (שבאו) [שיבאו] לכאן:

על שלש עבירות נשים מתות בשעת לידתן על שאינן זהירות לא בנדה ולא בחלה ולא בהדלקת הנר יח): מפני מה מסרו מצות נדה לאישה ולא מסרו אותה לאיש. אלא שהיה אדם הראשון דמו של הקב"ה באת חוה ושפכתו לפיכך מסרו [לה] מצות נדה כדי שיתכפר על הדם ששפכה יט): מפני מה מסרו מצות חלה לאשה ולא לאיש כ). אלא שהיה (הקב"ה) [אדה"ר] חלתו של הקב"ה טהורה וטמאתו לפיכך מסרו לה מצות חלה כדי שיתכפר על החלה שטמאתו כא): מפני מה מסרו מצות הנר לאשה ולא לאיש כב). אלא שהיה אדה"ר נרו של הקב"ה היה מאיר בו לכל באי עולם כג) וכיבתו לפיכך מסרו לה מצות הנר ונתחייבה [בנר] כדי שיתכפר על הנר שכיבתה כד): אדם דמו של עולם היה בשביל שגרמה לו (לישראל) לישפך כה) לפיכך נתחייבה בנדה. אדם חלתו של עולם היה בשביל שגרמה [לו] שיטמא כו) לפיכך נתחייבה בחלה. אדם נרו של עולם היה בשביל כז) שגרמה לו שיכבה לפיכך נתחייבה בהדלקת הנר. מכאן אמרו חכמים על שלש עבירות נשים מתות בשעת לידתן על שאינן זהירות לא בנדה לא בחלה ולא בהדלקת הנר כח):

פרק י אנטיגנוס איש סוכו קבל משמעון הצדיק הוא היה אומר אל תהיו כעבדים המשמשין את הרב על מנת לקבל פרס אלא היו כעבדים המשמשין את הרב על מנת שלא לקבל פרס ויהי מורא שמים עליכם א) ואתם

הערות לנו"א

וכן כילקוט זכריה ר׳ תקע"ה ואנכי בחרתי בנוסחאת הכ"י וע׳ יומא ל"ט ע"ב. פז) כי נפלה בכ"י והוגה בספרים ובילקוט שם שודדה תפארתם וע׳ בפירש"י ורד"ק למקרא זה. פח) נאות הירדן בכי"ע. פט) ע׳ בילקוט שם וע"ע בתדא"ר פ"ל ובנו"ב פ"ז ומשם נראה שעכ"פ נשמטה פה הדרשה על הילל בראש וע"ע פתיחתא דאיכה רבתי. צ) הוספתי מלה זאת עפ"י הגר"א ומשמעות ההמשך ובכי"ע בנעימה במראה שאלמלא. צא) ביתו אחר בא וכבש את בכי"ע. ובכי"א יבא אחר ליתא והוגה בספרים ע"י התומ"י. צב) מלמד ששינה הקב"ה נעימות בני אדם זה מזה ליתא בכי"א ועתומ"י. צג) זה מזה מתקנין הם זה בזה בכ"י ועתומ"י. וע׳ סנהדרין ל"ח ע"א ובירושלמי שם כ"ב ע"א ותוספתא שם פ"ה ונעימה דהכא הוא ודעת דשם ופירוש היפה מראה שם שכל אחד מוצא חן בדבר אחר וע׳ א"ת וכ"ר. צד) ע׳ בהדוגמאות הנרמזות בהערה הקודמת ונשנית פיסקא זאת כאן משום הנך ג׳ דברים דשמעון הצדיק וע"ע נו"ב פ"ד ובהערות אות ט׳ וי׳ שם. פ"ה א) בכי"ע שוכה וכן לקמן.

הערות לנו"ב

ט) בתוכה בכי"ה. י) כך היא בכי"ה. יא) האיש נתון בידי האשה ואין האשה נתונה בידי האיש בכי"ה. יב) ע׳ בב"ר פי"ז על כל הענין וכן בילקוט ר׳ כ"ג על כל הענין שם ופיסקא זאת בל"ס מסכמת עם השאלה שם דמפני מה האיש מפקיד זרע באשה ואין האשה מפקדת זרע באיש ושם איתא ביד איש נאמן וע׳ מפרשים שם. יג) אולי צ"ל אלא שהוא מבקש וכו׳. יד) באישה בכי"ה. טו) מסכים עם נדה ל"א ע"ב וע׳ רש"י שם. ובב"ר וילקוט שם דאיירי בשעת הלידה. טז) גרמה בכי"ה. יז) ובב"ר שם לאחד שעבר עבירה והוא מתבייש מבני אדם וע׳ בנ"ש. יח) זהירות בנדה ובחלה ובהדלקת הנר בכי"ה וע׳ שבת ל"א ע"ב וירושלמי שם פ"ב ה"ג ותנחומא פ׳ נח. יט) בכי"ה שהיה אדה"ר דמו של הקב"ה בו צרור וכו׳ ובירושלמי שם דמו של עולם ובב"ר שם דמו של אדה"ר. כ) ולא מסרו אותה לאיש בכי"ה. כא) שטמאה בכי"ה ובירושלמי שם חלה טהורה של עולם ובב"ר שם גמר חלתו וכו׳ וע"ע שם ר"פ י"ד. כב) ולא מסרו אותה לאיש בכי"ה. כג) ובו הקב"ה היה מאיר לכל באי עולם בכי"ה. כד) כדי שיתכפר על שכיבתה בכי"ה. ובב"ר שם נשמתו של אדה"ר ובירושלמי שם נרו של עולם ובתנחומא שם נרו של אדם. כה) ובשביל שגרמה לו שישפך בכי"ה. כו) ובשביל שגרמה לו שיטמא בכי"ה. כז) ובשביל בכי"ה. כח) זהירות בנדה ובחלה ובהדלקת הנר בכי"ה. והנה כל פיסקא זאת אינה רק הכפלת דברים ונראה שהיא רק נוסחא אחרינא מהגליון שהכניס בפנים איזה סופר. פ"י א) ע׳ אבות פ"א מ"ג.

לקבל פרס אלא היו כעבדים המשמשים את הרב שלא על מנת לקבל פרס ויהי מורא שמים עליכם כדי שיהיה שכרכם כפול לעתיד לבא ב):

אנטיגנוס איש סוכו היו לו שני תלמידים שהיו שונין בדבריו והיו שונין ג) לתלמידים ותלמידים לתלמידים ד). עמדו ודקדקו אחריהן ואמרו מה ראו אבותינו לומר דבר זה ה) אפשר שיעשה פועל ו) מלאכה כל היום ולא יטול שכרו ערבית. אלא ז) אלו היו יודעין אבותינו שיש עולם ח) אחר ויש תחיית המתים לא היו אומרים כך. עמדו ופירשו מן התורה ונפרצו מהם שתי פרצות צדוקים וביתוסין. צדוקים על שום צדוק ביתוסי על שום ביתוס. והיו משתמשין בכלי כסף וכלי זהב כל ימיהם. שלא היתה דעתן גסה עליהם אלא צדוקים אומרים מסורת הוא ביד פרושים שהן מצערין עצמן בעולם הזה ובעולם הבא אין להם כלום ט):

(מי שקבלתם עליכם) [תקבלו עליהם] שכר כאלו עשיתם בעולם הזה ובעולם הבא ב):

ב׳ תלמידים היו לו צדוק וביתוס וכיון ששמעו את הדבר הזה שנו לתלמידיהם. ותלמידיהן אמרו דבר מפי רבן ולא אמרו פירושו ג). אמרו להן אילו הייתם יודעים שתחיית המתים מתן שכרן של צדיקים לעתיד לבוא היו אומרין כן. הלכו ופירשו להן ויצאו מהם שתי משפחות צדוקים וביתוסים [צדוקים לשם צדוק וביתוסים] לשם בייתום ד):

אל תהיו כעבדים המשמשין את הרב על מנת לקבל פרס ה) בדין הוא שאמרו מקצת שכר הצדיקים בעולם הזה אלא בשביל מחוסרי אמנה שנאמר הסבי עיניך מנגדי שהם הרהיבוני (שיר השירים ו׳ ה׳) הם גרמו לי שיאמר מקצתן מתן שכרן של צדיקים לעתיד לבוא ו):

אלא הוו כעבדים המשמשין את הרב שלא על מנת לקבל פרס ז) [ויהי מורא שמים עליכם] ח) משל לאדם עושה רצון רבו ולבו גם ברצון רבו [אדם עושה רצון אביו] ולבו גם ברצון אביו לא דומה זה שהוא עושה מאהבה לזה שהוא עושה באימה ויראה ט) זה שהוא עושה מאהבה נוחל חיי העולם הבא וזה שהוא עובד באימה ויראה שהוא נוחל חיי העולם הזה ואינו נוחל חיי העולם הבא י) שכן מצינו באבות הראשונים שעבדו באימה ויראה ונחלו חיי העולם הזה וחיי העולם הבא. באברהם מהו אומר כי עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה (בראשית כ״ב י״ב) ביוסף מהו אומר את האלהים אני ירא (שם מ״ב י״ח) ביונה מהו אומר ואת האלהים אני ירא (יונה א׳ ט׳) יא):

הערות לנו״א

ב) בכי״ע ליתא למלת כדי והבי״י ג״כ מותק מלה זאת ומגיה ויהא וכבר העירו רוב המפרשים שדברים אלה אינם עוד מדברי אנטיגנוס. וע׳ אבות פ״א מ״ג וע״ע נו״ב. ג) שונין היו וכו׳ בכ״י ועתומ״י. ד) לתלמידיהם בכי״ע. ונראה שערבוב ב׳ נוסחאות יש כאן. וע׳ בדברי הערוך שאביא לקמן אות ט׳. ה) מה ראו אבות ללמד אפשר וכו׳ בכי״ע ובתומ״י מה ראו רבותינו לומר וכן לקמן. וע׳ במאירי למשנה זו ובדברי הערוך לקמן. ו) פועל ליתא בכי״א. ז) אלא ליתא בכי״ע. ח) העולם בכי״ע ובכי״א העולם הבא. ט) בכי״ע ביתוס היה משתמש בכלי כסף וכלי זהב כל ימיו ולא היתה דעתו גסה עליו אלא צדוקים אומרין מסורה היא בית פרושין שהן מצערין עצמן בעוה״ז ובעוה״ב אין להם כלום ע״כ. ומלת ביתוס היא על הגליון ומלת היא בין השיטות. ובכי״א על שם ביתוס שהיה

הערות לנו״ב

ב) תקנתי ע״פ כי״ה ובנו״ש ליתא ואולי הוא רק היספת שהיה שגור בפי המעתיק ע״י אבות פ״ב מ״ב. ג) בכי״ה שנו לתלמידיהם ולתלמידי תלמידיהן ואמרו דבר זה שנאמר אל תהיו כעבדים וגו׳ מפי רבן ולא אמרו פירושו. ובנו״ש אמרו דבר בשם אמרו ולא אמרו פירושו. ד) א״ל אלו הייתם יודעים וכו׳ ויצאו מהם ב׳ משפחות רעות צדוקים ביתוסי׳ ונקראו צדוקים על שם צדוק ביתוסי׳ על שם ביתוס בכי״ה. ובנו״ש אלו הייתם יודעים וכו׳ מתן שכרם של צדיקים בעוה״ב לא היו אומרים כן וכו׳ ויצאו מהם תרי משפחות רעות וכו׳. ה) בכי״ה כאן עוד כזה אל תהיו כעבדים וכו׳ אלא עבדו מיראה כדרך שעבדו חנניה מישאל ועזריה ז״ל שאמרו לנבוכדנצר אלהא [אלהנא] די (אנת פלח) [אנחנא פלחין] יכיל לשיזבותנא מן גו אתון נורא יקידתא ומן ידך מלכא ישזיב ולא אמרו ישזיב ממש אלא יכיל ע״כ. וקרוב מאד שנשמט גם בכי״ר רק ע״י שגגת המעתיק. וע׳ שה״ש רבה פ״ז בפסוק דמתה קומתך לתמר ובנ״ש. ובפרט בתנחומא בהעלותך וע״ע ספרי דברים פי׳ ש״ו בפסוק כי שם ה׳ אקרא. ו) בכי״ה כזה בדין הוא זה שאמר שמקצת מתן שכרן של צדיקים בעולם הזה אלא בשביל מהוסרי אמנה נאמר ואמר החכם הסבי עיניך מנגדי שהם הרהיבוני הם גרמו לי שיאמר שמקשתם (ומהמשך פירוש מהרי״ץ נראה שצ״ל שאומר מקצת) מתן שכר של צדיקים לעתיד לבוא ע״כ. ובנו״ש מבית דין הוא שיאמר שמתן שכרם של צדיקים בעולם הזה אלא משום מהוסרי אמנה נאמר הסבי עיניך מנגד הן הן גרמו שיאמר מתן שכרן של צדיקים בעולם הזה ע״כ. והנה כל אלה הנוסחאות קטועות ומשובשות והמהרי״ץ כתב וז״ל הנה זה יובן כשנקדים ענין א׳ אמרו ז״ל במדרש על פסוק זה הסבי עיניך למלך שזימן אורחים לסעודה וצר כל מיני סעודה במפה והיו האורחים רואים אותו ודעתן מיושבת עליהן כך הקב״ה הראה דוגמא בעולם הזה של מעין מתן שכרם של צדיקים לעתיד לבוא כבר החיה מתים ע״י אליהו ויחזקאל ואלישע. והיו מלכים אומניך נבוכדנצר נפיל על אפוהו ולדניאל סגיד. כי תעבור במים אתך אני בים ובירדן. כי תלך במו אש חנניה מישאל ועזריה ע״כ. והנה בשה״ש רבה שלפנינו ליתא למדרש זה ששוגם לא עלה בידי רק למצוא מעין זה קצת בב״ר פס״ב (וע״ע בנ״ש) ועוד קצת מעין סופו בקהלת רבה פ״ג בפסוק מה שהיה כבר ע״ש. אבל עכ״פ נוכל לסמוך על עדותו של מהרי״ץ ולהגיה על פיו נוסחתינו כאן בדין הוא שלא יאמר מקצת מתן שכרן של צדיקים בעולם הזה אלא בשביל מחוסרי אמנה וכו׳ הם גרמו לי שיאמר מקצת מתן שכרן של צדיקים לעתיד לבוא כלומר לפרסם בזה העולם קצת מזה שמוכן להם בעולם הבא וע״ע ספרי דברים פי׳ ש״ל בפסוק ואשא לשון כזה. ז) בכי״ה ע״מ שלא ליטול פרס. ח) הוספתי מסברא וע׳ במדרש שמואל למשנה זו מה שהביא שם בשם רבינו אפרים. ט) בכי״ה ויראה כחנניה מישאל ועזריה. י) בכי״ה זה שהוא עושה מאהבה נוחל חיי העוה״ב וזה שהוא עובד באימה ויראה נוחל חיי העוה״ז ואינו נוחל חיי העוה״ז וחיי העוה״ב ע״כ. ומשום גודל זרות הענין הנחתי הנוסחא בפנים כמות שהיא. יא) ע׳ בפירושי הקדמונים ז״ל למשנה זו וזרות כל פיסקא זאת היא מבוארת שהרי ידוע שהז״ל הגדילו תמיד מעלת העובד מאהבה מהעובד מיראה ובכי״ה דבר זה עוד באריכות יותר וז״ל

פרק ו

[יוסי בן יועזר אומר] א) יהי ביתך בית ועד לחכמים [והוי מתאבק בעפר רגליהם והוי שותה בצמא את דבריהם] ב): יהי ביתך בית ועד לחכמים. כיצד מלמד שיהיה ביתו של אדם מזומן לחכמים ותלמידים ותלמידי תלמידיהם ג) כאדם שאומר לחבירו הריני ד) משמר לך במקום ה) פלוני:

דבר אחר ו) יהי ביתך בית ועד לחכמים כיצד בזמן שתלמיד חכם נכנס אצלך לומר לך שנה לי ז) אם יש בידך לשנות שנה לו ואם לאו פטרהו מיד. ואל ישב לפניך לא על המטה ולא הכסא ולא על הספסל ח) אלא ישב לפניך על הארץ וכל דבר ודבר שיצא מפיך יקבלהו עליו באימה ביראה ברתת ובזיע [כדרך שקבלו אבותינו מהר סיני באימה ויראה ורתת וזיע אף הוא יקבל עליו כל דבר ודבר שיצא מפיך באימה ויראה ברתת וזיע] ט):

והוי מתאבק בעפר רגליהם כיצד בזמן שתלמיד חכם נכנס לעיר אל תאמר איני צריך לו אלא לך אצלו ואל תשב עמו לא על גב המטה ולא על הכסא ולא על הספסל אלא שב לפניו על הארץ וכל דבר שיצא מפיו קבלהו

פרק יא

יוסי בן יועזר איש צרידה ויוסף בן יוחנן איש ירושלים קבלו מהם יוסי בן יועזר איש צרידה אומר יהי ביתך בית ועד לחכמים והוי מתאבק בעפר רגליהם והוי שותה בצמא את דבריהם א):

יהי ביתך בית ועד לחכמים שכל זמן שהחכמים ותלמידיהן ב) נכנסין לתוך ביתו של אדם הבית מתברך בזכותן. (שכל) [שכן] מצינו ביעקב אבינו בשעה שנכנס יעקב לתוך ביתו של לבן נתברך הבית בזכותו שנאמר כי מעט אשר היה לך לפני וגו' (בראשית ל' ל') וכן לבן אומר נחשתי ויברכני ה' בגללך (שם שם כ"ז) וכן אתה מוצא ביוסף בשעה שנכנס לביתו של פוטיפר נתברך הבית בזכותו שנאמר ויברך ה' את בית המצרי (שם ל"ט ה') וכה"א ויהי ברכת ה' בכל אשר לו בבית ובשדה (שם שם) וכן את מוצא בארון האלהים על שנכנס לביתו ג) של עובד אדום נתברך הבית בזכותו שנאמר ברך ה' את בית עובד אדום וגו' (שמואל ב' ו' י"ב). והרי הדברים ק"ו ומה ארון האלהים שלא היה בו אלא שני לוחות בלבד ד) נתברך הבית בזכותו חכמים ותלמידיהן שהן נכנסין לביתו של אדם על אחת כמה וכמה שיתברך הבית בזכותם ה):

הערות לנו"א

משתמש וכו' לא היתה דעתו וכו' מסורה בית פרושין וכו' ובספרים הוגה ע"י התומ"י. אבל גם בהג"ה זאת הדברים דוהיו משתמשין וכו' שלא היתה דעתן גסה וכו' קשים להולמם וע' מפרשים. והגר"א מגיה שהיתה דעתן גסה עליהם וכו' והמהרי"ץ מגיה שלא השתמש וכו' שלא היתה וכו'. והערוך בערך ביתוס הביא לפיסקא זאת בשם האדר"נ וז"ל ומפורש באדר"נ ב' תלמידים היו לו לאנטיגנוס איש סוכו ושמם צדוק וביתוס ושנה להם אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס וכו' והלכו ושנו לתלמידיהם ולתלמידי תלמידיהם ולא אמרו פירושו עמדו ופירשו מן התורה ואמרו מסורת ביד פרושים לצער עצמן בעוה"ז ולעוה"ב אין להם שכר ויצאו מהן שנים משפחות רעות צדוקין וביתוסין ונקראו צדוקין לשם צדוק וביתוסין לשם ביתוס ע"כ. הרי שאינם לפנינו דברים אלו וכן ליתנהו בהמאירי שם וגם לא בהרשב"ם שהביא גם הוא לפיסקא זאת בבבא בתרא קט"ו ע"ב וע"כ נראה שיש לדונם בהוספה קטועה מגליון ע"י סופר אחד שרשם זאת ע"פ דברי יוסף בן גוריון שהעשירים ההזיקו ביד הצדוקים וצ"ע וע"ע נו"ב.

פ"ו א) בכ"י ובספרים ישנים ליתא והוגה כן אח"כ בספרים ע"פ אבות פ"א מ"ד. והב"א הוסיף עוד ע"פ המשנה כזה יוסי בן יועזר איש צרידה ויוסי בן יוחנן איש ירושלים קבלו מהם יוסי בן יועזר אומר וכו' אבל המעיין במפרשים יראה כי התיבות קבלו מהם הם מסופקים כאן וקצת הגיהו ממנו וע' מגן אבות למשנה זאת. ב) כן הגיה הב"א וע"פ נו"ב הגהתי גם אנכי. ג) להכמים ולתלמידים ולתלמידי תלמידים בכ"י. ד) הרי רבי משמר בכי"א. ה) מקום בכ"י. ו) ר' אומר בכי"ע. ז) שנה לי ליתא בכי"א ועתומ"י. ח) כבכי"ע ובכפרים ספסל. ט) הוכפתי זה ע"פ כי"ע והסופר דלג מזיע לזיע וע' מפרשים ובבבא זאת אשמועינן הנהגת הרב ובבבא ב' הנהגת התלמיד וע' מפרשים. והנה מדברי

הערות לנו"ב

שכן מצינו באבות הראשונים שעבדו באימה ויראה ונהלו חיי העולם הבא. באברהם מהו אומר כי עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה ולא חשכת את בנך את יחידך ממני שלא הרהר אחריו שנאמר ויוצא אותו ההוצה וגו' ויאמר לו כה יהיה זרעך והעלהו להר המוריה לעולה והמקום הבטיחו כי ביצחק יקרא לך זרע ולא קבל מן המלאך שא"ל אל תשלח ידך אל הנער. אמר (הוציא) [אוציא] ממנו טפת דם השיב המלאך ואל תעש לו מאומה אל תעש לו מום כי עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה וגו' ועוד שהושלך לכבשן האש על מנת לשרוף ובשביל שעבד באימה ויראה הצילו המקום יתברך ויתרומם ויתעלה ונחל חיי העוה"ז וחיי העוה"ב. ביוסף מהו אומר את האלהים אני ירא שהיה בידו יכולת מפני [שהיה] מלך ולא שלם לאחיו כשבאו לפניו שום גמול רע (לא) [אלא] שלם להם טובה תחת רעה לכך נאמר את האלהים אני ירא וכשנפטר יעקב אבינו ע"ה והלך יוסף עם אחיו לקברו ובשובו עמד על הבור שהשליכוהו אחיו וברך ברוך שעשה לי נס במקום הזה והשבו אחיו ואמרו לו ישטמנו יוסף וגו' שלהו לו אחיו ואמרו לו אביך צוה לפני מותו וגו' אנא שא פשע אחיך והטאתם ולא צוה ולא היו דברים מעולם אלא מפני דרכי שלום התירה התורה לשנות דבריו של אדם והשיב להם ואמר אל תיראו התחת אלהים אני אתם חשבתם עלי וגו' וינחם אותם וידבר על לבם והוא אומר את האלהים אני ירא. ביונה מהו אומר את ה' אלהי השמים אני ירא. בעובדיה מהו אומר ועובדיה היה ירא את ה' מנעוריו. ועוד אמרו חכמים ז"ל הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים מכאן שכל העובד לפני המקום באימה ויראה נוחל חיי העוה"ז וחיי העוה"ב ע"כ. וזרות וילדות כל דברים אלו ניכר מתוכם ואולי נכתבו בניגוד להכת הידועה שהפריזה על המדה בענין זה עד שפרקה מעליה עול תורה ועול מצות. וע' ב"ר פנ"ו ס"ה בענין עקידת יצחק וע' תנחומא סוף ויהי בענין יוסף. וע"ע תנחומא פ' ויקרא ובמדבר רבה פ' כ"ב ששם מונה ג' יראי שמים אברהם יוסף ואיוב.

פי"א א) ע' אבות פ"א מ"ד ובכי"ר יהי ביתך פתוח לרוחה ויהיו עניים בני ביתך בית ועד לחכמים והוא בל"ס ט"ס וכן ליתא בנו"ש. ב) בכי"ה שחכמים ותלמידי'. ג) בביתו בכי"ה. ד) בלבד ליתא בכי"ה. ה) ע' ספרי דברים פי' ל"ה וע"ע בב"ר פע"ג סי"ח ובנ"ש ובתדא"ר פ"כ

עליך באימה ביראה ברתת ובזיעה כדרך שקבלו אבותיך י) מהר סיני באימה ביראה ברתת ובזיע :

דבר אחר הוי מתאבק בעפר רגליהם זה ר' אליעזר ושותה בצמא את דבריהם זה ר' עקיבא יא). מה היה תחלתו של ר' עקיבא. אמרו בן ארבעים שנה היה ולא שנה כלום. פעם אחת היה עומד על פי הבאר אמר מי חקק אבן זו אמרו לו המים שתדיר נופלים עליה בכל יום יב) אמרו לו עקיבא אי אתה קורא אבנים שחקו מים (איוב י"ד י"ט). מיד

ד"א יהי ביתך בית ועד לחכמים וכשיהא חכם נכנס לתוך ביתך אל תנהג עמו בבזיון ואל תשב עמו לא על גב מטה ולא על גב ספסל אלא הוי יושב תחת רגליו [על הארץ] ומקבל כל דבריו באימה ויראה כשם שאתה שומעו בביהמ"ד. שכן מצינו ליהושע שהמתין למשה רבינו ו) מ' יום ומ' לילה תחת ההר וכל כך למה [בשביל שלמד ממנו] ז) פרשה אחת מן התורה ח) : דבר אחר כשיהיה חכם ט) אומר להבירו מאין באת מן (המקום) [מקום] פלוני (וכדי) [והרי] אני מקדמך למקום פלוני והרי אני ממתין לך במקום פלוני :

דבר אחר יהי ביתך בית ועד לחכמים כשיהיה י) חכם אומר לחבירו כך וכך האכילני פלוני כך וכך השקני יא) כך וכך פרנסני כך וכך נתן לי מתנה :

ד"א יהי ביתך בית ועד לחכמים (שיהא) [כשיהא] חכם נכנס לתוך ביתך אל תנהג עמו בבזיון ואל תשב עמו לא על גב מטה ולא על גב ספסל אלא הוי יושב תחת רגליו על הארץ ומקבל את כל דבריו באימה ביראה כשם שאת שומעו בבית המדרש יב). שכן מצינו באנשי ירושלים בשעה שבאו לדרוש את ה' מיחזקאל מהו אומר ויהי בשנה השביעית בחמישי בעשור לחדש [וגו'] וישבו לפני (יחזקאל כ' א'). אמרו לו רבי המוכר את עבדו לגוים או (בחוצה) [לחוצה] לארץ אינו (בר) [בן] חורין. אמר להם הן. אמרו לו והרי מכרנו המקום לכל ממלכות ולכל משפחות הארצות. בוא וראה מה המקום (משיבו) [משיבם] חי אני [נאום ה' אלהים] אם אדרש לכם והעולה על רוחכם היו לא תהיה [וגו'] חי אני נאם ה' אלהים אם לא ביד חזקה ובזרוע נטויה ובחמה שפוכה אמלוך עליכם (שם) יג) : ביד חזקה זו הדבר כמה שנאמר הנה יד ה' הויה [וגו'] (שמות ט' ג') : בזרוע נטויה זו החרב כמו שנאמר וישא דוד את עיניו [וגו'] (דה"י א' כ"א ט"ז) : ובחמה שפוכה זה רעב שנאמר והנשאר והנצור ברעב ימות (יחזקאל ו' י"ב) יד) :

וכן הוא אומר הולך את חכמים יחכם (משלי י"ג כ') משלו מלה"ד לאחד שנכנס לתוך חנותו של בשם אף על פי שלא [ימכור לו ולא יקח ממנו הוא יוצא וריח עצמו וריח בגדיו מבוסמים אין ריחו זז] טו) ממנו כל היום לכך נאמר הולך אל חכמים יחכם : ורועה כסילים ירוע (שם שם) מלה"ד לאחד שנכנס לחנותו של בורסי אף על פי שלא מכר לו ולא לקח ממנו הוא יוצא וריח עצמו וריח בגדיו [מלוכלכים] ואין ריחו זז ממנו כל היום לכך נאמר ורועה כסילים ירוע (שם) טז) :

וכה"א שמע נא יהושע הכהן הגדול אתה וריעיך [היושבים לפניך] (זכרי' ג' ח') יז) [יכול] יח) שאר בני אדם הדיוטות הם ת"ל כי אנשי מופת המה (שם שם) הא שהיו ראוים שתשרה עליהם רוח הקודש יט) :

פרק יב

והוי מתאבק בעפר רגליהם שנאמר יתן בעפר פיהו אולי יש תקוה (איכה ג' כ"ח) א) :

דבר אחר אם עמלת בתורה בעולם הזה סוף להיות שפתותיך מתנשקות לעתיד לבוא שנאמר שפתים ישק משיב דברים נכוחים (משלי כ"ד כ"ו) ב) :

הערות לנו"א

קדמוני המפרשים (ע' מדרש שמואל) היה נראה קצת שכל בבא זאת היא רק הוספה מאוחרת אבל מדברי נו"ב אין כל ספק שהיא עיקרית כאן ע"ש. ובענין ישיבת התלמידים על הקרקע ע' סנהדרין י"ז ע"א דן לפניו בקרקע ובבא מציעא פ"ד ע"ב אבל ע"ע מגילה כ"א ע"א וכבר נתקשה בזה הר"נ ע"ש בהרי"ף וע"ע במגן אבות ובתוי"ט למשנה זו. י) כבבי"ע ובספרים אבותינו. יא) הדברים מגומגמים קצת ומנו"ב היה נראה לגרוס הוי מתאבק וכו' זה ר"ע ושותה בצמא וכו' זה ר"א וצ"ע. יב) א"ל חבל שתרד עליה בכל יום בכ"י ועתומ"י ובבי"ע על הגליון

הערות לנו"ב

וכ"ד. ו) רבינו ליתא בכי"ה. ז) כן הוא בכי"ה ובכי"ר למה שלא למד אלא וכו'. ח) ע' ספרי במדבר פי' קמ"א במדבר רבה פ' י"ב ס"ט ומנחות צ"ט ע"ב בענין שימוש יהושע למשה והאיך חיבב את התורה. וע"ע לקמן פי"ח. ט) אדם בכי"ה. י) כשיהא בכי"ה. יא) בכי"ה נעבר קו על המלות כך וכך השקני פלוני. יב) ע' נו"א פ"ו ובהערות אות ט' שם. יג) תקנתי לפי סדר המקראות ביחזקאל כ' ל"א ל"ב ול"ג. ובבי"ר חי אני נאם ה' אם אדרוש וגו' ובבי"ה חי אני אם אדרוש לכם נאם ה' אלהים וכל אשר חשבתם והעולה על רוחכם וגו'. יד) ע' ספרי במדבר פי' קט"ו והוא שם בסיגנון אחר ובבא דרעב היא שם קטועה קצת וע"ע תנחומא נצבים וילקוט יחזקאל ר' שנ"ט. וע"ע לעיל פ"א וכל עיקרה של פיסקא זו כאן הוא משום וישבו לפניו והשאר הוא אגב גררא. טו) הצגתי נוסחת כי"ה ובבי"ר ימכר לו ולא ליקח וכו' יוצא וריח טוב ובגדיו וכו' ריחו זה. וע"ע בנו"ש. טז) ע' מדרש משלי בפסוק זה ופדר"א פ' כ"ה. יז) הוספתי מלות אלה לפי שהם העיקר פה שישבו לפני הנביא והשאר הוא אגב גררא. יח) הוספתי ע"פ הנו"ש ובכי"ה אם תאמר. יט) ע' פ"ג דהוריות י"ג ע"א ובירושלמי שם ובמדבר רבה ריש פ' נשא.

פי"ב א) מלת עפר דריש. ב) בכי"ה נכפלה דרשה זאת וע' שיר השירים רבה פ"א בפסוק ישקני מנשיקות אם עסקת בד"ת ששפתותיך מנושקות סוף שהכל מנשקין וע' במתנות כהונה ויפה קול שם ואולי ג"כ מלת סוף שיעורו לעתיד לבוא.

היה יג). רבי עקיבא דן ק"ו בעצמו מה יד) רך פסל את הקשה דברי תורה שקשין טו) כברזל על אחת כמה וכמה שיחקקו את לבי שהוא בשר ודם מיד חזר ללמוד תורה. הלך הוא ובנו ויישבו טז) אצל מלמדי תינוקות. א"ל רבי למדני תורה אחז רבי עקיבא בראש הלוח ובנו בראש הלוח. כתב לו אלף בית ולמדה. אלף תיו ולמדה. תורת כהנים ולמדה יז). היה לומד והולך עד שלמד כל התורה-כולה. הלך וישב [לו] יח) לפני רבי אליעזר ולפני רבי יהושע אמר להם רבותי פתחו לי טעם משנה. כיון שאמרו יט) לו הלכה אחת הלך וישב לו בינו לבין עצמו אמר אלף זו למה נכתבה. בית זו למה נכתבה. דבר זה למה נאמר. חזר ושאלן כ) והעמידן בדברים: רבי שמעון בן אלעזר אומר אמשול לך משל. למה הדבר דומה לסתת שהיה מסתת בהרים פעם אחת נטל קרדומו בידו והלך וישב על ההר כא) והיה מכה ממנו צרורות דקות ובאו בני אדם ואמרו לו מה אתה עושה. אמר להם הרי אני עוקרו ומטילו בתוך הירדן. אמרו לו אי אתה יכול לעקור את כל ההר. היה מסתת והולך עד שהגיע אצל סלע גדול נכנס תחתיו סתרו ועקרו והטילו אל הירדן וא"ל אין זה מקומך אלא מקום זה. כך עשה להם ר' עקיבא לר' אליעזר ולר' יהושע. אמר לו ר' טרפון עקיבא עליך הכתוב אומר מבכי נהרות חבש ותעלומה יוציא אור (איוב כ"ח י"א) דברים המסותרים מבני אדם הוציאם ר' עקיבא לאורה: בכל יום ויום היה מביא חבילה של עצים כב) חציה מוכר ומתפרנס וחציה מתקשט בה. עמדו עליו כג) שכניו ואמרו לו עקיבא אבדתנו בעשן מכור אותן לנו כד) וטול שמן בדמיהן ושנה לאור הנר. אמר להם הרבה ספוקים אני מסתפק בהן כה) אחד שאני שונה בהן ואחד שאני מתחמם כנגדן ואחד שאני ישן בהם כו): עתיד רבי עקיבא לחייב את כל העניים בדין שאם אומרים להם מפני מה לא למדתם [תורה] והם אומרים מפני שעניים היינו. אומרים להם והלא רבי עקיבא עני ביותר ומדולדל היה. ואם אומרים מפני טפינו אומרים להם והלא רבי עקיבא היו לו בנים ובנות כז) אלא אומרים להם מפני שזכתה רחל אשתו כח): בן ארבעים שנה הלך ללמוד תורה סוף שלש עשרה שנה כט) לימד תורה ברבים. אמרו לא נפטר מן העולם עד שהיו לו שולחנות של כסף ושל זהב

ד"א והוי מתאבק בעפר רגליהם זה רבי עקיבא שבקש ללמוד תורה הלך וישב לו על באר אחת בלוד וראה חוליית הבור חקוקה אמר מי חקק את החוליא הזו. אמרו לו החבל. אמר להם ויכול הוא. אמרו לו הן מפני שהוא תדיר [עליה] ואמרו לו ולכך את תמה מים שחקו אבנים שנאמר אבנים שחקו מים (איוב י"ד י"ט) ג). אמר (כי) [וכי] לבי קשה (כאבן) [מהאבן] ד) אלך ואלמוד פרשה [אחת] מן התורה. הלך לו לבית הספר והתחיל קורא בלוח הוא ובנו. למד מקרא ותרגום ומדרש הלכות [ואגדות] שיחין ומשלים ה) הכל למד ו). היה רבי שמעון בן מנסיה ז) [אומר] מלה"ד ח) לסתת שהיה יושב בצד ט) ההר אמרו לו מה את עושה כאן. אמר להם מבקש אני לעקרו י). אמרו לו ויכול את. אמר להן הן. התחיל מסתת אבנים קטנים ומשליכן לירדן יא) ראה (אחרת) [אבן אחת] גדולה (ממנה) נתן (עליה) [תחתיה] צפורן של ברזל והשליכה לירדן ראה אחרת גדולה ממנה יב) נתן תחתיה צפורן [של ברזל] והשליכה לירדן יג) אמר ירדן (הא) [יהא] לך (אי) [אין] זה מקומך יד) שנאמר בחלמיש שלח ידו הפך משרש הרים (איוב כ"ח ט'): היה ר' עקיבא נושא ונותן בינו לבין עצמו ואומר אלף זה (כחין) [בית] זה טו) למה נכתב שנאמר בצורות יאורים בקע וכל יקר ראתה עינו (שם שם י'). א"ל ר' אליעזר עקיבא עליך נאמר מבכי נהרות חבש ותעלומה יוציא אור (שם שם י"א) טז) דברים שהיו מעולמים ומסותרים מן הבריות הוציא ר' עקיבא לאורה: בן ארבעים שנה הלך לו לבית הספר. בן ארבעים שנה למד את הכל וארבעים שנה למד את ישראל. נמצאו לו י"ב אלף זוגות של תלמידים בבתי כנסיות ובבתי מדרשות יושבים ושונים מאנטפטרים ולפנים יז): אמרו עליו

הערות לנו"א

שתדיר (במקום שתרד). יג) מה היה בכ"י. יד) ומה בכי"ע. טו) כבכ"י ובספרים שקשה. טז) וישב בכי"ע. יז) ע' ויקרא רבה פ"ז פסיקתא דר"כ ס' ע"ב ופסיקתא רבתי פ"ג ע"ב ובהערות שם. יח) וישב לו אצל ככי"ע. יט) כבכ"י ובספרים שאמר. כ) הלך ושאלן בכי"ע. כא) בכי"ע בצד ההר ובכי"א תחת ההר. כב) של קשין בכ"י ועתומ"י. כג) מלת עליו ליתא בכי"ע אבל נראה כעין מחק שם. כד) א ו ת ה לנו בכי"ע. כה) סיפוקי' מסתפקי' בהם ועל הגליון ממנו בכי"ע. ובכי"א סיפוקין אנו מסתפקין ועתומ"י. כו) בכי"ע שאינו יכול לישן ובכי"א לישן עליו ובתומ"י כבפנים ובספרים שאני יכול לישן בהם והוא נראה כמדולדל וע' יומא נ"ה ע"ב מסופר כזה מהלל. כז) בכי"ע אומר להם מפני מה לא למדתם תורה שעניים היינו אומר להם והלא ר"ע עני ומדולדל היה ואם אומר להם מפני שטפלינו מרובים אמור לו והלא ר"ע וכו'. ובכי"א לא למדת שעניים היינו וכו' ואנכי הגהתי ע"פ התומ"י בהוספת מלת תורה ע"פ הכי"ע. כח) כך היא הנוסחא בספרים ישנים ובכ"י אלא אומר לו מפני שזכתו אשתו ובספרים עוד נ"א ובנות הרבה והיה מפרנס אותם ואת בניו ואת רחל אשתו אבל לא מצאתי שום סמך לה וגם התומ"י לא הגיה כן. והעיקר הוא כנוסחת הכ"י אלא שהיא קטועה ומשובשת ויש להשלימה ולתקנה ע"פ נו"ב ע"ש ספי"ב. כט) בכי"א כ"ג שנה.

הערות לנו"ב

ג) בכי"ה איתא עוד ועוד שהמים הם רכים יותר מן החבל. ד) הגהתי ע"פ הנו"ש ובכי"ה אמר להם כי וכו' כבכי"ר. ה) בכי"ה שיחות ומשלים. ו) בנו"ש הכל ל מ ד ו. ז) בכי"ה מנסיא. ח) בכי"ה למה"ד. ט) בכי"ה תחת. י) לעקור ההר בכי"ה. יא) בכי"ה קטנות ומשליך לירדן. יב) בכי"ה הימנה. יג) בנו"ש ליתא לראה הב'. יד) הגהתי ע"פ הנו"ש. טו) הגהתי ע"פ הנו"ש ובכי"ה זיין זה וגם בנו"ש איתא אחרי בית זה וכו' זיין זה וכו'. טז) בכי"ה לאור. יז) ע' ערוך השלם ערך אנטיפרס ואולי פירוש מלת

ועד שעלה למטתו בסולמות של זהב. היתה אשתו יוצאה בקרדוטין ל) ובעיר של זהב. אמרו לו תלמידיו רבי ביישתנו ממה שעשית לה. אמר להם הרבה צער נצטערה עמי בתורה לא) :

מה היה לב) תחלתו של רבי אליעזר בן הורקנוס לג). בן עשרים ושתים שנה היה ולא למד תורה. פעם אחת אמר אלך ואלמוד תורה לפני רבן יוחנן בן זכאי לד). א"ל אביו הורקנוס אי אתה טועם עד שתחרוש מלא מענה. השכים וחריש מלא מענה. אמרו אותו היום ערב שבת היה לה) הלך וסעד אצל חמיו לו) וי"א לא טעם כלום מו' שעות של ערב שבת עד ו' שעות של מוצאי שבת. כשהוא הולך בדרך ראה אבן הרימה לז) ונטלה ונתנה לתוך פיו וי"א גללי הבקר היה. הלך ולן לח) באכסניא שלו. הלך וישב לו לפני רבן יוחנן בן זכאי בירושלים עד שיצא ריח רע מפיו אמר לו רבן יוחנן בן זכאי אליעזר בני כלום סעדת היום. שתק. שוב א"ל ושתק לט). שלח וקרא לאכסניא שלו א"ל כלום סעד

שלא עשה (כפועל) [כפועל] מימיו יח) אלא בכל יום (הוא) [היה] מביא ב' חבילות של עצים ומוכר (אחד) [אחת] בתריסין יט) (ואחד) [ואחת] שהיה מתחמם (כנגדם) [כנגדה]. אמרו לו שכיניו עקיבא (איבדתו עשן) [איבדתנו בעשן] מכור חבילתך וקח בה כ) שמן. אמר להם איני שומע לכם [שני] דברים טובים כא) יש לי בה אחת שאני מתחמם כנגדה ואחת שאני משתמש לאורה. אמרו לא מת עד שיישן על מטות של זהב ועד שעשה כתר של זהב לאשתו כב) ועד שעשה קורדיקוס של זהב לאשתו כג). אמרו לו בניו הרי הבריות משחקות עלינו. אמר להם איני שומע לכם אף היא נצטערה עמי בתלמוד תורה כד): (אמרו) [אומרים] לו לאדם מפני מה לא למדת תורה בעולם הזה. אומר שהייתי כה) עני. אף ר' עקיבא עני היה. שהייתי כו) עשיר. אף ר' עקיבא עשיר היה. שהייתי מטופל. אף ר' עקיבא מטופל היה. שמא לא זכו לך אבותיך כז). אף ר' עקיבא לו זכו לו אבותיו. מכאן אמרו חכמים ז"ל עתיד רבי עקיבא לבייש הרבה כח) למי שלא למד תורה בעולם הזה כט) :

פרק יג

ושותה בצמא את דבריהם שכל זמן שדברי תורה נכנסים ומוצאים חדרי [הלב] פנויים הן נכנסים ושורים בתוכו א) ואין יצה"ר שולט ביניהם ואין אדם יכול להוציאם מתוכו ב). משלו מלה"ד ג) למלך שהיה מהלך בדרך ומצא שם הדרים וטרקל פנויים ונכנס ושרה בתוכן ואין יכול אדם להוציאו (מתוכו) [מתוכן]. כך כל זמן שדברי תורה נכנסים (ומוציאין) [ומוצאים] חדרי (לב) [הלב] פנויי הן נכנסין ושורין בתוכו ואין יצה"ר שולט בינותם ואין אדם יכול להוציאן מתוכו :

דבר אחר ושותה בצמא את דבריהם (א"ר) [אמרו עליו על ר'] אליעזר בן הורקנוס כשבקש ללמוד תורה ד) חורשין הרבה היו לאביו ה) והוא היה חורש בטרשין. ישב לו והיה בוכה. א"ל אביו [בני] מפני מה אתה בוכה שמא מצטער אתה שאתה חורש בטרשין למחר בוא וחרוש על גב (מערה) [מענה] ישב לו על גב (מערה) [מענה] והיה בוכה ו). א"ל אביו מה אתה בוכה. א"ל שאני מבקש ז) ללמוד תורה. א"ל [והרי בן כ"ח שנים אתה ואתה מבקש ללמוד תורה אלא] לך וקח לך אשה והוליד ממנה בנים וחוליכן לבית הספר. היה מצטער ג' שבתות עד שנגלה עליו אליהו. א"ל עלה לך ח) אצל בן זכאי לירושלים. [עלה] ישב לו והיה בוכה. א"ל בן מי אתה ולא הגיד לו. מה אתה בוכה מה תבקש ט). א"ל ללמוד תורה. א"ל מימיך לא נכנסת לבית הספר ולא למדת קריאת שמע ולא תפלה ולא ברכת המזון. א"ל לאו. עמד ולמדו שלשתן. א"ל מה אתה מבקש לקרות או לשנות. א"ל לשנות. היה מלמדו שתי הלכות כל ימות השבת י) ובשבת היה חוזר עליהם ומדבקן יא). עשה שמונה ימים ולא טעם כלום עד שעלה ריח פיו לפניו וטרדו מלפניו. וישב לו והיה

הערות לנו"א

ל) והיתה יוצאת בקרדוטין כן הוא בכי"ע והגהתי לפ"ז ובספרים קרדומין ולא מצאתי לזה פתרון נאות וע' בערוך ערך כרדט שרמז שם על התי' של המקרא בשמואל ב' י"ג י"ח כי כן תלבשנה בנות המלך מעילים שתרגם מעילים כרדוטין והיא מלה יונית לפי עדות ר"ב מוספיא ופתרונה מעיל עם בתי ידים ע"ש. לא) אמרו לו בניו (בכי"ע) בויישתנו מה עשה לה הרבה צער נצטערה עמו בכ"י ועתומ"י. ובעיקר הדברים ע' נדרים נ' ע"א וכתובות ס"ב ע"ב ובירושלמי שבת פ"ו ה"א ובבלי שם נ"ט ע"ב וע"ע בספרי פי' שנ"ז ובמ"ע שם אות מ"ז וע"ע היטב בפסיקתא דר"כ ל"ט ע"ב ובהערות שם אות קע"ה. לב) היתה בכי"ע. לג) בן הורקנס כבכ"י ועתומ"י. לד) פ"א היה אומר אלך ואלמוד וכו' בכי"ע. ובנ"א שבתומ"י אלך ואלמוד הלך ולמד תורה לפני ריב"ז. לה) ע"ש היתה בכ"י. לו) בבית חמיו בכי"ע. לז) כן הוא בכי"ע ובספרים שדימה ואין לזה פתרון נאות ומלת ונטלה נראית כמיותרת לפי נוסחת הכי"ע ואולי עירבוב ב' נוסחאות כאן. לח) בכי"ע וי"א גללי הבקר הלך ומלאן וכו' ובכי"א ותלאן ועתומ"י. לט) שתק בכי"ע ועתומ"י.

הערות לנו"ב

לפנים לצד מזרח. יח) כלומר לעבוד כל היום מפני ביטול תורה. יט) עניינו מוכרן בשוק וע' בערוך ערך זה והגהתי אחת ע"פ הגו"ש. כ) וקח לך שמן בכי"ה. כא) בכי"ה כי ב' דברים ואנכי הגהתי ע"פ הגו"ש וע"ש עוד. כב) בגו"ש עיר של זהב. כג) בגו"ש קורדניות של זהב ברגליה וע' בערוך ערך עכס וערך קרדקיים ופירש ר"ב מוספיא שם מין סנדל וצ"ע. כד) נצטערה בתורה בכי"ה. כה) הייתי בכי"ה. כו) אם אומר שהייתי בכי"ה. כז) אם תאמר שמא לא וכו' בכי"ה. כח) בכי"ה הרבה בני אדם למי וכו' ובגו"ש לבייש למי וכו'. כט) בעיקר הדברים ע' נ"א ובהדוגמאות הרמוזות בהערות שם אות כ"ו ול"א.

פי"ג א) בתוך הלב בכי"ה. ב) מתוך לבו בכי"ה. ג) משל למה"ד בכי"ה. ד) בכי"ה שבעת שבקש הוא ללמוד וכו'. ה) היו חורשין לאביו בכי"ה. ו) הגהתי ע"פ הגו"ש ובכי"ה למחר תחרוש עמנו על המענה ישב לו והיה בוכה. ז) רוצה בכי"ה. ח) לך ליתא בכי"ה. ט) בכי"ה מה אתה תבקש. י) כל ימי השבוע בכי"ה. יא) בכי"ה ומדבקן ואולי

אליעזר אצלכם. אמרו לו אמרנו שמא אצל רבי היה סועד מ). אמר להם אף אני אמרתי שמא אצלכם היה סועד ביני וביניכם מא) אבדנו את רבי אליעזר מן האמצע. א"ל כשם שיצא לך ריח רע מפיך כך יצא לך שם טוב בתורה *מא). שמע עליו הורקנוס אביו שהיה מב) לומד תורה אצל רבן יוחנן בן זכאי אמר אלך ואדיר אליעזר בני מנכסי מג). אמרו אותו היום רבן יוחנן בן זכאי יושב ודורש בירושלים מד) וכל גדולי ישראל יושבין לפניו. שמע עליו שבא הושיב לו שומרין מה) אמר להם אם בא לישב אל תניחוהו. בא לישב ולא הניחוהו. היה מדלג ועולה מו) עד שהגיע אצל בן ציצית הכסת מז) ואצל נקדימון בן גוריון ואצל בן כלבא שבוע היה יושב ביניהם ומרתת מח). אמרו אותו היום נתן עיניו רבן יוחנן בן זכאי ברבי אליעזר ואמר ליה פתח ודרוש מט). א"ל איני יכול לפתוח. דחק עליו ודחקו עליו התלמידים נ) עמד ופתח נא) ודרש בדברים שלא שמעתן אזן מעולם נב). כל דבר ודבר שיצא מפיו עמד רבן יוחנן בן זכאי על רגליו נג) ונשקו על ראשו ואמר לו רבי אליעזר רבי אמת למדתני. עד שלא הגיע [עת] נד) לצאת עמד הורקנוס אביו על רגליו ואמר רבותי אני לא באתי אלא להדיר אליעזר בני מנכסיי עכשיו כל נכסיי יהיו נתונין לאליעזר בני וכל אחיו פטורין ואין להן בהן כלום נה):

ולמה נקרא שמו ציצית הכסת שהיה מוסב על מטה של כסף בראש כל גדולי ישראל נו):

אמרו על בתו של נקדימון בן גוריון שהיתה מטתה מוצעת בשנים עשר אלפים דינרי זהב. ודינר צורי של זהב היה יוצא בה מערב שבת לערב שבת לציקי קדירה. ושומרת יבם היתה נז):

בוכה. א"לו למה אתה בוכה. א"ל שהעמדתני (לפניך) [מלפניך] כאדם שהוא [מעמיד מלפניו] מוכה שחין. א"ל בן מי את א"ל בן הורקנוס אני. א"ל הלא את בן גדולי העולם ולא היית מודיעני יב) היום את סועד אצלי. א"ל כבר סעדתי אצל (אכסנאי) [בני אכסניא] שלי. שלח רבן יוחנן לבני (אכסנאי) [אכסניא] שלו. אמר להם אצליכם סעד אליעזר היום. אמרו לו לאו והרי יש לו שמנה ימים שלא טעם כלום. רבי יהושע בן חנניה ור' יוסי הכהן ור' שמעון בן נתנאל הלכו ואמרו לרבן יוחנן והרי יש לו שמנה ימים שלא טעם כלום. וכיון ששמע ר' יוחנן בן זכאי עמד וקרע את יג) בגדיו. א"ל אי לך ר' אליעזר שהיית מושלך מבינותינו יד) [אבל אני אומר] לך טו) כשם שעלה ריח פיך (מלפני) [לפני] כך תהא משנת פיך יוצאה מסוף העולם ועד סופו. [קורא אני עליך] וישם האחד אליעזר (שמות י"ח ה') טז): אמרו בניו של הורקנוס לאביהם לך ונדה את אליעזר מנכסיך. עלה לירושלים לנדותו מנכסיו ומצא שם יום טוב לר' יוחנן בן זכאי וכל גדולי המדינה מסובין אצלו. ואלו הן בן ציצת הכסף יז) ונקדימון בן גוריון ובן כלבא שבוע: ולמה נקרא שמו בן ציצת הכסף אלא שהיה מיסב למעלה מכל גדולי המדינה יח): אמרו עליו על נקדימון בן גוריון שהיו לו בבית ארבעים כורים של גנות מזהב יט): אמרו עליו על בן כלבא שבוע שהיה לו מזון ג' שנים לכל אחד ואחד שבירושלים. וכשעמד הסקרין שרפו את כ) האוצרות שבירושלים מדדו כל מה שהיה לו ומצאו מזון ג' שנים לכל אחד ואחד בירושלים כא): רבי יהושע כב) רבי שמעון בן נתנאל הלכו ואמרו לרבי יוחנן בן זכאי כג) הרי

הערות לנו"א

מ) הוא סועד בכי"ע וכן לקמן. מא) אמר להם ביני וכו' בכי"ע. *מא) מלת טוב ליתא בכי"ע. מב) בכי"ע שהוא. מג) בכי"ע ואדיר אליעזר מנכסי ובתומ"י מביא נ"א אלך לירושלים ואוריש אליעזר וכו'. מד) אמרו אותו היום וכו' יושב בירושלים ודורש בירושלים בכי"ע. מה) ובכי"א הושיב עליו. מו) כן הוא בכי"י ובספרים הגיהו ע"פ התומ"י מדלג והולך וא"נ. מז) בר ציצית הכסת וכו' בכי"ע. מח) ומרתיע בכ"י ועתומ"י. מט) כן הוגה בספרים על ידי התומ"י ובכ"י ליתא למלת דרוש. נ) בכי"ע רחק מעליו ורחקו עליו התלמידים עמו והיה נראה להגיה כן לולא תיבת עליו ותיבת עמו וע"כ לא הוספתי רק מלת עליו ובכי"א ודחקו אותו וכו' ובספרים ודחקוהו התלמידים. נא) בכי"ע ליתא למלות עמד ופתח ובכי"א ליתא למלת ופתח ועתומ"י. נב) האזן מעולם בכי"ע. נג) על רגליו ליתא בכי"א ועתומ"י וע"ע שם שגרים שיוצא מפיו עומד וכו' ונושקו ואומר לו וכו' הכל בבינוני ובנ"א בספרים אתה למדתני. נד) בכי"א ליתא למלת עת וכן בספרים ישנים ליתא והוגה אח"כ זמן ואנכי הצגתי נוסחת כי"ע. נה) ואין להם בהם כלום ליתא בכ"י ועתומ"י ובעיקר הדברים ע' ב"ר פמ"ב ופדר"א פ"א וב' ואגדות חלוקות הן וע"ע נו"ב. נו) שמושכב על מטות של כסף בכ"י והתומ"י מגיה שהיה מושכב וע' גטין נ"ו ע"א וברש"י שם וב"ר פ' מ"ב ואיכה רבה פ"א וקה"ר פ"ז ופדר"א פ"ב ובביאור רד"ל שם וע' עוד כתובות ס"ו ע"ב. והנה בפירוש המיוחס לרש"י על הב"ר שם איתא ובאדר"נ מפרש ציצית הכסף ומפרש לפי שהיה מיסב על מטות של זהב וכסף נקרא שמו ציצית הכסף. ואולי יש להגיה לפ"ז וע' אה"ר וצ"ע. נז) כן הוא בספרים ע"י התומ"י ובכי"ע דינרי זהב ודינרי צורי. דינר זהב היה יוצא לה וכו' לסיפוק קדירה וכו' וגם בכי"א ליתא למלת של. וא"ס שעירבוב נוסחאות יש כאן וע' כתובות ס"ה ע"א וס"ו ע"ב

הערות לנו"ב

עינו ומדקדק אחריהן וע' בערוך ערך בדק א'. יב) בכי"ה בן גדולי הדור ולא היית מודיע לי. יג) את ליתא בכי"ה. יד) בכי"ה מבינינו ובנו"ש בינותינו. טו) כן הוא בכי"ה ובכי"ר אומר אני לך וע"ע בנו"ש. טז) הגהתי ע"פ הנו"ש ובכי"ה אבל אומר לך ושם וכו' ובכי"ר אבל אני אומר לך וכו' ונראה שהוא הוספה מגליון וליתא בפדר"א ובפירוש הדברים ואודות הדוגמאות ע' פסיקתא רבתי ס"ד ע"ב ובמ"ע שם אות ק"ב. יז) בכי"ה בן צצית הכסת וכן לקמן וע' נו"א ובהערות שם אות נ"ו. יח) הקושי מבואר ואולי יש להגיה לפי שהיה מיסב על מטות של זהב ושל כסף וכו'. יט) בכי"ה בבית כורים של גנות טוחן בזהב ובנו"ש בבית ארבעת כורין טוחנן בזהב וקרוב לזה הוא בפדר"א וע' בביאורי רד"ל שם פ"ב אות ה' ולא נתישבה דעתי בדבריו. כ) כל האוצרות בכי"ה. כא) בכי"ה ומדדו כל מה וכו' ואחד שבירושלים. כב) בכי"ה ור"י בן חנניא. כג) לו לריב"ז בכי"ה.

ולמה נקרא שמו נקדימון בן גוריון מפני שנקדה לו המה בעבורו נח). פעם אחת עלו ישראל לרגל לירושלים ולא היה להם מים לשתות הלך אצל הגמון נט) אחד ואמר [לו] ס) הלויני שתים עשרה מעיינות מים מכאן ועד יום פלוני אם סא) איני נותן לך שתים עשרה מעיינות מים אני נותן לך סב) שתים עשרה ככר כסף וקבע לו זמן. כיון שהגיע זמן שלח לו שגר לי שתים עשרה מעיינות מים או שתים עשרה ככר כסף סג). א"ל עדיין שהות ביום סד). לגלג עליו אותו הגמון ואמר כל השנה כולה לא ירדו גשמים ועכשיו ירדו גשמים סה). נכנס אותו הגמון לבית המרחץ שמח סו) ונקדימון בן גוריון לבית המדרש. נתעטף ועמד בתפלה ואמר לפניו רבונו של עולם גלוי וידוע לפניך שלא לכבודי עשיתי ולא לכבוד בית אבא עשיתי אלא לכבודך עשיתי כדי שיהיה מים לעולי הרגל סז). מיד נתקשרו שמים בעבים סח) וירדו גשמים עד שנתמלאו שתים עשרה מעיינות מים והותירו. שלח לאותו הגמון שגר לי דמי מים יתירים שיש לי בידך. א"ל כבר שקעה המה ומים ברשותי ירדו סט). חזר ונכנס לבית המדרש ונתעטף ועמד בתפלה אמר לפניו רבונו של עולם עשה לי נס באחרונה כבראשונה. מיד נשבה הרוח ונתפזרו העבים וזרחה חמה. [יצא] ע) ופגעו זה בזה וא"ל יודע אני שלא הרעיש הקב"ה את עולמו אלא בשבילך עא):

ולמה נקרא שמו כלבא שבוע שכל הנכנס לביתו רעב ככלב היה יוצא מביתו שבע עב): וכשבא אספסיינוס קיסר להחריב את ירושלים בקשו קנאים לשרוף כל הטוב ההוא באש עג). אמר להם כלבא שבוע מפני מה אתם מחריבים את העיר הזאת ואתם מבקשים לשרוף את כל הטוב ההוא באש עד). המתינו לי עד שאכנס ואראה מה יש לי בתוך הבית עה). הלך עו) ומצא שיש לו עז) מזון עשרים ושתים שנה סעודה לכל אחד ואחד מירושלים. מיד צוה גדשו וברו וקרו ולשו ואפו והתקין מזון כ"ב שנה לכל אחד ואחד מירושלים ולא השגיחו עליו עח). מה היו אנשי ירושלים עושין עט) היו מביאים העגלים וגוררים אותם במגרים וטוחים

אביו של רבי אליעזר בא. אמר להם עשו לו מקום. ועשו לו מקום והושיבוהו אצלו בניהן. אמר לו ריב"ז אליעזר אמור לנו דבר (אהת) אחד מדברי תורה. אמר לו אמשול לך משל למה אני דומה לבור הזה שאינו (מאכד) כד) יכול להוציא מים יותר ממה שהוא מכנים. אמר לו אמשול לך משל לה"ד לבאר הזאת כה) שהיא מזלת ומוציאה מים מאיליה כך את יכול לומר דברי תורה יתר ממה שנאמר למשה בסיני. [א"ל ב' וג' פעמים ולא קבל עליו יצא ריב"ז והלך לו והיה ר' אליעזר יושב ודורש דברים יותר ממה שנאמר למשה בסיני] ופניו מאירות כאור החמה וקרנותיו יוצאות כקרנותיו של משה ואין אדם יודע אם יום הוא ואם לילה כו). רבי יהושע כז) ור' שמעון בן נתנאל הלכו ואמרו לריב"ז בוא וראה רבי אליעזר יושב ודורש דברים [יותר] ממה שנאמר למשה בסיני כח) ופניו מאירות כאור החמה וקרנותיו יוצאות כקרנותיו של משה ואין אדם יודע אם יום הוא ואם לילה כט). בא ר' יוחנן בן זכאי כאחריו ל) ונשקו על ראשו ואמר אשריכם [אברהם] יצחק ויעקב שיצא זה מחלציכם. אמר להם אביו של רבי אליעזר למי אתם אומרים כך. אמרו לו לבנך אליעזר. אמר להם וכך היה צריך לומר אשריכם אברהם יצחק ויעקב שיצא זה מחלציכם לא היה צריך לומר אלא אשרי אני שיצא מחלצי לא). היה לב) רבי אליעזר יושב ודורש ואביו עומד על רגליו. א"ל אבא איני יכול להיות יושב ודורש ולומר דברי תורה ואתה לג) עומד על רגליך. עמד והושיבו אצלו. א"ל בני לא באתי לשבח הזה לד) ולא באתי אלא לנדותך מנכסי ועכשיו שבאתי וראיתי ושמחתי בתלמוד תורתך הרי אחיך מנודים מהם לה) והם נתונים לך במתנה. א"ל מוצל אני עד שאני שוה לכל אחד בהם לו). א"ל אילו בקשתי מלפני המקום כסף וזהב היה לו ליתן לי שנאמר לי הכסף ולי הזהב [וגו']. (חגי ב' ח') אילו

הערות לנו"א

ובירושלמי שם ובתוספתא שם פ"ז ובספרי דברים פי' ש"ה ובפסיקתא רבתי ק"מ ע"א ובמ"ע שם ואולי צ"ל שם בפסיקתא כ"ה דינר (והיינו של כסף) וע' ב"מ מ"ד ע"ב וע"ע בערוך ערך ליטרא ובערוך השלם ערך דינר. נח) למה נקרא וכו' מפני שנקדה לו וכו' בבי"ע. נט) הגמון בכ"י וכן בכל המקומות שכתוב שר בספרים חדשים. ס) כן הוא בבי"ע ובספרים ליתא. סא) ואם בבי"ע. סב) אתן לך בבי"ע. סג) שלח לו אותו הגמון שגר לי מים או ממון בבי"ע. סד) עדיין שהות יש וכו' בכ"י. סה) ירדו לך גשמים בבי"ע. סו) כשהוא שמח בבי"ע. סז) לעולי רגלים בבי"ע ובבי"א לעולי רגל ועתומ"י. סח) נתקשרו העבים גשם בבי"ע. סט) ירדו ליתא בכ"י ועתומ"י. ע) הגהתי ע"פ כ"י ובספרים ליתא. עא) ע' תענית י"ט ע"ב וכ' ע"א ומפרשים שם וע"ע בד"ס שם. עב) למה נקרא וכו' שכל הנכנס לבית יוצא שבע ממנו ככלב בבי"ע. ובבי"א מלת מביתו ליתא וע' גטין נ"ו ע"א. עג) הטוב הגדול וכו' בבי"ע. עד) כבבי"ע ובספרים מבקשים כל הטוב הזה לשרוף באש ועתומ"י. עה) בתוך ביתי בבי"ע ועתומ"י. עו) הלך ליתא כבי"ע ועתומ"י. עז) לו ליתא בכ"י ועתומ"י. עח) בכי"ע מיד פיקד גדישו וברו וכו' ובל"ס צ"ל פיקד וגדישו וכו' ובבי"א הסר מן מיד צוה עד ואחד מירושלים וע' גטין שם. ובאיכה רבה פ"א וקהלת רבה פ"ז מכופר בשינוים והנה התומ"י גרים כ' אבל גם בהדוגמאות המספר הלוק ע"ש. עט) עושין באותה שעה בבי"ע.

הערות לנו"ב

כד) הגהתי ע"פ הנו"ש .ובכי"ה שאינו להוציא. כה) בכי"ה למה אתה דומה לבאר הזו. כו) בכי"ה אם יום ואם לילה. כז) ר"י בן חנניא בכי"ה. כח) מסיני בכי"ה. כט) אם יום אם לילה בכי"ה. ל) מאחוריו של ר"א בכי"ה. לא) בכי"ה ומרוב הכמה היה בריב"ז אמר כן מפני שהוא בא לנדותו ע"כ ונראה שהוא הוספה מהגליון. לב) בכי"ה והיה. לג) שאתה בכי"ה. לד) לשבח זה בכי"ה. לה) בכי"ה מנכסי. לו) בכי"ה בנכסיך.

אותם בטיט פ). ועוד עשו אנשי ירושלים פא) שולקין את התבן ואוכלין פב). וכל אחד ואחד מישראל שרוי נגד חומותיה של ירושלים. אמר מי יתן לי חמש תמרים וארד ואטול פג) חמשה ראשים. נתנו לו פד) חמש תמרים ירד ונטל חמשה ראשים מאנשי אספסיינוס פה). הציץ אספסיינוס בצואתן פו) וראה שאין בהן מין דגן ואמר לחיילות שלו ומה פז) אלו שאין אוכלין אלא תבן כך פח) הורגין בהן אלו היה אוכלין כל מה שאתם אוכלין ושותין פט) על אחת כמה וכמה שהיו הורגין אתכם צ):

פרק ז

יוסף בן יוחנן איש ירושלים אומר יהי ביתך פתוח לרוחה ויהיו עניים בני ביתך ואל תרבה שיחה עם האשה א):

יהי ביתך פתוח לרוחה כיצד מלמד שיהא ביתו של אדם פתוח לרוחה לצפון ולדרום ולמזרח ולמערב ב) כגון איוב שעשה ד' פתחים לביתו. ולמה עשה איוב ד' פתחים לביתו כדי שלא יהיו עניים מצטערים להקיף את כל הבית. הבא מן הצפון יכנס כדרכו הבא מן הדרום יכנס כדרכו וכן לכל רוח לכך עשה איוב ארבעה פתחים לביתו ג).

ויהיו עניים בני ביתך ולא בני ביתך ממש אלא שיהיו עניים ד) משיחין מה שאוכלים ושותים בתוך ביתך כדרך שהיו עניים משיחין מה שאוכלין ושותין בתוך ביתו של איוב וכשנפגשו ה) זה בזה אמר אחד לחבירו מאין אתה בא מתוך ביתו של איוב ולאן אתה הולך לביתו של איוב. וכשבא עליו ההוא פורענות גדול ו) אמר לפני הקב"ה רבונו של עולם לא הייתי מאכיל רעבים ומשקה צמאים שנאמר ואוכל פתי לבדי ולא

בקשתי ממנו קרקעות היה נותן לי לז) שנאמר לה' הארץ ומלואה (תהלים כ"ד א') לח). לא בקשתי ממנו אלא שאזכה לתורה שנאמר על כן כל פקודי כל ישרתי כל ארח שקר שנאתי (שם קי"ט קי"ח) לט):

פרק יד

יוסף בן יוחנן איש ירושלים אומר יהי ביתך פתוח לרוחה ויהיו עניים בני ביתך [ואל תרבה שיחה עם האשה] א):

[יהי ביתך] ב) פתוח לרוחה כדרך שהיה ביתו של איוב פתוח לצפון ולדרום למזרח ולמערב. וכך היה איוב אומר מכל מקום שיבוא אדם לשם יכנס שנאמר דלתי לאורח אפתח (איוב ל"א ל"ב). התחיל איוב אומר אני לא הייתי עושה כאחרים. אחרים הם אוכלים פת נקיה ומאכילין לעניים פת קיבר. אחרים הם ג) לובשים בגדי מלתין ומלבישין לעניים בגדי שקין ד). אני לא עשיתי כן אלא ממה שהייתי אוכל הייתי מאכיל (לאחרים) [לעניים] וממה שהייתי לובש הייתי מלביש (לאחרים) [לעניים] שנאמר אם לא [ברכוני] חלציו ומגז כבשי יתחמם (שם שם כ"א) ממלתין שהייתי גוזז ולובש ה) הייתי מלביש (לאחרים) [לעניים]. התחיל איוב משתבח ואומר מה עשה אברהם אבינו ולא עשיתי אני. אמר לו ו) איוב עד מתי אתה משתבח [אתה] אם לא בא עני לתוך ביתך לא היית מרחם עליו אבל אברהם לא עשה כן אלא מיום שלישי [למילה] הלך וישב לו על פתח (ביתו) אהלו ז) שנאמר והוא יושב פתח האהל כחום היום (בראשית י"ח א') ח):

ויהיו עניים בני ביתך לא עני ממש אלא מי ט) שהוא ענו ואשתו ענוה ובניו ובני ביתו ענוים אף הכלבים שלו אינן מזיקין י). ובזמן שהוא מתחייב הכל מזיקין. כל מי שאשתו ענוה יוצא למקום שמח ולבו בטוח עליה יא) וכשהוא בא לביתו מוצא שלום (בני) בתוך ביתו. וכל מי שאשתו קפדנית יוצא למקום (קטטה)

הערות לנו"א

פ) בכי"ע היו מביאין את העגלים וגודרין אותן בגדרין וטוחן אותן בטיט. ובכי"א וגודרין אותן בגדרין וטח אותן ובתומ"י במגרין ע"ש וכתב הא"ת שנקבו העגלים וכו' וממיתין אותן כדי לאבד הטוב להכעים. ובב"א בפירוש ב' מפרש ומגיה עיגולים ור"ל עיגולי דבילה שהיו משחיתין אותן ע"י טיט ע"ש ולא איתפריש לי. פא) מה היו עושין אנשי ירושלים בכי"ע. פב) בספרים ואוכלים אותן ובכ"י ובתומ"י מגיה אותה ובכ"י הוא כ ל אחד ועתומ"י. פג) ארד ואטול בכ"י ועתומ"י. פד) בתומ"י מיד נתנו לו. פה) מאספינוס בכ"י. ובתומ"י ויורד ונוטל ה' ראשים וכו'. פו) היה אספסינוס הוצץ בכי"ע ובכי"א מלת אספסינוס ליתא ועתומ"י. פז) ומה ליתא בכי"ע ועתומ"י. פח) כך ליתא בכי"ע. פט) ושותין ליתא בכי"ע. צ) ע' איכה רבה פ"א.

פ"ז א) ע' אבות פ"א מ"ד ובספרים שלפני איתא יוסי וכן הוא בגליון כי"ע וע' סדר הדורות לשם זה. ב) בספרים לדרום ומזרח ומערב ולצפון. וע' מפרשים ובכי"ע לדרום ולצפון (מלה זאת על הגליון) ולמזרח ולמערב ואנכי הגהתי לפי משמעות ההמשך לקמן וע"פ נו"ב וע"ע ברבינו יונה ובמאירי למשנה זאת. ג) בכי"ע מפני מה שכן עשה איוב ד' פתחים לביתו אמרו כדי שלא יהו עניים וכו' יכנס כדרכו וכן לכל רוח ורוח לכך וכו' ומלת ורוח היא על הגליון ובכי"א תיבות ולמה עשה איוב ד' פתחים חסרים ועתומ"י ובעיקר הדברים ע' ב"ר פ' מ"ח ס"ט ובפירש"י ובמתנות כהונה שם וע"ע ברכות נ"ח ע"ב. ד) עניים ליתא בכי"א ועתומ"י. ה) וכשנפגעו בכי"ע. ו) גדולה בכי"ע ולא הגהתי מפני שכל הלשון מגומגם והגר"א גרים הפורעניות הגדול

הערות לנו"ב

לז) יש לו ליתן לי בכי"ת. לח) בכי"ר עוד שנאמר והארץ נתן לבני אדם אבל נעבר קו עליהם. לט) ע' נו"א ובהערות אות נ"ה שם ונוסחא זו מסכמת עם נוסחת הפדר"א פ"א וב'.

פי"ד א) ע' אבות פ"א מ"ה. ב) השלמתי ע"פ הנו"ש. ג) היו בכי"ה. ד) בגדי בור בכי"ה ובנו"ש בודי וע' בערוך ערך בדד ב' ופתרונו מלוכלכים ע"ש. ה) ולובשו בכי"ה. ו) בכי"ה אמרו לו ובנו"ש אמר לו הקב"ה. ז) בכי"ה אהלו אמר שמא ישמעו העוברים שמלתי ולא יכנסו אצלי מה עשה הלך וישב לו על פתח אהלו. ח) ע' נו"א ובהערות אות ג' ואות י"ד. ט) כל מי בכי"ה. י) ע' שבת ס"ג ע"ב כל המגדל כלב רע וכו' מונע חסד מתוך ביתו ואולי ענוה וחסד הם מענין אחד בשתי הדרשות. יא) בכי"ה שנאמר

אכל יתום ממנה (איוב ל"א ט"ז) ולא הייתי מלביש ערומים שנאמר ומגז כבשי יתחמם (שם שם כ'). אעפ"כ א"ל הקב"ה לאיוב איוב עדיין לא הגעת לחצי שיעור של אברהם ז). אתה יושב ושוהה בתוך ביתך ואורחין נכנסים אצלך את שדרכו לאכול פת חטים האכלתו ח) פת חטים את שדרכו לאכול בשר האכלתו בשר את שדרכו לשתות יין השקיתו יין. אבל אברהם לא עשה כן אלא יוצא ט) ומהדר בעולם וכשימצא אורחין מכניסן בתוך ביתו את שאין דרכו לאכול פת חטין האכילהו י) פת חטין את שאין דרכו לאכול בשר האכילהו בשר ואת שאין דרכו לשתות יין השקהו יין. ולא עוד אלא עמד ובנה פלטרין גדולים על הדרכים יא) והניח [שם] יב) מאכל ומישקה וכל הבא ונכנס אכל ושתה וברך לשמים לפיכך נעשית לו נחת רוח. וכל יג) שהפה שואל מצוי בתוך ביתו של אברהם שנאמר ויטע אשל בבאר שבע (בראשית כ"א ל"ג) יד):

למוד בני ביתך ענוה שבזמן טו) שאדם ענותן ובני ביתו ענותנין כשבא טז) עני ועמד על פתחו של בעל הבית ואמר להם אביכם יש כבאן יז) ואמרו לו הן יח) בוא והכנס עד שלא נכנס ושולחן היה ערוך לפניו יט) נכנס ואכל ושתה וברך כ) לשם שמים נעשית לו נחת רוח גדולה ובזמן שאין אדם כא) ענותן ובני ביתו קפדנין ובא עני ועמד על פתחו ואמר להם אביכם יש בכאן ואומרים לו לא וגוערין בו כב) והוציאו בנזיפה:

דבר אחר למוד בני ביתך ענוה כיצד בזמן שאדם ענותן ובני ביתו ענותנין והלך לו למדינת הים ואמר מודה אני לפניך ה' אלהי שאשתי אינה עושה מריבה אצל אחרים [ובני אינם עושים מריבה אצל אחרים] כג) לבו אין מתפחד עליו ודעתו מיושבת במקומה כד) עד שעה שיחזור. ובזמן שאין אדם ענותן ובני ביתו קפדנין והלך לו למדינת הים

ומפחד עליו כשהוא בא מוצא קטטה בתוך ביתו יב). כל מי שאשתו קפדנית אדם בא לתבעו אמר לה רבי כאן. אמרה לו לאו זעפתו בנזיפה יג). וכל מי שאשתו ענוה אדם בא למציעו אמר לה רבי כאן. אמרה לו הן והרי הוא סועד. נכנס אצלו נתן לו (פרוטה) [פרוסה] וכוס של יין מברך עליהן ואכלן. עליהן הוא אומר הלא פרוס לרעב לחמך ועניים מרודים תביא בית (ישעיה נ"ח ז') יד). מי טו) גרם לו שהוא עני על שמרד [על] דבריו של מקום: דבר אחר ועניים מרודים אלו בעלי בתים שירדו מנכסיהם תביא בית: דבר אחר ועניים מרודים אלו אבלים מרי נפש תביא בית: דבר אחר ועניים מרודים אלו הכמים ותלמידיהם שהם מורים לישראל בין טומאה לטהרה בין איסור להיתר תביא בית: וכל מי שאינו נותן פרוסה לעני לפני המקום מביא עליו קללות הרבה שנאמר הפקד עליו רשע [וגו'] בהשפטו יצא רשע [וגו'] יהיו ימיו מעטים [וגו'] יהיו בניו יתומים [וגו'] ונוע ינועו בניו ושאלו וכל הפרשה טז) ויאהב קללה [ותבואהו] וילבש קללה כמדו [וגו'] תהי לו כבגד יעטה (תהלים ק"ט ו' - כ'). מי גרם לו להביא יז) כל הקללות האלה על שלא נתן פרוסה לעני. וכל מי שנותן פרוסה לעני המקום מביא עליו [ברכות] הרבה שנאמר אז יבקע כשחר אורך [וגו'] ונחך ה' תמיד [וגו'] ובנו ממך חרבות עולם [וגו'] אם תשיב משבת רגליך [וגו'] אז תתענג על ה' (ישעיה נ"ח ח' - י"ד) מי זכה לו להביא עליו כל הברכות האלה על שנתן פרוסה לעני יח):

פרק טו אל תרבה שיחה עם האשה משל אדם הולך לבית המדרש [והושיבוהו ראש] אם אמר אני הייתי ראש בבית המדרש. אם היה חכם נמצא בטל ממלאכתו שהיא הכמתו. פועל נמצא בטל (מפועלו) [מפעולתו] א). בן תורה נמצא בטל מתלמודו: האוכל ושותה שלא בעונתו אין זה בן תורה ב): דבר אחר אם עמלת בתורה בעולם הזה יש לך שכר הרבה

הערות לנו"א

ומחק למלת ההוא. ז) בכי"ע אעפ"כ שא"ל הקב"ה וכו' לא הגעת לאברהם ובכי"א הגעת לאברהם לחצי שיעור ועתומ"י. ח) בכי"ע האכילתו וכן לקמן. ט) כן הוא בכי"ע ובספרים י ו ש ב ועי' בתומ"י שהביא שם בשם נוסחא אחרינא יושב ומחזר. י) האכילו בכ"י. יא) פלטין על הדרכים בכי"ע. יב) הוספתי ע"פ כי"ע. יג) כל בכ"י. יד) עי' פ"ר פי' מ"ט ס"ד ופי' נ"ד ס"ו ובג"ש וסוטה ו' ע"א וב"מ פ"ה ע"ב וע"ע ב"ב מ"ז ע"א בענין איוב ואברהם. טו) בכ"י בזמן ועתומ"י. טז) ובא בכ"י ועתומ"י. יז) יש כאן בכי"א ועתומ"י. יח) ואומר לו בכי"א ועתומ"י. יט) בכי"ע ושולחן מלפניו ובכי"א ושולחן לפניו ועתומ"י. כ) ומברך לשם בכי"ע ובכי"א לשום ועתומ"י. כא) הגהתי ע"פ כי"ע והגר"א ובספרים וכי"א שאדם ענותן ועתומ"י. כב) אביכם בכאן וכו' לאו בכי"ע. גער בו בכ"י. כג) הוספתי ע"פ כי"ע ובספרים חסר. כד) הגהתי ע"פ כי"ע

הערות לנו"ב

בטח בה לב בעלה. יב) מן וכל עד ביתו ליתא בכי"ה ועי' נו"א ואולי יש לתקן כאן יוצא למקום אחר לבו מפחד עליו וכשהוא בא מוצא וכו' וע"ע בנו"ש. יג) בכי"ה אדם בא לתבוע בעל הבית ואומר לה בעליך רבי יש הנה והוא אומרת לו לא זעפתו וכו'. וענין תביעה כאן הוא תביעת צדקה. יד) מלת למצעו לא מיתפרשת לי ואולי הוא רק ט"ס וצ"ל לתבעו ובכי"ה וכל מי שאשתו ענותנית אם בא לתבוע בעלה ואומר לה בעליך רבי יש הנה והיא אומרת לו הן וכו' והוא נכנס וכו' יין והוא מברך עליהם ועליהם נאמר. טו) בכי"ה ומי. טז) כל הפרשה ליתא בכי"ה רק מונה הפסוקים ינקש נושה לכל אשר לו אל יהי לו מושך חסד יהי אהריתו להכרית יזכר עון אבותיו אל ה' יהיו נגד ה' תמיד יען אשר לא זכר עשות חסד וגם בכאן קיצר בלשון הכתובים. יז) להביא ליתא בכי"ה. יח) עי' ויקרא רבה פל"ד סי"ג וסי"א וכל דרשות אלו הם כאן רק אגב גררא:

פט"ו א) הגהתי ע"פ הנו"ש. ב) בכי"ה הנוסחא כזה משל אדם הולך לביהמ"ד והושיבוהו בראש בביהמ"ד עם בן (צ"ל וכן אם) הושיבוהו ראש בבית המשתה שלא ילך לביתו להיות משתבח ואומר לאשתו אני הייתי ראש בביהמ"ד אני הייתי ראש בבית המשתה אם

ואמר כה) יהי רצון מלפניך ה' אלהי שאין אשתי עושה מריבה אצל אחרים ובני אינם עושים מריבה [אצל אחרים] כו) לבו כז) מתפחד עליו ודעתו אינה מיושבת [במקומה] כח) עד שיחזור כט):

ואל תרבה שיחה עם האשה ל) ואפילו היא אשתו ואין צריך לומר באשת חברו לא) שכל זמן שאדם מרבה שיחה עם האשה גורם רעה לעצמו ובוטל מדברי תורה וסופו יורש גיהנם:

דבר אחר אל תרבה שיחה עם האשה כיצד בזמן שאדם בא לבית המדרש ולא לב) היו נוהגין בו כבוד או שערער עם חברו אל ילך ויאמר לאשתו כך וכך ערערתי עם חבירי כך וכך אמר לי כך וכך אמרתי לו. מפני שבוזה את עצמו ובוזה את אישתו לג) ובוזה את חברו. ואשתו שהיתה לד) נוהגת בו כבוד עומדת ומשחקת עליו. כיון ששמע חברו אמר אוי לי דברים שבינו לביני הלך ושחן לאשתו לה) ונמצא אותו האיש בוזה את עצמו [בוזה] את אשתו [בוזה] את חבירו לו):

פרק ח

יהושע בן פרחיה ונתאי הארבלי קבלו מהם יהושע בן פרחיה אומר עשה לך רב וקנה לך חבר והוי דן את כל האדם לכף זכות א):

עשה לך רב כיצד מלמד ב) שיעשה לו את רבו קבע וילמד ממנו מקרא ומשנה מדרש הלכות ואגדות. טעם שהניח לו במקרא סוף שיאמרו לו במשנה [טעם שהניח לו במשנה סוף שיאמרו לו במדרש] ג) טעם שהניח לו במדרש סוף שיאמרו לו בהלכות טעם שהניח לו בהלכות סוף שיאמרו

לעולם הבא ג). אם לא עמלת בתורה בעולם הזה אין לך שכר לעולם הבא שנאמר ותשכח תורת אלהיך אשכח בניך גם אני (הושע ד' ו') ד):

דבר אחר אל תרבה שיחה עם האשה כאיזה צד הוא מבזה את אשתו. היה דבר בינו ובין חבירו ה) אמרו לתוך ביתו. שמעה אשתו ממנו יצאה לשוק ופגעה באשת חבירו אמרה לה כך וכך היה בעליך עושה ו) כך וכך מצהיבו כך וכך מביישו ז) התחילו נושאות ונותנות (עמה) בדברים ח) ומצהיבות זו את זו התחילו מכחישות זו את זו. העוברים ט) והשבים היו נושאים ונותנים עמהם י) בדברים. מי גרם לו לבזות את אשתו [הוא] על שהרבה שיחה עמה יא):

דבר אחר אל תרבה שיחה עם האשה כאיזה צד הוא מבזה את עצמו. בשבת הראשונה נכנסה אצלו יב) שמעה קולו נכנס לחצר. נכנסה לחדר מן החדר לטרקלין. נכנס אחריה ופרעה ראשה בפניו והרבה שיחה עמה. מי גרם לו לבזות את עצמו על שהרבה שיחה עמה יג):

דבר אחר אל תרבה שיחה עם האשה אין צריך לומר באשת חבירך אלא באשתו ודאי שכן מצינו באשת שמשון מי גרם לו שיבוא עליו הפורענות על שהרבה שיחה עמה יד):

פרק טז

רבי יהושע בן פרחיה אומר ברח משכן רע ואל תתחבר לרשע ואל תתייאש מן הפורענות א):

(דבר אחר) ברח משכן רע שכל זמן שהנגעים באים לתוך ביתו של רשע הן סותרין כותלו של צדיק. מי גרם לכותלו של צדיק שיסתר עונותיו של רשע הם גרמו לו ב):

הערות לנו"א

ובכפרים במקומו. כת) בספרים ואומר והגהתי ע"פ כי"ע שכן הוא ג"כ לעיל. כו) הגהתי והוספתי ע"פ כי"ע ובספרים ובני אל יעשו מריבה. כז) בכי"ע ולבו. כח) הוספתי ע"פ כי"ע ובספרים ליתא. כט) ע' ברכות ס' ע"א וע' מאירי למשנה זו ונראה שהגירסא שלפניו באדר"נ היתה ובזמן שאדם אינו ענוותן ובני ביתו קפדנים הלך למדינת הים לבו נוקפו ואומר יה"ר מלפניך וכו' שלא תהא אשתי עושה מריבה וע"ע אה"ר ויש להעיר עוד שדורש כאן פיסקא דלמוד בני ביתך ענוה שלא נמצא במשנה כלל וע' מפרשים ונראה שיש להציג קודם פיסקא זאת ד"א ויהיו בני ביתך עניים. ולהשלים ע"פ נו"ב וע"ע מאירי שם ופירש"י למשנה זו. ל) נראה שבכאן הוא סיום המאמר כפי שהוא מובא מהמשנה והשאר הוא הוספה ופירוש וכמו שמוכח מהא דאמר לקמן דבר אחר וגם מנו"ב סופט"ז ע"ש וע' במדרש שמואל בשם קדמוני המפרשים כאן ובפרט בדברי הרבינו אפרים שם. לא) בכי"ע ואצ"ל אשה אחרת. לב) בכי"ע לא. לג) ובוזה את אשתו התומ"י והגר"א מחקו למלות אלו אבל אפשר לקיימם. לד) אשתו נוהגת בכ"י ועתומ"י. לה) בכי"א ושיחן ועתומ"י. לו) כן הוא בכי"ע ובספרים עצמו ואת אשתו ואת חבירו וניכר מתוכו שהסופרים קיצרו זאת.

פ"ח א) ע' אבות פ"א מ"ו. ב) בכי"ע בזמן שיעשה והגר"א הגיה רבו קבוע וכן הוא בפי' אבות כ"י וע' נו"ב. ג) הוספתי ע"פ כי"ע

הערות לנו"ב

היה הכם נמצא בטל מתלמודו והאוכל ושותה וכו'. וע"ע בנו"ש ושם ג"כ הדברים מעורבבים וקטועים וסיומא דהאוכל ושותה וכו' ליתא שם. וע' שבת י' ע"א ופסחים י"ב ע"ב בענין סעודת ת"ח אבל לא מצאתי דוגמא שלימה למאמר זה וגם התואר בן תורה הוא מוזר לי. ג) בכי"ה לעתיד לבוא. ד) כל מאמר זה ומקומו כאן הוא תמוה ובנו"ש ליתא וע' יומא ל"ח ע"ב ושמות רבה פל"ת דשם גם כן מדריש מקרא זה לענין תורה. וע' אבות פ"ב מט"ז ואולי בא אגב גררא דבן תורה בניגוד לבן הורין שם וע"ע לעיל ריש פי"ב. וגם שם הוא זר וצ"ע. ה) והוא אמרו בכי"ה. ו) בכי"ה ושמעה ממנו דבר זה שבינו לבין חבירו והיא יוצאת לשוק ופוגעת וכו' ואומרת לה כך וכך וכו'. ז) בכי"ה וכך מצהיבו וכך מביישו וע' בערוך ערך צהב ג' וענינו מכעיסו ומקנתרו. ח) בכי"ה נושאת עמה והסגרתי מלת עמה מסברא. ט) והעוברים בכי"ה. י) עמה בכי"ה ליתא. יא) בכי"ה ומפני מה על וכו' עמה והכתוב הזהירו שנאמר משוכבת הקיך שמור פתחי פיך. יב) בכי"ה על הגליון נכנסה אצלו ושמעה בקולו נכנס להצר. יג) אולי באיסור נדה מיירי כאן וזהו ענין הבזיון וע' פירש"י למשנה זו אבל הדברים כסופקים עוד אצלי. וע"ע בנו"ש. יד) ע' סוטה י' ע"ב ותוספתא שם פ"ג ובמדבר רבה בפרשה דסוטה בענין שמשון.

פט"ז א) ע' אבות פ"א מ"ז ושם תולה מאמר זה בר' יהושע בן פרחיה והנה במשנה הנוסחא הרחק משכן רע וע' מה שכתב בזה כבוד אדמו"ר הרב הגאון כמהור"ר אייזיק הירש ווייס נרו בספרו המפואר דור דור ודורשיו ח"א צד קל"ג. ב) בכי"ה הן גרמו

לו באגדה נמצא האדם ההוא יושב במקומו ד) ומלא טוב וברכה ה): היה רבי מאיר אומר הלומד ו) תורה מרב אחד למה הוא דומה לאחד שהיה לו שדה אחת וזרע מקצתה חטים ומקצתה שעורים [ונוטע] מקצתה זיתים ומקצתה אילנות ז) ונמצא האדם ההוא מלא טובה וברכה. ובזמן שלומד מב' ג' דומה למי שיש לו שדות הרבה אחד זרע חטין ואחד זרע שעורים ונטע אחד זיתים ואחד אילנות ונמצא אדם ההוא מפוזר בין הארצות בלא טוב וברכה ח):

וקנה לך חבר כיצד מלמד שיקנה אדם ט) חבר לעצמו שיאכל עמו וישתה עמו ויקרא עמו י) וישנה עמו ויישן עמו ויגלה לו כל סתריו יא) סתרי תורה וסתרי יב) דרך ארץ. [שנים] שיושבין יג) ועוסקין בתורה וטעה אחד מהם הלכה או ראש הפרק או שיאמר על טמא טהור או על טהור טמא ועל אסור מותר ועל מותר אסור חבירו מחזירו יד). ומנין שכשחבירו מחזירו וקורא עמו יש להם שכר טוב בעמלן שנאמר טובים השנים מן האחד אשר יש להם שכר טוב בעמלן (קהלת ד' י') טו):

שלשה שיושבין ועוסקין בתורה מעלה עליהם הקב"ה כאלו נעשו אגודה אחת לפניו שנאמר הבונה בשמים מעלותיו ואגודתו על ארץ יסדה הקורא למי הים וישפכם על פני הארץ ה' שמו (עמוס ט' ו') טז) הא למדת שלשה שיושבין ועוסקין בתורה מעלה עליהם כאלו נעשו אגודה אחת לפני הקב"ה יז): שנים שיושבין ועוסקין בתורה שכרם מתקבל במרום שנאמר אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו ויקשב ה' (מלאכי ג' ט"ז). אלו הן יראי ה' אלו שגוזרים גזירה יח) ואומרים נלך ונתיר את האסורים ונפדה את השבוים והספיק הקב"ה בידיהם והולכין ועושין מיד. ואלו הן יט) ולחושבי שמו אלו שמחשבין בלבם ואומרים נלך ונתיר את האסורים ונפדה את השבוים

דבר אחר ברח משכן רע זה שכונתו של קרח שנאמר סורו נא מעל אהלי הרשעים (במדבר ט"ז כ"ו) ג): רבי שמעון אומר אין הנגעים באים אלא על לשון הרע ואין הצרעת [באה] ד) אלא על גבה רוח שנאמר וכחזקתו גבה לבו עד (להשמידם) [להשחית] וימעל [וגו'] ויבוא אחריו עזריהו הכהן [וגו'] ויזעף עוזיה [וגו'] ויהי עוזיהו המלך מצורע עד יום מותו (דה"י ב' כ"ו ט"ז - כ"א) ה): נמצא עוזיהו המלך כ"ה שנים ו):

ואל תתחבר לרשע שכל מי שהוא מתחבר לרשע סופו לשאת ממנו דבר מועט שנאמר ואלי דבר יגונב ותקח אזני שמץ מנהו (איוב ד' י"ב):

דבר אחר אל תתחבר לרשע זה יצר הרע שהוא יושב על פתחו של לב. כשהוא ז) מבקש לעשות עבירה הוא כופף את כל האיברים שהוא מלך עליהם שנאמר ויתרון ארץ בכל היא מלך לשדה נעבד (קהלת ה' ח'). יצר טוב דומה לחבוש בבית האסורים. כשהוא (ילד מסכן) מבקש לעשות מצוה סובב את כל האיברים לעשות רצון אביהם שבשמים כדי שיתרצו לאביהם [שבשמים]. ועליהם הכתוב אומר טוב ילד מסכן וחכם (שם ד' י"ג) זה יצר הטוב. ממלך זקן וכסיל (שם) זה יצר הרע: דבר אחר טוב ילד מסכן וחכם זה יוסף ח). ממלך זקן וכסיל זה פרעה. כי מבית האסורים יצא למלוך (שם) זה יוסף. כי גם במלכותו נולד רש (שם) אלו שבע שני (רעב) [הרעב] שהיו במצרים ט):

דבר אחר אל תתחבר לרשע זה יונדב בן שמעה אחי דוד שנקרא חכם י) שנאמר ויונדב איש חכם מאד (שמואל ב' י"ג ג') להרע ולא להיטיב. רבי אומר [שוה לו] אילו נקרא טיפש ולא נקרא חכם יא):

הערות לנו"א

ובספרים ליתא. ד) בכ"י יוצא מלפניו. ה) בכי"א טוב וברכה הלומד מרבנות מעם שהניח לו במקרא סוף שיאמר לו האחד במשנה מעם שהניח לו זה במשנה סוף שיאמר לו האחד במדרש טעם שהניח לו זה במדרש סוף שיאמר לו בהלכה סוף שיאמר לו בהגדה נמצא האדם ההוא מלא טוב וברכה. ו) הלמד בכי"א בכי"ע. ז) הוספתי והגהתי ע"פ כי"ע ובספרים ע"י תומ"י שעורים ובמקצתה זתים ובמקצתה אילנות והגימגום מבואר ובכי"א מן שעורים א' עד שעורים ב' ליתא. וע"ע במאירי למשנה זו. ח) בכי"ע הלומד תורה מרבנים הרבה למה"ד לאחד שהיו לו שרות הרבה וזרע אחד חטים ואחד שעורים ואחד נטע זתים ואחד אילנות וכו' הארצות ומלא טוב וברכות ע"כ. וכן הוא ג"כ בכי"א מלא טוב וכו' ועתומ"י. והוא קצת סותר לדברי ר' מאיר לעיל פ"ג והמפרשים מחלקים בין גמרא לסברא ע' ע"ז י"ט ע"א וצ"ע וע"ע בנו"ב. ט) שיקנה לו בכי"ע. י) ויישן עמו ויקרא וכו' בכי"ע. יא) סתרים בכי"ע. יב) כן הוא בכי"ע ובספרים סתר תורה וסתר וכו' וע' ספרי דברים פי' ש"ה ותדא"ז פ"ו. יג) הוספתי והגהתי ע"פ כי"ע ובספרים שכשיושבין ועוסקין ובכי"א שיושבין ועתומ"י וע' נו"ב. יד) מן ועל אסור עד מחזירו ליתא בכ"י ועתומ"י. טו) בכ"י ומנין שחבירו מהדר לו וכו' ועתומ"י. טז) כאלו אגודה נעשו לפני וכו' בכ"י ועתומ"י. יז) בכי"ע הא למדת שאף ג' שיושבים ועוסקים בתורה שכרם מתקבל שנ' וכו' והקטיעות ניכר. יח) כשגוזרים גזירה בכ"י ועתומ"י. יט) ואלו הן ליתא בכ"י ועתומ"י.

הערות לנו"ב

לכותלו של צדיק שיסתר. ג) ע' במדבר רבה פי"ח ס"ה ובנ"ש וע"ע שבועות ל"ח ע"א. ד) הגהתי ע"פ הנו"ש. ושם איתא עוד על גבהות הרוח ובכי"ה ר"ש אומר אין הנגעים באים אלא על לשון הרע ואין צרעת באה אלא על גסי הרוח. אין נגעים באים אלא על לה"ר שנאמר וידבר העם באלהים ובמשה למה העליתנו וגו' ומה כתיב בתריה וישלח ה' בעם את הנחשים השרפים והמקום ממהרן להביאן לא"י והם דברו עליו ועל משה שלא כהוגן אף על פי כן התפלל משה עליהן ויחיו שנאמר ויתפלל משה בעד העם מכאן אמרו הכמים מה דבלבך על רחמיך מה דבלביה עלך ע"כ. ה) ע' נו"א פ"ט ובהערות שם אות ג' וד' ואות ל"ז. ו) ע' סדר עולם פי"ט ותוספתא סוטה פי"ב ועפ"ז היה נ"ל להגיה כאן ולהשלים ויותם בנו שופט על הארץ וכו' אפשר לומר כן והלא עוזיהו קבר את ירבעם אלא כל כ"ה שנה שהיה עוזיהו מצורע יותם בנו היה על בית המלך נמצא עוזיהו המלך מלך כ"ז שנה עד שלא נתנגע וע"ע ברש"י ורד"ק במלכים כ' ט"ו א'. וכל דבר זה הוא אגב גררא כאן. ז) בכי"ה וכשהוא וכן לקמן. ח) בכי"ה יוסף הצדיק. ט) ע' קה"ר פ"ד בפסוק זה ובנ"ש. י) חכם מאד בכי"ה. יא) ולא נקרא חכם ליתא בכי"ה וע' נו"א סוף פ"ט ובהערות שם.

ולא הספיק הקב"ה בידיהם ובא מלאך וחבטן בקרקע כ) : יחיד יושב ועוסק בתורה שכרו מתקבל במרום שנאמר ישב בדד וידום כי נטל עליו (איכה ג' כ"ז) מישלו מישל למה הדבר דומה לאחד שהיה לו בן קטן הניחו ויצא לשוק עמד ונטל את המגילה והניחה בין ברכיו והיה יושב והוגה בה. כיון שבא אביו מן השוק אמר כא) ראו בני קטן שהנחתיו ויצאתי לשוק מה עשה כב) מעצמו למד ונטל את המגילה והניחה כג) בין ברכיו והיה יושב והוגה בה כד). הא למדת שאף יחיד שיושב ועוסק בתורה שכרו מתקבל במרום כה) :

והוי דן את כל האדם לכף זכות מעשה בריבה אחת שנשבית והלכו אחריה שני חסידים לפדותה. נכנס אחד מהם לקובה של זונות כו) כשיצא אמר לחבירו במה חשדתני. אמר שמא לידע בכמה דמים היא מהורהנת כז). א"ל העבודה כך היה. א"ל כשם שדנתני לכף זכות כך הקב"ה ידין אותך לכף זכות כח) :

שוב מעשה בריבה אחת שנשבית והלכו אחריה שני חסידים לפדותה ונתפס אחד מהם לשום לסטים וחבשוהו בבית האסורין. בכל יום ויום היתה אשתו מביאה לו לחם ומים. יום אחד אמר לה לכי אצל פלוני ואמרי לו שאני חבוש בבית האסורין מפני הזנות. והוא יושב ושוחק בבית ואינו משגיח על הריבה. אמרה לו לא דייך שאתה חבוש בבית האסורים אלא שהיית מתעסק בדברים בטלים. לא הלכה אלא היתה מתעסקת בדברים בטלים. אמר לה בבקשה ממך לכי ואמרי לו. הלכה ואמרה לו. מה עשה אותו האיש הלך והביא ככף וזהב ובני אדם עמו והוציאו את שניהם. כשיצא אמר להם תנו לי ריבה זו שתישן עמי בבגדיה על המטה. לשחרית אמר להם הטבילוני והטבילוהו. אמר לטובליהם לטבילה שלי במה חשדתוני. אמרו לו אמרנו כל אותן ימים שהיה חבוש בבית האסורין היית רעב וצמא ועכשיו יצאת לאויר העולם וחם בשרך עליך ושמא ראית קרי. א"ל לטבילה של ריבה זו במה חשדתוה. אמרו לו שכל אותן הימים שהיתה שרויה בין הנכרים היתה אוכלת משלהם ושותה משלהם עכשיו אמרת הטבילוה כדי שתטהר. אמר להם העבודה כך היה ואתם שדנתוני לכף זכות המקום ידין אתכם לכף זכות כט) :

פרק יז

ואל תתיאש מן הפורענות שכל מי שהוא מתיאש מן הפורענות לבו מפחד עליו כל היום שנאמר אשרי אדם מפחד תמיד (משלי כ"ח י"ד) א). וכן את מוצא באיוב שממה שנתיירא בו לקה. נתיירא מן השחין בו לקה ב) שנאמר כי פחד פחדתי [וגו'] לא שלותי ולא שקטתי ולא נחתי ויבא רוגז (איוב כ"ה כ"ו) ג) :

דבר אחר אל תתיאש מן הפורענות זה (יהויקים) [יהויכין] מלך יהודה שהיה חבוש בבית האסורים ולא נזכר עד שלשים ושבעה [שנה] שנאמר ויהי בשלשים ושבע שנה לגלות יהויכין מלך יהודה[וגו'](מלכים ב' כ"ה כ"ז) : כתוב אחד אומר בעשרים וחמשה לחדש (ירמיה נ"ב ל"א) (אלף) [וכתוב אחד אומר] בעשרים [ושבעה] (מלכים שם). אלא כשבא עשרים וחמשה מת (קטנו) [שטנו] של יהויכין מלך יהודה ובעשרים וששה נקבר ד). בעשרים (וששה) [ושבעה] נכנס אויל מרודך בבית האסורים ה) ומצא ישם מלכים אסורים ואמר ו) להם מה טיבן של אלו. [אמרו לו] על שמרדו על דבריו של מלך. וזה למה הוא חבוש. א"ל על חנם. אמר להם רואה אני שמא שוטה היה אבא זה שמרד עליו חבשו ז) וזה שלא מרד עליו חבשו. והלא אין דרכן של מלכים אלא להיות (יושב) [יושבים] על בימה שלהם והמלכים [האחרים] יושבים מימינם ומשמאלם. בקש (להוציאו) [להוציא את אביו מקברו] והוציאו וגררו. אמר אין המלך מבטל גזרת מלך אלא אם כן הוציאוהו וגררוהו ח) שנאמר כל (מלכים) [מלכי גוים שכבו בכבוד איש בביתו וגו' ואתה השלכת מקברך כנצר נתעב] (ונאלח) לא תחד אתם בקבורה (ישעי' י"ד י"ח - כ') ט) :

הערות לנו"א

כ) המלאך בכ"י וע' סנהדרין י"ט ע"ב לשון כזה. כא) אמר להם בכ"י ועתומ"י. כב) מה עשה ליתא בכ"י ועתומ"י. כג) לומד ונוטל המגילה בין וכו' בכי"א ועתומ"י. כד) הגהתי ע"פ הכי"ע ובספרים ולומד בה. כה) ע' אבות פ"ג מ"א ומ"ו ובפירוש הרע"ב והתוי"ט שם שיר השירים רבה פ"ח וקהלת רבה פ"ד שם ברכות ו' ע"א שבת ס"ג ע"א וסוכה י"ג ע"א ובתוספות שם ד"ה שלשה ובילקוט על הפסוקים המובאים כאן. כו) של זונות ליתא בכ"י. כז) מהורהרת בכ"י ועתומ"י. כח) אותך לזכות בכי"ע. כט) כך היא גירסת הספרים ע"י התומ"י ובכי"א מן מפני הזנות עד בדברים ה"א ליתא ובכי"ע שוב מעשה באשה ריבה אחת שנשבית והלכו לשום וכו' ליסטות וכו' וכל יום היתה מביאה וכו' לכי אמרי לפלוני אני חבוש בבית האסורים ואתה יושב ושותק בתוך ביתך מפני מה הזכות הזה אמרה לו לא דייך וכו' אלא שהיית מתעסק בדברים בטלים א"ל בבקשת ממך לכי ואמרי לו. הלכה אמרה לו מה עשה אותו הלך והביא וכו' לשחרית וכו' אמר להם הטבילוני הטבילוהו והטבילוהו אמר להם במה חשדתנו אמרו לו כל אותן הימים היית חבוש וכו' והיה רעב וצמא ועכשיו יוצא לרוח וחם בשרך עליך שמא נקראתה אמר להם וכו' אמרו לו שכל וכו' שרויה בין הגוים והיתה וכו' אמר להם העבודה כך היה וכשם שדנתוני לכף זכות וכו'. והנה גם נוסחא זו קטועה ומגומגמת ובאוצר הספרים אשר באָקספָארד ישנו כ"י אחד והוא כעין ילקוט לאבות (קובץ שפ"ה ברשימת הר"ר אברהם נייבויער) ומצאתי שהביא שם מאמר זה במשנה זו וז"ל שוב מעשה בריבה אחת שנשבית והלכו שני חסידים לפדותה דוסין ודוכתיון וכו' כבכי"ע ובכל

הערות לנו"ב

פי"ז א) אולי צ"ל שאינו מתיאש וכו' לבו מפחד עליו וכו'. ב) בכי"ה מן השחין נתירא בו לקה. ג) ע' נו"א סוף פ"ט וכל הפיסקא מן וכן את מוצא וכו' נראה שהיא הוספה מגליון ובאמת דבריה סיותרים לכונת המשנה. ד) בכי"ה נתקבר. ה) בכי"ה לבית האסורים. ו) אמר בכי"ה. ז) בכי"ה חדש וכן לקמן ח) בכי"ה הוציאו וגררו. ט) הוספתי ע"פ כי"ה והסגרתי מלת ונאלח מסברא לפי שאינו שם במקרא.

כשם שהצדיקים הראשונים היו חסידים כך בהמתן היו חסידות ל). אמרו גמליו של אברהם אבינו לא נכנסו לבית שיש בו ע"א שנאמר ואנכי פניתי הבית ומקום לגמלים (בראשית כ"ד ל"א) לא) ואנכי פניתי את הבית מתרפים. ומה ת"ל ומקום לגמלים מלמד שלא נכנסו לבית לבן הארמי עד שפנו כל הע"א מפניהם לב): מעשה בחמורו של רבי חנינא בן דוסא שגנבוהו לסטים וחבשו את חחמור בחצר והניחו לו תבן ושעורים ומים ולא היה אוכל ושותה לג). אמרו למה אנו מניחין אותו שימות ויבאיש לנו את החצר לד). עמדו ופתחו לה את הדלת לה) והוציאוה והיתה מנהקת לו) והולכת עד שהגיעה אצל רבי חנינא בן דוסא. כיון שהגיעה אצלו ישמע בנו קולה א"ל אבא דומה קולה לקול בהמתנו לז) אמר לו בני פתח לה את הדלת שכבר מתה ברעב לח). עמד ופתח [את] הדלת לט) והניח לה תבן ושעורים ומים והיתה אוכלת ושותה מ). לפיכך אמרו כשם שהצדיקים הראשונים היו חסידים כך בהמתן חסידות כמותן מא):

פרק ט

נתאי הארבלי אומר הרחק משכן רע ואל תתחבר לרשע ואל תתייאש מן הפורענות א):

כל שהוא בטובה לא (נתייאש) [יתייאש] מן הפורענות זה צדקיהו מלך יהודה. וכל שהוא בפורענות לא (נתייאש) [יתייאש] מן הטובה זה יהויכין מלך יהודה שנאמר וידבר אתו טובות (מלכים ב' כ"ה כ"ט) י). מה טובות דיבר עליו א"ל אל תירא שלא הבשך הדיוט אלא מלך כיוצא בך יא). אע"פ שסרח עליך אבא אף אני סרחתי עליו. הוצאתיו וגרתיו. והעביר ממנו בגדי כלאו והלבישו בגדי מלכות שנאמר וישנא את בגדי כלאו (שם שם ל"ג). וכי יכול היה עמו אוכל או עמו היה שותה ללמדך שהיתה [מלכות מעלה] לו (סלדיה) [סלרין] יב) בכל שנה ושנה שנאמר וארוחתו ארוחת תמיד נתנה לו (שם ל"ד) יג):

פרק יח

נתאי הארבלי אומר עשה לך רב לחכמה וקנה לך חבר למשנה והוי דן את כל האדם לכף זכות א):

הרחק משכן רע אחד שכן שבבית ואחד שכן שבחוץ ואחד שכן שבשדה ב). מלמד שאין הנגעים באין אלא בעונו של רשע. עונותיו של רשע גרמו לו לסתור כתלו של צדיק. כיצד כותל שבין רשע לבין צדיק נראה נגע בביתו של רשע בכתלו שבינו לבין הצדיק נמצא סותרין כתלו של צדיק בעונו של רשע ג).

הערות לנו"א

יום היתה אשתו מביאת לו לחם ומים יום אחד אמר לה לכי אמרי לפלוני שאני חבוש בבית האיסורין אלא היתה מתעסקת בדברים בטלים אמר לה בבקשה ממך לכי אצלו ואמרי לו הכי הלכה ואמרה לו מיד עמד נטל כסף וזהב ובני אדם והוציאו את שניהם מבית האיסורין אמר לו אותו הסיד שהיה חבוש תנה לי ריבה זו ותישן עמי הלילה בבגדיה על המטה לשחרית אמר להם הטבילוני והטבילוהו במים והלכו להטבילוה אמר להם טבילה זו במה חשדתוני אמרו לו כל אותן הימים שהיית חבוש בבית האיסורין רעב וצמא ועכשיו שיצאת לרווחה חם בשרך מעליך ושמא נקראת ולטבילה אני צריך וריבה זו במה השדת אותה טבילתה אמרו כל אותן הימים שהיתה שרויה בין הגוים היתה אוכלת ושותה משלהם ועכשיו אמרת הטבילוהו כדי שתהא טהורה אמר להם העבודה כך היא המעשה כשם שדנתוני לכף זכות כך ידין אתכם הקב"ה לכף זכות ע"כ. וע' באור זרוע ובתניא רבתי הלכות תשובה שגם לפניהם היתה הנוסחא כעין זה. והנה מצירוף כל אלה הנוסחאות שאין אחת מהם מתוקנת כהלכתה היה נראה לי להגיה ולתקן כעין זו מעשה בריבה אחת שנשבית וכו' אמר לה לכי אצל פלוני ואמרי לו שאני חבוש בבית האסורין לא הלכה אלא היתה מתעסקת בדברים בטלים אמר לה בבקשה וכו' לשחרית אמר להם הטבילוני והטבילוהו. הטבילוה והטבילוה. אמר להם במה השדתוני וכו' וע"ע נוסחת הגר"א וא"נ וע"ע בב"י וע' שבת קכ"ז ע"ב ותדבא"ז פט"ז מעשים כעין אלו. ל) כך בהמתם חסידה כמותן בכי"ע. לא) בכי"ע לא נכנסו לע"ז מימיהן ובתומ"י לבית שיש בו ע"ז ע"ש. לב) בכי"א מן לגמלים הא' לגמלים הב' ליתא ובכי"ע ומקום לגמלים ומה ת"ל לגמלים וכו' עד שפינו כל ע"ז וכו' וע' ב"ר פ"ט הדרשה על ואנכי פניתי הבית. לג) בכי"ע והבשו אותו בהצר והניחו לו תבן שעורים ומים. לד) בכי"ע אמרו מה אנו מניחין זו עד שתמות ותבאיש לנו וכו'. לה) לה דלת בכי"ע. לו) בכי"ע וגם בנו"א שבספרים משחקת והנוסחא הרגילה היא ומושכת ואנכי הגהתי לפי הדוגמאות. לז) כיון שהגיע אצל ר"ח בן דוסא וכו' בכי"ע ובספרים בנו קולו וכו' דומה קולו. לח) בכי"ע א"ל ר"ח בני פתח לה הדלת שכבר מתה היא ברעב. לט) כן הוא בכי"ע ובספרים לו דלת. מ) בכי"ע תבן שעורים וכו' אוכלת והיתה שותה. מא) ע' חולין ז' ע"ב וירושלמי דמאי פ"א ה"ב וב"ר פ"ט ושם מסופר כזה מחמורו של ר' פנחס בן יאיר ובשבת קי"ב איתא ולא כחמורו של ר"ח בן דוסא וע"ע ברש"י ובגליון הש"ס שם והב"י מגיה בדברי רש"י שם ע"פ הנוסחא כאן וא"נ וע' בספר המפתח לר' נסים דף מ"ו ע"ב. ויש להעיר שכל המשך פיסקא זו כאן היא מוזרה קצת ואולי משום מעשה דחסידים נקט לה הכא וצ"ע.

פ"ט א) ע' אבות פ"א מ"ז. והנה בספרים מתחיל פרק זה יהושע בן פרחיה ונתאי הארבלי וכו' והגהתי ע"פ הכ"י וכן הגיהו הגר"א והמפרשים ובכי"ע עוד בטעות ואל התחבר לרשות במקום לרשע. ב) ע' מכילתא מסכתא דפסחא פ"ג בד"ה ושכנו ובמ"ע שם אות כ"א והנה לפ"ז היה נראה שהמלות ואחד שכן שבחוץ הם הוספה מהגליון. ג) הגהתי ע"פ הוצאה ראשונה וכפי שהוגה ע"י התומ"י ובכי"ע הרחק משכן רע וכו' שכן שבשדה מלמד שאין הנגעים באים אלא בביתו של רע עונותיו של רשע גרמו לסתור כותלו של צדיק בצד כותל שבין רשע וכו' נראה נגע בביתו של רשע בכותלו של צדיק סותרין כותלו של צדיק בבניינו של רשע ובכי"א הרחק וכו' כבכי"ע אלא בביתו של רשע עונותיו של רשע גרמו לו לסתור לו כותלו של צדיקים בצד כותלו שבין רשע

הערות לנו"ב

י) בכי"ה כל שהוא בטובה לא נתיאש מן הפורעניות וכל שהוא בפורענות לא נתיאש מן הטובה. ואח"כ הולך ומפריש כבפנים. ובעיקר הדברים ע' סדר עולם פכ"ח והובא ג"כ בילקוט ישעיה ר' רפ"ו ובילקוט ירמיה שם ובילקוט דניאל אלף נ"ט וע"פ דוגמאות אלה הגהתי ג"כ יתיאש במקום שנתיאש. וע"ע בעץ יוסף בסדר עולם שם. יא) בכי"ה כיוצא בך הבשך. יב) הגהתי מסברא ובכי"ה סל ריוות בטעות וע' בערוך ערך סלרין וענינו סכום כסף קצוב. יג) ע' ויקרא רבה פי"ח ואגדות חלוקות הן.

פי"ח א) ע' אבות פ"א משנה ו' ושם תולה

רבי ישמעאל בנו של רבי יוחנן בן ברוקא אומר אוי לרשע אוי לשכינו עונותיו של רשע גרמו לסתור כתלו של צדיק ד):

עשרה נסיונות נסו אבותינו את הקב"ה ולא נענשו אלא על לשון הרע ה) ואלו הן. אחד על הים ואחד בתחלת המן ואחד בב"ת המן ואחד בשליו הראשון ואחד בשליו האחרון אחד במרה ואחד ברפידים ואחד בחורב ואחד במרגלים ו) זה של מרגלים קשה מכלם שנאמר וינסו אותי זה עשר פעמים ולא שמעו בקולי (במדבר י"ד כ"ב). כיוצא בו וימותו האנשים מוציאי דבת הארץ רעה במגפה לפני ה' (שם שם ל"ז). והלא דברים ק"ו ומה ארץ שאין לה לא פה לדבר ולא פנים ולא בשת בקש הקב"ה עלבונה מן המרגלים המדבר דברים כנגד חבירו ומבייש אותו על אחת כמה וכמה שיבקש הקב"ה עלבונו ז):

רבי שמעון אומר על מספרי לשון הרע נגעים באים עליהם שכן מצינו באהרן ומרים שספרו לשון הרע במשה ובאת עליהם ח) הפורענות שנאמר ותדבר מרים ואהרן במשה (שם י"ב א'): למה הקדים הכתוב מרים לאהרן מלמד שהלכה ט) צפורה ושחה לה למרים הלכה מרים ושחה לו לאהרן י) עמדו שניהם ודברו בצדיק ההוא. מתוך שעמדו שניהם ודברו בצדיק באת עליהם הפורענות שנאמר ויחר אף ה' בם וילך (שם שם ט'). מה ת"ל וילך מלמד שנסתלק מאהרן ודבק יא) במרים. מפני שלא היה אהרן יב) עסקן בדברים אבל מרים שהיתה עסקנית בדברים יג) מיד נענשה יותר יד).

עשה לך רב לחכמה חייב אדם לעשות לו רב לחכמה כדי שילמוד ממנו מדרש הלכות ואגדות שנאמר נוצר תאנה יאכל פריה (משלי כ"ז י"ח):

דבר אחר עשה לך רב לחכמה זה יהושע בן נון שנאמר ויהושע בן נון מלא רוח חכמה (דברים ל"ד ט') ב) הלמד מרב אחד דבר שנחלוהו בהלכות ישמיענו מדרש שמע ממנו מדרש דבר שנחלוהו באגדות ישמיענו אגדות שמע ממנו אגדות נמצא זה שומעו מכל מקום. הלמד מרבנות הרבה דבר שנחלוהו בהלכות שמע ממנו הלכות דבר שנחלוהו במדרש ישמיענו מדרש שמע ממנו אגדות דבר שנחלוהו אגדות שמע ממנו הלכות נמצא זה לא שומעו לא שומעו בכל מקום ג). הלמד מרב אחד למה הוא דומה למי שהיה לו בבית סאה זרע חטים במקום אחד ושעורים במקום אחר נמצאת זו מלאה ברכות. הלמד (מרבנות) [מרבנים] הרבה למה הוא דומה למי שהיה לו כבית כור זרע חטים ושעורים במקום אחד (ותאנים) וגפנים וזיתים ותאנים במקום אחר נמצא זה (מפחד) [מפוזר] ד) בכל העולם. עליהם הוא אומר אשרי אדם שומע לי לשקוד על דלתותי יום יום לשמור מזוזות פתחי (משלי ח' ל"ד) איזהו דלת רבי אליעזר ור' יהושע ורבי טרפון אמר רבי עקיבא ה) אם למדת מרב אחד נמצאת בו ו) את כל דבריו שלא תישב לך ותאמר די. אלא לך אצל אחר ולמוד ממנו מדרש הרבית אגדות שנאמר היתה כאניות סוחר ממרחק תביא לחמה (שם ל"א י"ד) יכול (שלמד) [שילמוד] מן הרחוק ואח"כ ילמוד

הערות לנו"א

לצדיק נראה נגע בכותלו של רשע בכותלו של צדיק סותרין כותלו של צדיק. ובספרים מלמד שאין הנגעים באים אלא על ביתו של רשע שנאמר עונותיו ילכדונו את הרשע מלמד שאין הנגעים באים וכו' וכבר יד המגיה ניכרת כאן. ד) ע' נגעים פי"ב מ"ו ותו"כ פ' מצורע ע"פ וצוה הכהן וחלצו ותוספתא דנגעים פ"ו. וערכין ט"ז ע"א וע' מפרשים שקצת מהם הגיהו ר"י בנו של ר"י ב"ב אומר מכאן אמרו והגר"א הגיה כל הפיסקא בדרך אחרת ע"ש וע' נו"ב פי"ז וע"ע במגן אבות למשנה זו שכתב שם וכן אמרו במס' נגעים בתוספתא אמר ר' ישמעאל בנו של ר"י בן ברוקא אוי לרשע אוי לשכינו עונותיו של רשע גרמו לו לסתור כותלו של צדיק (ולא מצאתי כזה בתוספתא שלפנינו) ואולי כל דברי ר' יוחנן בן ברוקא כאן הם רק הוספה מגליון ע"י התוספתא הנ"ל. ה) בספרים ע"י התוס"י לה"ר שהוא אחד מהם ובכ"י ליתא. ו) בספרים הוגה בחורב ואחד בעגל ואחד במרגלים והאה"ר מגיה ואחד בחורב בעגל ואנכי מתקתי לזה ע"פ הכ"י וספרים ישנים. והא"ח מגיה בראש הפיסקא ושנים על הים וכבערכין ט"ו ע"א וכן נראה וע' לקמן פל"ד ששם הוא מקומו העיקרי וכאן לא הובא רק משום גררא דנגעים שגם הם באים על לה"ר. ז) בערכין שם כעין זה בשם ר"א בן פרטא וע"ע מכילתא מסכת דבהודש בפסוק כי הרבך וגו' ובפסוק אשר לא תגלה וגו'. ובכי"ע עלבונו ר"ש בן אליעזר אומר וכו'. ח) הגהתי ב"פ עליהם ע"פ כי"ע ובספרים נגעים באים עליו וכו' בא עליהם את הפורעניות ואולי היתה הנוסחא והביא עליהם את וכו'. ט) מן למה הקדים עד שהלכה ליתא בכ"י והדבור מתחיל הלכה צפורה וכו' ועתומ"י. י) בכי"ע ומרים שחה לו לאהרן. יא) ודבקה בכ"י ועתומ"י יב) אהרן ליתא בכי"ע. יג) כן הוא בכי"ע ובספרים שהיתה עוסקת וכו'. יד) בכי"ע בדברים מפני שהלכה צפורה למרים ומרים שחה לאהרן ועמדו שניהם ודברו

הערות לנו"ב

מאמר זה (בשינויים) ביהושע בן פרחיה. ב) ע' מנחות צ"ט ע"ב וספרי פנחס פי' ק"מ ובמדבר רבה פי"ב וכ"א ותנחומא פנחס דהפסוק דנוצר תאנה נדרש על יהושע בן נון וא"כ דבר אחר זה הוא רק כעין פירוש או השלמה לבבא דלעיל. וע"ע לעיל פי"א. ג) כל פיסקא זאת היא משובשת וקטועה וע' נו"א פ' ח' ונ"ל להגיה אותה בדרך כזה הלמד מרב אחד דבר שהניח לו בהלכות ישמיענו מדרש (כלומר בלומדו מדרש) שמע ממנו מדרש דבר שהניח לו במדרש ישמיענו אגדות נמצא וכו' הלמד מרבנים הרבה דבר שהניח לו בהלכות שמע ממנו הלכות (כלומר רק הלכות בלבד) דבר שהניח לו במדרש שמע ממנו מדרש (ולא יותר) שמע ממנו אגדות דבר שהניח לו באגדות שמע ממנו בהלכות (אתמהה) נמצא זה לא שומעו בכל מקום כנ"ל אבל לא מצאתי שום סמך לזה וצ"ע. ד) הגהתי תיבת מפוזר לפי נו"א וענין בית סאה ובית כור הוא כמו שדה אחת ושדות הרבה בנו"א. ה) ע' לעיל פ"ג ובל"ס הפיסקא כאן קטועה היא ונ"ל להגיה אותה כזה נמצא זה מפוזר בכל העולם חובה היא לאדם שישמש ארבעה ת"ח ועליהם הוא אומר אשרי אדם וגו' לשקוד על דלתותי יום יום איזה ארבעה כגון רבי אליעזר ורבי יהושע ור' טרפון ורבי עקיבא רבי מאיר אומר אם למדת וכו'. ו) פירש המהריט"ץ שהוא מענין תמצית וכמו שאמרו למצות מדותיו וע' נו"א פ"ג ובהערות אות כ"ד שם ואולי צ"ל

מרים אמרה עלי היה הדבור ולא פירשתי מבעלי. אהרן אמר ועלי היה הדבור ולא פירשתי מאשתי. ואף אבותינו הראשונים היה הדבור עליהם ולא פירשו מנשותיהם אבל הוא מפני שדעתו גסה עליו פירש לו מאשתו טו). ולא היו דנין טז) אותו בפניו אלא שלא בפניו. ולא היו דנין אותו בודאי אלא בספק. ספק שדעתו גסה עליו ספק יז) שאין דעתו גסה עליו והרי דברים ק"ו ומה מרים שלא דברה אלא באחיה יח) ולא דברה אלא שלא בפניו של משה נענשה יט) אדם הדיוט המדבר דברים בפני חבירו ומביישו כ) על אחת כמה וכמה שיהא עונשו מרובה כא): באותה שעה א"ל אהרן למשה

מן הקרוב ת"ל שתה מים מבורך (שם ה' ט"ו) ז):

וקנה לך חבר למשנה יכול הוא אדם לעשות [לו] רב לחכמה אבל לקנות לו חבר למשנה אינו יכול אלא ח) בקושי. ואיזה הוא [חבר] זה שדברו חכמים בכל מקום. כל שדעתו הוגנת עליו ט) אוכלים ושותים שניהם כאחד ומשיחים זה לזה ומגלה [לו] את נסתריו עליהם הוא אומר טובים השנים מן האחד (קהלת ד' ט') י): דבר אחר טובים השנים מן האחד העולם הזה והעולם הבא יא): דבר אחר טובים השנים מן האחד זו איש ואשתו יב): אשר יש להם שכר טוב בעמלם (שם) [אלו] תלמידי חכמים שהיו יושבים ושונים. עבר אחד מהם על הפרק [עבר] על ההלכה אמר על הטהור טמא וע"ל הטמא טהור יג) אם יש אחד להחזירו עליהם הוא אומר כי אם יפול האחד יקים את חבירו (שם שם י'). אבל תלמיד אחד שהוא יושב ושונה עבר על הפרק ועבר על ההלכה אמר על הטהור טמא ועל הטמא טהור אם אין שם אחר להחזירו עליו יד) הוא אומר ואי לו האחד שיפול ואין שני להקימו (שם שם):

תלמידי חכמים (שהיו) [שהן] יושבים ושונים השכינה מחזרת עליהם ומברכתן שנאמר והתהלכתי בתוככם (ויקרא כ"ו י"ב) טו'. אין לי אלא בזמן שהיו מרובים מנין אפילו עשרה שנאמר אלהים נצב בעדת אל (תהלים פ"ב א'). אין לי אלא בזמן שהיו עשרה מנין אפילו חמשה שנאמר בקרב אלהים ישפוט (שם שם). אין לי אלא בזמן שהם חמשה מנין אפילו שלשה שנאמר ואגודתו על ארץ יסדה (עמוס ט' ו'). אין לי אלא שלשה מנין אפילו שנים שנאמר אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו (מלאכי ג' ט"ז): יראי ה' אלו הגרים טז) ולחושבי שמו (שם) כל מי שהוא מחשב בלבו לעשות מצוה ולא עשאה יז) מעלה עליו המקום כאילו עשאה שנאמר אז אמרתי [וגו'] הנה באתי לעשות רצונך אלהי חפצתי (תהלים מ' ט'). אבל יחידי שהיה יושב ושונה הקב"ה חוזר עליו ומברכו שנאמר אבוא אליך וברכתיך (שמות כ' כ"ד). מישלו משל למה"ד לאחד שהניח את בנו לתוך ביתו ויצא לשוק. וכשבא מצא אותו עסוק בתורה. ובשמחתו קרא לכל בני אדם. אמר להם באו וראו מה כשר בני עכשיו הנחתיו לתוך ביתי ויצאתי לשוק וכשבאתי מצאתיו עסוק בתורה. אמר לו בני עליך נאמר חכם בני ושמח לבי ואשיבה חורפי דבר (משלי כ"ז י"א) בני אם חכם לבך [וגו'] ותעלוזנה כליותי (שם כ"ג ט"ו ט"ז) גיל יגיל אבי צדיק (שם שם כ"ד) וכן הוא אומר ישמח אביך ואמך ותגל יולדתך (שם שם כ"ה) יח):

פרק יט

והוי דן את כל האדם לכף זכות מעשה באחד ששלח את בנו אצל חבירו ואמר לו לך ואמור לו. אמר אבא השאילני מדה אחת של חטים. הלך ומצאו מודד חטים ואמר לו כך וכך חטה אינו (קרוי) [קנוי]. אמר לו שמא של מעשר שני הם. ועוד אמר לו לך אמור לו אמר אבא השאילני מנה אחת הלך ומצאו מונה מעות. א"ל השאילני מנה אחת א"ל כך [וכך] איסר אינו (קרוי) [קנוי]. הלך אצל אביו ואמר לו אבא מצאתיו מונה מעות ואמר לי כך וכך איסר אינו (קרוי) [קנוי] לו. א"ל שמא פקדון הם. כיון שיצאו לשוק ופגעו זה את זה. אמר לו חבירו כשבא בנך אצלי ומצאני מודד חטים ולא נתתי לו מה אמרת עלי. [א"ל אמרתי שמא של מעשר שני הם. ובמנה מה אמרת עלי. אמרתי] שמא של פקדון הם. א"ל כך וכך לא הטית [ימין] ושמאל עליך נאמר והוי דן את כל האדם לכף זכות א):

הערות לנו"א

בצדיק מיד נענשו ובכי"א בדברים וכו' כבכי"ע ועמדו שניהם כיון שעמדו שניהם ודברו בצדיק ההוא מיד נענשו ועתומ"י. טו) הגהתי עפ"י כי"ע ובספרים מרים אמרה אלי היה דבור וכו' מאצל בעלי אהרן אמר אלי היה דבור וכו' מאצל אשתי וכו' מאצל נשותיהם וכו' גבה עליו פירש הוא מאצל אשתו וכן הוא בכי"א עלי במקום אלי. טז) בספרים נ"א ולא היו מדברים. יז) וספק שאין בכי"ע. יח) בספרים כאן בין שתי חצאי מרובע ולא דברה אלא בההבא ובכי"א ובהוצאה ראשונה ליתא וכפי הנראה הכניסו זה ע"פ התומ"י אלא ששם כתוב אלא בחבובה ובכי"ע בהביבה והגיהו בהחבא אבל יותר נראה שהוא רק עירבוב ב' נוסחאות מן שלא דברה אלא באחיה. יט) בכי"ע כך נענשה. כ) בכי"ע והמבישו. כא) יהא עונשו בכ"י ותיבת מרובה ליתא

הערות לנו"ב

ומצאתה. ז) ע' נו"א שם וע"ע ספרי דברים פי' מ"ת. ח) בכי"ה אם לא. ט) בכי"ה לו. י) בכי"ה ומסיחים זה לזה באמונה וכו' לו סתריו וכו' עליהם הכתוב וכו' וע' נו"א פ"ח ובהערות שם אות י"ב. יא) בכי"ה ליתא לכל דרשה זאת. יב) ע' קהלת רבה פ"ד בפסוק זה. יג) על טהור טמא ועל טמא טהור בכי"ה וכן לקמן. יד) עליו הכתוב בכי"ה. טו) ע' פתיחתא דאיכה רבתי בד"ה תחת אשר לא עבדת שנדרש שם כעין זה. טז) ע' מכילתא מסכת דנזיקין פי"ח ובמו"ע שם אות ט"ו ובמדבר רבה פ"ח. יז) בכי"ה ולא נזדמן בידו לעשותה. יח) ע' נו"א פ"ח ובהערות שם אות כ"ה.

פי"ט א) העיר בכאן המעתיק שחסר בהכ"י והנה מצאתי בשאילתות כ"י בשני קובצים (קובץ תקל"ט וקובץ תקמ"א לפי רשימת הרר"י אברהם נייבויער) שהובאו שם בפ' שמות שאלתא מ' מעשים אלו כפי שהם (ובדפוס חסירים) כאן ויותר מדויקים וע"פ השלמתי ותקנתי נוסחא שלנו ומצאתי מעשה זאת מובאת ג"כ

משה אחי כסבור אתה בעצמך שצרעת זו על מרים נתונה אינה נתונה אלא על בשרו של אבא עמרם. אמשול לך משל למה הדבר דומה לאחד שנתן גחלת לתוך ידו כב) אע"פ שהופכה ממקום למקום מכל מקום בשרו נכוה כג) שנאמר אל נא תהי כמת (שם שם י"ב). באותה שעה התחיל אהרן מפיים למשה כד) א"ל משה אחי כלום עשינו רעה עם אחד בעולם. א"ל לאו. [א"ל] כה) ומה עם אחר בעולם לא עשינו רעה אתה שאחינו אתה היאך נעשה עמך רעה כו). אבל מה אעשה שגגה היא בנותינו ברית שבינינו לבינך בטלנו שנאמר ולא זכרו ברית אחים (עמוס א' ט'). מפני ברית הכרותה בינינו שבטלנו נאבד את אחותינו כז). באותה שעה עג משה עוגה קטנה ועמד בתוכה וביקש רחמים עליה כח) ואמר איני זז מכאז עד שתרפא כט) מרים אחותי שנאמר אל נא רפא נא לה (במדבר י"ב י"ג). באותה שעה א"ל הקב"ה למשה אלו מלך נזף בה אלו אביה נזף בה ל) היה לה לא) שתכלם שבעת ימים. אני שאני מלך מלכי המלכים על אחת כמה וכמה לא דין הוא שתכלם ארבעה עשר יום. אלא למענך מחול לה שנאמר ויאמר ה' אל משה ואביה ירק ירק בפניה וגו' (שם שם י"ד): והאיש משה ענו מאד (שם שם ג') יכול שהיה ענו ולא [היה] לב) נאה ומשובח ת"ל ויפרוש את האהל על המשכן (שמות מ' י"ט) מה משכן עשר אמות אף משה עשר אמות קומתו לג). יכול שהיה ענו כמלאכי השרת ת"ל מכל האדם (שם) מאדם אמרו ולא ממלאכי השרת. יכול שהיה ענו כדורות הראשונים ת"ל על פני האדמה (שם) מדורו אמרו ולא מדורות הראשונים: ג' מיני מוכי שחין נבראו בעולם לח יבש בעל פוליפוס לד) והיתה נפשו של משה נמוכה מכולם לה):

מעשה ברבי יהושע וכו' ב) וכשבא ירד וטבל. אמר לתלמידיו חבירינו ג) מה הייתם אומרים עלי. אמרו לו רבי מה היינו אומרים עליך אין לנו בישראל כמוך איזו היא טומאה וטהרה הנוהגת בישראל שלא מפיך היה יוצא. אמר להם ובסוף מה הייתם אומרים עלי. אמרו לו היינו אומרים עליך כשהיית בין הגוים הטמאים הערלים היית ד) כאוכל בשר חזיר וכשבאת לבין ישראל אמרת ארד ואטבול ואהיה כמותם טהורים. אמר להם כך וכך לא הטיתם ימין ושמאל עליכם נאמר והוי דן את כל האדם לכף זכות:

מעשה באישה אחת באשקלון ולא היה כמין ה) חוה ממנה נאה והלך רבי יהושע לדבר עמה וכיון שהגיע אצל פתחה הגביה את כליו וחלץ את תפלין, וכשנכנס נעל הדלת בינו לבינה וכשיצא ירד וטבל. אמר לתלמידיו חבירינו מה הייתם אומרים עלי. אמרו לו רבי מה היינו אומרים עליך אין לנו בישראל כמוך איזו טומאה הנוהגת בישראל שלא מפיך היא יוצאת. אמר להם ובסוף מה הייתם אומרים עלי. אמרו לו היינו אומרים

רבי שמעון בן אלעזר אומר אף על מספרי לשון הרע נגעין באין שכן מצינו בגחזי שספר לשון הרע ברבו ודבקה בו צרעת עד יום מותו שנאמר צרעת נעמן תדבק בך [וגו'] ויצא מלפניו מצורע כשלג (מלכים ב' ה' כ"ז) לו): הוא היה אומר על גסי הרוח נגעים באין עליו לז) שכן מצינו בעוזיהו שנאמר

הערות לנו"א

ועתומ"י. כב) כבכי"ע ובספרים בתוך ידו. כג) כן הוא בכ"י ובספרים נכוית. כד) בספרים לפיים במשה והגהתי ע"פ כי"ע. כה) הוספתי ע"פ כי"ע ובספרים ליתא. כו) כן הוא ככי"ע ובספרים רעה עמך. כז) בהרתי בהנוסחא אחרינא שבספרים ע"י התומ"י והנוסחא הנהוגה היא ברית שבינינו לבינך מפני שהברית כרותה לאהרן ולבניו שנאמר ולא זכרו ברית אחים ובכ"י אבל מה נעשה שגגה היא בינותינו וברית שבינינו לבינך בטלנו מפני הברית כרותה לאהרן ולבניו שנאמר וכו'. כח) וביקש רחמים עליה ליתא בכי"ע. כט) כבכ"י ובספרים שתתרפא וע' תענית כ"ג ע"א ודברים רבה פ' י"א לשון זה דעג עוגה. ל) הגהתי ע"פ כי"ע ובספרים בה בראוי. לא) לה ליתא בכי"ע. לב) הוספתי ע"פ כי"ע. לג) ע' ברכות נ"ד ע"ב ושבת צ"ג ע"א ובנ"ש. לד) בכ"י ומוכי שחין בעל פוליפוס ועתומ"י והב"י מגיה בעלי ראתן וע' כתובות ע"ז ע"ב וצ"ע. לה) בעיקר הדברים ע' ספרי בהעלותך כל פרשה זו וילקוט שם וספרי דברים פי' רע"ה ותו"כ מצורע פ"ה וערכין ט"ז ע"א ובענין הק"ו ע"ש בספרי וע"ע ב"ק כ"ה ע"א ובתוספות שם וב"ב קי"א ע"א וזבחים ס"ט ע"ב ובגליון הש"ס שם וע"ע פדר"א פ' נ"ד ובביאור הרד"ל שם וליתר ביאור כל פיסקא זאת הנני מעתיק עוד איזה דברים מספר מדרש הגדול כ"י פ' בהעלותך כפי שהם שייכים לכאן וז"ל ותדבר מרים ואהרן במשה קשה הוא לה"ר שלא נצטערה מרים אלא על לה"ר וכו' מרים פתחה הדברים ואמרה לאהרן והוסיף אהרן על דבריה ונשאו ונתנו בדבר ר"ש אומר אף צפורה פתחה בדברים וכו' והאיש משה עניו וכו' יכול שהיה משה עניו ממלאכי השרת או יכול עניו מאברהם יצחק ויעקב אמר מכל האדם אשר על פני האדמה שעל פני האדמה היה עניו לא היה עניו מאבות הראשונים וכו' ד"א אשר נואלנו ואשר חטאנו אמרו לו זו היתה תחילה שלא קלקלנו בך מומינו אלא זו בלבד שגגה היתה בידינו שביטלנו הברית שבינינו לבינך מפני שהברית כרותה לאחים שנאמר ולא זכרו ברית אחים ע"כ. לו) הקושי מבואר והגר"א גורם אף על מספרי שקרים נגעים באים וע' בערכין שם ויותר נראה כהגהת האה"ר שמוחק מלת אף לפי שסוף סוף כל פיסקא זאת אינה רק הזרת דברים ע"י התורת כהנים פ' מצורע ע"ש וצ"ע וע"ע ויקרא רבה פי"ז ס"ג ובמדבר רבה פ"ז ס"ה. לז) ע' תו"כ שם רשב"א אומר אף על גסות הרוח נגעים באים ועפ"ז הגיה האה"ר כאן וצ"ע וע' נו"ב פט"ז.

הערות לנו"ב

בספר מנורת המאור כ"י לר"י אלנאקוה (דף שי"ז ע"ב) וז"ל וגרסינן באדר"נ מעשה באדם אחד ששלח את בנו גבי חבירו א"ל לך אמור לו אבא אמר השאילני מדה אחת הטים וכו' וכו' א"ל חבירו כשבא בנך ומצאני וכו' ולא נתתי לו במה חשדתני וכו' שמא של מעשר שני הם וכשבא בנך אצלי ומצאני מונה מעות במה חשדתני א"ל אמרתי שמא של פקדון הם וכו' ועליך נאמר הוי דן את כל האדם לכף זכות כשם שדנתני לכף זכות כך ידין אותך הקב"ה לכף זכות ע"כ. ב) בכ"י שאילתות הנ"ל ומעשה בר' יהושע שהלך לפדות (בקובץ מספר תקל"ט להזיר) את השבויה. ג) בשאילתות שם ליתא למלת חבירינו. ד) בשאילתות שם קובץ תקל"ט היית בעיניך כאוכל וכו'. ה) אולי צ"ל במין או מימי וכל מעשה זו נראית שבאת לכאן

ובחזקתו גבה לבו עד להשחית וימעל מעל בה' אלהיו ויבא אל היכל ה' להקטיר על מזבח הקטורת ויבא אחריו עזריהו הכהן ועמו כהנים לה' שמונים בני חיל ויעמדו על עוזיהו המלך ויאמר לו לא לך עוזיהו להקטיר לה' כי לכהנים בני אהרן המקדשים להקטירו צא מן המקדש כי מעלת ולא לך לכבוד מה' אלקים ויזעף עוזיהו ובידו מקטרת להקטיר ובזעפו עם הכהנים והצרעת זרחה במצחו (דה"י ב' כ"ו ט"ז י"ט) לח). כאותה שעה נבקע היכל אילך ואילך שנים עשר מיל על שנים עשר מיל. והיו הכהנים מבהלים [אותו] לצאת וגם הוא נדחף לצאת לט) כי נגעו ה' ויהי מצורע מ) עד יום מותו וישב בית החפשית מצורע כי נגזר מבית ה' ויותם בנו על בית המלך שופט את עם הארץ (שם שם כ"א וכ"ב):

ואל תתחבר לרשע מלמד שלא יתחבר אדם עם אדם רע ולא עם אדם רשע מא) שכן מצינו ביהושפט שנתחבר עם אחאב מב) ועלה עמו רמות גלעד [ויצא מג) עליו קצף מאת ה' [שנאמר הלרשע לעזור ולשונאי ה' תאהב ובזאת עליך קצף מלפני ה'] (דה"י ב' י"ט ב') מד) שוב נתחבר לאחזיה ויעשו אניות בעציון גבר] ופרץ ד' את מעשיו מה) שנאמר בהתחברך עם אחזיה פרץ ה' את מעשיך וישברו אניות (דה"י ב' כ' ל"ז). וכן מצינו באמנון שנתחבר עם יונדב ויעץ לו עצה רעה מו) שנאמר ולאמנון ריע ושמו יונדב בן שמעיה אחי דוד ויונדב איש חכם מאד (שמואל ב' י"ג ג') חכם לרע מז):

דבר אחר אל תתחבר לרשע ואפילו לתורה מח):

ואל תתייאש מן הפורענות כיצד מלמד שיהא לבו של אדם מתפחד בכל יום ויאמר אוי לי שמא תבא עלי פורענות היום ושמא למחר ונמצא מתפחד בכל יום שנאמר כן באיוב פחד פחדתי (איוב ג' כ"ה) מט):

דבר אחר אל תתייאש מן הפורענות כיצד בזמן שאדם רואה מה שבידו מצליח נ) אל יאמר בשביל שזכיתי נתן לי המקום נא) מאכל ומשתה בעולם הזה והקרן קיימת [לי] נב) לעולם הבא. אלא יאמר אוי לי שמא לא נמצאת נג) לי לפניו אלא זכות אחד בלבד נתן לי נד) מאכל ומשתה בעולם הזה כדי שיאבדני לעולם הבא נה):

פרק י יהודה בן טבאי ושמעון בן שטח קבלו מהם יהודה בן טבאי אומר אל תעש עצמך כעורכי הדיינין וכשיהיו בעלי דינין עומדין לפניך יהיו בעיניך כרשעים וכשנפטרים מלפניך יהיו בעיניך כזכאין כשקבלו עליהם את הדין א):

עליך שלא יכנס דבר של טהרה לתוך טומאה או שמא לא יכירוך אדם שאתה יהודי ו). וכשנכנסתי וגעלתי הדלת ביני לבינה מה הייתם אומרים עלי. אמרו לו היינו אומרים עליך שכל זמן שהדלת פתוחה הרשות נתונה ליוצא יוצא ולנכנס נכנס אמרת אנעול את הדלת ביני לבינה עד שאדבר עמה כל צרכי. וכשיצאתי וירדתי וטבלתי מה הייתם אומרים עלי. אמרו לו היינו אומרים עליך שמא ממשיחה ז) עמך נתזה צנורה של רוק מפיה עליך ואמרת ארד ואטבול ואהיה כמותם טהור. אמר להם כך וכך לא הטיתם ימין ושמאל עליכם נאמר והוי דן את כל האדם לכף זכות ח):

פרק כ

יהודה בן טבאי ושמעון בן שטח קבלו מהם יהודה בן טבאי אומר הוי מרבה לחקור את העדים והוי זהיר בדבריך מן השומעים א) שמתוך דבריך ישמעו וילמדו לשקר ב):

הערות לנו"א

לח) בכי"ע וימעל מעל בה' ויבא אל היכל ה' להקטיר קטורת ובא אחריו עזריהו הכהן ועמו כהנים לה' בני חיל וגו' לכבוד מעם ה' ויזעף וגו' זרחה במצחו לפני הכהנים ובכי"א וימעל מעל בה' ויבא אחריו וגו' כי מעלת בה' וגו' לכבוד מעם ה' וגו' ועתומ"י. לט) הגהתי ע"פ כי"ע ובספרים ע"פ התומ"י הכהנים מבוהלים לצאת וגם הוא נבהל לצאת. מ) במקרא ויהי עזיהו המלך מצורע ובכי"א בבית החפשית. מא) בכי"ע לא לאדם רע ולא לאדם רשע. מב) כן הוא בכי"ע ובספרים באהאב. מג) בספרים נסגר עוד הנוסחא אחרינא שבתומ"י והיה עליו קצף. מד) הוספתי ע"פ כי"ע ובספרים ליתא. מה) בכי"ע ושוב נתחבר באחזיה ופרץ וכו' ובכי"א ופרץ ה' את מעשיו בהתחברו עם אחזיה פרץ ה' את מעשיו וישברו וכו' ועתומ"י. מו) בכי"ע שנתחבר ביהודע בן שמעיה וכו' עצה רעה כמותו ובכי"א רעה במותו ובספרים ישנים כמות ועתומ"י. מז) בכי"ע ובנוסחא אחרינא שבתומ"י חכם לפורעניות. מח) ע' סנהדרין כ"א ע"א ומכילתא יתרו מסכת דעמלק כ"א ובמ"ע שם וילקוט יהושע רמ"ז ג' ע"ש. מט) בכי"ע שיהא לבו וכו' מתפחד עליו בכל יום ויאמר וכו' שמא היום תבוא עליו פורעניות שמא למחר תבא עליו נמצא לבו מתפחד בכל יום שנאמר פחד וגו' ובכי"א אדם מתפחד בכל יום שנאמר פחד ועתומ"י. נ) בכי"ע רואה את מה שבידו שמצליח וכן הוא ג"כ בכי"א שמצליח ועתומ"י. נא) בכי"ע הקב"ה. נב) הוספתי ע"פ כי"ע. נג) הגהתי ע"פ כי"ע ובספרים נמצאתי. נד) לי הקב"ה בכי"ע. נה) ע' קידושין ל"ט ע"ב. וע"ע מאירי למשנה זאת וכן בדברי שאר קדמוני המפרשים. פ"י א) ע' אבות פ"א מ"ח.

הערות לנו"ב

מאיזה נוסחא אחרינא שעל הגליון. ו) ולכך פשט כליו. ז) צ"ל כשמשיחה. ח) ע' נו"א פ"ח וע' שבת קכ"ז ע"ב. ובשאילתות שם ליתא להך מעשה ומביא שם מעשיות כבשבת שם. וראיתי להעיר שבשאילתות הנדפסים איתא בשאילתא מ' ומעשה בר' עקיבא בן יוסף שהיה מושכר אצל ר' אליעזר בן הורקנוס ועשה עמו ג' שנים וכו' אבל בהכ"י מתחיל ומעשה באדם אחד שהיה מושכר אצל בעל הבית אחד ועשה עמו ג' שנים וכו' וע' בהגרי"ב בגליון השאילתות שם.

פ"כ א) מן השומעים ליתא בכי"ה. ב) בכי"ה וישקרו וע' אבות פ"א מ"ט ששם תולה מאמר זה בשמעון

אל תעש עצמך כעורכי הדיינין כיצד מלמד שאם באת לבית המדרש ושמעת דבר או הלכה אל תבהל ברוחך להשיב אלא הוי יושב ושואל באיזה טעם אמרו מאיזה ענין היה הדין או הלכה ששאלוני ב) : ובזמן ששני בעלי דינין באין לפניך לדין אחד עני ואחד עשיר אל תאמר האיך אזכה את העני ואחייב את העשיר. והאיך אזכה את העשיר ואחייב את העני ואם אחייב את העני נמצא העני ג) אויבי ואם אזכה את העני נמצא העשיר ד) אויבי. ואל תאמר היאך אטול ממונו של זה ואתן לזה. והתורה אמרה לא תכירו פנים במשפט (דברים א׳ י״ז) : היה רבי מאיר אומר מה ת״ל כקטן כגדול תשמעון (שם שם) שלא יהא ה) אחד עומד ואחד יושב אחד מדבר כל צרכו ואחד [אתה] ו) אומר לו קצר דבריך. אמר ר׳ יהודה שמעתי שאם רצו להושיב שניהם כאחד מושיבין ז) אי זה אסור שלא יהא אחד עומד ואחד יושב ח) : יהא עליך דין קטן כדין גדול דין של פרוטה כדין של מאה מנה ט):

הוא היה אומר כל מי שיאמר לי קודם שאכנס לגדולה זו הכנס רוצה אני שארד עמו עד לחייו. עכשיו שנכנסתי כל מי שיאמר לירד הימנה רוצה אני שאפיל עליו קומקומוס של חמין י). שהגדולה קשה היא יא) להעלותה וכשם שקשה היא להעלותה כך קשה להורידה. שכן מצינו בשאול בשעה שאמר לו עמוד במלכות היה מתחבא שנאמר ויאמר ה׳ הנה הוא נחבא אל הכלים (שמואל א׳ י׳ כ״ב) ובשעה שאמרו לו יב) רד הימנה היה מחזיר אחרי דוד להרגו יג) :

שמעון בן שטח אומר הוי מרבה לחקור את העדים. מתוך שאתה חוקרן הוי זהיר בדבריך יד) שמא מתוך דבריך ישמעו השומעין ויוסיפו עליך שקר מפני הרמאין טו) :

וכן את מוצא ברבשקה שלא נתפש אלא מתוך דבריו שנאמר עד בואי ולקחתי אתכם אל ארץ כארצכם (מלכים ב׳ י״ח ל״ב) אמרו לו אם אין ארצנו יפה לך הניחנו במקומנו ג) :

אמר להם ד) עד שלא נכנסתי לשררה הייתי בורח ממנה. כשנכנסתי לשררה ה) כל מי שהוא מבקש להוציאני (בתוכה) [מתוכה] אני יורד עליו בקבקביות ו). וכן אתה מוצא בשאול עד ז) שלא נכנס לשררה היה בורח ממנה שנאמר ויאמר ה׳ הנה הוא נחבא אל הכלים (שמואל א׳ י׳ כ״ב) וכשנכנס לשררה היה עומד על דוד ועל אנשיו לתפשם ח) :

שמעון בן שטח אומר אל תעש עצמך כעורכי הדיינים כשיהיו בעלי הדין ט) עומדים לפניך יהיה בעיניך כרשעים וכשנפטרים מלפניך יהיו בעיניך כזכאין י) על מנת שיתבעו את הדין ויקבלו את הדין ויינפנו יא) את הדין : היה אחד כשר ואחד לא היה כשר יב) אל תאמר זה שהוא כשר [דבריו נאמנים וזה שאינו כשר] אין דבריו נאמנים. היה אחד עני ואחד עשיר אל תאמר זה שהוא עני דבריו נאמנים וזה שהוא עשיר אין דבריו נאמנים. אלא כשם שאתה שומע דברי עני כך תשמע יג) דברי עשיר וכשם שאתה שומע דברי עשיר כך תשמע דברי עני שנאמר לא תכירו פנים במשפט (דברים א׳ י״ז) יד) :

הערות לנו״א

ב) הצגתי פה נוסחת כי״א וכן הוא ג״כ בהוצאה ראשונה ובספרים הוגה ע״י התומ״י באיזה טעם אמרו דבר זה ומאיזה ענין היה להם דין זה אומר הלכה שאל להם תהלה עיקר הדין וההלכה בזמן ששאלוני ע״כ ובכי״ע כיצד שאם באת לבית המדרש ושמעת דבר או הלכה אל תבהל להשיב וכו׳ כבפנים מאיזה ענין היה הדין שאלם אז בהלכה ע״כ וכל זה הוא מגומגם וע״כ בחרתי נוסחת כי״א והיא קרובה ג״כ להנוסחא שהביא המאירי במשנה זו בשם האדר״נ וז״ל ובבריתא פירש כענין אל תעש כעורכי הדיינים דרמז בענין שהוא למד אצל רבו שלא יהא רדוף להמשך אחר דעתו כאדם שבא לערוך דין עם חבירו וכו׳ וכו׳ ולשון הבריתא היא אל תעש עצמך כעורכי הדיינים כיצד אם באת לבית המדרש אל תבהל להשיב אלא הוי יושב ושואל באיזה טעם אמרו ע״כ וע״ע במדרש שמואל למשנה זו מה שהביא שם בשם הרבינו אפרים וע׳ הגר״א שהגיה פה וא״נ והא״ת הגיה ששאלוך וא״צ והיא אזהרה לת״ת הנשאל על איזה דבר שלא ימהר להשיב אלא יהא אומר לעצמו מאיזה ענין וכו׳ וע״ע תוספתא דסנהדרין סופ״ז. ג) הגהתי ע״פ כי״ע ובספרים עני. ד) בכי״א עשיר. ה) הגהתי ע״פ כי״ע ובספרים שלא יהא אדם אחד וכו׳. ו) הוספתי ע״פ כי״ע ובספרים ליתא. ז) כן הוא בכי״ע ובספרים מושיבין ואין זה אסור. ח) הגהתי ע״פ כי״ע ובספרים אחד יושב ואחד עומד ובעיקרן של דברים ע׳ בתורת כהנים בפ׳ קדושים פ״ד והלשון שם הוא בצדק תשפוט עמיתך שלא יהיה אחד מדבר כל צרכו ואחד אתה אומר לו קצר את דבריך שלא יהיה אחד עומד ואחד יושב א״ר יהודה שמעתי שאם רצו להושיב את שניהם מושיבים ואיזהו אסור שלא יהיה אחד עומד ואחד יושב וע״ע שבועות ל׳ ע״א. ט) בספרים הוגה ע״י התומ״י אלא מה ת״ל בקטן כגדול תשמעון יהא עליך דין קטן וכו׳ וא״נ ובהוצאה ראשונה ובכ״י ליתא ועכ״פ יש למחוק המלות אלא מה ת״ל והיא דרשה הדשה על פסוק בקטן כגדול תשמעון ואין לו שום קישור עם מה שלמעלה וע׳ סנהדרין ח׳ ע״א וע״ע ספרי דברים פי׳ י״ז. ובענין ההמשך ע׳ נוסחת הגר״א ולפי הגהתו כל דברים אלו הם כמו פירוש לבבא וכשיהיו בעלי דינים עומדים לפניך יהיו בעיניך כרשעים וכן מוכח בנו״ב. י) בכי״ע שאפילו קומקום של חמין אני שופך על ראשו ובכי״א מן עד שארד עמו וכו׳ עד רוצה אני ליתא ועתומ״י. יא) בכי״א הוא ועתומ״י. יב) כן הוא בכ״י ובתומ״י ובספרים שאמר ליה. יג) ע׳ מנחות ק״ט ע״ב כעין זה בשם ר״י בן פרחיה וירושלמי פסחים פ״ו ה״א בשם ר׳ יושע בן קבסי והגר״א מחק לפיסקא זאת והציג אותה בפרק שאחר זה כעין פירוש לדברי שמעיה ושנא את הרבנות. יד) כן הוא בכי״ע ובספרים רברים. טו) בכי״ע ישמעו השומעים ויוסיפו עליך שומעים שקר מפני הרמאים וע׳ אבות פ״א מ״ט ובר״ב ותוי״ט שם. והאה״ר והב״י והכ״ר מגיהים ומתוך שאתה וכו׳ והגר״א הגיה הוי מרבה לחקור את העדים מפני הרמאין וה.י זהיר בדבריך מתוך שאתה חוקרן שמא מתוך דבריך ילמדו וייסיפו לשקר ע״כ ואולי כל שיבוש פיסקא זאת היא מפני שהפירוש או הדרשה על בבא זאת נאבד וע״כ הכניסו המעתיקים מלות יתירות בבדי להשלים החסרון ועי״כ בא העירבוב הזה וא״כ הדבר הנה יש לתקן ולהשלים הכל ע״י נו״ב.

הערות לנו״ב

בן שטח. ג) ע׳ ספרי עקב פי׳ ל״ז. ד) נראה שצ״ל הה״א וע׳ נו״א. ה) בכי״ה ומשנכנסתי לשררה וכן הוא לקמן שררה במקום סררא. ו) נראה שצ״ל בעקיפין. ז) בכי״ה שעד. ח) בכי״ה ומשנכנס לסדרא היה וכו׳. ט) בכי״ה בעלי דינין. י) בכי״ה כצדיקים וע׳ אבות פ״א מ״ח ושם תולה מאמר זה ביהודה בן טבאי. יא) בכי״ה ויצפנו את הדין ופירש מהריט״ץ שיצפנו את הפתקא (בהפסק דין) שלא יראוהו לשום דיין אחר שיהא חולק עליו. יב) בכי״ה ואחד שאינו כשר. יג) בכי״ה כך אתה שומע. יד) ע׳ נו״א וע׳ בתו״כ פ׳ קדושים שם.

פרק יא

שמעיה ואבטליון קבלו מהם שמעיה אומר אהוב את המלאכה ושנא את הרבנות ואל תתודע לרשות א):

אהוב את המלאכה כיצד מלמד שיהא אדם אוהב את המלאכה ואל יהיה [אדם] ב) שונא את המלאכה שכשם ג) שהתורה נתנה בברית כך המלאכה נתנה בברית שנאמר ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך ויום השביעי שבת לה' אלהיך (שמות כ' י') ד): רבי עקיבא אומר ה) עתים שאדם עושה מלאכה ומתנצל מן המיתה ועתים שאין אדם עושה מלאכה ו) ומתחייב מיתה לשמים. כיצד ישב אדם כל השבוע ז) ולא עשה מלאכה. לערב שבת ח) אין לו מה יאכל היו לו מעות של הקדש בתוך ביתו ונטל מהם ואכל מתחייב מיתה לשמים. אבל אם היה פועל והולך בבנין בית המקדש אף על פי שנתנו לו מעות של הקדש בשכרו ונטל מהם ואכל מתנצל מן המיתה: רבי דוסתאי אומר מנין שאם לא עשה מלאכה כל ששה שיעשה כל שבעה ט) הרי שישב כל ימות השבת ולא עשה מלאכה ולערב שבת אין לו מה שיאכל הלך ונפל בין הגייסות ותפשוהו ואחזו אותו בקולר ועשו בו מלאכה בשבת. כל זאת שלא עשה כל ששה י):

פרק כא

שמעיה ואבטליון קבלו מהם שמעיה אומר אהוב את המלאכה ושנוא את הרבנות ואל תתודע לרשות א):

אהוב את המלאכה חייב אדם להיות אוהב את המלאכה ועוסק במלאכה. והלא דברים ק"ו ומה אם הקב"ה שלו עולם ומלואו לא ב) ברא אותו אלא בדבר שנאמר בדבר ה' שמים נעשו (תהלים ל"ג ו') והוא כתיב שעשה מלאכה שנאמר מלאכתו אשר עשה (בראשית ב' ב') בני אדם על אחת כמה וכמה ג): רבי אליעזר אומר גדולה היא מלאכה שאפילו אדם הראשון לא טעם כלום אלא עד שעשה מלאכה שנאמר ויניחהו בגן עדן לעבדה ולשמרה (שם שם ט"ו): (יעבודה) [וכי עבודה] היה צריך או שמירה היה צריך ד) אלא לעמוד על דבריו שנאמר את ה' אלהיך תירא ואותו תעבוד (דברים ו' י"ג) [וזהו עבודה] וכן הוא אומר ולמדתם אותם ושמרתם לעשותם (שם ה' א') [וזהו שמירה] ה): ועוד היה רבי אליעזר אומר גדולה היא מלאכה שכשם שנצטוו ישראל על (התורה) [השבת] כך נצטוו על המלאכה שנאמר ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך (שמות כ' ט') ו): רבי אומר גדולה היא מלאכה שכל מי שאינו עוסק במלאכה בני אדם משיחין בו. מנין איש פלוני אוכל. מנין הוא שותה. משל למה"ד לאשה שאין לה בעל והיא מתקשטת (עצמה) ויוצאה לשוק ובני אדם משיחין בה. כך כל מי שאינו עוסק במלאכה בני אדם משיחין בו ז). ועוד היה רבי אומר גדולה היא מלאכה שכל מי שהוא עוסק במלאכה ח) אין ידו חסרה פרוטה לעולם: רבי יוסי אומר גדולה היא מלאכה שלא (שרת) [שרתה] שכינה על ישראל עד שעשו מלאכה שנאמר ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם (שם כ"ה ח'). ועוד אמר רבי יוסי גדולה היא מלאכה שכל מי שאינו עוסק במלאכה הרי זה מתחייב בנפשו כאי זה צד ט) היה בטל ביום הראשון וביום השני י) ואין לו מה יאכל [והיו בידו] מעות הקדש ואכל הרי זה מתחייב בנפשו. מי גרם לו להתחייב בנפשו על שלא היה עוסק במלאכה: רבי מאיר אומר גדולה היא מלאכה שכל מי שאינו עושה מלאכה בחול סופו לעשותה בשבת. כאי זה צד היה בטל ביום ראשון וביום שני (ואין) [אין] לו מה יאכל הלך וגנב תפישוהו ומסרוהו למלכות והטילוהו לעשות מלאכה בשבת. מי גרם לו לעשות מלאכה בשבת על שלא עשה [מלאכה] בחול. רבי יהודה אומר גדולה מלאכה שאין אדם מת אלא מתוך הבטלה. באי זה צד עלה לראש הגג ונפל ומת יא) הא לא מת זה אלא מתוך הבטלה. [אמרו לו הרי הוא עומד על האומן ונכפה ומת הא לא מת זה אלא מתוך

הערות לנו"א

פי"א א) ע' אבות פ"א מ"י. ב) כן הוא בבי"ע ובספרים מלת אדם ליתא. ג) הגהתי ע"פ בי"ע ובספרים כשם. ד) ע' הגר"א וכן רוב המפרשים מגיהים נתנה בברית שנאמר ששת ימים יעשה מלאכה וביום השביעי שבת שבתון קדש לה' וגו' ושמרו בני ישראל וגו' ברית עולם וגו' (שמות ל"א). וע' נו"ב ואולי היה לתקן כשם שהשבת ניתן בהר סיני וכו'. ה) ר"ע אומר ליתא בבי"ע. ו) מן ומתנצל עד עושה מלאכה ליתא בבי"א. ועתומ"י. ז) בבי"ע בכל השבוע. ח) כן הוא בבי"ע ובספרים ולע"ש. ט) בבי"ע מנין שלא עשה כל ששה יעשה כל שבעה ובבי"א מנין שאם עשה וכו'. והגר"א מגיה גורם לו שיעשה מלאכה בז'. י) בבי"ע ונפל בין גוים ותפשוהו גוים וכו' בשבת הא תחת שלא עשה כל ששה יעשה כל שבעה ובבי"א ונפל בין הגוים ותפשוהו ואחזו וכו' ועשה בה מלאכה בע"ש ובשבת כל זאת וכו'. ועתומ"י וכונת המאמר בדרך כלל הוא שעי"ז שנתעצל כל ימי השבוע

הערות לנו"ב

פכ"א א) ע' אבות פ"א משנה י"א ובבי"ה הנוסחא ושנא את וכו'. ב) אולי צ"ל ולא. ג) בשני הכ"י הנוסחא שאר בני אדם ע"ב וכו'. ומחקתי מלת שאר מסברא. וע' במגן אבות למשנה זו שכתב שם ועוד שנו שם (באדר"נ) גדולה מלאכה שהרי הקב"ה הכתיב עליו מלאכה וכו'. וע"ע מכילתא יתרו בפסוק וינח ביום השביעי וכו'. ד) בבי"ה עבודה היתה צריכה או שמירה היתה צריכה. ה) בבי"ה וכתיב אחד אומר ולמדתם וגו'. ונראה שכל הדברים מן וכי עבודה וכו' הם כאן רק אגב גררא לפי שהביא הפסוק דלעבדה ולשמרה ואין לו דבר עם מה שלמעלה. וע' ב"ר פט"ז ס"ה ובילקוט שם ר' כ"ב. ו) ע' נו"א פי"א ובהערות שם אות ד'. ז) ע' תוספתא דקידושין פ"א כעין זה בשם ר' יוסי. ובבי"ה נכפלו הדברים ע"י טעות המעתיק

ח) בבי"ה עסוק במלאכה. ט) בבי"ה כיצד וכן לקמן. י) בבי"ה ביום ראשון וביום שני וכו'. יא) הגהתי ע"פ בי"ה ובבי"ר ונפל ומת לראש

רבי שמעון בן אלעזר אומר אף אדם הראשון לא טעם כלום עד שעשה מלאכה שנאמר ויניחהו בגן עדן לעבדה ולשמרה [וגו'] מכל עץ הגן אכול תאכל (בראשית ב' ט"ו וט"ז) יא): רבי טרפון אומר אף הקב"ה לא השרה שכינתו על ישראל עד שעשו מלאכה יב) שנאמר ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם (שמות כ"ה ח'): רבי יהודה בן בתירא אומר [אדם] שאין לו מלאכה לעשות מה יעשה אם יש לו חצר חרבה או שדה חרבה ילך ויתעסק בה שנאמר ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך (שם כ' י') ומה תלמוד לומר ועשית כל מלאכתך להביא את מי שיש לו חצרות או שדות חרבות ילך ויתעסק בהן יג): רבי יוסי אומר יד) אין אדם מת טו) אלא מתוך הבטלה שנאמר ויגוע ויאסף אל עמיו (בראשית מ"ט ל"ג) הרי שנכפה ונפל על אומן שלו טז) ומת הא אינו מת אלא מתוך הבטלה היה עומד על ראש הגג יז) ועל שפת הנהר ונפל ומת אינו מת אלא מתוך הבטלה: שכן שמענו לאנשים. ולנשים מנין שנאמר איש ואשה אל יעשו עוד מלאכה לתרומת הקודש (שמות ל"ו ו'). לטפלים מנין שנאמר ויכלא העם מהביא (שם) יח): אמר רבי נתן בשעה שנתעסק משה

הבטלה] יב). אמר להם לא שנו חכמים ז"ל אלא שאם חלה שנים או שלשה ימים הא לא מת זה אלא מתוך הבטלה יג): ר' אליעזר אומר גדולה היא מלאכה שכל הגוזל את חבירו שוה פרוטה צריך (לו) לילך אחריו אפילו למדי. פועל שהיה עושה עם בעל הבית (בכתובות) [בכותבות] אפילו אחת מהם יפה דינר אוכל ואינו בוש יד). ועוד היה רבי אליעזר אומר גדולה היא מלאכה שכל הנהנה שוה פרוטה מן ההקדש מעל. הפועלים עשו הקדש ונוטלין שכרן מן ההקדש: רבי אלעזר בן עזריה אומר גדולה היא מלאכה שכל אומן ואומן יוצא ומשתבח באומנותו. [כאיזה צד הטרסס יוצא והכרכר על אזנו ומשתבח באומנותו. הצבע יוצא והאירא על אזנו ומשתבח באומנותו. הלבלר יוצא והקולמוס באזנו] ומשתבח באומנותו. הקב"ה קורא אותה מלאכתו שנאמר מלאכתו אשר עשה (בראשית ב' ב') בני אדם על אחת כמה וכמה טו):

רבי אומר גדולה היא מלאכה שאפילו לאדם שתי רבוא אינו ייצא לישוק עד שיתעטף. כאי זה צד יוצא בלנטית קשורה על ירכו טז) וחביתו על כתיפו ומשתבח באומנותו. הקב"ה קורא אותה מלאכתו שנאמר מלאכתו אשר עשה (שם) (שאר) בני אדם על אחת כמה וכמה. ועוד היה רבי אומר יז) גדולה היא מלאכה שאפילו לאדם הצר או גינה (חרנים) [חרבים] ילך ויעסוק בהם כדי שיהא עסוק במלאכה יח): אמר לו יט) מעשה ברבי יאשיהו שהיה מפנה את כליו מערב שבת עם חשיכה מבית זה לבית זה מזוית זה לזוית זה. אמרו לו רבי למה אתה עושה כך. אמר להם כדי שתעבור עלינו שבת שנאמר שבת וינפש (שמות ל"א י"ז): שבת מן המלאכה וינפש מן המחשבה כ):

הערות לנו"א

סופו לבוא לידי חילול שבת. יא) בספרים לעבדה ולשמרה והדר מכל עץ הגן וגו' ומחקתי מלה זאת ע"פ כי"ע דליתא שם מלת והדר והוספתי מלת וגו' מסברא. ובעיקר הדברים ע' ב"ר פט"ז ס"ה. יב) בכי"ע אלא עד שעשו וכו'. יג) בהרתי בנוסחת התומ"י וע"פ הצגתי מלת אדם תחת מלת מי שבספרים. ובכי"א וכן בספרים ישנים ריב"ב אומר מי שאין לו מלאכה לעשות ויש לו חצר חרבה או שדה הרבה ילך ויתעסק בהן שנאמר ששת וכו' להביא את מי שיש לו הצירות או שדות ילך וכו' ובכי"ע אדם שאין לו מלאכה מה יעשה וכו' שנאמר ששת ימים תעשה מלאכה ומה ת"ל להביא מי שיש לו הצר הרבה או שדה ילך וכו' וכו' ועי"ע נו"ב פ' כ"א. יד) הצגתי הנוסחא שבתומ"י וכן הוא בכל הכ"י ובדפוס ראשון. ובספרים הוגה ר' טרפון אומר ולא אדע למה. טו) בספרים נ"א לא נקנסה מיתה על האדם אלא וכו' ובענין הדרש אפשר שדורש ויגוע כמו וייגע ר"ל שנתיגע ויותר נראה שצ"ל ויגועו בלי דעת (איוב ל"ו י"ב) דלעיל מניה כתיב אם ישמעו ויעבדו יבלו בטוב וגו' ואם לא ישמעו בשלח וגו'. ויעבודו דריש. והמעתיק אגב שיטפיה כתב ויגוע ויאסף. טז) כן הוא בתומ"י ושם עוד נ"א שנכפל ובכי"א ודפוס ראשון שנפל ובכי"ע ונפל על ארון אבן שלו. ולא הגהתי מפני שבל"ס בבא זאת מקומה אחרי בבא דהיה עומד שאחר זה וע' נו"ב ובהערות שם אות י"ג. יז) בספרים ע"פ איזה נ"א ראש הגג ועל ראש הבירה ועל ראש הבנין. ומלות ועל שפת הנהר הם מסוגרים. ובכי"א מן והיה עומד עד הבטלה ליתא ועתומ"י. יח) ע' מפרשים שמחקו למלת שכן בראש הפיסקא וא"נ כי בל"ס איזה קיטעא יש כאן דעלה הוה קאי שכן. והגר"א סירס זה והציג דברי ר' טרפון דלעיל אף הקב"ה לא השרה שכינתו על ישראל עד שעשו מלאכה וכו' כאן כדי לכון

הערות לנו"ב

הגג ונכפה ומת הא וכו'. והוא רק עירבוב ב' נוסחאות. יב) אתמהא ור"ל דגם בשעה שעוסק במלאכה יכול לבוא לידי סכנה. יג) בכי"ה לא שנו חכמים זה אלא שאם חלה וכו' וגם זה הוא מגומגם קצת. ובעיקר הדברים ע' קהלת רבה פ"ב בפסוק ושנאתי את החיים מעשה בגרגרן אחד שהיה עמל כל ימות השנה ששת ימי המעשה ובשבת לא היה לו מה יאכל. מה עשה פעם אחת נתעטף בבלי קוריים שלו ועלה לראש הגג ונפל ומת ע"כ. והנה אף שמעשה זאת היא סותרת קצת להדברים פה מ"מ אין ספק שעל המעשים כאלה והפוכם נוסדו פה כמה מאמרים. יד) בכי"ה אפילו אחד מהם וכו'. וע' ב"מ צ"ב ע"א. טו) הצגתי פה נוסחת כי"ה ובכי"ר ליתא לכל הנתון בין הצאי מרובע ותחת זה איתא שם השולהני יוצא ומשתבח והעט על אזנו (אולי צ"ל והדינר על אזנו ע' שבת י"ב ע"א ובתוספתא שם פ"א) התופר יוצא ומחט תפורה על לבו ומשתבח באומנותו הקב"ה וכו'. וע"ע במגן אבות למשנה זו שהביא שם משם האדר"נ גדולה מלאכה שהרי הכל מתפארין בה שהרי הלבלר יוצא וקולמוסו על אזנו והחיט במחטו תקועה כנגד לבו וכו'. והנה יוצא מזה שגם נוסחת הכי"ה אינה בשלמותה עוד אבל מכל מקום אינה קטועה כל כך כנוסחת כי"ר וע"כ בהרתי בה. וע"ע בערוך ערך איירונון. טז) בכי"ה ובלנטית קשורה עליהם וע' בערוך ערך לנטית והוא מטפחת להסתפג בה. יז) ועוד אמרו בכי"ה. יח) כדי שיעסוק במלאכה וע' במגן אבות שמביא כזה בשם מדרש. וע"ע נו"א. יט) אולי צ"ל אמרו. כ) ע' מכילתא ויקהל בפסוק שבת וינפש וילקוט שם ופסיקתא דבתי קט"ז ע"ב. אמר ר' איבו שבות מן המחשבה ע"כ. וברור שדרשה זאת היא ענין בפני עצמה ולא נקט לה הכא אלא משום שהביא הפסוק.

במלאכת המשכן לא רצה ליטול יט) עצה מנשיאי ישראל והיו נשיאי ישראל יושבין ושותקין ואומרין עכשיו יצטרך לנו משה כ). כיון ששמעו שהעבירו קול במחנה שנאמר והמלאכה היתה דים אמרו אוי לנו שלא היה לנו שותפות במלאכת המשכן. עמדו והוסיפו דבר גדול מעצמם שנאמר והנשיאים הביאו את אבני השהם (שם ל"ה כ"ז) כא):

ושנא את הרבנות כיצד מלמד שלא יניח אדם עטרה מעצמו בראשו אבל אחרים יניחו לו כב) שנאמר יהללך זר ולא פיך נכרי ואל שפתיך (משלי כ"ז ב'): אמר רבי עקיבא כל המגביה עצמו על דברי תורה למה הוא דומה לנבלה מושלכת כג) בדרך כל עובר ושב מניח ידו על חוטמו ומתרחק ממנה והולך שנאמר אם נבלת בהתנשא אם זמות יד לפה (שם ל' ל"ב). [א"ל בן עזאי דרשהו מענינו] כד) אם מנבל אדם עצמו על דברי תורה ואוכל תמרים חרובים ולובש בגדים צואים ויושב ומשמר על פתח של חכמים כל עובר ושב אומר שמא שוטה הוא זה לסוף אתה מוצא כל התורה כולה עמו כה): רבי יוסי אומר רד מטה למעלה ולמעלה למטה כל המגביה עצמו על דברי תורה סוף שמשפילין אותו וכל המשפיל עצמו על דברי תורה סוף שמגביהין אותו כו):

ואל תתודע לרשות כיצד מלמד שלא יצא לו לאדם שם ברשות כיון שיצא לו שם ברשות סוף נותנין בו עיניהם והורגים אותו ונוטלין הימנו כל ממונו כז). כיצד היה חבירו [יושב] כח) בשוק ואומר הקב"ה יתננו לפלוני כט) היום יצאו מתוך ביתו מאה שוורים מאה רחלים ומאה עזים ושמע הימנו

פרק כב

ושנוא את הרבנות שלא יבקש אדם גדולה לעצמו אלא אם כן גדלוהו אחרים שנאמר יהללך זר ולא פיך (משלי כ"ז א'): בן עזאי אומר אם נבלת בהתנשא (שם שם ל"ב) אם נבל אדם את עצמו בדברי תורה סופו להתגדל בהם באחרונה. רבי עקיבא אומר אם נבלת בהתנשא אם נבל אדם את עצמו בדברי תורה סופו להתגדל בהם באחרונה א) כאיזה צד היה אוכל ב' תמרים ב) גרוגרות ומצטער בגופו (ולא) [ולן] בפתחן של חכמים (ז"ל) סופו להתגדל בהם באחרונה. ואם גדל אדם את עצמו בדברי תורה סופו להתנבל באחרונה כגון הנבלה זו (שהוא) [שהיא] בן ג' ימים שאין אדם יכול לעמוד בריחה ג). רבי יוסי אומר רד למעלה עלה למטה אם השפיל אדם את עצמו למטה מגביהין אותו למעלה ואם הגביה את עצמו למעלה משפילין אותו למטה ד):

דבר אחר ושנא את הרבנות אלא שהרבנות קוברת לבעליה ה) ואבק מלכות קשה. וכן הוא אומר וימת יוסף וכל אחיו (שמות א' ו') והלא יוסף היה הקטן שבהם אלא שהרבנות קוברת לבעליה ואבק מלכות קשה. וכן הוא אומר ויעבדו העם את ה' כל ימי יהושע [וגו'] (שופטים ב' ד') והלא יהושע היה קטן שבהם אלא שהרבנות קוברת לבעליה ואבק מלכות קישה. וכן הוא אומר [ויועץ המלך רחבעם את הזקנים אשר היו עומדים (מלכים א' י"ב ו') והלא שלמה היה קטן שבהם אלא שהרבנות קוברת את בעליה ואבק מלכות קישה: רבי יוסי אומר צדיק וטוב לו צדיק ורע לו. רשע וטוב לו רשע ורע לו ו). צדיק וטוב לו צדיק בן צדיק שמעשיו טובים ומעשה אבותיו טובים. אבותיו זכו לו לאכול בעולם הזה והוא זכה לעצמו לאכול לעולם הבא ז). צדיק ורע לו ח) צדיק בן רשע שמעשיו טובים ואין מעשה אבותיו טובים. אבותיו לא זכו לו לאכול בעולם הזה והוא זכה לעצמו לאכול לחיי העולם הבא. רשע וטוב לו זה רשע בן צדיק שאין מעשיו טובים ומעשה אבותיו טובים. אבותיו זכו לו לאכול בעולם הזה והוא (לו) [לא] זכה לעצמו לאכול (חיי) [לחיי] העולם הבא. [רשע ורע לו רשע בן רשע. אבותיו לא זכו לו לאכול בעולם הזה והוא לא זכה לעצמו לאכול לחיי העולם הבא]. רבי עקיבא אומר צדיק ורע לו צדיק וטוב לו. רשע וטוב לו רשע ורע לו ט). צדיק וטוב לו צפוי היה שלא נטלו נכסים מזה מפני שיכול לעמוד בצדקו אבל אין נוטלין ממנו נכסים כדי שיהא צדיק שלם י). צדיק ורע לו צפוי היה (שינטלו) [שלא נטלו] נכסים מזה אבל (אין) נוטלין ממנו נכסים [כדי שיהא צדיק שלם. רשע וטוב לו צפוי היה שינטלו

הערות לנו"א

הרברים וצ"ע. יט) להנטל בכ"י ועתומ"י. כ) בכי"ע צורך לנו ובכי"א נצטרך ועתומ"י. כא) בכי"ע דבר גדול מעצמם מה דבר גדול הוסיפו מעצמם שנאמר וכו'. ועי' במדבר רבה פי"ב סט"ז ובנ"ש. כב) בכי"ע מלמד שלא ישא אדם עטרה מעצמו אבל אחרים ישאו לו עטרה. ובכי"א מלת מעצמו ליתא ועתומ"י. כג) בכי"ע המושלכת. כד) הוגה כאן בספרים א"ל בן עזאי דרשהו מענינו. ובכ"י ובספרים ישנים ליתא והגר"א מתקו ועי"ע נו"ב ועי"ע באות שאחר זה. כה) עי' ב"ר פי' פ"א וברכות ס"ג ע"ב ובילקוט משלי ר' תתקס"ד. והנה בילקוט שם הציון אדר"נ ואיתא שם בן עזאי אומר אם מנבל אדם עצמו וכו' ע"ש. כו) בכי"ע רד למעלה והעלה למטה ותומ"י בשם נ"א היורד למעלה והעולה וכו'. ובכל הנוסחאות יש לכוון הפירוש שע"י הענוה יתעלה וע"י הגאוה ישפל. ועי' שמות רבה פי' מ"ה ס"ה ויקרא רבה פ"א ס"ה ותנחומא שם ולקמן פכ"ה. כז) בכי"ע ממנו כל ממונו. כח) הוספתי ע"פ כי"ע. כט) בכ"י

הערות לנו"ב

פכ"ב א) אולי עירבוב ב' נוסחאות כאן שבאחת נשנה זה בשם ר"ע ובאחת בשם בן עזאי. ב) בכי"ה כיצד היה אוכל ב' תאנים. ג) עי' נו"א ובהערות שם אות כ"ה. ד) עי' נו"א ובהערות שם אות כ"ו. ה) בכי"ה את בעליה וכן לקמן. ועי' ברכות נ"ה ע"א. ו) בכי"ה הסדר צדיק וטוב לו רשע ורע לו רשע וטוב צדיק ורע לו. ז) בכי"ה לעצמו לעוה"ב. ח) בכי"ה זה צדיק בן רשע. ט) בכי"ה ר"ע אומר צדיק וטוב לו צפוי היה וכו'. י) בכי"ה הנוסחא צפוי היה שלא ינטלו נכסים ממנו וכו'. אבל אין נוטלים נכסים ממנו מפני שהוא

סרדיוט אחר והלך ואמר להגמון עמד והקיף ל) את כל ביתו ונטל ממנו כל ממונו עליו הכתוב אומר מברך רעהו בקול גדול קללה תחשב לו (שם כ"ד י"ג):

דבר אחר אל תתודע לרשות לא) היה חבירו יושב בשוק ואמר הקב"ה יחננו לפלוני אותו היום הכנים לתוך ביתו כמה כורין של חטים כמה כורין של שעורים שמעו ממנו לסטים ובאו והקיפו את כל ביתו נטלו ממנו כל ממונו לשחרית אין לו כלום עליו הכתוב אומר מברך רעהו בקול גדול וגו' לב):

דבר אחר אל תתודע לרשות כיצד מלמד שלא יכוין אדם לומר אני הוא שר העיר ואני הוא המשנה מפני שגוזלין לישראל לג):

דבר אחר אל יכוין אדם ליטול את הרשות שאף על פי שבראשונה פותחין לו פתח ומלוים לו באחרונה קשה לו לד):

אבטליון אומר חכמים הזהרו בדבריכם שמא תורו דבר שלא כתלמוד תורה ותחובו חובת גלות ותגלו למקום מים

נכסים ממנו אבל אי' נוטלין] ממנו נכסים כדי שיעשה תשובה יא) שנאמר למעני למעני אעשה (ישעי' מ"ח י"א). רשע ורע לו צפוי היה שהוא בעל זרוע ויוצא לשוק והולך לפרשת דרכים והורג את הנפשות ומקפח את הבריות ועולה למלכות ומדבר עליהם והמלכות שולטת בהם לכך נאמר ושנוא את הרבנות יב):

אל תתודע לרשות שכל מי שהוא מתודע לרשות נותנים פנים בו וזוקפים פנים בו. כיצד בני אדם עוברים בשוק, ראו כמה ברכות יש לזה. ברוך שכך עשה וברוך שכך נתן. שמעו הלסטים נכנסו אצלו בלילה ונטלו את נפשו ונשאו את ממונו. מי גרם לו אלו שברכו אותו בקול גדול שנאמר מברך רעהו בקול גדול וגו' (משלי כ"ז י"ד):

דבר אחר אל תתודע לרשות שאין מדבקים אלא לצרכן נראין כאוהבים בשעת הנאתן ואין עומדים לו לאדם בשעת דוחקו יג):

אבטליון אומר חכמים הזהרו בדבריכם שלא תחובו חובת גלות ותגלו למקום מים הרעים וישתו [התלמידים הבאים אחריכם] יד) ממים הרעים וימותו ונמצא שם שמים מתחלל:

המים הרעים אלו הגוים שנאמר ויתערבו בגוים וילמדו ממעשיהם (תהלים ק"ו ל"ה). וי"א המים הרעים לגלות (לאבוד) [לשעבוד] קשה טו):

הלל ומנחם לא נחלקו יצא מנחם ונכנס הלל טז)):

פרק כג שמאי אומר עשה תורתך קבע אמור מעט ועשה הרבה והוי מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות א):

עשה תורתך קבע שלא תהא מקיל לעצמך ומחמיר לאחרים. או תהא מקיל לאחרים ומחמיר לעצמך. [אלא כשם שאתה מקיל לעצמך כך תהא מקיל לאחרים. וכשם שאתה מחמיר לעצמך] כך תהא מחמיר לאחרים שנאמר כי עזרא הכין לבבו לדרוש את תורת ה' ולעשות ואחר כך וללמד לישראל חוק ומשפט (עזרא ז' י') ב):

אמור מעט ועשה הרבה הצדיקים אומרים מעט ועושים הרבה שכן מצינו באברהם אבינו עליו השלום כשבאו המלאכים אצלו מהו אומר יוקח נא מעט מים [וגו'] ואקחה פת לחם וגו' (בראשית י"ח ד' ה') מלמד שאפה להם תשעה סאין [ושחט להם ג' בהמות. ומנין שאפה להם תשעה סאין] שנאמר שלש סאים קמח סולת (שם ו') הרי ג'. לושי ועשי עוגות (שם) הרי שש. מלמד שעשה להם שלש אחרות מיני דובשנין ג). ומנין ששחט להם שלש בהמות שנאמר ואל הבקר רץ אברהם ויקח בן בקר (שם ז') ד) בן שלש. רך בן שתים. וטוב בן שנתו ה).

הערות לנו"א

הקב"ה יחננו פלוני אותו היום ועתומ"י הקב"ה יברכנהו. ל) כ"ה בכי"א ובתומ"י ובספרים ואמר לשר הלך והקיף ובכי"ע ובא והקיף. לא) אל תתודע לרשות ליתא בכ"י ועתומ"י. לב) בכי"ע אותו היום הכנים לתוך ביתו מאה כורים של חטים ומאה כורים של שעורים שמע ממנו לסטים ואמר לחבירו באו והקיפו את כל הבית ונטל ממנו לשחרית אין לו כלום מה שיאכל. לג) כך היא הנוסחא בספרים ישנים. ובכ"י שלא יתכון אדם לומר אני שר העיר ואני שר המשתה (בל"ס צ"ל שר המשנה) מפני וכו'. ובספרים נסגרת עוד נ"א ע"פ התומ"י שלא יכון אדם להיות שר העיר ושר המשנה מפני שגוזלים את ממונם לישראל והגר"א גורס להיות אצל שר העיר. וע' ב"ר פ' ע"ו ס"ו. לד) כן הוא בכ"י ובספרים ישנים, ובכי"ע קשה באחרונה לו והתומ"י מחק מלות ומלוין לו. ובספרים פותחין לו פתח הנאה באחרונה פותחין לו פתח הקשה. וע'

הערות לנו"ב

צדיק שלם. ונראה דמן אבל ואילך הוא רק אגב שיטפא אידי דתני לה בהבבות האחרות. יא) בכי"ה שיהזור בתשובה. יב) ע' ברכות ז' ע"א דברי ר' יוסי מסכימים עם דברי ר' יוחנן בשם ר' יוסי שם. יג) בכי"ה הנוכחא אל תתוודע לרשות, שאין קריבין לאדם אלא בשעת הנאתן ואין עומדין לו בשעת דוחקו. וע' אבות פ"ב מ"ג. יד) הגהתי ע"פ המשנה. טו) ע' נו"א ועפי"ז הגהתי. טז) ע' פ"ב דחגיגה ט"ו ע"ב ובירושלמי שם ונראה דאיזה קיטעא יש כאן.

פכ"ג א) ע' אבות פ"א מט"ו. והנה בכאן קדמו דברי שמאי לדברי הלל והוא ג"כ ישר יותר וכן בעדיות שנו ברוב המקומות דברי שמאי קודם לדברי הלל. ויש להעיר שבכאן לא נזכר ג"כ ששמאי והלל קבלו משמעיה ואבטליון וצ"ע. ב) ע' נו"א פי"ג ובהערות אות ג' שם. ג) ע' ב"ר פ' מ"ח ע"פ וימהר אברהם ר' אביתר אמר תשע סאין אפתה שלש לעוגות. שלש להביץ ושלש למיני מילוטמיה והוא מסכים עם דרשתינו כאן. ואולי יש ג"כ להגיה כאן לושי הרי שש ועשי עוגות הרי תשע. והמלות מיני דובשנין הם בל"ס הוספת איזה מעתיק כעין פירוש למילוטמיה וע' בערוך ערך זה. ד) ע' נו"א פי"ג ובהערות אות ה' שם ונראה להשלים כאן בן בקר אחד רך שנים וטוב ג' וי"א בן בקר שלש וכו'. ה) ע' תו"כ ויקרא פ"ג ופרה פ"א

הרעים לה) ואף התלמידים הבאים אחריכם שמא יורו דבר משמכם שלא כתלמוד תורה ויחובו לו) חובת גלות ויגלו למקום מים הרעים: איזהו מים הרעים הוי אומר ויתערבו בגוים וילמדו מעשיהם (תהלים ק"ו ל"ה) לז): דבר אחר מים הרעים כמשמעו לח): וי"א שמא יגלו לעבודה קשה:

פרק יב

הלל ושמאי קבלו מהם הלל אומר הוי מתלמידיו של אהרן. אוהב שלום ורודף שלום. אוהב את הבריות ומקרבן לתורה:

הוא היה אומר נגיד שמא אבד שמיה. ודלא מוסיף יסיף. ודלא יליף קטלא חייב. ודאישתמש בתגא חלף:

הוא היה אומר אם אין אני לי מי לי. וכשאני לעצמי מה אני. אם לא עכשיו אימתי א):

אוהב שלום כיצד מלמד שיהא אדם אוהב שלום בישראל בין כל אחד ואחד כדרך שהיה אהרן אוהב שלום [בישראל] ב) בין כל אחד ואחד שנאמר תורת אמת היתה בפיהו ועולה לא נמצא בשפתיו בשלום ובמישור הלך אתי ורבים השיב מעון (מלאכי ב' ו'). ר"מ אומר מה תלמוד לומר ורבים השיב מעון, כשהיה אהרן מהלך בדרך פגע [לו באדם רע או] באדם רשע ג) ונתן לו שלום. למחר בקש אותו האיש לעבור עבירה אמר אוי לי איך אשא עיני אחר כך ואראה את אהרן בושתי הימנו שנתן לי שלום. ונמצא ד) אותו האיש מונע עצמו מן העבירה. וכן שני בני אדם שעשו מריבה זה עם זה. הלך אהרן וישב לו אצל אחד מהם ואמר לו ה) בני ראה חברך מהו אומר מטרף את לבו וקורע את בגדיו ו)

ויתן אל הנער (שם) זה ישמעאל שהיו מחנכין אותו למצות: הרשעים אומרים הרבה ועושין מעט שכן את מוצא בבלק שאמר לבלעם אל נא תמנע מהלוך אלי כי כבד אכבדך מאד (במדבר כ"ב ט"ז) ואומר ויזבח בלק בקר וצאן (שם מ') מה זבח לישמו (הסנוכה) [הסכופה] שבבקר (והסכוכה)[והסכופה] שבצאן. וישלח לבלעם ולשרים אשר אתו (שם שם) מה (שלא) [שילח] לשמו. ירך של בקר ולא כל הבקר. ירך מן הצאן [ולא] כל הצאן. ובאחרונה חוזר וקללו שנאמר ועתה ברח לך אל מקומך (שם שם כ"ד י"א) ו):

והוי מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות משל אם יתן אדם לחבירו ממון הרבה ואין פניו פשוטים לו כאלו לא נתן לו כלום. ואם לא יתן אדם לחבירו כלום ופניו פשוטים לו כאלו נתן לו ממון הרבה. לכך נאמר והוי מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות ז):

פרק כד

הלל אומר הוי מתלמידיו של אהרן אוהב שלום ורודף שלום אוהב את הבריות ומקרבן לתורח א):

הוי מתלמידיו של אהרן עניו כדרך שהיה אהרן שנאמר בקשו את ה' כל ענוי (ארץ) [הארץ] (צפניה ב' ג'). וכה"א ב) עקב ענוה יראת ה' (משלי כ"ב ד') ואומר וענוים יירשו ארץ (תהלים ל"ז י"א):

דבר אחר אוהב שלום ורודף שלום ללמדך שכל המטיל שלום בארץ מעלה עליו הכתוב כאילו עשאו במרום שנאמר המשל ופחד עמו עושה שלום במרומיו (איוב כ"ה ב'). וכי יש קטטה למעלה אלא ללמדך שכל המטיל שלום בארץ מעלה עליו כאילו עשאו במרום שנאמר המשל ופחד עמו עושה שלום במרומיו ג). וכה"א ד) לא ברא הקב"ה לא מאה מיכאל ולא מאה גבריאל אלא מיכאל אחד וגבריאל אחד שכל

הערות לנו"א

מאירי למשנה זאת. לה) בספרים שמא יורו משמכם דבר שלא וכו' ובכי"א ובספרים ישנים שמא הורו. והתומ"י כתב שצ"ל תורה. וע' תנא דבי אליהו רבה פ"ב דאיתא התם כך שנו חכמים הזהרו בדבריכם שמא תורו דבר אחד שלא מן התורה ותתחייבו עליו מיתה לשמים ואף התלמידים הבאים אחריכם יורו משמכם דבר אחד שלא מן התורה ויתחייבו עליו מיתה לשמים ח"ו ונמצא שם שמים מתחלל ע"כ. ובכי"ע איתא שמא תורו. וע"פ כ"י זה בצירוף התדא"ר הצגתי הנוסחא בפנים שמא תורו דבר וכו'. לו) הגהתי ע"פ כי"ע ובספרים תהובו והבא בתלמידים איירי. לז) ע' שיר השירים רבה פ"ח ע"פ מים רבים ובתדא"ר שם. לח) ז"ל המאירי במשנה זו וכבר הלשון מורגל בדברי רבותינו לקרוא לדברי מינות מים הרעים נמשך למה שנמשלו דברי תורה למים וכו' והיא שאמרו ז"ל בספרי עקב שתה מים מבוראך כדר"ש בן מנסיא שהיה אומר שתה מים ממי שבראך ואל תשתה מים עכורים להמשך אל דברי המינים ע"כ וע' ספרי עקב פי' מ"ח ונראה שנוסחת המאירי שם היתה משונה קצת. ועכ"פ אפשר שבמשמעו כאן כוונו על מינות לפי שהמשל היה ידוע וצ"ע וע"ע נו"ב.

פי"ב א) ע' אבות פ"א משנה י"ב י"ג וי"ד והנה בספרים הנוסחא אוהב שלום ורודף שלום ומשים שלום בין איש לאשתו וכו'. ואנכי מהקתים ע"פ כי"ע וכן מורה ההמשך לקמן שלא היו בהאדר"נ וע"ע תומ"י. ב) הוספתי ע"פ כי"ע ובספרים ליתא. ג) הגהתי והוספתי ע"פ כי"ע וע' לעיל פ"ט גבי בבא דואל תתחבר לרשע ובספרים פגע בו באדם רשע. ד) כן הוא בכי"ע ובספרים נמצא. ה) כן הוא בכי"ע ובספרים אמר לו. ו) הגהתי ע"פ ההמשך דלקמן ובספרים בגדו.

הערות לנו"ב

מ"ב ור"ה י' ע"ב. ו) ע' במדבר רבה פ' כ' ותנחומא פ' בלק קצת כעין זה. ופירוש מלת סכופה הוא רעה וכחושה. ז) ע' נו"א שם.

פכ"ד א) ע' אבות פ"א מי"ב. ב) בכי"ה וכתי'. ג) ע' ספרי במדבר פי' מ"ב פסיקתא דר"כ ג' ע"א ובהערות שם אות מ"ו שמות רבה פי"ב ויקרא רבה פ"ט במדבר פי"א ופי"ב ופרק השלום בענין השלום שבין המלאכים. ד) אולי צ"ל וכא"א ר"ת וכן אתה

אומר אוי לי היאך אישא את עיני ואראה את חברי בושתי הימנו שאני הוא שסרחתי עליו. הוא יושב אצלו עד שמסיר קנאה מלבו והולך אהרן ויושב לו אצל האחר וא"ל בני ראה חברך מהו אומר מטרף את לבו וקורע את בגדיו ז) ואומר אוי לי היאך אישא את עיני ואראה את חברי בושתי הימנו שאני הוא שסרחתי עליו. הוא ח) יושב אצלו עד שמסיר קנאה מלבו. וכשנפגשו ט) זה בזה גפפו ונשקו זה לזה. לכך נאמר ויבכו את אהרן שלשים יום כל בית ישראל (במדבר כ' כ') : דבר אחר מפני מה בכו ישראל את אהרן שלשים יום מפני שדן אהרן דין אמת לאמתו מנין לא אמר לאיש שסרחת ולא לאשה שסרחת לכך נאמר ויבכו אותו כל בית ישראל. אבל משה שמוכיחן בדברים קשים נאמר ויבכו בני ישראל את משה (דברים ל"ד ח') י). ועד כמה אלפים היו בישראל שנקראו שמם יא) אהרן שאלמלא אהרן לא בא זה לעולם יב). וי"א לכך נאמר ויבכו את אהרן שלשים יום כל בית ישראל יג) מי שרואה משה רבינו שעומד ובוכה והוא לא יבכה יד). וי"א מי שרואה אלעזר ופינחס שהם שני כהנים גדולים שעומדים ובוכים והוא לא יבכה:

באותה שעה בקש משה טו) מיתה כמיתתו [של] אהרן טז) מפני שראה מטתו יז) מוצעת בכבוד גדול וכתות כתות של מלאכי השרת סופדות אותו. וכי בינו לבין אדם שאל והלא בינו לבין עצמו שאל ושמע הקב"ה לחישתו. [ומנין שבקש משה מיתה כמיתתו של אהרן ושמע לחישתו] יח) שנאמר מות בהר אשר אתה עולה שמה והאסף אל עמך

זמן שהוא קוראו הוא רץ ובא ועושה שליחותו ה). וכן הוא אומר ויהי ברד ואש מתלקחת בתוך הברד שמות ט' כ"ד) לא האש מזיק את הברד ולא הברד מזיק את האש. לפיכך ו) ברא המקום מלאכי אש ומלאכי ברד ואינן מזיקין זה את זה:

דבר אחר אוהב שלום ורודף שלום אפילו אתה רץ אחריו מעיר לעיר ומכרך לכרך וממדינה למדינה אל תמנע מלהטיל שלום שהוא שקול כנגד כל המצות שבתורה ז):

שאל אבנימוס הגרדי (אל) [את] רבן גמליאל איזהו ח) כבודו של עולם. א"ל שלום. א"ל מנין. [א"ל] הרי הוא אומר יוצר אור ובורא חשך עושה שלום ובורא את הכל מאחר שברא המקום את השלום חזר וברא את הכל ט): וכן הוא אומר סור מרע ועשה טוב בקש שלום (תהלים ל"ד ט"ו). רבי יוסי אומר אם ישב אדם י) בתוך ביתו ואינו יוצא לשוק היאך הוא מטיל שלום בין אדם לחבירו. אלא מתוך שהוא יוצא לשוק הוא רואה בני אדם (מתכנים) [מתנצים] ונכנס ביניהם ומפשרם: על [כל] המצות שבתורה יא) מהו אומר כי יקרא קן צפור (דברים כ"ב ו') כי תפגע שור אויבך (שמות כ"ג ד') כי תראה חמור שונאך (שם שם ה') מצוה שהיא באה על ידך את זקוק לה לעשותה יב):

דבר אחר הוי מתלמידיו של אהרן מלמד שהיה אהרן שואל בשלום כוגדי ישראל והיה אחד מהם מבקש לעשות עבירה והיה אומר (הוא) [אוי] לי יג) מחר יבא אהרן וישאל בשלומי היאך אני משיבו והיה בוש ולא היה סורח. וכן איש שהיה צוהב עם חבירו היה אהרן הולך (לו) [אצלו] ואומר לו בני למה

הערות לנו"א

בכי"ע היה מטרף את לבו וקרע את בגדיו ומחנק את דעתו ואולי צ"ל ומחנק את עצמו וכבילקוט מלאכי ר' תקפ"ת ע"ש. ז) בכי"ע מהוא אומר מטרף את לבו וכו' כדלעיל. ח) והוא בכי"ע (לעיל הוא כבספרים). ט) בכי"ע וכשפגעו וכו' ונשקו זה את זה. י) השיבוש והסירוס מבואר וע' מפרשים וע' ילקוט חוקת בפסוק ויבכו את אהרן שמביא שם בשם האדר"נ למשה לא בכו אנשים מפני שמוציא דין אמת לאמיתו ואהרן לא אמר לאיש סרחת ולאשה סרחת ולא עוד אלא שהיה רודף שלום וכו' ע"ש וברור שבעל הילקוט קיטע וסירס הדברים כפי הענין שם ובילקוט אבות כ"י שמביא שם כל פיסקא זאת איתא הכי ועליו נאמר ויבכו את אהרן שלשים יום כל בית ישראל למשה לא בכו כי אם אנשים בלבד מפני שמוציא את הדין לאמיתו ומימיו לא אמר לאיש סרחת ולאשה סרחת אבל משה היה מוכיחן בדברים ע"כ וגם נוסחא זאת קטועה אבל מדברי שניהם יש ללמוד להגיה פיסקא זאת בדרך כזה. למשה לא בכו כי אם אנשים בלבד מפני שמוציא את הדין אמת לאמיתו ואהרן מימיו לא אמר לאיש סרחת ולאשה סרחת לכך נאמר וכו'. וע"ע תורת כהנים פ' שמיני בפסוק ויקרא משה אל מישאל ובויקרא רבה פ"ג וסנהדרין ו' ע"ב ומסכת כלה (כפי שנדפס ע"י ר' נתן קורנעל) פ"ג. ובספר מנורת המאור ס' שכ"ד. יא) שמם ליתא בכי"ע. יב) בכ"י וכן בדפוסים ישנים שאלמלא אהרן וכו'. ובספרים נוסף ע"י ההומ"י אחרי מלת לעולם שהיה משים שלום בין איש לאשתו ומזדוגין זה לזה והיו קורין שם הילוד על שמו ע"כ אבל הזותיה מוכיח עליו שהוא רק הוספת איזה מעתיק וע"כ מחקתיו. יג) מן לכך נאמר עד בית ישראל ליתא בכ"י ועתומ"י. יד) הגהתי ע"פ כי"ע ובספרים וי"א שכל מי שרואה משה רבינו יושב ובוכה מי לא יבכה. וכן הגהתי לקמן מלת והוא במקום מי. וע' איכה רבה פ"א בפסוק שמעו כי נאנחה אני. טו) כן הוא בכי"ע ובספרים למות כמיתת וכו'. טז) הגהתי ע"פ ההמשך דלקמן וכן הוא בכי"ע. יז) בכי"ע מטתו של אהרן. יח) הוספתי ע"פ כי"ע ובספרים ליתא.

הערות לנו"ב

אומר. ה) ע' נו"א פי"ב. ו) אולי צ"ל וכן או יותר נכון שהוא רק הוספת המעתיק וצ"ל פירוש וע' בפסיקתא רר"כ ובהערות שם. ז) ע' נו"א. ח) בכי"ה אמר לו איזהו. ט) מן מאחר עד הכל ליתא בכי"ת. ובעיקר הדברים הנה אין זה מקרא אלא סידרו כך בברכת ק"ש. ובישעיה מ"ה ז' איתא עושה שלום ובורע רע וע' בתורת כהנים פ' בחוקותי ובמסורת התלמוד שם אות ה' ובילקוט ויקרא ר' תרע"ב. וע"ע ב"ר פ"א ס"ט פילוסופי אחד שאל את ר"ג וכו' ואולי איזה עירבוב דברים והתדמות יש כאן. י) בכי"ה ישב לו לאדם. יא) הגהתי על ידי הדוגמאות. יב) ע' ויקרא רבה פ"ט ס"ט ובנ"ש ועל פי זה נראה להשלים כאן המלות ואם לאו אי אתה זקוק לעשותה אבל כאן בקש שלום ורדפהו בקשהו ממקומם ורדפהו למקום אחר. יג) בכי"ה היה אם אחד מהם וכו' היה מחשב אילו מחר וכו'.

באשר מת אהרן אחיך בהר ההר (דברים ל"ב נ"א) הא למדת שבקש [משה] יט) מיתה כמיתתו של אהרן: באותה שעה א"ל למלאך המות לך הבא לי נשמתו של משה. הלך מלאך המות ועמד לפניו אמר לו משה תן לי נשמתך. גער בו אמר לו במקום שאני יושב אין נותנין לך רשות לעמוד ואתה אמרת תן לי נשמתך כ) גער בו והוציאו בנזיפה. עד שאמר לו הקב"ה למשה משה כא) דייך העולם הזה שהרי העוה"ב שמור לך [שכבר המקום מתוקן לך] כב) מששת ימי בראשית שנאמר ויאמר ה' הנה מקום אתי ונצבת על הצור (שמות ל"ג כ"ב). נטלה הקב"ה לנשמתו של משה וגנזה תחת כסא הכבוד כג). וכשנטלה לא נטלה אלא בנשיקה כד) שנאמר על פי ה' (דברים ל"ד ה'): לא נשמתו של משה בלבד גנוזה תחת כסא הכבוד אלא [כל] כה) נשמתן של צדיקים גנוזות תחת כסא הכבוד שנאמר והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים (שמואל א' כ"ה כ"ט). יכול אף של רשעים כן ת"ל ואת נפש אויביך יקלענה בכף הקלע (שם שם) אף על פי שזורק ממקום למקום אינו יודע על מה שתסמוך כו). אף כן נשמתן של רשעים זוממות והולכות ושוטטות בעולם ואינן יודעות על מה שיסמוכו כז): שוב א"ל [הקב"ה] כח) למלאך המות לך והבא לי נשמתו של משה הלך למקומו בקשו ולא מצאו. הלך אצל הים הגדול א"ל משה בא לכאן. א"ל מיום שעברו ישראל כט) בתוכי שוב לא ראיתיו. הלך אצל הרים וגבעות וא"ל משה בא לכאן אמרו לו מיום שקבלו ישראל את התורה בהר סיני ל) שוב לא ראינוהו. [הלך] אצל שאול ואבדון אמר להם משה בא לכאן. אמרו לו שמו שמענו ואותו לא ראינו. [הלך] אצל מלאכי השרת א"ל משה בא לכאן לא). א"ל אלהים הבין דרכו והוא ידע את מקומו לב) אלהים גנזו לחיי העולם הבא ואין כל בריה יודעת שנאמר והחכמה מאין תמצא ואיזה מקום בינה לא ידע אנוש ערכה ולא תמצא בארץ החיים תהום אמר לא בי היא וים אמר אין עמדי (איוב כ"ח י"ג י"ד ט"ו)

צהבת את ריעך יד) עכשיו בא אצלי בוכה (ומתחנן) [ומתחרט] ואומר אוי לי שצהבתי עם חבירי טו) שהוא גדול ממני הריני עומד בשוק לך ובקש לי ממנו. [מניח זה והולך אצל אחר ואומר לו בני למה צהבת עם חבירך עכשיו בא אצלי וכו']. כיון שיצאו לשוק ופגעו זה בזה היו מגפפין זה את זה טז) ומנשקים זה את זה. וכך היה אהרן עושה כל הימים עד שהיה מטיל שלום בין אדם לחבירו יז). וכן איש שהיה צהוב עם אשתו ומשלחה מביתו והיה אהרן הולך אצלו ואומר לו יח) בני למה צהבת עם אשתך. אומר לו על שסרחה עלי. א"ל הרי אני עורבה שאינה סורחת עוד עליך מעתה יט). הולך לו אצל אשתו ואומר לה בתי למה צהבת את בעליך כ). אמרה לו שהכני וקללני. אמר לה הריני עורבו שאינו מכך ולא מקללך עוד מעתה כא). וכך אהרן עושה כל ימיו עד שהיה מכניסה לתוך ביתו כב) והיתה מתעברת ויולדת בן ואמרה לא נתן לי הבן הזה כי אם בזכות אהרן כג). ויש אומרים יותר מג' אלפים מישראל היה שמם אהרן. וכשמת (הלינו) [חלצו] על מטתו יותר מכ"ד אלפים (בני) [בנים] ובני בנים לכך נאמר ויבכו את אהרן שלשים יום כל בית ישראל (במדבר כ' כ"ט) כד):

פרק כה

במשה מה הוא אומר ויבכו בני ישראל את משה (דברים ל"ד ח'). באהרן מהו אומר ויראו כל העדה כי גוע אהרן (במדבר כ' כ"ט). ומפני מה לאהרן בכו א) כל ישראל ומשה לא בכו [לו] אלא מקצתם. אלא משה היה דיין ואי אפשר לדיין לזכות שני בעלי דינין כאחת אלא לזכות את הזכאי ולחייב את החייב ב). אהרן לא היה דיין אלא מטיל שלום בין אדם לחבירו לפיכך אהרן בכו לו כל ישראל ומשה לא בכו לו אלא מקצתן ג): [ומפני מה] אהרן בכו לו כל ישראל ומשה לא בכו לו אלא מקצתן. אלא כשמת אהרן הפשיט משה את בגדיו והלבישם לאלעזר בנו ד) שנאמר ויפשט משה את אהרן את בגדיו [וגו'] (שם שם כ"ח) לפיכך אהרן בכו לו כל ישראל ומשה לא בכו לו אלא מקצתן ה):

הערות לנו"א

יט) הוספתי ע"פ כי"ע. כ) מן גער בו עד תן לי נשמתך ליתא בכי"א ועתומ"י ועי' חגיגה ט"ו ע"א וצ"ע. כא) בכי"ע משה משה. כב) הוספתי ע"פ כי"ע ובספרים ליתא. ובתומ"י נ"א שכבר מקומך ת' המלות שהרי עוה"ב. כג) בספרים כסא הכבוד שנאמר והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים ואין לי ספק שנשתרבב לכאן מדלקמן ומחקתיו ע"פ הכי"ע. כד) כן הוא בכ"י ובספרים כשנטלה לא נטלה וכו'. כה) הוספתי ע"פ כי"ע ובספרים ליתא. כו) בספרים הוגה כאן משל למה"ד לאחד שנטל את האבן ונתנו בתוך הקלע אע"פ וכו'. אבל בספרים ישנים ובכ"י ליתא ויותר היה נראה למחוק מלת אע"פ ולהגיה שנזרק ואינו יודע וכו'. ובכי"ע על מה שתסמך. כז) עי' ספרי במדבר פי' מ' וע"ע שבת קנ"ב ע"ב וקהלת רבה פ"ג. כח) כ"ה בכי"ע ובספרים אמר ליה למ"ה. כט) בכי"ע שעבר ישראל. ל) ואמרו לו וכו' תורה מהר סיני בכי"ע. לא) בכי"א מן אמרו לו עד בא לכאן ליתא ועתומ"י. והוספתי מלת הלך ב' פעמים לפי כי"ע. לב) לישנא דקרא נקט כמו שהוא באיוב כ"ח.

הערות לנו"ב

יד) בכי"ה הצהבת ועי' לעיל פ"י. טו) בכי"ה אתחברי. טז) בכי"ה זה לזה. יז) מן וכך היה עד לחבירו ליתא בכי"ה. יח) בכי"ה אמר לו. יט) בכי"ה עליך עוד ומלת מעתה ליתא. כ) בכי"ה עם בעלך. כא) עוד ליתא בכי"ה. כב) בכי"ה לתוך בעלה. כג) בכי"ה אלא בזכות. כד) עי' נו"א שם וע"ע ב"ק י"ז ע"א בענין חזקיה שהלכו לפני מטתו ל"ו אלף חלוצי כתף.

פכ"ה א) בכי"ה אהרן בכו לו. ב) בכי"ר כאן עוד משה היה דיין והיה מזכה את הזכאי ומחייב את החייב ומחקתיו ע"פ כי"ה דליתא שם. ג) בכי"ר מקצתן אלא משה היה דיין ואהרן לא היה דיין ומחקתיו ע"פ כי"ה. ד) כן הוא בכי"ה ובכי"ר והלבישו את אלעזר. ה) עי' נו"א ובהדוגמאות הרמוזות שם אות י' ואות ל"ג ובפרט בילקוט מכעי רמז תשפ"ז ואולי איזה קיטעא יש כאן.

אבדון ומות אמרו באזנינו שמענו שמעה (שם שם כ״ב). אף יהושע היה יושב ומצטער על משה עד שאמר לו הקב״ה יהושע למה אתה מצטער על משה משה עבדי מת לג) ;

רודף שלום כיצד מלמד שיהא אדם רודף שלום בישראל בין כל אחד ואחד כדרך שהיה אהרן רודף שלום בישראל בין כל אחד ואחד שנאמר סור מרע ועשה טוב בקש שלום ורדפהו (תהלים ל״ד ט״ו) ; רבי שמעון בן אלעזר אומר אם יושב אדם במקומו ושותק האיך רודף שלום בישראל בין כל אחד ואחד אלא יצא ממקומו לד) ויחזור בעולם וירדוף שלום בישראל שנאמר בקש שלום ורדפהו. הא כיצד בקשהו במקומך רדפהו למקום אחר לה) ; אף הקב״ה עשה שלום במרום. ואיזה שלום עשה הקב״ה במרום לו) שלא קרא עשרה גבריאל עשרה מיכאל עשרה אוריאל לז) עשרה רפאל כדרך שבני אדם קורין עשרה ראובן עשרה שמעון עשרה לוי עשרה יהודה. שאלמלא עשה כדרך שבני אדם עושין לח) כיון שקרא לאחד מהם באין לפניו ומתקנאין זה בזה אלא קרא גבריאל אחד מיכאל אחד כיון שקרא לאחד מהם בא [ועמד] לפניו לט) ומשגרו לכל מקום שירצה. ומנין שיראים זה את זה ומכבדין זה את זה וענותנין מבני אדם.

מפני מה אהרן בכו לו כל ישראל ומשה לא בכו לו כל ישראל. אלא כשמת אהרן ירד משה ואלעזר מן ההר בוכים ומספידים ובגדיהם קרועים מי לא יראה ויספוד כנגדם. כשמת משה לפני מי היו בוכים ו). לפיכך כשמת אהרן בכו לו כל ישראל ומשה לא בכו לו אלא מקצתם. [ועוד] כשמת אהרן נסתלקו ענני הכבוד ז) והיו כל אומות העולם רואים את ישראל שרוים לשבטיהם ח) שנאמר ויראו כל העדה (שם שם כ״ט). מה ת״ל ויראו [אלא ויראו] לפיכך בכו לו כל ישראל ומשה לא בכו לו אלא מקצתם ט) ; כיון שראו ישראל מטתו של אהרן מוצעת בכל כבודו של עולם ומלאכי השרת עומדים ומספידים ובגדיהם קרועים י) [באותה שעה [ידעו] כל בני ישראל שמת אהרן ;

כיון שראה משה מטתו של אהרן מוצעת ומלאכי השרת עומדין ומספידין נתחמד יא) לאותה מיתה שנאמר ומות בהר אשר אתה עולה שמה (לומר) [וגו'] כאשר מת אהרן אחיך (דברים ל״ב נ') באותה מיתה שחמדת. וכיון שהגיע קיצו של משה להפטר מן העולם בא מלאך המות ועמד כנגדו (זעפו ומסלקו) [זעפו משה וסלקו] בנזיפה. אמר מה אם בשליחותי לא׳ (יוכל) [היית יכול] לעמוד האיך אתה מבקש למסור לך נשמתי יב). אם בשעה [שהייתי] יושב לא היית יכול לעמוד האך אתה מבקש למסור לך נשמתי. הלך לו מלאך המות אצל הגבורה אמר לו רבש״ע משה עבדך אינו מבקש למסור לי את נשמתו. הלך לו משה אצל הגבורה [ואמר] רבון העולמים הודיעני לאיזו מיתה אני מת אם לענין הראשון כבר נגזרה עלי גזירה שלא אכנס לארץ ח״ו שימצא בידי עון יג). משיבה אותו רוח הקודש (אמר) [ואמרה] לו משה מוצל את אין בידך עון. אין אתה מת אלא על גזירת אדה״ר [שנאמר] אביך הראשון חטא (ישעי' מ״ג כ״ד) יד). בשר המקום למשה שהוא נוטל נשמתו בעולם הזה ומחזירה לו לעולם הבא טו). נטל הקב״ה נשמתו של משה ונתנה עם נפשותיהם של צדיקים תחת כסא הכבוד להיות לו מודה ומשבח טז) שנאמר יעלזו חסידים בכבוד [וגו'] רוממות אל בגרונם [וגו'] לעשות נקמה בגוים [וגו'] לאסור מלכיהם בזקים לעשות בהם משפט כתוב (תהלים קמ״ט ה׳ - ח׳) יז). כיון שראו ישראל מטתו של משה מוצעת מכל כבודו של עולם (כלפי) [על כנפי] השכינה על תחום ארבעת מיל מנחלת בני ראובן עד בני גד שנאמר עלה אל הר העברים הזה [הר נבו] (דברים ל״ב מ״ט) ; ומנין שמת בנחלת ראובן שנאמר ובני ראובן בנו את חשבון [וגו'] ואת נבו ואת בעל מעון (במדבר ל״ז ל״ח). ומנין שנקבר בנחלת בני גד שנאמר ולגד אמר ברוך מרחיב גד [וגו'] וירא ראשית לו כי שם

הערות לנו״א

לג) הוגה בספרים ע״י התומ״י ומצטער על משה שלא ידע היכן הוא עד שא״ל וכו׳. אבל הוא נראה כתוספת מדולדלת ובכ״י ליתא ולפיכך מחקתיו. ובעיקר הדברים ע׳ ספרי דברים פי׳ ש״ד ושל״ר וע״ע ילקוט מסעי וילקוט וילך ודברים רבה י״א ומדרש פטירת משה ורבו האגדות בענין זה. וכל פיסקא זו נשנית כאן אגב גררא שהביא המקרא דויבכו אותו כל בית ישראל שהיה רודף שלום. לד) בכי״ע רודף שלום בישראל אלא יצא ויחזור וכו׳ ובכי״א מן אלא עד בישראל ליתא ועתומ״י. לה) בכי״ע במקום אחר. לו) בכי״ע מהו השלום שעשה במרום הקב״ה. לז) ובכי״ע נוראל סראל ובכי״א ובתומ״י סמאל. לח) שאלמלא עשה כן בכ״י וגם בנ״א שבתומ״י. לט) כ״ה בכי״ע ובכי״א שקרא אחד מהם ובספרים שקרא אחד

הערות לנו״ב

ו) בכי״ה היו כל ישראל בוכים ומספידים לפניהם כשמת משה לפני מי היו מספידין. ז) בכי״ה כבוד. ח) שרוים לשבטיהם ליתא בכי״ה . ט) ע׳ ר״ה ג׳ ע״א. ובשאר דוגמאות. י) שיטפא דלישנא בעלמא ובילקוט מסעי שם ליתא רק ומספידין. יא) בכי״ה נתחמד משה. יב) אולי היא הכונה שלא יכול לעמוד נגד אהרן שבשליחותו של משה לקח המחתה לעצור המגפה. וע׳ במדבר רבה פי״ט ס״כ ובנ״ש. יג) בכי״ה לענין ראשון ופיר׳ מהריט״ץ דר״ל חטא של מי מריבה. ואולי צ״ל לעון וכו׳. יד) בכי״ה עוד חטא ע״כ אמרתי לך עפר אתה ואל עפר תשוב אמנם בשרו המקום יתברך ויתעלה למשה. טו) בכי״ה עוד וכן עשה שנאמר וימת שם משה עבד ה׳ [וגו׳] מה ת״ל עבד ה׳ מלמד שבישרו הקב״ה למשה שהוא נוטל נשמתו בעוה״ז ומחזירה לעוה״ב נטל וכו׳. טז) בכי״ה עם נפשות הצדיקים להיותה מודית ומשבחת לו. יז) ע׳ כתובות ק״ד ע״א וע׳ פסיקתא רבתי ה׳ ע״א ובמ״ע שם דדריש להאי קרא אשעת סלוקן של צדיקים מן העולם.

שבישעה שפותחין את מ) פיהם ואומרים שירה זה אומר לחבירו פתח אתה שאתה גדול ממני וזה אומר לחבירו פתח אתה שאתה גדול ממני מא). לא כדרך שבני אדם עושין שזה אומר לחברו אני גדול ממך וזה אומר לחברו אני גדול ממך מב). ויש אומרים כתות כתות הן כת אחת אומרת לחברתה פתחי את שאת גדולה ממני. שנאמר וקרא זה אל זה ואמר (ישעיה ו׳ ג׳) מג):

אוהב את הבריות כיצד מלמד שיהא אדם אוהב את הבריות ולא ידא שונא את הבריות שכן מצינו באנשי דור הפלגה שמתוך [שהיו] אוהבין זה את זה מד) לא רצה הקב״ה לאבדן מן העולם אלא פזרם בארבע רוחות העולם. אבל אנשי סדום מתוך שהיו שונאין זה את זה אבדם הקב״ה מן העולם הזה ומן העולם הבא שנאמר ואנשי סדום רעים וחטאים לה׳ מאד (בראשית י״ג י״ג). [רעים זה עם זה]. וחטאים זה גלוי עריות. לה׳ זה חילול השם. מאד שמתכוונין וחוטאים. הא למדת מתוך ששונאין זה את זה אבדן הקב״ה מן העולם הזה ומן העולם הבא מה):

חלקת מחוקק ספון (דברים ל״ג כ׳ כ״א) יח): התחיל מלאך המות חוזר ומבקש נפשו של משה יט) אמר יודע אני שאמר לו המקום עלה אלי ההרה (שמות כ״ד י״ב) [הלך לו אצל] הר סיני אמר שמא נפשו של משה כאן. אמר לו תורה שבה (ממנה) [ממני] משיבת הנפשות כ) שנאמר תורת ה׳ תמימה משיבת נפש (תהלים י״ט ח׳). אמר יודע אני שאמר לו הקב״ה ואתה הרם את מטך (שמות י״ד ט״ז) הלך לו אצל הים אמר שמא נפשו של משה כאן. א״ל לאו שנאמר בקע ים ויעבירם (תהלים ע״ח י״ג) כא). אמר יודע אני שהוא עומד ומתחנן שיכנס לארץ ישראל שנאמר ואתחנן אל ה׳ (דברים ג׳ כ״ג): אעברה נא ואראה את הארץ הטובה [וגו׳ ההר הטוב הזה והלבנון (שם כ״ה) הארץ הטובה] זו ארץ ישראל. ההר הטוב זה הר המלך כב). והלבנון זו בית המקדש למה נקרא שמו לבנון שהוא מלבין עונותיהן של ישראל כג): הלך לו אצל ארץ ישראל אמר לה שמא נפשו של משה כאן. א״ל לאו שנאמר (לא) [ולא] תמצא בארץ החיים (איוב כ״ח י״ג. הלך אצל ענני כבוד אמר להם שמא נפשו של משה כאן. אמרו לו ונעלמה מעיני כל חי (שם שם) כד) הלך לו אצל מלאכי השרת. א״ל לאו שנאמר מעוף השמים נסתרה (שם שם כ״א). הלך לו אצל תהום אמר לו לאו שנאמר תהום אמר לא בי היא (שם כ״ה י״ד). הלך לו אצל שאול ואבדון אמר להם שמא נפשו של משה כאן. א״ל לאו. אבא היה דורש משום רבי שמעון בן יוסי ואומר כה) אבדון ומות אמרו באזנינו שמענו שמעה (שם שם כ״ב). באזנינו שמענו אבל לא ראינו: מלאכי השרת כתים כתים חבורות חבורות מקלסות לפני מטתו של משה ואמרו יבא שלום ינוחו על משכבותם הולך נכוחו (ישעיה נ״ז ב׳) כו):

פרק כו

אוהב (שלום ורודף שלום) [את הבריות] חייב אדם להיות אוהב את חבירו ולחלוק לו כבוד. והלא דברים ק״ו ומה אם מלאכי השרת שאין ביניהם יצר הרע [חולקין כבוד זה לזה בני אדם שיש ביניהם יצר הרע] דין הוא שיהו חולקים כבוד זה לזה א). ומנין שמלאכי השרת חולקים כבוד זה לזה שנאמר וקרא זה אל זה ואמר (ישעיה ו׳ ג׳) מה ת״ל ואמר. אלא זה אומר לחבירו את גדול ממני את פותח בשבחו של מקום תחלה. וי״א מלאכי השרת כתים כתים הן זו אומרת לחברתה גדולה את ממני את פותחת בשבחו של מקום תחלה ב):

במגילת חסידים (מהו) [הוא] אומר אם רוצה את להדבק לך אוהב הוי נושא ונותן בטובתו ג). כשם שאי אפשר לו לאדם לומר גנותו של חבירו בפניו כך אי אפשר לו לומר שבחו שנאמר מברך רעהו בקול גדול [וגו׳] (משלי כ״ז י״ד):

הערות לנו״א

מהם באו לפניו וכו׳. מ) את ליתא בכי״ע. מא) מן וזה אומר עד גדול ממני ליתא בכי״ע. מב) מן וזה עד ממך ליתא בכי״ע. מג) בכי״ע וי״א כתות כתות הן אחת אומרת וכו׳. ובכי״א וי״א כתות הן וכו׳ פתחי את שגדולה ממני ועתומ״י. ובעיקר הדברים ע׳ ילקוט ישעיה ו׳ בפסוק זה מה שהביא שם בשם האגדת שמואל וע״ע חולין צ״א ע״ב ופדר״א פ״ד בענין הכתות. מד) בספרים שמתוך שאוהבין וכו׳ והגהתי ע״פ המשך ובכי״ע הפלגה שהיו אוהבין וכו׳. מה) ע׳ תרגומים בפסוק זה וסנהדרין ק״ח ע״א ובירושלמי חלק ה״ג וב״ר פ״ה ומ״א ותדא״ר פל״א ולקמן ריש פרק ל״ו וע״פ הוספתי המלות ורעים זה עם זה וכן הגיה

הערות לנו״ב

יח) ע׳ ספרי במדבר פי׳ ק״ז ודברים פי׳ שנ״ה ותוספתא סוטה פ״ד וסוטה י״ג ע״ב וירושלמי שם פ״א הלכה י׳ ויש לדון מכל אלה הדוגמאות שאין סיום המאמר פה רק הוא בסוף הפרק ע״ש. יט) חוזר ומבקש את משה בכי״ה. כ) ע׳ שמות רבה פכ״ח ס״א שמשה שבה את התורה וע״ע שבת פ״ט ע״א. כא) כלומר ואינו עוד פה בים ובכי״ה עוד וכתיב תהום אמר לא בי וים אמר אין עמדי. כב) בכי״ה ההר הטוב הזה והלבנון שמלבין עונותיהן וכו׳. והשאר ליתא. כג) ע׳ ספרי דברים פי׳ כ״ח וילקוט שם ר׳ תתי״ו וע״ע ספרי במדבר פי׳ קל״ד ואולי יש להגיה שם בספרי ענין זה דמנה עליהם מלכים וכן בנוסחת הילקוט שם וי״א זה מינוי המלך ע״פ הנוסחא כאן (ע׳ בספרי במ״ע שם) וי״א זה הר המלך וקאי אבבא דההר הטוב הזה וע״ע ספרי דברים פי׳ ו׳. ויש להעיר שכל דברים אלו כאן הם רק אגב גררא שהביא הפסוק דואתחנן. כד) בכי״ה מן שנאמר לא תמצא עד א״ל ונעלמה ליתא. כה) בכי״ה אומר וע׳ ספרי פי׳ שנ״ב ובמ״ע אות א׳ וע״ע כדר הדורות בשם זה ולפ״ז היה נראה להגיה אבא הדורש וכו׳ אומר. כו) זה הוא סיום הדרוש מדלעיל דמשה מוטל תחת כנפי השכינה וכו׳ וע׳ לעיל אות י״ח.

פכ״ו א) אולי יש להגיה אינו דין שיהוא וכו׳ ב) ע׳ נו״א פי״ב ובמסכת כלה (כמו שנדפס ע״י ר׳ נתן

ומקרבן לתורה כיצד מלמד שיהא אדם מקפח את הבריות ומכניסן תחת כנפי השכינה כדרך שהיה אברהם אבינו מו) מקפח את הבריות ומכניסן תחת כנפי השכינה. ולא אברהם לבד עשה כן אלא אף שרה מז) שנאמר ויקח אברם את שרי אשתו ואת לוט בן אחיו ואת כל רכושם אשר רכשו ואת הנפש אשר עשו בחרן (בראשית י"ב ה'). והלא כל באי עולם אינם יכולין לבראות מח) אפילו יתוש אחד ומה תלמוד לומר ואת הנפש אשר עשו בחרן (שם) מלמד שהעלה עליהם הקב"ה כאלו עשו אותם מט):

כשם שאין אדם חולק שכר חבירו בעולם הזה נ) כך אין [אדם] נא) חולק שכר חבירו לעוה"ב שנאמר והנה דמעת העשוקים ואין להם מנחם ומיד עושקיהם כח ואין להם מנחם (קהלת ד' א') למה נאמר אין להם מנחם שני פעמים נב) אלו בני אדם שאוכלין ושותין ומצליחין בבנים ובבנות בעולם הזה ובעולם הבא אין להם כלום. ואין להם מנחם נג) שאם נגנבה לו לאדם גנבה או שמת לו מת באין בניו ואחיו ומנחמין אותו יכול אף לעולם הבא כן ת"ל גם בן ואח אין לו (שם שם ז') נד). וכן מי שעובר עברה והוליד ממזר אומרים לו ריקה חבלת בעצמך חבלת בי נה) שאותו ממזר היה רוצה ללמוד תורה עם אותן התלמידים שהיו יושבין ושונין בירושלים והיה הממזר הולך עמהן עד שהגיעו לאשדוד עומד שם ואומר אוי לי אלו לא הייתי ממזר כבר הייתי יושב ושונה בין התלמידים שלמדתי עד עכשיו ולפי שאני ממזר איני יושב ושונה בין התלמידים לפי שאין ממזר נכנס לירושלים כל עיקר שנאמר וישב ממזר באשדוד והכרתי גאון פלשתים (זכריה ט' ו') נו):

מעשה באחד ד) שבא לרבי עקיבא א"ל רבי למדני כל התורה כולה כאחת. א"ל בני אם משה רבינו ע"ה שעשה בהר ארבעים יום וארבעים לילה עד שלא למדה ואתה אומר למדני כל התורה כולה כאחת. אלא בני הוא כללה של תורה מה דאת סני לגרמך לחברך לא תעביד. אם רוצה את שלא יזיקך אדם את שלך אף את לא תזיקנו ה). רוצה את שלא יטול אדם את שלך אף את לא תטול של חבירך. הלך לו ו) אצל (חבירו) [חביריו] הלכו ומצאו שדה אחת מלאה זירים זה (נוטל) [נטל] שני זירים וזה (נוטל זה) [נטל ב'] זירים והוא לא נטל [כלום] הלכו ומצאו שדה אחרת מלאה כרוביות זה נטל [ב' כרוביות [וזה נטל ב' כרוביות] והוא לא נטל [כלום]. אמרו לו מפני מה לא נטלת אתה ז). אמר להם כך למדני רבי עקיבא מה דאת סני לגרמך לחברך לא תעביד. אם רוצה אתה שלא יזיקך אדם אף אתה לא תזיקנו. אם רוצה את שלא יטול אדם את שלך אף את לא תטול את שלו ח):

רבי חנינא סגן הכהנים אומר דבר שכל העולם כולו תלוי בו נאמר עליו (שמועה) [שבועה] ט) מהר סיני אם שונא חבירך שמעשיו רעים כמעשיך אני ה' דיין להפרע מאותו האיש ואם אוהב את חבירך שמעשיו כשרים כמעשיך אני ה' נאמן ומרחם עליך י): (ומאהב) [ואוהב] את הבריות יא):

(ומקרב) [ומקרבן] **לתלמוד תורה** כל המכנים בריה אחת תחת כנפי שמים המקום מעלה עליו כאילו בראה כאילו יצרה שנאמר (אם) [ואם] תוציא יקר מזולל כפי תהיה (ירמיה ט"ו י"ט) כפי שנפח נשמה לאדם הראשון יב):

הערות לנו"א

האה"ר ובכי"א מן שנאמר ואנשי עד ומן העוה"ב ליתא. מו) בכי"ע אבינו אברהם. מז) מן ולא עד שרה ליתא בכ"י וגם לא בספרים ישנים אבל הוגה אח"כ בספרים. והגר"א מחק לזה. מח) בכי"א להבראות ועתומ"י. מט) בכי"ע כאלו הוא עשה אותם. ובעיקר הדברים ע' סנהדרין צ"ט ע"ב ב"ר פל"ט סי"ד ובנ"ש וספרי דברים פי' ל"ב. נ) בספרים לחבירו בעוה"ז והגהתי ע"פ הכ"י וכן לקמן. נא) הוספתי ע"פ כי"ע ובספרים ליתא. נב) בכי"ע למה כתוב כאן ואין להם וכו' ובכי"א למה אין להם מנחם ב' פעמים ועתומ"י. נג) בכ"י כלום ואין להם הוגה בספרים ע"י התומ"י ובכ"י ובדפוסים ישנים ליתא. נד) בספרים ע"י התומ"י שאם נגנבה לו לאדם גניבה בעוה"ז או שמת וכו' ואחיו וקרוביו ומנחמין וכו' ואנכי הצגתי נוסחת הכ"י. נה) אולי צ"ל בו בי"ו. נו) בכל פיסקא זאת הנוסחא בכי"ע וכן מי שעבר עבירה אומרים לו ריקה חבלת בעצמך חבלת בי באין בניו ואחיו ומנחמין אותו יכול אף לעוה"ב כן ת"ל גם בן ואח אין לו וכן ממזר שלמד תורה ושנה לתלמידים והיו תלמידים יושבים ושונים בירושלים והיה ח ב ל ן יוצא עד שמגיע לאשדוד ואומר אוי לי שאלו לא הייתי ממזר לא כבר הייתי יושב ושונה בין התלמידים שלמדתי לפי שאין ממזר נכנס בירושלים כל עיקר שנאמר וישב ממזר באשדוד והכרתי גאון פלשתים ע"כ. ובכי"א הנוסחא כזה וכן מי שעבר עבירה והוליד ממזר אומרים לו ריקה הבלת בעצמך הבלת בי והיו יושבין ושונין בירושלים והיה הממזר יושב באשדוד ואומר אוי לי אלו לא הייתי ממזר כבר הייתי יושב ושונה בין התלמידים שלמדתי עכשיו שאני ממזר איני שונה בין התלמידים לפי שאין ממזר נכנס לירושלים כל עיקר שנאמר וישב ממזר באשדוד וגו'. ונוסחת דפוס ראשון היא כנוסחת כי"א אלא ששם כתוב והיה הממזר יושב ושונה עד שמגיע באשדוד והנוסחא שבפנים היא נוסחת התומ"י וכל הנוסחאות הם מגומגמות וע' ויקרא רבה פ' ל"ב ונשנה ג"כ בקהלת רבה פ' ד' בפסוק ושבתי אני ואראה אלא ששם הוא קטוע קצת והאה"ר העיר על הספרי דברים פי' ש"א דאיתא שם דממזרים מתודין בהבאת בכורים וא"כ הממזרין מותרין אף בכניסה לעזרה אבל המהריט"ץ כתב דכאן רק בלעתיד לבוא מדבר וע' קידושין ע"ב וצ"ע ובדבר ההמשך הנה כבר סירס הגר"א כל פיסקא זאת מן כשם שאין אדם חולק וכו'. והציג אותה לקמן אחרי הבבא דאם אין אני לי מי לי וכן מוכח להדיא בנו"ב פכ"ז ע"ש.

הערות לנו"ב

קורניל) פ"ג ושם איתא דתניא וקטוע. ד) בכי"ה בחמר אחד. ה) בכי"ה אם רוצה. ו) בכי"ה הלך זה מאת ר"ע והלך לו. ז) אתה ליתא בכי"ה. ח) ע' ב"ר פכ"ד בענין מהלוקת ר"ע ובן עזאי שם וע"ע שבת ל"א כעין זה ע"ש וצ"ע. ט) הגהתי מסברא. י) ע' נו"א סופט"ז. יא) הגהתי מסברא ונראה שדברים אלו נשמטו מדלעיל ומקומם בתחלת הפרק. יב) ע' תוספתא הוריות פ"ב. וע"ע נו"א

הוא היה אומר אם אין אני לי מי לי אם אני לא אזכה (בחיי) מי יזכה בי נז); וכשאני לעצמי מה אני. אם אני לא זוכה בעצמי מי יזכה בי בעצמי נח): אם לא עכשיו אימתי. אם אני לא זוכה בחיי מי יזכה בי לאחר מיתתי. וכן הוא אומר כי לכלב חי הוא טוב מן האריה המת (קהלת ט' ד'). כי לכלב חי הוא טוב. זה רשע המתקיים בעולם הזה נט). מן האריה המת. אפילו מאברהם יצחק ויעקב שהן שוכני עפר: דבר אחר כי לכלב חי הוא טוב. זה רשע המתקיים בעולם הזה אם עשה תשובה הקב"ה מקבלהו אבל צדיק כיון שמת שוב אינו מוסיף זכות ס):

מעשה בהלל הזקן שהיה עומד על פתחה של ירושלים ובני אדם יוצאים לפעלם אמר להם בכמה אתם עושים היום. זה אומר בדינר וזה אומר בשנים דינרים יג). אמר להם המעות האלו מה אתם עושים בהם. [אמרו לו] כדי להתפרנס בהם לחיי שעה. אמר להם יד) לא תבואו ותנחלו תורה ותנחלו חיי העולם הזה וחיי העולם הבא. וכן היה הלל עושה כל ימיו עד שהיה מכניסם תחת כנפי שמים טו):

דבר אחר כל המכנים בריה אחת תחת כנפי שמים מעלה עליו הכתוב כאילו בראה כאילו יצרה טז) שנאמר ואת הנפש אשר עשו בחרן (בראשית י"ב ה') וכי אברהם אבינו ע"ה בראם או אברהם יצרם והלא אם (יבוא) [יבואו] כל הבריות שבעולם לבראות יתוש אחד אינם יכולים אם (כל) [כן] למה נאמר את הנפש אשר עשו בחרן (שם) ללמדך שהיה אברהם אבינו ע"ה (מגיירן) [מגייר את האנשים] יז) ושרה מגיירת את הנשים שנאמר ואת הנפש [וגו']. אשר עשה אין כתיב כאן אלא אשר עשו מלמד ששניהם שקולים בזכות יח):

פרק כז

הוא היה אומר אם אין אני לי מי לי וכשאני לעצמי מה אני ואם לא עכשיו אימתי א):

אם אין אני לי מי לי אם [לא] זכיתי [אני] לעצמי בעולם הזה מי יזכה לי לחיי העולם הבא. אבא אין לי אימא אין לי [אח אין לי]. אברהם אבינו אינו יכול לפדות את ישמעאל. אבינו יצחק אינו יכול לפדות את עשו. (ואם) ואפילו [אם] נותנים הם את ממונם אינם יכולים לפדות את עצמם שנאמר ויקר פדיון נפשם (תהלים מ"ט י'). יקרה היא הנפש הזו שכל מי שהוא חוטא בה אין לו תשלומים. אין לי אלא אבות לבנים אחים לאחים. מנין אבינו יצחק אינו יכול לפדות את ישמעאל. אבינו יעקב אינו יכול לפדות את עשו שנאמר אח לא פדה יפדה איש (שם שם ט' ח') ב): וכן הוא אומר כי לכלב חי הוא טוב מן האריה המת (קהלת ט' ד') איזהו כלב חי אלו הרשעים שכל זמן שהן קיימין בעולם הזה הן יכולין לעשות תשובה. מתו אינם יכולין לעשות תשובה. איזהו האריה המת אלו אברהם יצחק ויעקב ושאר הצדיקים הטמונים בעפר ג): ולפי שהרשעים אוכלים ושותים בעולם הזה יכול שיהיו אוכלים ושותים לעולם הבא. ללמדך שכל אכילה ושתיה שהן אוכלים ושותין בעולם הזה היא נהפכת להם לאבל לחיי העולם הבא שנאמר והנה דמעת העשוקים ואין להם מנחם (שם ד' א'). לפי שבעולם הזה אם מת לאדם בנו או בתו אוהביו וקרוביו ד) נכנסים אצלו ומנחמים אותו יכול אף לעתיד כן תלמוד לומר ואין להם מנחם (שם). אע"פ שלא נחמוהו אוהביו וקרוביו. בניו ובנותיו נכנסים אצלו ומנחמין אותו. (אך) יכול אף לעתיד כן ת"ל גם בן ואח אין לו (שם שם ז'). (לפי) [ולפי] שנשא בעבירה ה) אם היה (יכול) חכם או תלמיד חכם עתיד להיות שומע קול חביריו יושבים ושונים בבית המדרש והוא אומר מה קול בחבורה הזו. והם אומרים בדבר פלוני אנו עוסקים ו). הולך אצל אביו ואמו ואומר אבא חבלת בעצמך וחבלת בי שאלמלא כן הייתי אצל חבירי בירושלים יושב ושונה (אין) [שאין] ממזר יכול לישב בירושלים שנאמר וישב ממזר באשדוד (זכריה ט' ו') ז):

הערות לנו"א

נז) הסגרתי מלת בחיי לפי שאין לי ספק שנשתרבבה מדלקמן וכן ליתא בפירוש אבות כ"י וכן לא בילקוט אבות כ"י והתומ"י הגיה בהיובי ובכי"א אם אני לא אזכה בחיי בו ממי שיזכה בי. נח) יש כאן נ"א בתומ"י בי לאחר מיתתי ואינה מובנת לי והיה נראה להגיה בבא זאת כזה אם אני זכיתי מה זכיתי בעצמי ובפירוש אבות כ"י איתא בשם אדר"נ כשאני לעצמי מה אני אף בזמן שאני טורח לעצמי מה אני לכמה עולה הזכיה ע"כ אבל נראה לי רחוק קצת להגיה על פיו. נט) בכי"ע המקוים בעוה"ז. ס) הגר"א מחק המלות ד"א כי לכלב חי הוא טוב זה. ובחרא דרשה מחתינהו ויישר וכן נראה מנו"ב פכ"ז

הערות לנו"ב

ובהערות שם ומגן אבות בפ"ב משנה י"ד. יג) בכי"ה בתרין דינרין. יד) בכי"ה אמר להם אתם עמלים בכל יום ויום לצורך חיי שעה ומדוע לא תבואו ותנחלו חיי העוה"ז. טו) בכי"ה וכך היה הלל וכו' עד שהוא מכניסם תחת כנפי השכינה. טז) בכי"ה ד"א כל המכנים נפש אחת תחת כנפי השכינה המקום מעלה עליו כאלו בראה שנאמר וכו'. יז) ע' נו"א פי"ב ובהערות שם אות מ"ט וע"פ הדוגמאות השלמתי הקיטעא פה. יח) ע' מכילתא ברישא דפתיחתא בענין שקולין כאחד וצ"ע.

פכ"ז א) ע' אבות פ"א משנה י"ד. ב) בכי"ה אפילו אחים וכו' יצחק אבינו אינו וכו' יעקב אינו וכו' עשו ומנין שנאמר אח לא וגו' וע' ספרי דברים פי' שכ"ח סנהדרין ק"ד ע"א ומדרש תהלים מ"ו. ג) בכי"ה שהם נמשלים לאריה. ד) וקרוביו ליתא בכי"ה. ה) בכי"ה ולפי שנשא אשה בעבירה אוהביו וקרוביו נכנסים אצלו ומנחמים אותו אע"פ שלא ניחמוהו אוהביו וקרובים בניו ובנותיו וכו' ת"ל ואין להם מנחם. ו) בכי"ה עיד ובהלכה פלונית אנו עיסקין. ז) ע' נו"א ובהערות שם אות נ"ו.

הוא היה אומר אם תבא לביתי אני אבא לביתך. למקום שלבי אוהב לשם רגלי מוליכות אותי סא): אם תבא לביתי אבא לביתך. כיצד אלו בני אדם שמשכימים ומעריבים לבתי כנסיות ולבתי מדרשות הקב"ה מברכן לעולם הבא כענין שנאמר בכל מקום אשר אזכיר את שמי אבוא אליך וברכתיך (שמות כ' כ"ד) סב): למקום שלבי אוהב לשם רגלי מוליכות אותי. כיצד אלו בני אדם שמניחים כספם וזהבם ועולין לרגל סג) להקביל פני שכינה במקדש הקב"ה משמרם בתוך מחניהם שנאמר ולא יחמוד איש את ארצך בעלותך לראות פני ה' אלהיך (שם ל"ד כ"ד) סד):

הוא היה אומר אם אני כאן הכל כאן. אם אני לית כאן מאן כאן. הופכה והפוך בה דכולא בה ולכולהון לפום צערא אגרא *סד): מעשה בהלל הזקן שהיה מהלך בדרך ופגע בני אדם שמביאין חטין סה). אמר להם סאה בכמה. אמרו בשני דינרין. ופגע באחרים אמר להם סאה בכמה. אמרו לו בשלשה דינרין. אמר להם והלא ראשונים אמרו בשנים סו). אמרו לו בבלאה טפשאה אי אתה יודע שלפום צערא אגרא. אמר להם שוטים וריקים על סז) שאני אומר לכם אתם מחזירין לי כך. מה עשה להם הלל הזקן החזירן למוטב סח):

אף הוא ראה גלגולת שצפה על פני המים אמר לה על דאטפת אטפוך ודאטפוך יאטפוניך סט):

אף הוא אומר בלשון בבלי ארבעה דברים. נגד שמא אבד שמיה. ודלא משמש ע) חכימיא קטלא חייב. ודלא מוסיף פסיד. ודישתמש בתגא אבד ואזיל ליה:

הא ח) שלי אינו שלי של אחרים (לאחל) [למה לי] (לישכן) משל אם יש לאדם כור אחד ט) אם זכה הוא מתפרנס בהם ואוכלם אם נתחייב פעמים שנאכלין ופעמים שנאבדים הא שלי אינו שלי של אחרים למה לי י):

הה"א אם תבוא לביתי אבוא לביתך ואם לא תבוא לביתי לא אבוא לביתך:

הה"א אם תבוא לביתי אני אבוא לביתך אלו ישראל שמניחים כספם וזהבם ועולין לירושלים לעשות שלשה רגלים והשכינה מחזרת עליהם ומברכתן שנאמר והתהלכתי בתוככם והייתי לכם לאלהים (ויקרא כ"ו י"ב).

דבר אחר אם תבוא לביתי אבוא לביתך אלו ישראל שמניחין גרנותיהן וגתותיהם ועולין לירושלים שלש רגלים והקדוש ב"ה חוזר עליהם ומברכן שנאמר אבוא אליך וברכתיך (שמות כ' כ"ד) יא):

[הה"א] דאנן בה מן בה ואין יב) לית אנן בה מן בה. ומה הוא הפוך בה והפוך בה דכולא בה ומינה לא תזוע שאין לך מדה טובה יותר ממנה יג). בן הא הא אומר לפום צערא אגרא יד):

דאנן בה מן בה מעשה בהלל הזקן שהיה יושב טו) על בית השואבה ובני אדם עומדים ומתפללים ראה אותם שגבה לבם. אמר להם יודעים אתם שאנו (או שבהנו) [וישבחינו] כלום והלא [יש] לפניו אלף אלפים טז) ורבי רבבות של מלאכי השרת שיעבדו אותו שנאמר היש מספר לגדודיו (איוב כ"ה ג') ואין לית אנן בה מן בה. כיון שראה אותם שנישבר לבם. אמר להם והלא יש לפניו אלף אלפים ורבי רבבות של מלאכי השרת ואינו רוצה בשבחן של כולם אלא בשבחן של ישראל שנאמר (משח) [משיח] אלהי יעקב ונעים זמירות ישראל (שמואל ב' כ"ג א') ואומר ואתה קדוש יושב תהלות ישראל (תהלים כ"ב ד') יז):

ומה הוא הפוך בה והפוך כה דכולא בה ומנה לא תזוע שאין לך מדה טובה ממנה בן הי הי אומר לפום צערא אגרא יח). מעשה בחמר אחד שבא אצל הלל הזקן א"ל רבי ראה מה אנו יתרים מכם יט) שאתם מצטערים בכל הדרך הזו ועולים מבבל לירושלים ואני יוצא מפתח ביתי כ) ולן בפתחה של ירושלים. (המתין) [ישתק והמתין] לו זמן א"ל בכמה את משכיר לי חמורך מכאן ועד (מיאם) [אמאום. א"ל] בדינר. עד לוד בכמה. א"ל

הערות לנו"א

ע"ש וע"ע תרגום קהלת בפסוק שם. סא) בכי"ע אם אתה תבא אל ביתי וכו' למקום שאדם אוהב לשם רגליו מוליכות אותי ע"כ וכן לקמן. והנה אעפ"י שנוסחא זאת נראית ישרה יותר מ"מ קשה עלי לקבלה נגד כל הדוגמאות וגם כל מאמריו של הלל הם בלשון מדבר בעדו. סב) בכי"ע מברכן בעולם שנאמר וכו'. ובכי"א ולבתי מדרשות כענין וכו' ועתומ"י. סג) בכי"ע ועולין ברגלים. סד) ע' מכילתא יתרו מסכת דבחודש פי"א בפסוק בכל המקום וילקוט שם בפסוק זה פסחים ח' ע"ב סוכה נ"ג ע"א ותוספתא שם פ"ד וע"ע ירושלמי פיאה פ"ג ה"ד. *סד) בכי"ע הה"א וכו' אם אנא לית כאן וכו' הופכה והפכה ולפי להון פה לפום צערא אגרא. ובכי"א אם אנא כאן וכו' הופכה והופכתו ולכולהון וכו' ועתומ"י. וע"ע אבות סוף פ"ה. סה) מכאן ועד קרוב לסוף פי"ט הסר בכי"ע. סו) מן אמר עד שנים ליתא בכי"א ועתומ"י. סז) בכי"א כל ועתומ"י. סח) הדברים בכאן הם מגומגמים קצת וע' נו"ב פכ"ה. סט) בכי"א על דאטפוך אטפוך ודאטפך יאטפוהו ועתומ"י. ע) בכי"א ואבד

הערות לנו"ב

ח) אולי יש לגרוס בכאן דבר אחר הא וכו'. ט) בכי"ה כור אחד של חטים או גר אחד של זהב. י) בכי"ה ואם נתחייב וכו'. וכל זה הוא פירוש בדרך דרש להה.בא דאם אין אני לי כלומר מה שהשכרתי אני וע' ד"א זוטא פ"ב. יא) ע' נו"א ובהערות שם אות ס"ד. יב) בכי"ה ואם לית וכן לקמן. והוספתי מסברא. יג) בכי"ה מדה טובה הימנה. יד) ע' נו"א ובהערות שם אות ס"ד. טו) בכי"ה עומד. טז) בכי"ה אלפי אלפין. יז) ע' ירושלמי דסוכה פ"ה ה"ד ושם הם בארמית וע"ע בבלי שם נ"ג ע"א בתוס' ד"ה אם אני. יח) בכי"ה ומה הוא וכו' כולא בה ומנה לא תזוז בן הא הא אומר וכו'. ואולי מתחיל במה הוא כלומר מה הוא הפירוש של הפוך וכו' ומכאן נשתרבב גם לעיל. ויש להעיר שבתחילת פיסקא זו מתחיל בהב"י פכ"ח והולך ומושך עד אחר הפיסקא דשמונים זוגות עד כי לכך נוצרת אבל סדר כזה מתנגד מאד לטבע הענינים וע"כ הערכתי הכל לפי הסדר היוצא מנו"א. יט) בכי"ה רבי ראו מה אנן יתירים וכו'. כ) בכי"ה מתוך ביתי.

נגד שמא ואבד שמיה כיצד מלמד שלא יוצ'א לו לאדם שם במלכות שכיון שיוציא עא) לו שם במלנות סוף שנותנין בו עיניהם והורגין אותו ונוטלין ממנו את ממונו עב):

ודלא משמש חכימיא קטלא חייב כיצד אמרו מעשה באדם אחד מבית רמה שהיה נוהג בעצמו מדת חסידות. שלח אליו תלמיד אחד עג) רבן יוחנן בן זכאי לבודקו הלך ומצאו שנטל שמן ונתנו על גבי כירים ונטלו מעל הכירים ונתנו לתוך [מקפה] של גריסין עד). א"ל מה אתה עושה. א"ל כהן גדול אני ותרומה עה) בטהרה אני אוכל. א"ל כירים זה טמא או טהור עו). א"ל וכי יש לנו בתורה על כירים שטמא והלא לא אמרה תורה אלא על תנור שטמא שנאמר וכל אשר בתוכו יטמא (ויקרא י"א ל"ג). א"ל כשם שאמרה תורה על תנור שטמא כך אמרה תורה על כירים שטמא שנאמר תנור וכירים יותץ טמאים הם (שם שם ל"ה). א"ל אם כן היית נוהג לא אכלת תרומה טהורה מימיך עז):

ודלא מוסיף פסיד כיצד מלמד שאם שנה אדם מסכתא או שתים או שלשה מסכתות ואין מוסיף עליהם סוף שמשכח את הראשונות:

ודאשתמש בתגא אבד ואזיל ליה כיצד שכל המשתמש בשם המפורש אין לו חלק לעולם הבא עח):

פרק יג

שמאי אומר עשה תורתך קבע אמור מעט ועשה הרבה והוי מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות א):

עשה תורתך קבע כיצד מלמד שאם שמע אדם דבר מפי חכם בבית המדרש אל יעשה אותו עראי אלא יעשה אותו קבע ומה שלמד אדם יעשה וילמד לאחרים ויעשו שנאמר ולמדתם אותם ושמרתם לעשות (דברים ה' א'). וכן בעזרא הוא אומר כי הכין את לבבו לדרוש את תורת ה' ב) לעשות. ואחר כך וללמד בישראל חק ומשפט (עזרא ז' י') ג):

בשנים. עד קיסרין בכמה. א"ל בשליש. א"ל ראה אני לפי שאני מרבה את הדרך את מרבה את השכר. א"ל הן לפי הדרך הוא השכר. א"ל לא יהו כא) שכר רגלי כשכר רגלי הבהמה הוא שהיה הלל מקיים לפום צערא אגרא:

מעשה ברבי יהושע שהיה בא כב) בדרך וראה גלגולת אחת צפה על פני המים. אמר לה על דאטפך אטפוך ולמטיפך יטיפון כג):

ועוד ה' דברים היה אומר בלשון הבבליים נגד שמא אבד שמיה. ודלא מוסיף יסיף. ודאשתמיש בתגא חלף. ודלא שמש חכימייא קטלא חייב. ודישמיש ולא מקיים חייב קטלי קטילין כד):

נגד שמא אבד שמיה יצא שם פלוני בעיר. פלוני נאה פלוני גבור. למחר את מבקשו אין אתה יודע אימתי נפטר מן העולם:

ודלא מוסיף יסיף ללמדך שכל המלמד פרשה אחת מן התורה (אם לא מוסיף) גמור אם לא גמר סופו לשכוח שנאמר רק השמר לך ושמור נפשך מאד (דברים ד' ט'):

ודאשתמש בתגא חלף מה אם בלשצר ששמש בכלי בית המקדש דברים שיש להם חילופין ויש להם דמים טורף נפשו מחיי העולם הזה ומחיי העולם הבא. והמשמש בכתרו של מלך מלכי המלכים הקב"ה על אחת כמה וכמה שהוא טורף נפשו מחיי העולם הזה ומחיי העולם הבא כה):

ודלא שמש חכימייא קטלא חייב. מעשה (באחד כהן) [בכהן אחד] חסיד ברמת בני ענת והלך רבי יהושע לדבר עמו והיו עוסקים בהלכות חסידים כו) וכיון שהגיעה עונתה של סעודה אמר לאשתו הביאי טיפה של שמן לתוך הגריסין. הלכה ונטלה את הפך מתוך הכירה.

הערות לנו"א

שמיה ודלא משתמש וכו' ועתומ"י. וע' אבות פ"ג מ"ו. עא) בכי"א שמוציא לו. עב) ע' לעיל פי"א. עג) בעצמו הסידות שלה עליו בכי"א ועתומ"י. עד) בכי"א מי של גריסין ואנכי הוספתי מלת מקפה ע"פ הדוגמא שבמדרש הגדול (וע' לקמן) וע"פ ילקוט אבות כ"י. עה) בכי"א תרומה ועתומ"י. עו) טמא וזה טהור בכי"א ועתומ"י. עז) להשובת הענין הנני מעתיק פה הדוגמא האחת שמצאתי לפיסקא זאת בהמדרש הגדול כ"י בפ' שמיני וז"ל תנו רבנן מעשה באחד מבית רמתה שנהג סלכול בעצמו ומדת פרישות שלח עליו רבן יוחנן בן זכאי לבדקו ומצאוהו שנתן שמן ע"ג כירים ונטלו מעל גבי כירים ונתנו בתוך מקפה של גריסין אמרו לו מה אתה עושה אמר להן כהן גדול אני והתרומה טהורה אני אוכל אמרו לו וכי בירים (צ"ל כירים) זו טהורה או טמאה אמר להן וכי יש לנו בתורה על הכורים (צ"ל הכירים שהוא) טמא והלא לא אמרה תורה אלא על התנור שהוא טמא שנאמר וכל כלי הרס אמרו לו כשם שאמרה תורה על התנור שטמא כך אמרה תורה על הכירים שטמא שנאמר תנור וכירים יתץ אמרו לו אם כך היית עושה לא ראית טהרה מימיך ע"ב וע"ע נו"ב. עח) ע' מאירי ושאר מפרשים קדמונים המובאים במדרש שמואל למשנה זו.

פי"ג א) ע' אבות פ"א מי"ג. ב) בכי"א לדרוש בתורת ה' ועתומ"י. ג) נראה דדריש מלת קבע בב' פנים על הלמוד ועל העשיה וז"ל המגן אבות למשנה זו ובאבות דר' נתן תניא כל העושה תורתו קבע ומלאכתו טפילה עושין אותו עיקר לעוה"ב וכל העושה תורתו

הערות לנו"ב

כא) בכי"ה שלא יהא. כב) בכי"ה מהלך. כג) בכי"ה ואם אין לה להטפה ודהימופך סוף מטיפך ימופו. ובעיקר הדברים ע' אבות פ"ב מ"ו וע"ע בנו"א. ואולי יש בכאן איזה טעות המעתיק. כד) בכי"ה ועוד דברים אמר בלשון בבלי נגד וכו' ודלא מוסיף מכיף ודלא יליף קטלא חייב ודאישתמש בתגא חלף ודלא שימש וכו' חייב ודאישתמש ולא מקים קטלא קטולין. כה) ע' נדרים ס"ב ע"א וילקוט דניאל ר' תתרס"ב. כו) לא נודעה לי דוגמא לזה ופירש לי מו"ר הרב הגאון כמוהר"ר מאיר איש שלום נר"ו שככמה דברים ישנם משוקעים בש"ס שלא היו הלכות קבועות בעד כל המון בית ישראל רק בעד איזה כתות מתנהגות בחסידות במדה יתירה. ואולי הם ההלכות הסידים הנזכרות כאן ג"כ עוד שיור עתיק מהלכות במין הנ"ל.

אמור מעט ועשה הרבה כיצד מלמד שהצדיקים אומרים מעט ועושים הרבה אבל רשעים אומרים הרבה ואפילו מעט אינם עושים. ומנין שהצדיקים אומרים מעט ועושים הרבה. שכן מצינו באברהם אבינו שאמר למלאכים פת אתם סועדים עמי היום שנאמר ואקחה פת לחם וסעדו לבכם (בראשית י"ח ה') אבל באחרונה ראה מה עשה אברהם למלאכי השרת שהלך ועשה להם שלשה שורים ותשע סאין של סולת. ומנין שעשה להם תשע סאין של סולת ד) שנאמר וימהר אברהם האהלה אל שרה ויאמר מהרי שלש סאים קמח סלת (שם ו') ש ל ש כמשמען ק מ ח הרי שש ס ל ת הרי תשע. ומנין שעשה להם שלשה שורים. שנאמר ואל הבקר רץ אברהם (שם ז') ה ב ק ר אחר ב ן ב ק ר שנים ר ך שלשה. וי"א טוב ארבעה. ויתן אל הנער וימהר לעשות אותו (שם שם) נתן ביד ישמעאל בנו כדי לחנכו במצות ה) : אף הקב"ה אמר מעט ועשה הרבה שנאמר ויאמר ה' אל אברם ידוע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי ואחרי כן יצאו ברכוש גדול (שם ט"ו י"ג וי"ד) לא אמר לו אלא בדלי"ת ונו"ן ו) אבל באחרונה כשפרע הקב"ה משונאיהם של ישראל לא פרע אלא בשבעים ושתים אותיות שנאמר או הנסה אלהים לבא לקחת לו גוי מקרב גוי במסות באותות ובמופתים ובמוראים גדולים (דברים ד' ל"ד). הא למדת כשנפרע משונאיהם של ישראל לא נפרע אלא בשבעים ושתים אותיות ז) : ומנין שהרשעים אומרים הרבה ואפילו מעט אינם עושים שכן מצינו בעפרון שאמר לאברהם ארץ ארבע מאות שקל כסף (בראשית כ"ג ט"ו) אבל באחרונה כששקל לו את הכסף וישמע אברהם לעפרון וישקל אברהם לעפרון וגו' (שם שם ט"ז) :

א"ל רבי וכי הכירה טהורה היא. אמר לו וכי יש כירה טמאה ותנור טמא כז). א"ל והרי הוא אומר תנור וכירים יותץ טמאים הם (ויקרא י"א ל"ה) הא שיש תנור טמא וכירים טמאים ודשמש ולא קיים חייב קטלי קטילין. אמר רבי כך הייתי נוהג כל ימי. אמר לו אם כך היית נוהג כל ימיך לא היית אוכל קדשי שמים כתקונן. אמרו חכמים ודלא שמש חכימייא קטלא חייב ודישתמש ולא קיים חייב קטלי קטילין כח).

פרק כח

שמונים זוגות של תלמידים היו לו להלל הזקן. שלשים מהם היו ראוים שתשרה עליהם שכינה. ושלשים מהם היו ראוין שתעמוד להם חמה כיהושע בן נון. ועשרים מהם בינונים. הגדול שבהם יונתן בן עוזיאל והקטן שבהם רבי יוחנן בן זכאי. בשעת פטירתו נכנסו כולם והוא לא נכנס. אמר להם היכן [הוא] יוחנן. אמרו לו הרי [הוא] עומד על הפתח. אמר להם יכנס כשר הוא א). כיון שנכנס אמר להם הקטן שבכם אב לחכמה ואב לדורות. והגדול שבכם על אחת כמה וכמה. אמר להם עליכם נאמר להנחיל אוהבי יש ואוצרותיהם אמלא (משלי ח' כ"א) ועליך נאמר רבן יוחנן להנחיל אוהבי יש ואוצרותיהם אמלא ב) :

והוי מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות כיצד מלמד שאם נתן אדם לחברו כל מתנות טובות שבעולם ופניו כבושים בארץ ח) מעלה עליו הכתוב כאלו לא נתן לו כלום. אבל המקבל את חבירו בסבר פנים יפות אפילו לא נתן לו כלום מעלה עליו הכתוב כאלו נתן לו כל מתנות טובות שבעולם ט) :

פרק יד **רבן יוחנן בן זכאי קבל מהלל ומשמאי.** שמונים תלמידים היו להלל הזקן שלשים מהן ראויין שתשרה שכינה עליהן כמשה רבינו אלא שאין דורן ראוי לכך. שלשים מהן א) ראויין לעבר שנה ועשרים בינונים. גדול שבכולם יונתן בן עוזיאל קטן שבכלן רבן יוחנן בן זכאי : אמרו עליו על רבן יוחנן בן זכאי שלא הניח מקרא ומשנה גמרא הלכות ואגדות ותוספתות ב) דקדוקי תורה ודקדוקי סופרים וכל המדות של חכמים ג) וכל דבר ודבר שבתורה לא הניח שלא למד לקיים מה שנאמר להנחיל אוהבי יש ואוצרותיהם אמלא (משלי ח' כ"א) ד) :

הערות לנו"א

טפילה ומלאכתו עיקר עושין אותו טפילה לעוה"ב ו ב נ ו ס ח א א ח ר ת ש נ ו עשה תורתך קבע שלא תקל לעצמך ותחמיר לאחרים ולא תחמיר לעצמך ותקל לאחרים אלא תהא תורתך קבע לך ולאחרים שנאמר כי עזרא הכין לבבו לדרוש את תורת ה' ואחר כך וללמד לבני ישראל ע"כ. וע"ע לקמן סוף פכ"ח ונו"ב פ' כ"ג ורבינו יונה למשנה זאת. ד) של סולת ליתא בכי"א ועתומ"י. ה) ע' בבא מציעא פ"ו ע"ב ב"ר פמ"ח תנחומא פ' וירא וילקוט שם. ואהרי שפיסקא שלנו מסכמת ביותר עם התנחומא היה נראה להשלים ולהגיה עפ"י כזה ומנין שהיו ג' שורים שנאמר ויקח בן בקר רך וטוב בן אחד בקר שנים רך שלשה. ו) מלת ונו"ן ליתא בכי"א ועתומ"י. ז) ע' ב"ר פ' מ"ד סי"ט ודברים רבה פ"א סי"ז ושיר השירים רבה פ"ב בפסוק כשושנה ותנחומא וירא ובמפרשים שם. ח) בכי"א ופניו זעומות בארץ. ט) ע' משנה תורה הלכות מתנות עניים פ"י ה"ד וע"ע נו"ב.

פי"ד א) ושלשים מהם בכי"א. ב) הגהתי ע"פ כי"א ובספרים תוספתות ובספרים ישנים תוספתא. ג) ע' גיטין ס"ז ע"א שנו מידותי ובפירש"י שם למדו תורותי וע"ע במבוא למכילתא צד ל"ב. ד) ע' סוכה כ"ח ע"א ובבא בתרא קל"ד ע"א ומס' סופרים פ' ט"ז הלכה ח' וע"ע סנהדרין י"א ע"א ונו"ב פכ"ח.

הערות לנו"ב

כז) ותנור טמא ליתא בכי"ה. כח) אולי צ"ל . מכאן אמרו חכמים וכו'. וע' נו"א.

פכ"ח א) כשר הוא ליתא בכי"ה. ב) מן ועליך עד

הוא היה אומר אם עשית תורתך הרבה אל תחזיק טובה לעצמך כי לכך נוצרת. לפי שלא נוצרו הבריות אלא על מנת שיתעסקו בתורה ה) :

חמשה תלמידים היו לו לרבן יוחנן בן זכאי לכלן קרא להן שמות. לאליעזר בן הורקנוס קרא בור סיד שאינו מאבד טיפה קנקן זפותה ו) שמשמרת את יינה. ליהושע בן חנניה קרא לו חוט המשולש לא במהרה ינתק. וליוסי הכהן קרא לו חסיד שבדור. ולשמעון בן נתנאל קרא לו גרועה שבמדבר שמחזקת מימיה ז). אשרי תלמיד שרבו מודה לו ומעיד עליו ח). ואלעזר בן ערך קרא לו נחל שוטף ומעין המתגבר שמימיו מתגברין ויוצאין לחוץ לקיים מה שנאמר יפוצו מעינותיך חוצה ברחובות פלגי מים (שם ה' ט"ז) ט) :

הוא היה אומר אם יהיו כל חכמי ישראל בכף מאזנים ורבי אליעזר בן הורקנוס בכף שנייה מכריע את כלם. אבא שאול אומר משמו אם יהיו כל חכמי ישראל בכף מאזנים ורבי אליעזר בן הורקנוס אף עמהם ורבי אלעזר בן ערך בכף שנייה מכריע את כלם : אמר להם צאו וראו איזהו דרך טובה שידבק בה האדם כדי שיכנס בה לעולם הבא. נכנס רבי אליעזר ואמר עין טובה. נכנס רבי יהושע ואמר חבר טוב. נכנס רבי יוסי ואמר שכן טוב יצר טוב ואשה טובה. רבי שמעון אומר הרואה את הנולד י). נכנס רבי אלעזר ואמר לב טוב לשמים ולב טוב לבריות יא). אמר להם רואה אני את דברי רבי אלעזר בן ערך מדבריכם יב) שבכלל דבריו דבריכם : אמר להם צאו וראו איזהו דרך רעה שירחק ממנה האדם כדי שיכנס בה לעולם הבא. נכנס רבי אליעזר ואמר עין רעה. נכנס רבי יהושע ואמר חבר רע. נכנס רבי יוסי ואמר שכן רע יצר רע ואשה רעה יג). נכנס רבי שמעון ואמר הלוה ואינו משלם. שהלוה מן האדם כלוה מן המקום שנאמר לוה רשע ולא ישלם וצדיק חונן ונותן (תהלים ל"ז כ"א). נכנס רבי אלעזר ואמר לב רע לשמים ולב רע למצות ולב רע לבריות יד). ואמר להם רואה אני את דברי רבי אלעזר מדבריכם שבכלל דבריו דבריכם טו) :

כשמת בנו של רבן יוחנן בן זכאי נכנסו תלמידיו לנחמו נכנס רבי אליעזר וישב לפניו ואמר ליה רבי רצונך אומר דבר אחד לפניך. אמר לו אמור טז). אמר לו אדם הראשון היה לו בן ומת וקבל עליו תנחומין ומנין שקבל עליו תנחומין שנאמר וידע אדם עוד את אשתו (בראשית ד' כ"ה) אף אתה קבל תנחומין. אמר לו לא די לי שאני מצטער בעצמי אלא הזכרת לי צערו של אדם הראשון. נכנס רבי יהושע ואמר לו רצונך אומר דבר אחד לפניך. אמר לו אמור. אמר לו איוב היו לו בנים ובנות ומתו כולם ביום אחד וקבל עליהם תנחומין אף אתה קבל תנחומין. ומנין שקבל איוב תנחומין שנאמר ה' נתן וה' לקח יהי שם ה' מבורך (איוב א' כ"א). אמר לו לא די לי שאני מצטער בעצמי אלא שהזכרת לי צערו של

אמרו עליו על רבי יוחנן בן זכאי שלא הניח פרשה אחת מן התורה שלא למדה ולמד מקרא ותרגום הלכות ואגדות שיחן ומשלות הכל למד ג) :

חמשה דברים היה רבי יוחנן בן זכאי אומר לתלמידיו חבירינו למדו תורה והתעסקו בה שאם ד) עשיתם את כל התורה כולה כמצוה הזו אל תחזיק ה) תורה לעצמך כי לכך נוצרת ו) :

פרק כט

חמשה תלמידים היו לו לרבי יוחנן בן זכאי ואלו הן רבי אליעזר בן הורקנוס. ורבי יהושע בן חנניה. ורבי יוסי הכהן. ורבי שמעון בן נתנאל. ורבי אלעזר בן ערך א). היה רבי יוחנן בן זכאי משנה בשבחן ואומר אליעזר בן הורקנוס בור סיד שאינו מאבד טיפה. יהושע בן חנניה אשרי יולדתו. [רבי] יוסי הכהן חסיד שבדורו. רבי שמעון בן נתנאל ערוגה שהיא מקבלת מימיה במדבר. ור' אלעזר

הערות לנו"א

ה) ע' אבות פ"ב מ"ח ושם איתא למדת תורה וכו'. ובמשנה דפוס קאמברידגע איתא עשית, אבל הך סיום דלפי שלא נוצרו הבריות ליתא גם שם, וע' סנהדרין צ"ט ע"ב. ו) בכי"א קנקנה. ז) הגהתי לפי הנוסחא אחרינא שבתומ"י (אלא ששם הוא שפוסקת מימיה) ולפי המאירי במשנה זו שגם הוא הביא דברי האדר"נ כאן. ובספרים ולישמעאל בן חנניה קרא לו וכו'. וגם הוגה עוגה תחת גרוע וא"נ ובפירושו כתב המאירי שם שר"ל מקום אשבורן וע"ע ערוך השלם ערך גרע ובהערות שם אות ה'. ח) בכי"א הנוסחא שרבו מעיד עליו ועתומ"י והגר"א מחק לכל זה. ט) בכי"א מעין המתגבר וכו' ועתומ"י. ובעיקר הדברים ע' במשנה שם וע"ע דרך ארץ זוטא פ"ב. י) בספרים עוד נוסחא אחרינא כגון מרדכי היהודי שראה את הנולד. יא) בכי"א לב טוב למצות ועתומ"י אבל ע"ע נ"ב ולקמן. יב) בכי"א מדבריהם וכן לקמן. יג) כן הגיה הגר"א ובספרים עין רע שכן רע ואשה רעה והשבוש מבואר. וע"ע נו"ב. יד) כן הוא בכל הספרים וגם בנו"ב. ונראה שעירבוב ב' נוסחאות יש כאן. טו) ע' אבות שם משנה ט' ורבו השינוים כאן ע"ש. טז) בספרים ליה אמור וכן בכל המקומות לקמן ליה והגהתי לו ע"פ כי"א.

הערות לנו"ב

אמלא ליתא בכי"ה. ג) בכי"ה ותרגום מדרש והלכות והגדות שיחין ומשלות וכו'. ובעיקר הדברים ע' נו"א פי"ד ובהערות אות ד' וע"ע ירושלמי נדרים פ"ו שהנוסחא כאן מסכמת ביותר עם הדברים שם. ד) בכי"ה ואם. ה) בכי"ה תחזיקו. ו) בכי"ה שלא נוצרו הבריות על דבר הבטלה אלא [על] דברי תורה שנאמר כי היא חייך ואורך ימיך בעולם הבא וע' בנו"א שם ובהערה אות ה'. והנה לא נמנו בכאן החמשה דברים וע' לקמן פל"א ששם הם שנוים כולם. ואולי כל פיסקא זו כאן אינה רק הכפלת דברים ע"י המעתיק.

פכ"ט א) ע' אבות פ"ב מ"ח וע' השינוים שם.

איוב. נכנס רבי יוסי וישב לפניו אמר לו רבי רצונך אומר דבר אחד לפניך. אמר לו אמור. אמר לו אהרן היו לו שני יז) בנים גדולים ומתו שניהם ביום אחד וקבל עליהם תנחומין שנאמר וידם אהרן (ויקרא י׳ ג׳) אין שתיקה אלא תנחומין ואף אתה קבל תנחומין. אמר לו לא די לי שאני מצטער בעצמי אלא שהזכרתני צערו של אהרן. נכנס רבי שמעון ואמר לו רבי רצונך אומר דבר אחד לפניך. אמר לו אמור. אמר לו דוד המלך היה לו בן ומת וקבל תנחומין ואף אתה קבל תנחומין ומנין שקבל דוד תנחומין שנאמר וינחם דוד את בת שבע אשתו ויבא אליה וישכב עמה ותלד בן ויקרא את שמו שלמה (שמואל ב׳ י״ב כ״ד) אף אתה רבי קבל תנחומין. אמר לו לא די שאני מצטער בעצמי אלא שהזכרתני צערו של דוד המלך. נכנס רבי אלעזר בן ערך יח) כיון שראהו אמר לשמשו טול כלי ולך אחרי לבית המרחץ לפי שאדם גדול הוא ואיני יכול לעמוד בו יט). נכנס וישב לפניו ואמר לו אמשול לך משל למה הדבר דומה לאדם שהפקיד אצלו המלך פקדון. בכל יום ויום היה בוכה וצועק ואומר אוי לי אימתי אצא מן הפקדון הזה בשלום. אף אתה רבי היה לך בן קרא תורה מקרא נביאים וכתובים משנה הלכות ואגדות ונפטר מן העולם בלא חטא ויש לקבל עליך תנחומין כשהחזרת פקדונך שלם כ). אמר לו רב״י אלעזר בני נחמתני כדרך שבני אדם מנחמין. כשיצאו מלפניו הוא אמר אלך לדמסית למקום יפה ומים יפים ונאים כא) והם אמרו נלך ליבנה למקום שתלמידים חכמים מרובים אוהבים את התורה. הוא שהלך לדמסית כב) למקום יפה ומים יפים ונאים נתמעט שמו בתורה. הם שהלכו ליבנה למקום שתלמידים חכמים מרובים ואוהבים את התורה נתגדל שמם בתורה כג):

פרק טו

והם אמרו שלשה דברים א) רבי אלעזר אומר יהי כבוד חברך חביב עליך כשלך. אל תהי נוח לכעוס. שוב יום אחד לפני מיתתך ב):

בן ערך מעין המתגבר. הוא היה אומר אם יהיו כל חכמי ישראל בכף מאזנים ורבי אליעזר בן הורקנוס בכף שניה מכריע את כולם] ב). אבא שאול אומר משום רבי עקיבא ג) שהיה אומר משמו לא היה אומר אלא אם יהיו כל חכמי ישראל בכף מאזנים ואליעזר בן הורקנוס עמהם ואצבעו של רבי אלעזר בן ערך מכריע את כולם. ומפני מה לא נתגדל שמו בחכמה אלא כיון שיצאו מירושלים אמר אנה אלך והוא שאמר נלך למאום לעיר יפה שמימיה (מעוסקים) [מתוקים] ד) לא נתגדל שמו בחכמה והם שאמרו נלך לנו ליבנה למקום שמאהבים התורה למקום שתלמידי חכמים מרובים הם נתגדל שמם בחכמה. משל אם יראה אדם דינר לצבע ואת הצמר לשולחני זה אינו יודע מה טיבו של זה. אבל אם יראה צמר לצבע ואת הדינר לשולחני זה מכיר אומנותו. הוא שאמר נלך לנו למאום העיר יפה לעיר שמימיה יפים כל מי שהוא מבקש ללמוד תורה ילך לו אחריה ה) (נתגדל) [נתמעט] שמו בחכמה. והם שאמרו נלך לנו למקום שמאהבין את התורה למקום שתלמידי חכמים מרובים הם נתגדל [שמם] בחכמה: אמר להם ראו איזה היא דרך טובה שידבק בה האדם. רבי אליעזר אומר עין טובה. (רבי שמעון) [רבי יהושע] אומר חבר טוב. רבי יוסי אומר זה יצר טוב. ויש אומרים זו אשה טובה. רבי שמעון אומר הרואה את הנולד. רבי אלעזר אומר לב טוב. טוב למצוה ו) וטוב לבריות. אמר להם רואה אני את דברי רבי אלעזר בן ערך מדבריכם שבכלל דבריו דבריכם: ועוד אמר להם צאו וראו איזו היא דרך רעה שיתרחק ממנה האדם רבי אליעזר אומר עין רעה. רבי יהושע אומר חבר רע. רבי יוסי אומר זה יצר רע ויש אומרים זו אשה רעה. (רבי יוסי) [רבי שמעון] אומר הלוה ואינו משלם אחד לוה מן האדם כאילו לוה מן המקום שנאמר לוה רשע ולא ישלם וצדיק חונן ונותן (תהלים ל״ז כ״א). רבי אלעזר אומר לב רע. רע למקום. רע למצות. רע לבריות ז). אמר להם רואה אני את דברי אלעזר בן ערך שבכלל דבריו דבריכם ח):

ועוד ג׳ [דברים] היה אומר רבי אליעזר יהי כבוד (תלמידך) [חבירך] חביב עליך כשלך ט). אל תהי נוח לכעוס. ושוב יום אחד לפני מיתתך:

הערות לנו״א

יז) שני ליתא בכי״א. יח) כן הוא בנ״א שבתומ״י ובילקוט אבות כ״י. ובספרים וכי״א ר׳ אלעזר בן עזריה. יט) בכי״א ואינו יכול ועתומ״י. כ) מן ויש לקבל עד שלם ליתא בכי״א ועתומ״י. כא) בכי״א אלך למקום יפה ומים יפה והם. ובספרים ישנים יפים נאים ועתומ״י וכו׳. כב) בכי״א למאוס ועתומ״י. כג) ע׳ שבת קמ״ז ע״ב וקהלת רבה פ״ז ומשם נראה דזה היה אחר מיתת ריב״ז וע״ע נו״ב.

פט״ו א) בכי״א הם אמרו. ב) ע׳ אבות פ״ב משנה י׳ והנה שם שונה עוד והוי מתחמם וכו׳ והוי זהיר וכו׳ וכבר כתב המאירי במשנה

הערות לנו״ב

ב) כתב המהריט״ץ בפירושו לנו״א ולישמעאל בן חנניא צריך להגיה ולר״ש בן נתנאל וכן איתא בנוסחא אחרת ע״כ. ואחרי שבמלות נוסחא אחרת הוא מציין תמיד נוסחא זאת לכן דנתי והוספתי כל זה ע״פ נו״א פי״ד וע״ש בהערות אות ז׳ וע״פ המשנה וע״ע במגן אבות שם. אבל מ״מ הסדר הוא מסופק קצת וע׳ לקמן פ׳ ל׳. ג) במשנה לי׳ וצ״ע. ד) הגהתי מסברא. ה) ע׳ נו״א בסוף הפרק וע״פ הגהתי כאן. וכן לקמן וע״ע בהערות אות כ״ג שם. ו) אולי יש להוסיף טוב למקום. ז) ע׳ נו״א ובהערות אות י״ד שם. ח) ע׳ אבות פ״ב מ״ט וע״פ נו״א הגהתי פה כמה פעמים. ט) הגהתי חבירך ע״פ אבות שם מ״י ונו״א וההמשך לקמ

יהי כבוד חברך חביב עליך כשלך כיצד מלמד שכשם שרואה את כבודו כך יהא אדם רואה את כבוד חברו וכשם שאין אדם רוצה שיצא שם רע על כבודו כך יהא אדם רוצה שלא להוציא שם רע על כבודו של חברו:

דבר אחר יהי כבוד חברך חביב עליך כשלך כיצד בזמן שיש לו לאדם מאה רבוא ונוטלים את כל ממונו אל יפגום את עצמו בשוה פרוטה ג):

ואל תהא נוח לכעוס כיצד מלמד שיהא עניו כהלל הזקן ואל יהי קפדן כשמאי הזקן:

מה היה ענותנותו של הלל הזקן אמרו מעשה בשני בני אדם שעמדו והמרו זה את זה וזה את זה בארבע מאות זוז. אמרו כל שילך ויקניט את הלל יטול ארבע מאות זוז. הלך אחד מהם. ואותו היום ערב שבת היה עם חשיכה וקא חייף רישיה ד). בא וטפח לו על הדלת אמר היכן הלל היכן הלל. נתעטף ויצא לקראתו א"ל בני מה אתה צריך. א"ל הלכה זו ה) אני צריך לשאול. א"ל אמור. א"ל מפני מה עיניהם של תרמודים תרוטות. א"ל ו) מפני שדרין בין חול במדבר ובאות רוחות ומפזרות אותן על עיניהם לפיכך עיניהם תרוטות. הלך והמתין שעה אחת וחזר וטפח לו על הדלת אמר היכן הלל היכן הלל. נתעטף ויצא. א"ל בני מה אתה צריך. א"ל הלכה אני צריך לשאול. א"ל אמור. א"ל מפני מה רגליהם של אפרקיים רחבות. א"ל מפני שהם יושבין על בצעי המים ובכל יום ויום הם הולכים במים לפיכך רגליהם רחבות. הלך והמתין שעה אחת וחזר וטפח על הדלת אמר היכן הלל היכן הלל. נתעטף ויצא. א"ל מה אתה צריך לשאול. א"ל הלכה אני צריך לשאול. א"ל אמור. נתעטף וישב לפניו. א"ל מה אתה צריך. א"ל כך נשיאים משיבים ז) אל ירבו כמותך בישראל. א"ל ח"ו הוי זהיר ברוחך מה אתה צריך. א"ל מפני מה ראשיהם של בבליים ארוכים. א"ל בני הלכה גדולה שאלת לפי שאין שם חיות פקחות כשנולד הולד מגדלות אותם בחיק עבדים ושפחות ח) לפיכך ראשיהם ארוכות אבל כאן שיש חיות פקחות כשנולד הולד מגדלות אותו בעריסה ומשפשפות את ראשו לפיכך ראשיהן סגלגלין ט). א"ל אבדת ממני ארבע מאות זוז. א"ל כדאי הוא הלל שתאבד על ידו ארבע מאות זוז י) והלל אל יקפיד:

[יהי כבוד חבירך חביב עליך כשלך] הוי חס על כבוד בניו ובנותיו. אם רוצה את שלא יטול אדם את שלך אף את לא תיטול את של חבירך. אם רוצה את שלא יאמר אחריך דבר אף אתה לא תאמר אחריו דבר י):

ואל תהי נוח לכעוס. מעשה באחד שבא להכעים הלל הזקן יא) המתין לו עד (שיישן) [שישן] התחיל דופק ואומר מי כאן (בית) הלל. א"ל מה לך. א"ל שאלה [יש לשאול]. עמד ופתח לו. נתעטף וישב לו. שאלתך מה יב). א"ל שכחתי. א"ל הזהר ברוחך יג). א"ל מפני מה זנבה של פרה ארוך ושל חמור קצר. א"ל שאלה גדולה שאלת. א"ל מפני שהחמור נושא אוכף על בשרו ואין זנבו מגיע אלא עד חצי ירכו. בשר הפרה מגולה וזנבה ארוך [ומשמשה עמו על כל בשרה] יד). א"ל יש לך שאלה אחרת. א"ל לאו. עמד והלך לו. עלה וישן לו טו). כיון שישן התחיל דופק ואמר מי כאן הלל טז). א"ל מה לך. [א"ל] שאלה יז). עמד ופתח [לו] נתעטף וישב לו יח). א"ל אמור שאלתך. א"ל שכחתי. א"ל הזהר ברוחך. א"ל מפני מה ראשיהם של בבליים ארוכים ושל בני מדינה זו מגולגלים יט). א"ל שאלה גדולה שאלת. א"ל מפני שאין במקומן עריסות וכל ימיו מתגדל כ) על חיק אמו. ושל בני מדינה זו כיון שהיא יולדת אותו היא נושאת ונותנת אותו בתוך העריסה ראשיהן נעשין מגולגלים. ולפיכך ראשן של בבליים ארוכים ושל בני מדינה זו מגולגלים כא). א"ל יש לך שאלה אחרת. א"ל לאו. עמד

הערות לנו"א

ז) דברים אלו אינם מכלל דבריו של עכשיו ומגיהי ספרים ערבבוה כאן וכו' וראיה לדבר באדר"נ שלא הוזכרו שם אלא שליש ראשונות ע"ש וע"ע במדרש שמואל במשנה זו. ועכ"פ הדברים עתיקים וע' ב"ר פ' כ"ב ופסיקתא רבתי ט' ע"ב. ג) ע' מפרשים ואולי כל בבא זו מקומה בפ' י"ז אחר דברי ר' יוסי יהי ממון חבירך חביב עליך וכו' והדבר אהר שם דאם בא ת"ח אצלך וכו' מקומו כאן. ד) הגר"א הגיה והיה הופף ראשו וכן משמע קצת מילקוט אבות כ"י וצ"ע וע"ע סנהדרין צ"ה ע"א וגבי אבישי בן צרויה שם. ה) הוגה בספרים ע"י התומ"י שאלה זו אבל קיימתי הגירסא שבכי"א ובספרים ישנים לפי שגם לקמן איתא הלכה. ו) בכי"א שדרין בחול במדבר באות רוחות ומפזר אותם ועתומ"י. ז) מן מה עד משיבים ליתא בכי"א ועתומ"י. ח) כן היא הג"א בתומ"י ובספרים על איברים של עבדים וכו' ואולי היה כתוב על ידי עבדים וכו'. ט) ע' שבת ל"א ע"א בבמה שינוים וע"ע נדרים ס"ו ע"ב ומשם נראה קצת שיש להגיה כאן סגלגלים תחת ארוכים ולהיפך וצ"ע. וע' נו"ב. י) הוגה כאן בספרים ד' מאות זוז וד' מאות זוז וכו'. ובספרים ישנים וכי"א ליתא.

הערות לנו"ב

אבל ע"ע במאירי ובמדרש שמואל למשנה זו שמקיימים בה הגירסא דמשנה יהי כבוד תלמידך. י) ע' לעיל פכ"ו. יא) בכי"ה את הלל. יב) בכי"ה א"ל אמור שאלתך. יג) בכי"ה עוד והמתין עד שתזכור ולא תבוש ממני ע"כ אבל מסופקני אם אינו מדברי מהריט"ץ בעצמו כעין פירוש. יד) כן הוא בכי"א ובכי"ר ארוך משמש ושל חמור קצר. ובמנורת המאור כ"י לר' ישראל אלנקוה (קובץ תתרי"ב) מביא שם בדף ש"ז ע"ב מעשה זאת והגירסא התם ובשר הפרה מגולה ולפיכך זנבה ארוך. טו) מלת לו ליתא בכי"ה. טז) בכי"ה כיון שישן דפק על הדלת מי כאן הלל. יז) בכי"ה המלות א"ל מה לך חסרים והכי גרים התם א"ל שאלה יש לי והוספתי המלות א"ל עפ"י. יח) בכי"ה וישב לפניו. יט) בכי"ה סגלגלים וכן לקמן. כ) בכי"ה גדל. כא) מן ולפיכך עד מגולגלים ליתא בכי"ה וכן לא בכ"י הנ"ל.

מה היה קפדנותו של שמאי הזקן אמרו מעשה באדם אחד שעמד לפני שמאי אמר לו רבי כמה תורות יש לכם. אמר לו שתים אחת בכתב ואחת בעל פה. אמר לו את שבכתב אני מאמין לך יא) את שבעל פה איני מאמין לך. גער בו והוציאו בנזיפה. בא לפני הלל אמר לו רבי כמה תורות נתנו. אמר לו שתים אחת בכתב ואחת בעל פה. אמר לו בכתב אני מאמינך בעל פה אין אני מאמינך. אמר לו בני שב כתב לו אלף בית יב). אמר לו מה זו. אמר לו אלף. אמר לו אין זה אלף אלא בית. אמר לו מהו זה. א"ל בית. אמר לו אין זה בית אלא גימל. אמר לו מנין אתה יודע שזה אלף וזה בית וזה גימל. אלא יג) כך מסרו לנו אבותינו הראשונים שזה אלף וזה בית וזה גימל כשם שקבלת זו באמונה כך קבל עליך זו באמונה: מעשה בנכרי אחד שהיה עובר אחורי בית הכנסת ושמע לתנוק שקורא ואלה הבגדים אשר יעשו חשן ואפוד ומעיל (שמות כ"ח ד') בא לפני שמאי אמר לו רבי כל הכבוד הזה למי. אמר לו לכהן גדול שעומד ומשמש על גבי המזבח. אמר לו גיירני על מנת שתשימני כהן גדול [ואשמש ע"ג המזבח] יד). אמר לו אין כהן בישראל ואין לנו כהנים גדולים טו) שיעמדו וישתמשו בכהונה גדולה [ע"ג המזבח] אלא גר הקל שלא בא אלא במקלו ובתרמילו ויבא וישמש בכהונה גדולה טז) גער בו והוציאו בנזיפה. בא להלל אמר לו רבי גיירני על מנת שתשימני כהן גדול שאעמוד ואשמש על גבי המזבח יז). אמר לו שב ואומר לך דבר אחד מי שמבקש להקביל פני מלך בשר ודם לא דין הוא שילמד איך יכנס ואיך יצא. אמר לו הן. אתה שמבקש להקביל פני מלך מלכי המלכים הקב"ה לא דין הוא שתלמוד איך תכנס לבית קדש הקדשים איך תטיב את הנרות איך תקרב לגבי המזבח איך תערך את השלחן איך תסדר את המערכה. א"ל הטוב בעיניך עשה. כתב לו תחלה אלף בית ולמדו. תורת כהנים והיה לומד והולך עד שהגיע והזר הקרב יומת (במדבר א' נ"א). נשא אותו גר ק"ו בעצמו

והלך לו. עלה ויישן לו כב). התחיל דופק ואומר מי כאן הלל כג). א"ל מה לך. א"ל שאלה. עמד ופתח לו נתעטף ויישב לו כד). א"ל אמור שאלתך. א"ל שכחתי. א"ל הזהר ברוחך. א"ל מפני מה פרסות רגליהם של בני (אפסיים) [אפריקה] רחבות מכל בני אדם כה). א"ל שאלה גדולה שאלת. א"ל שמקומם (ביתוצים) [בין בצעי המים] והן מהלכין ביום ובלילה בתוך המים פרסותיהן מתפרטות מן המים לפיכך הם רחבות מכל בני אדם כו). א"ל יש לך שאלה אחרת כז). א"ל לאו. עמד והלך לו. עלה ויישן לו. [התחיל דופק מי כאן הלל. א"ל מה לך. א"ל שכחתי. א"ל הזהר ברוחך. א"ל מפני מה עיניהם של תרמודים צרות מכל בני אדם. א"ל שאלה גדולה שאלת מפני שהן סמוכין למדבר והרוח זורה את החול על פניהם ועיניהם מתמלאות מים עליהם. א"ל יש לך שאלות אחרות. א"ל לאו. הלך לישן]. התחיל צווח ואומר (אילך) [אוי לי] מפניך (בית) הלל (אילך) [אוי לי] מפניך. א"ל מה לך. [א"ל] ענותנותך גרמה לי שאפסיד ארבע מאות דינר. א"ל מוטב לך כח) שתפסיד ארבע מאות דינר על ארבע מאות דינר ואל יקרא (בית) הלל קפדן אפילו שעה אחת לפני המקום כט):

מעשה באחד שבא אצל שמאי. א"ל רבי גיירני על מנת שתעשני כהן גדול. א"ל וכי אין לנו בישראל מלעשות כהן גדול אלא הגר הזה. היתל בזעפו ל) וסילקו בנזיפה. הלך לו אצל הלל הזקן. א"ל רבי גיירני על מנת שתעשני כהן גדול. א"ל בני מי שהוא מבקש לעשות שמשו של מלך בשר ודם צריך הוא ללמוד קודם היאך הוא יוצא והיאך הוא נכנס והיאך הוא מתקן סעודתו של מלך בשר ודם. אתה שאתה מבקש לעשות שמשו של מלך מלכי המלכים הקב"ה על אחת כמה וכמה שצריך את ללמוד היאך אתה נכנס והיאך אתה יוצא והיאך אתה שוחט והיאך אתה זורק והיאך אתה מקטיר את הקטורת ומטיב את הנרות. נתן לו הספר והתחיל קורא בו והולך עד שהגיע להזר הקרב יומת (במדבר א' נ"א). א"ל רבי על מי נאמר זה הפסוק. א"ל אפילו על דוד מלך ישראל. נענה אותו הגר ואמר אני הגר הקל שבאתי במקלי ובמנעלי על אחת כמה וכמה. א"ל קפדנותך שמאי גרמה לי לטרוף נפשי מחיי העולם הזה ומחיי העולם הבא. וענותנותך הלל זכה לי לנחול חיי העולם הזה וחיי העולם הבא:

מעשה באחד שבא אצל שמאי הזקן. אמר לו רבי כמה תורות נתנו מן השמים. א"ל אחת בכתב ואחת בפה. א"ל אני מאמינך אלא זו שנתנה בכתב אבל זו שנתנה בפה איני מאמינך [גער בו וסלקו בנזיפה. בא לפני הלל. א"ל

הערות לנו"א

יא) בכי"א שבכתב מאמין לך ועתומ"י. יב) בתומ"י נ"א ואמר לו אל"ף בי"ת. יג) הגהתי ע"פ ילקוט אבות כ"י ועי' נוסחת הגר"א ובספרים אמר לו. וע"ע שבת שם על השינוים. יד) בכי"א מן א"ל עד כהן גדול ליתא. ובתומ"י שתשימני כה"ג ואשמש ע"ג המזבח. טו) בכי"א א"ל אין כהן בישראל אלא כהנים גדולים ועתומ"י ועפ"י וכן ע"פ ההמשך דלקמן הוספתי ב' פעמים ובספרים הדשים לא קבלו הגהת התומ"י אלא לחצאין. טז) בכי"א והגר הקל וכו' יבוא וישמש וכו'. יז) בתומ"י כתב צ"ל ואעמוד בשמונה

הערות לנו"ב

כב) בכי"ה הלך לו לישן. כג) בכי"ה מי כאן הלל ב' פעמים. כד) מן עמד עד ויישב לו ליתא בכי"ה. כה) בכי"ה כה פרסות של וכו' רחבות מכל אדם. כו) בכי"ה והן מהלכין בם יומם ולילה. והשאר עד בני אדם ליתא שם, כז) בכי"ה עוד שאלה אחרת. כח) לך ליתא בכי"ה. כט) עי' בעדיות פ"ה מ"ו ונדה י"ג ע"א בנידון לשון כזה. ל) אולי צ"ל הכהו בזעפו או הקפיד בזעפו.

ואמר מה אם ישראל שנקראו בנים למקום ועליהם יח) אמרה שכינה ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש (שמות י"ט ו') אע"פ כן יט) הזהיר עליהם הכתוב והזר הקרב יומת אני גר הקל שלא באתי אלא בתרמילי כ) על אחת כמה וכמה. מיד נתפייס אותו גר מאליו. בא לו אצל הלל הזקן אמר לו כל הברכות שבתורה ינוחו על ראשך שאם היית כשמאי הזקן לא באתי לקהל ישראל כא). קפדנותו של שמאי הזקן באמרו אבדני מן העוה"ז ומן העוה"ב. ענותנותך הביאני לחיי העולם הזה והבא כב): אמרו לאותו גר כג) נולדו שני בנים לאחד קראו הלל ולאחד קרא גמליאל והיו קורין אותם גרים של הלל כד):

שוב יום אחד לפני מיתתך שאלו תלמידיו את רבי אליעזר וכי אדם יודע באיזה יום ימות שיעשה תשובה. אמר להם כל שכן שיעשה תשובה היום שמא ימות למחר יישוב למחר שמא ימות למחרתו כה) ונמצאו כל ימיו בתשובה כו):

רבי יוסי בר יהודה אומר משום ר' יהודה ברבי אלעאי שאמר משום רבי אלעאי אביו שאמר משום רבי אליעזר הגדול שוב יום אחד לפני מיתתך כז). והוי מתחמם כנגד אורן של חכמים. הוי זהיר בגחלתן שלא תכוה כח) שנשיכתן נשיכת שועל ועקיצתן עקיצת עקרב אף כל דבריהם כגחלי אש כט):

פרק טז

רבי יהושע אומר עין הרע ויצר הרע ושנאת הבריות מוציאין את האדם מן העולם א):

עין הרע כיצד מלמד שכשם שאדם רואה את ביתו כך יהא רואה ביתו של חבירו ב). וכשם שאדם רוצה שלא להוציא שם רע על אשתו ובניו כך יהא אדם רוצה שלא להוציא שם רע על אשת חבירו ועל בניו של חביריו:

דבר אחר עין הרע כיצד שלא תהא עינו של אדם צרה במשנתו של חבירו. מעשה באדם אחד שהיתה עינו צרה במשנתו של חברו נתקצרו חייו ונפטר והלך לו ג):

יצר הרע כיצד אמרו שלש עשרה שנה גדול יצר הרע מיצר טוב. ממעי אמו של אדם הוא גדל ובא עמו התחיל מחלל שבתות אין ממחה בידו. הורג נפשות אין ממחה בידו. הולך לדבר עבירה אין ממחה בידו ד). לאחר י"ג שנה נולד יצר טוב. כיון שמחלל שבתות אומר לו ריקה הרי הוא אומר מחלליה מות יומת (שמות ל"א י"א). הורג נפשות א"ל ריקה הרי הוא אומר שופך דם האדם באדם דמו ישפך (בראשית ט' ו'). הולך

רבי כמה תורות נתנו מן השמים. א"ל אחת בכתב ואחת בעל פה. א"ל אני מאמינך אלא זו שנתנה בכתב אבל זו שנתנה בעל פה איני מאמינך] לא). כתב לו אל"ף בי"ת. א"ל זאת מהו לב). א"ל אל"ף. וזה מהו. א"ל בי"ת. א"ל מי הודיעך שזה אל"ף ושזה בי"ת. א"ל קבלתי כך עלי באמונה. א"ל כשם שקבלת זו עליך באמונה כך תקבל את זו עליך [באמונה]. אמר קפדנותך שמאי גרמה לי לטרוף נפשי מחיי העולם הזה ומחיי העוה"ב. [וענותנותך הלל זכה לי לנחול חיי העולם הזה וחיי העולם הבא] לג):

ושוב יום אחד לפני מיתתך. מעשה ברבי אליעזר בן הורקנוס שהיה אומר לתלמידיו שובו לפני מיתתכם יום אחד. אמרו וכי אדם יודע אימתי ימות שיעשה תשובה (אליו) [א"ל] לד) בכל יום יאמר אדם היום אעשה תשובה שמא אמות למחר נמצאו כל ימיו באים בתשובה (ומה) [וזה] פירושו של דבר בכל עת יהיו בגדיך לבנים (קהלת ט' ח') לה):

והוי זהיר בגחלתן שלא תכוה שנשיכתן נשיכת שועל ועקיצתן עקיצת עקרב ולחישתן להישת שרף לו):

פרק ל

רבי יהושע אומר עין הרע ויצר הרע ושנאת הבריות טורפים את האדם מחיי העולם הזה ומחיי העולם הבא א):

הערות לנו"א

בגדים ואשמש. יח) בכי"א עליה ועתומ"י. יט) אעפ"י כן ליתא בכי"א ועתומ"י. כ) בכי"א בתרמלאי. כא) בספרים להקהל בישראל והגהתי ע"פ התומ"י וע"פ ילקוט אבות כ"י. כב) בכי"א הביאני לחיי העוה"ב. כג) בכי"א לאותו הגר. כד) ע"ש בשבת ובילקוט תצוה ר' ש"ע והך סיומא דנולדו לו שני בנים וכו' ליתא שם אבל בדקדוקי סופרים בשבת שם אות כ' כתב שמצא זה בילקוט כ"י. ובספר מדרש הגדול כ"י מביא בפ' תצוה ג"כ להך מעשה בכמה שינוים ומסיים בה נולדו לו שני בנים וכו' והיו קורין אותן גירי הלל ואביהן הוא אונקלס הגר שתרגם את התורה ע"כ. כה) מן ישוב עד למחרתו ליתא בכי"א ועתומ"י. כו) ע' שבת קנ"ג ע"א וקהלת רבה פ"ט. כז) ע' הגר"א דמחק המלות שוב יום אחד לפני מיתתך אבל כבר הביא גם המאירי כמו שהוא בנוסחתינו. כח) בכי"א שמא תכוה. כט) ע' לעיל אות ב'.

הערות לנו"ב

לא) הגהתי ע"פ דוגמא והמשמעות מתוך ההמשך וכן נראה מהמשך פירוש מהריט"ץ שהיה לפניו בענין זו בנוסחא זאת. לב) בכי"ה זה מהו. לג) הגהתי ג"כ מסברא וכדלעיל. ובעיקר הדברים ע' נו"א פט"ו ובהערות אות ט' ואות כ"ד שם כאן ולמעלה ראשונה לא מצאתי לה דוגמא. לד) הגהתי כן מסברא. וע' נו"א ובהערות אות כ"ו שם. לה) הגהתי וזה במקום ומה מסברא אבל אין ספק לי שכל דברים אלו הם הוספה מאוחרת. וע' בשבת וקהלת רבה הנרמזות באות הנ"ל. לו) אולי יש להשלים כאן הבבא דוהוי מתחמם ע"פ נו"א.

פ"ל א) ע' אבות פ"ב מי"א. ושם ובנו"א פט"ז

פט"ז א) ע' אבות פ"ב מי"א. ב) מן רואה עד יהא ליתא בכ"י ובספרים את ביתו של עצמו והגהתי עפ"י התומ"י. ג) ע' ב"ר פ' ס"א בענין תלמידי ר"ע. וע' מאירי במשנה זו. ד) מן הורג עד בידו ליתא בכי"א והוגה בספרים ע"י התומ"י. ה) בזמן ליתא בכי"א ועתומ"י.

לדבר עבירה אומר לו ריקה הרי הוא אומר מות יומת הנואף והנואפת (ויקרא כ' י'). בזמן ה) שאדם מחמם את עצמו והולך לדבר זימה ו) כל אבריו נשמעין לו מפני ז) שיצר הרע מלך הוא על מאתים וארבעים ושמונה אברים. כשהוא הולך לדבר מצוה התחילו מתעצלין *ז) לו כל אבריו מפני שיצר הרע שבמעיו מלך הוא על מאתים וארבעים ושמונה אברים שבאדם ויצר טוב אינו דומה אלא למי שהוא חבוש בבית האסורין שנאמר מבית הסורים יצא למלוך (קהלת ד' י"ד) זה יצר טוב ח):

ויש אומרים זה יוסף הצדיק כשבאתה אותה רשעה היתה מענה אותו בדבריה אמרה לו אני אחבשך בבית האסורין. אמר לה ה' מתיר אסורים (תהלים קמ"ו ז'). אמרה לו אני אנקר את עיניך. אמר לה ה' פוקח עורים (שם ח'). אמרה לו אני אכפוף את קומתך. אמר לה ה' זוקף כפופים (שם שם). אמרה לו אני עושה אותך רשע. אמר לה ה' אוהב צדיקים (שם שם). אמרה לו אני עושה אותך ארמאי. אמר לה ה' שומר את גרים (שם ט'). עד שאמר איך אעשה הרעה הגדולה הזאת (בראשית ל"ט ט') ט): ואל י) תתמה על יוסף הצדיק שהרי רבי צדוק היה גדול הדור כשנשבה לרומי יא) נטלתו מטרוניתא אחת ושגרה לו שפחה אחת יפה. כיון שראה אותה נתן עיניו בכותל שלא יראנה והיה יושב ושונה כל הלילה. לשחרית הלכה והקבילה אצל גבירתה. אמרה לה שוה לי המות משתתנני לאיש הזה. שלחה וקראה לו ואמרה לו יב) מפני מה לא עשית עם אשה זאת כדרך שיעשו בני אדם. אמר לה ומה אעשה מכהונה גדולה אני ממשפחה גדולה אני אמרתי שמא אבא עליה והרביתי ממזרים בישראל. כיון ששמעה דבריו צותה עליו ופטרתו בכבוד גדול יג): ואל תתמה יד) על רבי צדוק שהרי רבי עקיבא גדול ממנו כשהלך לרומי אוכילו קורצא אצל הגמון אחד ושגר לו שתי נשים יפות רחוצים וסכום וקשטום ככלות חתנים. והיו מתנפלות עליו כל הלילה זאת אומרת חזור אצלי וזאת אומרת חזור אצלי טו) והיה יושב ביניהם ומרקק ולא פנה אליהן. [לשחרית] טז) הלכו להן והקבילו פני ההגמון ואמרו לו שוה לנו המות משתתננו לאיש הזה. שלח וקרא לו א"ל ומפני מה לא עשית עם הנשים הללו כדרך שבני אדם עושים לנשים. לא יפות המה יז) לא בנות אדם כמותך הן מי שברא אותך לא ברא אותן. אמר לו מה אעשה ריחן בא עלי מבשר נבלות וטרפות ושרצים יח): ואל תתמה על רבי עקיבא שהרי רבי אליעזר הגדול גדול ממנו שגדל את בת אחותו שלש עשרה שנה עמו במטה עד שבאו לה סימנין. אמר לה צאי והתנשאי לאיש. אמרה לו הלא אמתך אנכי לשפחה לרחוץ רגלי תלמידך. אמר לה בתי כבר זקנתי צאי והתנשאי לבחור שכמותך. אמרה לו לא כך אמרתי לפניך הלא אמתך לשפחה לרחוץ רגלי תלמידך. כיון ששמע את דבריה נטל ממנה רשות וקדשה ובא עליה יט):

רבי ראובן בן אצטרובלי אומר כ) היאך מתרחק אדם מיצר הרע שבמעיו לפי שטיפה ראשונה שאדם מטיל באשה הוא יצר הרע. ויצר הרע אינו שרוי אלא כפתחי הלב שנאמר לפתח חטאת רובץ (בראשית ד' ז'). אמר לו לאדם בשעה שהתינוק מוטל בעריסה כא) האיש מבקש להורגך הוא רוצה

עין רעה שלא תהא עינו של אדם רעה בממונו של חבירו לא בבניו ולא בבנותיו ולא בצאנו ולא בבקרו ולא בכל מה שיש בידו:

יצר הרע שבשעה שאדם נולד יצר הרע נדבק בו. משל אם יעלה אדם את הבהמה לראש הגג היא סוללת ב) אחריה (את)[אבל] ג) התינוק הוא רץ ליפול ממנו. סמוך למדורה הוא רץ ליפול בתוכה. סמוך לגחלים הוא פושט ידו לקומצן. מפני מה. מפני שיצר הרע נזרק בו. משל למה"ד למלך שהיו לו שדות הרבה והרבה והיה לו שדה אחת שלא היה לו שדה אחרת רעה כמותה. ואמר המלך לחכירה לארים והחכירה לארים ד) (גדה) [נרה] זבלה זרעה קצרה (כשחזרה ברה) ולא עשת אלא עשרה כורים ומה שעשה הכנים לתוך ביתו של מלך. א"ל המלך הבא את השאר. א"ל אדוני המלך אתה יודע [שדה שלך שלא היתה לך שדה אחרת רעה ממנה ומה שעשה כבר הכנסתי לתוך ביתך. כך הם ישראל עתידין לומר לפני הקב"ה רבונו של עולם אתה יודע] יצר הרע (שנזרקה) [שזורקת] בנו שנאמר כי יצר לב האדם רע מנעוריו (בראשית ח' כ"א). וכן הוא אומר כי הוא ידע יצרנו זכור כי עפר אנחנו (תהלים ק"ג י"ד) ח):

הערות לנו"א

ו) בספרים ישנים לדבר זימה והתומ"י מחק מלת עבירה וצ"ע. ז) מפני ליתא בכי"א ועתומ"י. *ז) בספרים מתענין ועי' מפרשים והגהתי ע"פ מדרש הגדול ע' לקמן. ח) ע' קהלת רבה פ"ד ומדרש תהלים ט' וקי"ט ובפסיקתא רבתי ל' ע"א וכנ' במ"ע שם. ט) ע' ב"ר פ"ז ופ"ט תנחומא פ' וישב ובילקוט תהלים קמ"ז ובכאן הסדר נאות יותר אבל סיום הדברים דאני עושה אותך רשע וכו' אני עושה אותך ארמאי קשה להולמו וע"ע בבעלי התוספות על התורה ובספר הישר. י) בספרים אל וכן לקמן והגהתי ע"פ כי"א וילקוט אבות כ"י יא) הוספתי מלה זאת ע"פ הכ"י וספרים ישנים. יב) בכי"א שלחה לו ואמרה. יג) ע' קדושין מ' ע"א בסיגנון אחר. יד) בכי"א וספרים א"ל אל תתמה והגהתי לפי התומ"י וילקוט אבות כ"י. טו) בכי"א זאת אומרת אצלי וזאת אומרת אצלי ועתומ"י. טז) הוספתי מלה זאת ע"פ התומ"י ובספרים ליתא. יז) בכי"א לנשים יפות המה ועתומ"י. יח) בכי"א מבשר נבילות וטריפות ומבשר חזיר. יט) כ"ה בכי"א ובתומ"י. ובספרים לקדשה ובא וכו'. ועי' ירושלמי יבמות פ"ג הי"ג. כ) בתומ"י מגיה האצטרובלי. כא) בתומ"י מביא עוד נוסחא אחרת אם

הערות לנו"ב

סיומא דדברי ר' יהושע הם בסגנון אחר. ב) אולי צ"ל סולדת. ג) ע' במגן אבות למשנה זאת וע"פ הגהתי. ד) בכי"ה להוכרה והחכירה לאריס. ה) ע' נו"א ובהערות אות ל' שם. ואולי התחלת מאמר זה נשמט מפה ויש

שיתלוש ממנו בשערו. תינוק מוטל בעריסה הניח ידו על גבי נחש או על גבי עקרב ועקצתו לא גרם לו אלא יצר הרע שבמעיו. הניח ידו על גבי גחלים ונכוה לא גרם לו אלא יצר הרע שבמעיו לפי שיצר הרע זורקו בבת כב) ראש. אבל בא וראה בגדי או בטלה כיון שהוא רואה את הבאר הוא חוזר לאחוריו לפי שאין יצר הרע בבהמה כג): רבי שמעון בן אלעזר אומר אמשול לך משל למה הדבר דומה יצר הרע דומה לברזל שהטילוהו בתוך האור כל זמן שהוא בתוך האור עושין ממנו כל כלים שירצו. אף כך יצר הרע אין לו תקנה אלא בדברי תורה בלבד שהן כד) כאש שנאמר אם רעב שונאך האכילהו לחם ואם צמא השקהו מים כי גחלים אתה חותה על ראשו וה' ישלם לך (משלי כ"ה כ"ב) אל תקרי ישלם לך אלא ישלימנו לך כה). רבי יהודה הנשיא אומר אמשול לך משל למה הדבר דומה יצר הרע דומה לשני בני אדם שנכנסו לפונדק אחד נתפש אחד מהם משום לסטות. אמרו לו מי עמך. יכול הוא שיאמר לא היה עמי חברי אלא אומר הואיל ואני נהרג יהרג חברי עמי כו) אף כך אמר יצר הרע הואיל ואני אובד לעוה"ב אני אאבד את כל הגוף כז): רבי שמעון בן יוחי אמר מהיכן כח) שאין ישראל רואים פני גיהנם לעולם מישלו משל למה הדבר דומה למלך בשר ודם שהיה לו שדה זבורית באו בני אדם והשכירוהו בעשרת כורין חטים בשנה. זבלוה עדרוה השקוה וכסחוה כט) ולא הכניסו ממנה אלא כור אחד חטים בשנה. אמר להם המלך מהו זה. אמרו לו אדוננו המלך אתה יודע בשדה שנתת לנו שמתחלה לא הכנסת ממנה כלום ועכשיו שזבלנוה וכיסחנוה והשקנוה מים לא הכנסנו ממנה אלא כור אחד חטים בלבד. כך עתידים ישראל לומר לפני הקב"ה רבונו של עולם אתה יודע ביצר הרע שהוא מסית בנו שנאמר כי הוא ידע יצרנו (תהלים ק"ג ט"ו) ל):

ושנאת הבריות כיצד מלמד שלא יכוין אדם לומר אהוב את החכמים ושנא את התלמידים. אהוב את התלמידים ושנא את עמי הארץ. אלא אהוב את כולם לא) ושנא את המינין ואת המשומדים ואת המסורות לב) וכן דוד אמר משנאיך ה' אשנא ובמתקוממך אתקוטט תכלית שנאה שנאתים לאויבים היו לי (תהלים קל"ט כ"א כ"ב). הלא הוא אומר ואהבת לרעך כמוך אני ה' (ויקרא י"ט י"ח) [מה טעם כי אני] בראתיו ואם עושה מעשה עמך אתה אוהבו ואם לאו אי אתה אוהבו. רבי שמעון בן אלעזר אומר בשבועה גדולה לג) נאמר דבר זה ואהבת לרעך כמוך. אני ה' בראתיו אם אתה אוהבו אני נאמן לשלם לך שכר טוב ואם לאו אני דיין לפרוע לד):

ושנאת הבריות שכל מי שהוא שונא את חבירו המקום עוקרו מן העולם ו). שכן מצינו באנשי סדום שלא עקרן המקום אלא בעבור ז) שהיו שונאים זה לזה שנאמר ואנשי סדום רעים וחטאים לה' מאד (בראשית י"ג י"ג). רעים זה לזה. וחטאים בגלוי עריות. מאד בשפיכות דמים. דבר אחר מאד במשכב זכר ח):

רבי שמעון אומר הוי זהיר בקריאת שמע וכשאתה עומד להתפלל אל תעש תפלתך קבע אלא תחנונים לפני המקום שנאמר כי חנון ורחום הוא (יואל ב' י"ג). ואל תהי רשע בפני עצמך ט):

הערות לנו"א

בעריסתך היה איש שמבקש להורגך. כב) בספרים ישנים ובבי"א זורקתו בית ראש ואנכי הצגתי הנ"א שבתומ"י והמהריט"ץ מגיה זורקו ב א ש. כג) פירש המהריט"ץ שהיצה"ר מפתה לתינוק בשעה שאיש מתקרב אליו שהוא רוצה להורגו וע"כ הוא תולש בשערו וכן שהיצה"ר גורם להתינוק שיכוה וע"ע מפרשים אחרים והגהות הגר"א ומאירי במשנה שם אבל באמת כל הדברים יגעים ואין להם תקנה אלא ע"י נו"ב ע"ש. ולהומר הענין אעתיק עוד מה שמצאתי כענין זה במדרש הגדול כ"י בפרשת בראשית ע"פ לפתח חטאת רובץ והכי איתא התם ר' ראובן בר' אסטרובולוס אומר האיך יתרחק אדם מיצה"ר שבמעיו לפי שטפה ראשונה שאדם משים באשה לא באת אלא מכחו של יצה"ר והיא מתגברת במעיה של אשה עד שיגיע זמנו לצאת. מיד יצא ויצה"ר ישרוי על מפתח לבו שנאמר לפתח חטאת רובץ. שלש עשרה שנה גדל יצה"ר על יצ"ט חילל שבת אינו נסקל. הרג נפשות אינו נהרג גילה ערוה אינו נחנק גבר יצרו והרגל כיון שבא יצ"ט חילל שבת אומר לו ריקה אתמול היית פטור אבל עכשיו אתה חייב סקילה התחיל מתלש בשערו ואוכל את בשרו ואינו מועיל כלום. וכן הרג נפש אומר לו ריקה חייב אתה הרג מיד הוא בוכה ומצעק ואומר או מיצרי או מיוצרי בוא וראה בזמן שאדם מתהמם עצמו לדבר עבירה כל איבריו נשמעין לו הלך לדבר מצוה כל אבריו מתעצלין לו לפי שיצר רע שבמעיו מלך על מאתים וארבעים ושמונה אבריו שלו ויצר טוב דומה למי שהוא חבוש בבית האסורים שנאמר כי מבית האסורים יצא למלוך ע"כ. וע"ע ברכות ס"א ע"א וע"ב וב"ר פ' כ"ב ויקרא רבה פי"ד כ"ה וע"ע נו"ב פט"ז. כד) בבי"א בד"ת שנאמר. כה) ע' סוכה נ"ב ע"א וע"ב ומדרש משלי לפסוק זה וע"ל פיהם הגהתי ישלימנו ובספרים ישלים. וע"ע ספרי עקב פי' מ"ח וקידושין ל' ע"ב. כו) בבי"א הואיל יהרג עמי חברי ועתומ"י. כז) ע' סוכה שם ובמדבר רבה פט"ו סט"ז ובנ"ש מענין אביד יצה"ר לע"ל. כח) הגהתי כן ע"פ הילקוט מכירי כ"י על תהלים קובץ קס"ז שמביא בתהלים שם פיסקא זאת מהאדר"נ ובספרים מכאן. כט) בבי"א וכרסוה ועתומ"י. ל) ע' ב"ר פל"ד ס"י ושמות רבה פמ"ו כ"ט ופנ"א ס"ז. וע"ע חגיגה כ"ד ע"א. לא) מן אלא עד כולם ליתא בבי"י ועתומ"י. לב) כן הוא בבי"א ובספרים ישנים. ובספרים שלנו איתא ושנא את האפיקורסים והמסיתים ואת וכו' וע' שבת קי"ו ע"א. לג) הגהתי כן עפ"י פי' אבות כ"י ומדרש הגדול כ"י פרשה קדושים ובבי"א ובספרים בשעה שגדולה ונוסחא אחרת בשבועה של גדולה. לד) ע' תו"כ פ' קדושים לפסוק זה וב"ר פכ"ד ובנ"ש באופן אחר וע"ע המאירי שם.

הערות לנו"ב

לתקן אר"ש מהיכן שאין ישראל רואין פני גיהנם משל וכו' וכבנו"א שם. ו) מן העולם ליתא בבי"ה. ז) בעבור ליתא בבי"ה. ח) ע' נו"א. לעיל פי"ב ובנ"ש בהערות אות מ"ה. ט) ע' אבות פ"ב משנה י"ג ונו"א פי"ז.

פרק יז

רבי יוסי אומר יהי ממון חברך חביב עליך כשלך. והתקן עצמך ללמוד תורה שאינה ירושה לך. [וכל מעשיך יהיו לשם שמים] א):

כיצד מלמד כשם שאדם רואה את ממונו כך יהא רואה את ממון חבירו וכשם שאדם רוצה שלא יצא שם רע על ממון שלו כך יהיה רוצה שלא יצא שם רע על ממון חבירו ב):

דבר אחר יהי ממון חברך חביב עליך כשלך כיצד בזמן שתלמיד חכם נכנס אצלך לומר שנה לי אם יש בידך לשנות שנה לו ואם לאו פטרהו מיד ואל תקח ממנו את ממונו ג) שנאמר אל תאמר לרעך לך ושוב ומחר אתן ויש אתך (משלי ג׳ כ״ח) ד):

התקן עצמך ללמוד תורה שאינה ירושה לך כיצד בשעה שראה משה רבינו [את בניו] ה) שאין בהן תורה שיעמדו בנשיאות אחריו נתעטף ועמד בתפלה. אמר לפניו רבונו של עולם הודיעני את מי יכנס את מי יצא בראש כל העם הזה שנאמר וידבר משה אל ה׳ לאמר יפקד ה׳ אלהי הרוחות לכל בשר איש על העדה אשר יצא לפניהם ואשר יבא לפניהם (במדבר כ״ז ט״ו ט״ז וי״ז). אמר לו הקב״ה למשה קח לך את יהושע (שם שם יח). [א״ל הקב״ה למשה] ו) לך ועמוד לו תורגמן וידרוש לפניך בראש גדולי ישראל. באותה שעה אמר לו משה ליהושע יהושע עם זה שאני מוסר לך. איני מוסר לך תיישים אלא גדיים. וכבשים איני מוסר לך אלא טלאים. שעדיין לא נתעסקו במצות ועדיין לא הגיעו לתיישים וכבשים שנאמר אם לא תדעי לך היפה בנשים צאי לך בעקבי הצאן ורעי את גדיותיך על משכנות הרועים (שיר השירים א׳ ח׳) ז):

פעם אחת היה רבי יוחנן בן זכאי מהלך בשוק ראה ריבה א׳ שמלקטת שעורים מתחת רגלי בהמתן של ערביים. אמר לה בתי מי את. שתקה. שוב אמר לה בתי מי את. שתקה. אמרה לו המתן לי ח). נתעטפה בשערה וישבה לפניו אמרה לו רבי בתו של נקדימון בן גוריון אני. אמר לה בתי וממון של [בית] אביך היכן הוא ט). אמרה לו רבי לאו כדין מתלא מתלין בירושלים מלח ממון חסר. ואמרי לה חסד. אמר לה של בית חמיך היכן הוא. אמרה לו רבי בא זה ואבד זה. באותה שעה אמר להן רבן יוחנן בן זכאי לתלמידיו כל ימי הייתי קורא מקרא הזה אם לא תדעי לך היפה בנישים צאי לך בעקבי הצאן ולא למדתי מה שכתוב בו י) עד שבאתי היום ולמדתי מה שכתב יא) שנתחייבו ישראל לאומה שפלה שבאומות ולא לאומה שפלה בלבד אלא לגללי בהמתן יב). שוב אמרה לו רבי זכור אתה כשחתמת על כתובתי. אמר לה הן. אמר לתלמידין העבודה אני חתמתי על כתובתה של ריבה זו והיו קורין בה אלף אלפים דנרי זהב בדינרי צורי. מימיהם של בית אביה של ריבה זו לא היו נכנסים מבתיהם לבית המקדש עד שפורסין לו כלי מילת יג):

רבי יוסי אומר יהי ממון חבירך חביב עליך כשלך. והתקן עצמך ללמוד תורה שאינה ירושה לך. וכל מעשיך יהיו לשם שמים י):

[יהי ממון חבירך חביב עליך כשלך] יא) הוי חס על ממון חבירך כשלך ועל ממון בניו ובנותיו ואם רוצה את שלא יטול אדם את שלך אף אתה אל תיטול את שלו:

והתקן עצמך ללמוד תורה שאינה ירושה לך שאילו היתה תורה ירושה לך היה אדם מורישה לבנו ולבן בנו ולבן אחותו עד סוף כל הדורות יב). שכן מצינו במשה בשעה שהיה סבור שבניו עומדים תחתיו מהו אומר ויאמר משה אל ה׳ לאמר יפקוד ה׳ אלהי הרוחות לכל בשר [וגו׳] אשר יצא לפניהם (במדבר כ״ז ט״ז וי״ז). בא וראה מה (המקרא) [המקום] משיבו קח לך את יהושע (שם י״ח) יג):

הערות לנו״א

פי״ז א) ע׳ אבות פרק ב׳ מ״ב וע״פ המשנה וע״פ נו״ב הוספתי כאן הבבא הג׳. ובספרים גם בבא ב׳ היתה חסירה וניתוספה אח״כ וע׳ לקמן. ב) מן והתקן עצמך דליעל עד חביב עליך כשלך לקמן ליתא בכי״א ובספרים ישנים והוגה ע״פ התימ״י אבל בשינוי קצת ע״ש והנה גם בפירוש על אבות כ״י הובאה פיסקא זאת והיא נוטה יותר לגירסת הספרים וע״פ הגהתי ג״כ מלת וכשם תחת וכמו. וע״ע מאירי למשנה זו שכתב ובברייתא פירש שלא יוציא שם רע על נכסי חבירו עד שיהא סיבה להרחיק הקופצים מהם שאלו אדם על פירות חבירו והם שוים ישבחם ללוקח וכו׳ וכן פירש שיהא חס על הצלת ממון חבירו כשלו וכו׳ ע״ש. ג) בכי״א כל ממונו. ובפי׳ אבות כ״י ליתנהו למלות ואל תקח ממנו את כל ממונו. ד) ע׳ מפרשים והגר״א גריס ובזמן שעני נכנס אצלך וכו׳. ובנו״ב ליתא לכל זה כאן וע׳ לעיל ריש פט״ו ובהערות שם אות ג׳. ה) את בניו ליתא בכי״א ובספרים והוגה אח״כ בספרים. ו) בכי״א ובספרים ישנים ליתא והוגה בספרים אח״כ וקיימתי גירסא זאת ע״פ נוסחא ב׳ אלא שהוספתי מלת את כמו שהוא שם. והוא עיקר התשובה וכל השאר הוא אגב גררא. ז) ע׳ ספרי במדבר פי׳ קל״ח וקל״ט ודברים פי׳ ש״ד וש״ה ושמות רבה פ״ב ובמדבר רבה פכ״א סט״ו ותנחומא פ׳ פנחס ושיר השירים רבה פ״א בפסוק זה. ח) בכי״א רבי המתין. ט) בכי״א של בית אבא ובספרים של אביך ובצירוף הכ״י והדוגמא בכתובות ס״ו ע״ב הגהתי של בית אביך. י) בספרים בו שנתחייבו ובכי״א וספרים ישנים ליתא. יא) כן הוא בכי״א ובספרים ישנים. ובספרים שלנו ואמרתי מה וכו׳. יב) בכי״א שפלה בין האומות. ומן ולא עד בהמתן ליתא ועתומ״י. יג) בכי״א לו מילת ועתומ״י וכעיקר הדברים ע׳ לעיל פ״ו וע״ע במקומות הנרמזים לעיל אות ז׳ וכתובות שם ובפירש״י שם. וע״ע במ״ע בספרי דברים שם

הערות לנו״ב

י) ע׳ אבות פ״ב מי״ב ושם במשנה וגם בנו״א דברי ר׳ יוסי הם קודם לדברי ר״ש. יא) הוספתי מסברא. יב) עד סוף כל הדורות ליתא בכי״ה. יג) בכי״ה עוד וכתיב וסמכת ידך עליו המקום צוהו שיסמוך ביד אחת והוא עשהו מלא וגדוש וסמך שתיהן שנאמר ויסמוך את ידיו עליו ועשאו כמדה המלאה והגדושה דכתיב ויהושע בן נון מלא רוח חכמה וגו׳ ע״כ. וע׳ נו״א ובהערות

מעשה בריבה אחת שנשבית היא ועשר שפחותיה ונטלה יווני אחד והיתה מתגדלת ובאת בתוך ביתו. יום אחד נתן לה כדה ואמר לה צאי והבא לי מים. עמדה אחת משפחותיה ונטלתו ממנה. אמר לה מה זו יד). אמרה לו חיי ראשך אדני אני הייתי מחמש מאות שפחות של אמה של ריבה זו. כיון ששמע את דבריה שגרה בת חורין טו) היא ועשר שפחותיה:

שוב מעשה בריבה אחת שנשבית ונטלה יווני אחד והיתה מתגדלת ובאת בתוך ביתו. בא לו בעל החלום טז) ואמר לו הוצא ריבה זו מתוך ביתך. אמרה לו אשתו אל תוציאנה. שוב בא לו בעל החלום אמר לו אם אין אתה מוציאה הריני הורגך. עמד והוציאה יז) והיה מהלך אחריה. אמר אלך ואראה מה יהא בסופה של ריבה זו. כשהיא הולכת בדרך צמאתה וירדה לשתות מים על המעיין. כיון שהניחה ידה על הכותל יצא עליה נחש ונשכה ומתה והיתה צפה על פני המים. ירד ונטלה והעלה וקברה ובא ואמר לאשתו עם זה שאת רואה לא כעס עליהם אלא אביהם שבשמים יח):

וכל מעשיך יהיו לשם שמים לשם תורה שנאמר בכל דרכיך דעהו והוא יישר אורחותיך (משלי ג׳ ו׳) יט):

רבי שמעון אומר הוי זהיר בקריאת שמע ובתפלה וכשאתה מתפלל אל תעשה תפלתך שיחה כ) אלא תחנונים לפני הקדוש ברוך הוא. שנאמר כי אל רחום וחנון הוא ארך אפים ורב חסד וניחם על הרעה כא). [ואל תהי רשע בפני עצמך] כב):

רבי אליעזר אומר הוי שקוד ללמוד תורה ודע מה שתשוב לאפיקורס כג) ודבר אחד בתורה אל תשתכח ממך כד) דע לפני מי אתה עמל ומי הוא בעל בריתך כה):

פרק יח

וכנגדן א) היה רבי יהודה הנשיא מונה שבחן של חכמים של רבי טרפון של רבי עקיבא ושל רבי אלעזר בן עזריה ושל רבי יוחנן בן נורי ב) ושל רבי יוסי הגלילי. לרבי טרפון קרא לו גל אבנים. ויש אומרים גל של אגוזים

וכל מעשיך יהיו לשם שמים כהלל. כשהיה הלל יוצא למקום היו אומרים לו. להיכן אתה הולך. לעשות מצוה אני הולך. מה מצוה הלל. לבית הכסא אני הולך. וכי מצוה היא זו. אמר להן הן. בשביל שלא יתקלקל הגוף יד). איכן אתה הולך הלל. לעשות מצוה אני הולך. מה מצוה הלל. לבית המרחץ אני הולך. וכי מצוה היא זו. אמר להן הן. בשביל לנקות את הגוף. תדע לך שהוא כן מה אם אוקיינות טו) העומדות בפלטיות של מלכים הממונה עליהם להיות שפן וממרקן המלכות מעלה לו סלירא טז) בכל שנה ושנה ולא עוד אלא שהוא מתגדל עם גדולי המלכות. אנו שנבראנו בצלם ודמות שנאמר כי בצלם אלהים עשה את האדם (בראשית ט׳ ו׳) על אחת כמה וכמה. שמאי לא היה אומר כך אלא יעשה חובותינו עם הגוף הזה יז):

רבי אליעזר אומר הוי שקוד ללמוד תורה ומה שתשוב לאפיקורס על דברי תורה שלא יפתירו יח). ודע מלפני מי אתה עמל ומי בעל בריתך שנאמר בכל דרכיך דעהו (משלי ג׳ ו׳) יט):

פרק לא

רבן יוחנן בן זכאי קבל מהלל ומשמאי הוא היה אומר אם עשית תורתך הרבה אל תחזיק טובה לעצמך כי לכך נוצרת. שלא נוצרו הבריות על דברי הבטלה אלא על דברי תורה שנאמר כי היא חייך ואורך ימיך (דברים ל׳ כ׳) [חייך בעולם הזה ואורך ימיך] לעולם הבא א):

הוא היה אומר אל תסתיר במותיהם ב) שלא תבנם בידך. אל תסתיר [של לבנים שלא יאמרו לך בא ועשם של אבנים] ג).

הערות לנו״א

אות ל׳. יד) בהרתי בהג״א שבתומ״י. ובכי״א וספרים מהו. טו) לבת חורין בכי״א ועתומ״י. טז) בכי״א ובא לו בחלום ועתומ״י. יז) עמה והוציאה בכי״א ועתומ״י. יח) ע׳ איכה רבתי וילקוט האזינו ר׳ תתמ״ו מעשים כעין אלו. ובמדרש הגדול כ״י בהאזינו מביא למעשה זאת בשינויים קלים. יט) בכי״א המלות לשם שמים ליתא ועתומ״י. וע׳ נו״ב סוף פ״ל וצ״ע. כ) בתומ״י נ״א קבע. כא) ביואל ב׳ י״ג לשון המקרא כי חנון ורחום הוא וגו׳ וביונה ד׳ ב׳ כי אתה אל חנון ורחום וגו׳. כב) בספרים ליתא וע׳ אבות פ״ב מי״ג וע״פ הגיה הגר״א. וכן הוא ג״כ בנו״ב. כג) בכי״א את אפיקורס. כד) בכי״א שלא תשתכח ועתומ״י. כה) בכי״א מי בעל וכו׳ ועתומ״י. והנה נוספו עוד כאן ע״פ התומ״י המלות ונאמן בעל בריתך שישלם לך שכר פעולתך ובכי״א וספרים ישנים ליתא. וע׳ אבות פ״ב מי״ד וע״ע בספר מלאכת שלמה שם (הנדפס ביחד עם פירוש המאירי ע״י ר״ז כ״ץ) דמחק לדברים אלו במשנה שם וכן לא גריס להו במשנה דפוס קאמברידגע ואחרי שגם בנו״ב ליתניהו לא הצגתים כאן. והושישני מאד שכל דברים אלו נשתרבבו לכאן מדברי רבי טרפון לקמן שם במשנה. פי״ח א) כן הוא בכי״א ובספרים ולנגדן ב) בן נורי ליתא בכי״א

הערות לנו״ב

שם אות זו ובפרט בבמדבר רבה ותנחומא אשר נרמז שם עליהם. יד) בכי״ה ועוד אמרו לו איכן. טו) בכ״ה אביניות והיא מלה יונית ופתרונה צורה ודמות. טז) בכי״ה סל של ריוח וע׳ פרק י״ז ובהערות שם אות י״ב. יז) בכי״ה לא היה אומר כן שמאי אלא נעשה חובותינו וכו׳. ובעיקר הדברים ע׳ ויקרא רבה פל״ד ס״ג וע״ע פסיקתא רבתי קט״ו ע״ב וע״ע במגן אבות למשנה זו. יח) פירוש מלה זאת לא איתבררה לי כל צרכה. יט) ע׳ אבות פ״ב מי״ד.

פל״א א) ע׳ קידושין ובתרגום יונתן בפסוק זה והוספתי מסברא. וע״ע לעיל סוף פכ״ח. ב) אל תסתיר במותיהם של גוים. ג) כן הוא בכי״ה ובכ״י רומי שלל בדינין ויאמרו לך בא ועשה של אבנים.

כיון שנוטל אדם אחד מהן ג) כלן מתקשקשין ובאין זה על זה. כך היה רבי טרפון דומה בשעה שתלמיד חכם נכנס אצלו ואמר לו שנה לי. מביא לו מקרא ומשנה מדרש הלכות והגדות. כיון שיצא מלפניו היה יוצא ד) מלא ברכה וטוב. לרבי עקיבא קרא לו אוצר בלום. למה רבי עקיבא דומה לפועל שנטל קופתו ויצא להוץ מצא חטים מניח בה מצא שעורים מניח בה כוסמין מניח בה עדשים מניח בה כיון שנכנס לביתו מברר חטים בפני עצמן שעורים בפני עצמן פולין בפני עצמן עדשים בפני עצמן. כך עשה ר' עקיבא ועשה כל התורה טבעות טבעות ה). לרבי אלעזר בן עזריה קרא לו קופה של רוכלים. ולמה היה רבי אלעזר דומה לרוכל שנטל קופתו ונכנס למדינה ובאו בני המדינה ואמרו לו שמן טוב יש עמך. פולייטין יש עמך ו). אפרסמון יש עמך ומוצאין הכל עמו ז). כך היה רבי אלעזר בן עזריה בזמן שתלמידי חכמים נכנסו אצלו. שאלו במקרא אומר לו במשנה אומר לו במדרש אומר לו בהלכות אומר לו באגדות אומר לו. כיון שיצא מלפניו הוא מלא טוב וברכה ח):

לעת זקנותו של רבי יהושע נכנסו תלמידיו לבקרו אמר להם בני מה חידוש [היה] ט) לכם בבית המדרש. אמרו תלמידיך אנו וממימיך אנו שותים. אמר להם ח"ו שאין דור יתום של חכמים. שבת של מי היתה. אמרו לו י) שבת של רבי אלעזר בן עזריה היתה. אמר להם ובמה יא) היתה ההגדה היום. אמרו בפרשת יב) הקהל את העם האנשים והנשים והטף (דברים ל"א י"ב) אמר להם ומה דרש בה. אמרו לו כך דרש בה אנשים באים ללמוד ונשים לשמוע טף למה הם באים כדי לתת שכר טוב למביאיהם יג). אמר להם מרגליות טובה היתה בידכם

אם היתה נטיעה בתוך ידך ויאמרו לך הרי לך המשיח. בוא ונטע ד) את הנטיעה [ואח"כ צא והקבילו] ה). אם יאמרו לך הילדים נלך ונבנה בית המקדש אל תשמע להם ואם יאמרו לך הזקנים בוא ונסתור בית המקדש ו) שמע להם. מפני שבנין ילדים סתירה וסתירת זקנים בנין. ראיה לדבר רחבעם בן שלמה ז):

הוא היה אומר כופו את הילדים ח) מגאון ופרשום מבעלי בתים מפני שבעלי בתים מרחיקים [את האדם] מדברי תורה ט):

הוא היה אומר פלוני אומן ואין כלי אומנותו בידו. פלוני כלי אומנותו בידו ואינו אומן. פלוני אומן וכלי אומנותו בידו. אמרו לו רבי מה הדבר הזה. אמר להם פלוני חכם ואין בידו מעשים הרי זה אומן ואין כלי אומנותו בידו. פלוני יש בידו מעשים טובים ואינו חכם הרי זה כלי אומנותו בידו ואינו אומן. פלוני חכם ויש בידו מעשים טובים הרי זה אומן וכלי אומנותו בידו י):

הוא היה אומר כופו את הילדים שמהם חכמים יוצאים שתהא שמאל דוחה וימין מקרבם יא):

הוא היה אומר (מניך) [בעון] ג' דברים בעלי בתים נמסרים למלכות על שהם מלוים בריבית (וכובשים) [ועל שכובשים] שטרים פרועים (ופוסקים) [ועל שפוסקים] צדקה ברבים ואינן נותנין [ועל שפורקין עול מעליהם ונותנין העול והמס על העניים והאביונים האומללים] יב)

ועליהם הוא אומר ארור אשר לא יקים את דברי התורה הזאת (דברים כ"ז כ"ו) אלו בעלי בתים יג):

רבי יהודה אומר על שלשה דברים העולם עומד על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים יד):

רבי הלל אומר אל תפרוש מן הצבור אל תאמין בעצמך עד יום מותך ואל תאמר לכשאפנה אשנה שמא לא תפנה. אל תאמר דבר שאפשר לשמוע שסופו להשמע. ואל תאמר אחר אדם דבר עד שתגיע למקומו:

הוא היה אומר מרבה נשים מרבה כשפים. מרבה שפחות מרבה זמה. מרבה עבדים מרבה גזל. מרבה כשפים מרבה (רבית) [רעות] טו). מרבה נכסים מרבה יגיעה. מרבה בשר מרבה רמה. מרבה תורה מרבה חיים. קנה שם טוב קנה לעצמו. קנה לו דברי תורה קנה לו חיי העולם הבא טז):

הערות לנו"א

ועתומ"י. ג) בכי"א כיון שנטל אחד וכו' ועתומ"י. ד) היה יוצא ליתא בכי"א ועתומ"י. ה) בילקוט אבות כ"י איתא מטביעות מטביעות. ו) פולייטון יש עמך ליתא בכי"א ועתומ"י. ז) ונראה שנוסחאות שונות נתערבו כאן. ומוצאים הכל עמו ליתא בכי"א ועתומ"י. ח) בכי"א ליתא וע"ע לקמן אות כ'. ט) הוספתי ע"פ כי"א ובספרים ליתא. י) בכי"א שאין דור יתום שבת של מי שבת של וכו' ועתומ"י. יא) בכי"א והאיך היתה. יב) בכי"א והאיך היתה וכו' אמרו הקהל ועתומ"י. יג) כדי לקבל

הערות לנו"ב

ד) בכי"ה בא במהרה נטע את וכו'. ה) כ"ה בכי"ר ובכי"ה ואחר יצא והקבילום. ו) בוא ונסתרנו בכי"ה. ז) בכי"ה ראיה לדבר מרחבעם בן שלמה שנאמר ויבא רחבעם וכל קהל עדת ישראל וידברו אל רחבעם וגו' אביך הקשה את עלינו וגו' ויועץ המלך רחבעם את הזקנים וגו' ויעזב את עצת הזקנים וגו' ויועץ את הילדים וגו' קטני עבה ממתני אבי וגו' וישיבו העם את המלך דבר מה לנו חלק בבן דוד ולא נחלה בבן ישי (מלכים א' י"ב). ועי' מגילה ל"א ע"א בענין זה. ח) בכי"ה התלמידים. ט) כוונת השם בעלי בתים כאן נעלמה ממני ועי' תנא דבי אליהו רבה פי"ח. י) ע' נו"א פכ"ב ובהערות ישם אות ב'. יא) ואולי צ"ל ותהא שמאל וכו'. קצת מזה בסוטה מ"ד ע"א. יב) כן הוא בכי"ה ובכי"ר ופורקין מעליהם ונותנין משאות על העני. ועי' סוכה כ"ט ע"א וע"ב ותוספתא ישם פ"ב ומסכת דרך ארץ רבה פ"ב. יג) בכי"ה ועל עושי הרעה הזו הכתוב אומר ארור אשר לא יקים את דברי התורה הזאת ועל בעלי בתים שמרחיקין את האדם מדברי תורה. ועי' ירושלמי סוטה פ"ז ה"ד ויקרא רבה פכ"ה ס"א דרשות על כתוב זה ע"ש. יד) ע' אבות פ"א מ"ב ולעיל סוף פ"ד וצ"ע. טו) הגהתי כן מסברא. טז) ע' אבות פ"ב מ"ד ומ"ז ובקדמוני המפרשים שם וע"ע נו"א פכ"ח.

ובקשתם לאבדה ממני אלמלא לא באתם אלא לשמוע דבר זה די. אמרו לו ועוד דרש כה דברי חכמים כדרבונות וכמסמרות נטועים בעלי אסופות (קהלת י"ב י"א) מה הדרבן זה מכוון את הפרה לתלמיה כך דברי תורה מכוונין את האדם לדרכי חיים. אי מה דרבן זה מיטלטל אף דברי תורה מיטלטלין. ת"ל וכמסמרות נטועים מה נטועים אינן מתעקרין אף דברי תורה אינן מתעקרין. בעלי אסופות אלו תלמידי חכמים שנכנסין ויושבין אסופות אסופות אלו אוסרין ואלו מתירין אלו מטמאין ואלו מטהרין אלו פוסלין ואלו מכשירין יד). שמא (שם שם) יאמר לך אדם אשב ולא אשנה ת"ל נתנו מרועה אחד. אל אחד בראם ופרנס אחד נתנם רבון כל המעשים אמרם. אף אתה עשה אזנך כאפרכסת והכנים בהם דברי אוסרין ודברי מתירים דברי המטמאים ודברי מטהרין טו) דברי פוסלין ודברי מכשירין טז):

ולרבן יוחנן בן נורי קרא לו קופה של הלכות. ולרבי יוסי הגלילי מלקט יפה בלא גסות הרוח שאחז בה מדת חכמים מהר סיני והיה משנן בה כל חכמי ישראל:

איסי בן יהודה היה קורא לחכמים שמות. לר"מ חכם וסופר יז). לרבי יהודה חכם לכשירצה יח). לרבי אליעזר בן

נמשלו דברי תורה לכלי מלתין. מה מלתין לא במהרה את קונהו אבל במהרה את קורעו. כך הם דברי תורה קשים הם לקנות ונוחים הם לאבד. דברי שטות דומים הם לכלי שק. מה כלי שק במהרה את קונהו אבל לא במהרה את קורעו. כך הם דברי שטות נוחים לקנות וקשה לאבד:

נמשלו דברי תורה לכלי זהב (מה כלי זהב) כל זמן שהוא ממרקן הם מצחצחין יז) ומאירין פניו של אדם. כך הם דברי תורה שכל זמן שאת שונה כהן ומשלש בהן מצחצחין ומאירין פניו של אדם שנאמר מצות ה' ברה מאירת עינים (תהלים י"ט ט'). ישב לו מהן נוחין לאבדן ככלי זכוכית שנאמר לא יערכנה זהב וזכוכית (איוב כ"ח י"ז) יח):

חבר בפני עם הארץ ככלי זהב. השיח עמו יט) ככלי זכוכית. אכל ושתה [עמו] ככלי חרס. כל הכלים עוברים בשוק ואין בני אדם [יודעין מה בתוכן. עבר כלי זכוכית בני אדם יודעין מה בתוכן. כך כל בני אדם עוברין בשוק ואין בני אדם] משיחין בהן. עבר תלמוד חכם משיחין [בו] כ):

בג' דברים אדם ניכר לבריות אם כשר הוא ואם [לאו] מהליכתו ומעטיפתו ומשאלת שלומו. ויש אומרים אף בדבורו כא):

ג' דברים מאהבין את האדם לבריות. יד פשוטה ושולחן ערוך וקלות ראש:

בג' דברים בודקין את האדם. במשא ומתן וברוב יין וברוב שיחה כב):

רבי נחוניא סגן הכהנים אומר הוי מתפלל בשלומה של מלכות שהיא שולטת בני כל הימים שאלמלא מוראה איש את רעהו חיים בלענו כג):

פרק לב

רבי נחוניה בן הקנה אומר כל המקבל עליו עול תורה מעבירין עליו עול מלכות ועול דרך ארץ. וכל הפורק ממנו עול תורה נותנין עליו עול מלכות ועול דרך ארץ א):

הוא היה אומר הנותן לבו לדברי תורה מעבירין ממנו דברי שטות. והנותן לבו לדברי שטות מעבירין ממנו דברי תורה ב):

רבי יוסי אומר כל המכבד את התורה גופו מכובד על הבריות. וכל המבזה את התורה גופו מבוזה לבריות ג):

רבי ישמעאל אומר הלומד על מנת ללמד אין מספיקין בידו ללמוד וללמד. והלומד על מנת לעשות מספיקין בידו ללמוד וללמד לשמור ולעשות ד):

רבי יהודה אומר הוי זהיר בתלמוד ששגגת תלמוד עולה זדון ה):

רבי ישמעאל בנו של רבי חנינא בן ברוקה [אומר] משלך יתנו לך ובשמך יקראוך ובמקומך יושיבוך. ואין שכחה לפני המקום ואין אדם נוגע במוכן לך ו)

הערות לנו"א

בהם שכר וכו'. ועתומ"י. יד) שמא יאמר לך אדם ליתא בכי"א ועתומ"י. טו) בכי"א דברי המטהרין ודברי המטמאין. טז) דברי פוסלין ודברי מכשירין ליתא בכי"א ועתומ"י. ובעיקר הדברים ע' תוספתא סוטה פ"ז וחגיגה ג' ע"ב ומכילתא בא ובמסכת סופרים פי"ז ה"א ופי"ב ה"ו וע"ע בפסיקתא רבתי ח' ע"א וע"ב ובמ"ע שם. וכל פיסקא זאת נראה שהיא רק הוספה כאן. יז) בכי"א סופר. יח) לכשירצה ליתא בכי"א ועתומ"י.

הערות לנו"ב

יז) בכי"ה כ"ז שאתה משפשפן וממרקן היו מצחצחן. יח) בכי"ה עוד שהוא נוח לשבור וכמו כך יש תקוה לכלי זהב אם ישברו כך יש תקוה לתלמיד ששכח תלמידו כך הוא נוח לתקן ע"כ. יט) בכי"ה עמו שיחה בטלה. כ) ע' נו"א פכ"ד ובהערות שם אות י"ד ואולי יש להגיה בתחלת פיסקא זו דנמשלו הה"א וע"ע נו"א פכ"ח וע"ע סנהדרין נ"ב ע"ב. כא) ע' דרך ארץ זוטא פ"ה (ונראה שאיזה קיטעא יש שם) ופ"ז. וברכות מ"ג ע"ב וקידושין ע"א גבי עובדא דר"י בר יחזקאל וב"ב נ"ז ע"ב. כב) ע' ד"א זוטא שם ועירובין ס"ה ע"ב. כג) ע' אבות פ"ג מ"ב ובמגן אבות שם. פל"ב א) ע' אבות פ"ג מ"ד וע"ע נו"א פ"כ ובהערות שם אות ז'. ב) ע' אבות פ"ד מ"י וע"ע נו"א פכ"ח ובהערות שם אות ז'. ג) ע' אבות שם משנה ו' וע"ע נו"א פכ"ז. ד) ע' אבות שם מ"ה ובנו"א ובהערות שם אות ז'. ה) ע' אבות שם מי"ג ובמדרש שמואל שם בענין חילופי הנוסחאות וע"ע ב"מ ל"ג ע"ב. ו) ע' יומא ל"ח ע"א ותוספתא שם פ"ב ושיר השירים רבה פ"ג ס"ה ושם הוא בשם עזאי ובירושלמי ספ"ג דיומא תני לה בשם בן זומא אבל ע"ע בדקדוקי

יעקב קב ונקי. לרבי יוסי נמוקו עמו. לרבי יוחנן בן נורי קופה של הלכות. לרבי יוסי הגלילי מלקט יפה בלא גסות הרוח. לרבי שמעון בן גמליאל חנות מלא ארגוון טב. לרבי שמעון שונה הרבה ומשכח קימעא. ואחר כך מצאו רבי שמעון לאיסי בן יהודה א"ל מפני מה אתה מפטפט דברי בפני תלמידי חכמים. א"ל וכי אמרתי עליך אלא שאתה שונה הרבה יט) משכח קימעא ומה שאתה משכח סובין של משנתך כ) :

פרק יט

עקביא מהללאל אומר כל הנותן ארבעה דברים אל לבו שוב אינו חוטא מאין הוא בא ולאן הוא הולך ומה עתיד להיות ומי הוא דיינו :

מאין הוא ממקום חושך. ולאן הולך למקום חושך ואפילה. ומה עתיד להיות עפר רימה ותולעה. ומי הוא דיינו מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא א). רבי שמעון אומר בא ב) ממקום חשך וחוזר למקום חשך ג). בא מטיפה סרוחה ממקום שאין

רבי יוחנן בן ברוקה אומר המחלל שם שמים בגלוי נפרעין ממנו בסתר והשם מתחלל ואין נפרעים ממנו אלא בגלוי ז) :

רבי (יוחנן) [חנינא] בן דוסא אומר כל שקדמה יראת חטאו [לחכמתו סופו להתקיים. חכמתו ליראת חטאו] אינסופו להתקיים. מעשיו לחכמתו סופו להתקיים. [חכמתו למעשיו אין סופו להתקיים]. משל למה הדבר דומה לאחד שבא אצל החנוני. א"ל תן לי רביעית יין. א"ל הבא כלי ופתח לו את תיקו ח). א"ל תן לי שמן. א"ל הבא כלי ופתח לו את המפושלות ט). א"ל בן מאירה כלי אין בידך ואתה מבקש ליטול יין ושמן. כך הקב"ה אומר לרשעים י) מעשים טובים אין בידכם ואתם מבקשים ללמוד תורה שנאמר ולרשע אמר אלהים מה לך לספר חקי (תהלים נ' ט"ז). חוקי אין את משמר היאך את מספר בהם ואתה שנאת מוסר (שם שם) יא) :

עקביא בן מהללאל אומר יסתכל אדם בד' דברים ואינו בא לידי עבירה דע מאין באת ולאיכן אתה הולך ומי עתיד להיעשות עפר רמה ותולעה ומי הוא דיין לכל המעשים ב"ה הוא יב) : רבי שמעון בן אלעזר אומר מאין הוא בא ממקום אש וחוזר למקום איש. ומאין הוא בא ממקום לחוין וחוזר למים (חוץ) [לחוין] יג). ומאין הוא בא ממקום שאין בריה יכולה לראות וחוזר למקום שאין בריה יכולה לראות. מאין הוא בא יד) ממקום טומאה וחוזר ומטמא את אחרים :

הערות לנו"א

יט) הרבה ליתא בכי"א ועתומ"י. כ) ע' גטין ס"ג ע"א וברש"י שם ד"ה גל וד"ה אוצר בלום וד"ה קופה ובתוס' שם ד"ה אוצר בלום שהביאו שם משנתנו כאן בקצת שינוים ואחרי שהנוסחא פה היא מגומגמת קצת הנני מעתיק פה דברי המדרש הגדול כ"י בפרשת יתרו בענין זה והם מורכבים מהש"ס ומהאדר"נ פה וז"ל איסי בן יהודה קרא לחכמים שמות לר"מ קרא עומקי חכם וסופר. לר"א בן יעקב קב ונקי. לר' יוסי נימוקו עמו לר' טרפון גל של אבנים וי"א גל של אגוזים שכל זמן שניטל אחד מהן יהיו מתקשקשין ובאין זו על גב זו כך ר' טרפון דומה בזמן שתלמיד חכם נכנס אצלו הוא מביא לו מקרא משנה הלכות ואגדות. לר' עקיבא אוצר בלום. למה ר' עקיבא דומה לפועל שנטל קופתו ופשלה לאחוריו. יצא לשדה מצא חטין ומניח בה מצא שעורים והניח בה כוסמין והניח בה פולין ומניח בה עדשים ומניח בה נכנס למדינה מוכר חטים ומניח שעורים מוכר שעורים ומניח כוסמין כוסמין ומניח פולין פולין ומניח עדשים כך ר' עקיבא דומה עשה כל התורה מטבעות מטבעות לר' אלעזר בן עזריה קופה של רוכלים למה הוא דומה לרוכל שנטל קופתו והפשילה אחריו אמרו לו שמן טוב עליך אמר להן הין אופרסמון יש עליך אמר להן הין פלייטון יש עליך אמר להן הין אף כך ר' אלעזר בן עזריה דומה בשעה שתלמידי הכמים נכנס אצלו שאלו מקרא אמר לו שאלו משנה אמר לו שאלו במדרש א"ל בהלכה א"ל בהגדה א"ל נמצא אדם יוצא ממנו מלא טוב וברכה. לר"י בן נורי קופה של הלכות לר"י הגלילי מלקט יפה בלא גסות הרוח שאחזה בו מדת הכמה. מהר סיני ומשנן בה לכל הכמי ישראל לרבן שמעון בן גמליאל חנות מוכרת ארגמן טוב לר' ישמעאל חנות מיוזנת לר"ש בן יוחאי טוחן הרבה ומוציא קימאה ומה שמוציא אינו מוציא אלא סובין וכך אמר ר"ש בן יוחאי לתלמידיו בני שנו מדותי שמדותי תרומות מתרומת מדותיו של ר"ע בסוף מצאו ר"ש יוחאי לאיסי בן יהודה אמר לו מפני מה אתה מפטם דברי תורה בפני הכמים אמר לו ומה אמרתי עליך אלא שונה הרבה ומשכה קימאה ומה שאתה משכיה סובין הן למשנתך ע"כ. ובפירושן של דברים אלו המתארים תכונת חכמי ישראל ודרך למודם הנה כבר האריכו החכמים האחרונים בהם. ויעוין בדבריהם.

פי"ט א) מן מאין הוא בא עד ומי הוא דיינו ליתא בכי"א ועתומ"י ובעיקר הדברים ע' אבות פ"ג מ"א ושם איתא ג' דברים ובביגנין אחר וע"ע מסכת דרך ארץ רבה פ"ג ששנוים דברים אלו בשם בן עזאי וכן נקראת המסכת הזאת פרק בשם פרקי בן עזאי על שם זה וע' בדברי אדמו"ר הרב הגאון כמוהר"ר אייזיק הירש ווייס בצד ר"נ בח"ב מספרו דור דור ודורשיו (בהערה א' שם). ובמסכת דרך ארץ כי"ע מצאתי שפיסקא זאת מתחלת רבי נתן אומר וע"ע בירושלמי סוטה פ"ב ה"ג ובויקרא רבה פ' י"ח ובנ"ש. וע"ע נו"ב פל"ב. ב) בכי"א אם בא וכו' ועתומ"י. ג) וחוזר למקום חושך ליתא בכי"א ועתומ"י שכתב נ"ב

הערות לנו"ב

סופרים דיומא שם אות ש' ואות ג' ולפ"ז יש מקום לנוסחתינו פה וצ"ע. ז) ע' אבות פ"ד מ"ה והנוסחא כאן היא בל"ס קטועה ומשובשת ואולי יש להגיה אותה ע"פ המשנה שם וע"ע מפרשים וצ"ע. ח) בכי"ה ופתח את היקו. ט) בכי"ה מפושלו וע' ערוך ערך פשל ואולי הוא ענינו כנפי בגדו ובמגן אבות פ"ג מ"ט שהביא שם משל זה בשם האדר"נ איתא משפלת וביאר שם שהוא כלי העשוי מסיב הדקל שאינו מחזיק שמן וע"ש עוד. י) בכי"ה איתא עוד ותשא בריתי עלי פיך. יא) בכי"ה חוקי אי אתה משמר והאיך אתה מספר וכו'. וע' שבת ל"א ע"א הדרישות על פסוק כי יראת ה' היא אוצרו. יב) ע' אבות פ"ג מ"א ובמפרשים שם ונו"א פי"ט וע"ע בספר מלאכת שלמה שכתב בשם ס"א ארבעה דברים. יג) ע' בנו"א שם ואולי יש להגיה ליחה. יד) בכי"ה

העין יכולה לראות ד). ומה עתיד להיות עפר רימה ותולעה שנאמר אף כי אנוש רימה ובן אדם תולעה (איוב כ"ה ו'). רבי אליעזר בן יעקב אומר רימה בחייו ובן אדם תולעה במותו. איזה רימה בחייו זה כינים. ובן אדם תולעה במותו זה שמרחיש במותו ה). רבי שמעון בן אלעזר אומר אמשול לך משל למה הדבר דומה למלך שבנה פלטרין גדולים ויישב בכולם ו) וביב של בורסקי עוברת בתוכה ונופל ז) על פתחה. כל עובר ושב אומר כמה נאה ומשובח פלטרין זו אלמלא ביב של בורסקי לא היתה עוברת בתוכה ח). אף כך אדם דומה. ומה אם עכשיו שמוציאים ממעיו ט) מעין סרוח כך מתגאה על הבריות אם היה מוציא מעין של שמן טוב אפרסמון ופלייטון על אחת כמה וכמה שיתגאה על הבריות י):

כשחלה רבי אליעזר נכנסו תלמידיו לבקרו וישבו לפניו אמרו לו רבינו למדנו דבר אחד (ממה שלמדתנו) יא). אמר להם אלמד אתכם צאו והזהרו איש בכבוד חבירו ובשעה שאתם מתפללים דעו לפני מי אתם עומדים להתפלל שמתוך דבר זה תזכו לחיי העולם הבא יב):

אמר רבי אלעזר בן עזריה חמישה דברים למדנו מרבי אליעזר ושמחנו בהן יותר ממה ששמחנו בהן בחייו יג) אלו הן. [כסת] עגולה והכידור והאימום והקמיע והתפלה שנקרעו שאמרת לנו מה הן, אמר להם טמאים הם והזהרו בהן והטבילו אותן כמה שהן שהן הלכות קבועות שנאמרו לו למשה בסיני יד):

פרק כ

רבי חנניה סגן הכהנים אומר כל הנותן דברי תורה על לבו מבטלין ממנו הרהורין הרבה. הרהורי רעב א). הרהורי שטות. הרהורי זנות. הרהורי יצר הרע והרהורי אשה רעה ב). הרהורי דברים בטלים. הרהורי עול בשר ודם. שכן כתוב בספר תהלים על ידי דוד מלך ישראל פקודי ה' ישרים

הוא היה אומר עשה עד שאתה מצוי ומצוי לך ומצוי לאשר תתן טו):

רבן גמליאל אומר עשה לך רב לחכמה והסתלק מן הספק ואל תרבה לעשר אומדות טז):

שמעון בנו אומר כל ימי גדלתי בין החכמים ולא מצאתי לגוף גדול יותר מן השתיקה. ולא מדרש הוא העיקר אלא הכל ישם לפי המעשה יז):

רבן גמליאל אומר על ג' דברים העולם עומד על הדין ועל האמת ועל השלום שנאמר אמת ומשפט שלום שפטו בשעריכם (זכריה ח' ט"ז) יח):

רבי אומר איזו היא דרך ישרה שיבור לו האדם. כל שהיא תפארת לעושיה ותפארת היא לו מן האדם. והוי זהיר במצוה קלה כמצוה חמורה שאין אתה יודע מתן שכרן של מצות. ובורח מעבירה קלה כבחמורה שאין אתה יודע מהו עונשין של עבירות. והוי מחשב הפסד מצוה כנגד שכרה ושכר עבירה כנגד הפסדה:

הסתכל בג' דברים ואין אתה בא לידי עבירה. דע מה למעלה ממך עין רואה ואוזן שומעת וכל מעשיך בספר נכתבים יט):

רבן גמליאל אומר יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ שיגיעת שניהם משכחת עון, וכל תלמוד שאין עמו מלאכה סוף הבטלה לעורר עון כ):

הוא היה אומר העושים שורה עם הצבור אין עמלים עמהם באמת שברית אבותם עוזרתם ותפלתם עומדת להם ואתם מעלה אני עליכם שכר כאילו עשיתם בעולם הזה ובעולם הבא כא):

רבן גמליאל אומר כל תלמיד פגום (שבא) [שהוא] בן [ארץ] ישראל משובח יותר מכל המשובחים שבמדינות. משל למה"ד לברזל הנדוי שהוא עובר ממקום למקום וכחו תש עליו. אבל משביח הוא (במקומות) [טהמקומות] אחרים כב):

הערות לנו"א

נ"א למקום הטמא. ד) בכי"א ידמה לראות ועתומ"י. ה) בכי"א שנאמר אף כי אנוש רמה בחייו ובן אדם תולעה וכו' איזהו רמה בחייו ובן אדם תולעה וכו' ועתומ"י. ו) בכי"א פלטרין שכללן וביב וכו'. ועתומ"י אבל ע"ע במאירי למשנה דעקביא. ז) בכי"א ונופלת. והייתי מגיה כן מפני ההמשך אבל ראיתי בספרי מלים שביב מין זכר הוא וע"כ הנחתי הדברים כמו שהן. ח) בכי"א שאלמלא ביב וכו' לא היה עובר וכו'. ט) בכי"א ממעיו ליתא ובספרים שמוציאין ממעיו והגהתי ע"פ התומ"י. י) בכי"א אלו היה וכו' אפרסמון עאכו"כ ועתומ"י. וע' בדרך ארץ רבה שם וב"ב ע"ה ע"א וע"ע נו"ב לעיל פ"ל ובהערות שם. יא) ע' ברכות כ"ט ע"ב וע"פ מוחק הגר"א המלות דבר אחד ממה שלמדתנו וגם בדרך ארץ רבה ליתא למלות ממה שלמדתנו וע"כ הסגרתי אותם. יב) בכי"ע תבנכו להיי העוה"ב. יג) בספרים ובכ"י בחייגו והגהתי לפי התומ"י וכן הוא בדא"ר שם. יד) בכי"ע אלו הן כסת עגולה והכור והאומן והקמיע והכפלה שנקראה שאמרת לנו מה הן הזהרו בהם והטפלו אותם כמה שהם וכו'. ובכי"א עגולה והגדוד והאימן והקימעה וההפילה שנקרעה שאמרת לנו מה הן והזהרו בהם והטבילו וכו' שהן הלכות וכו'. ובפנים היא נוסחת התומ"י ובעיקר הדברים ע' סנהדרין ס"ח ע"א ובדקדוקי סופרים שם ובכלים ב"ב פ"ב ובמפרשים שם ובתוספתא דכלים פכ"ג ולקמן פכ"ו ודא"ר שם. וע"ע מפרשים שרובם וגם הגר"א גורסים שנקרעו תחת שנקרעה וכן הגהתי גם אנכי.

פ"כ א) כ"ה בכי"ע וכן לקמן ובספרים הרהורי הרב. ב) בספרים ע"פ נ"א שבתומ"י אשת איש ובספרים ישנים ובכי"א איש רע ואנכי

הערות לנו"ב

מאין בא בא ממקום וכו'. טו) ע' שבת קנ"א ע"ב ושם איתא עשה עד שאתה מוצא ומצוי לך ועודך בידך ע"כ וע' פירש"י שם דקאי על צדקה ובערוך ערך כפן וע"ע בדקדוקי סופרים שם. טז) ע' אבות פ"א מט"ז וע"ע נו"א פכ"ב וע"ע במגן אבות למשנה שם. יז) ע' אבות שם מי"ז ונו"א שם. יח) ע' אבות שם מי"ח ובנו"א שם. יט) ע' אבות פ"ב מ"א. כ) ע' אבות פ"ב מ"ב ובקדמוני המפרשים שם וע"ע המשנה דפוס קאמברידגע ואולי יש להגיה גם שם לעורר במקום לגורר. כא) ע' אבות שם וצ"ע. כב) ע' נו"א פכ"ח

משמחי לב מצות ה׳ ברה מאירת עינים (תהלים י״ט ט׳). וכל שאינו נותן דברי תורה על לבו נותנין לו הרהורין הרבה. הרהורי רעב. הרהורי שטות. הרהורי זנות. הרהורי יצר הרע. הרהורי אשה רעה. הרהורי דברים בטלים. הרהורי עול בשר ודם. שכך כתוב במשנה תורה על ידי משה רבינו והיו בך לאות ולמופת ובזרעך עד עולם תחת אשר לא עבדת את ה׳ אלהיך בשמחה ובטוב לב מרוב כל ועבדת את אויבך אשר ישלחנו ה׳ בך ברעב ובצמא ובעירום ובחוסר כל (דברים כ״ח מ״ז ומ״ח): ברעב כיצד בזמן שאדם תואב לאכול פת שעורים ואינו מוצא אומות העולם ג) מבקשין ממנו פת נקייה ובשר שמן: ובצמא כיצד בזמן שאדם מתאוה לשתות טיפה של חומץ טיפה של שכר ואינו מוצא אומות העולם מבקשין ממנו יין משובח שבכל המדינות ד): ובעירום כיצד בזמן שאדם יבא ללבוש חלוק של צמר או של פשתן ואינו מוצא אומות העולם מבקשין ממנו השיראין והכלך שבכל המדינות ה): ובחוסר כל בלא נר ובלא סכין ובלא שלחן: דבר אחר בחוסר כל בלא חומץ ובלא מלח. זו היא קללה שמקללין [בה] ו) בני אדם אל יהא לך חומץ ומלח בתוך ביתך ז):

הוא היה אומר עשה סתרך כגלויך מקום [שהנחת] אל תטול. [אם רוצה אתה שלא יטול אדם את שלך] כג) אף את אל תטול את של חבירך כד).

רבי יהודה הנשיא אומר עשה רצונו כרצונך [כדי שיעשה רצונך כרצונו ובטל רצונך מפני רצונו שיבטל רצון אחרים] מפני רצונך כה):

הוא היה אומר אם עשית רצונו כרצונך [לא עשית רצונו כרצונו] כו) ואם עשית רצונו שלא כרצונך עשית רצונו כרצונו כז). רצונך שלא תמות מות עד שלא תמות. רצונך שתחיה אל תחיה עד שתחיה. מוטב לך למות מיתה בעולם הזה שעל כרחך אתה מת מלמות מיתה לעתיד [לבא] שאם תרצה אי אתה מת כח):

כל תלמיד שנתחלל בו שם שמים אין מספיקין בידו לעשות תשובה שנאמר אח נפשע מקרית עוז [וגו׳] (משלי י״ח י״ט). מה ת״ל כבריח ארמון אלא כהנים באים עליו כבריח ארמון. וכן הוא אומר כי לא יבינו את פעולות ה׳ (תהלים כ״ח ה׳) מתוך שהוא אומר יהרסם (שם) בעוה״ז ולא יבנם (שם שם) בעולם הבא. ודורשי ה׳ לא יחסרו כל טוב (שם ל״ד י״א):

פרק לג רבי עקיבא אומר סייג לחכמה שתיקה. סייג לכבוד שלא לשחוק. סייג לקדישים טהרה. סייג לנדרים פרישות. סייג לתורה מסורת א). הוא היה אומר אל תדור בין הגוים שלא ב)

הערות לנו״א

הגהתי ע״פ כי״ע והדוגמאות. ג) כן הוא בספרים ישנים ובכ״י ובספרים אויביו והוא מחמת המציקין. ד) בכ״י המלות ופת נקיה ליתא ובתומ״י עוד נ״א פת קיבר במקום פת שעורים. ה) בכ״י טפה של חומץ ואינו מוצא אומות העולם מבקשין ממנו השירים ותכליסין שבכל המדינות ובספרים ישנים המלות טפה של חומץ ליתא ועתומ״י והובא שם עוד גירסא ייגות המשובחים שבכל המדינות וכן מחק התם למלת כלך ומלת תכליסין לא איתפרש לי ועי׳ ספרי דברים פי׳ רל״ד ובמ״ע שם אות ט׳. ו) כן הוא בכי״ע ובספרים ליתא. ז) בכ״י אל יהא חומץ וכו׳ ביתו ועתומ״י ובעיקר הדברים ע׳ אבות פ״ג מ״ב מאמר אחר בשם ר״ח סגן הכהנים. ודברים אלו כאן מסכימים יותר עם דברי ר׳ נחוניה בן הקנה ע״ש במשנה ו׳ וכן באמת מביא בנו״ב פל״ב דברים אלו בקיצור בשם ר׳ נחוניה בן הקנה וכן מצאתי בס׳ מדרש הגדול כ״י בפ׳ כי תבא שמביא לכל פיסקא זאת בשם ר׳ נחוניה בן הקנה וז״ל שם ר׳ נחוניה בן הקנה אומר כל הנותן ד״ת על לבו מעבירין ממנו הרהורי חרב והרהורי רעב והרהורי זנות והרהורי שטות והרהורי יצה״ר והרהורי זנות והרהורי אשה רעה והרהורי דברים בטלים והרהורי עול בו״ד שנאמר פקודי ה׳ ישרים משמחי לב וכו׳ שאינו נותן על לבו ד״ת נותנין עליו הרהורי הרב שנאמר ועבדת את אויבך תחת אשר לא עבדת את ה׳ אלהיך תעבוד את אויבך תחת אשר לא עבדת באהבה תעבדנו בשנאה תחת אשר לא עבדת בשמחה ובשבע תעבדנו ברעב ובצמא ובחוסר כל ברעב כיצד בזמן שאדם תאב לאכול פת הטים פת שעורים אינו מוצא אומות העולם מבקשין ממנו פת נקיה ובשר שמן ובצמא כיצד בזמן שאדם תאב לשתות טפה של חומץ טפה של שכר אינו מוצא ואומות העולם מבקשין ממנו ייגות המשובהין שבכל היינות ובעדום כיצד בזמן שאדם תאב ללבוש הלוק של צמר של פשתים אינו מוצא ואומות העולם מבקשין ממנו השיראין והסלקות בהוסר כל בלא נר בלא סיכה בלא שטהין. ד״א בלא מלה בלא חומץ בלא שומן שכל מי שאין לו מלה בתוך ביתו זו היא קללה שמקללין בו בני אדם ע״כ. וע״ע תנא דבי אליהו זוטא פט״ז שגם שם נמצא מאמר זה ובשם רשב״י ולפי הנוסחא המתוקנת שם ע״י בעל הזקוקין דינורא יש לפרש מלת אדם בכאן על העני שמבקש שיתנו לו להם או כסות והנוסחא פה

הערות לנו״ב

ובהערות אות ט׳ שם והגהתי מסברא. כג) כן היא נוסחת כי״ה ובכי״ר מקום שנהתה את תטול אם את שלא תטול את שלך. כד) בכי״ה אף אתה לא תטול של וכו׳. ועי׳ נו״א פכ״ת ובהערות שם אות ט״ז וע״ע לעיל פכ״ו ופכ״ט. כה) הצגתי נוסחת כי״ה. ובכי״ר עשה רצונו כרצונך ובטל רצונו מפני רצונך. ועי׳ אבות פ״ד מ״ד. כו) כן הוא בכי״ה ובכי״ר ואם לא עשית רצונך וכו׳. כז) אולי הכוונה היא ע״ד דברי ר״א בן עזריה בתו״כ ס״פ קדושים מנין שלא יאמר אי אפשי ללבוש שעטנז אי אפשי לאכול בשר חזיר וכו׳. אבל איפשי מה אעשה ואבי שבשמים גזר עלי וכו׳ ע״ש. כח) ע׳ תמיד ל״ב בשאלת מה יעביד אינש ויחיה וע״ע בספר שערי תשובה לרבינו יונה שער ב׳ סי״ד שהביא כזה בשם משנת דרך ארץ. כט) ע׳ במדבר רבה פי״ת סי״ד דדריש מקרא זה לגבי קרח שפשע בתורה והולך ודורש שם (בסימן ט״ו) ג״כ המקראות באיוב ט״ו וישכון ערים נכחדות בתים לא ישבו למו וגו׳ ע״ש ובל״ס גם כאן היה כל הדרוש כאשר הוא שם ברבה ולזה הסמיך הדרשה על הכתוב יהרסם ולא יבנם וע״ע מכילתא בשלח בפסוק תהרוס קמיך ומדרש תהלים כ״ח וע״פ הוספתי תיבות בעוה״ז. ואולי יש להוסיף עוד בראש הפיסקא המלות הוא היה אומר.

פל״ג א) ע׳ אבות פ״ג מי״ג ונו״א פכ״ו. ב) בכי״ה

נוסחא א

הוא היה אומר ח) אל תראוני שאני שהרחורת ששזפתני השמש [בני אמי נחרו בי שמוני נוטרה את הכרמים כרמי שלי לא נטרתי (שיר השירים א׳ ו׳). אל תראוני שאני שחרחורת ששזפתני השמש בני אמי נחרו בי] ט) אלו בולאות שביהודה שפרקו עולו של הקב״ה מעליהם והמליכו עליהם מלך ב״ו י):

דבר אחר בני אמי נחרו בי זה משה שהרג את המצרי שנאמר ויהי בימים הרבים ויגדל משה ויצא אל אחיו וירא בסבלותם ויפן כה וכה וירא כי אין איש [ויך את המצרי ויטמנהו בחול] (שמות ב׳ י״ב) יא) מה ת״ל כי אין איש מלמד שהושיב לו יב) משה סנהדראות של מלאכי השרת ואמר להם יג) אהרוג את זה. אמרו לו הרוג. וכי בחרב הרגו והלא באמירה יד) הרגו שנאמר הלהרגני אתה אומר כאשר הרגת את המצרי (שם שם י״ד) מלמד שהרגו בשם:

דבר אחר בני אמי נחרו בי זה משה שברח למדין שנאמר וישמע פרעה את הדבר הזה ויבקש להרוג את משה ויברח משה מפני פרעה וישב בארץ מדין וישב על הבאר [ולכהן מדין שבע בנות וגו׳] ויבואו הרועים ויגרשום ויקם משה ויושיען וישק את צאנם (שם שם ט״ו ט״ז וי״ז) טו). בא משה וישב עליהם בדין טז). אמר להם מנהגו של עולם יז) אנשים דולים ונשים משקות יח) כאן נשים דולות ואנשים משקים עיוות הדין יש כאן חייבין בדין חייבין לשעה יט). ויש אומרים כל זמן שהיה משה עומד על שפת הבאר היו המים צפין ועולין לקראתו כיון שחזר חזרו המים לאחוריהם. באותה שעה אמר אוי לי שהנחתי את עמי ובאתי לדור עם אומות העולם כ):

נוסחא ב

תעבוד ע״ז. אל תאכל לחם עם כהן עם הארץ שלא יאכילך מקדשי שמים. אל תבוא לידי שבועה שלא תבוא לידי נדרים ג). אל תבוא לידי ספק שלא תבוא לידי ודאי ד). אל תבוא לידי שחוק שלא תבוא לידי עבירה ה) ובמקום שאין אנשים השתדל להיות איש ו):

הוא היה אומר אין הביישן למד ולא הקפדן מלמד. אין בור ירא חטא. ולא כל המרבה בסחורה מחכים ולא עם הארץ חסיד (פירוש) [פרוש] ז):

בן זומא אומר איזהו חכם הלמד מכל אדם שנאמר מכל מלמדי השכלתי (תהלים קי״ט צ״ט). איזהו מכובד המכבד את הבריות שנאמר כי מכבדי אכבד ובוזי יקלו (שמואל א׳ ב׳ ל׳). איזהו גבור הכובש את יצרו שנאמר טוב ארך אפים מגבור (משלי ט״ז ל״ב). איזהו עשיר השמח בחלקו שנאמר יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך (תהלים קכ״ח ב׳) אשריך בעולם הזה וטוב לך לעולם הבא ח):

הוא היה אומר אל תציץ לכרמו של אדם. ואם הצצת אל תרד. ואם ירד אל תביט. ואם הבטת אל תיגע. ואם הגעת אל תאכל. ואם אכל הרי אדם נמצא טורף נפשו מחיי העולם הזה ומחיי העולם הבא ט):

בן עזאי אומר כל שלקה בגופו קודם הכמתו סימן יפה לו. לאחר הכמתו סימן רע לו. וכל שרוהו נוהה הימנו סימן יפה לו י):

הוא היה אומר הוי נרתע מחטא הקל כדי שתרתע מחטא חמור. הוי מקדים דבר מצוה שלא יקדימוך הפורענות. אם באת עבירה לידך [אל תדאג מאותה עבירה אלא מן הבאה אחריה. ואם באת מצוה לידך] אל תשמח לאותה מצוה אלא לבאה אחריה. שמצוה גוררת מצוה ועבירה גוררת עבירה. שכר מצוה מצוה ושכר עבירה עבירה יא):

הוא היה אומר אם כך וכך הרי כך וכך יב):

הערות לנו״א

היא קמועה קצת ועי״ש בתדא״ז. ועי״ע נדרים מ״א ע״א. ח) בספרים הוא היה אומר אל וכו׳ ומחקתי לזה ע״פ הכ״י ועי״ע תנא דבי אליהו רבה ר״פ כ״ט והגהתי על פי זה כאן הרי הוא אומר. והוא כולו הוספה כאן אגב גררא דתחת אשר לא עבדת. ט) השלמתי ע״פ כי״ע ובספרים ליתא. י) בכי״ע אלו בבלאות שביהודה שפרקו מעליהם עול שמים והמליכו עליהם עול בשר ודם ובכי״א אלו כלבואות ואין ספק שבולואות הוא הנכון ועי״ע בתומ״י ועי״ע גטין ל״ז ע״א. יא) הוספתי ע״פ הכ״י ובספרים ליתא ועי׳ שיר השירים פ״א בפסוק בני אמי נחרו בי עפ״ז היה ראו לתקן כאן בני אמי נחרו בי אלו דתן ואבירם בשעת שהרג משה את המצרי וכו׳. יב) לו ליתא בכ״י. יג) בכ״י אמר להם. יד) כן הוא בכ״י ובספרים במאמר. טו) הוספתי ע״פ התומ״י והכ״י. טז) בכי״ע ועמד עליהם במדת הדין ובכי״א וישב עליהם במדת הדין. יז) בכי״ע מנהג של עולם. יח) בספרים ממלאין ואנכי הצגתי הנו״א שבתומ״י והיא ג״ב נוסחת הכ״י. יט) קילקול הדין שכן נתחייבו דין לשעתן ובמדרש הגדול כ״י מה קילקול הדין יש כאן שמתחייבין הדין לשעתן וכל הנוסחאות הם מגומגמות ועי׳ ש״ר פ״א ס״ב ובתנחומא וילקוט שם. ואולי יש להגיה כאן חייבן בדין עמד והושיען ועי״ע הגהות הגר״א. כ) בכ״י אמרו כשעמד משה על פי הבאר היו המים דולים וצפים לקראתו וכו׳ ומן באותה שעה עד אומות העולם ליתא שם. ואולי יש להציג דברים אלו אחר המלות הייבין לשעה.

הערות לנו״ב

שמא וכן לקמן. ג) בכי״ה לידי ליתא. ד) בכי״ר כאן ב׳ פעמים תבוא לידי ודאי ומחקתי לזה ע״פ כי״ה. ה) ע׳ נו״א שם על כל זה. ו) ע׳ אבות פ״ב מ״ה מיוחס שם להלל. ז) ע׳ אבות שם ונו״א שם ועי״ע במגן אבות שם ועי״פ הגהתי ועי״ע לעיל סופכ״ז גבי עובדא דהאי כהן עי״ש. ח) ע׳ אבות פ״ד מ״א ונו״א פכ״ז. ט) אולי יש להגיה נמצא אדם זה מורף נפשו וכו׳. ועי׳ תנא דבי אליהו רבה פ״ז דתני לה התם משמיה דר״א הגדול ומפרש כרם על ישראל שהם כרמו של הקב״ה עי״ש. י) פיסקא זו קטועה ומשובשת כאן ועי׳ נו״א פכ״ה ובהערות שם אות א׳ והנה התוספתא בברכות פ״ג הנרמזת שם היא היותר קרובה לנוסחתינו פה ועל פיה יש לכוין הדברים כאן ולהגיהם. יא) עי׳ ספרי במדבר פי׳ קי״ב בד״ה והנפש ובמ״ע שם ובהיספות שם דף ס״ג ע״ב ובתנחומא ויקרא ובריתא דכלה י׳ ע״א ועי״ע נו״א סופכ״ה. יב) בכי״ה הרי כך עד שיהיה כך וכך ע״אכ״נ שיהא כך וכך ע״כ והנה

דבר אחר בני אמי נחרו בי אלו ישראל שעשו העגל. שבתחלה אמרו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע (שם כ"ד ה') חזרו ואמרו אלה אלהיך ישראל (שם ל"ב ד') כא) :

דבר אחר בני אמי נחרו בי אלו מרגלים שהוציאו דבת הארץ וגרמו להם לישראל שיפלו פגריהם. במדבר הזה יפלו פגריכם (במדבר י"ד כ"ט) כב) : שמוני נוטרה את הכרמים. אמר הקב"ה מי גרם לי להטיב לאומות העולם אלא ישראל שכל זמן שאומות העולם שרוים בשלוה ישראל סגופים דחופים ומטולטלים כג) :

דבר אחר שמוני נוטרה את הכרמים אלו ישראל שגלו לבבל. עמדו עלידם נביאים שביניהם ואמרו להם הפרישו תרומות ומעשרות כד). אמרו להם כל עצמינו לא גלינו [מארצינו] כה) אלא בשביל כו) שלא הפרשנו תרומות ומעשרות ועכשיו אתם אומרים לנו שנפריש תרומות כז) ומעשרות לכך נאמר שמוני נוטרה את הכרמים כח):

פרק כא

רבי דוסא בן הרכינס אומר שינה של שחרית ויין של צהרים ושיחת הילדים וישיבת בתי כנסיות של עמי הארץ מוציאים את האדם מן העולם א) :

שינה של שחרית כיצד מלמד שלא יתכוין ב) אדם לישן עד שיעבור עליו זמן קריאת שמע. שכל זמן שאדם ישן עד שיעבור עליו ג) זמן קריאת שמע נמצא בטל מן התורה שנאמר אמר עצל שחל בדרך ארי בין הרחובות הדלת תסוב על צירה ועצל על מטתו (משלי כ"ו י"ג וי"ד) ד) :

ויין של צהרים כיצד מלמד שלא יתכוין אדם לשתות יין בצהרים. שכל זמן שאדם שותה יין בצהרים נמצא בטל

הוא היה אומר הרחק ממקומך שנים ושלשה מושבות וישב שנאמר כי טוב יאמר לך עלה הנה מהשפילך לפני נדיב (משלי כ"ה ז') יג) (ונוס) [ונוח] למליך על כל האדם מלדבר על פי שנים עדים ועל פי שלשה עדים עטופי סדינים יד) :

רבי נהוראי אומר הוי גולה למקום תורה אל תאמר היא תבוא אחרי או שחביריך (יקדמוך) [יקיימוה] בידיך ואל בינתך אל תשען טו) :

רבי ינאי אומר לשלות רשעים לא (יכנסו) [נכנסנו] בייסוריהן של צדיקים לא נגענו אין בידינו משלות רשעים ולא מייסורי הצדיקים טז):

רבי יעקב אומר העולם הזה דומה לפרוזדור לפני העולם הבא התקן עצמך בפרוזדור כדי שתכנס לטרקלין :

הוא היה אומר יפה שעה אחת בתשובה ומעשים טובים בעולם הזה מכל חיי העולם הבא יז). יפה שעה אחת של קורת רוח בעולם הבא מכל חיי העולם הזה :

רבי שמעון בן אלעזר אומר אל תרצה את חבירך בשעת כעסו. ולא תשב לנחמו בשעה שמתו מוטל לפניו. ואל תשאל לו בשעת נדרו. ואל תשתדל לראותו בשעת קלקלתו יח) :

רבי מאיר אומר אם עמלת בתורה בעולם הזה יש לך שכר טוב ליתן לך. אם בטלת מן התורה בעולם הזה יש לך בטלים הרבה כנגדך :

הוא היה אומר הוי (מעט עסק) [ממעט בעסק] ועסוק בתורה וזריז למצות והוי נוהג בשפלות רוח עם כל אדם יט) :

פרק לד רבי דוסא בן הרכינס אומר שינה של שחרית ויין של צהרים ושיחת הילדים וישיבת בתי כנסיות של עמי הארץ טורפין את האדם מחיי העולם הזה ומחיי העולם הבא :

הוא היה אומר כל הפורש מד' דברים אלו הוא שני למלאכי השרת א) :

הערות לנו"א

כא) בכ"י אלו ישראל שעמדו על הר סיני בראשונה אמרו כל אשר דבר וגו' באחרונה אמרו אלה אלהיך ישראל. ונראה שב' הנסחאות הן מקוטעות ויש להשלימן זה עפ"ז. כב) בכ"י אלו עשרה מרגלים שהוציאו דבה על ארץ ישראל וגרמו וכו'. כג) כן הוא בכ"י ובספרים שרויין בטובה (ועוד נ"א ע"פ התומ"י בשלוה) הם דחופים נזופים ומטולטלים. ואולי צ"ל סחופים במקום סגופים וע' יבמות מ"ז ע"א. כד) בכי"ע תרומה ומעשר. כה) הוספתי ע"פ הכ"י ובספרים ליתא. כו) כן הוא בכ"י ובנ"א שבתומ"י ובספרים עד שלא וכו'. כז) ככי"א נפרוש ועתומ"י ובכי"ע ועתה אתם אומרים לנו נפרוש וכו'. כח) כן הוגה בספרים ע"י התומ"י ובכי"א לכך נאמר וכו' ליתא ובכי"ע ומעשרות לא רצינו לפרוש תרומה ומעשרות. וע' ירושלמי עירובין פ"ג ה"ט ופסיקתא דר"כ קי"ח ע"א ומדרש שה"ש ובנ"ש ע"ש. וע"פ הדוגמאות היה נראה להגיה ולמחוק מלת ומעשרות ואמרו להם הפרישו שני תרומות וכו' אלא בשביל שלא הפרשנו תרומה אחת וכו' שנפריש שתי תרומות וצ"ע. **פכ"א** א) בספרים ויין של צהרים וכו'. והוספתי הכל עפ"י הכ"י וע' אבות פ"ג משנה י' ונו"ב ריש פל"ד. ב) בכי"א יכווין. ג) כן הוא בכי"ע ובספרים שאם ישן עד שתעבור עליו וכו' ובספרים ישנים שכל זמן שתעבור וכו'. ד) ארי בחוץ שחל הגהתי לפי סדר המקראות וע' נוסחת הגר"א ובספרים הדלת תסוב על צירה וגו' אמר עצל וגו' ובכי"ע הדלת תסוב וגו' ואומר אמר עצל ברחובות ואמר עצל שחל בדרך ברחובות

הערות לנו"ב

לפי הנוסחא שבפנים אפשר לפרש הדברים לענין מדה כנגד מדה אבל בנוסחת הכי"ה לא יכולתי לכוון הדברים. יג) ע' נו"א שם ואולי יש להשלים ע"פ הנוסחא שם ואז תהי הראיה מהכתוב מסכמת יותר. יד) ע' נו"א ובהערות שם אות ס"א ואולי מלת עדים כאן היא רק אגב שיטפא וצ"ע. טו) ע' אבות פ"ד מי"ד. טז) ע' אבות שם מט"ו ובמגן אבות שם. יז) ע' אבות שם מט"ז וי"ז ולפני המעתיק היה בכאן איזה מקום ספק וכתב הבא וג"כ הזה. יח) ע' אבות שם מי"ח ובקדמוני המפורשים שם בענין הנוסחאות. יט) ע' אבות שם מ"י וע"פ הגהתי.

פל"ד א) ע' אבות פ"ג מ"י ובמגן אבות שם.

מכל התורה כולה ה) שנאמר אי לך ארץ שמלכך נער ושריך בבוקר יאכלו (קהלת י' ט"ז) ואומר אשריך ארץ שמלכך בן חורין [ושריך בעת יאכלו בגבורה ולא בשתי] (שם שם י"ז) ו) ואיזו אותו עת ז) הוי אומר לעתיד לבא שנאמר אני ה' בעתה אחישנה (ישעי' ס' כ"ב) ואומר כעת יאמר ליעקב ולישראל מה פעל אל (במדבר כ"ג כ"ג). כך אמר הקב"ה לבלעם [הרשע] ח) כעת ולא בעת [לא] בעת שאתה עומד בתוכה [אלא] כעת שאני עתיד לעשות להם גאולה לישראל ט):

ושיחת הילדים כיצד מלמד שלא יתכוין אדם להיות יושב ושונה בתוך ביתו. שכל זמן שאדם יושב ושונה בתוך ביתו ומשיח עם בניו ועם בני ביתו נמצא בטל מן התורה שנאמר לא ימוש ספר התורה הזה מפיך והגית בו יומם ולילה(יהושע א' ח') י):

וישיבת בתי כנסיות של עמי הארץ כיצד מלמד שלא יתכוין אדם לישב עם יושבי קרנות בשוק. שכל זמן שאדם יושב עם יושבי קרנות בישוק נמצא בטל מן התורה יא) שנאמר אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים ובדרך חטאים לא עמד כי אם בתורת ה' חפצו (תהלים א א') יב), רבי מאיר אומר מה ת"ל ובמושב לצים לא ישב אלו תרטיאות וקרקיסאות של גוים שבהם דנין את הנפשות להמית יג) שנאמר שנאתי קהל מרעים ועם רשעים לא אשב (שם כ"ו א') יד) ואין מרעים אלא רשעים שנאמר כי מרעים יכרתון (שם ל"ז ט') טו) ומה הוא טז) פורענותן לעתיד לבא שנאמר כי הנה היום בא בוער כתנור והיו כל זדים ועושי רשעה קש (מלאכי ג' י"ט) ואין זדים אלא לצים שנאמר זד יהיר לץ שמו (משלי כ"א כ"ד) יז):

רבי חנניא בן תרדיון אומר כל שנים ושלשה שהם יושבים בשוק ואין ביניהם דברי תורה הרי זה מושב לצים שנאמר ובמושב לצים לא ישב (תהלים א' א') ב): רבי אלעזר בן רבי צדוק אומר כל שנים ושלשה שהן יושבים ואוכלים על שלחן אחד ואין אומרים עליו דברי תורה כאילו הן אוכלים זבחי מתים שנאמר כי כל שלחנות מלאו קיא צואה בלי מקום (ישעיה כ"ח ח') ג): רבי חלפתא איש צפורי אומר כל שנים ושלשה שהן יושבים בשוק ויש ביניהם דברי תורה השכינה נגלית עליהם שנאמר אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו (מלאכי ג' ט"ז) ד):

רבי לויטס איש יבנה אומר מאד מאד הוי שפל רוח שתקות אנוש רמה ובן אדם תולעה ה):

הוא היה אומר בד' דברים הבהמה משונה מן האדם. מעי האדם סרוחים. ומעי הבהמה אינם סרוחים. אדם יש בו רוח זיעה. ובהמה אין בה רוח זיעה. אדם יש בו יצר הרע. ובהמה אין בה יצר הרע. שנות אדם נתקצרו. ושנות בהמה לא נתקצרו:

רבי מתיא בן חרש אומר הוי מקדים

מעשה ברבי עקיבא שהיה יושב ושונה לתלמידיו ונזכר לו מה שעשה בילדותו יח) אמר מודה אני לפניך ה' אלהי ששמת חלקי מיושבי בית המדרש ולא שמת חלקי מיושבי קרנות בישוק יט):

פרק כב רבי חנינא בן דוסא אומר כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו חכמתו מתקיימת. וכל שחכמתו קודמת ליראת חטאו אין חכמתו מתקיימת שנאמר ראשית חכמה יראה ה' (תהלים קי"א י') א):

הוא היה אומר כל שמעשיו מרובין מחכמתו חכמתו מתקיימת. וכל שחכמתו מרובה ממעשיו אין חכמתו מתקיימת שנאמר נעשה ונשמע ב):

אמרו לפני רבן יוחנן בן זכאי חכם וירא חטא מהו. אמר להם הרי זה אומן וכלי אומנותו בידו. חכם ואין ירא חטא מהו. אמר להם הרי זה אומן ואין כלי אומנותו בידו. ירא חטא ואין חכם מהו.

הערות לנו"א

ארצת. ובכי"א הדלת תסוב וגו' ממתו אמר עצל וגו'. וע"ע דברים רבה פ"ח ס"ו. ה) כולה ליתא בכי"ע ובכי"א בטל מן התורה. ו) בספרים ליתא והוספתי ע"פ התומ"י וכי"ע וע"פ פי' אבות כ"י. ז) בכי"ע אי זה עת ובכי"א איזהו עת ועתומ"י. ח) הוספתי ע"פ הכ"י. ט) בכי"ע וכן בנ"א שבתומ"י כעת ולא בעת כעת שאהיה עומד בתוכה ולא בעת שאני עתיד ליתן גאולה לישראל והוגה בספרים (לא) בעת וכו' [אלא] כעת ובכי"א כעת ולא בעת שאתה עומד וכו', ובעיקר הדברים ע' שבת י' ע"א בענין סעודת ת"ח ובמדבר רבה פ"י וע"ע ירושלמי שבת סוף פ"ו א"ר חנינא בריה דר' אבוהו כבחצי ימיו של עולם היה אותו רשע עומד מה טעם כעת יאמר ליעקב ולישראל מה פעל אל וע"ש במפרשים. ובענין ההמשך ע' נו"ב ריש פ' ל"ד ואולי יש להשלים גם כאן הכבא דהוא היה אומר כל הפורש וכו' ע"ש. י) כן הוא נוכחת הכ"י וע"ע הנו"א שבתומ"י ובספרים הנוסחא שלא יתכוין אדם בשעה שהוא שונה בתוך ביתו לשוח עם אשתו עם בניו ועם בנותיו שכל זמן וכו' ונוכחת הכ"י היא יותר שלימה וע' בערוך ערך כה א'. יא) כן הוא בכ"י ובספרים מלמד שלא ישב אדם עם יושבי קרנות בשוק ונמצא בטל וכו'.כא) כי אם בתורת וגו' ליתא בכ"י ועתומ"י. יג) כן הוא הנוסחא בכ"י אלא שבכי"ע כתוב טרטיכאות ובספרים תרטיאות של לצים וכו'. וכבר ידוע אכזריות הרומים במשחקם. יד) ועם רשעים לא אשב ליתא בכי"א. טו) אולי יש להשלים ג"כ המקרא דועוד מעט אין רשע וגו' שם פסוק ט'. טז) הוא ליתא בכ"י. יז) בכ"י ואין זד אלא לץ. וע' מפרשים ונוסחת הגר"א. ולא נתישבה דעתי בזה וגם אין בידי לתקן וע' ע"ז י"ח ע"ב ונדרים ה' ע"ב. יח) בכי"ע נזכר לו מה עשה ובכי"א נזכר מה עשה. וע' פסחים מ"ט ע"ב. יט) ע' ברכות כ"ח ע"ב ובירושלמי שם ז' ע"ד.

פכ"ב א) הוספתי ע"פ הכ"י ובספרים הסר. ועיד שם בכ"י כל הכתוב עד לסוף. ב) ע' אבות פ"ג מ"ט וע' ברבינו יונה למשנה זו. ובספרים כל שמעשיו מרובים וכו' והשלמתי הכל ע"פ הכ"י.

הערות לנו"ב

ובכי"ה ראוי לו להיות שני. ב) ע' אבות שם מ"ג. ג) ע' אבות שם. ד) ע' אבות שם מ"ו וע' דרכי המשנה צד קל"ב וצ"ע. ה) ע' אבות פ"ד מ"ד.

אמר להם, אין זה אומן אבל כלי אומנותו בידו ג) :

רבי אלעזר בן עזריה אומר אם אין תורה אין דרך ארץ. אם אין דרך ארץ אין תורה. אם אין חכמה אין יראה. אם אין יראה אין חכמה ד) :

הוא היה אומר אדם שיש בו מעשים טובים ילמד תורה הרבה למה הוא דומה לאילן שעומד על המים ענפיו מועטין ושרשיו מרובין אפילו ארבע רוחות העולם באות אין מזיזות אותו ממקומו שנאמר והיה כעץ שתול על פלגי מים וגו' (תהלים א' ג'). אדם שאין בו מעשים טובים ולמד תורה [הרבה] למה הוא דומה לאילן שעומד במדבר ענפיו מרובין ושרשיו מעוטין כשרוח נושבת בו עוקרתו והופכתו על פניו שנאמר והיה כערער בערבה וגו' (ירמיה י"ז ו') ה) :

רבן גמליאל אומר עשה לך רב וקנה לך חבר והסתלק מן הספיקות ואל תרבה לעשר אומדות ו) :

שמעון בנו אומר כל ימי גדלתי בין החכמים ולא מצאתי לגוף טוב משתיקה. לחכמים יפה שתיקה קל וחומר לטפשים ז) לא חכמה מביא דברים ולא דברים מביא חכמה אלא מעשה. כל המרבה דברים מביא חטא שנאמר ברוב דברים לא יחדל פשע (משלי י"ט כ"א) ואומר גם אויל מחריש חכם יחשב (שם ז' כ"א) ח) :

פרק כג

בן זומא אומר איזהו חכם הלומד מכל אדם שנאמר מכל מלמדי השכלתי (תהלים קי"ט צ"ט). איזהו עלוב שבעלובים זה שהוא עלוב כמשה רבינו שנאמר והאיש משה עניו מאד (במדבר י"ב ל"ג) א). איזהו עשיר שבעשירים זה ששמח בחלקו שנאמר יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך (תהלים קכ"ח א'). איזהו גבור שבגבורים זהו הכובש את יצרו שנאמר טוב ארך אפים מגבור ומושל ברוחו מלוכד עיר (משלי ט"ז ל"ג) ב) וכל הכובש את יצרו מעלין עליו ג) כאלו כבש עיר מלאה גבורים שנאמר עיר גבורים עלה חכם [ויורד עוז מבטחה] (שם כ"א כ"ב) ד) ואין גבורים אלא גבורי תורה שנאמר גבורי כח עושי דברו [לשמוע בקול דברו] (תהלים ק"ג כ') ה). ויש אומרים זה מלאכי השרת שנאמר מלאכיו גבורי כח (שם שם) ו). ויש אומרים מי שעושה שונאו אוהבו ז) :

רבי נהוראי אומר הוי גולה למקום תורה ואל תאמר שהיא תבוא אחריך שחבירך יקיימוה בידך ואל בינתך אל תשען ח) :

לישאול בשלום כל האדם והוי זנב לאריות ולא ראש לשועלים ו) :

רבי חנניה בן חכינאי אומר הנעור בלילה והמהלך בדרך יחידי והמפנה לבו לבטלה סימן רע לו. אינו צריך להיות עסוק אלא בדברי תורה שנאמר בהתהלכך תנחה אותך (משלי ו' כ"ב) ז) :

ר' דוסא הבבלי אומר (המלמד) [הלמד] מן התינוקות כענבים הקהות (והיין) [וכיין] מגתו. והלמד מן הזקנים כענבים בשולות וכיין ישן ח) :

רבי אומר אל תסתכל בקנקן אלא במה שיש בתוכו. יש קנקן חדש מלא ישן. וישן אפילו טיפה אין בו. אינו מלא אלא מימי רגלים ט) :

רבי אלעזר בן עזריה אומר אם אין חכמה אין יראה. אם אין יראה אין חכמה. אם אין דרך ארץ אין תורה. [אם אין תורה אין דרך ארץ] :

הוא היה אומר אם אין דעת אין בינה. אם אין בינה אין דעת. אם אין קמח אין תורה. אם אין תורה אין קמח :

הוא היה אומר כל שחכמתו מרובה ממעשיו למה הוא דומה לאילן שענפיו מרובים ושרשיו מעוטין הרוח באה ועוקרתו והופכתו על פניו. וכל שמעשיו מרובים מחכמתו למה

הערות לנו"א

ג) כ"ה גם בכי"ע אלא ששם כתוב וכלי אומנותו בידו במקום אבל כלי אומנותו. ובכי"א הכב ואין ירא חטא הרי זה אומן וכו' ירא חטא ואין הכם מהו אין זה אומן וכו'. ובבא ראשונה חסירה וע"ע במאירי למשנה זו. וע' שמות רבה פ' מ' ס"א במאמר ר' אושעיא שם וע"ע בנו"ב שם. ד) בספרים ראב"ע אומר אם אין תורה אין דרך ארץ וכו' והוספתי הכל ע"פ הכ"י וע' אבות פ"ג מי"ז. ה) בכ"י הה"א אדם שאין בו מעשים טובים וכו' במדבר ונופו מרובה ושרשין מועטין כיון שבא הרוח הופכתו ועוקרתו על פניו שנאמר והיה כערער בערבה וגו' ואדם שיש בו מעשים טובים וכו' ונופו מועט וכו' שתול על פלגי מים ועל יובל ישלח שרשיו ע"כ וע"ע אבות שם ונו"ב פל"ג. ו) בכי"ע עשה לך רב להכמים וקנה לך חבר בתלמוד ובכי"א עשה לך רב וקנה לך חבר בתלמוד וע' אבות פ"א מ"ז וע' נו"א לעיל פ"ה ונו"ב לעיל פי"ה. ז) בכי"ע אם לחכמה יפה שתיקה להכמים ק"ו וכו'. ח) בכיי"ע לא חכמים א ב ו דברים ולא דברים א ב ו הכמים אלא מרבה דברים וכו'. ובכי"א מרבה דברים וכו'. ובעיקר הדברים ע' אבות שם מי"ז ונו"ב פ' ל"ב. וע"ע פסחים כ"ט ע"א ובירושלמי פ"ט ה"א. ויש להעיר עוד שבכי"ע אינו בכאן סוף הפרק. ופרק כ"ג הוא מתחיל עם פ' אלישע בן אבויה.

פכ"ג א) בכי"ע שבעלובים כמשה רבינו דכתיב וכו' ובכי"א שבעלובים זה שעלוב כמשה וכו'. ב) בכי"ע גבור זה שכובש וכו' ובכי"א גבור הכובש וכו' ומן שנאמר עד עיר ליתא בשניהם. ג) בכ"י מעלה עליו הכתוב. ד) השלמתי זה ע"פ הכ"י ובספרי ליתא. ה) בכי"ע ואין גבורים אלא תורה וכו' ובכי"ע ואין גבור אלא וכו'. והשלמתי הפסוק ע"פ הכ"י. ו) בכ"י ליתא ליש אומרים זה וע"ע בתומ"י. ז) בכי"ע וי"א עשה שונאו אוהבו ובכי"א זה העושה אוהבו ובספרים שונא והגהתי ובעיקר הדברים ע' אבות פ"ד מ"א וע"ע שבת פ"ח ע"ב ויקרא רבה פל"א ומדרש משלי ט"ו ע' הפסוק איש חמה וגו'. ח) בספרים הוי גולה למקום תורה וכו' והשלמתי עפ"י כי"ע ובכי"א ואל

הערות לנו"ב

ו) ע' אבות שם מט"ו. ז) ע' אבות פ"ג מ"ד ובקדמוני המפרשים שם בענין חילופי הנוכהאות. ח) ע' אבות פ"ד מ"ב והגהתי מסברא. ט) ע' אבות שם ולענין

הוא היה אומר אל תהי בז לכל אדם. ואל תהי מפליג לכל דבר שנאמר בז לדבר יחבל לו וירא מצוה הוא ישולם (משלי כ"ג י"ג) ט) :

הוא היה אומר הלמד תורה בילדותו למה הוא דומה לעגלה שכיבשוה כשהיא קטנה שנאמר ואפרים עגלה מלומדה אוהבתי לדוש (הושע י' יא). והלומד תורה בזקנותו דומה לפרה שלא כיבשוה אלא בזקנותה שנאמר כפרה סוררה סרר ישראל (שם ד' ט"ז) י) : הוא היה אומר הלומד תורה בילדותו דומה לאשה שהיא לשה בחמין. והלומד תורה בזקנותו דומה לאשה שהיא לשה בצונן יא) : רבי אליעזר בן יעקב אומר הלומד תורה בילדותו דומה לכתב שנכתב על נייר חדש. הלומד תורה בזקנותו דומה לכתב שנכתב על נייר ישן יב). רבן גמליאל מוסיף עליו הלומד תורה בילדותו דומה לבחור שנשא בתולה שהיא הוגנת לו והוא הגון לה והיא מתנפלת עליו והוא מתנפל עליה. הלומד תורה בזקנותו למה הוא דומה לזקן שנשא בתולה היא הוגנת לו והוא אינו הגון לה היא מתנפלת עליו והוא מתרחק ממנה שנאמר כחצים ביד גבור כן בני הנעורים וכתיב בתריה אשרי הגבר אשר מלא אשפתו מהם לא יבושו כי ידברו את אויבים בשער (תהלים קכ"ז ד' ה'). שונה ומשכח דומה לאשה שיולדת בנים וקוברת שנאמר כי אם יגדלו את בניהם ושכלתים מאדם (הושע ט' י"ב) אל תקרי ושכלתים אלא ושכחתים יג). רבי שמעון בן אלעזר אומר יד) הלומד תורה בילדותו דומה לרופא שהביאו לפניו מכה ויש לו איזמל לחותכה וסמים לרפאותה טו). הלומד תורה בזקנותו דומה לרופא שהביאו לפניו מכה ויש לו איזמל לחותכה ואין לו סמים לרפאותה טז). אף כך דברי

הוא דומה לאילן שענפיו מרובים ושרשיו מרובים אפי' כל הרוחות שבעולם באות ונושבות בו אין מזיזן אותו ממקומו י) : רבי שמעון בן אלעזר אומר כל שמעשיו מרובים מחכמתו למה הוא דומה לרוכב סוס וכלונס בפיו כל מקום שהוא רוצה הוא מהזירו. וכל שחכמתו מרובה ממעשיו לרוכב סוס ואינו כלונס בפיו רכב עליו ונפל ממנו ושבר את מפרקתו יא) :

רבי נתן אומר יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשלך וכבוד חבירך ככבוד רבך וכבוד רבך כמורא שמים :

יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשלך שכן מצינו במשה רבינו ע"ה שהשוה כבודו לכבוד יהושע תלמידו שנאמר ויאמר משה אל יהושע בחר לנו אנשים (שמות י"ז ח') לי אנשים אין כתוב כאן אלא בחר לנו אנשים. הא שהשוה כבודו לכבוד יהושע תלמידו :

וכבוד חבירך ככבוד רבך שנאמר (ואתה תצוה) [אתה תדבר] את כל אשר אצוך (שם ז' ב'):

וכבוד רבך כמורא שמים שנאמר והיה הוא יהיה לך לפה ואתה תהיה לו לאלהים (שם ד' ט"ז) יב) :

כל המקלל את חבירו לשם שמים סופו לצאת ממנו בכבוד. משה קילל את פרעה לשם שמים ויצא ממנו בכבוד שנאמר וירדו כל עבדיך אלה אלי (שם י"א ח') ומנין שיצא ממנו בכבוד שנאמר גם האיש משה גדול מאוד (שם שם כ"ג): וכל המכבד את חבירו שלא לשם שמים סופו לצאת ממנו בקלון שכן את מוצא בבלק שכבד את בלעם שנאמר ויבואו אל בלעם ויאמרו לו [וגו'] כי כבד אכבדך (במדבר כ"ב ט"ז ט"ז) ומנין שיצא ממנו בקלון שנאמר ועתה ברח לך אל מקומך (שם כ"ד י"א) יג) :

רבי אלעזר הקפר אומר אל תהי זקוק לדין. ואל תירא לפני מי שהוא גדול ממך. ועשה שוק בעלי דבבך יד):

רבי אליעזר בנו אומר החושך עצמו מן הדין פורק ממנו איבה וגזל ושבועת שוא. והגס לבו בהוראה שוטה רשע וגס רוח. אל תהי דן יחידי שאין דן יחידי אלא אחד. ואל תאמר קבלו דעתי שהן רשאין ולא אתה טו):

הוא היה אומר הקנאה והתאוה והכבוד מוציאין את האדם מן העולם הזה ומחיי העוה"ב :

הוא היה אומר הצורים למות והמתים להחיות והחיים לדין. לידע ולהודיע שהוא עד והיודע ועתיד לדין. שאין לפניו לא עולה ולא שכחה ולא משוא פנים ולא מקח שוחד. ואל יבטיחך יצרך שיש לך בשאול בית מנוח.

הערות לנו"א

תאמר היא תבא וכו'. ועל בינתך וכו'. וע' אבות פ"ד מי"ד. ט) ע' אבות משנה ג' מאמר זה בשם בן עזאי. י) בכ"י בזקנותו למה הוא דומה לפרה שכיבשוה כשהיא זקנה. יא) בכ"י ד"א הלומד בילדותו וכו' והלומד בזקנותו דומה לפרה. יב) בכי"ע ליתא לכל מאמר זה ובכי"א הכר מן דומה ה"א עד דומה ה"ב. וע' אבות פ"ד מ"כ וע"ע במאירי שם. יג) בכי"א הנוסחא ר' אליעזר בן יעקב אומר הלמד תורה בילדותו דומה לבחור וכו' הגון לה היא מתנפלת עליו והוא מתרחק ממנה שנאמר כחצים ביד גבור כן בני הנעורים מה כתיב בתריה אשרי וגו' בשער שונה ושוכח דומה לאשה שיולדת וקוברת שנאמר כחצים ביד גבור וגו' את אויבים בשער ע"ב ויש איזה מחקים בכ"י בפיסקא זו. ובכי"א ר"ג אומר הלמד תורה בילדותו וכו' היא הוגנת לו וכו' כן בני הנעורים ומה כתוב בתריה אשרי הגבר אשר מלא אשפתו מהם שונה ושוכח וכו' כבכי"ע. ובילקוט המכירי בתהלים שם מצאתי רשב"ג אומר כל הלמד וכו' וכבכי"ע ובמדרש הגדול כ"י פ' עקב ר"ש סתם וצ"ע ובעיקר הדברים ע' קידושין ל' ע"ב דדריש להאי קרא דכחצים ביד גבור אדברי תורה וע"ע סנהדרין צ"ט ע"א וע"ע תוספתא דאהלות פט"ז ופרה פ"ג. וע"ע דברים רבה פ"ח ס"ו. יד) בכ"י ד"א ר"ש בן יוחאי אומר. טו. כן הוא בכי"ע ובספרים איזכל להתוך וסימני רפואות לרפאות ובכי"א וכמנין לרפאותה. טז) כ"ה בכי"ע ובספרים איזמל להתיך

הערות לנו"ב

סיום המאמר ע' ב"ר פי"ט ס"ג לשון כזה. י) ע' אבות פ"ד מי"ז ונו"א פכ"ב. יא) ע' נו"א פכ"ד. יב) ע' אבות פ"ד מי"ד וע"ע נו"א פכ"ז ובהערות אות י"ז שם וע"ע שמות רבה פ"ג סי"ג. יג) ע' נו"א פכ"ט וחסר בכאן שם בעל המאמר ואולי יש להגיה בראש הפיסקא הה"א. יד) אולי צ"ל ועשה שלום לבעלי דבבך וע' ד"א זוטא פ"ט בד"ה וכן היה ר"א הקפר אומר וכו' וצ"ע. טו) ע' אבות פ"ד משנה ז' וח'.

תורה יהיו מצויינין לך זה מזה ויהיו מצויינין לך זה בצד זה שנאמר קשרם על אצבעותיך כתבם על לוח לבך (משלי ז׳ ב׳) ואומר קשרם על לבך תמיד ענדם על גרגרותיך (שם ו׳ כ״א) יז) :

פרק כד

אלישע בן אבויה אומר אדם שיש בו מעשים טובים ולמד תורה הרבה א) למה הוא דומה לאדם שבונה אבנים תחילה ב) ואחר כך לבנים. אפילו באים מים הרבה ועומדין בצידן אין מחין אותן ממקומן ג). ואדם שאין בו ד) מעשים טובים ולמד תורה למה הוא דומה לאדם שבונה לבנים תחילה ואחר כך אבנים. אפילו באים מים קימעא מיד הופכין אותן ה) :

הוא היה אומר אדם שיש בו מעשים טובים ולמד תורה הרבה למה הוא דומה לסיד שטוח על גבי אבנים אפילו יורדין עליו כמה גשמים אין מזיזות אותו ממקומו ו). אדם שאין בו מעשים טובים ולמד תורה הרבה דומה לסיד שניטוח על גבי לבנים אפילו יורדין עליו גשמים קימעה מיד נימוק והולך לו ז) :

הוא היה אומר אדם שיש בו מעשים טובים ולמד תורה הרבה [למה הוא] ח) דומה לכוס שיש לו פסיפס ט). ואדם שאין בו מעשים טובים ולמד תורה הרבה [למה הוא] דומה לכוס שאין לו פסיפס. שכיון שנתמלא הכוס נהפך על צידו ונשפך כל מה שבתוכו י) :

הוא היה אומר אדם שיש בו מעשים טובים ולמד תורה הרבה [למה הוא] דומה לסוס שיש לו כלונוס. ואדם שאין בו מעשים טובים ולמד תורה הרבה [למה הוא] דומה לסוס שאין לו כלונוס כיון שרוכב עליו זורקו בבת ראש יא) :

הוא היה אומר הלומד תורה בילדותו דברי תורה נבלעין בדמיו ויוצאין מפיו מפורשין. והלומד תורה בזקנותו אין דברי תורה נבלעין בדמיו ואין יוצאין מפיו מפורשין.

שעל כרחך אתה נוצר ועל כרחך אתה נולד ועל כרחך אתה חי ועל כרחך אתה מת ועל כרחך אתה עתיד ליתן חשבון לפני מלך מלכי המלכים הקב״ה טז) :

פרק לה

אלישע בן אבויה אומר הלמד תורה בנערותו למה הוא דומה לסיד שהוא טוח על גבי אבנים אפילו כל הגשמים יורדין אין מזיקין אותו. והלמד תורה בזקנותו למה הוא דומה לסיד שהוא טוח על גבי לבנים (בין) [כיון] שטיפה של מים הוא [יורד עליו] פושר והולך לו א). מלה״ד למלך שאמר לעברו שמור את הצפור לבני. אמר המלך לעבדו אם משמר אתה את הצפור נפשך אתה משמר. ואם מאבד אתה את הצפור נפשך אתה מאבד. שמר את הצפור. אותו העבד על מה שישמור הוא אומר נפשו הוא משמר. על מה שיאבד הוא אומר נפשו הוא מאבד. כך הקב״ה אומר לישראל בני אם אתם משמרים את התורה נפשכם אתם משמרים ואם אתם מאבדים את התורה נפשכם אתם מאבדים. כך כל המשמר דבר אחד מן התורה נפשו הוא משמר. וכל המאבד דבר אחד מן התורה נפשו הוא מאבד שנאמר רק השמר לך ושמור נפשך מאד וגו׳ (דברים ד׳ ט׳) ב) :

הערות לנו״א

ואין לו סמנין לרפאות. יז) בבי״ע אף כן ד״ת יהיו מעיינין זה מזה ויהיו מצויינין לך זה מזה שנאמר וגו׳, ובבי״א אף כן וכו׳ כבבי״ע ויהיו מציינין זה מזה וכו׳. וע״ע מגן אבות במשנה זו, והקושי מבואר והגר״א הציג רישא דפיסקא זאת בסוף פרק שלפני זה וגרס בה הכי רשב״א אומר הלומד תורה וירא שמים דומה לרופא שהביאו לפניו מכה ויש איזמל וכו׳ הלומד תורה ואינו ירא שמים דומה לרופא שהביאו לפניו מכה ויש לו איזמל לחתוך ואין לו סימנין לרפאות ע״כ. וכיפא דבבא זו הציג כאן כזה אל תקרי ושכלתים אלא ושכחתים ונאמר ושמתם את דברי אלה שיהיו ד״ת מצוינים לך וכו׳ ע״כ. ואם שיש פנים מוכיחות להגה זאת מ״מ קשה עלי לקבלה ע׳ ספרי עקב פי׳ מ״ה וקידושין ל׳ ע״ב ומוכח משם להדיא שהתורה היא שנמשלת לסממנים ע״ש. ולקושי הענין אעתיק מה שמצאתי במדרש הגדול כ״י פ׳ עקב שמביא שם לכל פיסקא זאת ובבבא זאת הנוסחא הכי רשב״א אומר הלמד תורה בילדותו לרופא שהביאו לו מכה ואין לו סממנין אבל אם יש לו איזמל להותכה והלמד תורה בזקנותו למה הוא דומה לרופא שהביאו לו מכה אם יש לו סממנין לרפאותה ואין לו איזמל להותכה ע״כ וכל השאר ליתא שם. והנה בל״ס גם נוסחא זו מגומגמת ואם נגיה ברישא ע״פ נוסחתינו ויש לו סממנין וכו׳ אז נוכל לפרש שהכונה היא שהרפואה ע״י למוד התורה בימי הילדות היא גמורה והלוטה משא״כ בימי הזקנה שע״י למוד התורה לא יוכל עוד להשתרש מלבו אשר בא לתוכו ע״י ההרגל מכבר וצ״ע וע״ע עירובין נ״ד ע״ב.

פכ״ד א) בכ״י שיש לו מעשים וכו׳ ולמד תורה ומלת הרבה ליתא וכן לקמן. ב) כן הוא בכ״י והוא נאות יותר בניגוד למלת ואח״כ ובספרים מלמטה. ג) בכ״י ואפי׳ מים הרבה באים ועומדים בצדן אין מזיזות אותן ממקומן ע״כ ואולי יש להגיה בפנים ממהין אותן וכו׳. ד) בכ״י לו. ה) בכי״ע ואפי׳ עומד בצדן מים קמעא מזיזות אותן בכי״א אפילו עומד מים קמעא מזיזות אותו ממקומו. ואין ספק שנוסחת הספרים בכאן היא יותר עתיקה. ו) כן הוא הנוסחא בכי״ע ובספרים שטוח ע״ג לבנים וכו׳ עליו גשמים וכו׳. ובכי״א ליתא לכל בבא זו. ז) בספרים יורדין עליו מיעוט גשמים מיד נימוק ונופל ובנו״א שבתומ״י נימוח והולך וכו׳. ובכי״א גשמים קימעא נימוק והולך לו. ח) הוספתי ע״פ הכ״י וכן לקמן. ט) כן הוא בכי״ע ובספרים שיש לו פיספס שכיון שמניח אותו מידו אע״פ שנהפך על צדו אין נשפך כל מה שיש בו ע״כ וע׳ לקמן פכ״ז. י) כן הוא בכ״י ובספרים שאין לו פיספס שכיון שמניח אותו מידו מיד נהפך על צדו ונשפך כל מה שיש בו. יא) כ״ה בכי״ע ובספרים לסוס שיש לו כלים נאים ואדם שאין בו מע״ט וכו׳ לסוס שאין לו רסן לבלום כיון שאדם רוצה לרוכבו זורקו בבת אחת ועתומ״י ובכי״א בבא ראשונה

הערות לנו״ב

טז) ע׳ אבות שם משנה כ״א וכ״ב. וע״ע לקדמוני המפורשים שם.

פל״ה א) ע׳ אבות נו״א פכ״ה. ב) ע׳ נו״א שם ובהערות שם אות כ״ד וע״ע פ״ג מ״ח ובמגן אבות שם ואולי יש להשלים כאן המאמר מר׳ דוסתאי בר

וכן מתלא אומר אם בנערותיך לא חפצתם איך תשיגם בזקנותיך יב):

הוא היה אומר קשין דברי תורה לקנותה ככלי זהבים ונוחין לאבדם ככלי זכוכית שנאמר לא יערכנה זהב וזכוכית [ותמורתה כלי פז] (איוב כ״ח י״ז) יג). מקיש זהב לזכוכית מה כלי זהב לאחר שנשבר יש לו תקנה וכל כלי זכוכית אין להם תקנה כשנשברו אלא אם כן חזרו לברייתן. ומה אני מקיים ותמורתה כלי פז לומר לך כל העמל בהן ומקיימן פניו מצהיבות כפז. וכל העמל בהם ואין מקיימן פניו משחירות כזכוכית יד):

רבי ראובן בן (ארכילוס) [אצטרובלי] אומר אין אדם נחשד בדבר אלא אם כן עשאו או שעשה ביוצא בו או חשב לעשות או שישמע מחבירו שנעשה והטה אוזן לשמוע ג):

הוא היה אומר ג׳ נאמנים הן. עני שהוא נאמן על הפקדון אין נאמן גדול מזה ד). בעל הבית שהוא נאמן על מעשרותיו אין נאמן גדול מזה. רווק שגדל במדינה ולא נחשד על הערוה אין נאמן גדול מזה ה):

הוא היה אומר יכול אדם ללמוד תורה בעשר שנה ולישכחה בשתי שנים. כיצד שאם יושב אדם ששה חדשים ואינו חוזר בה נמצא אומר על טמא טהור ועל טהור טמא. י״ב חודש ואינו חוזר בה נמצא מחליף הכמים זה בזה. י״ח חודש ואינו הוזר בה נמצא משכח ראשי פרקים. כ״ד חודש ואינו חוזר בה נמצא משכח ראשי מסכתותיו. טו) ומתוך שאומר על טמא טהור ועל טהור טמא ומחליף חכמים זה בזה ומשכח ראשי פרקים וראשי מסכתותיו טז) סוף שיושב ודומם. ועליו יז) אמר שלמה על שדה איש עצל עברתי ועל כרם אדם חסר לב והנה עלה כלו קמשונים כסו פניו חרולים וגדר אבנים נהרסה (משלי כ״ד ל׳ ול״א). וכיון שנפל כותלו של כרם מיד יח) חרב כל הכרם כולו יט):

הוא היה אומר כל המעשה את חבירו לעשות דבר מצוה מעלה עליו הכתוב כאלו הוא עשאה בגופו כ). [מישלו] כא) משל למה הדבר דומה למלך בשר ודם שצד צפור ונתנו לאחד מעבדיו ואמר לו הוי זהיר בצפור זה שאם אתה נזהר בו טוב ואם לאו אני נוטל נשמתך תחתיו כב). כך אמר הקב״ה לישראל דברי תורה שנתתי לכם אם אתם משמרים אותן טוב ואם לאו אני נוטל נפשכם תחתיה כג) שנאמר רק השמר לך ושמור נפשך מאד פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך (דברים ד׳ ט׳). [ואומר] כי לא דבר רק הוא מכם כי הוא חייכם (שם ל״ב מ״ז) כד):

הערות לנו״א

ליתא וע׳ בערוך ערך כלנס. יב) בכ״י שנאמר מנעורך לא קבצת איך השיגם בשיבתך. יג) השלמתי ע״פ הכ״י. יד) בכ״י הנוסחא הה״א ד״ת קשים לקנותם ככלי זהב ונוחין לאבדן וכו׳ יש לו תקנה וכלי זכוכית מאחר שנשברו אין לו תקנה אלא א״כ חוזרין לברייה (ובכי״א לברייתן) כך דברי תורה ומה ותמורתה וכו׳. ובעיקר הדברים ע׳ חגיגה ט״ו ע״א ובירושלמי שם פ״ב רות רבה פ״ו וקה״ר פ״ז ובנ״ש וספרי דברים פי׳ מ״ת והנוסחא כאן משובשת והגר״א מגיה מקיש לזהב ולזכוכית לאחר שנשברה יש לה תקנה אף ת״ת אע״פ שסרח יש לו תקנה ע״כ ויותר היה נראה להגיה ע״פ נו״ב פל״א ע״ש לפי שסוף סוף נלקחו הדברים כאן מאת הספרי ע״ש. וכן מצאתי במדרש הגדול כ״י פ׳ עקב וע׳ לקמן.

טו) בכי״ע ראשי משניותיו וכן לקמן. טז) כאשר הצגתי כך הוא נוסחת הב״י ובספרים יכול אדם ללמוד תורה בעשרים שנה ולשכחן וכו׳ ואין הוזר לאחריו נמצא וכו׳ י״ב הודש ולא הזר לאחריו וכו׳ י״ח הדשים ולא חזר לאחריו נמצא משכח ראשי מסכתותיו כ״ד חדשים ואין חוזר לאחריו נמצא משכח ראש פרקים וכו׳ ומתוך שאמר וכו׳ ומשכח ראשי מסכתותיו וראשי פרקיו וכו׳. ובל״ס שנוסחת הכ״י ישרה יותר. יז) בכ״י יושב ודומם עליו. יח) בכי״ע מיד ליתא ובכי״א כל הכרם חרב וכו׳. יט) ע׳ מדרש משלי פ״א ותנא דבי אליהו זוטא פט״ז וע״ע בספרי שם. כ) כן היא הנוסחא שבתומ״י ובספרים כל העושה מצוה בחבירו מעלה וכו׳ כאלו לא עשה אלא בגופו ובכ״י כל העושה מצוה אחת בחבירו וכו׳ כבספרים עשה אלא בגופו. וע׳ סנהדרין צ״ט ע״ב ושמות רבה פל״ה ס״ג. כא) כן הוא בכ״י ובספרים ליתא. כב) בכי״ע ונתנו לעבדו וא״ל הוי זהיר בצפור ותלבדנו אם אתה מוזהר מוטב ואם לאו הריני נוטל את נפשך תחתיו. ובכי״א כבכי״ע רק שמלת ותלכדנו ליתא שם. כג) בכ״י משמרין אותן מוטב ואם לאו הריני נוטל את נפשיכם. כד) כי לא דבר רק הוא מכם כי הוא חייכם זה ליתא בכ״י והגר״א מחק הפסוק הראשון ואנכי קיימתי גירסת הספרים אלא שהוספתי מלת ואומר וע׳ ספרי שם וע׳ מנחות צ״ט ע״ב ובילקוט תורה ר׳ תתע״ג וילקוט משלי ר׳ תתקס״א. והנה המשך מאמר זה הוא קשה והגר״א הוסיף פה בראש הפיסקא מאמר ר׳ דוסתאי (ע׳ אבות פ״ג מ״ח) בכדי לכוין הדברים וצ״ע ואולי יש להציג פיסקא זאת לעיל מיד אחרי בבא דהה״א קשין ד״ת לקנותן ככלי זהב וכו׳. וכדמשמע גם קצת מהספרי שם. והנה מצאתי דברים כאלו גם במדרש הגדול כ״י פ׳ עקב והנני מעתיק רובם לפני הקורא וז״ל אלישע בן אבויה היה אומר ד״ת קשין לקנותן כזהב ונוחן לאבדן כזכוכית שנאמר לא יערכנו זהב וזכוכית קשין לקנותן כזכוכית ונוחין לאבדן כזכוכית שנאמר לא יערכנה זהב וזכוכית ומה אני מקיים ותמורתה כל פז לומר כל העמל בהן ומקיימן פניו צהובות בהן כפז וכל שאינו מקיימן פניו משחירות ככלי זכוכית. הה״א יכול אדם שילמוד תורה בעשר שנים וכו׳ מתוך שאמר על טמא טהור וכו׳ סוף שהוא משכח את כולן ר׳ שמעון בן יוחאי אומר הרי הוא אומר על שדה איש עצל עברתי ועל כרם אדם חסר לך וכו׳ מאחר שהוא קרוי אדם וקרוי איש ויש לו שדה ויש לו כרם ויש לו שדה למה נקרא חסר לב בשביל שהוא עצל שקרא ושנה וישב לו מנין שסופו לבקש ראש ההלכה ואינו מוצא ת״ל והנה עלה כולו קמשונים ומנין שסופו לבקש ראש הפרק ולא ימצא ת״ל כסו פניו הרולים ומנין שסופו לבקש ראש המסכתא ואינו מוצא ת״ל וגדר אבניו נהרסה כיון שנפל כותלו של כרם חרב כל הכרם

הערות לנו״ב

ינאי וכבמשנה שם. ג) ע׳ מועד קטן י״ח ע״ב וע״ע בספר מלאכת שלמה הנדפס אצל פירוש רב המאירי לאבות (פ״ב מ״ד) דאיתא התם יש ספרים דגרסי כאן משנה זו ר׳ ראובן בן איצטרובלי אומר אין אדם נחשד בדבר וכו׳ או שראה מתעסקים בו והטה אוזן לשמוע את דבריהם. ד) בכי״ה ממנו וכן בבבא ב׳ והנה בכי״ר איתא כאן עוד בעל הבית שהוא נאמן וכו׳ וכלעיל ומחקתי לזה ע״פ כי״ה. ה) ע׳ פסחים קי״ג ע״א אר״י ג׳ הקב״ה מכריז עליהם וכו׳. וע״ע בדקדוקי סופרים

פרק כה

בן עזאי אומר כל שדעתו נוחה מפני חכמתו סימן יפה הוא לו ושאין דעתו נוחה מפני חכמתו סימן רע הוא לו א). כל שדעתו נוחה מפני יצרו ב) סימן יפה לו. ושאין דעתו נוחה מפני יצרו סימן רע לו. כל שרוח חכמים נוחה הימנו בשעת מיתתו סימן יפה לו. שאין רוח חכמים נוחה הימנו סימן רע לו. כל שפניו זקופות כלפי מעלה סימן יפה לו. וכל שפניו כבושות כלפי מטה סימן רע לו ג). נתן עיניו בבני אדם סימן יפה לו. נתן עיניו בכותל סימן רע לו ד). כל שפניו מצהיבות סימן יפה לו. כל שפניו משחירות סימן רע לו ה):

בשעת פטירתו של רבן יוחנן בן זכאי היה מגביה קולו ובוכה. אמרו לו תלמידיו רבי עמוד הגבוה נר העולם ו) פטיש החזק מפני מה אתה בוכה. אמר להם וכי פני מלך בשר ודם אני הולך להקביל ז) שאם יכעוס עלי אין כעסו אלא בעולם הזה ואם יאסרני אין איסורו אלא בעולם הזה ח) ואם ימיתני אין מיתתו אלא בעולם הזה ט). ולא עוד שאני יכול לפייסו י) בדברים ולשחדו בממון. הא איני הולך להקביל אלא פני מלך מלכי המלכים הקב"ה יא) שאם יכעוס עלי כעסו בעולם הזה ובעולם הבא יב) שאיני יכול לפייסו בדברים ולשחדו בממון יג) ועוד שיש לי שתי דרכים אחת לגן עדן ואחת לגיהנם ואיני יודע אם יכריעני לגיהנם או אם יכניסני לגן עדן יד) ועליו הכתוב אומר לפניו יכרעו כל יורדי עפר וגו' (תהלים כ"ב ל'): במשה הוא אומר ויגוע וימת ויאסף אל עמיו ואומר והסירותי את כפי (שמות ל"ג כ"ג) ואומר ויפרוש אותה לפני והנה כתובה פנים ואחור (יחזקאל ב' י'). פנים בעולם הזה ואחור לעוה"ב: דבר אחר **פנים** יסורין של צדיקים בעולם הזה ושלוותן של רשעים בעוה"ז. **ואחור** מתן שכרן של צדיקים לעתיד לבא ופורענותן של רשעים בגיהנם. וכתוב אליה קינים והגה והי (שם ב' י'). **קינים** זו פורענותן של רשעים בעוה"ז שנאמר קינה היא וקוננוה בנות הגוים תקוננה אותה (שם ל"ב ט"ז). **והגה** זה מתן שכרן של צדיקים לעתיד לבא שנאמר עלי עשור ועלי נבל עלי הגיון בכינור (תהלים צ"ב ד'). **והי** זה פורענותן של רשעים לעולם הבא שנאמר הווה על הווה תבא ושמועה על שמועה תהיה (יחזקאל ז' כ"ו) טו):

הוא היה אומר כבד את אביך [ואמך שאלמלא הם לא באת לעולם מפני שהם הביאוך. ודע] מה אתה עושה להן שהן גומלין לך ו):

רבי חנניה בן חכילאי אומר הנועד משנתו בלילה והפונה לבו (לבטלה) [מבטלה] לדברי תורה סימן יפה לו שנאמר בהתהלכך

הערות לנו"א

בולו ומי גרם לו שלא חזר על תורתו ע"כ. ובפ' נצבים מביא ג"כ המשל דצפור בפסוק כי היא חייכם. ואחרי שמביא דברי הספרי בעקב שם במקום אחר הוא קרוב לודאי שדברים אלו כאשר העתקתים הם לקוחים מאת האדר"נ ונוכל לתקן ולהשלים נוסחתינו פה על פי זה. וע"ע נו"ב פל"ו.

פכ"ה א) בכ"י ניחה מפני חכמים סימן יפה לו אין דעתו נוחה מפני סימן רע לו. וכן הוא הנוסחא אחרינא שבתומ"י וע' מפרשים וע' תוספתא ברכות פ"ג דתנינן התם בן עזאי אומר כל שלקה גופו וכו' כל שנטרפה דעתו מפני הכמתו סימן יפה לו: וכל שנטרפה הכמתו מפני דעתו סימן רע לו ע"כ וע' באה"ר שרוצה להגיה עפ"ז הנוסחא כאן ול"נ יותר להגיה דתוספתא שם ע"פ האדר"נ והכונה היא ת"ח שלא הציצו ונפגעו ורק נכנסו בשלום ויצאו וזהו הוא דעתו נוחה מפני הכמתם. ב) בכ"י יצר הרע וכן לקמן ובנו"א שבתומ"י יוצרו וע' מפרשים ובילקוט אבות כ"י מצאתי כל שדעתו נדהה מפני יצרו סימן יפה הוא לו וכל שאין דעתו נדהה מפני הכמתו סימן רע הוא לו ואחרי שבל"ס איזה ט"ס יש כאן היה נראה לי להגיה כזה כל שדעתו נדהת מפני יצרו סימן רע לו וכל שדעתו נדהה מפני חכמתו סימן יפה לו וצ"ע. ג) כן הוא בכ"י ובספרים שפניו זקופות למעלה וכו' שפניו כבושות למטה. ד) כן הוא בכ"י ובהנו"א שבתומ"י ובספרים סימן יפה לו לא נתן עיניו בבני אדם סימן רע לו. ה) בכ"י שפניו מקדירות. ו) בכ"י עמוד גבוה נר העומד ובל"ס צ"ל נר העולם וכן הגהתי. וע' ברכות כ"ח ע"ב והגר"א הגיה עפ"ז עמוד הימיני וצ"ע. ז) בכי"ע וכי לפני מלך בו"ד וכו' והכי"א להקביל פניו. ח) כן הוא בכי"ע ובספרים ואם אוסרני אין איסורו אלא וכו'. ט) כן הוא בכי"ע ובספרים אם ממיתני אין מיתתי אלא וכו'. ובכי"א ואם ימיתוני לא ימיתוני אלא וכו'. י) בכי"ע לגנבו בדברים. יא) בכי"ע לפני מלך מלכי המלכים הקב"ה. ובכי"א מן ולשחדו בממון הא' עד ולשחדו בממון הב' הסר. יב) בכי"ע כעסו כעס עולם ואם יאסרני איסורו איסור עולם ולא הגהתי על פיה מפני שסיף סוף גם כאן הסירה הבבא דמיתה ע' ברכות שם. יג) בכי"ע איני יכול לגנבו בדברים וכו'. יד) בכי"א הנוסחא ועוד שאני עתיד להוליכני (בכי"א שיוליכני) בין שני דרכים אחד של גן עדן ואחד של גיהנם ואיני יודע לאיזה מקום מוליכין אותי. וע"ע ברכות שם ובדקדוקי סופרים שם לכל ברייתא זאת. טו) בכי"ע עליו הכתוב אומר לפניו וגו' ונפשו לא חיה במשה מה הוא אומר ויאסף אל עמיו ואומר והסירותי את כפי וראית את אחורי ועוד כתוב ויפרוש אותה לפני והיא כתובה פנים ואחור וכתוב עליה קינים והגה והי קינים זה מתן שכרם של רשעים בעולם הזה שנאמר קינה היא וקוננוה והגה זה וכו' והי זה מתן פורעניות של רשעים בעולם הבא ובכי"א עליו הכתוב אומר וכו' כבכי"ע וראית את אחורי ופני לא יראו בעולם הזה ואחור לעולם הבא. ד"א שלות רשעים בעולם הזה ואחור יסורין של צדיקים **בעולם הזה** ועוד כתיב ויפרוש לפני והנה הוא כתובה פנים ואחור וכתב אליה קינים זה מהן פורענותן של רשעים בעולם הזה שנאמר קינה היא וקוננוה בנות והגה וכו' והי שנאמר הוה ע"כ וע"ע בתומ"י והנה ברור שכל הנוסחאות הן קטועית ומשובשות וע' מפרשים ונוסחת הגר"א וע' ספרי במדבר פי' ק"ג בפסוק ותמונת ה' יביט עירובין כ"א ע"ב נדה ל"א ב' וע"ע ב"ר פ' ס"ג ס"ב ובנ"ש שמות רבה פ' מ"ה ס"ו ובילקוט שמות שם ומדרש תהלים פכ"ב וצ"ב. ובצירוף כל אלה המקומות היה נראה לי להגיה באופן כזה ועליו הכתוב אומר (פי' על יום המיתה) לפניו יכרעו כל יורדי בור (וכבנדה ומדרש תהלים שם) באברהם מהו אומר ויגוע וימת (וע"ש בב"ר שסמכו לזה המקרא שהקב"ה מתאוה לתת

הערות לנו"ב

שם אות ג'. ו) הצגתי נ סחת כי"ה ובכי"ר כבד את אביך שאילולי הם יודעים מה אתה וכו'. ופירש מהרי"ץ שר"ל שהן גומלין לך חסד בעוה"ז ובעוה"ב.

הוא היה אומר פנו הבית מפני הטומאה והכינו כסא לחזקיה מלך יהודה [טז]:

הוא היה אומר מת מתוך היישוב סימן יפה לו. מתוך הטירוף סימן רע לו. מתוך הדבור סימן יפה לו. מתוך השתיקה סימן רע לו. מתוך דברי תורה סימן יפה לו. מתוך דבר סחורה סימן רע לו [יז]. מתוך דבר מצוה סימן יפה לו. מתוך דבר בטילה סימן רע לו [יח]. מתוך שמחה סימן יפה לו. מתוך עצבות סימן רע לו. מתוך השחוק סימן יפה לו. מתוך בכיה סימן רע לו. מת בערב שבת סימן יפה לו. במוצאי שבת סימן רע לו. מת בערב יום הכפורים סימן רע לו. במוצאי יום הכפורים סימן יפה לו [יט]:

כשחלה רבי אליעזר אמרו אותו היום ערב שבת היה ונכנס רבי עקיבא וחביריו לבקרו והיה ישן בתוך חדרו והוא יושב בקינוף [כ] והם יושבין בטרקלין שלו [כא]. נכנס הורקנוס בנו להלוץ תפילין שלו [כב] ולא הניחו והיה בוכה. ויצא [כג] הורקנוס ואמר לחכמים רבותי דומה לי שנטרפה דעתו של אבא. אמר לו בני לא דעתי נטרפה אבל דעתך נטרפה שהנחת הדלקת הנר שנתחייבת עליה מיתה לשמים והיית מתעסק בתפילין שאין אתה מתחייב עליהן אלא משום שבות [כד]. כיון שראו הכמים שדעתו מיושבת עליו נכנסו וישבו לפניו ברחוק ד׳ אמות [כה]. אמרו לו רבי כסת עגולה והכידור והאימום והקמיע ותפילין שנקרעו מהו מקבלין טומאה. אמר להם מקבלין טומאה והטבילו אותן כמו שהן והזהרו בהן שהן הלכות גדולות שנאמרו למשה בסיני [כו]. והיו שואלין לו [כז] בטהרות בטומאות במקוואות. אמרו לו רבי מה הוא זה. אמר להם טמא [כח]. מה הוא זה. אמר להם טהור [כט]. והיה משיב על טמא טמא ועל טהור טהור [ל]. אחר כך אמר רבי אליעזר לחכמים תמה אני על תלמידי הדור שמא יענשו מיתה לשמים [לא]. אמרו לו רבי [לב] מפני מה. אמר להם מפני שלא באו ושמשו אותי [לג]. ואחר כך אמר לעקיבא בן יוסף. עקיבא מפני מה לא באת לפני ושמשת אותי. אמר לו רבי לא נפניתי [לד]. אמר לו תמה אני עליך אם תמות מיתת עצמך [לה]. ויש אומרים לא אמר לו כלום אלא כיון שאמר רבי אליעזר לתלמידיו כך מיד נמס דמו בקרבו [לו]. אמר לו רבי עקיבא רבי מיתתי במה. אמר לו עקיבא שלך קשה מכולן. נכנס רבי עקיבא וישב לפניו

תנחה אותך (משלי ו׳ כ״ב) בעולם הזה. בשכבך תשמור עליך (שם שם) בשעת מיתה. והקיצות היא תשיחך (שם שם) לעולם הבא [ז]:

רבי אליעזר בן יעקב אומר כל העושה מצוה אחת קונה לו סניגור אחד וכל העושה עבירה אחת קונה לו קטיגור אחד. תשובה

הערות לנו״א

לצדיקים מתן שכרן ובבאן קיטע את הדרוש כיון שהזכיר את העיקר) ובמשה מה הוא אומר כי לא יראני האדם וחי (אבל בשעת מיתה רואה וכדדריש גם כן במדרש על פסוק ונפשו לא חיה) ואומר והסירותי את כפי וראית את אחורי ופני לא יראו פנים בעולם הזה ואחור לעולם הבא פנים יסורין של צדיקים בעולם הזה ושלותן של רשעים בעולם הזה ואחור זה מתן שכרן של צדיקים בעולם הבא ופורענותן של רשעים בגיהנם ואומר ויפרוש אותה לפני והיא כתובה פנים ואחור וכתוב אליה קינים והגה והי קינים זה מתן שכרן של רשעים בעולם הזה (ובבי״ע וספרי שם ובעירובין שם הנוסחא מסופקת קצת וע׳ דקדוקי סופרים שם וע״ע בפירש״י שם). והגה זה מתן שכרם וכו׳ כבספרים ותובא כל דבר זה אגב גררא דהפסוק ונפשו לא חיה. טז) בבי״ע והכינו כסא לאיש חסיד זה חזקיה וכו׳. ובבי״א זה חזקיה מלך יהודה שבא וע׳ בברכות שם ובירושלמי סוטה פ״ט הלכה מ״ז וע״ז פ״ג ה״א. יז) בבי״ע מתוך דברי סחורה סימן רע לו ובבי״א מתוך שיחה בטלה וכו׳ וע״ע תומ״י. יח) בבי״א מתוך בטלה וכו׳. יט) בבי״ע הסדר והנוסחא כזה בעיוה״כ סימן רע לו במוצאי יוה״כ סימן יפה לו מתוך השמחה סימן יפה לו מתוך עצבות סימן רע לו מתוך השחוק סימן יפה לו מתוך הבכי סימן רע לו בע״ש סימן יפה לו במו״ש סימן רע לו ע״כ ובבי״א הסדר כבספרים אבל הנוסחא היא כבבי״ע אלא שבבבא אחרונה הגירסא בעיוה״כ סימן יפה לו במוצאי יוה״כ סימן רע לו. ובעיקר הדברים ע׳ כתובות ק״ג ע״ב וע״ע לעיל אות א׳ והוא היה אומר דכאן קאי אבן עזאי. כ) ב״ה הגו״א שבתומ״י ובספרים והיה ישן בתוך חדרו והוא נראה כהגה והעתקה ומלת קינוף היא מלה יונית וענינה כסא וע׳ בערוך רמ״ל ערך זה. כא) בבי״ הנוסחא כזה אמרו כשחלה ר״א ע״ש היה והיה יושב וכו׳ וחכמים יושבין לפניו בטרקלין שלו. כב) בבי״ להלוץ לו תפיליו. כג) בבי״ בכה ויצא ומלת הורקנס ליתא. כד) בבי״ אמר להם להכמים רבותי דומה אני שנטרפה דעת אבי (בבי״א כמדומה שנטרפה דעת אבא) אמרו לו שלך נטרפה וכו׳. כה) בספרים (נכנס:) ישבו וכו׳ ובבי״ נכנסו וישבו לפניו ומלות ברחוק ד׳ אמות ליתא בבי״. כו) בבי״ע בורית עגולה הכדור והחימום והקמיעה שנקרעה מה הן אמר להם מקבלין טומאה הזהרו בהן והטבילו אותן במשהן וכו׳. ובבי״א באמת ע נ ו ל ה הגדוד והאמין והקמיעה והתפילה שנקרעה מהן א״ל מקבלין טומאה והזהרו בהן והטבילו אותן במשהו ע״כ ועתומ״י וע׳ לעיל פי״ט ובהערות שם אות ד׳. כז) בבי״ היו שואלין אותו. כח) בבי״ אומר טמא. כט) בבי״ אומר טהור. ל) מן והיה עד טהור ליתא בבי״. לא) בבי״ באותה שעה אמר להם ר״א לחכמים תמהני על וכו׳. לב) רבי ליתא בבי״. לג) בבי״ א״ל שלא באו ושלא שמשו ומלת אותי ליתא. לד) בבי״ ואח״כ אמר לו לעקיבא וכו׳ לא באת א״ל לא נפנתי ועתומ״י. לה) בבי״ א״ל תמיהני שמא תמות יבו׳ ועתומ״י. לו) בבי״ וי״א לא אמר כלום אלא כיון שא״ל ר״א להכמים (ובבי״א להלמידים) נמס דמו בקרבו (הוא ליתא בבי״א) כך היא ואח״כ א״ל ר״ע מיתת שלי במה א״ל שלך קשה משל כולם ובספרים עוד נ״א ע״פ התומ״י קשה משלהם ובכל הנוסחאות הדברים מגומגמים ואולי צ״ל וי״א לא אמר לו ר״ע כלום אלא וכו׳ דמו בקרבו ואמר לו רבי מיתתי במה א״ל שלך קשה משלהן וקרוב מאד שכל דברים אלו באו מהוספה על הגליון שהוסיף איזה ספר ע״פ סנהדרין ס״ח ע״א וע״ע פסחים ס״ט ע״א.

הערות לנו״ב

ואולי איזה קיטעא יש כאן וצ״ע. ז) ע׳ לעיל פל״ד ובהערות אות ז׳ שם וע״ע נו״א פכ״ט ובהערות שם אות י״ד וט״ו. והגהתי מבטלה מסברא. ואם נפרש שהפיסקא דלעיל פל״ד והפיסקא כאן הם רק דבר והפוכו אז נצטרך להוסיף כאן עוד הבבא דמהלך בדרך יהידי וצ״ע. וע״ע תורת כהנים פ׳ אחרי מות פרק י״ג

ואמר לו רבי מעתה שנה לי לז) פתח וישנה לו ש' הלכות בבהרת. באותה שעה הגביה רבי אליעזר שתי לח) זרועותיו והניחן על הזה שלו ואמר אוי לי על שתי זרועותי [שהן כישני] לט) ספרי תורות שנפטרין מן העולם. שאם יהיו כל הימים דיו וכל האגמים קולמוסים מ) וכל בני אדם לבלרין אינן יכולין לכתוב כל מה שקריתי ושניתי ומה ששמשתי לחכמים בישיבה מא). ולא חסרתי מרבותי אלא כאדם שטובל אצבעו בים. ולא חסרתי מתלמידי אלא כדי שיכחול המכחול מן השפופרת מב). ועוד שאני מג) שונה ג' מאות הלכות במכשפה לא תחיה. ויש אומרים שלשת אלפים הלכות מד) ולא שאלני אדם בם דבר מעולם מה) חוץ מעקיבא בן יוסף

ומעשים טובים כתרים בפני הפורענות ח):
יוסי הבבלי אומר אין תלמידי חכמים מתים קטנים לא שהם חשודים על הגזלות ולא על העריות אלא שהם פוסקים ממשנתם ומדברים צרכיהם במשנה ט):
רבי יעקב אומר הרואה נחש ועקרב ראוי הוא למות בהן אלא שרחמיו של מקום מרובים. אמר רבי שמעון בן גמליאל בר"א בזמן שלא הרגן [אבל הרגן] לא נראו לו אלא שיהרגם. וחכמים אומרים בין כך ובין כך י):

שפעם אחת אמר לי רבי למדני איך נוטעים קישואין ואיך עוקרין אותן. אמרתי דבר אחד נתמלאת כל השדה קישואין. אמר לי רבי למדתני נטיעתן למדני עקירתן. אמרתי דבר אחד נתכנסו כל הקישואין כולם למקום אחד מו). אמר לו רבי אליעזר בן עזריה רבי מנעל שעל גבי האימום [מהו] מז). אמר לו טהור מח). והיה משיב מט) על טמא טמא ועל טהור טהור עד שיצתה נשמתו בטהרה. מיד קרע רבי אליעזר בן עזריה [את] בגדיו ובכה ויצא ואמר לחכמים רבותי באו וראו ברבי אליעזר שטהור הוא לעולם הבא לפי שיצתה נשמתו בטהרה נ). לאחר שבת בא רבי עקיבא ומצאו באריסרטיא נא) שבא מקסרי ללוד מיד קרע את נב) בגדיו ותלש בשערו והיה נג) דמו שותת ונופל לארץ והיה צועק ובוכה ואומר אללי רבי עליך אללי עליך מרי שהנחת כל הדור יתום נד). פתח עליו בשורה ואמר אבי אבי רכב ישראל ופרשיו מעות יש לי נה) ואין לי שולחני לרצותן נו):

בן עזאי אומר הוי רץ למצוה קלה [ובורח מן העבירה]:

הוא היה אומר אם עשית מצוה אחת ואין אתה דואג (ממנה) מאותה מצוה סוף שהיא גוררת מצות הרבה. העובר עבירה אחת ואינו דואג מאותה עבירה סוף שהיא גוררת עבירות הרבה. שמצוה גוררת מצוה ועבירה גוררת עבירה. ששכר מצוה מצוה ושכר עבירה עבירה נז):

הוא היה אומר הפסק מאליך ויהא שכר להפסקך ואל יפסיקוך אחרים ויהא שכר לו׳פסיקם נח):

הוא היה אומר רד ממקומך שתים ושלש מעלות ושב. טוב שיאמרו לך עלה משיאמרו לך רד שנאמר כי טוב אמר לך עלה הנה מהשפילך לפני נדיב אשר ראו עיניך (משלי כ"ה ז') נט):

הערות לנו"א

לז) בכי"ע נכנס וישב לפניו אמר לו וכו' ובכי"א המלות רבי מעתה ליתא. לח) בכי"י שני. לט) הגהתי ותקנתי ע"פ הכ"י וע"פ הדוגמא בסנהדרין שם. מ) הצגתי נוכחת הכ"י וכן הוא גם הגו"א שבתומ"י ובספרים קנים קולמסים. מא) בכי"ע אין מספיקין לכתוב מה שקריתי ומה ששניתי ומה ששמשתי בישיבה. ובכי"א וכל אגמים קולמסין ושמים יריעות אין אדם מספיק לכתוב מה שקריתי ושניתי וכו' כבכי"ע. מב) הצגתי הגו"א שבתומ"י שהוא בסנהדרין שם. ובספרים הסרתי מכל אשר שאלו עיני אלא וכו' ובכי"ע ולא חסרתי מן התורה אלא כאדם המטביל מכחול בכים ולא הסרתי תלמודי אלא כדי שיכחול מכחול מן השפופרת בשבת. ובכי"א ולא חסרתי אלא כאדם שמטבל מכחול במים ולא מתלמודי אלא ובו' כבכי"ע וע"פ כ"י זה הגהתי מתלמידי במקום מתלמודי שבספרים וע"ע בתומ"י. מג) כן הוא בכ"י ובספרים אני. מד) בספרים נו"א ג' אלף משל והוגה ע"י התומ"י. מה) בכי"ע אדם בהם מעולם. מו) בכי"ע שפעם אחת אמר לי למדני איך נוטעים קישואין ו א י ן ע ו ק ר י ם ד י ל ו ע י ן אמרתי וכו' ובכי"א למדני דבר אחד בנטיעת קישואין וכו' ונתמלאה כל השדה קישואין אמר וכו' אמרתי דבר אחד נתקבצו כל הקישואין. מז) הוספתי זה ע"פ כי"ע ובכי"א א"ל ראב"ע רבי על מה מנעל טמא. מה) בכי"א א"ל טמא. מט) בכ"י היה משיב. נ) בכ"י מיד קרע ראב"ע את בגדיו ובניו (בכי"א ליתא) ויצא אמר להב להכמים וכו' לר"א שטהור לעוה"ב לפי שלא יצתה נשמתו אלא בטהרה ובכי"א סיום המאמר הוא כבספרים. נא) בכי"ע באיצטבא ובכי"א ב א כ ט מ א וע' בערוך ערך אכטרט ואכרט וע"ע שם בערך אכטווה א'. נב) את ליתא בכ"י. נג) בכי"ע עד שהיה. נד) בכי"ע והיה בוכה וצועק ואומר אוי לי עליך רבי שהנחת את הדור כולו יתום ובכי"א והיה בוכה וצועק ואומר אללי לי עליך שהנחת הדור יתום. נה) הגהתי ע"פ הכ"י ובספרים מעות יש לך עלי וכן הגיה הגר"א. נו) בכי"ע שיריצם ובכי"א לרצותו וע"ע תומ"י ובעיקר הדברים ע' כנהדרין ובדקדוקי סופרים ובמפרשים שם וירושלמי שבת פ"ב ה"ז וסנהדרין סוף פ"ז ומכ' סופרים פט"ז ונו"ב פמ"ז בענין נטיעת המקשאות. נז) בכ"י הנוסחא הה"א הוי רץ למצוה וברח מן העבירה שמצוה גוררת מצוה ועבירה גוררת עבירה שכר מצוה מצוה ושכר עבירה. וע' אבות פ"ד מ"ב ונו"ב פל"ג ועל פיהם וע"פ הכ"י הוספתי המלות ובורח מן העבירה וע"ע דברים רבה פ"ו ס"ד ותנחומא כי תצא. נח) בכי"ע הפסק מ נ ע ל י ך. ובכי"א מעליך וגם הכר שם מן ואל עד להפסיקם ובגליון הכפרים פירשו דאצדקה קאי מענין פוסקין לצדקה וע' במאירי למשנה זו ונראה שהיתה לפניו הנוסחא הפסיק פיך וכו' וצ"ע. נט) בכי"ע הה"א הרחק ממקומך שנים וכו' וטוב שיאמרו לך עלה עלת משיאמרו לך רד רד וכו' ובכי"א הרחק שנים וכו' טוב שיאמרו לך עלה הנה ואל יאמר רד וכו' ובנו"א שבתומ"י הרחק וכו' ושלשה מקומות וע"ע במאירי למשנה זו וע' ויקרא רבה פ"א ס"ב ותנחומא פ' ויקרא.

הערות לנו"ב

ח) ע' אבות פ"ד מי"א. ט) ע' אבות דר"ה ללכת בהם. ... נו"א פכ"ו ופכ"ט ובהערות שם אות כ"ח. י) ע' ירושלמי שבת פי"ד הלכה א' וע"פ הגהתי וע"ע בבלי שם

שלשה חייהם אינן חיים אלו הן המצפה לשלחן חבירו. והדר בעלייה. וכל שאשתו מושלת עליו. ויש אומרים שיסורין מושלין בגופו ס):

הוא היה אומר נוח למלוך על כל העולם מלישב ולישנות בפני בני אדם העטופים בסדינין סא):

פרק כו רבי עקיבא אומר סייג לכבוד [שלא] לישחוק. סייג לחכמה שתיקה. סייג לנדרים פרישות. סייג לקדושה טהרה. סייג לענוה יראת חטא א):

הוא היה אומר אל תבא לבין הגוים ב) שמא תלמוד ממעשיהם. אל תאכל להם עם כהן עם הארץ שמא תמעול בקדשים ג). אל תפרוץ בנדרים שמא תמעול בשבועות ד). אל תרגיל עצמך לאכול מן הסעודה שמא יהא סופך לאכול מן הקנים ה). ואל תבא לידי ספק שמא תבא לידי ודאי. ואל תצא חוצה לארץ שמא תעבוד ע"א. שכן ו) דוד הוא אומר כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמר לך עבוד אלהים אחרים (שמואל א' כ"ו י"ט) וכי תעלה על דעתך שדוד המלך עובד עבודת אלילים היה. אלא כך אמר דוד כל המניח ארץ ישראל ויוצא חוץ לארץ מעלה עליו הכתוב ז) כאלו עובד עבודת אלילים ח):

הוא היה אומר כל ט) הקבור בשאר ארצות כאלו קבור בבבל. כל הקבור י) בבבל כאלו קבור בארץ ישראל. כל הקבור בארץ ישראל כאלו קבור תחת המזבח. לפי שכל ארץ ישראל ראויה למזבח. וכל הקבור תחת המזבח כאלו קבור תחת כסא הכבוד שנאמר כסא כבוד מרום מראשון מקום מקדשנו (ירמיה י"ז י"ב) יא):

הוא היה אומר אין עם הארץ חסיד לא הביישן למד ולא הקפדן מלמד:

הוא היה אומר מפני מה תלמידי חכמים מתים כשהן קטנים לא מפני שהן מנאפים ולא מפני שהן גוזלין אלא שפוסקים מדברי תורה ועוסקין בדברי שיחה ועוד שאין מתחילין במקום שפוסקים יב):

רבי שמעון בן אליעזר אומר ישראל שבחוץ לארץ עובדים עבודת אלילים בטהרה יג). הא כיצד נכרי יד) שעשה משתה לבנו ש׳׳ והזמין כל היהודים שבעירו אף על פי שהן אוכלין ושותין [משלהן] ושמש שלהן עומד ומשקה עליהן מעלה עליהם [הכתוב] כאלו אכלו מזבחי מתים שנאמר וקרא לך ואכלת מזבחו (שמות ל"ד ט"ו) טו):

רבי אליעזר המודעי אומר המחלל שבתות והמבזה את המועדות והמיפר את הברית בבשר והמגלה פנים בתורה אף על פי שיש בידו תורה ומעשים טובים אין לו חלק לעולם הבא טז):

רבי יונתן בן רבי יוסי אומר הלמד תורה מדוחק סופו לעשותה מריוח. והמבטל תורה מריוח סופו לבטלה מדוחק. הלמד תורה מעוני סופו לקיימה מעושר. והמבטל את התורה מעושר סופו לבטלה מעוני יא). הלמד תורה לצרכו סופו לישכחה. והמשכיח תלמודו בנערותו עתיד לבקש בזקנותו שנאמר ונהמת באחריתך

הערות לנו"א

ס) בכי"ע ומי שאשתו מושלת עליו וכל מי שאשתו מושלת עליו אין חייו חיים ובכי"א ומי שאשתו מושלת עליו חייו וכו' והי"א ליתא בשניהן. ועי' ביצה ל"ב ע"ב באופן אחר ועי"ע עירובין נ"ו ע"א פסחים קי"ג ע"ב ונראה שבן עזאי היה בעל המאמר הזה ולפיכך הובא כאן ונשתמטו המלות הה"א. סא) בכי"ע הנוסחא רבי יוסי אומר נוח לי למלוך על כל העולם מלישב ולשנות לישב בני אדם. ובכי"א רבי יוסי אומר נוח לו לאדם למלוך על כל העולם ולשנות לשני בני אדם וכן הוא בנו"א שבתומ"י ועי' מפרשים והגהות בגליון הש"ס והעיקר הוא לפרשו ע"פ הדוגמא במדרש תהלים מזמור י"ח והכי איתא התם תפלטני מריבי עם שלא יהיה לי דין בפניהם אמר בן עזאי אמר דוד נוח לי למלוך על כל העולם כולו ולא למלוך על שני עטופי סדינין ועי' בביאור הרא"ם שם והכונה ת"ח קנטרנים ועי"ע קהלת רבה פ"א ס"ט.

פכ"ו א) בספרים הנוסחא סייג לכבוד שחוק והגהתי ע"פ נו"ב ריש פ' ל"ג וכן הוא עוד שם הנוסחא סייג לטהרה קדושה והגהתי ע"פ הכ"י ובתומ"י הביא נו"א ר"ע שחוק וקלות ראש מרגילין את האדם לערוה מסורת סייג לתורה מעשרות סייג לעושר נדרים סייג לפרישות טהרה סייג לקדושה ענוה סייג ליראת חטא סייג לחכמה שתיקה וכן הוא ג"כ לשון המשנה באבות פי"ג משנה י"ג והגר"א הגיה עפ"ז. ועי"ע סוטה מ"ט ע"ב ובנ"ש וירושלמי שבת פ"א ה"ג ושקלים סוף פ"ג ושיר השירים רבה פ"א ס"ט ומדרש משלי פט"ז ועי"ע במאירי ומגן אבות למשנה זו באבות שם. ב) בספרים לבין הלצים והגהתי ע"פ הכ"י. ובכ"י עוד תלמד ממעשיהם. ג) בכי"ע ואל תאכל להם כדין ע"ה ועי' נדרים כ' ע"א וברי"ן שם ודרך ארץ רבה פ"א ודרך ארץ זוטא פ"א. ד) בכ"י אל תפרוש כנדרים וכו' ועתומ"י שהגיה בשבועות במקום בשבועה שבספרים ועי' בנדרים ובדא"ר שם. ועי"ע ברש"י בנדרים שם דמוכח דהיתה גירסא אחרת לפניו עי"ש ועי"ע בתוספות שם ועי"ע נו"ב שם. ה) עי' בתומ"י ובמפרשים הגהות שונות פה. יש מגיהים מן הקופה והגר"א מגיה מן הציקנים והנו"א שבתומ"י מן הקונם וצ"ע. ו) בכי"ע וכן דוד ובכי"א וכן דוד אמר ועתומ"י. ז) הכתוב ליתא בכי"א ועתומ"י. ח) עי' תו"כ פ' בהר פ"ו ותוספתא ע"ז פ"ה וכתובות ק"י ע"ב ועי"ע בילקוט שמואל רמז קל"ו. ט) כל ליתא בכ"י ועתומ"י. י) בכ"י והקבור וכן לקמן. יא) מן לפי שכל עד מקום מקדשנו ליתא בכי"א ובתומ"י נ"א ראויה לבנות מזבח. ועי' כתובות קי"א ע"א המאמר בשם רב ענן ובדברי רבה ורב יוסף שם הדוגמא לקצת מזה ועי"ע הגהות הגר"א וצ"ע. יב) מן הה"א אין עם הארץ הסיד עד במקום שפוסקים ליתא בכ"י ועי' לקמן פכ"ט בהערות אות א' ועי' אבות פ"ב מ"ה ובדברי קדמוני המפרשים שם ועי"ע בנו"ב שם. יג) בכי"ע עובדי ע"ז ובכי"א עובדי ע"ז הן. יד) בספרים נכרי עובד אלילים ומחקתי ע"פ הכ"י. טו) בכ"י נכרי עשה משתה לבנו שלה וקרא לו את כל היהודים היושבים בעיר אעפ"י שאוכלים משלהם ושמש שלהם עומד לפניהם מעלה עליהם הכתוב כאלו וכו' והוספתי מלת הכתוב ע"פ נוסחא זו ובעיקר הדברים עי' ע"ז ח' ע"א ובמפרשים שם ובתוספתא שם פ"ה וע"פ התוספתא היה נראה קצת להציג פיסקא זו לעיל מיד אחר הפיסקא דהמניח א"י ויוצא וכו'. טז) בכ"י המחלל את הקדשים והמבזה את המועדות והמפר ברית בשר (בכי"א בבשר)

הערות לנו"ב

קכ"א ע"ב. יא) עי' אבות פ"ד משנה ט' ונו"א פ"ל.

רבי עקיבא יז) אומר כל הנושא אשה שאינה מהוגנת לו עובר משום חמשה לאוין משום לא תקום (ויקרא י"ט י"ח) ומשום לא תטור (שם י"ח) ומשום לא תשנא אחיך בלבבך (שם י"ז) ומשום ואהבת לרעך כמוך (שם י"ח) ומשום וחי אחיך עמך (שם כ"ה ל"ו) מתוך ששונא אותה רוצה הוא שתמות ונמצא מבטל פריה ורביה מן העולם יח):

[וגו'] יאמרת איך שנאתי מוסר [וגו'] ולא שמעתי לקול מורי. כמעט הייתי בכל רע בתוך קהל ועדה. וכה"א שתה מים מבורך (משלי ה' י"ב י"ג ט"ו) יב):

הוא היה אומר האוכל אוכלין שאינם עולים על גופו עובר משום ג' לאוין שביזה את עצמו וביזה את האוכלין ומברך ברכה שאינה כתיקונה יט):

רבי יהודה בן אילעי אומר כ) אדם שמת והניח בן ולא למד תורה מאביו והלך ולמד תורה מאחרים הרי [זה] חנופה מבקש כא):

רבי אליעזר הקפר אומר אל תהא כמשקוף העליון שאין יד בני אדם יכולה ליגע בה. ולא כאיסקופה העליונה שמבלעת פרצופות. ולא כאיסקופה האמצעית שמנגפת הרגלים. אלא הוי כאסקופה תחתונה שהכל דשין בה וסוף כל הבנין נסתר והיא במקומה עומדת כב):

פרק כז

רבי יוסי אומר כל המכבד את התורה גופו מכובד על הבריות [וכל המחלל את התורה גופו מחולל על הבריות] שנאמר כי מכבדי אכבד ובוזי יקלו (שמואל א' ב' ל') א):

[דבר אחר] ב) כי מכבדי אכבד. זה פרעה מלך מצרים שנהג כבוד לפני מי שאמר והיה העולם שיצא בראש פמליא שלו. אמרו לו עבדיו מנהג שבעולם כל המלכים אינם יוצאים אלא אחר פמליא שלהם ואתה יוצא בראש פמליא שלך. אמר להם וכי פני מלך בישר ודם אני הולך להקביל איני הולך להקביל אלא פני מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא. לפיכך נהג בו הקב"ה כבוד ולא נפרע ממנו אלא הוא בעצמו שנאמר לסוסתי ברכבי פרעה דמיתיך רעיתי (שיר השירים א' ט') ג): רבי פפיים אומר כנסת ישראל היתה משבחת על סוס רכב פרעה שנאמר דרכת בים סוסיך (חבקוק ג' ט"ו) ד). רבי יהושע בן קרחה אומר כשבא פרעה לים בא על סוס זכר ונגלה עליו הקב"ה בסוסיה נקבה שנאמר לסוסתי ברכבי פרעה (שיר השירים א' ט'). והלא לא רכב אלא על כרוב שנאמר וירכב על כרוב ויעף וידא על כנפי רוח (תהלים י"ח י"א) אלא נדמה הכרוב לסוסי פרעה כנקבה ונכנסו כולם לים ה): ובוזי יקלו. זה סנחריב מלך אשור שנאמר ביד מלאכיך חרפת ה'

הערות לנו"א

והמגלה וכו' ובספרים עוד נו"א והמפר בריתו של אברהם אבינו. והב"י והאה"ר הגיהו בספרים והמחלל את הקדשים וכמו שהוא בכ"י וצ"ע.

ובעיקר הדברים ע' אבות פ"ג מי"א ובקדמוני המפרשים ובתוי"ט שם וע"ע ספרי במדבר פי' קי"ב וסנהדרין צ"ט ע"א ובתוספתא שם פי"ב ובירושלמי פאה פ"א ה"א וסנהדרין פ"י ה"א וע"ע מה שכתב בזה מורי הרב הגאון כמהור"ר אייזיק הירש וויים בצד רל"ז בה"א מספרו דור דור ודורשיו. יז) בספרים ור"ע והגהתי ע"פ הכ"י. יח) בכי"ע כל הנושא אשה שאינה הוגנת לו עובר משום לא תקום וגו' את אחיך בלבבך ואהבת לרעך כמוך אני ה' וחי אחיך עמך מתוך ששונאה רוצה הוא שתמות ותבטל פריה וכו' ובכי"א שתמות ומבטל וכן גרים גם התומ"י. ועי' תוספתא סוטה פ"ה ועפ"ז היה נראה להגיה ולא עוד אלא שמבטל והנה המפרשים וכן הב"י נתקשו בהמלות חמשה ל א ו י ן והגר"א גרים חמשה דברים ובכי"ע ליתנהו וכנ"ל אבל גם בתוספתא איתא חמשה לאוין ואולי לאוין לאו דוקא וע"ע ספרי דברים פי' קפ"ז ועי' בהערה שאח"ז. יט) הצגתי פה הנו"א שבתומ"י ובספרים אוכלין שאינו מברך עליהן ובכי"ע אוכלין שאינן על גופו וכו' מפני שבוזה את עצמו ובוזה את האוכלין ומברך ברכה שלא כתקנה. ובכי"א כל האוכל וכו' כבכי"ע שלשה לאוין לא דייק מפני שאתה בוזה וכו' כבכי"ע והב"י רמז על הגהות מיימוני פ"ג מהלכות דעות דגרים שאינן עולין על לבו ובענין ג' לאוין פירש מה שאינו ראו לעשות יכונה בשם לאוין ע"ש. כ) בכי"ע רבי יהודה הנשיא אומר. כא) הוספתי מלת זה ע"פ הכ"י ועי' מפרשים והגהות הגר"א ולא איתפרש לי. כב) בכ"י אל תהא כמשקוף העליון וכו' ולא כאסקופה העליונה שבוזה את יקרין (ובנ"א שבתומ"י את היקרים) אלא הוי כאסקופה התחתונה שהכל דשין אותה שכל הבית כולו נסתר וכו' ושתי הנוסחאות אינן מובנות לי אם שנוסחת הכ"י ישרה יותר. ועי' מפרשים ונוסחת הגר"א ועי' דרך ארץ זוטא פ"א ופ"ג ועי' מס' כלה (הוצאת ר' נתן קורוניל) ד' ע"ב דאיתא התם אל תהי כפתח גדול שהוא מכניס הרוח הוי כאסקופה התחתונה שהכל דשין בה ולא כפתח שלא יהא קצר הלב שהיא מבזה את היקרים דהיא מרחקא לך מן בני אנשא ע"כ. וע"ע ירושלמי סנהדרין ס"ו סוף הלכה ד'.

פכ"ז א) הוספתי ע"פ הכ"י ובכפרים ליתא ועי' אבות פ"ד מ"ו וליתא שם להראיה מהמקרא רק אצל מאמר בן זומא במ"א שם. ב) כן הגיה הגר"א וכן הוא בבמדבר רבה פ"ח ס"ג ע"ש. ג) בכ"י זה פרעה הרשע שנהג כבוד בפני מי שאמר והיה העולם ויצא בראש אספמליא שלו שכך אמרו לו עבדיו אדונינו כל המלכים אינם יוצאים אלא לאחר אספמליא שלהם אתה מפני מה אתה יוצא וכו' וכי לפני מלך בשר ודם אני הולך הריני הולך להקביל לפני מלך וכו' לפיכך הקב"ה נהג (בכי"א נוהג) בו כבוד ולא פרע ממנו וכו' והמלות דמיתיך רעיתי ליתניהו בכ"י. ובספרי דברים פי' שכ"ה שיטה אחרת בזה ע"ש. ד) בכי"ע ליתא לכל הך מאמר דרבי פפיים וכן מחקו הגר"א ובכי"א כנ"י היתה משוכה על סוס וכו' שנאמר לסוסתי ברכבי פרעה וכן הגיה התומ"י מקרא זה ובילקוט אבות כ"י מצאתי היתה משכחת על וכו' אבל כל הנוסחאות הן משובשות ואין בידי לתקנה אבל בכל זאת לא מלאני לבי למחקה כי בל"ס הוסיף המוסיף גם דברי רבי פפיים ובמדבר רבה שם (הדוגמא היותר מסכמת) גם דברי ר' יהושע בן קרחה ליתניהו ומכי"ע אין ראיה כי קרוב לודאי הוא שהמעתיק דלג מן לסוסתי הא' עד לסוסתי הב'. ועי' מכילתא בשלח מס' ב' פ"ו ובשיר השירים רבה פ"א ס"ט. ה) בכ"י כשבא פרעה על הים לא בא אלא על

הערות לנו"ב

יב) עי' נו"א פכ"ד קצת מזה. ועי' מדרש משלי שם.

ותאמר ברב רכבי אני עליתי מרום הרים ירכתי לבנון ואכרות קומת ארזיו מבחר ברושיו ואבוא מרום קצו יער כרמילו (ישעיה ל"ז כ"ד) לפיכך הקב"ה נהג בו מנהג בזיון ולא נפרע ממנו אלא על ידי מלאך שנאמר ויצא מלאך ה' ויכה במחנה אשור מאה ושמונים וחמשה אלף וישכימו בבוקר והנה כלם פגרים מתים (שם ל"ז ל"ו) ו):

רבי ישמעאל אומר הלומד על מנת ללמד מספיקן בידו ללמוד וללמד. והלומד על מנת לעשות מספיקן בידו ללמוד וללמד ולעשות ז):

הוא היה אומר לא כל התורה כולה אתה מקבל עליך לגומרה ואי אתה בן חורין לפרוש הימנה אלא כל המרבה ומוסיף מוסיף שכר הרבה ח):

רבי אליעזר בן חסמא אומר קנין ופתחי נדה הן הן גופי הלכות [תקופות וגימטריאות פרפראות לחכמה]:

רבי יוחנן בן נורי אומר תורת הגדה והלכות קנין הן הן גופי הלכות:

רבי אלעזר בן חסמא אומר תקופות וגימטריא פרפריות לחכמה יג):

רבי יוסי אומר יהי כל שלך גדול ממך ואל תלמוד מחצה למחצה והיא גדולה למבקשיה:

רבי טרפון אומר היום קצר והמלאכה מרובה והפועלים עצלים והשכר הרבה ובעל הבית דוחק ולא עליך המלאכה לגמור ולא אתה בן חורין להבטל. אם למדת תורה הרבה נותנים לך שכר הרבה ונאמן הוא בעל מלאכתך לשלם לך שכר פעולתך יד):

רבי יוחנן בן נורי אומר ההלכות והטהרות והנידות והקינין הן הן גופי תורה ט):

הוא היה אומר סידור של שולחן גדול ועשיית בית דין וקיומיהן מביאין טובה לעולם י):

רבי יוחנן בן דהבאי אומר האומר אין הלכה זאת נראית אין לו חלק לעולם הבא יא):

[רבי טרפון אומר היום קצר והמלאכה מרובה והפועלים עצלים והשכר הרבה ודע מתן שכרן של צדיקים לעתיד לבא] יב):

הוא היה אומר אל תרחק עצמך ממדה שאין לה קצבה וממלאכה שאין לה גמירא יג). משל למה הדבר דומה לאחד שהיה נוטל מי הים ומטיל ליבשה יד) ים אינו חסר ויבשה אינה מתמלאה. היה מקצר בדעתו אמר לו ריקה מפני מה אתה מקצר בדעתך בכל יום טול שכרך דינר של זהב טו):

רבי אליעזר בן שמוע אומר יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשלך וכבוד חבירך כמורא רבך ומורא רבך כמורא שמים: מנין שיהא כבוד תלמידו חביב עליו ככבודו טז) ילמדו כל אדם ממשה רבינו שאמר ליהושע בחור לנו אנשים (שמות י"ז ט'). בחר לי לא נאמר אלא בחר לנו מלמד שעשאוהו כמותו. אף על פי

הערות לנו"א

סוס זכר (בכי"א על סוס זכר בא) שנאמר כי בא סוס פרעה אבל כשפרע ממנו לא פרע ממנו (בכי"א נפרע ממנו) אלא בסוס נקיבה שנאמר דרכת בים סוסיך חמר מים רבים. וכן הוא ג"כ הנוסחא אחרינא שבתומ"י וע' במכילתא ובשיר השירים רבה שם ובמדרש תהלים י"ח וילקוט חבקוק ויוצא משם ששתי הנוסחאות כאן הן קטועות ומשובשות. ונוסחת הספרים הוא עוד יותר נוחה לתקן מנוסחת הכ"י ע"ש. ו) הצגתי פה נוסחת כי"ע ובכי"א זה סנחריב מלך אשור שנאמר ביד מלאכיך חרפת ה' לפיכך נהג בזיון בו ולא נפרע ממנו אלא ע"י מלאך שנאמר ויצא מלאך ה' ויך במחנה אשור. ובספרים זה סנחריב שנהג בזיון לפני מי שאמר והיה העולם לפיכך ביזהו הקב"ה (התומ"י מוחק ג' מלות אלו) שנאמר ביד עבדיך חרפת את ה' וגו' ואבוא מלון קיצו יער כרמילו ואמר אני קרתי ושתיתי מים וגו' לפיכך פרע ממנו הקב"ה ע"י מלאך וגילח ראשו וזקנו וחזר בבושת פנים אל ארצו ועתומ"י ע"ב והדילדולים וההוספות ניכרים ע' סנהדרין צ"ו ע"א וגם העיקר הסר מן הספר וגם לשון המקרא אינו מסכים לא עם ישעיה שם ולא עם מלכים ב' י"ט כ"ג ע' מס' סופרים פ"ה. ובעיקר הדברים ע' במדבר רבה ובנ"ש וע"ע סנהדרין צ"ד ע"א וע"ב. ז) הגהתי והשלמתי ע"פ כי"א ובספרים ר"י בנו של רבי יוחנן בן ברוקא אומר הלומד על מנת ללמד וכו' ע' אבות פ"ד משנה ה' אבל הסדר והנוסחא שם אינן מבוררות ככל הצורך ע' במגן אבות שם וע"ע במשניות דפוס קאמברידגע. ובכי"ע רבי יוחנן בן דהבאי אומר ישמעאל אומר וכו' כבכי"א. ח) בכ"י אלא כל המרבה מוסיף שכר הרבה וע"ע תומ"י וע' אבות פ"ב מט"ז בדברי ר' טרפון שם ויש להעיר עוד שבכ"י מאמרים אלו דר' ישמעאל הם לקמן אחר מאמר דר"י בן דהבאי והסדר שבספרים ישר יותר וע"ע נו"ב. ט) בכי"ע הוא היה אומר ההלכות והטהרות והמדות (וכן הוא ג"כ בנו"א שבתומ"י ע"ש) אבל המעיין יראה שאין כדאי להגיה ע"פ נוסחא זו לפי שכל הבבא כאן הוא מגומגמת ומשובשת ובנו"ב איתא ר' יוחנן בן נורי אומר תורת הגדה והלכות קנין הן הן גופי הלכות. ואולי היתה בבאן הנוסחא הלכות טהרת הגדות וכו' וע' ב"י ושאר מפרשים שרמזו על המשנה בחגיגה י' ע"א והשוו ופירשו הדברים כאן ע"פ הנוסחא שם ע' בדבריהם וא"כ. וע"ע תוספתא סוף עירובין. י) בכי"ע ר"י בן נורי אומר סידור שלחן (בכי"א שלחן וכן בנו"א שבתומ"י) גדול ועשית ב"ד יקימוהו מביאות טובה לעולם וע' ב"י ורגל ישרה שפירשו זה על עשית לחם הפנים ומנוי דיינים וע' יומא כ"א ע"ב וסנהדרין ז' ע"א והגר"א הגיה סיפוק של תלמידי חכמים ועשיית וכו' ולא איתפריש לי וע"ע לקמן ריש פ"ל. יא) כן הוא בב"י ובספרים נבראת וע"ע תומ"י וע' עירובין ס"ד ע"א וסנהדרין צ"ט ע"א. יב) הוספתי זה ע"פ כי"ע ובכי"א ר' טרפון וכו' ושכר הרבה הן מתן שכרן וכו' ובספרים ליתא ואולי היה לפני הסיפר של צדיקים לעוה"ב ודלג מן לעוה"ב א' עד לעוה"ב הב'. יג) בכ"י הה"א עני הרחק מדה שאין לה קצבה ומלאכה שאין לה גומרה (ובכי"א גמורה). יד) בכ"י משלו משל להו"ד לאחד שהיה ממלא מן הים ונותן ליבשה. טו) בכי"ע מקצר בנפשך בכל יום וכו' וע' אבות פ"ב משנה ט"ו וט"ז וע"ע ילקוט עקב תתס"ג מה שהביא שם בשם הילמדנו אבל ע"ע בערוך ערך כבד א' ע"ש. טז) בספרים בכבוד חבירו והגהתי ע"פ ההגמאות וכן הגיהו הגר"א והב"י והאה"ר וכן מצאתי בפי' אבות כ"י אשר נוסחתו מסכמת עם נוסח הספרים דגריס גם כן בשם האדר"נ כבבודו.

הערות לנו"ב

יג) ע' אבות פ"ד מי"ח ונו"א שם ובהערות שם אות ט'.
יד) ע' אבות פרק ד' משנה ט"ו ונו"א פרק כ"ז.

שהוא רבו וידויש תלמידו [עשאו כמותו]: ומנין שכבוד חבירו יהא חביב עליו כרבו שנאמר ויאמר אהרן אל משה בי אדוני (במדבר י"ב י"א) והלא אחיו קטן ממנו היה אלא עשאו רבו: ומנין שכבוד רבו יהא חביב עליו ככבוד שמים שנאמר ויען יהושע בן נון משרת משה מבחוריו ויאמר אדני משה כלאם (שם י"א כ"ח) שקלו כנגד שכינה יז):

מפני שבראשונה היו אומרין דגן ביהודה ותבן בגליל ומוץ בעבר הירדן חזרו לומר אין דגן ביהודה [אלא תבן] ואין תבן בגליל אלא מוץ ובעבר הירדן לא זה ולא זה יח):

רבי עקיבא אומר הרחק משליש והדבק בג'. הרחק מן המאונים ומן הפקדון ומלעשות (שלום) [ערב] בין אדם לחבירו. והדבק בחליצה ובהפרת נדרים ובהטילת שלום בין אדם לחבירו טו):

האימתנים והזדונים ועזי פנים ובעלי זרוע עליהם הוא אומר כי זרועות רשעים תשברנה (תהלים ל"ז י"ז). וחורשי רע ומהפכי דברים וממתיקי שפה ובעלי לשון הרע עליהם

פרק כח

רבי נתן אומר אין לך אהבה כאהבה של תורה א). ואין לך חכמה כחכמה של ארץ ישראל ב). ואין לך יופי כיופיה של ירושלים. ואין לך עושר כעושרה של רומי ג). ואין לך גבורה כגבורה של פרס. ואין לך זנות כזנות של ערביים ד). ואין לך גסות כגסות של עילם. ואין לך חנופה כחניפה של בבל שנאמר ויאמר [אלי] לבנות לה בית בארץ שנער (זכריה ה' י"א) ה). ואין לך כשפים ככשפים של מצרים ו):

רבי שמעון בן אלעזר אומר ז) חכם הדר בארץ ישראל ויוצא חוצה לארץ. פגם הדר בה משובח הימנו. ואף על פי שפגם משובח הוא יותר מכל המשובחים שבמדינות ח). משלו משל למה הדבר דומה לברזל הנדואי שבא ממדינת הים שאעפ"י שנפחת ממה שהיה הוא משובח יותר מכל המשובחים שבמדינות ט):

רבי שמעון בן גמליאל אומר כל המשים שלום בתוך ביתו מעלה עליו הכתוב כאלו משים שלום בישראל על כל אחד ואחד י). וכל המטיל קנאה ותחרות בתוך ביתו כאלו מטיל קנאה ותחרות בישראל. לפי שכל אחד ואחד מלך בתוך ביתו שנאמר להיות כל איש שורר בביתו (אסתר א' כ"ב) יא):

רבי גמליאל אומר בד' דברים מלכות יב) אוכלת במכסאות במרחצאות ותרטיאות וארנוניות שלהן:

הוא היה אומר דברי תורה קשין לקנותן ככלי מילת ונוחין לאבדן ככלי פשתן. דברי שטות ודברי תיפלות נוחין לקנותם וקשין לאבדם כשק. פעמים שאדם לוקח שק מן השוק בסלע ומשתמש בו והולך ד' או חמש שנים יג):

רבי יהודה הנשיא אומר כל המקבל עליו תענוגי העולם הזה מונעין ממנו תענוגי העולם הבא. וכל שאינו מקבל [עליו] תענוגי העוה"ז נותנין לו תענוגי עולם הבא יד):

הערות לנו"א

יז) בכי"ע ר"א בן שמוע אומר יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשלך שכן מצינו במשה שלא אמר ליהושע בחר לך אנשים אלא בחר לנו אנשים ואף על פי שהוא תלמידו עשאו כמותו ומנין שיהא כבוד חבירך חביב עליך ככבוד רבו שכן מצינו באהרן שאמר לו למשה בי אדוני ואף על פי שאחיו קטן ממנו עשאו כרבו ומנין שיהא כבוד רבך חביב עליך ככבוד שכינה שכן מצינו ביהושע שאמר למשה אדוני משה כלאם וכו'. ובכי"א ר"א בן שמוע אומר יהי כבוד תלמידך וכו' כבספרים ומנין שיהא כבוד תלמידך וכו' שכן מצינו במשה שאמר ליהושע וכו' כבכי"ע והמלות שקלו כנגד שכינה ליתא שם וע"ע בתומ"י ובספרים ליתא למלות ועשאו כמותו והוספתי ע"פ הכ"י ובעיקר הדברים ע"ע מכילתא בשלח מסכת דעמלק ובמ"ע שם ובתנחומא סוף בשלה ונו"ב פל"ד וע"ע בקדמוני המפרשים למשנה זו ואין ספק לפי הדוגמאות שהנוסחא במשנה יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשלך היא הישרה. יח) בכ"י חזרו ואמרו אין דגן ביהודה אלא תבן וע"כ הוספתי ג"כ ב' מלות אלו והספרים ליתא. וע' במפרשים והגר"א מחק למלת מפני וגרים בראשונה וכו' ואולי יש להציג כל פיסקא זו בפרק שאח"ז אחר דברי ר"ש בן אלעזר שם בישבח ארץ ישראל לעומת חוץ לארץ וקאמר דגם בארץ ישראל היו מעלות נפרדות בהארצות השונות וכן ירדה מעלתם בהדרגה.

פכ"ח א) בכי"ע כאהבתה של תורה. ב) כן הוא בכ"י ובנו"א שבתומ"י ובספרים היה של דרך ארץ. ג) הגהתי ע"פ הכ"י ובספרים כעושרה של מדי וקרוב בעיני שמהמת המציק שינו זאת. ד) בכ"י כזנות ערביא. ה) הוספתי מלת אלי כפי שהוא במקרא שם ובכי"ע ויאמר אלי וגו' בארץ שנער והוכן שם על מכונתה. ו) בבא זו ליתא בכ"י ובעיקר הדברים ע' קידושין מ"ט ע"א ואסתר רבה פ"א ונו"ב בסוף המסכתא וע"ע ב"ר פט"ז ס"ד ויקרא רבה פי"ג ס"ה. ז) בכי"ע רבי שמעון אומר. ח) בכ"י הדר בא"י יצא בה"ל (בכי"א לח"ל) פגם הדר בה ומשובח הימנו אף על פי שפגם הדר ומשובח הימנו יותר וכו' (בכי"א ליתא מן הימנו הא' עד הימנו הב') ועתומ"י. ט) בכי"ע שבא ממדינתו אף על פי וכו' משובח הוא יותר. וע' ע"ז ט"ז ע"א בענין פרזל הנדואי וע"ע פכ"ז בהערות אות י"ח ונו"ב פל"ב. י) בכי"ע כאלו משים שלום בישראל בין כל וכו' ובכי"א מלת על ליתא ועתומ"י. יא) בכי"ע יכול המטיל קנאה ותחרות בתוך ביתו מעלה עליו הכתוב כאלו משים שלום בין כל אחד ואחד מישראל מלך הוא בתוך ביתו שנאמר וגו' והשיבוש מבורר. יב) בכ"י מלכות אוכלת במסאות ובמרחצאות ומרפאות ואדרכיות (בכי"א וארבייאות) שלהן ובנו"א שבתומ"י טרסיות וארכיות ובספרים מלכות יון ומהקתי למלה זאת לפי שבל"ם מכוונת על מלכות רומי וע' וישלח רבה והרבה כאלה במדרשים וע"ע בערוך ערך טרף ג' וע' בסדר מלאכת שלמה הנדפס אצל המאירי לאבות פ"ג משנה ד' דאיתא התם יש ספרים דגרסי כאן משנה זו רבי ראובן בן איצטרובלי אומר אין אדם נחשד וכו' (כבנו"ב פל"ה) הה"א הדמסיאות והמרהצאות ואיסטרטיות לשם מלכות זו עושין ואינו לשם שמים ע"כ וע' שבת ל"ג ע"ב. יג) בכ"י שפעמים שאדם לוקח שק בסלע משתמש בו והולך ד' או ה' שנים ועתומ"י וע"ע במאירי לאבות פ"ד משנה כ'. יד) בכי"ע כל המקבל עליו תענוג העולם הזה מונעין ממנו תעה"ב וכל וכו' נותנין לו תענוג העולם הבא.

הערות לנו"ב

טו) ע' בראשית רבה פ' צ"ג ס"א ויבמות ק"ט ע"א ובירושלמי שם פ' י"ג ועל פי הדוגמאות הגהתי.

הוא היה אומר צדיקים שרע להם בעולם הזה למה הם דומים לטבח שמתקן סעודה לעצמו ואף [על פי] שמצטער בעצמו אין מתקן לאחרים אלא לעצמו. אבל רשעים שרע להם בעולם הזה למה הם דומים לטבח שהתקין סעודה לאחרים ואף על פי שמצטער בעצמו אין מתקן לעצמו כלום אלא לאחרים טו):

הוא היה אומר יהיה סתרך עליך גלוי. ודבר שאי אפשר לישמוע אל תאמר להבירך טז):

הלל אומר אל תפרוש עצמך מן הצבור. ואל תאמין בעצמך עד יום מותך. ואל תדין את חבירך עד שתגיע למקומו. ואל תאמר דבר שאי אפשר לישמוע וסופו להישמע. ואל תאמר לכשאפנה אשנה שמא לא תפנה יז):

הוא היה אומר כל המרבה לאכול מרבה להוציא. וכל המרבה בשר מרבה רימה ותולעה. וכל המרבה מעשים טובים משים שלום בגופו יח):

רבי אלעזר בן שמוע אומר שליש מדות בתלמידי חכמים אבן גזית. אבן פינה. אבן פסיפס: אבן גזית כיצד זה תלמיד ששנה מדרש בזמן שתלמיד חכם נכנס אצלו שואלו במדרש אומר לו זהו אבן גזית שאין לה אלא פה אחת: אבן פינה כיצד זה תלמיד ששונה מדרש והלכות בזמן שתלמיד חכם נכנס אצלו שואלו במדרש אומר לו בהלכות אומר לו זהו אבן פינה שאין לה אלא שתי פיות בלבד: אבן פסיפס כיצד זה תלמיד ששונה מדרש והלכות ואגדות ותוספתות כשתלמיד חכם נכנס אצלו שאלו במדרש אומר לו בהלכות אומר לו בתוספתות אומר לו באגדות אומר לו וזו היא אבן פסיפס שיש לה ארבע פיות מארבע רוחותיה יט):

רבי יהודה בן אילעי אומר כל העושה דברי תורה עיקר ודרך ארץ טפל עושין אותו עיקר בעולם הבא כ). דרך ארץ עיקר ודברי תורה טפל עושין אותו טפל בעולם הבא כא). משלו משל למה הדבר דומה לאיסטרטיא שהיא עוברת בין שני דרכים אחת של אור ואחת של שלג אם מהלך כנגד האור הרי נכווה באור ואם מהלך נגד שלג הרי הוא לוקה בצינה. כיצד יעשה ילך בינתיים ויזהר בעצמו שלא יכווה באור ושלא ילקה בצינה כב):

הוא אומר יהי דרכם חשך וחלקלקות ומלאך וגו' (שם ל"ה ו') : המנאצים בסתר והמחרפים בגלוי והמבזים ברבים ובעלי המחלוקת עתידים להיות כקרח וכעדתו שנאמר ותכס עליהם הארץ (במדבר ט"ז ל"ג) ומפקיעי שערים ומקטיני מדות והמלויים ברבית ואוצרים הפירות לעשות [מדם] שכר בא · (שנאמר) עליהם [הוא אומר] נשבע ה' בגאון יעקב אם אשכח לנצח כל מעשיהם (עמוס ח' ז') טז):

הערות לנו"א

טו) בכ"י צדיקים רעה להם בעולם הזה למה הם דומים שהתקין סעודה לעצמו (בכי"א לאחרים) ואעפ"י שמצטער וכו' רשעים רעה להם בעה"ז למה הם דומין לטבח וכו' והוספתי המלות על פי הכ"י ובספרים ליתא וכן הגהתי למה הם דומים במקום למה הוא דומה שבספרים. טז) בכ"י ובנו"א שבתומ"י ודבר שאיפשר לשמוע עליך אל וכו' והגר"א גריס יהי סתרך בגלוי וכו' וע' נו"ב פל"ד. יז) בספרים אל תפרוש עצמך מן הצבור וכו' והשלמתי ע"פ כי"ע ובכי"א ואל תאמר דבר שאפישר לשמוע שסופו להשמע אל תאמר לכשאפנה וכו'. וע' אבות פ"ב מ"ד ובקדמוני המפרשים שם. יח) בכ"י וכל המגדל בשר מגדל רמה וכו' וע' אבות שם מ"ז וסוף המאמר הוא מוזר קצת וע' מפרשים. יט) בכי"ע ג' מדות בת"ח אבן גזית ואבן פנה ואבן פסיפס אבן גזית וכו' בזמן שת"ח נכנס אצלו ושאלו וא"ל זהו אבן גזית שאין לה אלא פה אחת בלבד אבן פנה כיצד זה ת"ח ששנה מדרש והלכות בזמן שת"ח נכנס אצלו וא"ל הלכות וא"ל זהו אבז פנה שאין לה אלא שתי פיות בלבד אבן פסיפס כיצד זה ת"ח ששנה מדרש הלכות והגדות ותוספתות בזמן שת"ח נכנס אצלו שאלו במדרש א"ל זהו אבן פסיפס שיש לה ארבעה פאות מארבעה רוחותיה ע"כ. והגהתי ע"פ הכ"י אבן פנה שאין לו אלא שתי פיות תחת שיש לו שתי פיות שבספרים ומצאתי פיסקא זו גם בהקדמת המדרש הגדול כ"י והנוסהא היא משונה קצת והכי איתא התם ר"ש בן אלעזר אומר שלש מדות בת"ח אבן גזית וכו' אבן גזית כיצד זה ת"ח שאין בידו אלא משנה בלבד אבן פנה כיצד זה ת"ח ששנה מדרש ומשנה בזמן שת"ח נכנס אצלו שאלו במשנה אמר לו במדרש אמר לו זו היא אבן שיש לה שתי פיות אבן פסיפס כיצד זה ת"ח ששנה מדרש משנה הלכות ואגדות בזמן שת"ח נכנס אצלו שאלו במשנה אמר לו במדרש אמר לו בהלכות אמר לו שאלו בהגדות אמר לו זו היא אבן פסיפס שיש לה ארבעה פנים לארבע רוחותיה. וע"ע נו"ב פמ"ו וצ"ע. כ) בכ"י ודרך ארץ טפילה בעוה"ז עושין אותו עיקר בעולם הבא (בכי"א הבא ליתא) ובספרים בעולם הזה והתומ"י מחק למלת הזה וכבכי"א ואנכי הגהתי ע"פ כי"ע. כא) גם כאן בספרים בעולם הזה והגהתי על פי כי"ע וכדלעיל וע' מגן אבות פ"א מט"ו וברבינו יונה שם וע"ע לעיל פי"ג ובהערות שם אות ג'. כב) בכ"י משלו משל למה"ד לסרטא העוברת בין שני דרכים אחד של אור ואחד של שלג אם מהלך כנגד האור הרי זה נכוה באור (מלת באור ליתא בכי"א) ואם מהלך כנגד השלג הרי זה לוקה בצנה כיצד יעשה הוא מהלך בצנת אלהים (ובכי"א בנתים) והוי זהיר בעצמך שלא יכוה באור (בכי"א מן והוי זהיר הא' עד והוי זהיר הב' ליתא) והוי זהיר בעצמו שלא יהא לוקה בצנה (בכי"א שלא ילקה) ועתומ"י ובעיקר הדברים ע' תוספתא פ"ב דהגיגה וירושלמי שם פ"ב ה"א ובמכילתא יתרו מסכת דבחודש פ"ד בפ' מפני אשר ירד ובספרי פי' שמ"ג בפ' איש דת ובתנחומא יתרו בפ' וידבר אלהים ויוצא מכל הנך דוגמאות דהשני דרכים הם בתורה עצמה ודלא כקצת מפרשים וקרוב בעיני שכל פיסקא זאת מקומה לעיל בסוף פכ"ג. והנה בספרים איתא עוד כאן ר"ש בן אלעזר אומר אל תרצה את חבירך וגו' ומחקתיו ע"פ הכ"י וע' לקמן פכ"ט.

הערות לנו"ב

טז) ע' תדא"ר פט"ו ודרך ארץ רבה פ"ב. והגהתי ע"פ הדוגמאות שמצאתי בספר מנורת המאור כ"י (דף שכ"ה ע"א) שמביא שם פיסקא זאת בשם האדר"נ ובהך דבבא ג' גרים התם המנאפים והמתניפין ומלוי ובעלי מחלוקת עתידים להיות כקרח וכו'.

פרק כט

רבי שמעון בן אלעזר אומר משום רבי מאיר אל תרצה את חבירך בשעת כעסו ואל תנחמהו בשעת אבלו ואל תישאל לו בשעת נדרו ואל תבא לביתו ביום אידו ואל תשתדל לראותו בשעת קלקלתו א) :

הוא היה אומר ב) יש לך חבירים מקצתן מוכיחין אותך ומקצתן משבחין אותך אהוב את המוכיחך ושנא את המשבחך. מפני שמוכיחך מביאך לחיי העולם הבא והמשבחך מוציאך מן העולם ג) :

הוא היה אומר בכל מקום שאדם הולך לבו הולך. עומד לבו עומד. יושב דברים מיושבים כנגדו ד) :

הוא היה אומר כל השוקד ה) על דברי תורה מוסרין לו שקדנין כנגדו. וכל הבוטל מדברי תורה מוסרין לו בטלנין כנגדו. כגון ארי וזאב ונמר וברדלס ונחש והגייסות והליסטין באין ומקיפין אותו ונפרעין ממנו שנאמר אך יש אלהים שופטים בארץ (תהלים נ״ח י״ב) ו) :

אבא שאול בן ננס אומר ד׳ מדות בתלמיד חכם ז). אדם שלמד לעצמו ואינו מלמד לאחרים. לאחרים ואינו מלמד לעצמו. הלמד לעצמו ולאחרים. ואינו למד לא לעצמו ולא לאחרים: הלמד לעצמו ואינו למד לאחרים כיצד שנה אדם סדר ח) אחד שנים ושלשה ולא השנה אותם לאחרים ט) ונתעסק בהן ולא שכחן זה שלמד לעצמו ואינו למד לאחרים: לאחרים ולא למד לעצמו כיצד שנה אדם סדר אחד שנים וג׳ י) והשנה אותן לאחרים ולא נתעסק בהם ושכחם זה שלמד לאחרים ולא למד לעצמו: הלמד לעצמו ולאחרים כיצד שנה סדר אחד שנים ושלשה והשנה אותן לאחרים ונתעסק בהן ולא שכחן תפשן ותפשום זהו שלמד לעצמו ולאחרים: אינו למד לא לעצמו ולא לאחרים כיצד שנה אדם סדר אחד ב׳ וג׳ פעמים ולא שנאן לאחרים ולא נתעסק בהן ושכחן זהו שלא למד לא לעצמו ולא לאחרים יא) :

רבי חנניא יב) בן יעקב אומר הניעור בלילה מתוך דברי תורה סימן יפה לו. מתוך דברי שיחה סימן רע לו יג) :

רבי יעקב בן חנניא אומר יד) הניעור בלילה ואינו פותח פיו בדברי תורה ראוי לו ומוטב לו שנהפכה לו שלייתו של אמו על פניו ולא יצא לאויר העולם ולא ראה את העולם טו) :

רבי אליעזר בן יעקב אומר יהי לך ב׳ ידות אחת בתורה ואחת בדרך ארץ. שכל מי שאינו לא במקרא ולא במשנה ולא בדרך ארץ אין זה מן היישוב יז) :

רבי אליעזר המודעי אומר כל המחלל את התורה והקדשים והמועדים והמיפר בריתו של אברהם אבינו אף על פי שיש לו מעשים טובים אין לו חלק לעולם הבא. וכל המבזה את התורה והקדשים ואת המועדים והמפר בריתו של אברהם אבינו אף על פי שיש בידו מעשים טובים אין לו חלק לעה״ב יח) :

הערות לנו״א

פכ״ט א) ע׳ אבות פ״ד מי״ח וע׳ במגן אבות למשנה זו. ובכי״ע איתא אחר פיסקא זו אין עם הארץ חסיד ואין בור ירא חטא ואין הבישן למד ולא כל המרבה סהורה הכם הוא היה אומר מפני מה ת״ח מתים כשהם קטנים לא מפני שנואפין ולא מפני שגוזלין אלא מתוך שפוסקין משנתן ועוסקים בדברים בטלים ולא עוד אלא שמתחילין ממקום שמפסיקין ע״כ ובכי״א ליתא כאן אלא להה״א הב׳ והכי איתא התם הה״א מפני מה ת״ח מתים בלא זמנן וכו׳ אלא בשביל שפוסקין ממשנתן ועוסקים בדברים אחרים ולא עוד אלא שמתחילין במקום שפוסקין וע׳ לעיל פכ״ו בהערות אות י״ב. ב) בספרים ויש אומרים והגהתי ע״פ הכ״י והנו״א שבתומ״י. ג) בכי״ע אהוב את מוכיחך ושנא את משבחיך וכו׳ ובכי״א אהוב את וכו׳ ושנא את מי שמשבחך מפני מי שמוכיחך וכו׳ וע׳ דרך ארץ זוטא פ״ט ובפי׳ בנין יהושע שם. ד) בכ״י יושב מיושבים כנגדו ובילקוט אבות כ״י מצאתי יושב דבריו מיושבין הכל לפי הנהגתו וע׳ פסיקתא דר״כ קכ״ד ע״ב ובנ״ש בהערות אות כ״ג בענין פעולות הלב. ה) בכי״א כל המשקר עצמו על דברי תורה מוסרין לו הרבה שקרנין כנגדו ובספרים וכן בכי״ע כל השוקד עצמו על ד״ת וכו׳ ומחקתי למלת עצמו ע״פ פירוש אבות כ״י שמביא שם לפיסקא זאת בלא מלת עצמו. ו) בכ״י וכל המבטל עצמו מד״ת וכו׳ כגון הזאב והארי והדוב והנמר והברדלס והנחש והגיסות והלסטות באין אותו ונפרעין ממנו וכו׳ ובכי״א כל הבוטל עצמו מד״ת מוסרין בטלנין כנגדו אלו הן בטלנין כגון הזאב והדוב והנמר והברדלס והשאר ליתא וע׳ אבות פ״ד מ״י ובפירוש רבינו יונה ומגן אבות שם. ז) כן הוא בנו״א שבתומ״י ובכי״ע ליתא ובספרים יש לך ד׳ מדות בת״ח יש לך אדם. ח) בספרים פרק והגהתי ע״פ ההמשך וע״ע לקמן. ט) הגהתי ע״פ כי״א ע׳ לקמן ובספרים לאחר. י) בספרים וג׳ פעמים וישנאן אותן ובנו״א שבתומ״י וג׳ סדרים ומחקתי והגהתי ע״פ הכ״י. יא) בכי״ע נוסחת כל פיסקא זאת הלמד לעצמו ואינו לומד לאחרים הלומד לאחרים ואינו למד לעצמו והלומד לעצמו ולאחרים וכו׳ כיצד שנה אדם סדר אחד וכו׳ ונתעסק בהן ולא שכחן זה הלמד לעצמו ולא לאחרים לאחרים ואינו לעצמו כיצד שונה אדם סדר אחד שנים ושלשה והשנה אותם לאחרים ולא נתעסק בהן ושכח זהו שאינו לומד לעצמו אבל לומד הוא לאחרים והשאר ליתא. ובכי״א הלומד לעצמו ואינו מלמד לאחרים מלמד לאחרים ואינו מלמד לעצמו והלומד לעצמו ולמד לאחרים אינו לומד לעצמו ולא לאחרים כיצד שונה אדם שנים ושלישה ולא שנה אותם לאחרים ונתעסק וכו׳ זה הלומד לעצמו ואינו מלמד לאחרים ואינו לומד בעצמו כיצד שנה אותם סדר אחד שנים ושלישה ולא נתעסק בהן ושכחן זהו לומד לאחרים ואינו לומד ע״כ והשאר ליתא וע׳ בתומ״י וע״ע במאירי לאבות פ״ד מי״ד ויש להעיר עוד שהגר״א מחק להמלות בן ננס בראש הפיסקא וא״נ וע׳ בדברי הרב הגאון כמוהר״ר ישראל לוי נר״ו ר״מ בק״ק ברעסלויא במאמרו על לקוטים ממשנת אבא שאול צד כ״א וכ״ב ע״ש. יב) בכי״א רבי חנינא ועתומ״י. יג) בכ״י וכן בנו״א מתוך דברי סהורה. יד) בכי״א רבי הנינא בן יעקב ובכי״ע הוא היה אומר. טו) בכ״י הניעור בלילה וכו׳ ראו לו כאלו נהפכה שליתו על פניו לא (בכי״א ולא) יצא ולא ראה את העולם. ובעיקר הדברים ע׳ אבות פ״ג מ״ד כעין זה. וקצת נראה לדון שבאו כאן ב׳ נוסחאות בתוך האדר״נ וא״כ נוסחת כי״א היא העיקרית וצ״ע. וע״ע קללה כזאת

הערות לנו״ב

יז) ע׳ קצת מזה קידושין מ׳ ע״ב. יח) ע׳ אבות פרק ג׳ משנה י״א ובנו״א פכ״ד ובהערות אות ט״ו שם ובלתי ספק ששתי נוסחאות באו לכאן.

רבי אליעזר הקפר אומר כל המכבד [את] חבירו לשום ממון סוף שנפטר ממנו בקלון טז). וכל הבוזה יז) את חבירו לשום מצוה סוף שנפטר ממנו בכבוד: ומנין שכל המכבד [את] חבירו לשום ממון יח) סוף שנפטר ממנו בקלון שכן מצינו בבלעם הרשע שכבד [את] בלק יט) לשם ממון שנאמר ויען בלעם ויאמר אל עבדי בלק אם יתן לי בלק מלא ביתו כסף וזהב (במדבר כ"ב י"ח) ומנין שנפטר ממנו בקלון שנאמר ועתה ברח לך אל מקומך וגו' והנה מנעך ה' מכבוד (שם כ"ד י"א): ומנין שכל הבוזה את חבירו לשם מצוה כ) סוף שנפטר ממנו בכבוד שכן מצינו במשה רבינו שביזה [את] פרעה כא) לשום מצוה שנאמר וירדו כל עבדיך אלה אלי והשתחוו לי לאמר (שמות י"א ח') וכי פרעה [היה] כב) עומד על הגג ומשה [היה] עומד על הארץ. אלא כך אמר משה לפרעה אפילו כל עבדיך שעומדים ומשתחוים לפניך על במה שלך יעמדו ויבקשו ממני איני שומע להם כג). ומנין שנפטר ממנו בכבוד שנאמר ויקרא למשה ולאהרן לילה [ויאמר קומו צאו מתוך עמי] (שם י"ב ל"א) כד). אמרו לו וכי גנבים אנו שנצא בלילה אלא המתן לנו עד שיביא לנו הקב"ה כה) ז' ענני כבוד ונצא בהם בשמחה ובראש גלוי שנאמר ממחרת הפסח יצאו בני ישראל ביד רמה (במדבר ל"ג ג') כו):

על ד' הלוקי כפרה הלך רבי מתיא בן הרש אצל רבי אלעזר הקפר ללודקיא לבקרו ואמר לו שמעת בארבע הלוקי כפרה שהיה רבי ישמעאל דורש. אמר לו שמעתי ושלשה הן ותשובה על כל אחת ואחת. כתוב אחד אומר שובו בנים שובבים נאם ה' ארפא משובותיכם (ירמיה ג' כ"ב) וכתוב אחד אומר כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם (ויקרא ט"ז ל') וכתוב אחד אומר ופקדתי בשבט פשעם ובנגעים עונם (תהלים פ"ט ל"ג) וכתוב אחד אומר אם יכופר העון הזה לכם עד תמותון (ישעיה כ"ב י"ד). הא כיצד אם עבר אדם על מצות עשה ועשה תשובה אינו זז משם עד שמוחלין לו מיד על זה נאמר שובו בנים שובבים. עבר אדם על מצות לא תעשה ועשה תשובה התשובה תולה ויום הכפורים מכפר על זה נאמר כי ביום הזה יכפר עליכם. עבר אדם על כריתות ומיתות בית דין ועשה תשובה תשובה ויום הכפורים תולין ויסורין שבשאר ימות השנה מכפרין ועל זה נאמר ופקדתי בשבט פשעם. אבל מי שמחלל שם שמים אין בו כח לא לתשובה לתלות ולא ליסורין למרק ולא ליום הכפורים לכפר אלא תשובה ויסורין תולה ומיתה ממרקת עמהן ועל זה נאמר אם יכופר העון הזה לכם עד תמותון כז):

איסי בן יהודה אומר מפני מה תלמידי חכמים מתים בלא זמנן לא מפני שמנאפין ולא שגוזלין אלא מפני שהן בוזין בעצמן כח):

רבי יהודה אומר הלמד תורה בנערותו למה"ד לרווח שנישא רווח יט). רבי יוסי אומר הלמד תורה בנערותו למה"ד לדיו כתובה על

הערות לנו"א

בירושלמי ברכות ס"ה ושמות רבה פ"מ ס"א ויקרא רבה פל"ה ס"ד. טז) בכי"ע כל המכבד את חבירו לשום כבוד לשום ממון וכו' והוספתי מלה. את בספרים ע"פ הכ"י וכן לקמן. יז) בכי"א וכל המבזה לשום מצוה. יח) בכ"י ומנין שכל המכבד לשם כבוד לשם ממון וכן לקמן. יט) הוספתי ע"פ כי"א. כ) בכ"י שכל המבזה את חבירו לדבר מצוה (בכי"א לשום מצוה). כא) בכ"י שכן מצינו במשה שביזה את פרעה. כב) הוספתי ע"פ הכ"י. כג) בכי"ע אף עבדיך שעומדים עליך באימה שלך יעמדו אף הם ויבקשו ממנו ואינו שומע להם ועתומ"י. כד) ליתא בספרים והוספתי ע"פ הכ"י. כה) בכי"ע בלילה המתן וכו' שיביא הקב"ה. כו) מן בראש גלוי עד ביד רמה ליתא בכי"א. ועי' מכילתא בא פי"ג ובמ"ע שם אות כ"ה ומדרש תהלים ק"ב ובמדרש הגדול כ"י פ' בלק נמצאת כל פיסקא זו כמו שהיא שנויה כאן ועי"ע בתרגום במדבר ל"ג ג'. ובילקוט אבות כ"י הנוסחא בשמחה ובגלוי. כז) בכ"י הנוסחא על ד' הלוקי כפרה הלך רבי מתיא בן הרש אצל רבי אליעזר הקפר לבקרו א"ל זכור אתה בד' חלוקי כפרה שהיה רבי ישמעון (בכי"א ישמעאל) דורש א"ל כתוב אחד אומר (בכי"א א"ל הן א"ל כתוב וכו') שובו בנים שובבים ארפא משובותיכם עבר אדם על מצות עשה ועשה תשובה לא זז משם עד שמוחלין לו מיד ועליהם נאמר (בכי"א שנאמר) שובו בנים שובבים וכתוב (בכי"א וכתוב אחד אומר) כי ביום הזה יכפר עליכם (בכי"א כל הפסוק) וכתוב אחד אומר אם יכופר לכם העון הזה עד תמותון אמר ה' צבאות עבר אדם על מצות עשה ועשה תשובה התשובה תולה ויוה"כ מכפר על זה נאמר כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם עבר אדם על כריתות ומיתות ב"ד תשובה ויוה"כ תולין ויסורין שבשאר ימות השנה מכפרין ועל זה נאמר ופקדתי וגו' (בכי"א יום הכפורים תולין וייסורין ממרקין ובשאר ימות השנה מכפרין על זה והא כתיב ופקדתי וגו'. ובתומ"י גריס שבימות וכו') אבל מי שמחלל שם שמים אין כח לא בתשובה לתלות ולא ביום הכפורים לכפר אלא תשובה ויוה"כ תולין ומיתה ממרקת עמהם וכו' ע"כ והנה אף על פי שנוסחאות הכ"י הם קטיעות ומשובשות קצת מכל מקום הגהתי ע"פ ב' דברים והם. ברישׁ הפיסקא היא בספרים הלך רבי ישמעאל בן אלעזר הקפר והגהתי ע"פ הכ"י כי אין ספק לי שמלת ישמעאל נשתרבב לכאן מדלקמן. וכן הוא בספרים גבי חלוקה ג' עבר אדם על כריתות ומיתות ב"ד וכו' תשובה ויוה"כ תולין ויסורין ובשאר ימות השנה מכפרין וכו' והגהתי שם ע"פ כי"ע. והנה הגר"א מחק להמלות ובשאר ימות השנה מכפרין וא"נ. ועי' ירושלמי יומא פ"ח ה"ח ושבועות פ"א ה"ד ומכילתא יתרו מסכת דבחודש פ"ז ותוספתא יומא פ"ד ועי"ע בבלי שם פ"ו ע"א ובדקדוקי סופרים שם וירושלמי סנהדרין פ"י ה"א ומדרש משלי פ"י ונקט לכל פיסקא זאת כאן משום המספר ארבעה. כח) בכי"ע מתים כשהם קטנין לא מפני שהן נואפים ולא מפני שהם גזלנין אלא מתוך שבוזין בעצמם ובמדרש הגדול כ"י פ' יתרו מצאתי מתוך שהן גסין בעצמן ובתומ"י הביא נוסחא שהוזין בעצמן והמפרשים רמזו לשבת קי"ד ע"ב אהך דת"ח שנמצא רבב על בגדו וכו'. ועי"ע לעיל פכ"ו ובהערות אות א' בפרק זה ועי"ע נו"ב פל"ז.

הערות לנו"ב

יט) לא איתפרש לי ועי' נו"א פכ"ג ואולי יש להגיה

רבי יצחק בן פנחס אומר כל מי שיש בידו מדרש ואין בידו הלכות לא טעם טעם של חכמה כט). כל מי שיש בידו הלכות ואין בידו מדרש לא טעם טעם של יראת חטא:

הוא היה אומר כל שיש בידו מדרש ואין בידו הלכות זה גבור ואינו מזויין. כל שיש בידו הלכות ואין בידו מדרש חלש וזיין בידו. יש בידו זה וזה גבור ומזויין ל):

נייר חדש והלמד תורה בזקנותו למה"ד לדיו כתובה על נייר מחוק. רבי יהודה אומר הלמד תורה בזקנותו למה"ד לנוטל קנקן ליתן בו יין והוא אינו זפות כל זמן ששתה בו מבאיש כ)

הוא היה אומר הוי זהיר בשאילת שלום בין אדם לחבירו ואל תבוא לבין המחלוקת לא) ואל תשתדל לראותו. שב במקום חבירים לב) והוי זנב לאריות ואל תהי ראש לשועלים לג):

פרק ל

רבי נתן בן יוסף אומר כל המבטל דברי תורה מעושר סופו לבטלה מעוני וכל המקיים דברי תורה מעוני סופו לקיימה מעושר א):

הוא היה אומר תנחומי אבלים וביקור חולים וגמילות חסדים מביאין טובה לעולם ב):

רבי מאיר אומר כל העובר עבירה אחת בספק מעלה עליו הכתוב כאלו עשאה ג) בודאי. כיצד אדם חוטא ונודע לו חטאו מביא חטאת בסלע ועשירית האיפה בפונדיון. ספק חטא ספק לא חטא מביא מעילה וחומשה ומביא אשם בשתי סלעים. וכי איזה מדה מרובה מדה טובה או מדת פורענות הוי אומר מדה טובה והרי דברים קל וחומר אם מדת פורענות מעוטה העובר עבירה בספק מעלה עליו הכתוב כאלו עשאה בודאי קל וחומר למדת הטוב מרובה ד): רבי נתן בן יוסף אומר כל העובר עבירה בשוגג מעלה עליו הכתוב כאלו עשאה במזיד. כיצד שוגג שהרג את הנפש וגולה לעיר מקלטו ומצאו גואל הדם והרגו הרי זה פטור. הרגו במזיד ומצאו גואל הדם והרגו הרי זה הגואל נהרג עליו ה). וכי איזו מדה מרובה מדת הטוב או מדת פורענות הוי אומר מדת הטוב ואם מדת פורענות מעוטה העובר עבירה בשוגג מעלין עליו כאלו עשאה במזיד קל וחומר למדת הטוב מרובה:

רבי עקיבא אומר כל המדבק בעוברי עבירה אף על פי שלא עשה כמעשיהם הרי זה מקבל פורענות כיוצא בהן. וכל המדבק בעושי מצוה אף על פי שלא עשה כמעשיהם הרי זה מקבל שכר כיוצא בהן. כיצד שנים מעידים באחד ואומרים אדם זה הרג את הנפש ונמצאו זוממין ונגמר דינם ליהרג וכשהן מוציאין אותן לבית הסקילה אחד רץ ובא אחריהן ואומר יודע אני בעדות זו אומרים לו בא והעד עדותך אף הוא נמצא זומם ונגמר דינו ליהרג. כשהן מוציאין אותו לבית הסקילה אומר אוי לי שאלו לו באתי אני כבר לא נגמר דיני ליהרג עכשיו שבאתי עמהן נגמר דיני ליהרג. אומרים לו ריקה אפילו מאה בני אדם באין אחריך ונמצאו זוממין כולן נהרגין. וכי איזהו מדה מרובה מדת הטוב או מדת פורענות הוי אומר מדת הטוב אם מדת פורענות

הערות לנו"א

כט) בכי"ע טעם של חכמים. ובכי"א טועם טעם של חכמים. ל) בכי"ע כל שיש בידו מדרש ואין בידו הלכות גבור ואין לו זיין ושבידו הלכות וכו' ובכי"א ההלוקה הא' ליתא ועי' לעיל פכ"ב בשם ריב"ז דמדמה יראת חטא לכלי אומנות והוא קצת הפך מזה ועי' מפרשים ובמדרש הגדול כ"י בהקדמה שם מביא לפיסקא וגרים כל שיש בידו הלכות ואין בידו מדרש זה הוא גבור ואינו מזוין ואולי יש להגיה עפ"ז וצ"ע. לא) בכי"ע ובנו"א שבתומ"י ואל תכנס לבית המחלוקת. לב) בכי"א ואל תשתדל לראות במקום חבירים ועתומ"י ובמדרש הגדול כ"י והשתדל ליראות במקום הבירים וצ"ע. לג) בכי"ע הוי זנב לאריות וכו' ועי' אבות פ"ד משנה ט"ו וע"ע נו"ב פל"ד.

פ"ל א) בכ"י כל המקיים ד"ת מעוני סוף מקיימן מעושר וכל המבטל ד"ת מעושר סוף מבטלם (בכי"א מבטלה) מעוני ע"כ ונוסחא זאת מסכמת יותר עם סידור הדברים באבות פ"ד משנה ט' ע"ש. ב) בכ"י ועשיית גמילות חסדים הם (בכי"א הם ליתא) מביאין טובה לעולם. ג) בספרים עבירה אחת בספק מעלין וכו' עשאו והגהתי על פי ההמשך. ד) בכי"ע כל העובר עבירה בספק מעלה עליו כאלו עשאה בודאי כיצד אדם חוטא ונודע לו חטאו מביא אשם בשני סלעים וכי איזה מדה מרובה מדת הטוב או מדת פורעניות הוי אומר מדת הטוב אם מדת פורעניות מועט העובר עבירה בספק מעלין עליו כאלו וכו' ק"ו מדה טובה מרובה ובכי"א כיצד כל העובר וכו' כבכי"ע כיצד הוטא אדם ונודע לו וכו' כבכי"ע מדת התובה או מדת הפורעניות פורעניות מועטת העובר עבירה בספק וכו' ק"ו מדת טובה מרובה ע"כ ובלתי ספק טעות סופר יש כאן שדלג מן מביא הא' למביא הב'. ועי' תו"כ פ' דבורא דהובא פי"ב וכריתות כ"ב ע"א ונוכל ליישב נוסחת הספרים דאליבא דרבי טרפון קתני לה ונקט המדה היותר מרובה ואשם תלוי לאו דוקא אבל הוא מביא אותו בספק מעילות ע"ש. והנה הגר"א מחק המלות מביא מעילה והומשה וא"צ. וע"ע בכ"י שרמז לכריתות י' ע"ב דעשירית האיפה הוא רק פרוטה וצ"ע וע"ע בתו"כ שם בדברי רבי יוסי הגלילי ובדברי ר"ע שם בפסוק ואם לא ידע ואשם. ה) בספרים והרגו הרי זה גולה על ידו והגהתי ע"פ כי"ע וזאת היא הנוסחא שם ר' נתן אומר כל העובר עבירה בשוגג מעלין עליו כאלו עשאה מזיד כיצד שוגג שהרג את הנפש מוצאו גואל הדם והורגו הרי זה פטור הרגו מזיד ומצאו גואל הדם הרי זה הגואל נהרג עליו ע"כ וכעין זה הגיה ג"כ הגר"א ובספרים ישנים היתה הנוסחא שוגג שהרג את הנפש וגולה לעיר מקלט מצאו גואל הדם והרגו הרי זה גולה על ידו הרגו במזיד ומצאו הגואל הדם והרגו פטור והגיהו בספרים חדשים נוסחא זאת ע"פ הנו"א שבתומ"י וכן היא גם כן נוסחת הכי"א אבל קשה היא לקיימה דלא מצינו בשום מקום דהורג במזיד יתחייב גלות ועי' בשני אליהו.

הערות לנו"ב

רווק שנישא רווקה. כ) אולי יש לגרום כ"ז ששהה בו וכו'.

מעוטה המדבק בעוברי עבירה אעפ"י שלא עשה כמעשיהם הרי זה מקבל פורענות קל וחומר למדת הטוב מרובה ו) :

רבי שמעון אומר כך עונש של בדאי שאפילו דובר אמת אין שומעין לו. שכן מצינו בבניו של יעקב שכיזבו לאביהן בתחלה האמין להם שנאמר ויקחו את כתונת יוסף וישחטו שעיר עזים [וגו'] ז) ויכירה ויאמר כתונת בני (בראשית ל"ז ל"א ול"ג) אבל באחרונה אף על פי שדברו אמת לבניו לא האמין להם שנאמר ויגידו לו לאמר עוד יוסף חי וגו' ויפג לבו כי לא האמין להם [וירא את העגלות וגו'] (שם מ"ה כ"ו וכ"ז). וייש אומרים רוח הקודש שנסתלקה מיעקב אבינו שרתה עליו באותה שעה שנאמר ותחי רוח יעקב אביהם (שם שם) ח) :

רבי אחאי בן יאשיה אומר הלוקח תבואה מן השוק למה הוא דומה לתינוק שמתה אמו ומחזירין אותו על פתחי מיניקות אחרות ואינו שבע. הלוקח פת מן השוק למה הוא דומה כאלו חפור וקבור. האוכל משלו דומה לתינוק המתגדל על שדי אמו ט) :

הוא היה אומר בזמן שאדם אוכל משלו דעתו מיושבת עליו. ואפילו אוכל אדם משל אביו ומשל אמו ומשל בניו אין דעתו מיושבת עליו ואין צריך לומר משל אחרים י) :

פרק לא

בעשרה מאמרות נברא העולם א) וכי מה צריך לבאי עולם בכך אלא ללמדך שכל העושה מצוה אחת וכל המשמר שבת אחד וכל המקיים נפש אחת [מישראל]

והלמד תורה בנערותו למה"ד לנוטל קנקנו ליתן בו יין והוא זפות כל זמן ששותה בו הוא משביח כא) :

פרק לו

בעשרה מאמרות נברא העולם ומה תלמוד לומר והלא במאמר אחד יכול להבראות אלא להפרע מהרשעים שמאבדין את העולם: בעשרה מאמרות נברא העולם ואלו הן. ויאמר אלהים יהי אור (בראשית א' ג'). ויאמר אלהים יהי רקיע (שם שם ו'). ויאמר אלהים יקוו המים (שם שם ט'). ויאמר אלהים תדשא הארץ (שם שם י"א). ויאמר אלהים יהי מאורות (שם שם י"ד). ויאמר אלהים ישרצו המים (שם שם כ'). ויאמר אלהים תוצא הארץ (שם שם כ"ד). ויאמר אלהים הנה נתתי (שם שם כ"ט). ויאמר אלהים נעשה אדם (שם שם כ"ו). ויאמר אלהים לא טוב היות האדם לבדו (שם ב' י"ח). רבי ירמיה הוה מקיים ויברא אלהים את התנינים (שם א' כ"א) [וגורע] לא טוב היות. וכי מה צורך לכל באי עולם שיבואו לכאן. ללמדך שכל המאבד נפש אחת מישראל כאילו אבד עולם מלא וכל המקיים נפש אחת מישראל מעלה עליו הכתוב כאילו קיים עולם מלא א) :

הערות לנו"א

ו) בכ"י ר"ע וכו' אעפ"י שעישה כמעשיהם מקבל פורעניות וכו' כמעשיהם מקבל שכר וכו' כיצד שנים שמעידין כאחד ואומרים אדם זה הרג את הנפש ונמצאו זוממין נגמר דינן שמוציאין אותן לבית הסקילה אחד רץ ובא אחריהם ואמר אני יודע בעדות זו ואומרים לו בא והעד עדותך אף הוא נמצא זומם נגמר דינו ליהרג. כיון שמוציאין אותו לבית הסקילה אמר אלו (בכי"א ואמר שאלו) לא באתי אני נגמר דיני עם אלו ליהרג (בכי"א דינו להרוג את אלו) וכי איזה מדה מרובה מדת הטוב (בכי"א הטובה) או מדת הפורעניות הוי אומר מדת הטוב ואם מדת פורעניות מועטת המדבק בעוברי עבירה אעפ"י שלא עשה כמעשיהם מקבל פורעניות כיוצא בהם (כיוצא בהם ליתא בכי"א) ק"ו למדת הטוב (בכי"א הטובה) מרובה ע"כ וע"ע הנו"א שבתוס"י. והנה כל הנוסחאות אינם אליבא דהילכתא והגר"א הגיה כיצד שנים מעידין באחד ואומרים אדם זה הרג את הנפש ועד שלא נגמר דינו אדם רץ אחריהם וכו' וצ"ע וע' מכות ה' ע"ב במשנה שם ותו"כ שם בד"ה ר"ע אומר. ז) בספרים שעיר עזים וכתיב והגהתי ע"פ המשמעות שבהכ"י. ח) בכי"ע ר"ש אומר עונשו של בדאי אפי' אם אמר אמת אין שומעין לו שכן מצינו בבני יעקב שכיזבו ליעקב אביהן בתהילה והאמין להם שנאמר ויקחו את כתונת יוסף וישחטו שעיר עזים וישלחו את כתונת הפסים ויביאו אל אביהם ויאמר כתונת בני אבל באהרונה שדברו אמת לא האמין להם שנאמר ויגידו לו לאמר עוד יוסף חי וכי הוא מושל וי"א רוח הקודש נסתלקה מיעקב אבינו שרתה עליו באותה שעה שנאמר וכו' ובכי"א דרכו של בדאי שאפי' אומר וכו' כבכי"ע אבל וכו' שדברו לו אמת וכו' ובספרים ערבבו כאן ב' נוסחאות והגהתי ע"פ ספרים ישנים והכ"י וע' בראשית רבה פ' צ"ד ס"ג ובתנחומא ובילקוט בפסוקים אלו וסנהדרין פ"ט ע"ב והגר"א הגיה ויפג לבו כי לא האמין להם וירא את העגלות וי"א רוח הקודש וכו' וע' בתרגום יונתן ובפירש"י למקרא זה. וייש להעיר עוד שבספרים ובכ"י מסיים כאן הפרק והפרק הבא מתחיל במאמר רבי אחאי בן יאשיה אבל כל טבע הענין והסידור הנכון מתנגד לזה וכאשר כבר העיר על זה הב"י ולכן נסמכתי על הסדר בנוסחא ב' והצגתי סיום הפרק אחרי פיסקא זאת דר' אחאי. ט) בכ"י רבי אחי בר יאשיהו אומר וכו' דומה לתינוק וכו' על פתחי מניקות (בכי"א מניקות אחרות) ואינו שבע הלוקח פת שלו דומה וכו' ועתומ"י ובילקוט אבות כ"י גרים כאלו חפרוהו וקברוהו וע' בפתיחתא דאסתר רבה ובנ"ש קצת מענין זה. י) בכ"י כל זמן שאדם אוכל משלו דעתו וכו' אבל אוכל משל אמו או משל בתו (בכי"א משל בתו ליתא) אין דעתו מיישבת עליו וכו' והנה המשך המאמר כאן הוא קשה קצת וע' מפרשים וראיתי בילקוט אבות כ"י שמסמיך דברים אלו לאבות פ"ד מ"ג ואיתא התם ענין אחר אדם שאין לו שעה שלוקח תבואה ודומה לתינוק וכו' וצ"ע.

פל"א בכ"י ומה ת"ל והלא במאמר אחד יכול להבראות אלא להפרע מן הרשעים שמאבדין את העולם שנברא בעשרה

הערות לנו"ב

כא) אולי ייש לגרוס כ"ז ששוהה בו וכו' ועי' ד"א זוטא פ"א ונו"א פי"ד ופכ"א המשל דקנקן זפותה שמשמרת את יינה.

פל"ו א) ע' אבות פ"ה מ"א ונו"א פל"א וע"ע ר"ה ל"ב ע"א ובנ"ש בראשית רבה פי"ז ס"א ע"ש ובפרקי דר"א פ"ג וע"ע במגן אבות במשנה שם שכתב ובאדר"נ לא מנה בראשית מאמר והשלים העשרה בויאמר להם פרו ורבו אבל ויאמר אלהים לא טוב היות האדם נחלקו כי הברייתא הכניסה אותו במנין ורבי ירמיה היה מקיים ויברא אלהים את התנינים וגורע לא טוב ע"כ והנה נראה מזה שהנוסחא באדר"נ היתה לפניו משונה קצת וכן היתה הנוסחא בפדר"א שלפניו משונה ע"ש במגן אבות והנה הוספתי מלת וגורע מסברא ואולי היה ג"כ להקדים מאמר דנעשה אדם למאמר דנתתי לכם וכבפדר"א שם.

מעלה עליו הכתוב כאלו קיים עולם מלא שנברא בעשרה מאמרות. וכל העובר עבירה אחת וכל המחלל שבת אחד וכל המאבד נפש אחת [מישראל] מעלה עליו הכתוב כאלו איבד עולם מלא שנברא בעשרה מאמרות ב). שכן מצינו בקין שהרג את הבל אחיו שנאמר קול דמי אחיך [צועקים אלי] (בראשית ד׳ י׳) ג). דם אחד שפך דמים רבים נאמר. אלא מלמד שדם בניו ובני בניו וכל תולדותיו עד סוף כל הדורות שעתידין לצאת ממנו כולם היו עומדין וצועקין לפני הקב״ה. הא למדת שאדם אחד שקול כנגד מעשה בראשית כולו ד). רבי נחמיה אומר מנין שאדם אחד שקול כנגד כל מעשה בראשית שנאמר זה ספר תולדות אדם [וגו׳] (בראשית ה׳ א׳) ולהלן הוא אומר אלה תולדות השמים והארץ בהבראם (שם ב׳ ד׳) מה להלן בריאה ועשייה אף כאן בריאה ועשייה ה): מלמד שהראהו הקב״ה כל הדורות שעתידין לצאת ממנו כאלו הם עומדין ומשחקין לפניו. ויש אומרים לא הראהו אלא צדיקים בלבד שנאמר כל הכתוב לחיים בירושלים (ישעיה ד׳ ג׳). רבי יהושע בן קרחה אומר הרי הוא אומר גלמי ראו עיניך ועל ספרך כולם יכתבו (תהלים קל״ט ט״ז) מלמד שהראהו הקב״ה לאדם הראשון דור דור ודורשיו. דור דור ופרנסיו. דור דור ומנהיגיו. דור דור ונביאיו. דור דור וגבוריו. דור דור ופושעיו. דור דור וחסידיו. בדור פלוני עתיד להיות מלך פלוני. בדור פלוני עתיד להיות חכם פלוני ו):

רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי אומר תשע מאות ושבעים וארבעה דורות קודם שנברא העולם היתה תורה כתובה ומונחת בחיקו של הקב״ה ואומרת שירה עם מלאכי השרת שנאמר ואהיה אצלו אמון ואהיה שעשועים יום יום [משחקת לפניו] ואומר משחקת בתבל ארצו [ושעשעי את בני אדם] (משלי ח׳ ל״א ול״ב) ז):

[רבי יוסי הגלילי אומר כל מה שברא הקב״ה בארץ ברא באדם] ח) מישלו מישל למה הדבר דומה לאחד שנטל את העץ ומבקש לצור צורות הרבה ואין לו מקום לצור ויש לו צער. אבל המצייר בארץ [מצייר] והולך ומבדיל הרבה הרבה. אבל הקדוש ברוך הוא יהא שמו הגדול מבורך לעולם ולעולמי עולמים בחכמתו ובתבונתו ברא את כל העולם כולו וברא את השמים ואת הארץ עליונים ותחתונים ויצר באדם כל מה שברא בעולמו ט). ברא חורשים בעולם וברא חורשים באדם זה שערו של אדם י). ברא חיה רעה בעולם וברא חיה רעה באדם זה הכנימה של אדם יא). ברא קורצין בעולם וברא קורצין

הערות לנו״א

מאמרות וכו׳ מה צריך וכו׳ וע׳ אבות פ״ה מ״א ונו״ב פל״ו. ב) בכ״י מצוה אחת ומשמר שבת אחת ומקיים נשמה אחת וכו׳ ומהלל שבת אחת ומאבד נפש אחת וכו׳ וקיימתי נוסחת הספרים אלא שהוספתי מלת מישראל וגם הגהתי ע״פ הכ״י המאבד וכו׳ מעלה עליו הכתוב במקום מעלין עליו וע״ע תומ״י. ג) הוספתי מלות אלו ע״פ הדיג:אות וע׳ לקמן. ד) בכי״ע שכן מצינו בקין שנאמר קול דמי אחיך דם אחד שפך דמים הרבה מנין ת״ל צועקים מלמד שדם בניו ובנותיו שעתידות לצאת ממנו עומדים וצועקין לפני הא למדת שדם אדם אחד שקול כנגד מעשה בראשית כולם ובכ״א שכן מצינו בקין שנאמר קול דמי אחיך צועקים אלי דם אחד שפך דמים הרבה מכאן מלמד שדם בניו ובנותיו העתידות לצאת ממנו כולם הם עומדים וצועקים לפני הבורא וע״ע תומ״י דמגיה שדם בניו ובני בניו וזרעיותיו ע״ש. ובנ״א שבספרים וכן בנוסחת הגר״א נמחק מן הא למדת עד כולו וא״צ ובעיקר הדברים ע׳ סנהדרין פ״ד מ״ה וב״ר פכ״ב ס״ט ומדרש משלי פ״א. ה) בכ״י ר״נ אומר אלה תולדות וגו׳ ולהלן הוא אומר זה ספר תולדות אדם מה להלן תולדות בריאה ועשייה אף כאן תולדות בריאה ועשייה ובתומ״י נו״א כתוב אחד אומר זה ספר וגו׳ וכתוב להלן זה ספר תולדות אדם וכו׳ כבכ״י ע״ש וקיימתי נוסחת הספרים בהוספת מלת וגו׳ דאסיפא דקרא סמיך ביום ברא אלהים אדם בדמות אלהים עשה אותו וגם כן היו בריאה ועשייה ע׳ ב״י. ו) בכי״ע מלמד שהראה לאדם כל התולדות העתידות לצאת ממנו כאלו עומדות ומשחקות לפניו וי״א לא וכו׳ בירושלים היה ר׳ יהושע אומר הרי הוא אומר גלמי ראו עיניך ועל ספרך כולם יכתבו ימים יוצרו ולא אחד בהם מלמד שהראה הקב״ה לאדם חכמי כל דור ודור צדיקי כל דור ודור רשעי כל דור ודור מלכי כל דור ודור נביאי כל דור ודור פלוני מלך פלוני עתיד להיות בדור פלוני חכם פלוני עתיד להיות בישעה פלונית עתיד פלוני למות. ובנו״א שבתומ״י בדור פלוני עתיד חכם פלוני למות. ובכ״א מלמד שהראה לו הקב״ה לאדם וכו׳ כבכי״ע צדיקים בלבד היה ר׳ יהושע אומר הרי אני אומר גלמי וכו׳ מלמד שהראהו הקב״ה דור דורים מלכי דור דור נביאי דור דור מלך פלוני עתיד להיות ביום פלוני ע״כ וע׳ נו״ב לעיל פ״ה ובהערות שם אות י״ב ואין ספק שכל הדברים ממלמד ואילך הם רק אגב גררא כאן לפי שהזכיר הפסוק זה ספר תולדות אדם. ז) בכי״ע ר״א בנו של ר״י הגלילי אומר וכו׳ קודם שנברא העולם תורה כתובה ומונחת בהיקו של הקב״ה שנאמר ואהיה אצלו וגו׳ כבספרים אשר הוספתי שם ע״פ הכ״י ובכ״א קודם שנברא היתה תורה וכו׳ כבספרים וע׳ שבת פ״ח ע״ב ובנ״ש וב״ר פכ״ח ס״ד ובנ״ש וע״ע בב״ר פ״ח ובנ״ש. ח) הוספתי ע״פ כ״א לפי שבל״ס איזה קיטעא יש כאן. ט) בכי״ע מישלו מישל למה״ד לאחד שנטל עץ ומבקש לצור צורות הרבה ואין לו מקום שיצור ויש לו צער גדול וכו׳ יהא שמו מבורך לעד ולעולמי עולמים ברא העולם כולו וברא שמים וארץ ויצר בו את האדם וכל מה שברא הקב״ה בעולמו ברא באדם ע״כ ובכ״א ר׳ יוסי הגלילי וכו׳ מישלו מישל למה״ד לאחד שנטל את העץ וכו׳ כבכי״ע והנו״א שבתומ״י היא למה״ד לאחד שנטל העץ וכו׳ ואין לו מקום לצור והיה לו צער גדול בא לו לצור על הארץ והיה מצייר והולך בה צורות הרבה אף כך הקב״ה יהא שמו וכו׳ והנה קיימתי גירסת הספרים אלא שהוספתי מלת מצייר והגהתי עפ״י הכ״י אבל הקב״ה במקום אף כך הקב״ה וע׳ תנחומא פ׳ פקודי ובבית המדרש ח״ה צד כ״ז ובספר שבט מוסר פ״א וע״ע שבת קנ״א ע״ב ותרגום קהלת י״ב ב׳ וקהלת רבה פ״ד. י) הגהתי לפי הכ״י ובספרים שערות של אדם. יא) הגהתי לפי הכי״ע ובנו״א שבתומ״י הכנים והיא היא ובספרים בני מעיו

באדם זה אזניו של אדם יב). ברא רוח בעולם ברא רוח באדם זה הוטמו של אדם יג). חמה בעולם חמה באדם זה פדחתו של אדם יד). מים סרוחים בעולם מים סרוחים באדם זהו מימי חוטמו של אדם טו). מים מלוחים בעולם מים מלוחים באדם זהו מימי רגליו של אדם טז). נחלים בעולם נחלים באדם אלו דמעות [של אדם] יז). חומות בעולם חומות באדם אלו שפתותיו של אדם יח). דלתות בעולם דלתות באדם זה שיניו של אדם. רקיעים בעולם רקיעים באדם זה לשונו של אדם יט). מים מתוקים בעולם ומים מתוקים באדם זהו רוקו של אדם כ). לסתות בעולם לסתות באדם זה לחייו של אדם כא). מגדלים בעולם מגדלים באדם זה צוארו של אדם כב). סתידראות בעולם סתידראות באדם זה זרועותיו של אדם כג). יתדות בעולם יתדות באדם זה אצבעותיו של אדם כד). מלך בעולם מלך באדם ראשו [של אדם] כה). אישכולות בעולם אישכולות באדם זה דדיו של אדם כו). יועצים בעולם יועצים באדם כליותיו [של אדם] כז). ריחים בעולם ריחים באדם זה קרקבנו של אדם כח). נימסים בעולם נימסים באדם זה טחולו של אדם כט). בורות בעולם בורות באדם זה טיבורו של אדם ל). מים חיים בעולם מים חיים באדם זה דמו של אדם לא). עצים בעולם עצים באדם זה עצמותיו של אדם. גבעות בעולם גבעות באדם זה עגבותיו של אדם. עלי ומכתישת בעולם עלי ומכתישת באדם זה ארכובותיו של אדם לב). סוסים בעולם סוסים באדם זה שוקיו של אדם. מלאך המות בעולם מלאך המות באדם זה עקיביו של אדם לג). הרים ובקעות בעולם הרים ובקעות באדם עומד דומה להר נופל דומה לבקעה. הא למדת שכל מה שברא הקב"ה בעולמו ברא באדם לד):

עשרה דורות מאדם ועד נח להודיע כמה ארך אפים לפניו שכל הדורות סורחים את מעשיהם עד שהביא המקום את מי המבול עליהם ב):

פרק לב

עשרה דורות מאדם ועד נח וכו' מה הוצרך לבאי עולם בכך אלא ללמדך שכל הדורות היו מכעיסין ובאין ולא הביא עליהן מי המבול בשביל צדיקים וחסידים שהיו בהם א). ויש אומרים כל זמן שהיה מתושלח חי לא ירד מבול לעולם וכשמת מתושלח עוד נתלה להם שבעת ימים לאחר מיתתו שנאמר ויהי לשבעת הימים [ומי המבול היו על הארץ] (בראשית ז' י'). מה טיבן של שבעת ימים הללו אלו [שבעת] ימי אבלו של [מתושלח] הצדיק שעיכבו את הפורעניות [מלבא לעולם] לפיכך נאמר ויהי לשבעת הימים ב): דבר אחר ויהי לשבעת הימים מלמד שקבע להם הקב"ה זמן לאחר מאה ועשרים שנה שמא יעשו תשובה ולא עשו

הערות לנו"א

ועי' בערוך ערך כנמא א' ובכי"א פטמין של אדם. יב) בכי"ע כרצים ובכי"א ברצים ועי' ב"י ובשבט מוסר שם ולא איתפריש לי ובכאן עוד בבא אחרת בכ"י מירוקין (בכי"א מזיקין) בעולם מירוקין מאזניו של אדם ואולי צ"ל מים ירוקין בעולם מים ירוקין באדם מאזניו וכו' ועי' מכשירין פ"ו מ"ה. יג) בבא זו היא בכ"י אחר בבא דנחלות לקמן וגרים שם רוח בעולם רוח באדם ועפ"ז הגהתי ובספרים ריח וכו'. יד) כן הוא בכ"י ובנו"א שבתומ"י ובספרים אורו של אדם ועי' שבת שם. טו) בנו"א שבתומ"י מימי רגליו אבל עי' תנחומא ר"פ חוקת ובמדבר רבה פי"ח סכ"ב ובכ"י בבא זו אחר בבא דרוח לקמן (עי' לעיל אות י"ג) וגרים שם מחוטמו ובכאן שם בבא ימים בעולם ימים באדם עיניו של אדם ובכי"א מים בעולם וכו'. טז) בבא זו ליתא כאן בכ"י וע"פ הגהתי ובספרים דמעות של עינים והיא לקמן אחר בבא דבארות וגרים זהו מימי רגליו של אדם. יז) בכי"ע דמעיו ובכי"א דמעית של אדם וע"ע תנחומא ובמד"ר שם ולא איתברר לי. יח) בכי"ע וכן בנ"א שבתומ"י חותמות בעולם וכו' ועי' ערכין ט"ו ע"ב. יט) בכ"י רוהטים בעולם וכו' ועי' ערוך ערך רהטון ועניינו מנהיגים ושרים או אולי יש להגיה ימים בעולם ימים באדם זהו לשונו של אדם ועי' אגדת עולם קטן שם אלפא ביתא דר"ע ביהמ"ד חדר ג' צד י"ג. כ) בכי"ע מי פיו של אדם. כא) פי' הכ"י ר"ל כוכבים כדאיתא במס' שבת ד"ף קכ"א והכוכבים אלו הלסתות ע"ש והגר"א הגיה ג"ב לפי זה כוכבים בעולם כוכבים באדם זהו הלסתות שבאדם. כב) כן הוא בכי"ע ובספרים מגדלים באדם והוא על שם הכתוב כמגדל דוד צוארך (בית אברהם). כג) בכ"י וכן בנ"א שבתומ"י כרדיוטות בעולם וכו' ולא ידעתי לכוין. כד) ע' כתובות ה' ריש ע"ב. כה) הוספתי עפ"י כי"ע ובספרים ליתא וכן לקמן ובכי"א לבו של אדם ועי' בכסא רחמים. כו) הגהתי ע"פ הכ"י וכן הגיה הבית אברהם ובספרים דמו והוא על שם הכתוב בשיר השירים ז' ח'. כז) ע' ברכות ס"א ע"א ולקמן ר"פ ל"ג. כח) ע' ברכות שם ע"ב. כט) אולי צ"ל ממסים ועי' ברכות שם. ל) עשוי כבור אי נמי שהתינוק במעי אמו טבורו פתוח כדאיתא בנדה דף ל' (בנין יהושע). לא) הגהתי ע"פ הכ"י וכן הגיה הגר"א ובספרים מים חיים בעולם מים חיים באדם זה מימי רגליו של אדם היים בעולם חיים באדם זה דמו של אדם ובשבט מוסר שם בניו של אדם. לב) בכ"י מכתשת ומלת עלי ליתא. לג) בכ"י וכן בנ"א שבתומ"י צביים בעולם צביים באדם שוקיו של אדם סוסים בעולם סוסים באדם עקבותיו של אדם מלאך המות וכו' רגליו של אדם ועי' סוכה נ"ג ע"א. לד) בכ"י נופל שוכב דומה לבקעה הא למדת שכל מה שברא הקב"ה בעולם ברא באדם ע"כ ובכי"א איתא עוד לכך נאמר עפר שכולו כמין עפר.

פל"ב א) בכ"י עשרה דורות מאדם ועד נח להודיע כמה ארך אפים לפניו שלא הביא עליהן מבול בשביל וכו' ועי' אבות פ"ה מ"ב. ב) בכי"ע וי"א כל זמן שמשותלח הצדיק חי לא ירד מבול לעולם עד שמת מתושלח ולא שתלה להם בהייהם אלא במיתתו שנאמר ויהי וכו' ובכי"א וי"א כל זמן וכו' כבכי"ע עד שמת מתושלח הצדיק ולא צער עליהם אלא במיתתו שנאמר ויהי וכו' והוספתי הכל עפ"י הכ"י וגם הגהתי שעיכבו במקום שעיכב ועתומ"י. ובעיקר הדברים ע' תוספתא סוטה פ"י וסנהדרין ק"ח ע"ב וע"ע ב"ר פל"ב ירושלמי מועד קטן פ"ב ע"ג ומדרש תהלים כ"ו וס"ז.

הערות לנו"ב

ב) ע' אבות שם משנה ב' ונו"א פרק ל"ב.

ולכך נאמר ויהי לשבעת הימים ג) : דבר אחר מלמד ששינה עליהם הקב"ה סידורו של עולם והיתה חמה יוצאת ממערב ושוקעת במזרח שמא יבינו ויתיראו ויעשו תשובה ולא עשו לכך נאמר ויהי לשבעת הימים ד) : דבר אחר שהעריך להם הקב"ה את שולחנו והראה להם טובו מעין העולם הבא כדי שידקדקו הן בעצמן ויאמרו אוי לנו [על] טובה זו שאבדנו ה). מפני ששיחתו את דרכן על הארץ שנאמר וירא אלהים את הארץ והנה נשחתה כי השחית כל בשר את דרכו על הארץ (שם ו' י"ב) ו) :

רבי אלעזר בן פרטא אומר הרי הוא אומר לא ידון רוחי באדם לעולם (שם שם ג') אמר הקב"ה איני דן אותן עד שאכפול להם שכרן שנאמר יכלו בטוב ימיהם וברגע שאול יחתו (איוב כ"א י"ג) ז). רבי יוסי הגלילי אומר הרי הוא אומר לא ידון אמר הקב"ה איני מישוה יצר הרע על יצר הטוב אימתי עד שלא נחתם גזר דינם אבל נחתם גזר דינם שניהם שווין בעבירה ח) : הוא היה אומר צדיקים נוטל מהם יצר הרע ונותן להם יצר טוב שנאמר לבי חלל בקרבי (תהלים ק"ט כ"ב) ט). רשעים נוטל מהם יצר טוב ונותן להם יצר הרע שנאמר נאם פשע לרשע בקרב לבי אין פחד אלהים לנגד עיניו (שם ל"ו ב') י). בינונים נותן להם זה וזה. את שבא ליצר הרע יצר הרע שופטו. את שבא ליצר טוב יצר טוב שופטו שנאמר כי יעמוד לימין אביון להושיע משפטי נפשו (שם ק"ט ל"א) יא) : רבי שמעון בן אלעזר אומר הרי הוא אומר לא ידון רוחי באדם לעולם אמר הקב"ה איני דן אותם עד שאשלם שכר לצדיקים : אימתי בעולם הזה אבל בעולם הבא אמר הכתוב תצא רוחו ישוב לאדמתו (שם קמ"ו ד') יב) : רבי עקיבא אומר הרי הוא אומר לא ידון רוחי באדם לעולם אמר הקב"ה הם לא דנו בעצמן שהן בשר ודם אלא הגיסו את רוחן כלפי מעלה [שנאמר] ויאמרו לאל סור ממנו ודעת דרכיך לא חפצנו (איוב כ"א י"ד) יג) : רבי מאיר אומר הרי הוא אומר לא ידון אומר הקב"ה אמר הדור ההוא לא ידין ה' אין דיין בעולם נטש המקום את העולם יד) : רבי אומר הרי הוא אומר לא ידון אמר הקב"ה הם לא הושיבו סנהדרין בארץ אני מושיב להם סנהדרין במרום טו) :

עשרה דורות מנח ועד אברהם ומה תלמוד לומר אלא עשרה דורות היו סורחים את מעשיהם עד שעמד אברהם אבינו והלך בדרכיו וקבל שכר כולם ג) :

פרק לג

עשרה דורות מנח ועד אברהם א) וכי מה צורך לבאי עולם בכך אלא ללמד שכל אותן הדורות היו מכעיסין לפניו ולא היה אחד מהם שיהלך בדרכי הקב"ה עד שבא

הערות לנו"א

ג) בכ"י מלמד שקבע להם זמן וכו' והנה בכ"י בבא זאת היא אחרי הבבא המסובה ששינה עליהם וכו' ועי' לקמן אות ה') וכן הוא הסדר בסנהדרין שם אבל הסדר בתוספתא מסכים עם הסדר בספרים ע"ש וכן יש ג"כ לדקדק קצת מהרכה ותמדרש תהלים שם דהרכיב שם לשתי הדרשות דהספר ותשובה ע"ש במתנות כהונה וע"ע בתרגום יונתן למקרא זה. ד) בכ"י מלמד ששינה להם (בכי"א עליהם) הקב"ה סדרו של עולם היתה חמה יוצאת במערב ושוקעת במזרח לכך נאמר וכו'. ה) בכי"ע ד"א וכו' שקבע להם זמן לאחר ק"ב שנים שמא יעשו תשובה ולא עשו לכך נאמר לשבעת הימים מלמד שהעריך הקב"ה שולחנו להם והראה טובן מעין העוה"ב וכל כך למה כדי (איזה מחק כאן בכ"י) בעצמן ויאמרו אוי לנו על טובה זו שאבדנו ממנו ובכי"א ד"א מלמד וכו' כבכי"ע שהעריך להם הקב"ה שולחנו מכן והראה להם מעין העוה"ב וכו' כדי שידיקו וכו' כבכי"ע וע"ע תומ"י והקיטוע והשיבוש מבואר. ו) הצגתי נוסחת הכ"י ובספרים וששיחתנו זרענו מן הארץ ועתומ"י ובל"ם שבמלת שאבדנו מסיים הדרוש עי' בסנהדרין ובתוספתא שם. והיה נראה להגיה וכל כך למה מפני ששיחתו וכו' אבל לא מצאתי סמך לזה. ז) בכי"ע מהו ויאמר ה' וגו' לעולם בשגם הוא בשר איני דן וכו' ובכי"א אני דן וכו' עד שנכפל להם שכרן שנאמר יכלו בטוב ימיהם ושנותיהם בנעימים ע"כ וכן היה בספרים ישנים וכבר הגיה ע"פ התומ"י ואולי מלת ל ע ו ל ם קדריש כלומר לא אדון אותם קודם שאטעימן מעין עוה"ב. ח) בכ"י הה"א לא ידון רוחי וכו' איני דן יצה"ר וכו' וכן הוא ג"כ בנ"א שבתומ"י ועי' מפרשים ובב"ר פכ"ו ס"ו איתא אר"י הגלילי עד איני דן מדת הדין על מדת הרחמים וגם לשון זה קשה ועי' מפרשים שם ולא נתישבה דעתי בדבריהם. ט) בכ"י המלות הה"א ליתא ומתחיל צדיקים וכו' ונותן להם יצר הטוב (בכי"א טוב) שנאמר לבי חלל בקרבי ואימות מות נפלו עלי. י) בכי"א מן נאום עד לבי ליתא. יא) בכ"י שופטן במקום שופטו ובכי"ע את שבא לידו יצר הרע וכו' את שבא לידו יצר טוב וכו' ועי' ברכות ס"א ע"ב וראיתי להעיר שבילקוט אבות כ"י שמביא שם פיסקא זו בבא זאת שנויה בשם ר"א בן פרטא וע"ע בילקוט תהלים ר' התס"ה וברי' תשכ"ה בשם ר"א בן פדת ויש להגיה בן פרטא. יב) בכ"י הה"א ויאמר ה' לא ידון רוחי באדם וכו' עד שאשלם להם שכר לצדיקים וכו' אבל לעוה"ב כבר אמר וכו' והנה בספרים ישנים מן אמר הקב"ה איני דן עד אמר הקב"ה שבדברי ר"ע לקמן ליתא ונשלם עפ"י התומ"י והגר"א מחק לזה ועי' תוספתא דסנהדרין פי"ג ר' מנחם בר"י יוסי אומר אמר המקום איני דן בשעה שאני משלם שכר טוב לצדיקים ואולי יש לבוונם עם הדברים כאן וע"ע ב"ר פכ"ו ס"ו וירושלמי החלק ה"ג ע"ש וסיום הדברים כאן אימתי בעוה"ז וכו' נ"ל שאין להם דבר עם מה שלמעלה ונלקח מאיזה מדרש על כתוב זה ונקוט לה הבא אגב גררא ד ר ו ה ו. יג) בכי"ע שבשר ודם הם אלא הגיסו רוחם וכו' והוספתי ע"פ הכ"י ועי' במדרש לקח טוב בפסוק זה. יד) בכ"י רבי מאיר אומר הה"א ויאמר ה' לא ידון רוחי אמר הדור לא ידון וכו' נטש הקב"ה את העולם. טו) בכ"י רבי אומר הה"א ויאמר ה' לא ידון רוחי באדם לעולם אמר הקב"ה הם לא הושיבו סנדראות בארץ אף אני לא אושיב להם סנדראות במרום וע"ע בנ"א שבתומ"י ועי' ברכה ובפירוש המיוחס לרש"י שם שהגירסאות הן מסופקות ויש להעיר עוד שבהכ"י גם כן מקדים דברי רבי מאיר לדברי רבי.

פל"ג א) בכ"י עשרה דורות מנח ועד אברהם אבינו אלא להודיע כמה ארך אפים לפניו שכל הדורות היו מכעיסין עד שבא אברהם אבינו וקבל שכר כלם וכי מה צורך וכו' ועי' אבות פ"ה מ"ג וע"ע נו"ב פל"ו.

הערות לנו"ב

ג) עי' אבות שם משנה ב' ונו"א פרק ל"ג.

אברהם אבינו והלך בדרכי הקב"ה שנאמר עקב אשר שמע אברהם בקולי וישמור משמרתי מצותי חקותי ותורותי (בראשית כ"ו ה') ב). תורה אחת אין כתיב כאן אלא תורות הרבה. מנין לו. אלא מלמד שזימן הקב"ה לאברהם אבינו שתי כליותיו כשני חכמים והיו מבינות אותו ויועצות אותו ומלמדות אותו חכמה כל הלילה שנאמר אברך את ה' אשר יעצני אף לילות יסרוני כליותי (תהלים ט"ז ז') ג). ולא עוד אלא שהיה אברהם אבינו עושה צדקה תחלה ואח"כ משפט שנאמר כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט (בראשית י"ח י"ט). בזמן ששני בעלי דינין באין לפני אברהם אבינו לדין ואמר אחד על חבירו זה חייב לי מנה היה אברהם אבינו מוציא מנה משלו ונותן לו ואמר להם סדרו דיניכם לפני. וסדרו דינן, כיון שנתחייב אחד לחבירו מנה אמר לזה שבידו המנה תן המנה לחבירך. ואם לאו אמר להם חלקו מה שעליכם והפטרו לשלום. אבל דוד המלך לא עשה כן אלא עושה משפט תחלה ואחר כך צדקה שנאמר ויהי דוד עושה צדקה ומשפט לכל עמו (שמואל ב' ח' ט"ו). בזמן שבעלי דינין באין לדין לפני דוד המלך אמר להם סדרו דיניכם. כיון שנתחייב אחד לחבירו מנה היה מוציא מנה משלו ונותן לו ואם לאו אמר להם חלקו מה שעליכם והפטרו בשלום ד):

עשרה נסיונות נתנסה אברהם אבינו לפני הקב"ה ובכולן נמצא שלם. אלו הן שנים בלך לך. ב' בשני בניו.

עשר נסיונות נתנסה אברהם אבינו [ועמד בכולם] להודיע כמה היא גדולתו של אברהם אבינו ואלו הן [באור כשדים] לך לך מארצך וממולדתך. ביציאת חרן ויהי רעב בארץ. וישנים בשרה [אחד בפרעה ואחד באבימלך] ד) ואחד של מילה ושל בתרים ושל יצחק ושל ישמעאל ה'. וכי מה צורך לכל באי העולם שיבואו לכאן. ללמדך כשיבוא אברהם אבינו עליו השלום ליטול את שכרו יהיו באי עולם אומרים יתיר מכאן (היתה שמה) [היה שוה ליטול] ו):

עשרה נסים נעשו לאבותינו במצרים ועשרה על הים להודיע חבתן של ישראל:

עשר מכות הביא הקב"ה על המצרים במצרים ועשרה על הים. להודיע כחו של מקום. אלו שלקו במצרים דצ"ך עד"ש באח"ב (ומכת בכורות) ז). ואלו שלקו על הים. רי"ם. שב"ט. תתצ"ו. רי"ם רמה ירה מרכבות. שב"ט שלישיו בים טובעו. תתצ"ו תהרוס קמיך תשלח חרונך צללו כעופרת וברוח אפך נערמו מים וכו' ח):

פרק לז

חמשה זקנים כתבו את התורה לתלמי המלך יונית ועשרה דברים שינו בה. ואלו הן אלהים ברא בראשית (בראשית א' א'). [ויאמר אלהים] אעשה אדם בצלם ודמות (שם שם כ"ו). זכר (ונקובי בראו) [ונקוביו בראם] (שם שם כ"ז). הבה (ארדה) [ארד ואבלה שם שפתם] (שם י"א ז'). ותשחק שרה בקרוביה לאמר (שם י"ח י"ב). כי באפם הרגו שור וברצונם עקרו אבום (שם מ"ט ו'). [ויקח משה את אשתו ואת בניו] וירכיבם על נושא אדם (שמות ד' כ') [ומושב בני ישראל] אשר ישבו במצרים ובארץ כנען [ובארץ גושן שלשים שנה וארבע מאות שנה] (שם י"ב מ'). לא חמד אחד מהם נשאתי (במדבר ט"ז ט"ו). ואת צעירת הרגלים (ויקרא י"א ו'). אשר חלק ה' אלהיך אותם להאיר בהם לכל העמים תחת כל השמים (דברים ד' י"ט) א):

הערות לנו"א

ב) בכי"ע אלא מלמד שכל אותם היו מכעיסים ובאים ולא היה אחד בהם שהולך בדרכי המקום (מן ולא עד המקום הוא על הגליון) עד שבא אברהם ובכי"א אלא מלמד וכו' כבכי"ע ולא היה אחד בהם שהיה בדרכי המקום שנאמר וע"ע במפרשים ולא אחד לאו דוקא. ג) הגהתי ע"פ התומ"י ובכ"י תורה אחת תורות הרבה מנין שזימן לו הקב"ה לאברהם שתי כליותיו כשני רבנין שהן מביינין אותו ומלמדות אותו וכו' ובספרים וכי תורה אחת שמר והלא תורות הרבה שמר אלא מלמד וכו' וע' יומא כ"ח ע"ב ובנ"ש וב"ר פ' מ"ט ס"ב ופ' ס"ד ס"ד ובנ"ש בענין דידע אברהם תורה שבע"פ וע"ע ב"ר פס"א ס"א ובנ"ש הדרשה על המקרא דאברך את ה'. ד) בכ"י אלא שהיה אברהם עושה צדקה ואח"כ עושה משפט וכו' לדין אמר אחד לחבירו זה נתחייב לי מנה הוא היה מוציא מנה משלו ונותן לו אמר להם סדרו דינכם וסדרו דינם וכו' א"ל למי שבידו מנה תן לו ואם לאו וכו' אבל דוד וכו' אלא עשה משפט תהילה ואח"כ עשה צדקה וכו' באים לפני דוד המלך אמר האחד זה נתחייב לי מנה וכו' ובספרים היה בבבא דאברהם כיון שהאחד מתחייב לחבירו אמר לזה וכו' ולקמן גבי דוד אמר להם סדרוני דינכם והגהתי ע"פ ההמשך והכ"י. והנה הסיום ואם לאו אמר להם חלקו וכו' קשה מאד והגר"א גרים

הערות לנו"ב

ד) כן הוא בכי"ה ובכי"ר אחד אבימלך ואחד פרעה וסדר הכי"ה ישר יותר. ה) בכי"ה ושל מילה ושל בין הבתרים וכו' והנה לא ימצאו כאן רק ט' וע' נו"א ובהערות שם אות ה' וע"ע במגן אבות שנראה שהנוסחא לפניו באדר"נ היתה משונה קצת ע"ש. ו) הגהתי כן מסברא וע' נו"א ובהערות שם אות ו'. ז) הסגרתי זה ע"פ כי"ה דליתא שם אבל הושיטני שכל העשר מכות פורשו כאן בפרוטרוט כעין פירוש להסימן והמלות ומכות בכורות הם עוד שיור מנוסחא זו. וע"ע שמות רבה פ"ה ס"ו. ח) ע' אבות שם ובנו"א שם וע"ע היטב במגן אבות לכל דברי משנה זו וע' מכילתא מסכת דשירתא בשלח פ"ז וכמ"ע שם אות י"ח ובסוף הספר דף קכ"ג ע"ב ס"ט והנה העשרה ניסים דנעשו להם על הים חסרים כאן ויש להשלימן ע"פ פל"ח לקמן ע"ש ונראה שכל פיסקא זו שם וכנגדן עשה הקב"ה עשרה ניסים על הים יש להציגה כאן.

פל"ז א) הגהתי והשלמתי כל פיסקא זו ע"פ הנו"ש ובכי"ר חמשה זקנים וכו' וברצונם עקרו אבוס לא חמד אחד מהם לקחתי אשר ישבו ישראל בארץ מצרים ובארץ כנען וירכיבם על נושא אדם ואת צעירת הרגלים וכו' והוא מכורס ובכי"ה עשרה זקנים כתבו התורה לתלמי המלך ועשרה דברים שינוי בה אלהים ברא בראשית. נעשה אדם בצלם ודמות. זכר ונקוביו. הבה נרד. ותצחק שרה בקרוביה

ב׳ בשתי נשיו. אחד עם המלכים. ואחד בין הבתרים. ואחד באור כשדים. ואחד בברית מילה ה). וכל כך למה כדי כשיבא אברהם אבינו ליטול שכרו שיהיו אומות העולם אומרים יותר מכלנו יותר מכל שוה אברהם ליטול שכרו ועליו הוא אומר לך אכול בשמחה את לחמך ושתה בלב טוב יינך (קהלת ט׳ ז׳) ו):

כנגד עשרה נסיונות שנתנסה אברהם אבינו ובכולם נמצא שלם. כנגדן עשה הקב״ה עשרה נסים לבניו במצרים. כנגדן הביא הקב״ה עשר מכות [על המצרים במצרים]. כנגדן נעשו לישראל עשרה נסים על הים. כנגדן הביא עשר מכות על המצריים בים ז):

מצרים הרעימו עליהם בקולם אף הקב״ה הרעים עליהם קולו שנאמר ירעם מן שמים ה׳ ועליון יתן קולו (שמואל ב׳ כ״ב י״ד) ח). מצרים באו עליהם בקשת ובחצים אף הקב״ה בא עליהם בקשת וחצים שנאמר עריה תעור קשתך (חבקוק ג׳ ט׳) ואומר וישלח חציו ויפיצם (תהלים י״ח ט״ו) ט). מצרים באו עליהם בחרבות אף הקב״ה בא עליהם בחרבות ורמחים שנאמר וישלח חציו ויפיצם וברקים רב ויהם (שמואל ב׳ כ״ב ט״ו) ואין ברק אלא חרב שנאמר חרב חרב הוחדה וגם מרוטה [למען טבוח טבח הוחדה] למען היה לה ברק מרטה (יחזקאל כ״א י״ד וט״ו) י). מצרים נתגאו במגן וצנה ואף הקב״ה עשה כמו כן שנאמר

עשרה דברים עלו במחשבה ירושלים. ורוחות האבות. ואור הצדיקים. וגיהנם. ומי המבול. ולוחות השנים. והשבת. והמקדש. והארון. ואור העולם הבא ב):

עשרה דברים נבראו בין השמשות [הקשת]. והזיקים. והעננים. הבאר. והמן. והמטה. ופי הארץ. ופי האתון. ומקלו של אהרן. והמערה. וייש אומרים אף [קברו של משה רבינו. ואילו] של אברהם אבינו ג). רבי נתן אומר אף כתב והמכתב והלוחות. רבי יהושע אומר אף (והעד) [העור] והשמיר. רבי נחמיה אומר אף האור והפרדה ד):

עשרה שמות נקראת נבואה משא. משל. מליצה. חידה. הטיפה. צווי. דיבור. אמירה. חזון. נבואה ה):

עשרה שמות נקרא נביא עבד. מלאך. שליח. צופה. חוזה. חולם. ציר. רואה. נביא. איש האלהים ו):

עשרה נקראו איש האלהים משה. אלקנה. שמואל. דוד. עדו. שמעיהו. אליהו. אלישע. מיכיהו. (עמוס) [אמוץ] ז): משה

הערות לנו״א

ואם לאו אמר להם תפטרו בשלום והב״י והאה״ר וכ״ר נוטים למחוק כל זה ובל״ס שרק אגב שיטפא נכתב כאן. וע׳ סנהדרין ו׳ ע״ב ודברים רבה פ״ה ס״ג. ה) בכי״ע ב׳ מלך לך ב׳ משתי נשיו ב׳ משני בניו וא׳ מן המלכים וכו׳ ואחד בברית וע׳ פדר״א פכ״ו ומדרש תהלים צ״ה והפיוט ליום ב׳ דר״ה אשר כי יעשה ומפרשים קדמונים לאבות ופירוש פיסקא זאת לדעת הב״י והאה״ר וגם לדעת האברבנאל בפירושו למשנה זאת ב׳ בלך לך שנאלץ ללכת בית אביו ולעזוב ג״כ אח״כ ארץ כנען וב׳ בשתי בניו הם עקידת יצחק וגירוש ישמעאל מביתו וב׳ בשתי נשיו הם לקיחת שרה לבית פרעה וגירוש הגר מביתו ע״פ ציווי ה׳ והשאר מפורש וע״ע תנחומא לך לך וב״ר פנ״ו סי״א וביפה תואר שם והגר״א גרים ב׳ באשתו (במקום ב׳ בשתי נשיו) וע״ע נו״ב פל״ו. ו) בכי״ע וכל כך למה כדי שיטול אברהם אבינו שכרו והיו בני העולם אומרים יתר מכאן היה לו לאברהם ליטול שכרו שנאמר לך אכיל וגו׳ ובנו״א שבתומ״י יהיו אומות העולם אומרים יתר מכן ויתר מכן יש לו לאברהם ליטול שכרו שנאמר לך אכול ובילקוט אבות כ״י מצאתי וכל כך למה כדי שיבא ויטול שכרו ואומות העולם יאמרו יותר שוה לאברהם ליטול שכרו ועליו הוא אומר לך אכול בשמחה לחמך ונוסחת ספרים ישנים כשבא אברהם ליטול שכרו היו מלאכים אומרים וכו׳ שנאמר לך אכול והוגה ע״פ התומ״י וכל כך למה כדי כשיבא אברהם ליטול שכרו יהיו וכו׳ ואנכי הגהתי אותה ע״פ נוסחת הילקוט אבות לפי שהיא קרובה לה ביותר ובעיקר הדברים ע׳ מדרש תהלים י״ח בפסוק כי בך ארוץ גדוד (אבל ע״ע תנחומא וירא וסנהדרין פ״ט ע״ב) וע״ע קהלת רבה פ״ט ס״א ובנ״ש דרריש שם הכתוב דלך אכול על אברהם ע״ש. ז) בכ״י כנגד י׳ נסיונות וכו׳ אברהם אבינו לפני הקב״ה ועמד (בכי״א ונמצא) שלם בכולם כנגדן עשה הקב״ה עשר נסים לישראל במצרים כנגד עשר נסים שעשה הקב״ה לישראל במצרים (בכי״א כנגדן וכבספרים) וכו׳ כנגדן עשה הקב״ה עשר נסים לישראל על הים (בכי״א מלת ולישראל ליתא) כנגד עשר נסים שעשה הקב״ה לישראל על הים (בכי״א מן כנגד עד הים ליתא) כנגדן הביא הקב״ה על המצרים בים והוספתי עפ״י הכ״י וע׳ משנה אבות פ״ה מ״ד ובמפרשים שם וע״ע שמות רבה פט״ו סכ״ז וע״ע מדרש ויושע (ביהמ״ד הדר א׳). ח) כן הוא בכי״א ובכי״ע מצרים וכו׳ קולם וכו׳ שנאמר וירעם מן וגו׳ ובספרים מצרים וכו׳ הרעים עליהם קולו על הים שנאמר ירעם אל בקולו נפלאות יתן (איוב ל״ז ה׳) ובל״ס הוא רק חילוף לרוב הדמיון שבין שני הפסוקים וע״ע נוסחת הגר״א. ט) בספרים מצרים באו על הים בקשת וכו׳ והקב״ה נגלה עליהם וכו׳ והגהתי ע״פ הכ״י וההמשך. ובכ״י עוד וכתיב וישלח הציו ויפיצם וברקים רב ויהומם (בכי״א וברקים ויהם). י) בספרים מצרים באו על הים וכו׳ ובכי״ע עוד שנאמר וברקים רב ויהומם (והוא הפסוק בתהלים כ״ב) ואין ברק וכו׳ והגר״א מחק מלת ורמחים ולשון המקרא הוא למען היה לה ברק וגו׳.

הערות לנו״ב

לאמר. כי באפם הרגו שור וברצונם עקרו אבוס. לא חמד אחד מהם לקחתי. וירכיבם על נושא האדם. אשר ישבו בארץ מצרים ובארץ כנען. ואת צעירת הרגלים אשר חלק ה׳ אלהיך אותם להאיר לכל העמים ע״כ. ובעיקר הדברים ע׳ מגילה ט׳ ע״א ובירושלמי שם פ״א ה״ט ומכילתא בא ב״ר פ״ח ופי״ד ותנחומא פ׳ שמות מס׳ סופרים פ״א והנוסחאות הן משונות זו מזו וע׳ מאור עינים ח״ג פ״ז וע״ע במפרשים למכילתא במדות סופרים ומ״ע שם. ב) ע׳ פדר״א פ״ג ושם מונה ארחות הצדיקים במקום אור הצדיקים ולא איתפריש לי. ג) כ״ה בכי״ה ובכי״ר וי״א אף מרעים קבורה אילו וכו׳. ד) ע׳ אבות פ״ה מ״ו ופסחים נ״ד ע״א ומכילתא בשלח מס׳ ד׳ פ״ה וספרי דברים פי׳ שנ״ה ובמ״ע אות ט׳ ופדר״א פי״ט בשינוים. ה) ע׳ נו״א פל״ד ובהערות שם אות מ״ב ונוסחתינו כאן מסכמת יותר עם הב״ר שרמוז עליו שם. ו) ע׳ נו״א ובהערות שם אות מ״א וע״ע בנו״ש. ז) ע׳ ספרי דברים פי׳ קמ״ב וע״פ תקנתי.

החזק מגן וצנה וקומה לעזרתי (תהלים ל"ה ב') יא). מצרים באו [עליהם] בחנית אף הקב"ה בא עליהם בחנית שנאמר לנוגה ברק חניתך (חבקוק ג' י"א) יב). מצרים באו באבנים ובקלעים והקב"ה נתגאה עליהם באבני אלגביש שנאמר מנוגה נגדו עביו עברו ברד וגחלי אש (תהלים י"ח י"ג) יג):

בשעה שעמדו אבותינו על הים אמר להם משה קומו עברו. אמרו [לו] לא נעבור עד שנעשה הים נקבים נקבים. נטל משה מטהו והכה על הים ונעשה נקבים נקבים שנאמר נקבת במטה ראש פרזיו (חבקוק ג' י"ג) יד). אמר להם משה קומו עברו. אמרו לו לא נעבור עד שנעשה הים בקעה לפנינו. [נטל משה את המטה] והכה על הים ונעשה לפניהם בקעה שנאמר בקע הים ויעבירם (תהלים ע"ח י"ג) ונאמר כבהמה בבקעה תרד (ישעיה ס"ג י"ד) טו). אמר להם משה קומו עברו. אמרו [לו] לא נעבור עד שנעשה לפנינו גזרים גזרים. [נטל משה את המטה והכה על הים ונעשה לפניהם גזרים גזרים] שנאמר לגוזר ים סוף לגזרים (תהלים קל"ו י"ג) טז). אמר להם משה קומו עברו. אמרו [לו] לא נעבור עד שנעשה לפנינו חמר. נטל משה המטה והכה הים ונעשה טיט שנאמר דרכת בים סוסיך חומר מים רבים (חבקוק ג' ט"ו) יז). אמר להם משה קומו עברו. אמרו [לו] לא נעבור עד שנעשה לפנינו מדבר. נטל משה את המטה והכה על הים [ונעשה מדבר] שנאמר ויוליכם בתהומות במדבר (תהלים ק"ו ט') יח). אמר להם משה קומו עברו. אמרו [לו] לא נעבור עד שנעשה לפנינו פירורים

נקרא איש האלהים שנאמר וזאת הברכה אשר ברך משה איש האלהים (דברים ל"ג א'). אלקנה נקרא איש האלהים שנאמר ויבא איש האלהים (שמואל א' ב' כ"ז) ח). שמואל נקרא איש האלהים שנאמר הנה נא איש אלהים (שם ט' ו') ט). דוד שנאמר במצות דוד איש האלהים (נחמיה י"ב כ"ד). עדו נקרא איש האלהים שנאמר והנה איש האלהים בא מיהודה (מלכים א' י"ג א'). שמעיה שנאמר אל שמעיה איש האלהים (שם י"ב כ"ב). אליהו שנאמר איש האלהים תיקר נא נפשי (שם ב' א' י"ג). אלישע שנאמר איש האלהים קדוש הוא (שם ד' ט'). מיכיהו שנאמר ויגש איש האלהים (שם א' כ' כ"ח). (עמוס) [אמוץ] שנאמר ואיש האלהים בא (אלי) [אליו] לאמר המלך [אל] יבא עמך (ד"הי ב' כ"ה ז') י). דניאל ויחזקאל נקראו בן אדם. שמואל וחנני נקראו רואה יא):

עשר ירידות בתורה. עשר נקודות בתורה. עשר שמורות בתורה. עשר הבטלות בתורה יב). עשר תולדות בתורה יג):

עשר ירידות בתורה. ירידה באדם הראשון שנאמר וישמעו את קול ה' אלהים (בראשית ג' ח') ולהלן הוא אומר משה ידבר והאלהים יעננו בקול (שמות י"ט כ') קול לגזירה שוה מה קול אמור להלן ירידה אף קול אמור כאן ירידה. [ירידה] במבול מנין שנאמר וירא ה' כי רבה רעת [האדם] (בראשית ו' ה') ולהלן הוא אומר זעקת סדום ועמורה כי רבה (שם י"ח כ') רבה לגזירה שוה מה רבה האמור כאן ירידה אף רבה האמור להלן ירידה יד). במגדל מנין שנאמר וירד ה' לראות את העיר ואת המגדל (שם י"א ה'). ירידה בסדום מנין ארדה נא ואראה (שם י"ח כ"א). ירידה במצרים מנין שנאמר וארד להצילו מיד מצרים (שמות ג' ח'). ירידה בים מנין זה אלי ואנוהו אלהי אבי וארוממנהו (שם ט"ו ב'). ירידה בסיני מנין וירד ה' על הר סיני (שם י"ט כ').

הערות לנו"א

יא) בכי"ע מצרים באו עליהם בצנה ומגן אף הקב"ה בא עליהם בצנה ומגן שנאמר וכו' ובכי"א מן מצרים עד שנאמר ליתא. יב) הגהתי ע"פ כי"ע ובספרים מצרים באו בחנית וכן הקב"ה ובכי"א מן אף עד שנאמר ליתא. יג) בכי"ע מצרים באו עליהם באבנים וקולות אף הקב"ה בא עליהם בקולות ואבני ברד שנאמר וכו' ובכי"א מצרים באו עליהם באבנים וקולות שנאמר וכו' ובעיקר הדברים ע' מכילתא בא מסכת ב' פ"ב וירושלמי דסוטה פ"ה ה"ג ושיר השירים רבה פ"א ס"ט ומדרש תהלים י"ח. והנה המפרשים חתרו למצוא בכאן מספר הי' מכות דמצרים על הים וקא מנו קול קשת הצים הרבות ורמחים מגן וצינה הניתים ואבנים וקלעים. אבל לי נראה שכל פיסקא זאת היא אגב גררא כאן ואין לה דבר עם המנין כאן ויש להשלימם ע"פ נו"ב סו"פ ל"ו ע"ש. יד) בכי"ע באו משה ואבותינו ועמדו על הים וכו' אמרו אין אנו יכולים לעבור עד וכו' נטל משה את מטהו והטילו על הים ונעשה הים וכו' ובכי"א בא משה וכו' על ים סוף וכו' כבכי"ע ובספרים אמר משה להם קומו עברו אמרו לא נעבור עד שנראה הים וכו' והגהתי והוספתי ע"פ ההמשך והכ"י. טו) בכ"י בבא זאת היא לקמן אחר בבא דגזרים וגרים אמר להם וכו' קומו ועברו וכו' אמרו לו אין אנו יכולים לעבור עד שנעשה הים בקיעות בקיעות נטל משה את מטהו והטילו על הים ונעשה בקיעות בקיעות ובספרים א"ל משה וכו' בקעה לפנינו הכה משה על הים ונעשה וכו' והוספתי והגהתי ע"פ ההמשך והכ"י והראיה מישעיה ליתא שם ומסיפיה דקרא יליף כן נהגת עמך וגו'. טז) בכי"ע אמר להם וכו' אמרו לו אין אנו יכולים לעבור וכו' נטל משה את מטהו והעמידו על הים ונעשה וכו' והוספתי כבספרים ע"פ ההמשך וע"פ הכ"י ובכי"א א"ל משה קומו עברו א"ל אין אנו יכולים עד שנעשה הים גזרים גזרים שנאמר וכו'. יז) בכ"י א"ל משה קומו וכו' כדלעיל עד שנעשה הים טיט נטל משה מטהו והטילו על הים ונעשה טיט וכו'. יח) בכי"ע בבא זו חסירה ובכי"א א"ל קומו עברו א"ל אין אנו יכולים לעבור עד שנעשה הים מדברות נטל משה מטהו והטילו על הים ונעשה מדברות שנאמר הוליכם בתהומות כסוס במדבר ע"כ והוספתי כבספרים ע"פ ההמשך וע"פ הכ"י.

הערות לנו"ב

ח) בכי"ר ויעל האיש אלקנה וכו' ותקנתי ע"פ כי"ה והספרי שם ובכי"ה בכל הראיות המובאות מהמקרא דכתיב במקום שנאמר. ט) כ"ה בכי"ה ובכי"ר והנה איש אלהים בא וע"ע בספרי ובמ"ע שם אות ה'. י) ע' בספרי שם ובילקוט האזינו וילקוט שמואל רמ"ז צ"ו ע"ש וע"ע בסדר עולם פ"כ בענין אלקנה ומיכהו ואמוץ. יא) ע' סדר עולם שם בסוף הפרק. יב) ע' בנו"ש עשר השמרות עשר הבטחות ואולי יש להגיה עשר שבועות (או אולי השמדות) עשר הבטחות ולא יכולתי למצוא מקור לדברים אלו. יג) ע' במדבר רבה פי"ד אות ו' ובמפרשים שם וע"ע ב"ר י"ב אות ו' ושמות רבה פ"ל אות ג' ותנחומא בראשית. יד) בכי"ה נאמר כאן רבה ונאמר

פירורים נטל משה את המטה והכה על הים [ונעשה פירורים פירורים] יט) שנאמר אתה פוררת בעזך ים (שם ע"ד י"ג). אמר להם משה קומו עברו. אמרו [לו] לא נעבור עד שנעשה לפנינו סלעים סלעים נטל משה את המטה והכה על הים [ונעשה סלעים סלעים] שנאמר אתה שברת ראשי תנינים על המים (שם שם) [והיכן משברין ראשי תנינים] הוי אומר ראשי תנינים אין משתברין אלא על הסלעים כ). אמר להם משה קומו עברו. אמרו לו לא נעבור עד שנעשה לנו יבשה נטל משה את המטה והכה על הים [ונעשה יבשה] שנאמר הפך ים ליבשה (שם ס"ו ו') ואומר ובני ישראל הלכו ביבשה בתוך הים (שמות י"ד כ"ט) כא). אמר להם משה קומו עברו. אמרו [לו] לא נעבור עד שנעשה לפנינו חומות נטל משה את המטה והכה על הים [ונעשה חומות] שנאמר והמים להם חומה מימינם ומשמאלם (שם שם) כב). אמר להם משה קומו עברו. אמרו לו לא נעבור עד שנעשה לפנינו נאדות נטל משה את המטה והכה על הים [ונעשה נאדות] שנאמר נצבו כמו נד נוזלים (שם ט"ו ח') כג). ומים שבין הגזרים ירדה אש וליחכתן שנאמר כקדח אש המסיס מים תבעה אש להודיע שמך לצריך (ישעיה ס"ד א') כד) והיו הנודות מושכין

[ירידה בענן שנאמר וירד ה' בענן] (שם ל"ד ה') טו) ירידה בזקנים מנין וירדתי ודברתי עמך שם (במדבר י"א י"ז). ירידה בענן מנין וירד ה' בעמוד ענן (שם י"ב ה') טז). ועל כולם אחת בקבלה לעתיד לבוא שנאמר הנה ה' יוצא ממקומו וירד ודרך על במתי ארץ (מיכה א' ג') יז):

עשרה נקודות בתורה ישפוט ה' ביני ו'ב'י'נ'י'ך (בראשית ט"ז ה') הנקיד עליה שלא אמרה לו אלא כנגד הגר. א'י'ה שרה אשתך (שם י"ח ט') יכול שלא היו יודעים בה הנקיד עליו שהיו יודעים בה אלא להפליג (בינתו) [מדעתו] של אברהם אבינו שהיו מלאכי השרת בשביל שלא יבטלו את מצות יח). ולא ידע ב'ש'כ'ב'ה ו'ב'ק'ו'מ'ה (שם י"ט ל"ה). בשכבה הרגיש אבל בקומה לא הרגיש הנקיד עליו שבשכבה לא הרגיש ובקומה הרגיש. והצעירה בשכבה ובקומה ידע יט). ויפול על צוארו ו'י'ש'ק'ה'ו (שם ל"ג ד') נקוד יכול שהיתה נשיקה של אהבה כ). רבי שמעון בן אלעזר אומר והלא כל מעשיו של עשו בתחלה של שנאה היו חוץ מזו שהיא של אהבה. לראות א'ת' צאן אביהם בשכם (שם ל"ז י"ב) יכול את צאן אביהם היו מרעים באמת גדי רך ושוחטים אותו כא). כל פקודי הלוים אשר פקד משה ו'א'ה'ר'ן (במדבר ג' ל"א) יכול שהיה אהרן עמם בשררה כב). או בדרך ר'ח'ו'ק'ה (שם ט' י') שהיה רחוקה ודאי הנקיד עליו שאינה אלא קרובה כג). ו'נ'ש'י'ם עד נופח אשר על מידבא (שם כ"א ל') יכול שהגיעו עד מידבא הנקיד עליו שלא הגיעו עד מידבא כד). ועשרון ע'ש'ר'ו'ן (שם כ"ח י"ג) יכול שהוא טעון שני עשרונים של כל כבש וכבש הנקיד עליו שאינו טעון אלא אחד על כל כבש כה).

הערות לנו"א

יט) בכ"י א"ל משה וכו' אין אנו יכולין לעבור עד וכו' נטל משה מטהו והטילו על הים ונעשה פירורין פירורין וכו' והוספתי ע"פ ההמשך וע"פ הכ"י ובכי"ע מביא כל הפסיק ומסיים היכן משברן ראשי תנינים הוי אומר על הסלעים והוא נתון שם בסוגרים. כ) בכ"י א"ל קומו עברו א"ל אין אנו יכולים וכו' נטל משה מטהו והעמידו על הים ונעשה הים וכו' המים והיכן משברן ראשי תנינים הוי אומר על הסלעים ואומר אתה רצצת ראשי לויתן תתננו מאכל לעם לציים ע"כ והוספתי והגהתי ע"פ הכ"י. כא) בכ"י א"ל משה וכו' א"ל אין אנו יכולים לעבור עד שנעשה הים יבשה נטל משה מטהו והטילו על הים ונעשה יבשה שנאמר ובני ישראל וגו'. כב) בכ"י א"ל משה וכו' א"ל אין אנו יכולים לעבור עד שנעשה הים חומות נטל משה מטהו והטילו על הים ונעשה חומות וכו' והוספתי ע"פ הכ"י. כג) בכ"י א"ל משה וכו' אמרו לו אין אנו יכולים לעבור עד שנעשה הים נאדות נטל משה מטהו והטילו על הים ונעשה נאדות נאדות (מן נטל עד נאדות הוא בכי"ע על הגליון) ובעיקר הדברים ע' מכילתא בשלח פ"ד כפסוק ואתה הרם את מטך ותנחומא שם ומדרש תהלים קי"ד וקל"ו ובילקוט חבקוק ובנו"ב פל"ח ובמפרשים קדמונים לאבות ובפירש"י שם בהוספה בשם ר' משה ב"ר מתתיהו מובאת כל פיסקא זאת מהאדר"נ והיא מסכמת בתוכן הדברים עם נוסחת הכ"י ובסידורן עם נוסחת הספרים ע"ש. וע"ע במ"ע אות ג' במכילתא שם שכתב והאמת שמנין עשרה לאו דוקא אלא כלומר הרבה נסים וע"ע בערוך ערך עשר. כד) בכ"י וירדה אש מן השמים ולהטתן וכו' ובספרים ומנין שבין הגזרים והגהתי ע"פ הכ"י ועי' נוסחת

הערות לנו"ב

להלן זעקת סדום וגו'. טו) הוספתי ע"פ הנו"ש וע"ע לקמן. טז) הגהתי מסברא והיא הירידה גבי מעשה דמשה ומרים ובכ"י וירד ה' בענן אבל הך הוא הירידה דבזקנים שכבר חשבה ובנו"ש ירידה אחת באהל שנאמר וירד ה' באהל בעמוד ענן אבל לא מצאתי מקרא כזה. ובכי"ה ירידה בסיני כשאמר לו אספת לי שבעים איש וגו' וירדתי ודברתי עמך שם ירידה דכתיב וירד ה' בענן ירידה באהל שנאמר וירד ה' באחל בעמור ענן ע"כ. והוא קטוע ומשובש יז) בכי"ה ועל כולם א ח ד בקבלה וכו' ובעיקר הדברים ע' נו"א פל"ד ובהערות שם אות ל"ב. יח) בנו"ש שהיו יודעים בה אלא להפליג מדעתו של אברהם שהיו מלאכי השרת וכו' ואולי יש להשלים ולהגיה בשביל שלא יבטלו אותו ממצות הכנסת אורחים ור"ל שעשו עצמן כאינן יודעין ואז יחשוב אברהם שהם אנשים ויוכל לקיים בהם מצות הכנסת אורחים ובעיקר הדברים ע' נו"א פל"ד ובהערות שם. יט) בכי"ה נקוד על בקומה לומר שבשכבה לא הרגיש ובקומה הרגיש והצעירה בשכבה ובקומה הרגיש ע"כ ובנו"ש נקוד שבשכבה הרגיש ובקומה הרגיש של צעירה והבכירה בשכבה לא הרגיש ובקומה לא הרגיש ע"כ וע' נו"א ובהערות שם אות כ"ב. ונראה שבכי"ר עירבוב נוסחאות יש כאן. כ) בל"ס איזה קטעא כאן וכן לקמן בכמה בבות ויש להשלימה ע"פ נו"א שם וע"ע בהערות שם אות כ"ג. וע"ע בנו"ש. כא) אולי יש להגיה מביאים גדי רך ושוחטים אותו כדי לאכול ולהתפתות ועי' בנו"א שם ובהערות אות כ"ד וע"ע בנו"ש. כב) אולי יש להגיה עמם במספר ועי' נו"א ובהערות שם אות כ"ח וע"ע בנו"ש. כג) ע' נו"א שם. כד) בכי"ה הונקד עליו שלא הגיעו עד מידבא לכך נקוד עליו עד ולא עד בכלל ע"כ ועי' בנו"א ובהערות שם אות כ"ז. כה) ע' בנו"א ובהערות אות כ"ח וצ"ע.

שמן ודבש לתוך פיהן של תינוקות והן יונקין מהן שנאמר ויניקהו דבש מסלע (דברים ל"ב י"ג). ויש אומרים היה יוצא להם מים חיים מן הים ושותין בתוך הגזרים לפי שמימי הים מלוחים הן שנאמר נוזלים. ואין נוזלים אלא מתוקים שנאמר באר מים חיים ונוזלים מן לבנון (שיר השירים ד' ט"ו) כה) וענני כבוד למעלה מהם שלא ישלוט בהן השמש ועברו ישראל בו כדי שלא יצטערו כו). רבי אליעזר אומר תהום כפה עליהם מלמעלה ועברו בו ישראל כדי שלא יצטערו. רבי אליעזר ורבי שמעון אומרין מים העליונים והתחתונים היו מנערין את המצריים שנאמר וינער ה' את מצרים בתוך הים (שמות י"ד כ"ז) כז):

פרק לד

עשרה נסיונות ניסו אבותינו להקדוש ברוך הוא במדבר א) ואלו הן. במדבר. בערבה. מול סוף. בין פארן. ובין תפל. ולבן. וחצירות. ודי זהב (דברים א' א') ב). במדבר שעשו את העגל שנאמר יעשו עגל בחורב (תהלים ק"ו י"ט) ג). בערבה על המים שנאמר ויצמא שם העם למים (שמות י"ז ג') ד). וי"א זה פסלו של מיכה ה). מול סוף על שהמרו על ים סוף. רבי יהודה אומר המרו על הים המרו בתוך הים שנאמר וימרו על ים

הנסתרות לה' אלהינו ו'ה'נ'ג'ל'ו'ת לנו ולבנינו עד עולם (דברים כ"ט כ"ח) והלא אינו נקוד אלא עד (הא) [העיין] יכול שהן גלויין לנו בעולם הזה ובעולם הבא אינן גלויין לנו (שנאמר) [ת"ל] הנסתרות לה' אלהינו והנגלות לנו ולבנינו לפי שבעולם הזה אינן גלויין לנו אבל גלויים לנו לעתיד לבוא כו). וכה"א ויהונתן בן גרשום בן מנשה (שופטים י"ח ל') וכי בן מנשה היה והלא בן משה היה אלא לפי שעשה כמעשיו של מנשה לפיכך נתלה כמו מנשה כז). אמר רבי שמעון בן אלעזר עתידה היא הנון הזאת ליעקר ממקומה לעתיד לבוא כח). ולמה נקוד על כל האותיות הללו אלא כך אמר עזרא אם יבוא אליהו ויאמר [למה] כתבתה אומר אני לו כבר נקדתי עליהם ואם יאמר (לו) [לי] יפה כתבתה אותה הריני מסלק נקודותיהן מעליהן כט:

עשר תולדות בתורה אלה תולדות השמים והארץ (בראשית ב' ד'). אלה תולדות נח (שם ו' ט'). אלה תולדות שם (שם י"א י'). (אלה) [ואלה] תולדות תרח (שם י"א כ"ז). (אלה) [ואלה] תולדות ישמעאל (שם כ"ה י"ג). (אלה) [ואלה] תולדות עשו (שם ל"ו א'). (אלה) [ואלה] תולדות אהרן ומשה (במדבר ג' א') ל):

פרק לח עשר נסיונות נסו אבותינו להקדוש ברוך הוא במדבר שנאמר וינסו אותי זה עשר פעמים (במדבר י"ד כ"ב) מה ת"ל זה אלא זה האחרון קשה מכולם היה. רבי יהודה אומר אחת עשרה הוא א). רבי אלעזר בן יהודה אומר אמר הקב"ה אילו עשו ישראל תשובה לפני הייתי מוחל להם על עשרה נסיונות. ואלו הן הראשון במאז שנאמר ומאז באתי אל פרעה (שמות ה' כ"ג). ואחד על הים שנאמר וימרו על ים בים סוף (תהלים ק"ו ז'). רבי יהודה אומר אחד על הים ואחד בים סוף ואחד ברפידים שנאמר מה תריבון עמדי (ומה) [מה] תנסון את ה' (שמות י"ז ב'). ואחד במרה שנאמר שם שם לו חק ומשפט [וגו'] (שם שם כ"ה). ואחד בשליו שנאמר מי יתן מותנו ביד ה' (אחד במצרים) [בארץ מצרים] (שם ט"ז ג') ב) ואחד במן שנאמר ונפשנו קצה בלחם הקלוקל (במדבר כ"א ה'). ואחד בתבערה ואחד במסה ואחד בקברות

הערות לנו"א

הגר"א וע"ע תומ"י. כה) בכ"י נודות של שמן ודבש ירדו לתוך פיהם של תינוקות והיו יונקים שנאמר וכו' וי"א מים היו נובעים להם מן הים ושותין מפני שמימיהם מלוחין הן ובתומ"י נ"א הבקיע להם וכו' ועי' מכילתא ותנחומא שם ומדרש תהלים שם ובפדר"א פ' מ"ב. כו) מן וענני עד שלא יצטערו ליתא בכ"י. כז) בכ"י ר"א ב"ר יעקב אומר תהום קפה (ובכי"א קפא להם) למעלה ועברו בנ"י כדי שלא יצטערו וכו' וע' מדרש תהלים שם ומכילתא ותנחומא שם ובפסוק קפאו תהומות.

פל"ד א) ע' אבות פ"ה מ"ד ועפ"ז וע"פ נו"ב ריש פל"ח הגהתי. ובספרים עשרה נסיונות ניסה הקב"ה את אבותינו ובכולן לא נמצאו שלימים. ובכי"ע עשרה נסים נעשו לאבותינו במצרים ועשרה על הים עשר מכות הביא הקב"ה על המצרים במצרים ועשר על הים עשר נסיונות נסו אבותינו להקב"ה במדבר ובכלם לא נמצאו שלמים ובכי"א עשרה נסים וכו' כבכי"ע עשר נסיונות נתנסו אבותינו לפני הקב"ה ובכולן נמצאו שלמים ע"כ ואנו למדין מכאן שבלבול ועירבוב דברים היו כאן והסופרים כתבו אגב שיטפא. ב) בכ"י אלו הן וכו' ובעיקר הדברים ע' ספרי דברים פי' א' ערכין ט"ו ע"ב מדרש תהלים צ"ה וילקוט שם ובדברים ולעיל פ"ט וע"ע תרגום יונתן בפסוק זה ובקדמוני המפרשים למשנה זאת. ג) בספרים עשו להם עגל מסכה ובכי"ע במדבר שעשו העגל שנאמר ויעשו עגל במדבר ובל"ס צ"ל יעשו עגל בחורב וכמו שהגהתי בפנים וע' מדרש תהלים ק"ו וע"ע במדבר כ"ד א' בתרגום יונתן שם והגר"א הגיה לפי הספרי וא"נ. ד) ע' מפרשים והגר"א הגיה בערבה מה שעשו במרה וכו' וצ"ע. ה) כל וי"א זה ליתא בכ"י וע' הגר"א ובעיקר הדברים ע' סנהדרין ק"ג ושמות רבה פ' כ"ד ס"א ובנ"ש.

הערות לנו"ב

כו) ע' נו"א ובהדוגמאות הרמוזות שם באות כ' ולא מצאתי כעין זה ור"ל ער ולא עד בכלל. כז) בכי"ה נתלה הנו"ן של מנשה. כח) ע' נו"א ובהערות שם אות י"ז ואולי חסר כאן הענין דשני סימנים (כלומר ב' נונין) ועלה קאי שיעקרו הנונין וזה הוא גלוים לעתיד לבא וצ"ע. כט) הגהתי מסברא וע' בנו"א ובהערות שם אות כ"ט. ל) אינם בכאן רק ח' וע' לעיל אות י"ג.

פל"ח א. ע' אבות פ"ה מ"ד ובנו"א פל"ד ובהדוגמאות הרמוזות שם באות ב' ולא ימצא בהן כעין דברי ר' יהודה ואפשר דנשתרבבו מדברי ר' יהודה לקמן דמונה ב' על הים וע' בראב"ע במדבר י"ד כ"ב וצ"ע. ב) הגהתי מסברא וכמו שהוא במקרא שם.

בים סוף (תהלים ק"ו ז') ו). בין פארן במרגלים [שנאמר] וישלח אותם[משה] ממדבר פארן (במדבר י"ג ג') ז). ובין תופל אלו דברי תפלות שתפלו על המן ח). ולבן זה מחלוקותו של קרח ט). וחצירות על השליו הרי שבעה י). ובמקום אחר הוא אומר ובתבערה ובמסה ובקברות התאוה (דברים ט' כ"ג). ודי זהב אמר להם אהרן דייכם חטא זהב שהבאתם לעגל יא). רבי אליעזר בן יעקב אומר די הוא עון זה שילקו בו ישראל מכאן ועד שיחיו המתים יב):

עשרה שמות של שבח נקרא הקדוש ברוך הוא אלו הן. שם אל"ף דל"ת. יו"ד ה"א וא"ו ה"א. אלהי"ם. אלו"ה. אלהי"ך. אלהיכ"ם. א"ל. אהי"ה. שד"י. צבאו"ת יג). אמר רבי יוסי חלוק אני על צבאות שנאמר ופקדו שרי צבאות בראש העם (שם כ' ט') יד):

עשרה שמות של גנאי נקראת ע"ז אלו הן. שקוצים. גילולים. מסכות. פסילים. אלילים. אשרים. חמנים. עצבים. און. ותרפים טו):

שני סמניות אמורות בתורה בפרשה קטנה ואיזו היא פרשה קטנה ויהי בנסוע הארון [ויאמר משה ובנוחה יאמר] (במדבר י' ל"ה ל"ו) טז). רבן שמעון בן גמליאל אומר עתידה פרשה זו שתעקר ממקומה ותכתב במקום אחר טז):

כיוצא בו ויהונתן בן גרשום בן מנשה (שופטים י"ח ל') יז) וכי בן מנשה היה והלא בן משה היה אלא לפי שלא נדמו מעשיו למשה אביו לפיכך תולין במנשה יח). כיוצא בו אלה

התאוה שנאמר ובתבערה ובמסה ובקברות התאוה וגו' (דברים ט' כ"ב). ואחד במדבר פארן שמרגלים את הארץ ג):

וכנגדם עשה להם הקב"ה עשרה נסים על הים ד). עשאו חומות חומות. אין חומה שאין בה מגדל. אין מגדל שאין בה שומר. שהיו מלאכי השרת משמרים את ישראל בשביל שלא ינזקו. אמר להם משה בואו ועבורו. אמרו לו היאך אנו יכולים לעבור בין החומות האלו שנאמר והמים להם חומה מימינם ומשמאלם (שמות י"ד כ"ט). הקיף לבו של ים ועלה הים והיה ממלא את כל גדותיו כשם שלבות בני אדם צף שתי ידות מלמעלה ואחד מלמטה כן הקיפה לבו של ים ועלה הים והיה ממלא את כל גדותיו ה). עשאו כמין (כפום) [כיפין] ו) שנאמר נקבת במטיו ראש פרזיו (חבקוק ג' י"ד). אמר להם משה בואו ועבורו. אמרו לו כשהיו המים מלמטה ואויר מלמעלה לא היינו יכולים לעבור ועכשיו שהמים מלמעלה ואויר מלמטה על אחת כמה וכמה ז). עשאו כמין פלטיות שנאמר ראש פרזיו אין פרזיו אלא פלטיות שנאמר פרזות תשב ירושלים (זכריה ב' ח').

הערות לנו"א

ו) בכ"י מול סוף לשום מה שעשו על ים סוף (בכי"א שעשו על הים) ר"י אומר אף על הים המרו שנאמר וימרו על ים בים סוף וע' ערכין וספרי שם. ז) מן שנאמר עד פארן ליתא בכ"י והוספתי בספרים ע"פ ההמשך ומסברא. ח) בכי"ע ובין תפל אלו תפילין שתפלו על המן ובכי"א ובין תפל שתפלו וכו'. וע' בספרי שם. ט) ע' הגר"א דמגיה ובין תופל שתפלו על השליו ראשון ולבן במן ובפירוש אבות כ"י מצאתי שכתב בפירוש בבא זאת לפי שבאותו פרק פרח מקלו של אהרן וע"ע בתומ"י ובמפרשים וצ"ע. י) בנו"א שבתומ"י ובכ"י וחצירות זה עריות וגם זה קשה ובפירוש אבות כ"י מפרש לפי שנאמר וישמע את העם בוכה למשפחותיו. וע"ע בתרגום יונתן למקרא זה והוא מסכים עם נוסחת הספרים. יא) בבי"א דייכם חטא זהב וכו'. ובכי"ע מן דייכם עד לעגל ליתא וע' פרק א' דשקלים הלכה א'. יב) כן הוא בכ"י ובספרים די הוא עון זה שלקו ישראל וכו' וע' סנהדרין ק"ב ע"ב וירושלמי תענית פ"ד ה"ח. וע' מפרשים שנשתדלו לכוין פה מספר העשר ולא נתישבה דעתי בדבריהם וכבר כתב המאירי על פיסקא זו ואף באבות דר"נ נתבלבלו הדברים וע"ע נו"ב פל"ח. ובהערה ג' שם. יג) בספרים ויו"ד ה"א י"ה והגהתי ע"פ כי"ע ושם עוד אל אלוה אלהים אלהיך אלהיכם יה שדי צבאות ובכי"א יוד הי אל וכו' כבכי"ע אלהיכם אלהיה אלהיהם יה וכו' וע' שבועות ל"ה ע"א וירושלמי מגילה ע"ה ע"ד ומכילתא דמשפטים מסכת דכספא פ' כ' ומס' סופרים פ"ד וע' מפרשים ונוסחת הגר"א ויותר נראה לתקן הכל ע"פ נו"ב פל"ח הקרובה לסיגנון המכילתא ע"ש. יד) הצגתי נוסחת הכ"י והנ"א שבתומ"י ובספרים אמר ר' יוסי חלקנו על וכו' ונוסחתינו קרובה יותר לנוסחת הירושלמי והמס' סופרים ע"ש. טו) בספרים עשרה שמות נקראו לאלילים שם גנאי והצגתי נוסחת הכ"י ובספרים ישנים עשר שמות נקראו ע"ד שם גנאי ועתומ"י. ובכ"י עוד שקוצים גלולים אלילים מסכה פסילים אשרים חמנים און ותרפים (בכי"א עול ותרפים) ובנ"א שבתומ"י טלאים ותרפים ולא איתפריש לי. וע' תו"כ ריש פ' קדושים ובמסורת התלמוד שם אות ל' ובמכילתא במשפטים שם ובמ"ע שם אות קל"ה ע"ש וע"ע בנו"ב שם. טז) הוספתי זה ע"פ הכ"י. יז) כן הוא בכ"י ובספרים ישנים והוגה ע"י נ"א שבתומ"י ראויה היתה פרשה זו וכו' ואיצ וע' שבת קט"ז ע"ב ספרי בהעלותך פי' פ"ר ובילקוט בפסוק זה ומ"ס פ"ו וע"ע בספר מנחת שי על פרשה זו. ואני חושש שהיו בכאן מנוים כל הט' נונין המנוזרות שבמקרא שהזכיר המנחת שי שם והביאם כאן תחת מספר עשר לפי שאין דרכו לדייק בין ט' לעשר ופיסקא זאת שלפנינו היא רק שיור קטן מהמאמר הזה. יח) בכי"ע כל פיסקא זאת ליתא ובכי"א מן ויהונתן עד תולין במנשה ליתא. וע' ב"ב ק"ט ע"ב וירושלמי ברכית פ"ט ושיר

הערות לנו"ב

ג) ע' בנו"א ובהערות לכל פיסקא זו ובכל הדוגמאות הרמוזות שם אין גם אחת מסכמת עם הדברים כאן וגם כל סידור הדברים הוא זר ומסורס מאד ובמגן אבות במשנה שם כתב וכן שנו שם (באדר"נ) ועל כולן הוכיחן משה שנאמר אלה הדברים אשר דבר משה אל כל ישראל במדבר זה מעשה העגל בערבה על המים זה פסל מיכה שעבר בים שנאמר ועבר בים צרה. בין פארן מרגלים ובין תופל דברים שנתפלו על המן ולבן זה מהלוקותו של קרח שהוא אומר באותו פרק והנה פרח מטה אהרן וחצירות על העריות בוכה למשפחותיו על עסקי משפחותיו ובתבערה ובמסה ובקברות התאוה הרי כאן עשרה ע"כ. ד) אין ספק שכל פיסקא זו אין מקומה כאן וע' נו"א פל"ג ובהערות שם אות ז'. ה) ע' נו"א שם ובהערות שם אות כ"ג והדברים כאן מסכימים עם מדרש תהלים קי"ד אלא שהם מדולדלים קצת וע' מכילתא בשלח בפסוק בלב ים. ו) הגהתי ע"פ מדרש תהלים. ז) ע' מדרש תהלים ובבאור הרא"מ שם ודחוק.

שני בני היצהר העומדים על אדון כל הארץ (זכריה ד' י"ד) זה אהרן ומשיח ואיני יודע איזה מהן חביב כשהוא אומר נשבע ה' ולא ינחם אתה כהן לעולם [על דברתי מלכי צדק] (תהלים ק"י ה') הוי יודע שמלך המשיח חביב יותר מכהן צדק יט). הרי הוא אומר יכרסמנה חזיר מיער (שם פ' י"ד). יכרסמנה חזיר מיאור כתיב. יכרסמנה חזיר מיער [זו מלכות רומי]. שבזמן שאין ישראל עושין רצונו של מקום אומות העולם דומות עליהם כחזיר מיער. מה חזיר מיער הורג נפשות ומזיק את הבריות ומלקה בני אדם כך כל זמן שאין ישראל עושים רצונו של מקום אומות העולם הורגין בהם ומזיקין בהם ומלקין אותן. וכל זמן שישראל עושים רצונו של מקום אין אומות העולם מושלין בהן כחזיר של יאור מה חזיר של יאור אינו הורג נפשות ואינו מזיק לבריות כך כל זמן שישראל עושין רצונו אין אומה ולשון הורגין בהן ומזיקין בהן ולא מלקין אותן לכך נכתב חזיר מיאור *יט) :

עשר נקודות בתורה אלו הן. ישפוט ה' ביני וביניך (בראשית ט"ז ה') נקוד על י' שבביניך מלמד שלא אמרה לו אלא על הגר. וי"א אומרים על המטילין מריבה ביני וביניך כ). [כיוצא בו] ויאמרו אליו איה שרה (שם י"ח ט') נקוד על אי"ו [שבאליו מלמד] שיודעין בה ומבקרין אחריה כא). [כיוצא בו ולא ידע] בשכבה ובקומה (שם י"ט ל"ג) נקוד על וי"ו שבקומה הראשון מלמד שלא הרגיש אלא בעמידתה של צעירה כב). כיוצא בו וירץ עשו לקראתו ויחבקהו ויפול על צואריו וישקהו (שם ל"ג ד') כולו נקוד מלמד שלא נשקו באמת. רבי שמעון בן אלעזר אומר נשיקה זו של אמת וכולן אינן לאמת כג). כיוצא בו וילכו אחיו לרעות א"ת צאן אביהם בשכם (שם ל"ז י"ב) נקוד על א"ת מלמד שלא לרעות הצאן הלכו אלא לאכול ולשתות ולהתפתות כד). כיוצא בו כל פקודי הלוים אשר פקד משה ואהרן (במדבר ג' ל"ט) נקוד על אהרן למה מלמד שלא היה אהרן מן המנין כה). כיוצא בו או בדרך רחוקה (שם ט' י') נקוד על ה' שברחוקה מלמד שלא היתה דרך רחוקה אלא מן אסקופת עזרה ולחוץ כו).

הוציא להם מתוקים מתוך מלוחים והיו ישראל שותין מהן שנאמר ויוציא נוזלים מסלע ויורד כנהרות מים (תהלים ע"ח ט"ז). עישאו כטיט שנאמר דרכת בים סוסיך חומר מים רבים (חבקוק ג' ט"ו). ולהלן הוא אומר ויצב מים כמו נד (תהלים ע"ח י"ג) כנד (ישתנתכם) [שנתון] בין שתי חצרות ח). עישאו ערמות שנאמר וברוח אפך נערמו מים (שמות ט"ו ח'). עישאו פרידות שנאמר אתה פוררת בעזך ים (תהלים ע"ד י"ג). עישאו בקעה והעלה עשבים והיו ישראל ובהמתן אוכלים ורועים בהם שנאמר כבהמה בבקעה תרד (ישעיה ס"ג י"ד) ט) :

עשרה שמות נקראו לשבחו של הקדוש ברוך הוא י) ואלו הן. אל שהוא מלך. אדון שהוא מרי כולה יא). אלהים שהוא

הערות לנו"א

השירים רבה פ"ב ס"ה ובענין המשך דרשה זו כאן ע' נו"ב פל"ז. יט) בכי"ע כיוצא בו וכו' על דברתי מלכי צדק הרי שמלך המשיח וכו'. ובכי"א במקום אחר כיוצא בו שנאמר אלה שני וכו' כבכי"ע וע' תו"כ פ' צו פרק י"ח על פסוק זאת משחת וגו' ואיתא התם רבי יהודה אומר יכול יהו אהרן ובניו צריכים לשמן המשחה לעתיד לבא ת"ל זאת משחת וגו' הא מה אני מקיים אלה שני בני היצהר וגו' זה אהרן ודוד וע"ע במדבר רבה פי"ח סט"ז ופסיקתא רבתי ל' ע"א ואולי משום נקודה זאת דלעתיד לבא נקט להך פיסקא הכא וע"ע סנהדרין כ"ד ע"ב וש"ר פט"ו דמידרש באופן אחר וע"ע מפרשים וצ"ע. *יט) בכ"י יכרסמנה חזיר מיער וזיז שדי ירענה יכרסמנה וכו' אומות העולם דומות כחזיר מיער מה חזיר מיער הורג נפשות ומזיק את הבריות ומלקק את בני אדם (ד' מלות אלו ליתא בכי"א) כך כל זמן שאין ישראל עושין רצונו של מקום אומות העולם הורגין בהן ומזיקין בהם ומלקין אותם (בכי"א ומלקין אותם ליתא) לכך נאמר יכרסמנה חזיר מיער ע"כ והשאר ליתא והוספתי ע"פ הכ"י וכן הגהתי ומזיק את הבריות במקום הבהמות או"ה הורגין בהם ומזיקין בהם ומלקים אותן במקום הורגין ומלקין ומזיקין אותם והגהתי זה ע"פ ההמשך וע"פ הכ"י. ובעיקר הדברים ע' שיר השירים רבה פ"ג ס"ד וע"ע במדרש תהלים פ' ובילקוט שם ועיקר הדרשה היא שהעין במלת מיער היא ע' תלויה ולהכי נקט לה הכא. כ) כל וי"א זה ליתא בכ"י ועיין אודות כל פיסקא זו ספרי במדבר פי' ס"ז במדבר רבה פ"ג סי"ג ומס' סופרים פ"ו וילקוט בהעלותך רמז תשכ"ב ומדרש משלי (דפוס תוגרמה) בפסוק בשפתיו ינכר שונא ונו"ב פל"ז ובערוך ערך נקד. כא) בכ"י שהיו יודעין וכו'. והוספתי ע"פ הכ"י וע"פ ההמשך וע' במקומות הנ"ל וע"ע ב"מ כ"ז ע"א וב"ר פ' מ"ח ובפירש"י שם בפסוק זה. כב) בכי"ע כיוצא בו וכו' נקוד על וא"ו שבאמצע ובקומה מלמד שלא הרגיש בה בעמידתה של צעירה. ובכי"א נקוד על וא"ו של באמצע ובקומה של בכירה מלמד שלא הרגיש בעמידתה של צעירה. ובספרים הוא נקוד על בשכבה ובקומה נקוד וכו' והגהתי והוספתי ע"פ הכ"י וע"פ ההמשך וע' במקומות הנ"ל וע"ע נזיר כ"ג ע"ב ובמפרשים ובג"ש שם וב"ר נ"א כ"ה וע"ע בערוך ערך וא"ו וסוף המאמר הוא קשה עד מאד וע' הגר"א שמגיה שהרגיש בעמידתה של צעירה וצ"ע. כג) בכי"ע נקוד על וישקהו מלמד שלא נשקו אמת אמר רשב"א זו נשיקה באמת ולכלם אין אמת. ובכי"א אר"א זו נשיקה לאמת ולכלם אין לאמת וע"ע בנ"א שבתוס' וע' במקומות הנ"ל וע"ע ב"ר פ' ע"ח ס"ט ובג"ש ובספרי איתא רשב"י אומר וע"ע בשיר השירים רבה פ"ז ס"ד. כד) בכי"ע למה נקוד וכו' מלמד שלא הלכו לרעות אלא וכו' ובכי"א למה נקוד על עיין שלא וכו' וע' במקומות הנ"ל וע"ע בב"ר פ' פ"ד סי"ג. כה) בכ"י כיוצא בו אלה פקודי הלוים וגו' למה נקוד על וא"ו של אהרן מלמד וכו' וע' תוס' וע' במקומות הנ"ל וע"ע בבכורות ד' ע"א והנה מספרי ומגמרא שם משמע שכל התיבה נקודה וברבה שם מוכח כנוסחת הכ"י וע"ע בחידושי הרש"ש שם אות כ"ג. כו) בכי"ע כיוצא בו וכו' למה

הערות לנו"ב

ח) ע' במדרש תהלים וגם שם הדברים משובשים ואולי יש להגיה עשאו כמו נד שנאמר נצבו כמו נד נוזלים ולהלן הוא אומר וכו' כנד של תבן שהוא נתון בין שתי ערימות וצ"ע. ט) ע' לעיל סוף פל"ו ובהערה ח' שם. י) בכי"ה של מקום. יא) בכי"ה מארי כולא.

כיוצא בו ונשים עד נופח אש"ר עד מידבא (שם כ"א ל') נקוד על רי"ש שבאש"ר למה מלמד שהחריבו האומות ולא החריבו המדינות כז). [כיוצא בו] ועשרון עשרו"ן (שם כ"ט ט"ו) של יום טוב הראשון של חג הסכות נקוד עשרו"ן בוי"ו למה מלמד שלא יהא שם אלא עשרון אחד כח). כיוצא בו הנסתרות לה' אלהינו והנגלות לנ"ו ולבני"נו (דברים כ"ט כ"ח). נקוד על לנ"ו ולבני"נו ועל ע' שבעד למה אלא כך אמר עזרא אם יבא אליהו ויאמר לי מפני מה כתבת כך אומר אני לו כבר נקדתי עליהן ואם אומר לי יפה כתבת אעבור נקודה מעליהן כט):

אחת עשרה היא כתיב ביו"ד בתורה ל). הראשון הוא ומלך בלע הי"א צוער (בראשית י"ד ב'). הלא הוא אמר לי אחותי הוא והי"א גם הוא אמרה אחי הוא (שם כ' ה') הוא מוצאת והי"א שלחה אל חמיה לאמר (שם ל"ח כ"ה). וכי ימות מן הבהמה אשר הי"א לכם לאכלה (ויקרא י"א ל"ט). והי"א הפכה שער לבן (שם י"ג י'). ואם יראנה הכהן [וגו'] והי"א כהה (שם שם כ"א). והי"א תראה את ערותו (שם כ' י"ז). את אביה הי"א מחללת (שם כ"א ט'). בקנאות ונסתרה והיא נטמאה [וגו'] והי"א לא נתפשה (במדבר ה' י"ג) או עבר עליו רוח קנאה וקנא את אשתו והי"א לא נטמאה (שם שם י"ד) לא):

דיין. ה' שהוא רחמן יב). אהיה אשר אהיה. אהיה [לגאולה לשעבר. אשר אהיה לגאולה לעתיד] יג). חנון שהוא נותן מתנות חנם. ארך אפים שהוא מאריך (פנים) [אפים] עם הרשעים. [ורב] חסד שהוא מטה כלפי חסד. דבר אחר ורב חסד שהוא מרבה גמילות חסד עם כל באי עולם יד). שדי שדיין לעולם שהוא מלך (עולם) [עליו]. ד"א שדי כשברא המקום את העולם הולך ומהלך עד שנאמר לו די. לכך נקרא אל שדי טו). צבאות שהוא צבא על כל צבאיו. [צבאות] שהכל צבויים. צבאות שכל המצות בו טז):

עשרה שמות נקראו גלולים אחרים באחרונה נעשו בימי אנוש וכן הוא אומר חדשים מקרוב באו לא שערום אבותיכם (דברים ל"ב י"ז) עליהם כדרך שעמדו על הר סיני שנאמר ורוח על פני יחלוף וכו' יעמוד ולא אכיר מראהו תמונה לנגד עיני דממה וקול אשמע (איוב ד' ט"ו וט"ז) יז). גלולים שהם עומדים כגללים יח). חמנים שהם עומדים בחמה. אישרים שהם מתאשרים לעובדיהם יט). פסילים שהם פוסלים את עובדיהם. אלילים שהם מביאים אליא ובבא לעובדיהם כ). חללים שהם חלולים כא). פרקים שהם מתפרקים כב). תרפים שהם (מתרפאים) [מתרפים] כג). מצבות שמציבים אותם מצבה כד). מסכה שמסיכין אותה:

עשרה דברים שקולים כנגד כל (חבירות) [עבירות] שבתורה. שמע. ותפלין. וציצית. שבת. ועבודה. ומילה. מעשרות. דין. וצדקה. וריחוק עבודה זרה כה):

י"א יודות שבתורה. (מלך) [ומלך] בלע היא צוער (בראשית י"ד ב'). הלא הוא אמר לי אחותי היא והיא גם היא אמרה אחי הוא (שם כ' ה'). היא מוצאת והיא שלחה אל חמיה (שם ל"ח כ"ה). וכי ימות מן הבהמה אשר היא

הערות לנו"א

נקוד על ה"א שברחוקי"ה מלמד שלא דרך רחוקה ממש אלא וכו'. ובכי"א נקוד על ה' ללמד וכו' וע' במקומות הנ"ל וע"ע בפסחים צ"ג ע"ב ובירושלמי שם פ"ט ה"ד וברבה שם הוא ככבי"א וע' בידי משה שם וע"ע במנחת שי. כז) בכי"ע נקוד על רי"ש של אשר מלמד שהחריבו האומות ולא החריבו המדינות ובכי"א נקוד על ד' שבעד מלמד שהחריבו האומות וכו' וכן הוא ג"כ בנו"א שבתומ"י וקיימתי גירסא זו ובספרים הוא שלא החריבו האומות אלא המדינות וע' ברבה שם וע"ע במפרשים ובנוסחת הגר"א ובמדרש הגדול כ"י פ' חוקת מצאתי מלמד ששיירו מקצת ולא החריבו הכל וקרוב לזה הוא במדרש משלי וע"ע בנו"ב שם. כח) בכ"י כיוצא בו עשרון עשרון לכבש האחד נקוד על עשרון אחד של י"ט של פסח מלמד שלא היה שם אלא עשרון אחד בלבד וע' במקומות הנ"ל וע"ע מנחות פ"ז ע"ב והמפרשים פירשו זה. ע"פ דברי ר' יוסי שם וצ"ע וע"ע בתומ"י כאן ובמ"ע בספרי שם אות נ"ד ובמנחת שי בפסוק זה והוספתי בפנים ע"פ ההמשך וע"פ הכ"י. כט) בכ"י למה נקוד וכו' של עד וכו' אליהו ויאמר מפני מה כתבת אותה אומר לו אני כבר וכו' כתבת (בכאן בכי"ע מלה שאינה יכולה להקראות ובכי"א אסלק נקודיהן) לי נקודיהם מעליהם וע' במקומות הנ"ל וע"ע סנהדרין מ"ג ע"א והנה אין ספק שאיזה קיטעא יש כאן ויש להשליטה ע"פ נו"ב ע"ש. ל) בספרים היה אחת עשרה הוא בתורה והוגה ע"י ע"פ התומ"י כבפנים ובכי"ע י"א הי א בתורה דכתיב יו"ד ובכי"א מלת יוד חסר. לא) בכ"י ומלך בלע היא צוער הראשון. הלא הוא אמר לי אחותי הי א. היא מוצאת והיא שלחה (בכי"א עוד אל חמיה לאמר). וכי ימות מן הבהמה אשר היא לכם (בכי"א עוד לאכלה). היא הפכה. והיא כהה. והיא תראה את ערותה. היא מהללת. בקנאות ונסתרה והיא

הערות לנו"ב

יב) בכי"ה אלוה שהוא וכו'. יג) כן הוא בכי"ה ובנו"ש וב כי"ר אשר אהיה לשעבר לגאולה לעתיד. יד) בכי"ה שהוא מרבה ג"ח בעולם. טו) בכי"ה ד"א שברא את העולם הולך ומהלק עד שנאמר לו די וע' חגיגה י"ב ע"א בב"ר פ"ה ס"ח ובנ"ש. טז) אולי יש להגיה שהכל צבוים לו ובנו"ש שכל צביונות שלו שכל המצות וכו' וע' שיר השירים רבה פ"ב ס"ז. ובעיקר הדברים ע' נו"א פל"ד ובהערות אות י"ד שם ונוסחא זו מסכמת ביותר עם המכילתא הרמוזה שם. יז) ע' מכילתא יתרו בפסוק אלהים אחרים וספרי דברים פי' מ"ג ובמ"ע שם ופי' שי"ת ובמ"ע שם ופי' שי"ת ובמ"ע שם אות כ"ד. והפירוש של אחרים פה מסכים עם דברי רבי ואולי יש להשלים ולהגיה ד"א לא שערום לא שעו אליהם ולא נתיראו מהם כדרך שעמדו וכו' וכבפיסקא שי"ת בספרי שם וצ"ע. יח) בכי"ה כגללים ודומן. יט) ע' נו"א שם ובהערות אות ט"ו ובפרט בתורת כהנים הרמוז שם ואולי יש להגיה מתאשרים מעובדיהם שלולא הם היו נופלין לארץ וע' בראב"ד בתו"כ שם. כ) בכי"ה ובובא. כא) אולי יש להגיה כאן ד"א אלילים שהם הלולים וע' תו"כ שם. כב) אולי יש להגיה עצבים שהם נעשים פרקים ובתו"כ שם. כג) בתו"כ תרפים שהם מרקיבים. כד) בכי"ה שמציבים אותה ומלת מצבה ליתא. כה) ע' פסיקתא רבתי כ"ט ע"ב דאיתא התם ז' מצות

עשר ירידות ירדה שכינה על העולם אחת בגן עדן שנאמר וישמעו את קול אלהים מתהלך בגן (בראשית ג׳ ח׳). ואחת בדור המגדל שנאמר וירד ה׳ לראות את העיר ואת המגדל (שם י״א ה׳). ואחת בסדום שנאמר ארדה נא ואראה הכצעקתה הבאה אלי (שם י״ח כ״א). ואחת במצרים שנאמר וארד להצילו מיד מצרים (שמות ג׳ ח׳). ואחת על הים שנאמר ויט שמים וירד (שמואל ב׳ כ״ב י׳). ואחת בסיני שנאמר וירד ה׳ על הר סיני (שמות י״ט כ׳). ואחת בעמוד הענן שנאמר וירד ה׳ בענן (במדבר י״א כ״ה). ואחת במקדש שנאמר השער הזה יהיה סגור ולא יפתח וגו׳ כי ה׳ אלהי ישראל בא בו (יחזקאל מ״ד ב׳). ואחת שעתידה להיות בימי גוג ומגוג שנאמר ועמדו רגליו ביום ההוא על הר הזיתים (זכריה י״ד ד׳) לב):

לכם לאכלה (ויקרא י״א ל״ט). את אביה היא מחללת (שם כ״א ט׳). וראה את ערותה והיא תראה את ערותו (שם כ׳ י״ז). שבת שבתון [היא] דאחרי מות (שם ט״ז ל״א). והיא הפכה שער לבן (שם י״ג י׳). ושפלה איננה מן העור והיא כהה (שם שם כ״א). וקנא את אשתו והיא לא נטמאה (במדבר ה׳ י״ד) כו):

עשר מעלות נסתלקה שכינה ממקום למקום מכפורת לכרוב. ומכרוב למפתן הבית. וממפתן הבית לשני כרובים. ומשני כרובים לגג ההיכל. ומגג ההיכל לחומת העזרה. ומחומת העזרה למזבח. וממזבח לעיר. ומעיר להר. ומהר למדבר לג). מכפורת לכרוב דכתיב וירכב על כרוב ויעף (שמואל ב׳ כ״ב י״א). מכרוב למפתן דכתיב וירם כבוד ה׳ מעל הכרוב על מפתן הבית (יחזקאל י׳ ד׳) לד). ממפתן הבית לשני כרובים דכתיב ויצא כבוד ה׳ מעל מפתן הבית ויעמד על הכרובים (שם שם י״ח) לה). מכרובים לגג ההיכל דכתיב כ׳ב לשבת על פינת גג (משלי כ״א ט׳) לו). מגג לחומת העזרה דכתיב והנה ה׳ נצב על חומת אנך (עמוס ז׳ ז׳). ומחומת העזרה למזבח דכתיב ראיתי את ה׳ נצב על המזבח (שם ט׳ א׳) לז). וממזבח לעיר דכתיב קול ה׳ לעיר יקרא (מיכה ו׳ ט׳). ומעיר להר דכתיב ויעל כבוד ה׳ מעל תוך העיר ויעמוד על ההר (יחזקאל י״א כ״ג) לח). ומהר למדבר דכתיב טוב לשבת בארץ מדבר (משלי כ״א י״ט) לט). ואחת שנסתלקה כלפי מעלה דכתיב אלכה ואשובה אל מקומי (הושע ה׳ י״ד) מ):

עשרה שמות נקרא נביא אלו הן. ציר. נאמן. עבד. שליח. חוזה. צופה. רואה. חולם. נביא. איש האלהים מא):

עשרה שמות נקרא רוח הקודש אלו הן. משל. מליצה. חידה. דיבור. אמירה. תפארת. ציווי. משא. נבואה. חזון מב):

הערות לנו״א

נטמאה והיא לא נטמאה והעירו המפרשים שבכל הספרים כתיב ו ה ו א לא נתפשה בוא״ו וע״כ מחקו זה והגיהו והוסיפו ע״פ המסורה שבת שבתון היא ויקרא י״ח ל״א וע׳ במנחת שי בראשית י״ד ב׳ ותומ״י כאן שהגיה ג״כ ע״פ המסורה וכן הוא ג״כ בנו״ב פל״ח וע׳ מס׳ סופרים פ״ו ה״ד וירושלמי תענית פ״ד ה״ב. לב) בכ״י עשרה (בכ״א עשר) ירידות לשכינה אחת בג״ע וכו׳ ואחת במגדל שנאמר וירד ה׳ לראות את העיר (בכ״א את העיר ליתא) אחת בסדום וכו׳ ואראה אחת במצרים שנאמר וארד להצילו מיד מצרים (מיד מצרים ליתא בכ״א) אחת בים וכו׳ וירד אחת באהל מועד שנאמר וירד ה׳ באהל בעמוד הענן (אולי צ״ל וירא ה׳ דברים ל״א י״ד) אחת בסיני וכו׳ אחת שהיתה במקדש שנאמר ויאמר ה׳ אלי השער הזה סגור יהיה לא יפתח לאיש לא יבוא בו כי ה׳ אלהי ישראל בא בו (מן יפתח עד בא בו ליתא בכ״א) ואחת שעתיד לירד (מלת לירד הוא על הגליון בכ״ע) לימות גוג ומגוג וכו׳. והנה אין המספר משלים לעשר וגם הדברים מעורבבים קצת וע׳ נוסחת הגר״א ומפרשים והתומ״י משלים ע״י שמונה ב׳ ירידות בעמוד הענן האחת גבי מינוי הזקנים וכבפנים והב׳ בפרשה דותדבר מרים וצ״ע ואנכי לא הגהתי רק גבי בבא דהר סיני שהיה בספרים וירד ה׳ על הר סיני ל ע י נ י כ ל ה ע ם לפי שלא נמצא מקרא כזה וגם הצגתי בבא דמקדש אחר בבא דעמוד הענן ובספרים בבא דמקדש קודם. וע׳ פרקי דר״א פי״ד והלאה וילקוט בראשית ר׳ כ״ז וגם שם הדברים מגומגמים וע״ע ב״ר פל״ה ס״ט ופ׳ מ״ט ס״ה ומכילתא דבהודש פ״ג בפסוק ירד ה׳ וספרי במדבר פי׳ צ״ג ונו״ב פל״ז ע״ש. לג) בכ״י עשר מעלות וכו׳ נסתלקה שכינה ממקום למקום אלו הן מכפורת וכו׳ מכרוב למפתן כמפתן הבית לבין שני הכרובים מבין שני הכרובים לגג ההיכל וכו׳. ובספרים מגג ההיכל לחומת עזרה וכו׳ ומעיר להר הבית ומהר הבית למדבר והגהתי ע״פ ההמשך וע״פ הכ״י וע״ע נוכחת הגר״א ואולי יש להגיה ומעיר להר הזיתים וצ״ע. לד) בספרים ויעל כבוד ה׳ מעל הכרוב אל מפתן הבית ובכ״י ויעל וגו׳ אל מפתן הבית והגהתי לפי לשון המקרא. לה) בספרים וירא כבוד ה׳ מעל מפתן הבית ויעל על הכרוב. ובכ״י ממפתן הבית לשני הכרובים דכתיב וירם כבוד ה׳ מעל מפתן ויעל על הכרוב. והנה לא נמצא מקרא כזה בשום מקום ואחרי שבל״ס עירבוב דברים יש כאן הצגתי בפנים נוכחת הגר״א. לו) הגהתי מ כ ר ו ב י ם לגג וכו׳ במקום מ כ ר ו ב שבספרים. לז) בספרים ש נ א מ ר ראיתי וגו׳ והגהתי ע״פ ההמשך וע״פ הכ״י. לח) בכ״י מעיר להר דכתיב ועמדו רגליו ביום ההוא על הר הזיתים ועתומ״י. לט) במקרא טוב שבת. מ) ע׳ ר״ה ל״א ע״א ובדקדוקי סופרים שם ופסיקתא דר״כ קי״ד ע״ב ובהערות שם ואיכה רבתי בפתיחה שם וילקוט ירמיה רמז רנ״ז ויחזקאל רמז שנ״ז. מא) בכ״ע צופה קודם לחוזה ובכ״א ושליח וצופה והוזה ורואה הלום וע״ע נו״ב פל״ז. מב) בכ״ע אמירה צווי משא נבואה סופה היה. ובכ״א וצווי משא ונבואה צופה והוזה. ובנ״א שבתומ״י גרים סוכה במקום תפארת ובעל התומ״י נדחק בפירושו ואין ספק שצ״ל ס ו פ ה. והגר״א

הערות לנו״ב

האמורות (אולי צ״ל החמורות) בתורה תרומה ומעשרות שמיטות ויובלות והמילה וכבוד אב ואם ות״ת וע״ע במ״ע שם אות כ״ו. כו) ע׳ נו״א ובהערות שם אות

עשרה שמות נקראת שמחה אלו הן. ששון. שמחה. גילה. רינה. דיצה. צהלה. עליזה. חדוה. תפארת. עליצה מג) ;

עשרה נקראו חיים [אלו הם] וה' אלהים אמת הוא אלהים חיים (ירמיה י' י'). תורה נקראת חיים שנאמר עץ חיים היא למחזיקים בה (משלי ג' י"ח). ישראל נקראו חיים שנאמר ואתם הדבקים בה' אלהיכם חיים כלכם היום (דברים ד' ה'). צדיק נקרא חיים שנאמר פרי צדיק עץ חיים (משלי י"א ל'). גן עדן נקרא חיים שנאמר אתהלך לפני ה' בארצות החיים (תהלים קט"ז ט'). עץ נקרא חיים שנאמר ועץ החיים בתוך הגן (בראשית ב' ט'). ארץ ישראל נקראת חיים שנאמר ונתתי צבי בארץ חיים (יחזקאל כ"ו כ'). גמילות חסדים נקראת חיים שנאמר כי טוב חסדך מחיים שפתי ישבחונך (תהלים ס"ג ד'). חכם נקרא חיים שנאמר תורת חכם מקור חיים (משלי י"ג ט"ו). מים נקראו חיים שנאמר ביום ההוא יצאו מים חיים מירושלים (זכריה י"ד ח') מד) ;

פרק לה

עשרה נסים נעשו לאבותינו (במקדש) [בירושלים] א) לא הפילה אשה מריח בשר הקודש מעולם. ולא נפגע אדם בירושלים. ולא נכשל אדם בירושלים מעולם. ולא נפלה דליקה בירושלים מעולם. ולא היתה מפולת בירושלים מעולם. לא אמר אדם לחבירו לא מצאתי תנור לצלות פסחים בירושלים. מעולם לא אמר אדם לחבירו לא מצאתי מטה שאישן עליה בירושלים. מעולם לא אדם לחבירו צר לי המקום שאלין בירושלים ב) ;

שנים עמדו בתוך כ"ד דור כז). ושבעה קפלו את העולם כולו ואלו הן. אדם ראה את מתושלח. מתושלח ראה את שם. שם ראה את יעקב. יעקב ראה את סרח. סרח ראתה את אחיה. אחיה ראה את אליהו. ואליהו חי וקיים עד שיבוא משיח כח) ;

פרק לט

עשרה נסים היו נעשים (בביהמ"ק) [בירושלים] א) לא אמר אדם לחבירו אין לי פסח אין לי תנור וכל התנורים שהיו שם

הערות לנו"א

גרים הצפה במקום תפארת ואולי יש להגיה הטפה ועי' ב"ר פי' מ"ד ס"ו ואגדת בראשית פ' י"ד וע"ע נו"ב פל"ז. מג) בכ"י ששון שמחה רנה (בכי"א רנן) צוחה צהלה עליזה עליצה חדוה תפארה ובנוסחאות ישנות דיצה חדוה צהלה עליזה חדוה פצחה וי"א תפארת עליצה ועתומ"י ואולי יש להגיה הריעה והגר"א מחק תפארה ומעייל עליצה וצ"ע ועי' פסיקתא דר"כ קמ"א ע"ב ובהערות שם אות כ' ושיר השירים רבה פ"א. מד) קיימתי נוסחת הספרים וכפי שהוגהו ע"י התומ"י ובספרים ישנים ג"ע נקרא חיים שנאמר ועץ החיים בתוך הגן א"י נקראת חיים וכו' ירושלים נקראת חיים שנאמר אתהלך לפני ה' בארצות החיים ג"ח נקרא חיים וכו'. ובכי"ע תורה נקראת חיים שנאמר ואתם הדבקים וגו' חכמים נקראו חיים שנאמר תורת חכם וגו' צדיקים נקראו חיים וכו' ג"ע נקרא חיים וכו'. א"י נקראת חיים וכו'. מים נקראים חיים וכו' ג"ח נקרא חיים שנאמר טוב הסדך מחיים ע"כ. ובכי"א תורה נקראת חיים וכו' כבכי"ע חכמים נקראו חיים שנאמר פרי צדיק עץ חיים ג"ע נקרא חיים וכו' כבכי"ע מים נקראו חיים וכו' כבכי"ע ועי' נוסחת הגר"א ולא הבנתי ועי' ילקוט תהלים רמז תתע"ד ומשלי רמז תתקמ"ט ויש להעיר עוד שבכי"א אין כאן סיום הפרק אלא בסוף הפרק שאחר זה.

פל"ה א) בכי"ע הנוסחא עשרה נסים נעשו בבית המקדש לא הפילה אשה מריח בשר הקודש ולא הסריח בשר הקודש מעולם ולא נראה זבוב בבית המטבחים ולא אירע קרי לכה"ג ביום הכפורים ולא כבו הגשמים אש של עצי המערכה ולא נמצא פסול בעומר ובלחם הפנים ובשתי הלחם עומדים צפופים ומשתחוים רוחים ולא הזיקו נחש ועקרב בירושלים. עשרה נסים נעשו בירושלים וכו' ובכי"א י' נסים וכו' כבכי"ע ולא אירע קרי לכה"ג ולא נמצאת פסול בעומר ובשתי הלחם ולחם הפנים עומדים וכו' ועקרב בירושלים ולא אמר אדם לחבירו לא מצאתי מטה בירושלים שאישן עליהם ובספרים ישנים עשרה נסים נעשו לאבותינו במקדש לא הפילה אשה מריח בשר הקודש מעולם ולא נפגע אדם וכו' ועי' בתומ"י שמשלים ע"פ המשנה וכבכי"ע ע"ש והגיהו בספרים חדשים על פיו עשרה נסים נעשו לאבותינו בבית המקדש מעולם לא הסריח בשר הקודש מעולם ולא הפילה אשה מריח בשר הקודש עשרה נסים נעשו לאבותינו בירושלים אבל עוד שבשו את הענין יותר כי היה להם להשלים כל העשרה נסים. ונראה שאין כאן לתקן הנוסחאות זו ע"פ זו כי העשרה נסים דבית המקדש הם מנוים בסוף הפרק בנוסחא זאת (עי' לקמן אות כ"ד) וע"כ סגנונים שונים הם וע"כ בחרתי בהגהת המהריט"ץ וכן הוא ג"כ בהאדר"נ עם הפירוש של מהר"י ליפמאן (זאלקווי תפ"ג) שמתחיל הפרק עם עשרה נסים דירושלים ולזה הכנסתי מלת במקדש בם גרים והוספתי מלת בירושלים. ולא הפילה אשה מריח בשר הקודש נחשב ג"כ לנסים דירושלים לפי שקדשים קלים היו אוכלים בכל העיר וכידוע. ועי' אבות פ"ה מ"ה ובקדמוני המפרשים שם ויומא כ"ע ע"א ובמפרשים שם וע"ע נו"ב פל"ט ובהערות שם אות א' ע"ש. ב) בכי"ע עשרה נסים נעשו בירושלים מעולם לא ניזוק אדם בירושלים ולא היתה דליקה בירושלים מעולם ולא נפגע אדם בירושלים (בבא זאת היא על הגליון) לא היתה מפולת בירושלים מעולם לא אמר אדם לחבירו לא מצאתי מטה שאישן עליה בירושלים מעולם ולא

הערות לנו"ב

ל"ג והסידור כאן הוא מסורס. כז) בכי"ה שלשה עמדו וכו' ועי' סדר עולם רבה פ"א וב"ב קכ"ב ע"א ומפרשים שם. והנה בס"ע שם איתא ארבעה מתיך כ"ב דורות והוא הנכון כי מאדם ועד נח הם עשר מנח ועד אברהם גם כן עשר הוסיף עליהם יצחק ויעקב הרי כ"ב ולא קחשיב רק הד' שמנוים גם כן בכלל השבעה והם אדם מתושלח שם יעקב. כח) ע"ע בס"ע ובגמרא שם. וע"ע סוטה י"ג ע"א ובראשית רבה פ' צ"ד ס"ט ובכ"ש בענין סרח בת אשר.

פל"ט א) בנו"ש עשרה דברים היו נעשים בירושלים וע"פ הגהתי דהא מנו לקמן הנסים דנעשו בבית המקדש ובכי"ה עשרה נסים נעשו לאבותינו בבית המקדש אבל המהרי"ץ בעצמו כתב שם שיש להגיה בירושלים ועי' נו"א פל"ה

[עשרה דברים נאמרו בירושלים] ג) אין ירושלים מטמאה בנגעים ד). ואין נידונית בעיר הנדחת ה). ואין מוציאין בה זיזין וגזוזטראות וצינורות לר"ה מפני אהל טומאת המת ו). ואין מלינין בה את המת ז). ואין מעבירין בתוכה עצמות אדם ח). ואין עושין בה מקום לגר תושב ט). ואין מקיימין בה קברות חוץ מקברי בית דוד וחולדה הנבואה שהיו שם מימות נביאים הראשונים. וכשפינו את הקברות מפני מה לא פינום אמרו מחילה היתה שם שהיתה מוציאה הטומאה לנחל קדרון י). ואין נוטעים בה נטיעות. ואין עושין בה גנות ופרדסין חוץ מגנות ורדים שהיו שם מימות נביאים הראשונים יא). ואין מגדלין בה אווזין ותרנגולין. ואין צ"ל חזירים יב). אין מקיימין בה אשפתות מפני הטומאה יג). ואין מקיימין בה סורר ומורה דברי רבי נתן שנאמר ותפשו בו אביו ואמו והוציאו אותו אל זקני עירו ואל שער מקומו (דברים כ"א י"ט) אין זה עירו ואין זה מקומו יד). אין מוכרין בה בתים אלא מן הקרקעות ולמעלה טו). ואין הבית צמיתות בה לאחר י"ב חודש. ואין לוקחין בה שכר מטות. רבי יהודה אומר אף לא שכר מטות מוצעות. לא היו לוקחים בה עורות קדשים. מה היו עושים מהם רשב"ג אומר נותנין אותם לבעלי אושפיזין. אכסניין היו שרויין מבפנים ובעלי אושפיזין מבחוץ. אכסניין מערימין ונוטלים כבשי מצרים שעורותיהן יפין בארבע ובחמש סלעים ובהם היו אנשי ירושלים משתכרין טז):

כתוב אחד אומר באחד שבטיך (דברים י"ב י"ד), וכתוב אחד אומר מכל שבטיכם (שם שם ה'). באחד שבטיך זו שבט יהודה ובנימין. מכל שבטיכם זו ירושלים שכל ישראל שותפין בה יז). מה היה בחלקו של יהודה הר הבית והלשכות והעזרות. ומה היה בחלקו של בנימין ההיכל והאולם ובית קדשי הקדשים וכראש תור היה יוצא ונכנס והיה חוזר לאחוריו ועליו מזבח בנוי יח) זכה בנימין ונעשה אושפיזכנא

כיון שהיו צולין את פסחיהם היתה [הארץ] בולעת ב). ולא לן אדם חוץ מפתחה של ירושלים. ולא אמר אדם לחבירו אין לי לולב אין לי סוכה ג) אם היה היוקר שם כיון שהיו נכנסים היה הזול. לא נפגע אדם

הערות לנו"א

אמר אדם לחבירו צר לי המקום שאלין בירושלים ע"כ ובכי"א ליתא לכל פיסקא זו ועיין מפרשים לניסחת הגר"א שהשתדלו להשלים המנין באופנים שונים ובילקוט אבות כ"י שהביא שם רוב דברי פרק זה איתא הכי עשרה נסים נעשו לאבותינו בירושלים ולא ניזוק אדם לא (אולי צ"ל על ידי) כותי בירושלים מעולם ולא לן אדם בירושלים ובידו עון לפי שהחטא שחטא בלילה קרבן שחרית היה מתכפר ומה שחטא ביום קרבן ערב מתכפר ולא נכשל אדם בירושלים מעולם ולא נפלה דליקה בירושלים מעולם ולא אמר אדם לחבירו לא מצאתי תנור וכירים לצלות בו הפסח בירושלים מעולם לא אמר אדם לחבירו לא מצאתי מטה בירושלים שאישן עליה לעולם לא הזיק נחש ועקרב בירושלים מעולם לא אמר אדם לחבירו צר לי המקום שאלין בירושלים ולא הפילה אשה מריח בשר הקודש בירושלים מעולם ע"כ ואעפ"י שגם הדברים כאן הם משובשים ומגומגמים מ"מ יש ללמוד מהם האיך להשלים נוסחתינו כאן וע' פסיקתא דר"כ נ"ה ע"ב ותנחומא פנחס בענין לינה בלא עון ועי"ע נו"ב פל"ט. ג) הוספתי ע"פ ילקוט אבות כ"י וכן הגיה האה"ר ובעיקר הדברים עיין בעד כל פיסקא זאת ב"ק פ"ב ע"ב ובתוספתא דנגעים פ"ו. ד) בכ"י ירושלים אינה (בכי"א אין) מטמא בנגעים וע' במקומות הנ"ל ועי"ע נגעים פי"ב מ"ד ויומא י"ב ע"א ומגילה כ' ע"א וירושלמי ערלה פ"א ה"ב. ה) בכ"י ואינה נידונית וכו' ע' במקומות הנ"ל ועי"ע בספרי דברים פי' צ"ב וסנהדרין קי"ב ע"ב. ו) הגהתי ע"פ ילקוט אבות כ"י ובספרים מפני אהל המת והטומאה ובכ"י ואין מוציאין ממנה זיזין וגזוזטראות מפני המת ומפני אהל הטומאה וע' במקומות הנ"ל. ז) ע' במקומות הנ"ל ועי"ע בתו"כ פ' בחקותי פ"ד ולעיל פ"ד. ח) בכי"ע ואין מעמידין בתוכה עצמות של עצמות אדם ובכי"א ואין מעמידין בתוכה וכו' כבספרים ובגמרא שם ליתא לבבא זאת ובתוספתא איתא ואין צוברין בתוכה אבל בתוספתא דפוס רמ"מ צוקערמאנדל הוא כבכ"י וע' בשיטה מקובצת בגמרא שם. ט) בספרים לגר ותושב והגהתי ע"פ התומ"י והכ"י וע' בתוספתא שם ובגמרא ליתא לבבא זו. י) בכ"י ואין מקיימין וכו' שהיתה שם בימות נביאים וכו' שהיתה מוציאה טומאה וכו' וע' בתוספתא שם ובגמרא ליתא ועי"ע תוספתא ב"ב פ"א ירושלמי נזיר נ"ט ע"ד ומס' שמחות פי"ד. יא) בכי"ע ואין נוטעין בה נטיעות אלא מגנים ופרדסים שהיתה שם וכו' ובכי"א ואין נוטעין בה נטיעות ופרדסין שהיתה שם וכו' וע' בגמרא ובפירש"י שם ובתוספתא שם והתומ"י מחק לבבא זאת. יב) ע' ב"ק שם ועי"ע בגמרא שם ע"ט ע"ב במשנה שם ותוספתא שם פ"ח ואוזין ליתא שם והתומ"י מחק גם לבבא זאת ועי"ע נוסחת הגר"א. יג) ע' במקומות הנ"ל. יד) ע' תוספתא שם פ"ו ובגמרא ליתא. טו) בכ"י ומוכרין בה בתים מקרקעות ולמעלה ובכי"א ומוכרים בה בתים וקרקעות ולמעלה וע' מפרשים ולא נתברר לי כל צרכו. טז) הצגתי פה נוסחת כי"ע לפי שהיא ישרה יותר אם שיש לגמגם בה קצת לפי הדוגמאות ובספרים ואין הבית צמיד בתוכה לאחר י"ב חודש (והוגה בספרים חדשים ע"פ התומ"י ואין מוכרין הבית בתוכה לצמיתות וכו') ואין לוקחין בה שכר מטות מוצעות ר"י אומר אף שכר המטות והמציעות לוקחין. (והוגה ע"פ התומ"י לא היו לוקחין) עורות קדשים מה היו עושין בהם נותנין אותן לבעלי אושפיזין רשב"ג אומר לאכסנאים שהיו (והוגה ע"פ התומ"י אכסניים היו וכו') שרויים מבפנים ובעלי אושפיזין מבחוץ אכסניים היו מעריכין ונותנין כבשים המצויירים שעורותיהן יפין בד' או בה' סלעים ונותנים לבעלי ירושלים ובהם היו משתכרין ע"כ ובכי"א ואין הבית צמיד בתוכה לאחר י"ב חודש ולקחת בה שכר מטות ומצעות ר"י אומר אף שכר מטות ומציעות לא היו לוקחין בה עורות מה היו עושין להן רשב"ג אומר נותנין אותן לבעלי אושפיזין וכו' כבפנים. וע' מפרשים ונוסחת הגר"א ובעיקר הדברים ע' תוספתא דמעשר שני פ"א וירושלמי שם פ"ג ה"ה ויומא י"ב י"ג ע"א ומגילה כ"ו ע"א ועי"ע ספרי דברים פי' צ"ב בד"ה ל ש ב ת. יז) בכי"א מן מכל שבטיכם עד שותפין בה ליתא וע' ספרי דברים פי' ס"ב והבהים נ"ד וקי"ב ע"ב וילקוט דברים רמז תתע"ט ותתקנ"ז וביומא ומגילה שם והגר"א מחק למלת ירושלים וא"נ. יח) בכי"ע ומה היה בחלקו של יהודה וכו' בחלקו של בנימין האולם וההיכל ובית קה"ק וכנגד ראש תור היה נכנס ויוצא לאחוריו וע' ביומא ומגילה שם ועי"ע ירושלמי. מגילה פ"א

הערות לנו"ב

ובהערות שם אות א'. ב) כן הוא בכי"ה ובכי"ר היה בולעתן נסים היו נעשים. ג) בכי"ה אין לי סוכה אין

לגבורה שנאמר ובין כתפיו שכן (שם ל"ג י"ב) יט). אמר יהושע באותו שעה יודע אני שבית הבחירה עתידה לקבע בין תחומו של יהודה לבנימין אלך ואתקן דושנה של יריחו כ). ומי אכלה כל אותן השנים בני קני חותן משה שנאמר ובני קני התן משה עלו מעיר התמרים (שופטים א' ט"ז) כא). אמרו כשיגלה הקב"ה את שכינתו עתיד לשלם שכר טוב ליתרו ולבניו כב). [ומנין] הם מתפרנסין בניו של יתרו מן היצירה שנאמר ומשפחות סופרים יושבי יעבץ (דה"י א' ב' נ"ה) ואומר המה היוצרים יושבי נטעים וגו' (שם שם ד' כ"ג). בני אדם גדולים היו ובעלי בתים ובעלי שדות וכרמים היו ובשביל מלאכתו של מלך מלכי המלכים הקב"ה הניחו הכל והלכו. להיכן הלכו. אצל יעבץ ללמוד תורה ונעשו עם למקום. באותה שעה היה יעבץ איש טוב וכשר ואיש אמת וחסיד ויושב ודורש בתורה שנאמר ויקרא יעבץ לאלהי ישראל לאמר אם ברך תברכני וגו' ויבא אלהים את אשר שאל וגו' (שם שם י') כג):

עשרה נסים נעשו לאבותינו בבית המקדש מעולם לא נראה זבוב בבית המטבחים. ולא אירע קרי לכהן גדול ביום הכפורים כד) חוץ מרבי ישמעאל בן קמחית. שיצא להסיח עם הגמון אחד ונתזה צינורא מפיו ונפלה על בגדיו ונכנס אחיו ושמש בכהונה גדולה תחתיו וראתה אותן אמן בו ביום שני כהנים גדולים. ראוה חכמים ואמרו מה זכות היה בידך ואמרה מעולם לא ראו קורות ביתי שער ראשי כה). מעולם לא נפגע אדם בירושלים. ולא ניזוק אדם ולא נכשל במקדש מעולם. לא הפילה אשה מריח בשר הקודש מעולם כו). ולא פיגלו הכהנים בקדשים מעולם. וכשהיו מרבים לאכול בשר הקדשים היו שותים את מי השילוח ומתעכל במיעיהן כדרך שהמזון מתעכל כז). מעולם לא נמצא פסול

בירושלים. וכל מי שנפגע [חוץ לירושלים] כיון שהיה מסתכל בחומות ירושלים היה מתרפא. ולא הזיק נחש ועקרב בירושלים מעולם ד):

עשרה נסים נעשו בבית המקדש לא הפילה אשה בירושלים מעולם. ולא התליע בשר הקדש בירושלים מעולם. ולא אירע קרי לכהן גדול ביום הכפורים. ולא נמצא פסול בעומר ובשתי הלחם ובלחם הפנים. ולא נמצא זבוב בבית המטבחים. ולא נמצא [שם] שרץ. ולא עבר (העורף) [העוף] ה) על גביו. ולא נצחה הרוח (על) [את] ענן הקטרת. ופתחו של אולם גובהו מ' אמה ורחבו כ' אמה וארבעים אלף היו יוצאים בו. והנס העשירי היה קשה מכולם. כשהיו עומדים ומתפללים היו צפופים וכשהיו משתחוים היה נותן ריוח ד' אמות בין אחד לאחד. (צדו) [צירו] של היכל אחד משמונה לתחום והוא היה מכבה את כל

הערות לנו"א

הלכה י"ד ובספרי דברים פי' שנ"ב ובספרים הוגה עוד כאן ע"פ התומ"י ועליו מזבח בנוי ובכ"י ליתא. יט) בכ"י וזכה בנימין הצדיק ונעשה אושפיזכן לגבורה. כ) בספרים אמר ר' יהושע בן לוי ותקנתי ע"פ כ"ע ושם עוד שבית הבחירה עתיד ליבנות בשבט יהודה ובנימין אלך וכו' וכן הוא גם בנ"א שבתומ"י ובכ"א אמר ר' יהושע וכו' כבכ"ע אלך ואתקן דושנה על ידיהם וכל הנוסחאות הם מגומגמות ועכ"פ יש לכוין כי יהושע בן נון אמר שהשבט אשר בחלקו יבנה הבית המקדש לו תנתן העיר יריחו וע' בספרי שם. כא) ע' ספרי שם. כלומר מי אכלה קודם שנבנה בית המקדש. כב) בכ"ע אמרו כשיגלה הקב"ה שכינתו עתיד להגלות ולהשלים שכר ליתרו ולבניו וע"ע תומ"י. כג) הצגתי נוסחת הספרים וכפי שהוגה ע"פ התומ"י ובספרים ישנים הם מתפרנסין בניו וכו' מן הצדקה וכו' ובשביל מלאכתו של ממ"ה הקב"ה ישבו שם עם המלך במלכותו ישבו שם להיכן הלכו וכו'. ובכ"י מנין מתפרנסין מן היצירה שנאמר היוצרים ויושבי נטעים בני אדם גדולים היו בעלי בתים היו בעלי שדות היו בשביל מלאכתו של ממ"ה הקב"ה לאן (בכ"א לאן ליתא) הלכו אצל יעבץ ללמוד תורה ונעשו אם למקור (אם למקור ליתא בכ"א) באותה שעה היה (בכ"א כי היה) יעבץ איש טוב וכשר והסיד איש אמת (בכ"א וכשר וחסיד ואיש אמת) יושב ודורש בתורה וכו' ובעיקר הדברים ע' ספרי במדבר פי' ע"ח ודברים פי' שנ"ב ומכילתא יתרו מסכת דעמלק פ"ב וסנהדרין ק"ו ע"א ותמורה ט"ז ע"ב ב"ר פ"ח ס"ז רות רבה פ"א ס"ב וילקוט במדבר רמז שכ"ו שופטים רמז ל"ח דברי הימים רמז תתרע"ו ורד"ק בדה"י שם. ובמדרש הגדול כ"י פ' יתרו מצאתי ד"א שהיו מתפרנסין מכלי יצירה ע"כ. ואולי יש להגיה הפיסקא כאן ומנין הן מתפרנסין מן היצירה שנאמר המה היוצרים. ד"א מיושבי לשכת הגזית היו (וקבלו שכרן מקופת הלשכה) בני אדם גדולים היו וכו' ובשביל מלאכתו של ממ"ה הקב"ה הניחו הכל והלכו שנאמר עם המלך במלאכתו ישבו שם (ד"ה א' ד' כ"ג) להיכן הלכו וכו' שנאמר ויקרא יעבץ וגו' ואומר ומשפחות סופרים יושבי יעבץ וגו' וצ"ע. כד) בכ"ע נסים נעשו במקדש לא וכו' ולא נראה קרי לכ"ג ביוה"כ ושם בבא זאת עד שער ראשי אחר בבא דפגלו. ובעיקר הדברים ע' אבות פ"ה מ"ה ובקדמוני המפרשים שם וע"ע יומא כ"א ע"א ובדקדוקי סופרים שם. כה) בכ"ע שפ"א יצא לשוח וכו' בגדיו ושמש אחיו בכהונה וראתה אמן של אלו שני כה"ג ביום אחד אמרו לה מפני מה זכית לכך אמרה להם מימי לא ראו קורות ביתי שערות ראשי. ובכ"א חוץ מר' ש מ ע ו ן בן קמחית וכו' כבכ"ע ונפלה לו על בגדיו וכו' וראתה אמן שני כהנים ביום אחד אמרו לה מפני מה זכתה לכך וכו' כבכ"ע. ובעיקר הדברים ע' יומא מ"ז ע"א ובדקדוקי סופרים שם אות ה' וירושלמי שם פ"א ותוספתא שם פ"ג ויקרא רבה פכ"ו ובמדבר רבה פ"ב. ובכל אלה הדוגמאות (חוץ מיומא בבלי) הנוסחא שמעון. כו) מן מעולם לא נפגע עד בשר הקודש מעולם ליתא בכ"ע. ובכ"א והרבה נסים נעשו במקדש מעולם לא ניזוק אדם במקדש ולא פיגלו (ע' לקמן) וע"ע נוסחת הגר"א וצ"ע. כז) בכ"ע והרבה נסים נעשו במקדש מעולם לא פגלו הכהנים בקדשים וכשם מרבים לאכול היו שותין מושלה ומתבטל במעיהן כדרך שהמזון מתבטל ע"כ ובדברים אלו מתחלת שם הפיסקא ואח"כ הרבה נסים נעשו וכו' לא נראה וכו' עד שערות ראשי וכן הוא ג"כ הסדר בכ"א וע' לעיל אות כ"ד.

הערות לנו"ב

לי לולב. ד) ע' אבות פ"ה מ"ה ונו"א שם וע"ע במגן אבות במשנה שם. ה) ע' אבות ונו"א ובהערות שם ולא מצאתי באחד הדוגמאות שמנוים העשרה נסים

בעומר ובשתי הלחם ולחם הפנים כח). כלי חרס שנשבר במקומו נבלעין שבריו כט). ולא נצחה הרוח בעמוד עשן ל) ובזמן שעמוד עשן יוצא ממזבח העולה היה מתמר ועולה כמקל עד שמגיע לרקיע. ובזמן שעמוד הקטורת יוצא ממזבח הזהב היה נכנס כדרכו לבית קדשי קדשים לא). עומדין צפופין ומשתחוין רווחים. בזמן שישראל עולין להשתחוות לאביהן שבשמים כשהן יושבין דחוקים ואין כל בריה יכולה להושיט אצבעו ביניהם וכשהם משתחוים משתחוים רווחים. נס גדול מכולם אפילו מאה בני אדם נכפפים בבת אחת אין חזן הכנסת מכריז ואומר פנו מקום לאחיכם לב). נסים נעשו בעזרה שאפילו כל ישראל נכנסים בעזרה עזרה מחזיקתן. נס גדול מכולן כשישראל עומדים בתפלה דחוקים ואין כל בריה יכול להושיט אצבעו ביניהם וכשהן משתחוין נעשה ריוח ביניהם כמלא קומת אדם לג): רשב"ג אומר עתידה ירושלים שיתקבצו בתוכה כל הגוים וכל הממלכות שנאמר ונקוו אליה כל הגוים לשם ה' [לירושלים] (ירמיה ג' י"ז). ולהלן הוא אומר יקוו המים [מתחת השמים] (בראשית א' ט') מה קווי האמור להלן לכנס כל מימי בראשית למקום אחד אף קווי האמור כאן לקבץ כל הגוים והממלכות לתוכה שנאמר ונקוו אליה כל הגוים לד):

הקולות ו) [מיריחו היו שומעין קול השיר]. מיריחו היו שומעין קול (חצר) [הציר]. מיריחו היו שומעים קול השופר וקול השפופרת ז). מיריחו היו שומעים קול החצוצרות. מיריחו היו שומעים קול כהן גדול ביום הכפורים אומר אנא השם. מיריחו היו מריחים ריח פטום הקטרת. ויש אומרים אף בהרי מכבר. אמר רבי אלעזר בן דלגי עזים היו לבית אבא בהרי מכבר והיו מתעטשות מריח פטום הקטרת ח). הגס של מגרפה היה קשה מכולם ט) כשהיו מטילין (אותן) [אותה] בין אולם ולמזבח אין אדם שומע קול חבירו בירושלים מקול המגרפה. ושלשה דברים היתה משמשת (כהן) כהן שהוא שומע את קולה יודע שאחיו הכהנים עומדים להשתחות והוא רץ ובא. ובן לוי שהוא שומע את קולה יודע שאחיו הלוים עומדים על הדוכן והוא רץ ובא. וראש המעמד היה מעמיד את הטמאים לשער המזרח י):

עשרה שמות נקראת ירושלים לשם

פרק לו אנשי הדום לא חיין ולא נדונין שנאמר ואנשי סדום רעים וחטאים לה' מאד (שם י"ג י"ג). רעים זה עם זה. וחטאים בגילוי עריות. לה' זה חילול השם. מאוד שהיו מתכוונין לעבירות דברי רבי אליעזר. רבי יהושע אומר באין הן לדין שנאמר על כן לא יקומו רשעים במשפט וחטאים בעדת צדיקים (תהלים א' ה') בעדת צדיקים אינן עומדין אבל עומדין הן בעדת רשעים. רבי נחמיה אומר אפילו בעדת רשעים אינן באים שנאמר יתמו חטאים מן הארץ ורשעים עוד אינם (שם ק"ד ל"ה) א):

הערות לנו"א

כח) בכ"י נסים נעשו במקדש מעולם לא וכו'. כט) בכ"י ונו"א שבתומ"י וכלי חרס שנשבר חרסין נבלעין במקומן וע"ש ביומא כ"א וזבחים צ"ו ע"א משמיה דרב שמעיה. ל) בבא זו ליתא בכ"י. ובספרים בעמוד עשן הקטורת ומחקתי מלת הקטורת ע"פ התומ"י ואין ספק אצלי שמלות בעמוד א ש שם הוא רק טעות הדפוס וצ"ל בעמוד עשן וכן הגיה הב"י ע"ש וכן הוא בנוסחת הגר"א וע' במשנה אבות ובמפרשים שם. אבל ע"ע נו"ב פל"ט. לא) בכ"י בזמן שעמוד ענן יוצא ממזבח הזהב היה מתמר וכו'. ובספרים ישנים בזמן שיוצא מהמזבח היה מתמר ועולה עד שמגיע לרקיע ובבא ב' ליתא שם והוגה והושלם בספרים ע"פ התומ"י ובזמן שיצא עמוד עשן מן המזבח העולה היה מתמר וכו' והוא מגומגם. והלשון בתומ"י הוא ובזמן שעמוד עשן ממזבח העולה היה וכו' ועפ"ז הגהתי בהוספת מלת י ו צ א שאין ספק שרק מהמת טעות הדפוס נשמטה. לב) בכ"ע נסים נעשו במקדש מעולם בזמן שכל ישראל נכנסים לבית קדשי הקדשים להשתחות לפני אביהם שבשמים כשהן יושבים היו דחוקים ואין כל בריה יכולה לשום אצבע ביניהם נס זה גדול מכולם שאפילו מאה בני אדם בבית אחת אין חזן הכנסת אומר להם פנו מקום לאחיכם ע"כ. ובכי"א נסים נעשו וכו' כבכי"ע נכנסים במקדש להשתחות לפני אביהם שבשמים כשהן יושבים עומדים צפופים נס גדול מכולם שאפילו מאה בני אדם בבת אחת וכו' כבכי"ע. ובספרים קבלו נוסחת התומ"י ובספרים ישנים הנוסחא אפילו מאה בני אדם נכפפים בבת אחת חזן הכנסת מכריז ואומר פנו מקום לאחיכם והם מתרוחים וצ"ע. לג) בכ"י נסים נעשו בעזרה מעולם מלמד (בכי"א מעולם מלמד ליתא) שאפילו וכו' נס זה גדול מכולם שאפילו כל ישראל נכנסין להשתחות כשהן עומדין דחוקין ואין כל בריה יכולה לשים אצבע ביניהם וכשהן משתחוין (בכי"א וכשמשתחוין) נותר לכל אחד ואחד מהם מלא קומתו ע"כ וע"ע תומ"י. ואין ספק שנוסחאות שונות באו לכאן גם בספרים וגם בכ"י. ונ"ל שיש להשלים פה ואף לעתיד לבא כן שנאמר ונקוו אליה כל הגוים וע' ב"ר פ"ה ס"ז ויקרא רבה פ"י ס"ט ומכאן נשתרבב לסוף הפרק ושם אין לו שום מובן. לד) בכ"י רשב"ג אומר עתידה ירושלים לקבץ את כל הממלכות והגוים לתוכה שנאמר ונקוו וגו' נאמר כאן ונקוו ונאמר להלן מה קוו האמור כאן לכנס כל מימי בראשית (בכי"א את מי בראשית) וכו' לקבץ את כל הגוים ואת כל הממלכות לכך נאמר ונקוו וגו' והוספתי בלשון המקראות ע"פ הכ"י וע' בב"ר ובויקרא רבה שם וע"ע פסיקתא דר"כ ק"ח ע"א ופסיקתא רבתי ק"ג ע"ב וב"ב ע"ה ע"ב.

פל"ו א) בכ"י אנשי סדום וכו' רעים הם זה עם זה וכו' מאד שמתכונין וחוטאין (וכן בנו"א שבתומ"י) ר"י אומר באין הן (בכי"א הן לדין) וכו' בעדת צדיקים הוא שאינם עומדין אבל עומדין הן (בכי"א הן ליתא) בעדת רשעים ר"נ אומר וכו' ע"כ. ובספרים ישנים באים

הערות לנו"ב

בדרך כזה. ו) ע' יומא ל"ט ע"ב אמר רבה בר בר חנה מירושלים ליריחו עשרה פרסאות וציר דלתות ההיכל נשמע בשמנה תחומי שבת ע"כ ובל"ס יש להגיה עפ"ז המאמר שלפנינו. ז) בכי"ה מיריחו היו שומעין קול השופר מיריחו היו שומעין השפופרת ולא ארע לכוין הפירוש. ח) ע' תמיד פ"ג מ"ח ויומא כ' ע"ב ול"ט ע"ב וירושלמי סוכה פ"ה ה"ג. ט) בכי"ה מלת היה ליתא. י) בכי"ה היה מוליך טמאים לשער וכו'

קטנים בני רשעה לא חיין ולא נידונים שנאמר כי הנה יום בא בוער כתנור [והיו כל זדים ועושי רשעה קש ולהט אותם היום הבא אמר ה׳ צבאות אשר לא יעזוב להם שורש וענף] (מלאכי ג׳ י״ט) דברי רבי אליעזר. רבי יהושע אומר באים ועליהם הוא אומר קרי בחיל וכן אמר גודו אילנא וקציצו ענפוהי אתרו עפיה ובדרו אינביה (דניאל ד׳ י״א) ואומר ברם עיקר שרשוהי בארעא שבוקו ובאסור די פרזל ונחש (שם שם י״ב). נאמר כאן שורש ונאמר להלן שורש מה שרשוהי האמור להלן בגופו של אילן אף שורש האמור כאן בגופו של אדם הכתוב מדבר. אם כן מה אני מקיים אשר לא יעזוב לו שורש וענף שלא תמצא להם זכות שיסמכו עליה. ואחרים אומרים באים הם ועליהם הכתוב אומר זה יאמר לה׳ אני וזה יקרא בשם יעקב וזה יכתוב ידו לה׳ ובשם ישראל יכנה (ישעיה מ״ד ה׳). זה יאמר לה׳ אני אלו צדיקים גמורים. וזה יקרא בשם יעקב אלו קטנים בני רשעה. וזה יכתוב ידו לה׳ אלו רשעים שפירשו מדרכיהם וחזרו בהם ועשו תשובה. ובשם ישראל יכנה אלו גרי אמת ב):

קרח ועדתו לא חיין ולא נידונין שנאמר ותכס עליהם הארץ ויאבדו מתוך הקהל (במדבר ט״ז ל״ג) דברי רבי אליעזר. רבי יהושע אומר באין הן ועליהם הוא אומר ה׳ ממית ומחיה מוריד שאול ויעל (שמואל א׳ ב׳ ו׳) נאמר כאן שאול. וירדו הם וכל אשר להם חיים שאולה (במדבר ט״ז ל״ג). ונאמר להלן שאול. מה שאול האמור להלן מוריד ומעלה אף שאול האמור כאן ירדו ועתידין לעלות. אמר לו רבי אליעזר מה אתה מקיים ותכס עליהם הארץ ויאבדו מתוך הקהל. אמר לו מתוך הקהל אבדו מן העולם הבא לא אבדו ג):

ודור המדבר לא חיין ולא נידונין שנאמר במדבר הזה יתמו ושם ימותו (שם י״ד ל״ה) ואומר אשר נשבעתי באפי אם יבואון אל מנוחתי (תהלים צ״ה י״א) דברי רבי אליעזר. רבי יהושע אומר באין הן ועליהן הוא אומר אספו לי חסידי כורתי בריתי עלי זבח (שם נ׳ ה׳) ד). אמר לו ר״א מה אתה מקיים אשר נשבעתי באפי. אמר לו אלו מרגלים וכל רשעי הדור כולן. אמר לו רבי יהושע ומה אתה מקיים אספו לי חסידי. אמר לו זה משה ואהרן וכל חסידי הדור משבט לוי ה): משיבין על דבריו רשעים נאמר בהם ש ם וצדיקים

שבח. עיר. קריה. נאמנה. בעולה. דרושה. חפצי בה. ה׳ שמה. צדק. שלום. יבוסי: ועשרה לשם גנאי. אלמנה. זונה. שכולה. גלמודה. גולה. וסורה. עזובה. ושנואה. ענייה. סוערה:

בעשרה דברים ירושלים משובחת מכל שאר ארצות. שאין משכירין בתים בתוכה. ואין פודין בתוכה מעשר שני. ואוכלין בתוכה קדשים קלים. ואין מוציאין זיזין (כצוצריות) [וגיזטראות] מתוכה לרשות הרבים. ואין מוציאין זבלה לתוכה. ולא עושין אשפתות מתוכה לרשות הרבים. ואין מגדלין תרנגולים בתוכה ואין צריך לומר בהמה דקה. ואין קוברים את המת בתוכה. ואין מלינין את המת בתוכה חוץ מקברי מלכי בית דוד וקבר ישעיה וקבר חולדה. ואין נוטעים בתוכה כל נטע חוץ מגנת ורדים (כשהיתה) [שהיתה] נטועה מימות הנביאים הראשונים יא): ממגדל עדר

הערות לנו״א

הם בעדת רשעים לדון דין והשבון אבל אינם עומדים בעדת צדיקים ר״נ אומר וכו׳ והוגה ע״פ התומ״י. ובעיקר הדברים ע׳ סנהדרין ק״ז ע״ב וק״ט ע״א וירושלמי שם פ״ט ע״ג ותוספתא שם פי״ג. וע״פ אלה הדוגמאות היה נ״ל להגיה אנשי סדום לא היין ולא נידונין שנאמר ואנשי סדום רעים וחטאים לה׳ מאד. רעים והטאים בעולם הזה. לה׳ מאד בעולם הבא דברי ר״א (וכבתוספתא שם ובתלמוד בישינוי קצת) דבר אחר רעים והטאים וגו׳ רעים זה עם זה וכו׳ ר׳ יהושע אומר וכו׳. ור״א זה הוא אגב גררא והעיקר היא הדרשא הראשונה. ובנוסחת הגר״א הוא מוגה באופן אחר וא״נ. וע״ע לעיל פי״ב ובהערות שם אות מ״ה וע״ע תנהומא וירא וילקוט שם ותו״כ פ׳ בהוקותי בפסוק ואם לא תשמעו לי. ב) בכ״י קטנים בני רשעה וכו׳ דברי ר״א ר׳ יהושע אומר אינם באים ועליהם הוא אומר ודי חזית מלאך עיר וקדיש מן שמיא נחית ואמר גודו אילנא ותבלוהי ברם עיקר שרשוהי בארעא שביקו ׳דניאל ד׳ כ׳) וכו׳ אף שורש האמור להלן בגופו של אדם (בכי״א אדם מדבר) א״כ הא מה אני מקיים וכו׳ מלמד שלא וכו׳ אחרים אומרים באים ועליהם הוא אומר וכו׳ אלו הקטנים בני רשעה וכו׳ אלו רשעים ששבו מדרכיהם הרעים והזרו ועשו תשובה וכו׳ והנה בספרים היה ר״י א י נ ם באים והגהתי זה ע״פ הכ״י וכן היה שם נאמר כאן ש ר ש י ו ונאמר להלן שרשיו מה ש ר ש י ו האמור וכו׳ והגהתי זה ע״פ הכ״י וכן הוספתי בלשון המקרא ע״פ הכ״י. ובעיקר הדברים ע׳ סנהדרין ק״י ע״ב ובתוספתא שם ובילקוט מלאכי בפ׳ זה והגר״א הגיה קטנים בני רשעים וצ״ע. וע״ע מכילתא משפטים מסכת דנזיקין פ״ה ובמ״ע שם אות י״ד וט״ו ולעיל נו״ב פי״ח בענין גרים. ג) בכ״י קרה ועדתו וכו׳ נאמר כאן שאול ונאמר להלן שאול (וכן הוא גם בספרים ישנים והושלם הפסוק ע״פ התומ״י) מה שאול האמור להלן מוריד שאול ויעל אף כאן מוריד שאול ויעל א״ל ר״א א״כ מה אתה (ובכי״א אני וכן בספרים אבל הגהתי ע״פ כי״ע וע״פ ההמשך) מקיים וכו׳ א״ל מתוך הקהל הזה אבדו ולא מן העוה״ב (ובכי״א מתוך הקהל אמר ולא מן העוה״ב). ובעיקר הדברים ע׳ סנהדרין ק״ה ע״א במשנה שם וק״י ובירושלמי דהלק ה״ד ותוספתא שם ובמדבר רבה פ׳ קרה ובמדרש שמואל א׳ ב׳ ובכל אלה הדוגמאות אינו מדבר רק מהלק לעוה״ב או מעתידין לעלות (וע״ע בירושלמי שם׳. וצ״ע אם מושג זה דומה למושג דאין נידונים וע׳ תוי״ט למשנה הנ״ל וצ״ע. ד) בכי״ע דור המדבר וכו׳ ר״י אומר באין הן ועליהם וכו׳ וע׳ סנהדרין ק״י ע״ב ובירושלמי דחלק שם ובתוספתא שם ששנויה שם מהלוקת זו בין ר״ע ור״א. ה) בכ״י אמר לו ר״א ומה אתה מקיים כורתי בריתי עלי זבח אלו משה ואהרן וכל שבט לוי וכל הסידי הדור ע״כ. ואין ספק שדלג הסופר מן מה אתה מקיים הא׳ למה אתה מקיים הב׳. וע׳ בדוגמאות שם ואגכי בהרתי בהנו״א שבתומ״י ובספרים היה א״ל קבל את דברי מה אתה מקיים.

הערות לנו״ב

ועי׳ תמיד פ״ה מ״ו. יא) ע׳ נו״א פל״ה ובהערות שם

לא נאמר בהם שם. והלא כבר נאמר שמה קברו את אברהם ואת שרה אשתו (בראשית מ"ט ל"א) ואומר בקברי אשר כריתי לי בארץ כנען שמה (שם נ' ה') ואומר ותמת שם מרים ותקבר שם (במדבר כ' א') ויעל אהרן הכהן וגו' וימת שם (שם ל"ג ל"ח) ואומר וימת שם משה עבד ה' בארץ מואב על פי ה' (דברים ל"ד ה') ו): רבי יוסי הגלילי אומר אינן באין שנאמר במדבר הזה יתמו ושם ימותו ואומר וערפו שם את העגלה בנחל (שם כ"א ד'). מה שם האמור להלן בעגלה ערופה שתמות ולא תזוז ממקומה אף שם האמור כאן ימותו ולא יזוזו ממקומן. ואחרים אומרים באין הן ועליהן הוא אומר הלוך וקראת באזני ירושלים לאמר וגו' זכרתי לך חסד נעוריך (ירמיה ב' א') ז):

עשרת השבטים לא חיין ולא נידונין שנאמר ויתשם ה' מעל אדמתם וישליכם אל ארץ אחרת כיום הזה (דברים כ"ט כ"ז). רבי שמעון בן יהודה אומר מה היום הולך ואינו חוזר אף הם אינם חוזרין. רבי עקיבא אומר מה היום מאפיל ומאיר אף אפילה שלהן עתידה להאיר ח): ר"ג אומר הרי הוא אומר למען ירבו ימיכם וימי בניכם (שם י"א כ') ואומר לא יומתו אבות על בנים (שם כ"ד ט"ז) כל זמן שהאב מאריך ימים הבן מאריך ימים. אין האב מאריך ימים אין הבן מאריך ימים. רבי יוסי הגלילי כסייע לר"א ור"ג מסייע לרבי יהושע *ח):

שבעה אין להם חלק לעולם הבא ואלו הן. לבלר. וסופר. וטוב שברופאין. ודיין לעירו. וקוסם. חזן. וטבח ט):

שלשה מלכים וארבעה הדיוטות אין להם חלק לעולם הבא ג' מלכים ירבעם. אחאב. מנשה: ד' הדיוטות בלעם. דואג. ואחיתופל. וגיחזי. רבי יהודה אומר מנשה כבר שב שנאמר ויתפלל אליו ויעתר לו (דה"י ב' ל"ג י"ג). אמרו לו אלו כתיב וישיבהו לירושלים ושתק היינו [אומרים] כדבריך כשהוא אומר למלכותו למלכותו השיבו ולא השיבו לחיי העולם הבא י). ר"מ אומר אבשלום אין לו חלק לעולם הבא יא). רשב"א אומר ירבעם אחאב מנשה בעשא ואחזיה וכל מלכי ישראל שהרשיעו אין להן חלק לעולם הבא יב): רבי יוחנן בן נורי אומר אף ההוגה את השם באותיותיו אין לו חלק לעולם הבא יג):

הוא היה אומר המנענע קולו בשיר השירים. והלוחש על המכה והרוקק על המכה ואומר כל המחלה אשר שמתי

ועד חומות ירושלים המוכר בהמה לחבירו ראיה למוכר לומר חולין מכרתיה. ושאר כל ארץ ישראל ראיה ללוקח לומר לחולין לקחתיה יב):

הערות לנו"א

ו) בכ"י כלם משבחים (בכי"א משיבין) על דבריו וכו' וימת שם משה עבד ה' ע"כ. וע' במפרשים שכתבו שדברים אלו מקומן אחרי דברי ר"י הגלילי לקמן. ובספרים הוא ויעל אהרן הכהן וגו' ויקבר שם והגהתי ע"פ הכ"י. ז) בכ"י ר"י הגלילי אומר אינם באים שנאמר וערפו שם את העגלה בנחל נאמר כאן שם ונאמר להלן שם מה שם האמור כאן תמות ולא תזוז ממקומה אף שם האמור להלן ימותו ולא יזיזו ממקומן אחרים אומרים באין הם וכו'. וע' בסנהדרין שם אמר רבה בר בר חנה שבקיה ר"ע להסידותיה וגו'. ח) בכ"י עשרת השבטים וכו' שנאמר וישליכם אל ארץ אחרת כהיום הזה ר' שמעון או (בכי"א או ליתא) בן יהודה איש כפר עכו אומר כהיום הזה אם מרדו הם כהיום אשר מרדו כי אינם באים ואם לאו באים הם ע"כ והשאר ליתא. והנה נוסחא זו מסכמת עם נוסחת התוספתא ע"ש. ובתומ"י איתא חסר לשון וצ"ל רשב"י אומר מה היום הזה אשר מרדו כי הולך וכו' וכן היגה בספרים. אבל הושש' מאד שתערובות נוסחאות יש כאן ועל כן הצגתי בפנים נוסחת הספרים הישנים הקרובה לנוסחת המשנה בסנהדרין שם וכן הוא ג"כ בנוסחת הגר"א ונ"ל שגם נוסחת הכ"י וגם נוסחת הספרים הן מקוטעות ויש להשליכן זה עפ"ז ולגרוס עשרת השבטים לא חיין ולא נידונין וכו' כהיום הזה מה היום הזה וכו' אינם חוזרין ר"ע אומר וכו' עתידה להאיר ר"ש בן יהודה איש כפר עכו אומר וכו' כבכ"י וצ"ע. *ח) בכי"ע ר ש ב"ג אומר הרי הוא וכו' כל זמן שאב מאריך ימים בן מאריך ימים ר' יוסי הגלילי מכריע על דברי ר"א רבן גמליאל מכריע על דברי ר' יהושע ע"כ. ובכי"א ר"ג וכו' כבכי"ע ר' יוסי הגלילי אומר מכריע על דברי ר"א ר"ג מסייע על דברי ר' יהושע וע' מפרשים וע"ע נוסחת הגר"א ולא איתפריש לי. והיה נראה לי להגיה ר"ג אומר הרי הוא אומר למען ירבו ימיכם וימי בניכם כל זמן שהאב מאריך ימים הבן מאריך ימים אין האב מאריך ימים אין הבן מאריך ימים ר"י הגלילי אומר הלא כבר נאמר לא יומתו אבות על בנים ובנים לא יומתו על אבות ר"י הגלילי מסייע לר' יהושע ור"ג מסייע לר"א וקאי אפלוגתא דבני רשעה לעיל אבל לא מצאתי שום סמך לזה. ט) בכ"י הלבלר והסופר והרופא והזן הכנסת והטבח ודיין לעירו והקוסם. וע' מפרשים שרמזו בענין לבלר לעירובין י"ג ע"א ובענין סופר לקידושין פ"ב ע"א וב"ב כ"א ע"א ובענין רופאים לקידושין שם ובענין דיין לעירו לשבת קל"ט ע"א ובענין הזן ג"כ על שבת שם ובענין טבח על קידושין שם. וע' בנוסחת הגר"א שהגיה חנוני במקום קוסם וע' קידושין שם וע' בבית המדרש הדר ה' צד נ' דליתא שם קוסם אבל באמת הסר שם אחד. ובפירקא דרבינו הקדוש (דפוס ר"ש שאנבלום) ל"ו ע"ב איתא ג"כ להא ומני שם מוכס במקום קוסם ע"ש וצ"ע וע"ע בשאלת יעב"ץ ח"ב ס' ס"ט. י) בכ"י ג' מלכים אחאב ירבעם ומנשה ר' יהודה אומר מנשה אין לו חלק לעוה"ב שנאמר ויתפלל אליו ויעתר לו וישמע תהנתו וישיבהו למלכותו השיבו ולא השיבו לחיי העוה"ב. ד' הדיוטות בלעם דואג ואחיתופל וגחזי ע"כ. ובעיקר הדברים ע' סנהדרין צ' ע"א במשנה וק"ח ע"ב בגמרא וירושלמי שם בחלק ותוספתא שם פי"ב ובמדבר רבה ריש פי"ד ומדרש תהלים פ"ה ותנא דבי אליה רבה פ"ג. והנה שם איתא אחז במקום אחאב והעיר האה"ר על פדר"א פמ"ג דאחאב שב בתשובה ונתקבל ע"ש. יא) ע' סנהדרין ק"ג ע"ב וסוטה י' ע"ב. יב) בכ"י ר' שמעון אומר ירבעם וכו' וכל מלכי ישראל (בכי"א עוד מלת הרשעים) אין להם חלק לעוה"ב ע"כ. וע' סנהדרין שם ק"ג ע"ב ושם רשב"א בשם ר' מאיר והגר"א הגיה ע"פ הדוגמא שם כל המאמר וא"נ. ונוסחת כי"א מסכמת עם הירושלמי שם וע"ע ויקרא רבה פל"ו ס"ג. יג) בכ"י באותיותיו בחוץ לארץ אין לו חלק לעוה"ב וע' סנהדרין ק"א ע"ב ובנ"ש ותוספתא שם פי"ב וירושלמי שם וחוששני שהמלות בחוץ לארץ

הערות לנו"ב

לפיסקא דעשרה דברים נאמרו בירושלים. יב) ע' שקלים פ"ז מ"ד בענין מגדל עדר.

במצרים לא אשים עליך כי אני ה' רופאיך (שמות ט"ו כ"ו) אין לו חלק לעולם הבא יד). וחכמים אומרים כל תלמיד חכם ששנה ופירש אין לו חלק לעולם הבא שנאמר כי דבר ה' בזה (במדבר ט"ו ל"א) ואומר מה מצאו אבותיכם בי עול כי רחקו מעלי (ירמיה ב' ה') טו). ר"מ אומר כל שיש לו בית המדרש בעירו ואינו הולך לשם אין לו חלק לעוה"ב טז). ור"ע אומר אף מי שאינו משמש לתלמידי חכמים אין לו חלק לעולם הבא יז):

פרק לז

שבעה בריות זו למעלה מזו וזו למעלה מזו. למעלה מכולם ברא רקיע. למעלה מן הרקיע ברא כוכבים שמאירין לעולם. למעלה מכוכבים ברא אילנות שאילנות עושין פירות וכוכבים אינם עושין פירות. ולמעלה מן האילנות ברא רוחות רעות שרוחות רעות הולכות לכאן ולכאן ואילנות אינם זזים ממקומן. למעלה מרוחות רעות ברא בהמה שבהמה עושה ואוכלת ורוחות רעות לא עושות ולא אוכלות. למעלה מן הבהמה ברא אדם שבאדם יש בו דיעה ובבהמה אין בה דיעה. למעלה מן האדם ברא מלאכי השרת שמלאכי השרת הולכין מסוף העולם ועד סופו ובני אדם אינן כן א):

ששה דברים נאמרו בבני אדם שלשה כבהמה ושלשה כמלאכי השרת: שלשה כבהמה אוכלין ושותין כבהמה פרין ורבין כבהמה ומוציאין רייעי כבהמה: ג' כמלאכי השרת יש בהן בינה כמלאכי השרת ומהלכין בקומה זקופה כמלאכי השרת ומספרין בלשון הקודש כמלאכי השרת ב):

ששה דברים נאמרו בשדים ג' כבני אדם וג' כמלאכי השרת: ג' כבני אדם אוכלין ושותין כבני אדם פרין ורבין כבני אדם ומתים כבני אדם: ג' כמלאכי השרת יש להם כנפיים כמלאכי השרת ויודעים מה עתיד להיות כמלאכי השרת ומהלכין מסוף העולם ועד סופו כמלאכי השרת. ויש אומרים אף הופכין פניהן לכל דמות שירצו ורואין ואינם נראין ג):

שבעה פרושים הם. פרוש שכמי. פרוש נכפאי. פרוש מקצואי. פרוש מכובאי. פרוש מלאכה היתה לו. פרוש מחופתו עשאני. ופרוש מן היצרא. ופרוש מן היראה ד):

שבעה דברים רובן קשה ומיעוטן יפה. יין. מלאכה. ושינה. ועושר. ודרך ארץ. ומים חמין. והקזת דם ה):

הערות לנו"א

בהכ"י ניתוספו ע"פ הברייתא שהובא בבבלי ק"א ע"ש. יד) בכ"י הה"א אף המנענע קולו בשיר השירים והלוחש על המכה ואומר וכו' ונוסחא זאת קרובה יותר לנוסחת המשנה שם ע"ש ונוסחת הספרים קרובה יותר להתוספתא וע"ע נוסחת הגר"א. טו) ע' פסחים מ"ט ע"ב ומדרש משלי ה"י בענין שנה ופירש. טז) ע' ספרי במדבר פי' קי"ב וע"ע סנהדרין צ"ט ע"ב ודרך ארץ רבה פי"א ולפ"ז יהיה הפירוש שאינו נכנס לביהמ"ד כדי ללמד שם לאחרים וצ"ע. יז) בכי"א שאינו משמש הפירוש שאינו תלמיד חכם וע' סוטה כ"א ע"ב ודא"ר שם.

פל"ז א) בכ"י שבע בריאות זו למעלה מזו ברא הקב"ה רקיע למעלה. למעלה מן הרקיע ברא כוכבים שמאירין בעולם למעלה מן הכוכבים ברא אילנות שהם עושים פירות טובים (טובים ליתא בכי"א) וכוכבים אינם עושים פירות למעלה מן האילנות ברא רוחות רעות שהרוחות הולכות לכאן ולכאן ואילנות אינם זזים ממקומם למעלה מן הרוחות ברא בהמה שבהמה אוכלת ועושה (בכי"א שהבהמה עושה ואוכלת) ורוחות רעות אינם עושים ואוכלות למעלה מן הבהמה ברא אדם שאדם יש בו דעה ובהמה אין בה דעה למעלה מן האדם וכו' (מהאדם בכי"א) שמלאכי השרת מהלכין מסוף העולם ועד סופו ע"כ והשאר ליתא. והנה כל הנוסחאות הם מגומגמות ומקוטעות ויש לתקן ע"פ נו"ב ע"ש בפרק מ"ג. ב) בכי"ע ששה דברים וכו' ג' כמלאכי השרת וג' כבהמה אוכלין וכו' מהלכין בקומה וכו' ומדברין בלה"ק וכו'. ובכי"א ו' דברים נאמרו בבני אדם שלשה כבהמה אוכלין וכו' כבכי"ע. וע' חגיגה ט"ז ע"א ושם הסדר הפוך (וע' בדקדוקי סופרים שם) ובמעשה תורה הסדר כמו בגמרא ובפירקא דרבינו הקדוש וגם בחופת אליה רבה הסדר כמו שהוא כאן ובילקוט אבות כ"י מצאתי שבעה דברים נבראו בבני אדם בשלשה מהן דומין כבהמות ובארבעה מהן כמלאכי השרת. שלשה כבהמה אוכלין ושותין פרין ורבים ומוציאין ריעי. ארבעה כמלאכי השרת יש בהם בינה ודעה והשכל ומהלכין בקומה זקופה ומורא שמים עליהן ע"כ. ג) בכ"י ו' דברים וכו' ופרין ורבין וכו' יודעין מה שעתיד להיות כמה"ש (בבא זו ליתא בכי"א) וכו' וי"א הופכין את פניהם רואים ואינם נראים ע"כ. והנוסחא שקיימתי היא נוסחת הספרים וכפי שהוגה ע"פ התומ"י וע' בהדוגמאות הנרמזות באות ב' ונוסחת החופת א"ר הוא היותר קרובה להאדר"נ אבל המלות רואין ואינם נראין לא נמצאו גם שם. ובילקוט אבות כ"י מצאתי שבעה דברים נאמרו בשדים ג' כבני אדם אוכלין ושותין פרין ורבין ומתין כבני אדם. וארבעה כמלאכי השרת יש להם כנפים ויודעים מה עתיד להיות ומהלכין מסוף העולם ועד סופו ומהפכין פניהם ורואין ואינם נראים ע"כ. ד) בכי"ע שבעה פירושין הן (והשאר הוא נמחק ביותר והמעתיק לא היה יכול לקרות) ובכי"א פרוש שכמאי פרוש נכפאי פרוש מקינוני פרוש מלאכה היתה לו ופרוש מכובאי פרוש מהובתי ופרוש מן המציא ופרוש מן הירא ע"כ. והתומ"י כביא נו"א ז' פרושים הם פרוש שכמי פרוש נקפי פרוש מרוביא פרוש מה חובתי ואעשנה פרוש מן היראה פרוש מן היצירה ע"כ ואין כאן רק ששה. וע' סוטה כ"ב ע"ב ובפירש"י שם וירושלמי פ"ט דברכות ה"ז ובנו"ב פמ"ה ובערוך ערך פרש. ובספרים שמנה פרושים והגהתי זה ע"פ הדוגמאות והכ"י וג"כ מטעמא שכל הפרק בשביעיות מדבר אבל כל השאר הנחתי כמו שהיה לפי שכל הנוסחאות הן מסופקות ומגומגמות וכבר האריכו החכמים האחרונים בביאור דברים אלו. ה) בספרים ח' דברים ומני מים חמין ותשמיש והקזת דם. ובכ"י שמונה דברים כבספרים אבל לא מני תשמיש והתומ"י כתב נ"א שבעה ולא מנה תשמיש כי הוא ד"א האמורה וע"פ הגהתי וכן הוא ג"כ בנוסחת הגר"א. ובילקוט אבות כ"י מצאתי שבעה רובן קשה ומעוטן יפה ואלו הן יין שנה עושר הולד (אולי צ"ל הולך דרך ודרך ארץ) דרך ארץ מים המין הקזת דם וי"ש אומרים מלאכה ע"כ וע' גיטין ע' ע"א וע"ע ברכות ל"ד ע"א ע"ש וצ"ע.

בשבעה דברים ברא הקדוש ברוך הוא את עולמו אלו הן. בדיעה. בבינה. ובגבורה. בחסד. וברחמים. בדין ובגערה: כענין שברא הקב״ה את עולמו כך ברא שלשה אבות וארבע אמהות. [שלשה אבות אברהם יצחק ויעקב. וארבע אמהות שרה רבקה ורחל ולאה] ו):

שבעה מדות משמשות לפני כסא הכבוד אלו הן. חכמה. צדק. ומשפט. חסד. ורחמים. אמת. ושלום. שנאמר וארשתיך לי לעולם וארשתיך לי בצדק ובמשפט בחסד וברחמים וארשתיך לי באמונה וידעת את ה׳ (הושע ב׳ כ״א כ״ב). ר״מ אומר מה ת״ל וידעת את ה׳ אלא מלמד שכל אדם שיש בו כל מדות הללו יודע דעתו של מקום ז):

פרק מ

עשרה דברים בגולם ועשרה בחכם א) (גולם כמשמעו הוא) החכם אינו מדבר לפני גדולים ממנו. ואינו נכנס לתוך דברי חבירו. ואינו נבהל להשיב. [שואל כענין ומשיב כהלכה] ב). ואומר על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון ג) על שהוא יודע [אומר] יודע ועל שאינו יודע אינו יודע. ומודה על האמת. ואינו בויש לומר לא שמעתי ד): גולם פשוטו ה)

ז׳ מדורות הן אלו הן. מדור עליון. ומדור תחתון. ואויר העולם. וד׳ עליונים ח): ר״מ אומר שבע רקיען הן. אלו הן. וילון. רקיע. שחקים. זבול. מעון. מכון. ערבות ט): כנגדן קרא לארץ ז׳ שמות אלו הן. ארץ. אדמה. ארקא. חרבה. יבשה. תבל. חלד. למה נקרא שמה תבל על שם שהיא מתובלת בכל. דבר אחר שדרכה להכנים ואין דרכה להוציא י):

ז׳ מעלות בין צדיק לצדיק אשתו נאה מישל חבירו. בניו נאים משל חבירו. שנים אוכלין בקערה אחת זה טועם לפי מעשיו וזה טועם לפי מעשיו. שנים צובעים ביורה אחת לזה עולה נאה ולזה עולה כיעור. בחכמתו. ובדעתו. ובקומתו. שנאמר יתר מרעהו צדיק ודרך רשעים תתעם (משלי י״ב כ״ו) יא):

שבעה מדות דרש הלל הזקן לפני בני בתירה אלו הן. קל והומר. וגזירה שוה. בנין אב מכתוב אחד. ובנין אב משני כתובים. מכלל ופרט מפרט וכלל. כיוצא בו במקום אחר. דבר הלמד מענינו. אלו שבע מדות שדרש הלל הזקן לפני בני בתירא יב):

שבעה דברים בגולם ושבעה בחכם חכם אינו מדבר בפני מי שגדול ממנו בחכמה ובמנין. ואינו נכנס לתוך דברי חבירו. ואינו נבהל להשיב. שואל כענין ומשיב כהלכה. אומר על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון. על מה שלא שמע אומר לא שמעתי. ואינו מתבייש ומודה על האמת. וכנגדו נאמר בגולם בחלופין יג):

הערות לנו״א

ו) בספרים ישנים בז׳ דברים ברא הקב״ה את העולם אלו הן בדעה בבינה בגערה בצדק במשפט בחסד וברחמים ולענין ז׳ דברים שברא את עולמו כך ברא ג׳ אבות ד׳ אמהות ע״כ והשאר ליתא והוגה ע״פ התומ״י בדעה בבינה בגבורה בגערה בדין בחסד וברחמים וכענין שברא וכו׳. וגם נוכחא זו היא מקוטעת דלא מנו הג׳ אבות והד׳ אמהות וע״כ הצגתי נוסחת כי״ע. וככי״א בז׳ דברים ברא הקב״ה את העולם ואלו הן ברעה בבינה ובגבורה בחסד וברחמים בדין ובגאולה ולענין ז׳ דברים וכו׳ ככי״ע. ובעיקר הדברים ע׳ הגיגה י״ב ע״א דמנו שם עשר דברים וע״ע פדר״א פ״ג ונו״ב פמ״ג וע״ע ברכות ט״ז ע״ב ומס׳ שמחות סוף פ״א בענין אבות ואמהות וע״ע ב״ר פ׳ נ״ח ס״ד ויקרא רבה פכ״ט סי״א ובנ״ש ודרך ארץ זוטא סוף פ״א. ז) בכ״י שבע מרות וכו׳ צדק ומשפט הכמה הסד וכו׳ וידעת את ה׳ מלמד שכל מי שיש בידו שבע מדות וכו׳ ועתומ״י שע״פ נתוספו בספרים המלות ר׳ מאיר אומר מה הלמוד לומר והגר״א הגיה באמונה במקום חכמה ובילקוט אבות כ״י מפיק לשלום ומעייל תשובה וצ״ע. ח) בכ״י מדור העליון ומדור התחתון ואהד העולם וד׳ עליונים וע׳ מפרשים. והגר״א מגיה וד׳ רוהות העולם ולא איתפרש לי וע״ע במדרש כונן ענינים כאלה. ט) ע׳ הגיגה י״ב ע״ב בשם ר״ל וע״ע פסיקתא דר״כ קנ״ה ע״א ויקרא רבה פ׳ כ״ט סי״א ומדרש תהלים קי״ד ולקוט עקב תתנ״ה בענין ז׳ רקיעים. י) בכ״י כענין (בכי״א לענין) ז׳ רקיעים ברא (בכי״א קרא) ז׳ שמות וכו׳ תבל הלד תבל למה נקרא שמה (בכי״א נקרא שמה ליתא) על שהיא (בכי״א על שם) מתובלת בכל ד״א (בכי״א דא תבל) שדרכה להכנים וכו׳. ובנ״א שבתומ״י וכענין ז׳ רקיעים וכו׳. ובעיקר הדברים ע׳ פסיקתא שם ובהערות שם אות ע״ח ויקרא רבה שם ובמדרש שיר השירים פ״ו באופן אהר. וע״ע במדרש משלי פ״ח ובילקוט שם וע״ע בב״ר פי״ג סי״ב וירושלמי שבת י״ד ע״ג. ואולי יש להגיה כאן למה נקרא שמה תבל לפי שהיא מתובלת בפירותיה למה נקרא שמה חלד ע״ש שדרכה להכנים וכו׳ ע׳ בירושלמי שם וצ״ע ועכ״פ הדברים כאן מקוטעים וע׳ בנו״ב פרק מ״ג ובהערות שם. יא) בכ״י שבע מעלות יש בין וכו׳ ב׳ צובעים ביורה אחת זה עולה לו כיעור וזה עולה לו נאה וכו׳. והנה בספרים היה בחכמתו בתבונתו בדעתו וכו׳ והגהתי ע״פ הכ״י דהא הוי להו יותר מז׳ וכן הוא גם בפרקא דרבינו הקדוש ל״ו ע״א וע״ע נוסחת הגר״א וא״נ. ויש להעיר עוד שבכ״י הסדר כאן משונה והוא כך ז׳ מדות משמשות וכו׳ ז׳ מעלות יש בין צדיק לצדיק וכו׳ ז׳ מדורין הן וכו׳ כענין שבעה רקיעים וכו׳ והתומ״י כתב שבעה מעלות וכו׳ מכאן ועד שבעה דברים בגולם אינו בנ״א עכ״ל וצ״ע. יב) כל פיסקא זאת ליתא בכ״י ובעיקר הדברים ע׳ בריש תורת כהנים ובפירוש הראב״ד שם ובמסורת התלמוד שם אות צ׳ ופיסקא שלנו פה היא מסכמת יותר עם התוספתא דסנהדרין סוף פ״ז ע״ש וע״ע הגהות הגר״א וא״נ. יג) בכפרים ז׳ דברים בגולם וז׳ בחכם וכו׳ על מה שלא שמע וכו׳ והכנסתי מן חכם אינו מדבר עד על אחרון אחרון ע״פ כי״א רק הוספתי מלת ובמנין בבבא דאינו מדבר ע״פ ההמשך. ויש עוד על מה ששמע אומר לא שמעתי ומודה על האמת והילופיהן בגולם ע״כ ובכי״ע ז׳ דברים בחכם וכו׳ ומודה על האמת וכנגדם בגולם מדבר לפני מי שגדול ממנו בחכמה ונכנס לתוך דברי חבירו ונבהל להשיב ואינו מודה על האמת ע״כ.

הערות לנו״ב

פ״מ א) ע׳ אבות פ״ה ס״ז ונו״א פל״ז בפיסקא דז׳ דברים בחכם ובהערות שם. ב) כן הוא בכי״ה ובכי״ר וישואל כהלכה ומשיב כענין. ג) בכי״ה שהוא אהרון. ד) בכי״ה ואינו בוש לומר לא ידעתי או לא שמעתי. ה) בכי״ה גולם כמשמעו כך הוא בהיל לדבר.

חכם אינו מדבר לפני מי שגדול ממנו בחכמה ובמנין זה משה שנאמר וידבר אהרן את כל הדברים אשר דבר ה' אל משה ויעש האותות לעיני העם (שמות ד' ל') וכי מי ראוי לדבר משה או אהרן. הוי אומר משה שמשה שמע מפי הגבורה ואהרן שמע מפי משה. אלא כך אמר משה אפשר שאדבר במקום שאחי גדול ממני עומד שם לפיכך אמר לו לאהרן דבר. לכך נאמר וידבר אהרן את כל הדברים אשר דבר ה' אל משה יד):

ואינו נכנס לתוך דברי חבירו זה אהרן שנאמר וידבר אהרן וגו' הן היום הקריבו את חטאתם ועולתם וגו' (ויקרא י' י"ט) אלא ששתק עד שיסיים משה את דברו ולא אמר לו קצר דבריך ואח"כ אמר אל משה הן היום הקריבו ואוננים אנחנו. ויש אומרים משכו אהרן מתוך הצבור לחוץ ואמר לו משה אחי ומה מעשר הקל אסור לאונן לאכול ממנו חטאת חמור לא כ"ש שתהא אסורה לאונן. מיד הודה לו שנאמר וישמע משה וייטב בעיניו (שם שם כ') ובעיני הגבורה: (כיוצא בו ויקצוף משה על אלעזר ועל איתמר בני אהרן (שם שם ט"ז). מכאן אמרו כשאדם עושה משתה לתלמידיו אינו נותן פניו אלא בגדול. וכשהוא קוצף אינו קוצף אלא על הקטן שנאמר ויקצוף על אלעזר ועל איתמר מלמד שאף אהרן היה בקצפון. אהרן היה גדול ממשה וגדול מאהרן הקב"ה. ולמה לא דבר עם אהרן על שלא היו לו בנים עומדים בפרץ שאלו היו לו בנים עומדים בפרץ אלעזר ואיתמר לא גרם חטא לנדב ואביהוא): כיוצא בו באברהם אבינו כשהיה מתפלל על אנשי סדום אמר לו הקב"ה אם אמצא בסדום חמשים צדיקים ונשאתי לכל המקום בעבורם (בראשית י"ח כ"ו) גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שאלו היו מצוין בסדום ג' או ה' צדיקים לא גרם בה עון אלא המתין הקב"ה את אברהם עד שסיים דבריו ואח"כ השיבו שנאמר וילך ה' כאשר כלה לדבר אל אברהם (שם שם ל"ג) כביכול אמר לו הרי אני נפטר שנאמר ואברהם שב למקומו (שם שם) טו):

ואינו נבהל להשיב זה אליהו בן ברכאל הבוזי שנאמר אמרתי ימים ידברו (איוב ל"ב ז') מלמד שהיו יושבין ושותקין לפני לפניו שנאמר וידבר אהרן את כל הדברים [האלה] (שם ד' ל'). (שם שם י"ג) נתנו עיניהם במיכאל שהוא גדול מכולם יא):

מעולם הוא בהיל לדבר. ונכנס לתוך דברי חבירו. ומדבר לפני גדולים ממנו. ונבהל להשיב. ושואל שלא כראוי ומשיב שלא כעניין. ואומר על דבר שהוא ראשון (ראשון) [אחרון] ו) ועל אחרון שהוא ראשון. ואינו מודה על האמת. ובוש ללמוד. ובוש לומר לא שמעתי: (הדה היא קמייתא והדה היא תנייתא) ז):

ועשרה בחכם החכם אינו בהיל לדבר זה אליהוא שנאמר כתר לי זעיר ואחוך (איוב ל"ו ב'):

ואינו נכנס לתוך דברי חבירו זה אהרן בשעה שאמר לו משה מרוע לא אכלתם את החטאת במקום הקדש (ויקרא י' י"ז) לא רצה לומר לו משה אחי אוננים אנו ואי אפשר לאונן לאכול מקדשי שמים שהם קדשים קלים והרי דברים קל וחומר ומה אם קדשים קלים אסורים לנו לאונן חטאת שהיא חמורה על אחת כמה וכמה. כל כך דן אהרן קל וחומר (משה) ח). גדול מכולן זה (הקדש ברבי) [הקדוש ברוך הוא] ט) שלא רצה ליכנס לתוך דבריו של אברהם אבינו ע"ה בשעה שהיה עומד ומבקש על הסדומיים ואינו מוצא אלא המתין לו עד שסיים ואחרונה חזר והשיבו שנאמר וילך ה' כאשר כלה לדבר אל אברהם ואברהם שב למקומו (בראשית י"ח ל"ג). והרי הדברים קל והומר ומה אם הקב"ה שלו עולם ומלואו לא רצה ליכנס לדבריו של אברהם אבינו אדם עפר רמה ותולעה דין הוא שלא יכנס לדבריו של חבירו:

ואינו מדבר לפני גדולים ממנו זה משה בשעה שאמר לו הקב"ה ועתה (לך) [לכה] ואשלחך אל פרעה (שמות ג' י'). אמר לפניו רבון העולמים אהרן אחי גדול ממני ואין לי אפשר י) לדבר לפניו. מה עשה הלך וסדר את הדברים לפניו שנאמר וידבר אהרן את כל הדברים [האלה] (שם ד' ל'). וכן הוא אומר בי ה' שלח נא ביד תשלח (שם שם י"ג) נתנו עיניהם במיכאל שהוא גדול מכולם יא):

הערות לנו"א

והוא קטוע וע' אבות פ"ה מ"ז וכקדמוני המפרשים שם ובנו"ב פ"מ. וע"ע דרך ארץ זוטא פ"ז ומסכת כלה (קורניל) י' ע"א. יד) בכ"י חכם אינו מדבר לפני מי שגדול ממנו בחכמה זה וכו' לעיני העם מי ראוי לדבר אהרן אל משה (בכי"א לדבר משה ואהרן) הוי אומר משה שמע מפי הגבורה ואהרן שמע מפי משה אלא כך אמר משה אי אפשי שבמקום שאחי הגדול שם עומד ואני אדבר לכך אמר לו לאהרן (בכי"א עומד שם ואני משה אדבר לכך אמר לו משה לאהרן דבר) לכך נאמר וכו'. ובספרים הוא בסוף הדבור שנאמר וידבר והגהתי ע"פ התומ"י והכ"י. והנה מלת בחכמה הוא קשה להולמה פה וע' במשנה שם ובמפרשים. ובכ"י עוד כאן כיוצא בו ויקצוף על אלעזר ועל איתמר בני אהרן מכאן אמרו כשאדם שונה לתלמידיו אינו נותן פניו אלא בגדולים כשהוא כועס אין כועס אלא בקטנים לכך נאמר ויקצוף על אלעזר ואיתמר מלמד שאף אהרן היה עמהם בקצפים ע"כ ובספרים כל זה הוא לקמן בבבא דואין נכנס והכנסתי' בין שני סוגרים ע"ש. טו) בכ"י אינו נכנס לתוך דברי חבירו זה אהרן שנאמר וידם אהרן הן היום הקריבו היה לו לאהרן שיאמר למשה משה אחי קצר עלינו כי

הערות לנו"ב

ו) הגהתי מסברא. ז) לא ידעתי לכוין מלות אלו פה וע"כ הסגרתים ואולי מקומם להלן גבי אומר על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון והיו שם כעין פירוש ונשתרבבו לכאן. או אולי הם הוספת איזה סופר שהעיר שהפיסקא מתחלת בגולם ואח"כ מפורשים מעלות החכם וכבמשנה. ח) ע' בנו"א ובדוגמאות הגרמזות שם ואין ספק שמלה זאת בטעות באה לכאן ואולי צ"ל למשה וע"ע לקמן אות י"ט. ט) הגהתי מסברא. י) בכי"ה ואי אפשר לי. יא) ע' שמות רבה פ"ג סי"ד

איוב. עמד היו עומדין, ישב היו יושבין, אכל היו אוכלין, שתה היו שותין. עד שנטל מהם רשות [וקלל את יומו] שנאמר ואחרי כן פתח איוב את פיהו ויקלל את יומו וגו' ויאמר יאבד יום אולד בו והלילה אמר הורה גבר (שם א' ב' ג'). יאבד יום שבא אבי אצל אמי ואמרה לו אני הרה. ומנין שלא ענו בערבוביא שנאמר ויען איוב ויאמר. ויען אליפז התימני ויאמר. ויען בלדד השוחי ויאמר. ויען צופר הנעמתי ויאמר. ויען אליהו בן ברכאל הבוזי ויאמר. סדרן הכתוב אחד אחד. אלא להודיע לכל באי עולם שאין חכם מדבר לפני מי שגדול הימנו בחכמה, ואינו נכנס לתוך דברי חבירו ואינו נבהל להשיב טז):

שואל כענין זה יהודה שאמר אנכי אערבנו (בראשית מ"ג ט'):

שואל שלא כענין זה ראובן שנאמר ויאמר ראובן אל אביו את שני בני תמית (שם מ"ב ל"ז) יז):

ואומר על ראשון ראשון זה יעקב. ויש אומרים זו שרה. ועל אחרון אחרון אלו אנשי חרן יח):

ומודה על האמת זה משה שנאמר ויאמר ה' אלי היטיבו אשר דברו (דברים י"ח י"ז). וכן הקב"ה הודה על האמת שנאמר כן בנות צלפחד דוברות (במדבר כ"ז ז') יט):

ושואל שלא כראוי ומשיב שלא כעניז זה ראובן שנאמר ויאמר ראובן אל אביו לאמר את שני בני [תמית] אם לא אביאנו אליך (בראשית מ"ב ל"ז) וכי אבינו יעקב הורג נפשות היה והלא אין משיבין אותו על דברי הבטלה יב):

רבי נחמיה ורבי מרינוס בשם רבי נהוראי בשעה שהיה אומר דבר תקיף יג) לפני רבי טרפון היה אומר כפתור ופרח. וכשעה שהיה אומר דבר של הבטלה היה אומר לא ירד בני עמכם (שם שם ל"ח):

ושואל כענין ומשיב כהלכה זה יהודה שאמר ויאמר יהודה אל ישראל אביו שלחה הנער אתי [וגו'] אנכי אערבנו מידי תבקשנו (שם מ"ג ח' וט'):

ואומר על דבר שהוא ראשון ראשון ועל אחרוז אחרון זו רבקה בת בתואל [שנאמר ויאמר בת מי את היש בית אביך מקום לנו ללין ותאמר אליו בת בתואל אנכי וגו'] ותאמר אליו גם תבן גם מספוא [רב עמנו גם מקום ללון] (שם כ"ד כ"ג כ"ד וכ"ה) יד):

ועל שהוא יודע יודע ועל שאינו יודע אינו יודע טו) אלו אנשי חרן בשעה שאמר להם יעקב אחי מאין אתם ויאמרו מחרן אנחנו ויאמר להם הידעתם את לבן בן נחור ויאמרו ידענו ויאמר להם השלום לו ויאמרו שלום (שם כ"ט ד' ה' ו'). ואם לשיחה אתה מבקש והנה רחל בתו באה עם הצאן (שם שם) טז):

ומודה על האמת זה משה שנאמר [וישמע משה וייטב בעיניו] (ויקרא י' כ') יז). הקב"ה הודה על האמת שנאמר כן בנות צלפחד דוברות (במדבר כ"ז ז') כן מטה בני יוסף דוברים (שם ל"ו ה') ויאמר ה' סלחתי כדבריך (שם י"ד כ'). מכאן אמרו חכמים אשרי מי שהקב"ה מודה על דבריו יח):

ואינו בוש ללמד זה משה שנאמר ויקרב משה את משפטן לפני ה' (שם כ"ז ה'):

ואינו בוש לומר לא שמעתי יט) זה משה שנאמר ויאמר אליהם משה עמדו ואשמעה מה יצוה ה' לכם (שם ט' ח'):

הערות לנו"א

אוננים אנחנו ו"א משכן אהרן למשה מתוך הקהל ואמר לו משה אחי מה מעשר הקל אסור לאונן חטאת חמורה לא כ"ש שתהא אסורה לאונן מיד הודה לו ואמר שנאמר (בכי"א דכתיב) וישמע משה וייטב בעיניו מלמד שאף משה בעיני הגבורה טוב. גדול ממשה אהרן גדול מאהרן הקב"ה (מן מלמד עד הקב"ה ליתא בכי"א) כיוצא בו ויאמר ה' אם אמצא בסדום מלמד שגלוי היה לפני מי שאמר והיה העולם שאפילו נתבקשו בסדום חמשה או ארבעה צדיקים אין בה לפיכך המתין לו הקב"ה לאברהם עד שיסיים (בכי"א שסיים) את דבריו ואח"כ השיב לו (בכי"א השיבו) שנאמר וילך ה' כאשר כלה לדבר עם אברהם ואברהם שב למקומו ע"כ וע"ע תומ"י. וע' זבחים ק"א ע"א בענין ק"ו זה ובתו"כ פ' שמיני ע"ש וע"ע ספרי במדבר פי' ק"ג. טז) בכ"י אינו נבהל זה וכו' שנאמר ויען אליהו בן ברכאל הבוזי ויאמר צעיר אני לימים ואתם ישישים אמרתי ימים ידברו ורוב שנים יודיע חכמה מלמד שהיו יושבין ושותקין לפניו של איוב עומד עומדין יושב יושבין אוכל אוכלין שותה שותין עד שנטל מהם רשות וקלל את יומו שנאמר יאבד יום אולד בו והלילה אמר הרה גבר יאבד יום שבא אבא אצל אמא ואמרה לו הרה אנכי מנין שלא דברו בערבוביא וכו' סדרן הכתוב להודיע לכל באי עולם (בכי"א לכל באי עולם ליתא) שחכם אינו מדבר בפני מי שגדול וכו'. יז) בכ"י אינו שואל כענין וכו' וע' שמות רבה פצ"א ס"ט ובהגהות הרד"ל שם אות ט"ו. יח) בכ"י ואומר וכו' זה יעקב אבינו ו"א וכו'. יט) בכ"י אף הקב"ה מודה על וכו' והנה אין ספק שכל פיסקא זאת היא גם בנוסחת הספרים גם בנוסחת הכ"י קטועה ומשובשת וע' בנו"ב שיש לתקן ע"פ הנוסחא שם כמה דברים פה ובפרטות ע"פ פרק השלום בי"ע שהעתקתי שם באות י"ט וע"ע נוסחת הגר"א.

הערות לנו"ב

וע"ע בראשית רבה פ' מ"ח ס"י ע"ש. יב) ע' ב"ר פצ"א ס"ט וע"ע לקמן אות י"ט. יג) בב"ר שם דבר מתוקן. יד) הוספתי בלשון הכתוב מסברא. טו) בכי"ה ועל שיודע שיודע ושאינו יודע שאינו יודע. טז) ע' ב"ר פ"ע סי"א. יז) ע' תו"כ פ' שמיני ויקרא רבה פי"ג זבחים ק"א ע"א ומגן אבות למשנה זו ובכ"י הוא וייטב הדבר בעיני פרעה והוא בל"ס ט"ס והגהתי ע"פ הדוגמאות. יח) ע' מכילתא יתרו מסכת דבחודש פ"ט וספרי במדבר פ' קל"ד ובמ"ע שם אות ג'. יט) בכי"ה לא למדתי וע' בנו"א ובכל ההערות שם. ולחומר הענין הנני מעתיק פה מה שמצאתי בפרק השלום בי"ע ששנויה שם כל פיסקא זאת ובל"ס תועיל לבירור הדברים פה. והכי איתא התם שבעה דברים בגולם ושבעה בחכם. הגולם קופץ לדברי חברו נבהל להשיב ומדבר לפני מי שגדול ממנו בחכמה ומשיב על אחרון ראשון ועל ראשון אחרון ואינו מודה על האמת ובוש ללמוד ובוש מלומר לא שמעתי. אבל החכם אינו כן. א י נ ו ק ו פ ץ ל ת ו ך ד ב ר י ח ב י ר ו זה אהרן הכהן שכעס משה כנגדו והיה מצוה לו לאכול פסולי המוקדשים לא כעס כנגדו ולא אמר אוננים הם קצר דבריך אלא המתין לו עד שסיים דבריו ואח"כ השיבו שנאמר ויאמר אהרן אל משה הן היום וגו' היום מתו בני ואני אקריב קרבן היום מתו בני ואנו אוכלים זבחים. ומה אם מעשר

פרק לח

שבעה מיני פורעניות באות לעולם על שבעה גופי עבירות. מקצתן מעשרין ומקצתן אינן מעשרין רעב של בצורת באה. מקצתן תורמין ומקצתן אינן תורמין רעב של מהומה באה. מקצתן מפרישין חלה ומקצתן אינן מפרישין חלה רעב של כלייה בא א). גמרו שלא לעשר עצרו [את] השמים מלהוריד טל ומטר ובני אדם יגיעים ואינן מסתפקין ב):

רבי יאשיה אומר בעון חלה אין הברכה נכנסת בפירות ובני אדם יגיעים ואינן מסתפקין ג): בעון תרומות ומעשרות נעצרו השמים מלהוריד טל ומטר והעם נמסרות למלכות ד):

דבר בא לעולם בעון לקט שכחה ופאה ומעשר עני:

מעשה באשה אחת שהיתה יושבת בשכונת של בעל השדה ויצאו שני בניה ללקט ולא הניחן בעל השדה. אמן היתה אומרת מתי יבואו בני מן השדה שמא אמצא בידם כלום לאכול והם היו אומרים מתי נלך אל אמנו שמא נמצא

פרק מא

שבעה מיני פורעניות באין לעולם על ז' גופי עבירות. מקצתן מעשרין ומקצתן אינן מעשרין רעב של בצורת באה לעולם [שנאמר] על כן עליכם כלאו שמים מטל (חגי א' י'). גמרו מלעשר א) כל עקר רעב של כלייה באה לעולם שנאמר ואכלתם בשר בניכם ובשר בנותיכם תאכלו (ויקרא כ"ו כ"ט). אמר להם הקב"ה אני נותן לכם פירות מרובים שתפרישו לי מעשרות ב) ולא רציתם אני אתן לכם דבר שהוא פטור מן המעשרות. מקצתן מפרישין חלה ומקצתן אינן מפרישין רעב של מצודה ג) באה לעולם שנאמר בשברי לכם מטה לחם (שם שם כ"ו). גמרו מלהפריש כל עקר רעב של מהומה בא שנאמר אתה תזרע ולא תקצור אתה תאכל ולא תשבע ויישחך בקרבך ותסג ולא תפליט (מיכה ו' י"ד וט"ו) ד). אמר להם הקב"ה אני נותן לכם עסיות מרובות שתפרישו לי חלה ולא רציתם אני נותן לכם דבר שהוא פטור מן החלה [ומהו בשר בניכם ובנותיכם] ה):

שלוח חיה רעה באה לעולם על שבועת שוא ועל עדות שקר ועל חילול השם:

הערות לנו"א

פל"ח א) בכי"ע ז' מיני פורעניות באים לעולם מקצתן מעשרין ומקצתן אין מעשרין רעב של כליה בא מקצתן מפרישין את החלה ומקצתן אין מפרישין את החלה רעב של מהומה בא ע"כ ובכי"א ז' מיני פורעניות באין לעולם מקצתן מעשרין ומקצתן אין מעשרין רעב של בצורת בא מקצתן מעשרין ומקצתן אין מעשרין רעב של כליה בא מקצתן מפרישין את החלה וכו' כבכי"ע ובעיקר הדברים ע' אבות פ"ה מ"ח ובמפרשים שם ושבת ל"ב ע"ב ול"ג ע"א ותורת כהנים פ' בחקותי פ"ה ובפירוש הראב"ד שם. ב) הוספתי מלת את וגם הגהתי מלהוריד במקום להוריד ע"פ הכ"י ושם עוד ובני אדם עושים ואינם מספיקים וכן הוא גם בנ"א שבתומ"י. ג) בכ"י עושים ואין מספיקין. ד) בכ"י ובעון תרומה ומעשרות עצרו את וכו' והעם כמורדין (כמורדין ליתא בכי"א) נמסרין למלכות ונראה שכל זה מדברי ר' יאשיה הוא וא"כ

הערות לנו"ב

הקל אסור לאונן חטאת חמורה לא כ"ש שתהא אסורה לאונן מכאן דן אהרן ק"ו. גדול מאהרן הקב"ה שנאמר ויאמר ה' אם אמצא בסדום חמשים צדיקים וגו' ויען אברהם ויאמר הנה נא הואלתי לדבר והלא כבר גלוי לפני הקב"ה שאם נתבקשו בסדום עשרה צדיקים ואינן אלא המתין עד שסיים ואח"כ השיבו שנאמר וילך ה' כאשר כלה לדבר אל אברהם והלא דברים ק"ו ומה אם הקב"ה שהעולם ומלואה שלו אינו רוצה ליכנס לתוך דברי בשר ודם שהוא רמה ותולעה ועפר ק"ו שיהא אדם זריז וזהיר שלא יכנס לתוך דברי חבירו. ואינו נבהל להשיב כגון אליהוא בן ברכאל הבוזי. דכתיב כתר לי זעיר ואחוך. ד"א זה אלעזר ואיתמר שאמר להם משה מרוע לא אכלתם את החטאת ולא השיבוהו עד שבא הגדול והשיבו שנאמר וידבר אהרן אל משה וגו' משל לאיש שכעס על בנו כדי להשמיע את כלתו כך כעס משה על בני אהרן כדי להשמיע את אהרן ולהגיד להם דרך ארץ כשיהיה אדם כועס על בני ביתו נותן עיניו בקטן שבקטנים. וכשהיה הרב שונה לתלמידיו נתן עיניו בגדול שבהם שנאמר ויאמר משה אל ה' שלח נא ביד תשלח נתן עיניו במיכאל שהיה גדול מכולם. ואינו מדבר לפני מי שגדול ממנו בחכמה זה משה כשהיה רואה שהיה ראוי לדבר ואמר לאהרן אחיו שידבר והוא שומע מפי הקב"ה ואהרן מפי משה אמר להם הקב"ה אינו שומע לכם ומי הקב"ה ומפי משה שומע שנאמר וידבר אהרן את כל הדברים האלה ויאמן העם. ומשיב כענין זה יהודה שאמר אנכי אערבנו וגו'. שלא כענין זה ראובן שאמר את שני בני תמות וכי הורג נפשות היה יעקב אבינו מכאן אמרו חכמים אין משיבין על (הפלצה) [צ"ל הפלגה]. וא"ר אלעזר א"ר מרינוס אומר לפני רבינו כשהיה אדם אומר דבר מתוקן לפני ר' טרפון היה אומר ר' טרפון כפתור ופרח וכשהוא אומר דבר של הפלגה היה אומר לא ירד בני עמכם. ומשיב על ראשון ראשון ועל אחרון. זו רבקה שנאמר ויאמר בת מי את וגו' ותאמר אליו בת בתואל אנכי ותאמר אליו גם תבן גם מספוא רב עמנו. ד"א אלו אנשי הרן שאמר להם יעקב אחי מאין אתם ויאמרו מהרן אנחנו ויאמר להם הידעתם את לבן בן נחור וגו' ויאמר להם השלום לו ויאמרו שלום. ומודה על האמת זה משה רבינו דכתיב וישמע משה וייטב בעיניו אף הודה לבנות צלפחד שנאמר כן בנות צלפחד דוברות ואמר כן מטה בני יוסף דוברים שר"ל יפה דברו ועל הסדר דברו אשרי אדם שהמקום הודה לדבריו. ואינו בוש מללמוד זה משה רבינו שנאמר ויקרב משה את משפטן לפני ה'. ואין בוש לומר לא שמעתי זה משה רבינו שנאמר עמדו ואשמעה מה יצוה ה' לכם ע"כ.

פמ"א א) בכי"ה שלא לעשר וע' אבות פ"ה מ"ח ונו"א פל"ח ובהערות אות א' שם. ב) בכי"ה אני נתתי לכם וכו' שתפרישו מהם מעשרות. ג) בכי"ה רעב של בצורת וג"ז קשה דהא קתני לעיל לבצורת ואולי יש לפרש מצודה מענין מצור וכהמשך הכתובים שם ונאספתם אל אויביכם וגו' בשברי לכם מטה לכם וגו' וע' תרגום יונתן שם. ד) בכי"ה אתם תזרעו ולא תאכל וגו' אתם תאכל ולא תשבע וגם זה הוא מסירם ובמקרא שם אתה תאכל ולא תשבע וישחך בקרבך ותסג ולא תפליט וגו' אתה תזרע ולא תקצור. ה) הוספתי זה ע"פ מנורת המאור כ"י שהובאה

בידה כלום לאכול. היא לא מצאה בידם כלום והם לא מצאו בידה כלום לאכול והניחו ראשיהם בין ברכי אמם ומתו שלשתן ביום אחד. אמר להן הקב"ה אין אתם גובין מהן אלא נפשות. חייכם אף אני אגבה מכם נפשותיכם. וכן הוא אומר אל תגזל דל כי דל הוא ואל תדכא עני בשער כי ה' יריב ריבם וקבע את קובעיהם נפש (משלי כ"ב כ"ב וכ"ג) ה):

חרב בא לעולם על עינוי הדין ועל עיוות הדין ומפני המורין בתורה שלא כהלכה ו): וכשתפשו את רשב"ג ואת רבי ישמעאל ליהרג היה רשב"ג יושב ותוהה בדעתו ואומר אוי לנו שאנו נהרגין כמחללי שבתות וכעובדי ע"א וכמגלי עריות וכשופכי דמים. אמר לו רבי ישמעאל בן אלישע רצונך שאומר לפניך דבר אחד. א"ל אמור. א"ל שמא כשהיית מסיב בסעודה באו עניים ועמדו על פתחך ולא הנחתם שיכנסו ויאכלו. אמר לו השמים אם עשיתי כן אלא שומרים היו לי יושבין על הפתח כשהיו העניים באים היו מכניסין אותן אצלי ואוכלין ושותין אצלי ומברכין לשם שמים. א"ל שמא כשהיית יושב ודורש בהר הבית והיו כל אוכלוסי ישראל יושבין לפניך זחה דעתך עליך. אמר לו ישמעאל אחי מוכן אדם שיקבל את פגעו. והיו מתחננין לאספקלטור זה אמר [לו] אני כהן בן כהן גדול הרגני תחלה ואל אראה במיתת חבירי. וזה אמר לו אני נשיא בן נשיא הרגני תחלה ואל אראה במיתת חבירי. אמר להם הפילו גורלות. והפילו ונפל הפור על רשב"ג. מיד נטל החרב וחתך את ראשו. נטלו ר"י בן אלישע והניחו בחיקו והיה בוכה וצועק פה קדוש פה נאמן פה קדוש פה נאמן פה שמוציא סנדלפונין טובות ואבנים טובות ומרגליות מי הטמינך בעפר ומי מילא לשונך עפר ואפר עליך הכתוב אומר חרב עורי על רעי ועל גבר עמיתי (זכריה י"ג ז'). לא הספיק לגמור הדבר עד שנטלו החרב וחתכו את ראשו. ועליהם אמר הכתוב וחרה אפי והרגתי אתכם בחרב [והיו נשיכם אלמנות ובניכם יתומים] (שמות כ"ב כ"ג) ז): ממשמע שנאמר והרגתי אתכם בחרב אני יודע שהנשים נעשו אלמנות. אלא אלמנות ולא אלמנות

חרב בא לעולם על עוות הדין ועל ענוי הדין ו):

מעשה ברבן שמעון בן גמליאל ורבי ישמעאל שהיו יוצאים ליהרג. והיה רבי שמעון בן גמליאל בוכה. א"ל רבי שמעון רבי ז) מה אתה בוכה והלא [בשתי] פסיעות אתה נתון בצד אבותיך. א"ל וכי תעלה על דעתך שאני בוכה שלא הייתי עוד קטמון שנים. א"ל והרי הוא אומר מתוקה שנת העובד אם מעט ואם הרבה יאכל (קהלת ה' י"א) ח). א"ל ולא אבכה שאני יוצא ליהרג כעובד ע"ז וכמגלי עריות וכשופכי דמים וכמחללי שבתות ט). א"ל רבי ישמעאל על חנם מימיך לא באת אשה לשאול לך על נדתה והאיש על נדרו והיית יישן או (מועד) [סועד] או שמא לא היתה שעה פנויה או שמא לא הניחו השמש ליכנס. א"ל בין ישן בין (מועד) [סועד] (מצויים) [מצווה] היה השמש כל אדם בל ימנע מלהכנס י). א"ל ולא על חנם. [א"ל] יא) פעם אחת הייתי יושב ובני אדם עומדין עלי [וגם לבי עלי] יב). א"ל כדיי אנו שאנו יוצאין

הערות לנו"א

אין צורך להגיה ועי' נוסחת הגר"א וא"נ. ה) בכי"ע דבר בא וכו' מעשה וכו' ויצאו בניה ללקוט ולא הניחן בעל השדה אמרה אמן אימתי יבואו שני בני ושמא אמצא בידם כלום היא לא מצאה בידיהם כלום והם לא מצאו בידיה כלום הניחו ראשן בין וכו' א"ל הקב"ה הואיל אי אתם גובים מהם אלא נפשות אף אני איני גובה מכם אלא נפשות וכה"א וכו'. ובכ"י דבר בא וכו' מעשה וכו' אמרה אמן אימתי יבואו בני שמא אמצא בידם כלום לאכול והם אמרו מתי תבא אמנו שמא נמצא בידה לאכול היא לא וכו' כבכי"ע ועי' אבות שם מ"ט. ו) בכי"ע חרב בא לעולם מפני עינוי הדין ומפני המורין בתורה שלא שמעו (אחר מלה זאת איזה מחק בכ"י) ובנ"א שבתומ"י שלא השמיע ויש לתקן ע"פ כי"ע. ז) בכ"י וכשתפשו וכו' היה רשב"ג יושב וצות ואמר (בכי"א היה ר"ג צועק ואומר) אוי לנו שאנו נהרגין בעלילה וכמגלי עריות וכשופכי דמים (בכי"א נהרגין בעולם כעובדי ע"ז וכשופכי דמים) א"ל ר"י רצונך אומר לפניך דבר אחד א"ל אמור א"ל שמא בשעה שהיית מיסב באכילה באו עניים ועמדו על הפתח ולא הניחן השמש שיכנסו (בכי"א שיבאו) א"ל וכו' אלא שומרים היו (בכי"א היו שומרין) היו יושבים על הפתח וכשהם מוצאים עניים מכניסין אותם ואוכלים וכו' לש"ש א"ל שמא בשעה שהיית יושב ודורש בהר הבית וכל חכמי ישראל עומדין לפניך שמא גסה דעתך עליך (בכי"א לפניך דעתך עליך) א"ל ישמעאל אחי לא אלא מכאן לאדם שיקבל את פגעו (בכי"א שיקבל מה שגזר עליו הבורא) והיו מתחנן (בכי"א והיו שניהם מתחננין) לאספקלטור זה אומר לו (בכי"א זה אמר לו) אני כ"ג בן כ"ג הרגני תחלה ואל אראה במיתתו של חכם (בכי"א במיתת חבירי) והוא אומר לו אני נשיא בן נשיא הרגני תחלה ולא אראה במיתתו של חכם (בכי"א במיתת חבירי) והיו מטילין גורלות ביניהם (בכי"א והם היו מטילין ביניהם גורלות) ונפל הגורל (הגורל ליתא בכי"א) על רשב"ג מיד נטלו את החרב וחתכו את ראשו מה עשה ר"י נטלו ונתנו בחיקו (בכי"א נטל את ראשו והניחו בחיקו) פה קדוש פה נאמן פה מוציא סנדרכים טובים אבנים טובות ומרגליות מי הטמינך בעפר (בכי"א אמר פה קדוש פה מוציא סנדרים טובים וכו' מי הטמינו בעפר) ומי מלא לשונך (בכי"א את לשונך) אבק ועפר ועליך הכתוב אומר (בכי"א ועליך הוא אומר) חרב על רועי ועל גבר עמיתי נאם ה' צבאות הך את הרועה ותפוצנה הצאן וגו' (מן הך עד הצאן ליתא בכי"א) ולא הספיק לגמור את הדבר שנטלו (בכי"א עד שנטלו) את החרב. וחתכו את ראשו

הערות לנו"ב

שם בדף י"ב ע"ב פיסקא זו. ו) עי' במשנה שם ושם הסדר באופן אחר. ז) בכי"ה שמעון רבי ליתא. ח) בכי"ה מן א"ל וכי תעלה עד הרבה יאכל ליתא. אבל בנו"ש איתא ע"ש ואולי צ"ל שלא הייתי קטמון שנים כלומר עוד איזה שנים. ועי' שם בקהלת רבה לפסוק זה ובנ"ש. ט) בכי"ה וכמחללי שבתות ליתא. י) הגהתי ע"פ הנו"ש. ובכי"ת בין ישן בין אוכל מופקד היה השמש בל ימנע אדם מלכנס. יא) הוספתי ע"פ הנו"ש. יב) כן הוא בכי"ה ובכי"ר וכגון גם לבי וע"ע

שלא ימצאו להן עדים להתירם להנשא. כגון ביתר שלא נמלט ממנה נשמה להתיר אשת איש. וממשמע שנאמר והיו נשיכם אלמנות אני יודע שהבנים יתומים. אלא יתומים שאינן יתומים שיהיו נכסיהם עומדים בחזקת אבותם ולא יהיו מניחין אותן לירש ולישא וליתן בהן ח) :

גלות בא לעולם על ע"א ועל גלוי עריות ועל שפיכות דמים ועל שמיטת הארץ ט) : על ע"א שנאמר והשמדתי את במותיכם (ויקרא כ"ו ל') אמר [להם] הקב"ה [לישראל] הואיל ואתם רוצים בע"א אף אני מגלה אתכם במקום שיש שם ע"א לכך נאמר והשמדתי את במותיכם י) : על שמיטת הארץ מנין. שנאמר אז תרצה הארץ את שבתותיה (שם שם ל"ד) אמר להן הקב"ה לישראל הואיל ואי אתם משמטים את הארץ היא תשמט אתכם. מספר ירחים שאין אתם משמטים אותה היא תשמט מאליה. לכך נאמר אז תשבות הארץ והרצת את שבתותיה. כל ימי השמה תשבות את אשר לא שבתה בשבתותיכם בשבתכם עליה יא) : על גילוי עריות כיצד. א"ר ישמעאל ברבי יוסי כל זמן שישראל פרוצים בעריות שכינה מסתלקת מביניהם שנאמר ולא יראה בך ערות דבר ושב מאחריך (דברים כ"ג ט"ו) יב) :

לידרג. בא האספקלטור להתיז ראשו של רבן שמעון יג). א"ל רבי ישמעאל לא כן אני גדול ממנו [אני כה"ג בן כה"ג] בוא והתיז ראשי תחלה [אמר רשב"ג לא כן אני גדול ממנו]. א"ל במה את גדול ממנו. [א"ל] שאני נשיא ובן נשיא. בא אספקלטור והתיז ראשו של (רבי ישמעאל) [רבי שמעון בן גמליאל] והיה (רבן שמעון בן גמליאל) [רבי ישמעאל] מגפפו ומנשקו ובוכה ואומר הפה שהיה עסוק בתורה הרי הוא מלא חצץ שנאמר ויגרס בחצץ שני הכפישני באפר (איכה ג' ט"ז) ומיד בא והתיז ראשו של (רשב"ג) [רבי ישמעאל] לקיים עליו מה שנאמר חרב עורי על (ריעי) [רעי] ועל גבר עמיתי נאם ה' (אלהים) [צבאות] (זכריה י"ג ז') יד) :

גלות בא לעולם על ע"ז ועל גלוי עריות ועל שפיכות דמים ועל השמטים ועל היובלות טו) : על הע"ז מנין שנאמר ואמרו כל הגוים על מה עשה ה' ככה לארץ הזאת [וגו'] ואמרו על אשר עזבו [וגו'] וילכו ויעבדו אלהים אחרים לפיכך ויחר אף ה' בארץ ההיא (דברים כ"ט כ"ג כ"ר וכ"ה). על גלוי עריות מנין ותטמא הארץ ואפקוד עונה עליה (ויקרא י"ח כ"ה). על שפיכות דמים מנין ותחנף הארץ בדמים [וגו'] (תהלים ק"ו ל"ח). על השמיטים מנין והארץ תעזב מהם (ויקרא כ"ו מ"ג). על היובלות מנין כל ימי השמה תשבות (שם שם ל"ה) :

בארבעה פרקים הדבר מרובה. ברביעית. ובשביעית. במוצאי שביעית. ובמוצאי החג שבכל שנה ושנה. בעון הלקט והשכחה והפיאה. ובעון גזל מתנות עניים :

בעון תרומה והמעשרות השמים נעצרים מלהוריד טל ומטר והארץ (לגדל) [מלגדל] פירות והם רצים אחר פרנסה ואינם מספיקים טז) :

הערות לנו"א

ועליהם הכתוב אומר והרה אפי וגו' ע"כ. והנה בספרים היא הנוסחא כמו שהגיהו אותה ע"פ התומ"י והוספתי בלשון המקרא ע"פ כי"א וע"ע שם בתומ"י בהנו"א ובעיקר הדברים ע' מכילתא משפטים מסכתא דנזיקין פי"ח ושמחות פ"ח ותדא"ר פ"ל וילקוט משפטים רמז שמ"ט ונו"ב פמ"א. ואין ספק שגם בכ"י וגם בספרים הנוסחא מקוטעת ויש להשלים ולהגיה א"ל מימיך לא באת אשה לשאול על נדתה וכו' כבנו"ב ע"ש וכן הגיהו הבן אברהם והאהבת חסד ובלי הגהה זו העיקר חסר מן הספר לפי שרק בהמשך לדברים אלו כעין פירוש על עינוי הדין באת כל פיסקא זאת לכאן. ח) בכי"ע ממשמע וכו' איני יודע שנשיהם אלמנות אלא שאינן אלמנות וכו' שלא המליטה ממנה נשמה להתיר את אשת איש וכו' איני יודע שבניהם יתומים וכו' עומדים בהזקת אביהם ולא יהיו מניחין אותן לירד ולישא וליתן בהם ע"כ. ובכי"א ממשמע שנאמר והרגתי וכו' שלא ימצאו להם עדים להנשא שלא המליטה ממנה נשמה לאסור להם אשת איש וכו' ואינם יתומים שהיו נכסיהן עומדין בהזקת אביהן ולא מניחין אותן לישא ע"כ. ובספרים ישנים היתה הנוסחא איני יודע שהנשים נעשו אלמנות והבנים יתומים (ב' מלות אלו הם גם בספרים הדשים ומחקתי אותם ע"פ הכ"י) אלא אלמנות שאינן אלמנות כגון בית תור שלא וכו' להשיא אשת איש וכו' ושאינן יתומים שהיו נכסיהן וכו' ולא היו מניחין וכו' והוגה הכל ע"פ התומ"י ובעיקר הדברים ע' מכילתא נילקוט שם ופשוט הוא שהוא דבר בפני עצמו ולא הובא כאן אלא אגב גררא. ט) בכ"י גלות בא לעולם על עובדי ע"ז וכו'. י) בכ"י על עובדי ע"ז כיצד הרי הוא אומר וכו' ובספרים ישנים היה אומר לו הקב"ה וכו' ותקנתי והוספתי ע"פ הכ"י וע' שבת ל"ג ע"ב ובמדבר רבה פ"ז ס"י וע"פ זה יש להגיה ולהוסיף כאן והשמדתי את במותיכם ואומר ואתכם אזרה בגוים. יא) בכי"ע ועל שמיטת הארץ כיצד הרי הוא אומר וכו' והנה בספרים ישנים א"ל הואיל ואין אתם משמטים אותה כמו שנאמר וצויתי את ברכתי היא תשמט אתכם ומספר ירחים משמיטין אותה לכך נאמר וכו'. והגיהו בספרים חדשים ע"פ התומ"י אבל רק להצאין ואנכי הצגתי נוסחת הכי"ע. ובכי"א לכך נאמר בכן תשמט ארעא. וע' שבת שם ותו"כ פ' בחוקותי פ"ו וז'. יב) בכי"ע כיצד אמר ר' ישמעאל בר יוסף כל זמן וכו' ובכי"א כיצד וכו' כבספרים כ"ז שיש בישראל פרוצים וכו'. וע' רבה שם ספרי דברים פי' רנ"ד ורנ"ח וסוטה ג' ע"ב והנה פיסקא זאת הסדר שלה מכורס וגם הראיה על שפיכות דמים הסר לגמרי ובל"ס יש להשלים אותה ע"פ הרבה שם. וע"ע נוסחת הגר"א וע"ע נו"ב והנה מפרשי המשנה טרחו הרבה בסידור הז' גופי עבירות והמכין פה נראה שהוא. א' מקצתן מעשרין וכו'. ב' מקצתן תורמין (וע' בתוי"ט במשנה שם ד"ה מקצתן). ג' מפרישין חלה. ד' גמרו שלא לעשר (וקאי אכל מתנות כהונה וע' בתוי"ט שם). ה' עון לקט שכחה ופאה (מתנות עניים). ו' עינוי הדין (ונפסק ע"י המעשה דרשב"ג ור"י). ז' ע"ז ג"ע וש"ד וע"ע בתו"כ ובראב"ד שם.

הערות לנו"ב

בנו"ש. יג) בכי"ה רשב"ג. יד) ע' נו"א ובהערות שם אות ז'. טו) ע' אבות שם. טז) ע' אבות שם מ"ו ובמפרשים שם ואולי בכלל מתנות עניים כאן מעשר עני והגהתי מ ל ג ד ל ע"פ מנורת המאור כ"י

פרק לט

חמשה אין להם סליחה. המרבה לשוב. ומרבה לחטוא. והחוטא בדור זכאי. וחוטא על מנת לשוב. וכל מי שיש בידו חלול השם א):

בעונו אין ספק לאדם לידע מה דמות למעלה. ואלמלא כן היו מוסרין לו מפתחות ויודע במה נבראו שמים וארץ ב):

הוא היה אומר הכל צפוי והכל גלוי והכל לפי דעתו של אדם:

הוא היה אומר הכל נתון בערבון ומצודה פרוסה על

בעון החלה אין ברכה במכונם ומאירה נשלחת בפירות ואחרים אוכלין את עמלן:

בעון שבועת שוא ועדות שקר וחילל השם שילוח חיה רעה באה לעולם והבהמה כלה ובני אדם מתמעטין והדרכים נשמות שנאמר והכריתה את בהמתכם והמעיטה אתכם ונשמו דרכיכם (שם שם כ"ב):

בעון בטול תורה ועוות הדין חרב בא לעולם והבזה רבה והם נמסרים למלכות:

בעון גזל (החוב) [הגובאי] יז) עולה והיוקר הווה והם אוכלים בשר בנים ובנות:

בעון השממות יושבי הארץ הן גולים ממקומם ואחרים באין ממקומן ויושבין תחתיהן במקומן:

בעון לשון הרע הצרעת נשלחת בבני אדם שנאמר זכור את אשר עשה ה' [אלהיך] למרים (דברים כ"ד ט'). והרי הדברים ק"ו ומה מרים הנביאה שלא היתה כוונתה אלא לשבחו של משה ולכבודו של משה אף על פי כן נענשה עוניש גדול אבל לא דבר מועט יח) המדבר בגנאי של חבירו והמבקש רעתו על אחת כמה וכמה שיתבע הדבר מידו:

פרק מב

רבי מאיר אומר שלשה נכנסו לדיןמתחלת ימי בראשית ויצאו [ארבעה] חייבין א). אדם וחוה ונחש נכנסו לדין והארץ נתקלקלה בעבורם שנאמר ארורה האדמה בעבורך (בראשית ג' י"ז). אדם בו ביום נברא. בו ביום נתפקד. בו ביום חטא. בו ביום מת. בו ביום נוצר. בו ביום נכנס לגן עדן. בו ביום נצטוה. בו ביום אכל שנאמר כי ביום אכלך ממנו מות תמות (שם ב' י"ז) ב): בשעה ראשונה עלה במחשבה. בשניה נתיעץ עם מלאכי השרת. בשלישי גבלו. ברביעי רקמו. בחמישי נפח בו נשמה. בששית העמידו על רגליו. בשביעית הכניסו לגן עדן. בשמינית נתפקד. בתשיעית חטא. בעשירית עבר על צוורו. באחת עשרה נגלה עליו. בשנים עשר נטרד מגן עדן ג): היה אדם הראשון מוטל גולם מסוף העולם ועד סופו והיה המקום מעביר עליו דור ודור ושופטיו דור ודור ומכחישיו ומכשפיו מזידיו וגזלניו. והיה מוטל גולם ומעבירן לפניו כבני מרון. הראהו צדיק וטוב לו צדיק ורע לו רשע וטוב לו רשע ורע לו. וכיון שהראהו הקב"ה הצדיקים שהן עתידין לצאת ממנו נתן לו יום אחד משלו שהוא אלף שנים שנאמר כי אלף שנים בעיניך (תהלים צ' ד') ומנע המקום ממנו שבעים שנה ונתנם לבניו ולבני בניו עד סוף כל הדורות שנאמר ימי שנותינו בהם שבעים שנה וגו' (שם שם י') נמצאו חיי אדם אשר חי תשע מאות ושלשים שנה ד):

עשרה גזירות נגזרו על אדם הראשון ועשרה על חוה ועשרה על נחש ועשרה על הארץ:

עשרה גזירות נגזרו על אדם הראשון ה) האחד שהיה לבוש כלי חמדה והפשיטה הקב"ה ממנו ו). השנייה שהוא מתפרנס בצער. השלישית שהוא אוכל טוב ומוציא רע ז). הרביעית שבניו גולים ממדינה למדינה. החמישית שיש בו (רוח) [ריח] זיעה ח). הששית שיש בו יצר הרע. השביעית (ששלטה) [ששולטת] בו רמה

הערות לנו"א

פל"ט א) בכי"ע חמשה וכו' סליחה לעולם אלו הן מרבה לשוב ומרבה לחטוא וכו' והחוטא על מנת לשוב וכל מי שיש בידו הילול השם ובכי"א חמשה אין להם סליחה מרבה וכו' כבכי"ע וע' מפרשים ולא איתפריש לי והגר"א הוסיף והחוטא על מנת שיום הכפורים מכפר והמחטיא את הרבים ומתק וחוטא על מנת לשוב וצ"ע. ב) בכ"י בעונם אין ספק וכו' ואלמלא כך וכו' ויודע במה נבראו שמים וארץ ע"כ ובכי"א בעונם אין ספק לידע וכו' למעלה היו מוסרין לו וכו' כבספרים. ור"ל שאלמלא שגרם העון היה האדם יודע במה

הערות לנו"ב

שהובאה שם פיסקא זו. יז) ע' שבת ל"ב ע"א וע"פ הגהתי. יח) ע' ספרי במדבר פי' צ"ט ואולי היה לעיל ולא למעט בפריה ורביה אלא לרבות ונשתרבבו הדברים למטה ונשתבשו וע"ע ספרי דברים פי' רע"ה ובנ"ש במ"ע.

פמ"ב א) הגהתי ע"פ הנו"ש וע' ב"ר פ"ה ס"ט בשם ר' נתן. ב) ע' נו"א פ"א ובהערות שם אות פ"ד ונו"ב פ"א בסוף ונראה דב' נוסחאות נתערבו כאן הא' אדם בו ביום נברא וכו' הב' בו ביום נוצר וכו' ועי' לעיל פ"א ובהערות שם אות נ"א ודקאמר בו ביום מת אולי יש לפרש דקאי איומו של הקב"ה וע' בראשית רבה פי"ט ס"ה. ג) אולי יש להגיה עבר על ציוויו (במקום על צורו) ולהגיה במקום חטא עלו למטה וע' לעיל פ"א ובהערות שם אות נ"ב. ד) ע' לעיל פ"ח ובהערות שם אות י"ב ונו"א פל"א וע"ע פסיקתא רבתי קס"ז ע"א ובמ"ע שם אות י"ב והלשון כאן הוא קצת מגומגם ובנרש היה אדה"ר מוטל גולם וכו' והיה הקב"ה מעביר עליו דור דור והכמיו דור דור ושופטיו ונבוניו דור דור וכיון שראה המקום הצדיקים והצדיקות שעתידין לצאת ממנו ונתן לה הקב"ה יום אחד משלו שהוא אלף שנים ומנע ממנו שבעים שנה ונתן לבניו ולבני בניו עד סוף כל הדורות נמצאו ימי אדם וכו'. ה) בכי"ה י' על האדם. ו) ע' תרגום יונתן בראשית ג' ד' וילקוט בראשית רמז ל"ד מה שהביא שם בשם האבכיר. ז) בכי"ה שאוכל טוב ומוציא רע. ח) ע' לעיל פרק ל"ד.

כל החיים והחנות פתוחה והחנוני מקיף והפנקס פתוח והדיין יושב והגבאין מחזירין ונפרעין מן האדם תמיד בכל יום בין מדעתו ובין שלא מדעתו ג):

תשובת רשעים מעכבת וגזר דינם מהותם. ושלות רשעים סופה רעה. והרשות קוברת את בעליה. תשובה תולה ויום הכפורים מכפר. תשובה מכפרת עד יום המיתה. ויום המיתה בתשובה ד):

ותולעה. השמינית שיהא נמסר לחיה שימות בה. התשיעית (קוצר) [קצר] ימים ושבע רוגז [שנאמר אדם קצר ימים ושבע רוגז] (איוב י"ד א'). העשירית [שהוא עתיד לעמוד בדין שנאמר] שמח בחור בילדותיך ויטיבך לבך בימי בחורותיך וגו' (קהלת י"א ט'):

ועשרה על חוה אחת דם נדה וגרושה מביתה (ונקופה) [ונזופה] מבעלה. השנייה שיולדת [לתשעה]. השלישית שמניקה עד כ"ד חדש ט). הרביעית שבעלה שולט בה. החמישית מקנא לה שלא תדבר עם כל אדם. הששית שהיא מזקנת מהרה. השביעית שהיא עומדת מלילד אבל האיש מוליד לעולם י). השמינית שהיא יושבת בתוך הבית ואינה מתפרנס כאיש יא). התשיעית יוצאה [לשוק] ראשה מכוסה כאבל (לפיכך הנשים יוצאות בתחלה לפני המטה מה הן אומרות אנו גמרנו מיתה לכל באי עולם) יב). העשירית אם היתה כשרה בעלה קוברתה יג) שכן מצינו באבותינו אבינו אברהם קבר את שרה אמנו. יצחק קבר את רבקה אמנו. יעקב קבר את רחל ואת לאה:

עשרה על הנחש האחת שנסתם פיו יד). השנייה שנתקצצו ידיו ורגליו. השלישית שהוא אוכל עפר. הרביעית שהוא מפשיט ומצטער כיולדה טו). החמישית ואיבה אשית (בראשית ג' ט"ו). הששית אוכל פטומים ושותה כל מתוקים הם נעשים בפיו עפר שנאמר ונחש עפר לחמו (ישעיה ס"ה כ"ה) טז). השביעית שהוא מוליד לשבעה שנים. השמינית שאדם רואה בהמה ואינו מקפיד וכיון שהוא רואה נחש הוא מקפיד עליו להורגו יז). התשיעית שהכל מתברכין והוא עומד בקלקולו יח). העשירית עליו היה רבי מאיר אומר בקבלה והשבתי חיה רעה מן הארץ (ויקרא כ"ו ו') יט):

ועשרה על הארץ האחת שהיתה שותה מים מאיליה מכאן והילך ואד יעלה מן הארץ [והשקה את כל פני האדמה] (בראשית ב' ו') כ). השנייה שהוא לוקה בפירותיה. השלישית שהיא לוקה בשדפון ובירקון. הרביעית שנברא בה (שרצים) [טרשין] וקסקשין כא). החמישית שנבראו בה הרים וגבעות. הששית שעלו בה אילני סרק. השביעית שיעלו בה הדרדרים וקרנים כב). השמינית שזורעים הרבה ועושה מעט שנאמר זרעתם הרבה והבאתם מעט (חגי א' ו') כג). התשיעית שהיא עתידה לעמוד ולעיד על הרוגיה שנאמר וגלתה הארץ את דמיה (ישעיה כ"ו כ"א). העשירית שהיא עתידה לבלות כשלמה שנאמר כבגד תבלה (שם נ"א ו') כד):

מפני מה מ' גזירות הללו. כנגד מ' יום שהולד נוצר ולא עוד אלא כיון שאדם נכנס לדין והוא מתחייב לוקה מ' כנגד מ' הללו כה): אדם דמו של עולם היה בשביל שגרמה לו מיתה לפיכך נתחייבה בדם נדה. אדם חלתו של עולם היה בשביל שגרמה לו ליטמא נתחייבה מחלה. אדם נרו של עולם היה בשביל שגרמה לו ליכבה לפיכך נתחייבה בנר. מכאן אמרו חז"ל על שלש עבירות נשים מתות בשעת לדתן על שאינן זהירות בנדה ובחלה ובהדלקת הנר כו):

הערות לנו"א

נבראו וכו'. ג) בספרים הה"א וכו' על כל החיים וכו' והוספתי מן והחנות עד שלא מדעתו ע"פ כי"ע. ובכי"א הה"א וכו' והפנקס כותב והגבאין נפרעין מן האדם בכל יום תמיד שלא מדעתו ע"כ וע' אבות פ"ג מט"ז וע' במפרשים שם. ד) בכי"ע והרשות אוברת בעליה. ובכי"א תשובת רשעים מעכבת וגזר דינם סותם. וע' יומא פ"ו ע"ב והגר"א הגיה ע"פ הגמרא וע"ע

הערות לנו"ב

ט) הצגתי נוסחת כי"ה ובכי"ר שיולדת השנייה לשבעה השלישית יולדת לתשעה ומניקה וכו' ונוסחת הנו"ש מסכים עם נוסחת הכי"ה ע"ש ופירש מהרי"טץ שאם לא היתה חוטאת היתה מתעברת ויולדת תמיד ולא היתה מצטערת ט' חדשים. י) בכי"ה מה שאין כן האיש שהוא מוליד לעולם. יא) בכי"ה מתפרסמת כאיש אבל הקריאה היא מסופקת לי. יב) בכי"ה שהיא יוצאה לשוק ראשה מכוסה כאבל ע"כ והשאר ליתא והוא בל"ס תוספת איזה מעתיק וע' לעיל פ"ט ובהערות שם אות י"ז. יג) בכי"ה שכן מצינו באבותינו אברהם יצחק ויעקב שקברו נשותיהם ע"כ והשאר ליתא. יד) פירש מהריט"ץ שאינו מדבר. טו) בכי"ה שהוא מפשיט וכו' וקולו הולך מסוף העלם ועד סופו. טז) בכי"ה ו' אמר ר' הילפאי אפילו אוכל פטומין ושותה הם נעשין וכו' וע' בראשית רבה פ"כ ס"ה וע"ע יומא ע"ה ע"א וע"ע בנו"ש. יז) בכי"ה ח' שאדם רואה וכו' ואינו מקפיד רואה נחש והוא מקפיד עליו להורגו. יח) ע' ב"ר פ"כ ס"ה הכל מתרפאין חוץ מן הנחש וע"ע בנ"ש. יט) בכי"ה היה ר' מאיר אומר עליו בקבלה והשבתי וגו' ובנו"ש שעליו היה ר' מאיר מפריש בקבלה והשבתי וגו' וע' תורת כהנים פ' בהקותי פ"ב והוא מעין דברי ר' יהודה שם וע"ע במכילתא פ' בא פרק י"ב. וע"ע בתרגום יונתן בראשית ג' ט"ו. כ) ע' בראשית רבה פי"ג ס"ט וקהלת רבה פ"א ס"ז ממנו היתה הארץ שותה תחילה והזר בו הקב"ה שלא תהא שותה אלא מלמעלה וכו' ע"ש. כא) ע' ערוך ערך קש ז' וערך אקושא אבל ע"ע ב"ר פ"כ ס"ה. כב) בכי"ה שיעלו בה קוצים ודרדרים ובנו"ש הוהין וע"ע בב"ר שם ס"י ולפ"ז היה נראה להגיה כאן וקנרים במקום וקרנים וע' בערוך ערך קנרס. כג) בכי"ה והיא עושה מעט. כד) בכי"ה להבלאת כשלמה וכו': כה) ע' במדבר רבה פ"ד ס"ד ופרקי דר"א פי"ד ובביאור הרד"ל שם ע"ש ולעיל פ"א. כו) ע' לעיל פ"ה ובהערות שם אות י"ח וכל דברים אלו אינם רק הוספה כאן ובנו"ש ליתנהו וכן אינם בכי"ה.

משלמין לרשעים ומקיפין לצדיקים. משלמין לרשעים כבני אדם שעשו את התורה בעין יפה ולא נמצא בהם דבר רע מעולם. ומקיפין לצדיקים כבני אדם שעשו את התורה בעין רעה ולא נמצא בהם דבר טוב. נותנין לאלו ולאלו קמעה והשאר מונח להם מרובה ה) :

הוא היה אומר הכל יוצא והולך ערום והלואי שתהא יציאה כביאה ו) :

רבי מאיר אומר חביב אדם שנברא בצלם אלהים שנאמר כי בצלם אלהים עשה את האדם (בראשית ט׳ ו׳) : חביבין ישראל שנקראו בנים למקום שנאמר בנים אתם לה׳ אלהיכם (דברים י״ד א׳) : חביבין ישראל שניתן להם כלי חמדה שבו נברא העולם שנאמר כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזובו (משלי ד׳ ב׳) ז) :

פרק מג

עשרה נתנבאו ולא ידעו מה נתנבאו. אברהם נתנבא ולא ידע מה נתנבא שנאמר ואני והנער נלכה עד כה ונשתחוה ונשובה אליכם (בראשית כ״ב ה׳) [ואשובה אליכם] אין כתיב כאן אלא ונשובה אליכם נתנבא שאבינו יצחק עתיד לחזור א) : לבן נתנבא ולא ידע מה נתנבא שנאמר ויברכו את רבקה [וגו׳] ויירש זרעך את שער שונאיו (שם כ״ד ס׳) נמצאו מקללין את עצמן ומברכים את רבקה אחותם : יעקב נתנבא ולא ידע מה נתנבא שנאמר ושלח לכם את אחיכם אחר ואת בנימין (שם מ״ג י״ד). אחיכם זה שמעון. אחר זה יוסף. ואת בנימין זה בנימין כמשמעו ב) : השבטים נתנבאו ולא ידעו מה נתנבאו שנאמר (הנה) [והנה] הקטון את אבינו היום והאחד איננו (שם מ״ב י״ג) נתנבאו שיוסף בינותם עומד ג) : יוסף נתנבא ולא ידע מה נתנבא שנאמר כי טוב כל ארץ מצרים לכם הוא (שם מ״ה כ׳) נתנבא שעתידין לנצל את מצרים : פרעה נתנבא ולא ידע מה נתנבא שנאמר ונלחם בנו ועלה מן הארץ (שמות א׳ י׳) נתנבא שעתידים ישראל לעשות עמו מלחמה ולהעלות לישלום את הארץ ד) : [איוב נתנבא ולא ידע מה נתנבא שנאמר גם את הטוב נקבל מאת האלהים ואת הרע לא נקבל (איוב ב׳ י׳) נתנבא שהקב״ה עתיד לחזור עליו את הטובה] ה) : משה נתנבא ולא ידע מה נתנבא שנאמר תביאמו ותטעמו בהר נחלתך (שמות ט״ו י״ז) אין כתיב כאן תביאנו ותטענו אמרו הבנים נכנסין והאבות אינן נכנסין ו) : גחזי נתנבא ולא ידע מה נתנבא שנאמר ויאמר גחזי נער אלישע איש האלהים [וגו׳] ולקחתי ממנו מאומה (מלכים ב׳ ה׳ כ׳) מומה דהוה ביה נתנבא שהוא עתיד ללבוש הצרעת ז) : חנה נתנבאה ולא ידעה מה נתנבאה שנאמר כל הימים אשר היה הוא שאול לה׳ (שמואל א׳ א׳ כ״ח) אמרה חנה כל הימים ששמואל בני קיים מלכות שאול קיימת ח) : כתיב אחד אומר וימת (שאול) [שמואל] (שם כ״ה א׳) וכתוב אחד אומר ושמואל מת (שם כ״ח ג׳) וימת שמואל זה מיתה נבל ט) ושמואל מת זו מיתה ודאי שנאמר ויקבצו לו כל ישראל ויקברוהו בעירו ברמה. וכי אין אנו יודעים שעירו היתה רמה אלא שהיו כל ישראל מספידים לו בכל מקום כדרך שמספידין לו בעירו י) :

הערות לנו״א

לעיל פכ״ט. ה) בספרים משלמין לרשעים וכו׳ שעשו את התורה בעין ר ע ה ולא נמצא בהן דבר ט ו ב מעולם ומקיפין לצדיקים ב ב נ י אדם שעשו את התורה בעין י פ ה ולא נמצא בהם דבר ר ע נותנין וכו׳ ובכי״ע משלמין וכו׳ משלמין את הרשעים כבני אדם שעשו את התורה וכו׳ ולא נמצא להם דבר טוב ומקיפין לצדיקים וכו׳ ולא נמצא בהם דבר ט ו ב ובכי״א כבכי״ע אלא שהסר שם בבא דמקיפין לצדיקים והגהתי בפנים ע״פ כי״ע ומסברא ובסוף הפיסקא אין ספק לי שצ״ל והשאר מונח להם לעוה״ב אבל לא מצאתי סמך לזה ובספרים ישנים היה והשאר מתח להם מריבה והוגה ע״פ התומ״י. וע״ע נוסחת הגר״א. ובעיקר הדברים ע׳ פסיקתא דר״כ ע״ג ע״א וב״ר פל״ג ס״א ויקרא רבה פכ״ז ס״א ובנ״ש עוד וקידושין ל״ט ע״א וירושלמי פאה פ״א ה״א. וע״ע קידושין מ׳ ע״א-דאיתא התם ת נ ן ה׳ת ם אין מקיפין בחילול השם וע״ש בתוספות ד״ה אין מקיפין ואולי היו הדברים בפיסקא זאת כאן באדר״נ ועלה קאי תנן התם וצ״ע. ו) ע״ש ביומא והנה המאמר עכ״פ קטוע כאן שלא נזכר שום תנא וקתני הה״א וע׳ מפרשים והעיקר שיש לתקן ע״פ נו״ב ע״ש בפרק מ״ד. ז) בכ״י חביב אדם שנברא בצלם הבה יתירה נודעת לו שנברא בצלם שנאמר וכו׳. כלי חמדה ש ב ה נברא העולם וכו׳ וע׳ אבות פ״ג מי״ד בשם ר״ע וע׳ במפרשים קדמונים שם ובמשניות דפוס

הערות לנו״ב

פמ״ג א) הוספתי מסברא ובכי״ה מן ואשובה עד ונשובה אליכם ליתא וע׳ ב״ר פנ״ו ס״ב ותנחומא פ׳ וירא ופסיקתא רבתי ק״ע ע״ב. ב) ע׳ בראשית רבה פ׳ צ״ב ס״ג. ג) בנו״ש שנאמר כולנו בני איש אחד אנחנו שיתפו לאחד יוסף עמהם וע׳ בב״ר פ׳ צ״א ס״ז. ד) ע׳ סוטה י״א ע״א ע״ש. ה) הוספתי זה ע״פ כי״ה ושם עוד ג׳ מלות גם לחזור בניו אבל נסתפקתי בקריאתם כי הם מחוקים מאד ולזה לא הצגתים בפנים וע״ע בנו״ש. ו) בכי״ה אבותינו נתנבאו ולא ידעו מה נתנבאו שנאמר וגו׳ וע׳ מכילתא בשלח מסכת דשירתא פ״י ובמ״ע שם אות א׳. ז) ע׳ תנחומא מצורע וילקוט מלכים רמז רכ״ט ע״ש. ח) ע׳ אגדת שמואל פ״ג ובילקוט שמואל רמז פ׳ ע״ש. ט) בכי״ה זה מיתת שאול וע׳ לקמן. י) ע׳ קהלת רבה פ״ז והכי איתא התם כתוב אחד אומר וימת שמואל וכתוב אחד ושמואל מת אמר רב אסי ושמואל מת מיתה ודאית וימת שמואל אין הדברים אמורים אלא לענין נבל שנאמר וימת שמואל ואיש במעון א״ר שמואל ב״ר נחמן הכל סופדין וטופחין על מיתת הצדיק וזה הרשע עושה לו מרזיחין ע״כ ועפ״ז יש לתקן הנוסחא הכא וע״ע אגדת שמואל פכ״ג וילקוט שמואל רמז קל״ד אבל ע״ע בתוספתא דסוטה פי״א (והדברים שם מסורסים קצת) ולפ״ז יש מקום גם לנוסחת הכי״ה.

רבי אליעזר בר צדוק אומר למה הצדיקים דומים בעולם הזה. לאילן שעומד במקום טהרה וסוכה יוצא ממנו למקום טמא. מה הם אומרים קוצו סוכה זו מן האילן ויהיה כולו טהור כדרכו. למה רשעים דומים בעולם הזה. לאילן שעומד במקום טמא וסוכה יוצא ממנו למקום טהור. מה הן אומרים קוצו סוכה זו מן האילן ויהא האילן כולו כדרכו טמא ח) :

ששה שמות נקרא האריה ארי. כפיר. לביא. ליש. שחל. שחץ ט) :

ששה שמות נקרא נחש שרף. תנין. צפעוני. אפעה. עכשוב י) :

ששה שמות נקרא שלמה ידידיה. קהלת. בן יקה. אגור. למואל יא) :

פרק מ

ארבעה דברים אדם עושה אותן אוכל פירותיהן בעולם הזה והקרן קיימת [לו] לעולם הבא. אלו הן. כבוד אב ואם. וגמילות חסדים. והבאת שלום בין אדם לחבירו. ותלמוד תורה כנגד כולם א) :

עשרה שמות נקראת ארץ יא) אדמה. יבשה. חרבה. תבל. חלד. ארקא. ראשית. גיא. שדה. ארץ. נקראת ארץ (לשם) [על שם] רצתה. מלה"ד למלך שקרא לפמליא שלו ורץ אחד ועמד לפניו ועשאו המלך שלטון כך קרא הקב"ה לכל באי העולם ורצתה ארץ ועמדה לפניו יב). אדמה שממנה נוצר אדם הראשון שנאמר וייצר ה' אלהים [את האדם] עפר מן האדמה (בראשית ב' ז'). יבשה שהובישו מימיה את מי המבול יג). חרבה שהחריבו מימיה את מי המבול. תבל שהיה מתובלת בד"ת אבל ארץ ישראל אינה חסירה כלום שנאמר לא תחסר כל בה (דברים ח' ט') יד). חלד שכל באי עולם חולדים בה שנאמר האזינו כל יושבי (חדל) [חלד] (תהלים מ"ט ב'). ארקא מנין שנאמר כדנא תאמרון להון אלהיא די שמיא וארקא לא עבדו (ירמיה י' י"א). ראשית מנין שנאמר בראשית ברא אלהים [וגו'] (בראשית א' א') טו). גיא מנין שנאמר מן גו יגורשו וגו' (איוב ל' ה'). שדה מנין שנאמר ראה ריח בני כריח שדה אשר ברכו ה' (בראשית כ"ז כ"ז) :

בעשרה דברים נברא (האדם) [העולם] בחכמה. ובדעת. בתבונה. ובכח. ובגערה. ובדין. בתולד. ובבריה. בחסד. וברחמים. בחכמה מניין שנאמר ה' בחכמה יסד ארץ כונן שמים בתבונה (משלי ג' י"ט). בדעת מנין שנאמר בדעתו תהומות נבקעו (שם שם כ'). בכח מנין שנאמר עושה ארץ בכחו מכין תבל בחכמתו (ירמיה נ"א ט"ו). בגערה שנאמר עמודי שמים ירופפו [ויתמהו מגערתו] (איוב כ"ו י"א). בדין מנין שנאמר בראשית ברא אלהים (בראשית א' א') טז). בתולד מנין שנאמר אלה תולדות השמים והארץ (שם ב' ד'). בבריה מנין שנאמר בהבראם (שם שם). בחסד מנין שנאמר אמרתי עולם חסד יבנה (תהלים פ"ט ג') יז). ברחמים מנין שנאמר וברחמים גדולים אקבצך (ישעיה נ"ד ז') :

שני דברים שמהלך ת"ק שנה. הנהרות מהלך ת"ק שנה. הישיבה ת"ק שנה וכולם שרשיו שרויים על עץ חיים שנאמר והיה כעץ שתול על פלגי מים (תהלים א' ג') יח) :

הערות לנו"א

קאמברידגע בענין הנוסחאות וע"ע נו"ב שם. ח) בכ"י למה צדיקים דומים וכו' במקום טהרה וסוכו יוצא למקום טומאה הוא אומר קוצו סוכו של אילן זה ויהא אילן כדרכו טהור ולמה רשעים וכו' במקום טומאה וסוכו יוצא הימנו למקום טהור והוא אומר קוצו סוכו של אילן זה ויהא אילן כדרכו טמא. ובכי"א למה הצדיקים וכו' שעומד במקום מהרה ו ס ו כ ת ו יוצא וכו' הוא אומר קוצו סוכה של אילן ואילן ויהא כולו טהור וכו' ככי"ע ובנ"א שבתום"י נ ו פ ו במקום סוכו ועי' קידושין מ' ע"ב ושם יש גם הנמשל וע"ע נוסחת הגר"א. ט) בכ"י ד' שמות נקרא ארי כפיר ליש ולביא שחל ושחץ. ועי' סנהדרין צ"ה ע"א ובפירש"י שם וע"ע בילקוט משלי כ' דמני שם ז' שמות לארי וע"ע אברבנאל בפירושו לשופטים פי"ד וע"ע נו"ב פמ"ג ע"ש. י) בכ"י אפעה עכשוב צפע שרף ותנין ועי' נו"ב ובהערות שם. יא) בכ"י בן יקה ליתא ועי' במדבר רבה פ"י סוף ס"ג וריש שה"ש רבה וקהלת רבה דמני ז' ומוסיף איתיאל ואולי יש להוסיף גם פה השם איתיאל ואז יהיו פה ששה וע"ע מפרשים.

פ"מ א) בכי"ע ד' דברים אדם עושה אותם ונפרעין פירותיהן בעוה"ז והקרן קיימת לו וכו' לעוה"ב כבוד אב וכו' ובכי"א ד' דברים וכו' כבספרים לו לעוה"ב כבוד אב וכו' ועי' פאה פ"א מ"א ובירושלמי שם וקידושין מ' ע"א וע"ע שבת קכ"ז ע"א ויבמות ק"ט ע"ב ובתוס'

הערות לנו"ב

יא) בכי"ה עשרה שמות ואלו הן ועי' נו"א פרק ל"ז ובהערות שם אות י"ג ונוסחא שלנו פה מסכמת בהמספר עם המדרש משלי. יב) בכי"ה מלה"ד למלך שקרא פמליא שלו וכו' ועמדה לפניו ונקראת לשם ריצתה ועי' בראשית רבה פ"ה ס"ת. יג) בכי"ה את מימי המבול. יד) ע' ספרי עקב פי' ל"ז רשב"י תבל זה ארץ ישראל וכו' למה נקרא שמה תבל שהיא מתובלת בכל שכל הארצות יש בזו מה שאין בזו ויש בזו מה שאין בזו אבל ארץ ישראל אינה חסירה כלום שנאמר ארץ אשר לא במסכנות וגו' ד"א ארץ וכו' תבל זה ארץ ישראל ולמה נקרא שמה תבל על שם תבלין שבתוכה איזהו תבלין שבתוכה זו תורה ע"כ ומזה יש לדון על השיבוש והקיטעא שבכאן. ואולי גם לעיל בבבות דחריבה ויבשה בא"י קמיירי ור"ל דלא היה בה המבול ועי' זבחים קי"ג ע"א וע"ב ע"ש ובראשית רבה פרק ל"ג ס"ו. טו) במדרש משלי שם שהיא ראשית לכל מעשה בראשית ועי' חגיגה י"ב ע"א והוא כשיטת בית הלל שם. טז) מלת אלהים קדייק ועי' בראשית רבה ריש פרשה י"ד. יז) ע' נו"א פרק ל"ז ובהערות שם אות ו' ואות ז'.

יח) ע' בראשית רבה פט"ו סימן ו' קצת מעין זה וע"ע בהגהות הרד"ל שם אות ה' וע"ע במדרש כונן ופרק גן החיים בית המדרש חדר ה' צד מ"ט.

ארבעה דברים אדם העושה אותן נפרעין ממנו בעולם הזה ולעולם הבא. [אלו הן]. ע"א. וגילוי עריות. ושפיכות דמים. ולשון הרע יותר מכולם ב):

זכות יש לה קרן ויש לה פירות שנאמר אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו (ישעיה ג' י'). עבירה יש לה קרן ואין לה פירות שנאמר אוי לרשע רע כי גמול ידיו יעשה לו (שם שם י"א). ויש אומרים יש להם לעבירות פירות שנאמר ויאכלו מפרי דרכם וממועצותיהם ישבעו (משלי א' ל"א) ג):

כל המזכה את הרבים אין מגלגלין עבירה על ידו שלא יהיו תלמידיו נוחלין העולם הבא והוא יורד לשאול שנאמר כי לא תעזוב נפשי לשאול (תהלים ט"ז י'). וכל המחטיא את הרבים אין מספיקין בידו לעשות תשובה כדי שלא יהיו תלמידיו יורדים לשאול והוא נוחל את העולם הבא שנאמר אדם עשוק בדם נפש עד בור ינוס (משלי כ"ח י"ז) ד):

האומר אחטא ואשוב אין מספיקין בידו לעשות תשובה. אחטא ויום הכפורים מכפר אין יום הכפורים מכפר. אחטא ויום המיתה ממרק אין יום המיתה ממרק. רבי אליעזר ברבי יוסי אומר החוטא ושב והולך לתומו אינו זז ממקומו עד שמוחלין לו. והאומר אחטא ואשוב מוחלין לו עד שלש פעמים ולא יותר ה):

ז' דברים מעולים זה מזה (וזה). למעלה מן הארץ רקיע. ולמעלה מן רקיע כוכבים שהכוכבים הולכים וחוזרים והרקיע אינו זז ממקומו. ויש אומרים אף הוא חוזר כגלגל למעלה. [למעלה] יט) מן הכוכבים אילנות אלא האילנות עושין פירות [והכוכבים אינם עושים פירות]. למעלה מן האילנות רוחות שהרוחות מנשבות ובאות והאילנות אינן זזין ממקומן. למעלה מן הרוחות בהמה שהבהמה אוכלת ושותה והרוחות לא אוכלין ולא שותין. למעלה מן הבהמה בני אדם שבני אדם יש בהם דעת (ולא משא) [ומשא]. למעלה מבני אדם מלאכי השרת אלא שבני אדם אוכלים ושותים ופרים ורבים וישנים ומתים ומלאכי השרת אינן אוכלים ושותים ולא פרין ורבין לא ישנים ולא מתים כ):

שבעה מתנות טובות עתיד הקב"ה לתת לצדיקים לעתיד לבוא. ואלו הן. כח. נוי. עושר. חכמה. בנים. אורך ימים. ונחת רוח. כח מנין שנאמר וקוי ה' יחליפו כח (ישעיה מ' ל"א). נוי מנין שנאמר מראיהם כלפידים כברקים ירוצצו (נחום ב' ה') מה הברק הזה שהוא רץ מסוף העולם ועד סופו לשעה קלה וחוזר לשעה קלה כך ישראל עתיד כל אחד ואחד לעלות לירושלים לעשות קרבנו לשעה קלה וחוזר לשעה קלה כא). עושר מנין שנאמר והיה הנכשל בהם (בדור) [ביום ההוא כדוד] (זכריה י"ב ח') כב). חכמה מנין שנאמר וכל בניך למודי ה' ורב שלום בניך (ישעיה נ"ד י"ג) מה ת"ל ורב אלא שהוא (מרבן ומלבן) [רבן ומלפו] כג). בנים מנין שנאמר הקטן יהיה לאלף והצעיר לגוי עצום (שם ס' כ"ב). אורך ימים מנין שנאמר לא יבנו ואחר ישב (שם ס"ה כ"ב). נחת רוח מנין שנאמר וישב עמי בנוה שלום ובמשכנות מבטחים [ובמנוחות שאננות] (שם ל"ב י"ח) כד):

ג' (כתרים) [כתים] הם. אחת רואה את המלך ורואה את הפנים שנאמר אך צדיקים יודו לשמך ישבו ישרים את פניך (תהלים ק"מ י"ד). ואחת ראה את המלך ואינה רואה את הפנים שנאמר לא (יכנס) [יכנף] עוד מורך (ישעי' ל' כ'). ואחת אינו רואה לא את הפנים ולא את (המלאכים) [המלך] שנאמר ואזניך תשמענה דבר מאחריך לאמר (שם שם כ"א) כה). יש מהם רואים בחלום. ויש מהם רואים בחזון. ויש מהם רואים במראה. כשהוא אומר והיה אחרי כן אשפוך רוחי על כל בשר ונבאו בניכם ובנותיכם. וכן הוא אומר וגם על העבדים ועל השפחות (יואל ג' א' וב') לרבות בני אדם חיה ועוף. אין לי אלא בני אדם בלבד כשהוא אומר וגם לרבות את הכל כו):

הערות לנו"א

שם ד"ה אתיא רדיפה. ב) בכ"י ד' דברים אדם עושה ונפרעין וכו' ולשון הרע כנגד כולם. וע' תוספתא פ"א ובירושלמי שם. ג) בכ"י וי"א אף עבירה יש לה פירות וכו' וע' תוספתא וירושלמי וקידושין שם באופן אחר. ד) בכ"י כל המזכה את הרבים אין חטא בא על ידו ואין מספיקין בידו לעשות עבירה (בכי"א אין מספיקין לעמוד עבירה בידו) שלא וכו' וע' אבות פ"ה מי"ח וע"ע יומא פ"ז ע"א ובתוספתא שם פ"ד ע"ש. ה) בכי"ע ר"א בר יוסי אומר וכו' החוטא והולך בתומו לא זז וכו' והאומר אחטא ואשוב אין מוחלין לו אלא שלשה בלבד (ויש שם איזה מחק) וע' יומא פ"ו ע"ב במשנה שם באופן אחר ובתוספתא שם ע"ש.

הערות לנו"ב

יט) ע' פסחים צ"ד ע"א ומדרש הלל בית המדרש הדר ה' צד פ"ט וצ"ע. כ) ע' נו"א פל"ז ובהערות שם אות א' והוספתי פה ע"פ הגו"ש ע"ש. כא) ע' פסיקתא רבתי ב' ע"א ובמ"ע שם. כב) ע' שיר השירים רבה פ"ז בפסוק ראשך עליך ככרמל (והובא ג"כ בילקוט זכריה שם) אמר הקב"ה ה ד ל י ם ו ר א ש י ם שבישראל חביבים עלי כדוד שנאמר והיה הנכשל וגו' ונראה שזה הוא יסוד המאמר כאן. כג) ע' בראשית פ' צ"ה ס"ג ועוד מפוזר הענין במדרשים שהקב"ה בעצמו ילמד תורה לישראל לעתיד לבא אבל לא מצאתי כלשון הזה ממש והגהתי ר ב ן ו מ ל פ ן מסברא. כד) הוספתי מסברא ובעיקר הדברים ע' בפרק קנין תורה ותוספתא סנהדרין פי"א. וירושלמי שם וע"ע ויקרא רבה פי"ט ט"ג ובפירוש מהרז"ו ע"ש. כה) ע' מדרש תהלים י"א שיור מזה וע"ע חגיגה י"ד ע"ב ובירושלמי שם כענין כת שלישית וצ"ע. כו) אולי יש לתקן אין לי אלא בני אדם בלבד חיה ועוף מנין ת"ל וגם לרבות את הכל אבל גם בתקון זה כל הדבר תמוה ומבהיל וע' ב"ק פ"ו מ"ז ובגמרא ובתוספתא שם אופן הדרוש שעל ידו נתרבה חיה ועוף לענין כמה דברים ואחרי שגם בכאן לא הזכיר כי אם חיה ועוף חוששני מאד שכל דבר זה נכתב כאן רק אגב

[שמנה עשר] אלו נקראו עבדים. אברהם נקרא עבד כז) שנאמר והרביתי את זרעך בעבור אברהם עבדי (בראשית כ״ו כ״ד). יעקב נקרא עבד שנאמר ואתה אל תירא עבדי יעקב (ישעי׳ מ״ד ב׳) כח). ישראל נקראו עבדים שנאמר כי לי בני ישראל עבדים (ויקרא כ״ה נ״ה). משיח נקרא עבד שנאמר הן עבדי אתמך בו (ישעי׳ מ״ב א׳). מלאכים נקראו עבדים שנאמר הן בעבדיו לא יאמין (איוב ד׳ י״ח). משה נקרא עבד שנאמר לא כן עבדי משה (במדבר י״ב ז׳). יהושע נקרא עבד [דכתיב וימת יהושע בן נון עבד ה׳ (יהושע כ״ד כ״ט). כלב נקרא עבד מנין] שנאמר ועבדי כלב עקב היתה (במדבר י״ד כ״ד). דוד נקרא עבד שנאמר (ועבדי דוד) [ודוד עבדי] נשיא להם לעולם (יחזקאל ל״ז כ״ד). ישעיהו נקרא עבד שנאמר ויאמר ה׳ כאשר הלך עבדי ישעיהו (ישעיה כ׳ ג׳) כט). אליקים נקרא עבד שנאמר וקראתי לעבדי לאליקים (שם כ״ב כ׳). איוב נקרא עבד שנאמר השמת לבך אל עבדי איוב (איוב ב׳ ג׳). דניאל נקרא עבד שנאמר דניאל עבד אלהא חייא (דניאל ו׳ כ״א). חנניה מישאל ועזריה נקראו עבדים שנאמר שדרך מישך ועבד נגו עבדוהי די אלהא עילאה (שם ג׳ כ״ו). נבוכדנצר נקרא עבד ולא הוה ישוה לו שנאמר אל נבוכדנצר מלך בבל עבדי (ירמיה כ״ה ט׳) ל). זרובבל נקרא עבד שנאמר בעת ההיא נאם ה׳ אקחך זרובבל בן שאלתיאל עבדי (חגי ב׳ כ״ג):

שנים עשר אלו נקראו בחורים ואלו הן [אברהם נקרא בחור מנין אשר בחרת באברם] (נחמיה ט׳ ז׳). יעקב נקרא בחור שנאמר יעקב אשר בחרתיך (ישעיה מ״א ח׳). ישראל נקראו בחורים שנאמר וישורון בחרתי בו (שם מ״ד ב׳). שאול נקרא בחור בגבעת שאול (בחור) [בחיר ה׳] (שמואל ב׳ כ״א ו׳). שבט לוי נקרא בחור שנאמר ובחור אותו מכל שבטי ישראל (שמואל א׳ ב׳ כ״ח). משה נקרא בחור שנאמר לולי משה בחירו (תהלים ק״ו ג׳). משיח נקרא בחור שנאמר בחירי רצתה נפשי (ישעי׳ מ״ב א׳). יהושע נקרא בחור שנאמר משרת משה מבחוריו (במדבר י״א כ״ח). יהודה נקרא בחור [שנאמר כי ביהודה בחר לנגיד] (דה״י א׳ כ״ח ד׳). (יהודה) [דוד] נקרא בחור שנאמר ויבחר (ביהודה) [בדוד] עבדו (תהלים ע״ח ע׳). שלמה נקרא בחור שנאמר ויבחר בשלמה בני (דה״י א׳ כ״ח ה׳). ירושלם נקראה בחורה שנאמר העיר אשר (בחרתיה) [בחר ה׳] (מלכים א׳ י״ד כ״א) לא):

[ששה] אלו נקראו ידידים. הקב״ה נקרא ידיד שנאמר אשירה נא לידידי (ישעיה ה׳ א׳). אברהם נקרא ידיד שנאמר מה לידידי בביתי (ירמיה י״א ט״ו). ישראל נקראו ידידים שנאמר ונתתי את ידידות נפשי (שם י״ב י׳). בנימין נקרא ידיד שנאמר לבנימין אמר ידיד ה׳ (דברים ל״ג י״ב). שלמה נקרא ידיד שנאמר ויקרא את שמו ידידיה (שמואל ב׳ י״ב כ״ה). ירושלים נקרא ידידיה שנאמר מה ידידות משכנותיך (תהלים פ״ד ב׳). יבא ידיד בן ידיד ויבנה בית לידיד בחלקו של ידיד. יבואו ישראל שנקראו ידידים ויבנו בית המקדש שנקראת ידידיה בגבול בנימין שנקרא ידיד לב):

[חמשה] אלו (הן) נקראו אהובים לג). אברהם נקרא אהוב שנאמר זרע אברהם אוהבי (ישעי׳ מ״א ח׳). יעקב נקרא אהוב [שנאמר ואוהב את יעקב (מלאכי א׳ ב׳). ישראל נקראו אהובים שנאמר (ואוהב) [אהבתי] אתכם אמר ה׳ (שם שם) לד). שלמה נקרא אהוב שנאמר ואהוב לאלהיו היה (נחמיה י״ג כ״ו). שערי ירושלם נקראו אהובים] לה) שנאמר אוהב ה׳ שערי ציון (תהלים פ״ז ב׳):

ארבעה נקראו אש לו). הקב״ה נקרא אש שנאמר כי ה׳ אלהיך אש אוכלה (דברים ד׳ כ״ד). התורה נקראת אש שנאמר מימינו אש דת למו (שם ל״ג ב׳). ישראל נקראו אש שנאמר והיה בית יעקב אש (עובדיה א׳ י״ח). העולם הבא נקרא אש שנאמר מי יגור לנו אש אוכלה (ישעיה ל״ג י״ד):

ד׳ דגלים לכסא הכבוד. צדק. ומשפט. חסד. ואמת. שנאמר צדק ומשפט מכון כסאך חסד ואמת יקדמו פניך (תהלים פ״ט ט״ו) לז):

שנים עשר נקראו חיים. [הקב״ה נקרא חיים] שנאמר הוא אלהים חיים ומלך עולם (ירמיה י׳ י׳). התורה נקראת חיים שנאמר עץ חיים היא למחזיקים בה (משלי ג׳ י״ח). ישראל נקראו חיים שנאמר חיים כולכם היום (דברים ד׳ ד׳) לח).

הערות לנוסחא ב׳

שיטפא שהיתה לנגד עיני הכותב המשנה הנ״ל וצ״ע. כז) בבי״ה בכל המקומות (חוץ מהבבות דישעיה ואליקים) מנין שנאמר ובעיקר הדברים ע׳ ספרי ואתחנן פי׳ כ״ז ובילקוט שם ובמדרש תהלים י״ח וכל הענין בכמה שינוים וחילופים ע״ש. והגהתי ע״פ הנו״ש. כח) ע׳ בספרי שם ובמ״ע שם ואתה עבדי יעקב ובמקראות שלנו ליתא מלת ואתה. כט) בבי״ה דכתיב ויאמר וגו׳. ל) בבי״ה נבוכדנצר נקרא עבד מנין שנאמר נבוכדנצר עבדי ובספרי וילקוט ומדרש תהלים לא חשיב נבוכדנצר וע׳ בראשית רבה פמ״ד ס״ב לישון כזה (לא ישוה לו) גבי גדעון. לא) כן הוא בבי״ה ובבי״ר נקרא בחור ובבי״ה הסדר שם אברהם יעקב ישראל משיח משה יהושע שאול שבט לוי יהודה דוד שלמה ירושלים וע״ע בנר״ש. לב) ע׳ ספרי דברים פי׳ שנ״ב בד״ה לבנימין אמר ובמ״ע שם והגהתי ע״פ הנו״ש וכבספרי שם. לג) הגהתי ע״פ הנו״ש וההמשך ובבי״ת אלו חמשה נקראו אהובים. לד) לא מצאתי מקרא כזה וע״כ הגהתי. לה) בנו״ש שערי ציון נקראו וכו׳. לו) בבי״ה ד׳ אלו נקראו וכו׳. לז) ע׳ נו״א פל״ז ובהערות שם אות ז׳ ושם מדבר מז׳ מדות וע״ע מדרש תהלים פ״ט. ובבי״ת ובנו״ש הנוסחא ד׳ רגלים לכסא הכבוד וע״ע במדבר רבה פ״ב ס״י פסיקתא רבתי קפ״ת ע״א ומדרש כונן ולפ״ז יש מקום לנוסחת ד ג ל י ם. לח) בבי״ה ליתא לבבא זו.

ארץ ישראל נקראת חיים שנאמר כי נתתי את חתיתם בארץ חיים (לט). תורת חכם נקראת חיים שנאמר תורת חכם מקור חיים (משלי י״ג י״ד) (מ). פי צדיק נקרא חיים שנאמר פי צדיק מקור חיים (שם י׳ י״א) (מא). חסד נקרא חיים שנאמר כי טוב חסדך מחיים (תהלים ס״ג ד׳). העולם הבא נקרא חיים שנאמר אתהלך לפני ה׳ בארצות החיים (שם קט״ז ט׳). גן עדן נקרא חיים שנאמר ועץ החיים בתוך הגן (בראשית ב׳ ט׳). מים נקרא חיים שנאמר יצאו מים חיים (זכריה י״ד ח׳). ירושלים נקראת חיים שנאמר כל הכתוב לחיים בירושלים (ישעיה ד׳ ג׳). ברכה נקראת חיים שנאמר כי שם צוה ה׳ את הברכה חיים עד העולם (תהלים קל״ג ג׳) (מב):

ששה אלו נקראו מלאים. הקב״ה נקרא מלא שנאמר הלא את השמים ואת הארץ אני מלא (ירמיה כ״ג כ״ד). יהושע נקרא מלא שנאמר ויהושע בן נון מלא רוח חכמה (דברים ל״ד ט׳). כלב נקרא מלא שנאמר ועבדי כלב עקב היתה רוח אחרת עמו וימלא אחרי (במדבר י״ד כ״ד). בצלאל נקרא מלא שנאמר וימלא אותו רוח אלהים בחכמה (שמות ל״ה ל״א). אהליאב נקרא מלא שנאמר מלא [אותם] חכמת לב (שם שם ל״ה). [חירם נקרא מלא שנאמר מלא חכמה] וכליל יופי (יחזקאל כ״ח י״ב):

ארבעה אלו נאמר להם (שואל) [שאל]. אברהם נאמר לו שאל שנאמר ויאמר ה׳ אלהים מה תתן לי (בראשית ט״ו ב׳) אין אדם אומר מה תתן לי אלא אם כן נאמר לו שאל]. שלמה נאמר לו שאל שנאמר ויאמר אלהים שאל מה אתן לך (מלכים א׳ ג׳ ה׳). אחז נאמר לו שאל שנאמר שאל לך אות (ישעיה ז׳ י״א). (משה) [משיח] נאמר לו שאל שנאמר שאל ממני ואתנה גוים נחלתך (תהלים ב׳ ח׳) (מג):

ג׳ אלו נאמר להם בשיבה טובה. אברהם נאמר לו בשיבה טובה שנאמר ואתה תבוא אל אבותיך בשלום תקבר בשיבה טובה (בראשית ט״ו ט״ו). גדעון בן יואש נאמר לו בשיבה טובה שנאמר וימת גדעון בן יואש בשיבה טובה (שופטים ח׳ ל״ב). דוד נאמר לו בשיבה טובה שנאמר וימת (דוד) בשיבה טובה (זקן ושבע) [שבע] ימים (דה״י א׳ כ״ט כ״ח). צדקיהו נאמר לו בשיבה טובה שנאמר בשלום תמות ובמשרפות אבותיך המלכים הראשונים (ירמיה ל״ד ה׳) (מד):

ג׳ אלו נקראו כושים. ישראל נקראו כושים שנאמר הלא כבני כושים אתם לי (עמוס ט׳ ז׳). צפורה נקראת כושית שנאמר על אודות האשה הכושית (במדבר י״ב א׳). שאול נקרא כושי שנאמר על דברי כוש בן ימיני (תהלים ז׳ א׳). עבד מלך נקרא כושי שנאמר וישמע עבד מלך הכושי (ירמיה ל״ח ז׳) ואין אתה יודע אם העבד נקרא כושי ואם המלך נקרא כושי. [אמור מעתה עבד נקרא כושי ולא המלך נקרא כושי]. וכה״א אל לשכת בני חנן בן יגדליהו איש האלהים (שם ל״ה ד׳) ואין אתה יודע אם חנן נקרא איש האלהים ואם גדליהו נקרא איש האלהים. אמור מעתה חנן נקרא איש האלהים. ולמה נקרא שמו יגדליהו אלא שנגדלו המקרא (מה):

ז׳ שמות נקרא אריה. אריה. ארי. כפיר. לביא. ליש. שחל. שחץ. אריה בנערותו. ארי בזקנותו. כפיר שהוא כופר באביו ובאמו. לביא שהוא חוטף [לבן] של בריות כשהוא שואג. ליש שהכל נעשין בפיו כמין בצק (מו). שחל שהכל מישחלין לפניו. שחץ שהכל משתחץ. ד״א שחץ שהוא שוחץ בפיו (מז):

ז׳ שמות נקרא עני. עני. אביון. מסכן. מך. דל. דך. רש. עני כמשמעו. אביון שהוא מתאוה לכל רואה דבר ואינו אוכל דבר ואינו שותה (מח). מסכן שהוא מסוכן בנפשו (מט). מך שהוא מך עד האסקופה (נ). דך שהוא מדוכדך. דל שהוא דל מנכסיו. רש שהוא מתרושש. ד״א שהיא ירושת בידו (נא):

ז׳ שמות נקרא נחש. [נחש]. פתן. אפעה. שרף. צפעוני. תנין. שפיפון. נחש שנשיכתו דומה לנחש (נב). פתי שכל חי שהוא נושכו הוא צועק מלפניו. שרף שכל מי שהוא נושכו הוא שורף את דמו ומיבש את בישרו (נג). צפעוני שכל מי שהוא נושכו שערו פורח עליו ובשרו מתמוסס. תנין שכל מי שהוא נושכו (מתהלך) [מתהפך]. שפיפון שכל מי שהוא נושכו חושף על מעיו (נד):

–הערות לנוסחא ב׳

לט) בכי״ה בארץ החיים אבל גם זה אינו במקרא וביחזקאל ל״ב כ״ד אשר נתנו התיתם בארץ חיים ושם ל״ג כי נתתי את חתיתי (לפי הקרי) בארץ חיים. מ) בכי״ה תורה נקראת חיים וכו׳. מא) במקרא שם מקור חיים פי צדיק ובכי״ה ליתא לכל בבא זו וכן לבבא דחסד שאחר זה. מב) ע׳ נו״א פל״ד ובהערות שם אות מ״ד. מג) ע׳ בראשית רבה פ׳ מ״ד ס״ה ובנרמז שם ומדרש תהלים ב׳ ע״ש. מד) ע׳ בראשית רבה פמ״ד ס״כ ובנ״ש וליתא שברק ג׳ דלא קחשיב צדקיה. מה) ע׳ מועד קטן ט״ז ע״ב וספרי במדבר פי׳ צ״ט ופסיקתא רבתי ק״ל ע״ב ובמ״ע שם אות מ״ט וע״ע ילקוט שמואל רמז צ״א בסוף ע״ש. מו) בכי״ה כמו בצק. מז) בכי״ה ד״א זה ליתא וע׳ נו״א כו״פ ל״ט ובהערות שם אות ט׳ ונוסחא זו מכסכמת ביותר עם הילקוט משלי שנרמז עליו שם אבל גם שם הוא מגומגם. מח) בכי״ה שהוא תאב ומתאוה לכל תאב דבר ואינו אוכל והשאר ליתא. מט) בכי״ה שהוא מסכין בנפשו. נ) בכי״ה שהוא מך ונמוך עד האסקופה תחתונה. נא) בכי״ה שהוא ירושה בידו. וע׳ ויקרא רבה פל״ד ותנחומא שם ומדרש משלי פכ״ב ובערוך ערך אביון וצ״ע. נב) דומה לנחושת וכן בנו״ש וע׳ נו״א שם. נג) בכי״ה שהוא שורף נפשו ומיבש את בשרו וע׳ תנחומא חוקת בפסוק וישלח ה׳ בהם את הנחשים. נד) בכי״ה שהוא שופף את בשרו וע׳ נו״א שם וע״ע בערוך ערך שף ג׳.

פרק מד איסי בן יהודה אומר חמשה דברים בתורה צריכים הכרע. שאת אם תטיב (ואם לא תטיב) או שאת [אם] לא תטיב אינו אומר כך אלא הלא אם תטיב שאת (בראשית ד׳ ז׳). ארור. כי באפם הרגו איש וברצונם עקרו שור ארור אינו אומר אלא ארור אפם כי עז ועברתם כי קשתה (שם מ״ט ז׳) א). [מחר] ב) ויאמר משה אל יהושע בחר לנו אנשים וצא הלחם בעמלק מחר [אינו אומר כן אלא מחר] אנכי נצב על ראש הגבעה (שמות י״ז ט׳). משוקדים. ובמנורה (ארבעה גביעים או ארבעה או במנורה) ארבעה גביעים משוקדים אינו אומר כן אלא משוקדים כפתוריה ופרחיה (שם כ״ה ל״ד) ג). וקם. ויאמר ה׳ אל משה הנך שוכב עם אבותיך וקם אינו אומר כן אלא וקם העם הזה וזנה אחרי אלהי נכר הארץ (דברים ל״א ט״ז) ד) :

חמשה קלי חומרים בתורה, ה) כי שבעתים יוקם קין (ומה) [ולמך] שבעים ושבעה (בראשית ד׳ כ״ד). הן כסף אשר מצאנו בפי אמתחותינו השיבונו אליך (בארץ) [מארץ] כנען קל וחומר ואיך נגנוב מבית אדוניך (שם מ״ד ח׳). הן בני ישראל לא שמעו אלי קל וחומר ואיך ישמעני פרעה (שמות ו׳ י״ב). ואביה ירוק ירק בפניה (במדבר י״ב י״ד) ק״ו [אני] שיצרתיה (לבית) [ולבית] אביה. הן בעודני חי עמכם היום ממרים הייתם עם ה׳ קל וחומר אחרי מותי (דברים ל״א כ״ז) ו) :

רבי יהודה בן חנינא אומר (פחזת) פחז (בראשית מ״ט ד׳) פ״א פחדת. ח״ת חטאת. ז״ן זנית ז) : כנף רננים נעלסה (איוב ל״ט י״ג) ח). לכה נרוה דודים עד הבקר נתעלסה באהבים (משלי ז׳ י״ח) נעלם נישא אותן באהבים : כי ירט הדרך לנגדי (במדבר כ״ב ל״ב) יראה ראתה נטתה נטל הרוח ט). ז״ן שהוא זן מן הפורעניות י) :

דברים שנאמרו למטה נאמרו כלפי למעלה יא) יצרנהו כאישון עינו (דברים ל״ב י׳). כי (כל) הנוגע בכם (כנוגע) [נגע] בבבת עינו (זכריה ב׳ י״ב) יב). ואמרתם הנה מתלאה והפחתם אותו (מלאכי א׳ י״ג). הלא אתה מקדם ה׳ אלהי קדושי לא נמות (חבקוק א׳ י״ב). חטאתי מה (אומר) [אפעל] לך נוצר האדם [וגו׳] ואהיה (לך) [עלי] למשא (איוב ז׳ כ׳) יג) :

רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי אומר הכל צפוי וגלוי ותלוי במעשה. ומצודה פרוסה על כל החיים. והדין דין אמת. והחנות פתוחה והשלחן ערוך והפנקס [פתוחה והיד] כותבת והחנוני מקיף והגבאי חי וחזק יד) :

הוא היה אומר מקיפין לרשעים ואין מקיפין לצדיקים. מקיפין לרשעים בעולם הזה כבני אדם שעשו את התורה כדי שיפרע מהם לעתיד לבוא ואין זכור להם כל מעשים רעים טו). כל כך למה בשביל ליתן להן שכר מצוה קלה שעשו בעולם הזה כדי שיפרע מהם לעתיד לבוא טז) [ומיסרין לצדיקים בעולם הזה] כבני אדם ששרפו את התורה ואין זכור להם כל מעשים טובים. כל כך למה בשביל ליפרע מהם הפסד עבירה קלה שעשו בעולם הזה כדי שיתן להם שכר טוב (משלהם) [משלם] לעתיד לבוא יז). אלו ואלו נוטלין בשכרם בעולם הזה והקרן קיימת לו לעולם הבא. ושלות רשעים סוף רע ותשובת (המלטים) [המוחלטים] בונדת מפני שכבר (נגזר) [גזר] דינם מחותם. י״א הרבנות קוברת לבעליה. וי״א תולה והייסורים מנקין ויה״כ מכפר יח). והכל נפטר ערום ויוצא [ערום והלואי] תהא יציאה כביאה יט) :

הערות לנוסחא ב׳

פמ״ד א) בכי״ה ארור כי באפם הרגו איש וברצונם עקרו שור או באפם הרגו איש וברצונם עקרו שור ארור אינו אומר כן אלא ארור אפם וגו׳. ב) הוספתי מסברא. ג) הסגרתי מסברא ובכי״ה משוקדים ובמנורה ארבעה גביעים או במנורה ארבעה גביעים משוקדים אינו אומר כן וכו׳. ד) ע׳ יומא נ״ב ע״ב וירושלמי ע״ז פ״ב ה״ז ומכילתא בשלח מסכת דעמלק פ״א ותנחומא שם ובראשית רבה פ״כ ס״ו ושיר השירים רבה בפסוק כי טובים דודיך. ה) בכי״ה חמשה ק״ו בתורה. ו) ע׳ בראשית רבה פ׳ צ״ב ס״ז ובכ״ש ונו״א פ״ט ובהערות שם אות ל״ה ועיי״ע בספר נתיבות עולם על ל״ב מדות בהידושים שם על מדת ק״ו ואם נאמר בתורה כאן הוא דוקא (כלומר לא נביאים) אז המנין חמש עולה יפה. ז ע׳ שבת נ״ה ע״א וב״ר פ׳ צ״ח פ״ד ותנחומא ויחי. ח) ע׳ מנחות ס״ו ע״ב ובתוס׳ שם ד״ה כנף ובכורות נ״ז ע״ז ע״ב ברש״י שם ותו״כ פ׳ ויקרא פרשה י״ג ובראב״ד ובמסורת התלמוד שם אות ו׳ ויש להשלים עפ״ז הנוטריקון של נעלמה נושא עולה ומתחטא ע״ש. וע״ע במדת נוטריקון בל״ב מדות. ט) ע׳ שבת שם וק״ה ע״א ומנחות ותו״כ שם ומלות נטל הרוח כאן לפי הנראה הם הר״ת של ט׳ דירט ולא איתפרש לי. י) ע׳ בראשית רבה שם פצ״ח ס״ז ושבת נ״ה ע״ב ונראה שמאמר זה הוא איזה שיור מהדורשים הנוטריקון של פח״ז לטובה ע״ש אבל לא אדע איך לתקן. ונראה לי עוד שיש להשלים כאן עוד הדרוש של כרמל (ע׳ במנחות ובתו״כ שם) ולפי זה יהיו כאן חמש תיבות נדרשות בנוטריקון וזה הוא המשך המאמר לכאן. יא) כלומר תיקון סופרים מפני כבוד המקום ולכך נאמרו כלפי מטן. יב) ע׳ מכילתא בשלח מסכת דשירתא פ״ו ותנחומא שם וספרי במדבר פי׳ פ״ד ובמ״ע שם אות ט״ו וע״ע ספרי דברים פי׳ ש״ג. יג) הגהתי והוספתי מסברא ולא חשיב כאן רק המשה. יד) ע׳ אבות פ״ג מט״ז ועפ״ז הוספתי וע״ע נו״א פל״ט. טו) בכי״ה ואין זוכר להם כל מעשיהם. טז) הצגתי נוסחת כי״ה ובכי״ר כל כך למה וכו׳ שכר טוב מצוה קלה שעשו בעוה״ז כבני אדם שעשו את התורה כדי וכו׳ לעתיד לבא וכן ואין עד לעתיד לבא הוא כפול בכ״י זה. יז) כן הוא בכי״ה ובכי״ר ואין זכור להם כל מע״ט כל כך למה בשביל ליתן להם שכר מצוה קלה שעשו בעוה״ז כבני אדם ששרפו את התורה ואין זכור להם כל כך למה וכו׳. יח) ע׳ נו״א פל״ט ובהערות שם אות ד׳ וה׳ ואולי יש להגיה וי״א תשובה תולה ויסורין ממרקין ויוה״כ מכפר וע׳ נו״א פכ״ט וצ״ע. יט) הגהתי ע״פ הדוגמאות.

חביבין ישראל שנבראו בצלם. אילו לא נבראו ולא נאמר להן חביבין היו. חיבה יתירה נודעת להם שנקראו בנים למקום שנאמר בנים אתם לה׳ אלהיכם (דברים י״ד א׳) כ)׃

חביבין ישראל שניתן להם כלי שבו נוצר (האדם) [העולם]. אילו לא נבראו (לא) [ולא] נאמר להם חביבין היו. חבה יתירה נודעת להם שנתן להם כלי שבו נוצר העולם זו התורה שנאמר ואשים דברי בפיך ובצל ידי כסיתיך (ישעיה נ״א ט״ז) כא)׃

ישראל נקראו עבדים [שנאמר כי לי בני ישראל עבדים] (ויקרא כ״ה נ״ה) ומלאכי השרת נקראו עבדים (ואומר) [שנאמר] הן בעבדיו לא יאמין (איוב ד׳ י״ח) ואין את יודע איזה חביב [זה] מזה. כשהוא אומר כי עבדי הם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים (ויקרא כ״ה נ״ה) ישראל אתם חביבין לפני יותר ממלאכי השרת׃

ישראל נקראו בנים שנאמר בנים אתם לה׳ אלהיכם (דברים י״ד א׳) ומלאכי השרת נקראו בנים שנאמר ויבואו בני האלהים (איוב א׳ ו׳) ואי אתה יודע איזה אהוב מהם כב). כשהוא אומר בני בכורי ישראל (שמות ד׳ כ״ב) [ישראל] אתם חביבין לפני יותר ממלאכי השרת׃

ישראל נקראו מלכים ומלאכי השרת מלכים. ישראל נקראו מלכים שנאמר בי מלכים ימלוכו (משלי ח׳ ט״ו) ומלאכי השרת נקראו מלכים שנאמר מלכי צבאות ידודון ידודון (תהלים ס״ח י״ג) אי אתה יודע איזה מכובד זה מזה. כשהוא אומר ואתם תהיו לי ממלכת כהנים (שמות י״ט ט״ו) [ישראל] אתם מכובדים לפני יותר ממלאכי השרת׃

ישראל נקראו צבאות ומלאכי השרת נקראו צבאות. ישראל מנין שנאמר כי בעצם היום הזה הוצאתי את צבאותיכם (שם י״ב י״ז) ומלאכי השרת מנין שנאמר מלכי צבאות ידודון (תהלים ס״ח י״ג) אי אתה יודע איזה גדול זה מזה. כשהוא אומר והוצאתי את צבאותי את עמי בני ישראל (שמות ז׳ ד׳) [ישראל] אתם גדולים לפני יותר ממלאכי השרת׃

ישראל נקראו קדושים ומלאכי השרת נקראו קדושים. ישראל מנין שנאמר קדש ישראל לה׳ (ירמיה ב׳ ג׳) ומלאכי השרת מנין שנאמר בגזרת עירין פתגמא ומאמר קדישין שאלתא (דניאל ד׳ י״ד) ולא ידעת איזה מקודש זה מזה. [כשהוא אומר קדש ישראל לה׳ ישראל] אתם מקודשים לפני יותר ממלאכי השרת כג)׃

ישראל נותנים זמרה ומלאכי השרת נותנים זמרה. ישראל מנין שנאמר שמע ישראל ה׳ אלהינו ה׳ אחד (דברים ו׳ ד׳) ומלאכי השרת מנין שנאמר ברן יחד כוכבי בקר ויריעו כל בני אלהים (איוב ל״ח ז׳) ואי אתה יודע איזה שבח משובח [יותר]. כשהוא אומר מי׳ח אלהי יעקב ונעים זמירות ישראל (שמואל ב׳ כ״ג א׳) השכח שאתם משבחים לפני מישובח יותר ממלאכי השרת וכה״א ואתה קדוש יושב תהלות ישראל (תהלים כ״ב ד׳) כד)׃

פרק מה

ז׳ פרושים הם. פרוש שכמי. פרוש קוזי. פרוש מדוכיא. פרוש נקפי. פרוש (ארבע הובות) [אדע חובתי]. פרוש יראה כאיוב. פרוש אהבה כאברהם א)׃

כל שיש בו ג׳ דברים הללו [מתלמידיו] של אברהם. וג׳ דברים הללו [מתלמידיו] של בלעם ב. של אברהם עין טובה רוח נמוכה נפש שפלה. עין טובה מנין שנאמר ואל הבקר רץ אברהם ויקח בן בקר (בראשית י״ח ז׳). בן שלש רך בן שתים וטוב בן שנתו ג׳. רוח נמוכה מנין שנאמר גר ותושב אנכי עמכם (שם כ״ג ד׳). נפש שפלה מנין שנאמר ואנכי עפר ואפר (שם י״ח כ״ז). [וחילופיהן בתלמידיו] ד) של בלעם עין רעה ורוח גבוהה ונפש רחבה. עין רעה מנין עד שלא יצאו ישראל ממצרים היו כל אומות העולם באים ונמלכים בו כיו

הערות לנוסחא ב׳

כ) ע׳ אבות פ״ג מי״ד ונו״א שם וז״ל המגן אבות במשנה שם וכן נראה מאבות דר׳ נתן ששם שנו כלשון הזה שאם לא נברא בצלם היה חביב וכשנברא נודעת לו חבת יתירה וכן בכולם שנו כן הנה נראה שבבריאה עצמה בקריאתה ובנתינה נראית החבה היתירה לא בהודעת הטובה ע״כ. ועפ״ז יש לפרש הדברים כאן ואולי צ״ל ולא ניתן להם במקום ולא נאמר להם וכן לקמן. כא) ע׳ ירושלמי פ״ד דתענית הלכה ב׳ ובילקוט שם למקרא זו. כב) בכי״ה חביב זה מזה. כג) בכי״ה ואי אתה יודע איזו מקודש זה מזה כשהוא וכו׳. כד) ע׳ קצת בענין זה בילקוט דברים רמז תת״ץ בשם הילמדנו מצינו שחיבב וכו׳ וע״ע מכילתא ב׳ פ״ט בד״ה הוצאתי את צבאותיכם וספרי דברים פי׳ ש״ו ופדר״א פכ״ב. והנה מצאתי כל פיסקא זו בשם האדר״נ במנורת המאור כ״י בדף מ״ט ע״ב באיזה שינוים נקלים ומסיים בה וכל זמן שישראל מקלסים להקב״ה הוא יתברך שמו מקלסן מלמעלה הם אומרים שמע ישראל והוא אומר שמעה עמי ואדברה הם אומרים ה׳ אלהינו ה׳ אחד והוא אומר ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ הם אומרים ושננתם לבניך והוא אומר וכל בניך למודי ה׳ ע״כ.

פמ״ה א) ע׳ נו״א פל״ז ובהערות שם אות ד׳ ונוסחא זאת מסכמת יותר עם הירושלמי הרמוז שם והגהתי מסברא. ב) בכי״ר כל שיש בו ג׳ דברים הללו תלמידיו של אברהם וג׳ דברים הללו תלמידו של בלעם. ואנכי הגהתי ע״פ כי״ה. ג) ע׳ לעיל פכ״ג ובהערות אות ד׳ וה׳. ד) הגהתי ע״פ כי״ה ובכי״ר והילופו תלמידיו של בלעם.

שיצאו ממצרים היתה שפחה שבישראל חכמה יותר ממנו התחיל מיצר עין רעה (שבישראל) [בישראל] שנאמר הנה העם היוצא ממצרים (במדבר כ"ב י"א) ה). וכה"א והוא יושב ממולי (שם שם ה'). רוח גבוהה כי מאן ה' לתתי להלוך עמכם (שם שם י"ג) וכי עמכם אני אלך והלא עם הגדולים מהם אני הולך ובסוף הענין מהו אומר ויוסף עוד בלק שלוח שרים רבים ונכבדים מאלה (שם שם ט"ו). נפש רחבה מנין שנאמר אם יתן לי בלק מלא ביתו כסף וזהב וכו' (שם כ"ד י"ג) ו):

כל המזכה את הרבים אין חטא בא על ידו וכל המחטיא את הרבים אין זכות בא על ידו ז):

ד' שגו ברואה ח) אלו הן. אדם. וקין. בלעם. וחזקיהו. אדם שגה ברואה שנאמר ויקרא ה' אלהים אל (אדם) [האדם] ויאמר לו איכה ויאמר את קולך שמעתי [וגו'] ויאמר מי הגיד לך כי ערום אתה (בראשית ג' ט' י' וי"א) ובסוף הענין מה הוא אומר ויאמר [האדם] האשה אשר נתת עמדי היא נתנה לי מן העץ ואוכל (שם שם י"ב). קין שגה ברואה שנאמר ויאמר ה' אל קין אי הבל אחיך ויאמר לא ידעתי [השומר אחי אנכי] (שם ד' ט') ועי כסיתו לי אילו מסרתו לי הייתי משמרו ט) ובסוף הענין מהו אומר ויאמר קין אל ה' גדול עוני מנשוא הן גרשת אותי היום (שם שם י"ג וי"ד). בלעם שגה ברואה שנאמר ויבא אלהים אל בלעם ויאמר מי האנשים האלה עמך ויאמר בלעם אל האלהים בלק בן צפור מלך מואב שלח אלי הנה העם היוצא ממצרים ויכם (במדבר כ"ב ט' י' וי"א) י) ובסוף הענין מה הוא אומר ויאמר אלהים אל בלעם לא תלך עמהם לא תאור את העם כי ברוך הוא (שם שם י"ב). חזקיהו שגה ברואה שנאמר ויאמר אליו מה אמרו האנשים האלה וגו' ויאמר מה ראו בביתך ויאמר חזקיהו את כל אשר בביתי ראו [וגו'] ויאמר ישעיהו אל חזקיהו שמע דבר ה' (אלהי) צבאות הנה ימים באים (נאם ה') ונישא כל אשר בביתך ואשר אצרו אבותיך [וגו'] (ישעיה ל"ט ג' עד ז') אף דברים שנתתי לך מהר סיני יוליכו עמם בבלה ובסוף הענין מהו אומר ויאמר חזקיהו אל ישעיהו טוב דבר ה' אשר דברת [וגו'] (שם שם ח') יא):

ג' חשבו מחשבה [רעה] וגלה הקב"ה מחשבתם לכל באי עולם. קין ועשו ואבשלום. קין חישב בלבו יב) ואמר אני הורג את אחי ואירש את העולם שנאמר ויקם קין אל הבל אחיו ויהרגהו (בראשית ד' ח') וגלה המקום מחשבתו לכל באי עולם שנאמר ועתה ארור אתה מן האדמה אשר פצתה את פיה [וגו'] כי תעבוד את האדמה (שם שם י"א וי"ב). עשו חשב בלבו ואמר אני אהרוג את אחי וגלה המקום מחשבתו לכל באי עולם שנאמר ויגד לרבקה את דברי עשו בנה הגדול [וגו'] הנה עשו אחיך מתנחם לך להרגך (שם כ"ז מ"ב). אבשלום חשב בלבו ואמר אני אהרוג את אבי יג) ואירש את המלכות שנאמר (ויגנוב) [ויגנב] אבשלום את לב אנשי ישראל (שמואל ב' ט"ו ו') ומנין שגלה המקום מחשבתו לכל באי עולם שנאמר ויאמר אבשלום מי ישימני שופט בארץ (שם שם ד') יד):

ג' חשבו מחשבה טובה וגלה המקום מחשבתם לכל באי עולם ואלו הן. ראובן ותמר ורות. ראובן חשב להציל את יוסף שנאמר ויאמר אליהם ראובן אל תשפכו דם (בראשית ל"ז כ"ב) ומנין שגלה המקום מחשבתו לכל באי עולם שנאמר יחי ראובן [ואל ימות] (דברים ל"ג ו') [יחי ראובן] בזכות יוסף ואל ימות במעשה בלהה טו). תמר חשבה בלבה אמרה אפשר לצאת חוטאה טז) מביתו של צדיק הזה ומנין שגלה המקום מחשבתה לכל באי עולם שהלכה ונשאת ליהודה וילדה ממנו פרץ וזרח. רות חשבה בלבה אמרה לחמותה עמך עמי אלהיך אלהי באשר תמותי אמות ושם אקבר (רות א' ט"ז וי"ז) ומנין שגלה המקום מחשבתה לכל באי עולם שהלכה ונשאת לבועז שנאמר ובועז הוליד את עובד ועובד הוליד את ישי וישי הוליד את דוד (שם ד' כ"א וכ"ב) ודוד מלך בעולם הזה ומלך לעולם הבא:

ג' דברו אמת ואבדו מחיי העולם הזה ומחיי העולם הבא ואלו הן. המרגלים [ולקו]. ודואג [על עסקי דוד]. ובני

הערות לנוסחא ב'

ה) בכי"ה מוסיף עוד ויכס את עין הארץ ועתה לכה קבה לי ועוד שהיתה עינו רעה בישראל יותר מבלק שאמר ארה לי היה מקלל ומפרש ואמר וגרשהיו לעקרו מן העולם ובלק היה מקלל ורוצה לגרשו מן הארץ ועוד כתיב יושב ממלי חסר מפני שישראל קרוב להכחידו ע"ב וע' במדבר רבה פ"כ ס"ז וס"ט ותנחומא שם קצת מזה וע"ע מכילתא בשלח ומדרשים בפסוק זה אלי ואנוהו. ו) ע' אבות פ"ה מי"ט ובמגן אבות שם ע"ש וע"ע ברבה ותנחומא שם. ז) ע' אבות שם פרק ה' משנה י"ח ונו"א פרק מ' ובהערות שם אות ד'. ח) בכי"ה שגו בדומה וכן לקמן. ט) בכי"ה וכי מסרתו לי לשומרו אלו מסרתו לי הייתי שומרו. י) בכי"ה בלעם שגה וכו' מלך מואב שלח אלי אין אני חשוב בעיניך בעיני כל המלכים אני חשוב ובסוף הענין וכו' וע"ע בנו"ש. יא) בכי"ה דברים שנתתי לך וכו' בבלה זאת התורה שנקראת עוד מחמד עיניך ומקניך אשר יצאו ובסוף הענין וכו' וע' בראשית רבה פי"ט סי"א וילקוט מלכים רמז רמ"ה וע"ע במדבר רבה פ"כ ס"ז וע' תנחומא בלק בענין בלעם ותנא דבי אליה רבה פ"ה ופדר"א פנ"ב בענין הזקיהו. וע"ע סנהדרין ק"ב ע"ב בענין מהמד עיניך דדריש ליה שם אספר תורה. יב) בכי"ה חשב בלבו לית דין ולית דיין ולית עולם אחרן אני הורג וכו'. יג) בכי"ה אני הורג את אבי. יד) ע' בראשית רבה פע"ה ס"ט כעין זה. טו) בכי"ה במעשה יוסף וע' ספרי דברים פי' שמ"ת ובמ"ע שם. טז) בכי"ה חלוקה ובנו"ש הליצה וע'

ארבע מדות באדם האומר שלי שלך ושלך שלי זו מדה בינונית. ויש אומרים זו מדת סדום. שלי שלך ושלך שלי עם הארץ. שלי שלך ושלך שלך חסיד. שלך שלי ושלי שלי רשע ו):

ארבע מדות בתלמידים הרוצה שילמוד וילמדו אחרים עין טובה. ילמוד ולא ילמדו אחרים עין רעה. ילמדו אחרים והוא לא ילמוד זו מדת בינונית. ויש אומרים זו מדת סדום. לא ילמוד ולא ילמדו אחרים הרי זה רשע גמור ז):

ארבע מדות בהולכי לבית המדרש מתקרב ויושב יש לו חלק. מתקרב יושב אין לו חלק. מתרחק ויושב יש לו חלק. מתרחק ויושב אין לו חלק: שואל ומשיב יש לו חלק. [שואל ומשיב אין לו חלק. יושב ושותק יש לו חלק] יושב ושותק אין לו חלק: מתקרב ויושב בשביל שישמע וילמוד יש לו חלק. מתקרב ויושב בשביל שיאמרו איש פלוני מתקרב ויושב לפני חכם אין לו חלק. מתרחק ויושב בשביל שינהוג כבוד במי שהוא גדול [ממנו] יש לו חלק. מתרחק ויושב בשביל שיאמרו איש פלוני אין צריך לחכם זה אין לו חלק: שואל ומשיב בשביל שישמע וילמוד יש לו חלק. שואל ומשיב בשביל שיאמרו איש פלוני שואל ומשיב לפני חכמים אין לו חלק. יושב ושותק בשביל שישמע וילמוד יש לו חלק. יושב ושותק בשביל שיאמרו איש פלוני יושב ושותק לפני חכמים זה אין לו חלק ח):

רמון הבארותי על עסקי שהמיתו למפיבושת. ויש אומרים אף בן איש גר עמלקי בשביל שבישר מיתת שאול יז):

ג' [וידו] ואבדו מן העולם הזה ונחלו חיי העולם הבא. ואלו הן המקושש והמקלל ועכן:

ג' שמרדו ווידו ונחלו העולם הזה והעולם הבא ואלו הן. המילדת ורחב וגבעונים. ויש אומרים אף חושי הארכי יח):

ד' מדות בנשים אבל לא באנשים. הנשים גרגרניות [קנאתניות] ועצלתיות צוותניות. גרגרניות שנאמר ותרא האשה כי טוב העץ למאכל וגו' (בראשית ג' ו'). קנאתניות מנין שנאמר ותקנא רחל באחותה (שם ל' א'). צוותניות שנאמר ושרה שומעת פתח האהל והוא אחריו (שם י"ח י'). עצלניות מנין שנאמר מהרי שלש סאים (שם שם ו') יט). ר' יוסי אומר כשם שנתנו ד' מדות בנשים כך נתנו באנשים. האנשים גרגרניים קונאניים צוותנים ועצלנים. גרגרניים מנין שנאמר וישבו לאכל לחם (שם ל"ז כ"ה). קונאניים מנין שנאמר ויקנאו בו אחיו (שם שם י"א) צוותנים מנין שנאמר והם לא ידעו כי שומע יוסף (שם מ"ב כ"ג). עצלניים מנין שנאמר מהרו ועלו אל אבי (שם מ"ה ט'):

ד' מדות להולכי לבית המדרש הולך ועושה חסיד. לא הולך ולא עושה רשע. הולך ואינו עושה יש לו שכר הליכה. עושה ואינו הולך יש לו שכר עשייה כ):

ד' מדות בנותני צדקה נותן ורוצה שיתנו אחרים חסיד. לא נותן ולא רוצה שיתנו אחרים רשע. נותן (ורוצה) [ואינו רוצה] שיתנו אחרים עינו רעה בשל אחרים. לא נותן ורוצה שיתנו אחרים עינו רעה בשלו כא):

ד' מדות בתלמידים נוח לשמוע וקשה לאבד זכה. קשה לשמוע ונוח לאבד [לא זכה. נוח לשמוע ונוח לאבד] יצא שכרו בהפסדו. קשה לשמוע וקשה לאבד יצא הפסדו בשכרו כב):

ד' מדות באדם. שלי שלי ושלך שלך מדה בינונית. ויש אומרים זו מדת סדום. שלי שלך ושלך שלי עם הארץ. שלי שלי ושלך שלי רשע. שלך שלך ושלי שלך חסיד כג):

הערות לנו"א

ו) השלמתי ע"פ הכ"י וע' אבות פ"ה מ"י ובמפרשים וע"ע נו"ב פמ"ה. ז) בכ"י ע ד' מדות וכו' ר ו צ ה שילמוד וכו' ולא ילמדו אחרים זה רשע גמור. וע' אבות פ"ה מ"ג ושם ד' חלוקות כאלה גבי נותני צדקה וכן בנו"ב פמ"ח וע"ע במדרש שמואל שם והגר"א גורס בכל המקומות שילמד מבנין פעל והב"י נוטה להגיה הכל ע"פ המשנה שם לפי שהחלוקה הג' אין לה שום פירוש גבי תלמידים ע"ש ובפרקא דרבינו הקדוש (כ"ה ע"ב) איתא ד' מדות ב ל ו מ ד י ם וכו' ילמוד ולא ילמדו אחרים הרי זה נוטל לו קרנים ילמדו אחרים והוא לא ילמוד הרי זה בינוני לא ילמוד וכו' והמלות וי"א זו מדת סדום ליתא שם וע"ע נו"ב פמ"ו. ח) בכ"י ד' מדות ביושבין לפני חכמים מתקרב ויושב יש לו חלק. מתקרב ואינו יושב אין לו חלק. מתרחק ויושב וכו'. מתרחק ואינו יושב אין לו חלק. שואל ומשיב וכו' שואל ואינו משיב אין לו חלק. יושב ושותק וכו' יושב ואינו שותק אין לו חלק (בכי"א ליתא לבבא זו) מתקרב ויושב וכו' יש לו חלק. מתקרב ו י ו ש ב בשביל שיאמרו איש פלוני יושב (יושב ליתא בכי"א) וקרב לפני חכמים אין לו חלק (בכי"א חלק לעוה"ב) מתרחק ויושב וכו' מתרחק ויושב בשביל שיאמרו איש פלוני אין ספק לו חכם אין לו חלק (בכי"א חלק לעוה"ב) וכו' כבפנים יושב ושותק בשביל שלא ישמע וילמוד אין לו חלק (ובכי"א שואל ומשיב בשביל שיאמרו איש פלוני חכם יש לו חלק שואל ומשיב בשביל שיאמרו איש פלוני שואל ומשיב לפני

הערות לנו"ב

בראשית רבה פ' פ"ה ס"ז. יז) בכי"ה ג' דברו וכו' ודואג על עסקי דוד ובני רימון וכו' בשביל שבישר על מיתת שאול ע"כ וע' במדרש מעשה תורה וע"ע פרקא דרבינו הקדוש ושם מונה ג"כ ג' דשיקרו ונחלו העוה"ז והעוה"ב רחב הזונה ומילדת והגבעונים ע"כ. יח) בכי"ה וי"א אף חושי הארכי רעה דוד וע' לעיל אות י"ז. יט) ע' בראשית רבה פמ"ה ס"ה ופרשה י"ח ס"ב ובנ"ש והוא מסורס קצת. כ) ע' אבות פ"ה מי"ד. כא) ע' אבות שם משנה י"ג ועפ"ז הגהתי. כב) ע' אבות שם משנה י"ג והגהתי עפ"ז ומסברא. כג) ע' אבות שם משנה י' וע"ע נו"א פ"מ ובהערות שם אות ו' וה'. ובכי"ה הביא בכאן בבא (מיד לאחר בבא דד' מדות בנשים) ד' מדות בדעות קשה לכעוס וכו' זכה נוח לכעוס וקשה לרצות לא זכה נוח לכעוס ונוח לרצות וכו' ע"כ ונראה שנסמך בהבבות האחרות על המשנה ולפ"ז חסירה אותה בבא דד' מדות בדעות ויש להשלימה ע"פ אבות פרק ה' משנה י"א.

ארבע מדות ביושבים לפני חכמים יש דומה לספוג. ויש דומה לנפה. יש דומה למשפך. ויש דומה למשמרת: דומה לספוג כיצד. זה תלמיד ותיק שיושב לפני חכמים ולמד מקרא ומשנה מדרש הלכות ואגדות כשם שספוג סופג את הכל כך הוא סופג את הכל. [דומה] לנפה כיצד. תלמיד פיקח שיושב לפני תלמידי חכמים ושמע מקרא ומשנה מדרש הלכות ואגדות כשם שנפה מוציאה את הקמח וקולטת את הסולת כך הוא מוציא את הרע וקולט את היפה. [דומה] למשפך כיצד. זה תלמיד טיפש שיושב לפני ת"ח שמע מקרא ומשנה [מדרש] הלכות ואגדות כשם שהמשפך מטיל מכאן ויוצא מכאן כך הוא כל דבר ודבר שמטילין באזניו נכנסים מכאן ויוצאין מכאן ראשון ראשון נשמט והולך לו. [דומה] למשמרת כיצד. זה תלמיד רשע שיושב לפני חכם ושמע מקרא משנה מדרש הלכות ואגדות כשם שהמשמרת מוציאה היין וקולטת השמרים כך הוא מוציא את היפה וקולט את הרע ט). רבי אליעזר בן יעקב קורא אותן קרן נקוב קיטועה י). קיטועה כיצד. זה תינוק שנותנין לו מרגליות והוזרין ונותנין לו פת זורק את המרגליות ונוטל את הפת חוזרין ונותנין לו כלי חרס זורק את הפת ונוטל את הכלי חרס [הרי] לא נמצא בידו כי אם כלי חרס בלבד יא):

ד' מדות ביושבים לפני חכמים. משפך. ספוג. נפה. משמרת. משפך שהוא מכנים בזו ומוציא בזו זה ת"ח נכנס לביהמ"ד שמע מדרש הלכות ואגדות וכשהוא יוצא אין בידו כלום. ספוג שהוא סופג את הכל זה תלמיד חכם שהוא נכנס לביהמ"ד שמע מדרש הלכות ואגדות כשהוא יוצא יש בו כלום כשהוא מוציאן מוציאן מעורבבין. נפה שהיא מוציאה את הקמח בפני עצמו ואת הסלת בפני עצמו ואת הסובן בפני עצמו זה תלמיד חכם שנכנס לבית המדרש שמע מדרש הלכות ואגדות כשהוא יוצא ויש בידו כלום מוציאן כל אחד ואחד בפני עצמו. משמרת שאינה מוציאה אלא שמרים זה ת"ח כשהוא נכנס לביהמ"ד שמע מדרש הלכות ואגדות כשהוא יוצא אין בידו כלום כשהוא שומע (שומע) דברי הבטלה הרי הוא בידו כד):

לענין התלמידים דרש רבן גמליאל הזקן ארבעה דברים דג טמא דג טהור דג מן הירדן דג מן הים הגדול: דג טמא כיצד. בן עניים שלמד מקרא ומשנה הלכות ואגדות ואין בו דיעה. דג טהור כיצד. זה בן עשירים שלמד מקרא ומשנה הלכות ואגדות ויש בו דיעה. דג מן הירדן כיצד. זה תלמיד חכם שלמד מקרא ומשנה מדרש הלכות ואגדות ואין בו דעת להשיב. דג מן הים הגדול כיצד. זה תלמיד חכם שלמד מקרא ומשנה מדרש הלכות ואגדות ויש בו דעת להשיב יב):

הערות לנו"א

חכמים אין לו חלק יושב ושותק בשביל שיאמרו איש פלוני יושב ושותק לפני חכמים אין לו חלק). ובספרים ישנים ד' מדות בהולכי לבית המדרש מתקרב ויושב וכו' בבכי"ע מתרחק ואינו יושב אינו לו חלק שואל ומשיב יש לו חלק יושב ושותק אין לו חלק מתקרב ויושב בשביל וכו' כבפנים מתקרב ויושב מ פ נ י שיאמרו וכו' כבפנים במי שהוא גדול יש לו חלק וכו' מתרחק ויושב בשביל שיאמרו וכו' אין לו חלק יושב ושואל בשביל שיאמרו איש פלוני יושב ו ש ו א ל ומשמש לפני הכם אין לו חלק יושב ושואל בשביל שישמע וילמוד זה יש לו חלק יושב ושותק וכו' יושב ושותק בשביל שיאמרו איש פלוני יושב משתיק לפני החכם אין לו חלק ע"כ וע"ע בנ"א שבתומ"י וכל הנוסהאות הם מגומגמות ואנכי תקנתי והוספתי בפנים ע"פ צירוף כל הנוסהאות וע"פ ההמשך בהפיסקא בעצמה. וע"ע בפירקא דרבינו הקדוש שם וע"ע נוסחת הגר"א. ט) בכי"ע ד' מדות בתלמיד הכם יש שדומה לספוג ויש שדומה לנפה ויש שדומה למשפך ויש שדומה למשמרת וכו' כיצד תלמיד ותיק וכו' ולומד מקרא משנה הלכה ואגדות וכו' כשם שהספוג וכו' דומה לנפה כיצד ת"ח פיקה שישב לפני הכמים ולמד מקרא משנה הלכות ואגדות כשם שהנפה מוציאה וכו' דומה למשפך כיצד זה תלמיד טפש שהיה יושב לפני חכמים ולמד מקרא משנה הלכות ואגדות כשם שהמשפך כל דבר ודבר שמטילין בתוכו נשמט והולך לו כך הוא כל דבר ודבר ששמע ראשון ראשון נשמט והולך לו דומה למשמרת כיצד וכו' שישב לפני ת"ח ולמד מקרא וכו' כשם וכו' אף הוא וכו'. ובכי"א ד' דברים בתלמוד חכם ספוג ונפה משפך ומשמרת ספוג כיצד ותיק שיושב לפני הכמים וכו כבכי"ע דומה לנפה ת"ח ופקח שישב וכו' כבכי"ע דומה למשפך כיצד תלמיד רשע שיושב לפני ת"ח ולמד מקרא משנה הלכות ואגדות ושכה כל דבר כשם שהמשפך מוציא כל דבר ודבר אף הוא מוציא כל דבר ודבר דומה למשמרת כיצד זה תלמיד רשע שיושב לפני הכמים ולמד מקרא משנה הלכות ואגדות וכו' ע"כ ובספרים היה דומה לספוג כיצד זה ת"ה שיושב וכו' והגהתי ע"פ כי"ע וכן הוספתי ע"פ הכ"י וההמשך. וע' אבות פ"ה מט"ו ובמפרשים שם ובנו"ב וע"ע ספרי עקב פ' מ"ח רבי יהודה אומר תלמיד שכחו יפה דומה לספוג וכו' ע"ש. י) בכי"ע היה קורא אותו קרא נקובה וקטע. ועל הגליון שם נ"א קרן זקופה וקוטע קוטע. ובכי"א ר"א בן יעקב אומר קורין אותו קרן זקופה וקוטע קוטע. וע' מפרשים והגר"א הגיה קרן נקוב קרן קטוע ואפשר שנוסהת הכי"ע היא הנכונה וע' בערוך ערך קרא ד'. יא) הגהתי ע"פ כי"א ובספרים זורק את הפת ונוטל את החרס לא נמצא וכו' ובכי"ע ה ו י לא נמצא בידו אלא כלי הרס וכן הוא בכי"א אלא כלי חרס. והנה הפירוש לקרן נקוב הסר כאן ואם נגרוס קרא נקוב כבכי"ע אפשר שהשמיטו הפירוש משום שהוא דבר מגונה ביותר ע"ש בערוך וצ"ע. יב) בכי"ע לענין ארבעה תלמידים דרש וכו' דג טמא ודג טהור ודג מן הירדן ודג מן הים הגדול דג טמא וכו' ואין בו דעת להשיב דג טהור וכו' מקרא ומשנה ו מ ד ר ש הלכות ואגדות ויש בו דעת דג מן הירדן כיצד זה ת"ח שלמד מקרא משנה הלכות ואגדות ואין בו דעת להשיב דג מן הים כיצד זה ת"ח שלמד מקרא משנה הלכות ואגדות ויש בו דעת להשיב. ובכי"א לענין ד' ת"ח דרש וכו' ודג מים גדול דג טמא כיצד זה בן עניים שלמד מקרא משנה מ ד ר ש הלכות ואגדות ואין בו דעת דג טהור כיצד זה בן

הערות לנו"ב

כד) ע' אבות שם משנה ט"ו ובמגן אבות שם וע"ע נו"א ובהערות שם אות י"א והסגרתי מסברא.

ארבע מדות הם יש רואה ונראה. נראה ואינו רואה. רואה ואינו נראה. אינו רואה ואינו נראה: רואה ונראה כגון הזאב והארי והנמר והדוב והברדלס והנחש והליסטין והגייסות [הרי] אלו רואין ונראין. נראה ואינו רואה כגון הסייף והקשת והרומח והסכין ומקל וקינוקנות [הרי אלו] נראין ואינן רואין. רואה ואינו נראה זו מכת רוח רע. אינו נראה ולא רואה זו מכת חולי מעיים יג):

ארבעה חכמים הם הרואה רבי יוחנן בן נורי בחלום יצפה ליראת חטא. רבי אלעזר בן עזריה יצפה לגדולה ולעשירות. רבי ישמעאל יצפה לחכמה. רבי עקיבא ידאג מן הפורעניות יד):

שלשה תלמידי חכמים הם הרואה בן עזאי בחלום יצפה לחסידות. בן זומא יצפה לחכמה. אלישע בן אבויה ידאג מן הפורעניות טו):

ג' נביאים הם הרואה ספר מלכים בחלום יצפה לגדולה ולעשירות. ישעיה יצפה לנחמה. ירמיה ידאג מן הפורעניות טז):

שלשה כתובים הם הרואה ספר תהלים בחלום יצפה לענוה. משלי יצפה לחכמה. איוב ידאג מן הפורעניות יז):

מיתה לרשעים נאה להם ונאה לעולם. לצדיקים רע להם ורע לעולם. [שינה לרשעים נאה להם ונאה לעולם. לצדיקים רע להם ורע לעולם]. שקט לרשעים רע להם ורע לעולם. לצדיקים טוב להם וטוב לעולם יח):

אל יעמוד אדם ערום כנגד בית קדשי הקדשים יט): הנכנס לבית הכסא לא יחזיר פניו לא למזרח ולא למערב אלא לצדדין, ולא יפרע עצמו מעומד אלא מיושב. ולא יקנח אדם עצמו בימין אלא בשמאל. ומפני מה אמרו לא יקנח אדם עצמו בימין אלא בשמאל. רבי אליעזר אומר מפני שמראין בה דברי תורה רבי יהושע אומר מפני שאוכל ושותה בה כ):

פרק מו

כל כנסייה שהיא לשם שמים סופה להתקיים ושאינה לשם שמים אין סופה להתקיים. אי זו כנסייה שהיא לשם שמים זו כנסית אבותינו על הר סיני. ושאינה לשם שמים. זו כנסית דור הפלגה א):

כל מחלוקת שהיא לשם שמים זו מחלוקת שמאי והלל. ושאינה לשם שמים זו מחלוקת קרח וכל עדתו ב):

כל התורעמנים תלמידיו של אדם הראשון שנאמר ויאמר האדם האשה אשר נתתי עמדי היא נתנה לי מן העץ ואוכל (בראשית ג' י"ב) ג):

כל כפוי טובה תלמידיו של סנחריב שנאמר ותמצא כקן ידי (על חיל) [לחיל] העמים וכאסוף ביצים עזובות (ישעיה י' י"ד) ד):

ג' ספרי נביאים הם. הרואה עצמו קורא בחלומו בספר ישעיה יצפה לישועה. בספר מלכים יצפה למלכות. בירמיה ידאג מן הפורעניות:

ג' ספרי כתובים הם. הרואה עצמו קורא בחלומו בספר משלי יצפה לחכמה. בספר תהלים יצפה ליראת חטא. באיוב ידאג מן הפורעניות:

ג' חכמים הם. הרואה רבי אלעזר בן עזריה בחלומו יצפה לחכמה. הרואה רבי עקיבא יצפה ליראת חטא. רבי ישמעאל ידאג מן הפורעניות:

הערות לנו"א

עשיר שלמד מקרא משנה תלמוד הלכות ואגדות ויש בו דעת דג מן הירדן כיצד זה ת"ח שלמד מקרא ומשנה ואין בו דעת להשיב וכו' כבכי"ע. ולא איתפרש לי משל זה וע' לע"ל ריש פ"ג ותוספתא דסוטה פט"ו משמת ראב"ע וכו' ע"ש וצ"ע. וע' תנא דבי אליהו זוטא פ' ט"ז קורא ושונה ואין בו דעת יג) בכ"י רואה ונראה כיצד כגון הזאב והארי והדוב והנמר והברדלס והנחש הרי (בכי"א הרי ליתא) אלו וכו' נראה ואינו רואה כיצד כגון הסייף והסכין והפניון (בכי"א והפגיון) והרומח והחנית והכידון (וכן בנ"א שבתומ"י) הרי אלו וכו' רואה ואינו נראה כיצד זה וכו' אינו רואה ואינו נראה זה וכו' (בכי"א כיצד זה) ומלת קינוקנות שבספרים ליתא בכ"י. ואולי צ"ל וקנתות וע' בערוך ערך קנת ועניינו יד של כלי זיין וכו'. וע"ע כלים פי"ג מ"א וצ"ע. יד) בכי"ע הרואה ראב"ע בחלומו יצפה לגדולה ועשירות ריב"נ יצפה ליראת חטא ר' ישמעאל וכו'. ובכי"א הם הרואה ראב"ע יצפה לגדולה ריב"נ יצפה ליראת חטא ר' ישמעאל יצפה לחכמה ר"ע יצפה לתבונה. ע"כ וע' ברכות נ"ז ע"ב ובדקדוקי סופרים שם אות ד' ובאה"ר תמה מה ענין ריב"נ ליראת חטא. ואפשר שיש להגיה ר' יהודה הנשיא וע' סוף סוטה משמת רבי בטלה ענוה ויראת חטא ואולי בא הטעות שהיה כתוב ריה"נ (ר"ת ר' יהודה הנשיא) ונתחלף להמעתיק עם ריב"נ וצ"ע. וע"ע נו"ב פמ"ח. טו) בכי"ע ושלשה ת"ח הם הרואה בן עזאי יצפה לחכמה בן זומא יצפה לחסידות (וכן הוא בנ"א שבתומ"י אלישע) וכו'. וע' ברכות שם. וע"ע נו"ב שם. טז) בכי"א שלש ספרי נביאים הם וכו' יצפה לגדולה וכו' ישעיה וכו'. וע' ברכות שם ובדקדוקי סופרים שם אות ב' וע"ע בפירקא דרבינו הקדוש ל"ג ע"ב. וע"ע נו"ב שם. יז) בכי"ע איוב ידאג מן היסורים ובכי"א הרואה ספר תהלים בחלום יצפה להודות משלי וכו' כבספרים וע' ברכות שם מסכים עם כי"א וכן הגיה הגר"א. וע"ע נו"ב שם. יח) הוספתי ע"פ כי"ע דמשום מנין ג' תני לה הכא ובכי"א בעד כל פיסקא זו רשעים נאה להם מיתה ולעולם צדיקים רעה להם ורעה לעולם ע"כ. וע' סנהדרין ע' ע"ב וע"א ע"א ובדקדוקי סופרים שם. וע"ע נוסחת הגר"א. יט) ע' ברכות נ"ד ע"ב במשנה שם לא יקל אדם ראשו כנגד שער המזרח וכו' ונ"ל שהיו בכאן ג"כ הב' בבות דולא יכנס להר הבית במקלו וכו' ולא יעשנו קפנדריא ומשום מנין שלשה דברים דנאמרו בהר הבית נקט לה הכא אבל נשמטו אותם בבות באשמת המעתיקים. כ) בכ"י הנכנס לבית הכסא לא יחזור פניו למזרח ולמערב אלא צפון (בכי"ע לצפון וכן

הערות לנו"ב

פמ"ו א) ע' נו"א פרק מ' ובהערות שם אות כ"ג. ב) ע' אבות פ"ה מט"ז ונו"א שם ובהערות אות כ"ב. ג) ע' פסיקתא דרב כהנא קל"א ובהערות שם וספרי דברים פי' ב'. ד) ע' מענין זה חולין פ"ט ע"א.

כל אהבה שהיא תלויה בדבר בטל הדבר בטלה אהבה. ושאינה תלויה בדבר אינה בטלה לעולם. אי זה אהבה שהיא תלויה בדבר זו אהבת אמנון ותמר. ושאינה תלויה בדבר זו אהבת דוד ויונתן [כא]:

כל מחלוקת שהיא לשם שמים סופה להתקיים. ושאינה לשם שמים אין סופה להתקיים. אי זו מחלוקת שהיא לשם שמים זו מחלוקת הלל ושמאי. ושאינה לשם שמים זו קרח ועדתו [כב]:

כל כנסיה שהיא לשם שמים סופה להתקיים. ושאינה לשם שמים אין סופה להתקיים. אי זו כנסיה שהיא לשם שמים כגון כנסת ישראל לפני הר סיני. ושאינה לשם שמים כגון כנסיה של דור הפלגה [כג]:

ג' תלמידים הם. הרואה בן עזאי בחלומו. יצפה לחכמה. בן זומא יצפה ליראת חטא. רבי אלישע בן אבויה ידאג מן הפורעניות [ה]:

האומר אלך ואלמוד תורה שכן הוא ידי חובתי כשר. שמא יראוני אחרים שני לו. שמא אשמע דבר ואבוא אלמדהו הרי זה בינוני. שמא אקרא ת"ח דווי וסכוף [ו]:

האומר אלך ואגמול חסד שכן הוא ידי חובתי כשר. שמא יראוני אחרים הרי זה שני לו. שמא אשמע דבר ואבוא ואלמדהו הרי זה בינוני. שמא אקרא גומל חסד הרי זה דווי וסכוף [ז]:

הרוצה שילמוד תורה וילמד לאחרים טוב לו ולאחרים. [הוא ולא אחרים טוב לו ולא לאחרים. אחרים] ולא הוא טוב לאחרים (לא) ולא לו. לא הוא ולא לאחרים הרי זה דווי וסכוף [ח]:

הרוצה שישבות אצל חכמים וישבתו אחרים טוב לו ולאחרים. הוא ולא אחרים טוב לו ולא לאחרים. אחרים ולא הוא טוב לאחרים ולא לו. לא הוא ולא אחרים דווי וסכוף:

הרוצה שיגמול חסד ויגמלו אחרים טוב לו ולאחרים. הוא ולא אחרים טוב לו ולא לאחרים. אחרים ולא הוא טוב לאחרים ולא לו. לא הוא ולא לאחרים דווי וסכוף:

ד' מדות בטפשים מדוש מדוך וגלגל ינקה [ט]:

ד' מדות במיושבים אבן פנה. אבן גזית. מרובעת. פסיפס [י]:

ג' ספרים נמצאו בעזרה. ספר מעונה ספר זעטוטה ספר היא. ספר מעונה [באחד היה כתוב מעון אלהי קדם (דברים ל"ג כ"ז) ובאחד היה מעונה. בטלו האחד וקיימו את השנים. אמר רבי יוסי זה הוא ספר שנמצא בבית מעון. ספר זעטוטי] באחד היה כתוב זעטוטי בני ישראל ובשנים כתוב וישלח את נערי בני ישראל (שמות כ"ד ה') בטלו את האחד וקיימו את השנים. ספר היא בכל מקום שהיה כתוב היא היו קורין (אותו) הוא. ויש אומרים אחד עשר יודידיות היא שבתורה בטלו את האחד וקיימו את השנים [יא]:

פרק מז

שלשה נביאים הם. אחד תבע כבוד האב ולא תבע כבוד הבן. ואחד תבע כבוד הבן ולא תבע כבוד האב. ואחד תבע כבוד הבן וכבוד האב. אליהו תבע כבוד האב ולא תבע כבוד הבן שנאמר קנא קנאתי לה' אלהי (ישראל) [צבאות] (מלכים א' י"ט י'). יונה תבע כבוד הבן ולא תבע כבוד האב שנאמר ויקם יונה לברוח תרשישה מלפני ה' (יונה א' ג'). ירמיה תבע כבוד האב וכבוד הבן שנאמר נחנו פשענו ומרינו אתה לא סלחת (איכה ג' מ"ב) [א]:

הערות לנו"א

בנ"א שבתומ"י) ודרום ואל יפרע את עצמו מעומד אלא מיושב ולא יקנח בימין אלא בשמאל ר"א מפני שאוכל בה ר"י אומר מפני ששותה בה (אולי צ"ל מפני שכותב בה) ר"ע אומר מפני שמראה בה טעמי תורה ע"כ. וע' ברכות ס"ב ע"א תניא אר"ע פעם אחת נכנסתי אחר ר"י לבה"כ ולמדתי ממנו שלשה דברים וכו' וע"ע שם בדקדוקי סופרים אות ט' וצ"ע וע"ע ד"א רבה פ"ז ועפ"ז הגהתי בספרים אלא לצדדין במקום ולא לצדדין ולא יפרע ולא יכרע. כא) ע' אבות פ"ה מט"ז ובמפרשים שם ובספרים כל אהבה שהיא תלויה בדבר וכו' איזהו אהבה שהיא תלויה בדבר וכו' והוספתי מן בטל הדבר. בטלה אהבה ע"פ הכ"י וע"ע נו"ב פמ"ח. כב) ע' אבות שם ונו"ב פמ"ח ובספרים כל מחלוקת שהיא לש"ש וכו' איזהו מחלוקת שהיא לש"ש וכו' והוספתי ע"פ כי"ע. כג) בספרים כל כנסייה שהיא לשם מצוה וכו' (ומדלג השאר) כל כנסייה שהיתה לשם מצוה זו כנסת אנשי הגדולה ושלא לש"ש וכו' והנה קיימתי נוסחת הכי"ע שע"פ הוספתי מה שדלגו בספרים אבל גם לנוסחת הספרים יש מקום וע' בספר מלאכת שלמה באבות פ"ד מי"א וע"ע בשאר מפרשים קדמונים שם ובנו"ב פמ"ו הנוסחא כמו בכי"ע. ונקט לדברים אלו כאן משום המנין שלשה. ג' דסופם להתקיים וג' דאין סופם להתקיים.

הערות לנו"ב

ה) ע' נו"א פ"מ ובהערות שם אות י"ד ט"ו ט"ז וי"ז. ו) נ"ל שצ"ל וסתוף וע' יבמות מ"ז ע"א לשון כזה. ז) פירוש בבא ג' כאן לא ברירא כי מה ענין ואלמדהו גבי צדקה ואולי רק משום שיטפא הוא. ח) ע' נו"א פ"מ ובהערה ז' שם והוספתי מסברא ע"פ ההמשך והדוגמאות. ט) לא איתפריש לי ולפי הענין כלים שאין להם בסיס נכון ונוטים ליפול תמיד בניגוד למיושבים. י) ע' נו"א פכ"ח ובהערות שם אות י"ט. יא) בכי"ה וי"א אחד עשר וויות הוא שבתורה וכו' וע' ספרי דברים פי' שנ"ו וירושלמי תענית פ"ד ה"ב ומסכת סופרים פ"ו (ושם ליתא להך דר' יוסי) ואולי יש לפרש וי"א אחד עשר היא שבתורה היה כתוב בוויות ור"ל שבאותן אחד עשר היא היה ההפרש שבין הספרים וכבמס' סיפרים ע"ש וע"ע לעיל פל"ת ונו"א פל"ד.

פמ"ז א) ע' מכילתא בא מסכת דפסחא ובמ"ע שם אות כ"ח.

פרק מא

רבי שמעון אומר ג׳ כתרים הם אלו הן. כתר תורה. וכתר כהונה. וכתר מלכות. וכתר שם טוב עולה על גביהן. כתר כהונה כיצד אפילו נותן כסף וזהב שבעולם אין נותנין לו כתר כהונה שנאמר והיתה לו ולזרעו אחריו ברית כהנת עולם (במדבר כ״ה י״ג). כתר מלכות אפילו נותן כל כסף וזהב שבעולם אין נותנין לו כתר מלכות שנאמר ודוד עבדי נשיא להם לעולם (יחזקאל ל״ז כ״ה). אבל כתר תורה אינו כן. עמלה של תורה כל הרוצה ליטול יבא ויטול שנאמר הוי כל צמא לכו למים (ישעיה נ״ה א׳) א)׃

הוי עמל בדברי תורה ואל תתעסק בדברי בטלה. מעשה ברבי שמעון בן יוחאי שהיה מבקר את החולים ומצא אדם אחד שתפוח ומוטל בחולי מעים ואומר גידופין לפני הקדוש ברוך הוא. אמר לו ריקה היה לך שתבקש רחמים על עצמך ואתה אומר גידופין. אמר לו הקדוש ברוך הוא יסלקנו ממני ויניחנו עליך. אמר [לו] יפה עשה לך הקב״ה שהנחת דברי תורה והיית מתעסק בדברים בטלים ב)׃

ג׳ חזרו למקומן. ישראל והתורה והכסף והזהב. ישראל היו מעבר הנהר שנאמר בעבר הנהר ישבו אבותיכם מעולם תרח אבי וגו׳ (יהושע כ״ד ב׳). ומנין שחזרו למקומן שנאמר (לה) [להן] מן די ארגיזו אבהתנא לאלהא (שמיה) [שמיא] וגו׳ (עזרא ה׳ י״ב). התורה היתה מן השמים שנאמר אתם ראיתם כי מן השמים דברתי עמכם (שמות כ׳ כ״ב). ומנין שחזרה למקומה שנאמר התעיף עיניך בו ואיננו (משלי כ״ג ה׳). הכסף והזהב היו (מעוצרים) [מארץ מצרים] שנאמר ושאלה אשה משכנתה ומגרת ביתה כלי כסף וכלי זהב (שמות ג׳ כ״ב). ומנין שחזרו למקומן שנאמר ויעל שישק מלך מצרים ויקח את אוצרות בית ה׳ ואת אוצרות בית המלך (דה״י ב׳ י״ב ט״ו) ב)׃

על ג׳[דברים] שבזו ישראל בטלו מהם. על הנבואה. על מלכות בית דוד. ועל המקדש ג). על הנבואה מנין שנאמר ויהיו מלעיבים במלאכי אלהים ובוזים דבריו (שם ב׳ ל״ו ט״ז). [על מלכות בית דוד שנאמר אין לנו חלק ונחלה בדוד (מלכים א׳ י״ב ט״ז) אמרו דוד אין לך עלינו אלא הבית הזה אשר בנית ועתה ראה ביתך דוד] (שם שם). על המקדש מנין שנאמר הבית הזה אשר אתה בונה אם תלך בחקותי. ואם לאו והבית הזה יהיה עליון כל עובר עליו ישום (וישרוק) וישרק (שם ט׳ ח׳) ד)׃

ג׳ אומרים ועושים וג׳ אומרים ואינם עושים. אלו שהן אומרים ועושים. הילדות. והעשירות. וימות החמה. ואלו הן אומרים ואינן עושים. הזקנות. והעניות. וימות הגשמים׃

ג׳ נתמעטו משריבה תלמוד תורה. נתמעטו המזיקים. (נתמעטו) נתמעט המהומה. נתמעטו עושי רע. ויש אומרים אף נטיעת המקשאות ה)׃

ג׳ בכו ושמע הקב״ה בכיתם. ואלו הן. הגר. ועשו. וחזקיהו. הגר מנין שנאמר ותשא את קולה ותבך (בראשית כ״א ט״ז) ו). ומנין ששמע הקב״ה קול בכיתה שנאמר כי שמע ה׳ את קול הנער באשר הוא שם קומי שאי את הנער (שם שם י״ח). עשו בכה וישא את קולו ויבך (שם כ״ז ל״ח) ועל שלשה דמעות שהטיף נעשו לישראל (פלומציות) [פלומסיות] שנאמר האכלתם לחם דמעה ותשקמו בדמעות שליש (תהלים פ׳ ו׳). חזקיהו בכה שנאמר אנא ה׳ (זכור) זכר נא וגו׳ ויבך חזקיהו בכי גדול (מלכים ב׳ כ׳ ג׳). ומנין ששמע הקב״ה בכיתו שנאמר שמעתי את תפלתך ראיתי את דמעתך ביום השלישי תעלה בית ה׳ (שם שם ה׳) ז)׃

פרק מח

רבי שמעון אומר ג׳ כתרים הם. כתר תורה כתר כהונה [וכתר מלכות] וכתר שם טוב עולה על גביהן. כתר תורה זה כתרו של משה שנאמר זכרו תורת משה עבדי אשר וגו׳ (מלאכי ג׳ כ״ב) א). כתר כהונה זה כתרו של אהרן שאי אפשר ליגע בו שנאמר ברית מלח עולם היא לפני ה׳ (במדבר י״ח י״ט). כתר מלכות

הערות לנו״א

פמ״א א) בכי״ע ר״ש אומר ג׳ כתרים הם ואלו הם כתר כהונה וכתר מלכות וכתר תורה וכתר שם טוב וכו׳ כתר כהונה אפילו נותן לו כל וכו׳. כתר מלכות אפילו נותנים כל וכו׳ ובכי״א ר״ש אומר וכו׳ כבכי״ע כתר כהונה כיצד אפילו נותן כל כסף וזהב שבעולם אין לו כתר מלכות שנאמר ודוד עבדי אבל כתר תורה וכו׳. ועי׳ אבות פ״ד מי״ג ונו״ב פמ״ח וע״ע ספרי במדבר פי׳ קי״ט ושמות רבה פל״ד ס״ב ובנ״ש ובמדבר רבה פ״ד ס״ג ופי״ד סי״א ובנ״ש ויומא ע״ב ע״ב. ב) בכי״ע הוי עמל בד״ת ואל תתעסק בדברים בטלים מעשה ברשב״י וכו׳ ומצא אדם אחד שהיה מוטל בחולי מעים והיה תפוח והיה אומר גידופין לפני המקום א״ל ריקה היה לך לבקש רחמים על עצמך ולהתחנן לפני המקום ואתה אומר גידופין לפני המקום א״ל המקום יסלקנו ממנו ויניחנו עליך א״ל יפה עשה לך המקום שהנחת ד״ת ונתעסקת בדברים בטלים ע״כ ובספרים היה וכן הוא בכי״א אמר יפה עשה לי הקב״ה שהנחתי ד״ת והייתי מתעסק וכו׳ והגהתי ע״פ

הערות לנו״ב

ב) ע׳ נו״א פמ״א ובהערות שם אות י״ט. ג) בכי״ת ג׳ דברים וכו׳ הובטלו מהם על הנבואה ועל מלכות בית דוד. ד) ע׳ אגרת שמואל פ׳ י״ג ע״ש. ה) ע׳ נו״א פרק כ״ה ובהערות שם אות נ״ה. ו) ע׳ בראשית רבה פ׳ נ״ג סי״ד ומדרש תהלים מזמור פ׳ וילקוט תורה רמז קט״ו ותהלים ר׳ תתק״ז בפסוק ותשקמו בענין עשו וע״ע רמב״ן על התורה בראשית ט״ז ח׳.

פמ״ח א) בכי״ה שנאמר תורה צוה לנו משה וכתיב

מעשה ברבי שמעון בן אלעזר שבא ממגדל עדר מבית רבו והיה רוכב על החמור ומטייל על שפת הים ראה אדם אחד שהיה מכוער ביותר א"ל ריקה כמה מכוער אתה שמא כל בני עירך מכוערין כמותך ג). א"ל ומה אעשה. לך לאומן שעשאני ואמור לו כמה מכוער כלי זה שעשית. כיון שידע רבי שמעון שחטא ירד מן החמור והיה משתטח לפניו ד). אמר לו נעניתי לך מחול לי. אמר לו איני מוחל לך עד [שתלך] לאומן שעשאני ותאמר כמה מכוער כלי זה שעשית ה). רץ אחריו שלשה מילין. יצאו אנשי העיר לקראתו אמרו לו שלום עליך רבי ו). אמר להם למי אתם קוראים רבי. אמרו לו למי שמטייל אחריך. אמר להם אם זה רבי אל ירבו כמותו בישראל ז). אמרו לו חס ושלום ומה עשה לך. אמר להם כך וכך עשה לי. אמרו לו אף על פי כן מחול לו. אמר להם הריני מוחל ובלבד שלא יהא רגיל לעשות כן. אותו היום נכנס רבי שמעון לבית המדרש הגדול שלו ודרש. לעולם יהא אדם רך כקנה ולא יהא קשה כארז. מה קנה זה כל הרוחות באות ונושבת בו הולך ובא עמהם דממו הרוחות חוזר הקנה עומד במקומו. ומה סופו של קנה זה זכה ליטול הימנו קולמוס לכתוב ספר תורה ח). אבל ארז אינו עומד במקומו אלא כיון שנשבה רוח דרומית עוקרתו והופכתו על פניו ט). ומה סופו של ארז באים עליו סתתין ומסתתין אותו ומסככין ממנו בתים והשאר משליכין אותו לאור. מכאן אמרו יהא אדם רך כקנה ואל יהא קשה כארז י):

שלשה דברים נאמרו בבני אדם. הנותן צדקה תבא עליו ברכה. והמלוה טוב ממנו. הנותן למחצה ולמותר זהו למעלה מכולן יא):

שלש מדות בתלמיד חכם. שואל ומשיב חכם. שואל ואינו משיב למטה הימנו. אינו שואל ואינו משיב זהו למטה מכולם יב):

שלש זיעות הן יפות לגוף. זיעת חולה. זיעת מרחץ. זיעת מלאכה. זיעת חולי מרפא. זיעת מרחץ אין לך כיוצא בו יג):

זה כתרו של דוד שנאמר הלא לכם לדעת כי ה' אלהי ישראל נתן (המלוכה) [ממלכה] לדוד (דה"י י"ג ה'). כתר שם טוב עולה על גביהן. כל מי שזכה ב) לתורה יבא ויטלנה. אהרן לא זכה לכהונה אלא בזכות התורה שנאמר כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו (מלאכי ב' ז'). דוד לא זכה למלכות אלא בזכות התורה שנאמר זאת היתה לי כי פקודיך נצרתי (תהלים קי"ט נ"ה) ג):

כל אהבה שהיא תלויה בדבר בטל דבר ובטלה אהבה ושאינה תלויה בדבר זו אהבת דוד ויהונתן. אין לך אהבה קשה בעולם חוץ מאהבת נשים ד):

רבי שמעון אומר כל המשיא את בתו קטנה הרי זה ממעט פריה ורביה ומאבד את ממונו ובא לידי שפיכות דמים ה):

הערות לנו"א

כי"ע דאין סברא לומר שיקרא לביקור חולים דברים בטלים והמפרשים נדחקו בפירוש הדבר ע"ש. ג) בכי"ע מעשה ברשב"א שהיה בא ממגדל עדר וכו' על שפת הים וראה אדם אחד וכו' וע' תענית כ' ע"א וע"ב ודרך ארץ רבה פ"ד ומס' כלה (דפוס ר"נ קורניל) י"ג ע"א. ד) בכי"ע כיון שידע ר"ש בן אלעזר שחטא ירד ר' שמעון מן החמור וכו'. ה) בספרים עד שתאמר לאומן שעשני כמה וכו' והגהתי ע"פ כי"ע. ו) בכי"ע ויצאו אנשי עירו לקראתו וכו'. ז) בספרים אם רבי זה אל וכו' והגהתי ע"פ כי"ע. ח) בכי"ע מה קנה זה יצאו ארבעה רוחות הולך וכו' ובספרים לפיכך זכה קנה וכו' ובחרתי בהנוסחא שבכי"ע ובנ"א שבתומ"י לפי שהיא מסכמת יותר עם ההמשך וכן הוא ג"כ בדא"ר ובמסכת כלה שם. ט) בכי"ע אבל ארז זה אינו כן אלא שיצא רוח צפונית ונפקד מצבו ורוח דרומית נעקר מצדו האחד נמצא ארז זה מוטל על שרשיו ע"כ ובכי"א כיון שנשבה רוח עוקרתו ובנ"א שבתומ"י רוח צפונית וע' בהדוגמאות. והנוסחאות הם מסופקות ומשונות שם זו מזו ע"ש. י) בכי"א ומה סופו של ארז משליכין אותו לאש מכאן אמרו וכן היה בספרים ישנים והוגה ע"פ התומ"י והגהתי ע"פ כי"ע ומסככין ממנו במקום ומסבבין ממנו ובעיקר הדברים ע' בדוגמאות שם. ובענין המשך דברים אלו לכאן הנה במסכת כלה מתחיל שם פ"ו לעולם תהיה נאה בכניסתך ותהא נאה ביציאתך ועלוב לאנשי ביתך ותהא ממעט את העסק ועסוק בתורה (ובדא"ר שם בבא ב' לי) הרי כאן שלש בבות ואין לי ספק שגם בכאן היו כל השלשה בבות (ולפיכך נקט להו הכא משום המספר שלשה) רק בסדר הפוך היינו בבא א' הוי עמל בד"ת ואל תתעסק בדברי בטלה עם המעשה דרשב"י. בבא ב' הוי עלוב לאנשי ביתך עם המעשה דרשב"א אבל נשמט המאמר ולא נשארה רק המעשה. בבא ג' הוי נאה בכניסתך וכו' עם המעשה דר' טרפון שישב ושנה לתלמידים וכו' וכאשר הוא לקמן אבל נשמט המאמר וגם המעשה באה שלא במקומה. יא) בכי"ע הנותן צדקה הרי זה משובח וכו' כבספרים ובכי"א הנותן ממהצה למותר והצגתי בפנים נוכחת הכי"ע וכן הוא ג"כ בנו"א שבתומ"י וע' הוספתא דבבא מציעא פ"ד ע"ש וע"ע שבת ס"ג ע"א והגר"א הגיה למחצית שכר וצ"ע. יב) בכי"ע זה למטה מכולן. ובכי"א ג' מדות בת"ח שואלין ומושיבין חכם שואל ואינו משיב זהו למעלה מכולן. וע"ע בפירקא דרבינו הקדוש והוא קרוב לנוסחת כי"א. יג) בכי"ע שלש זיעות הן זיעת הולי זיעת מלאכה והן יפות לגוף זיעת מרחץ אין לך כיוצא בזה ע"כ. והתומ"י כתב ג' זיעות הן יפות לגוף זיעת וכו' וע"פ הגיהו בספרים. ובכי"א ג' זיעות הן זיעת מרחץ זיעת חולי זיעת מלאכה זיעת חולי מרפא זיעת

הערות לנו"ב

זכרו וגו'. ב) בכי"ה שיזכה. ג) ע' אבות פ"ד משנה י"ג ונו"א פרק מ"א ובהערות שם אות א'. ד) ע' אבות פ"ה מט"ז. ונראה שפיסקא זאת מקומה לעיל בריש פמ"ו וע' נו"א פ"מ ובהערות שם אות כ"ג. ה) ע' יבמות י"ב בענין שלש נשים וכו' שמא תתעבר ותמות ונדה י"ג ע"ב

שש דמעות הן. שלש יפות ושלש רעות. של בכי ושל עשן ושל בית הכסא רעות. של סם ושל שחוק ושל פירות יפות יד):

שלשה דברים [נאמרו] בכלי חרס בולע ואינו פולט ואינו מבאיש כל מה שבתוכו טו):

שלשה דברים [נאמרו] בכלי זכוכית אינו בולע ואינו פולט ומראה כל מה שבתוכו. במקום חם חם במקום צונן צונן טז):

ארבעה דברים קשה להם תשמיש המטה. הבא מן הדרך. והעומד מלפני הספר. והעומד מן החולי. והיוצא מבית האסורין יז):

כל המקבל עליו ארבעה דברים מקבלין אותו להיות חבר. אינו הולך לבית הקברות. ואינו מגדל בהמה דקה. ואינו נותן תרומה ומעשר לכהן עם הארץ. ואינו עושה טהרות אצל עם הארץ ואוכל חולין בטהרה יח):

כסף מצרים חזר למקומה שנאמר וינצלו את מצרים (שמות י״ב ל״ו). ואומר וילקט יוסף את כל הכסף (בראשית מ״ז י״ד). ואומר ויהי בשנה החמישית למלך רחבעם עלה שישק מלך

ג' אוקיאות יב) ג' בארות בעולם. שתים במזרח ואחת בכל העולם יג):

עשרה חלקים בריות בעולם. ט' בסרקין ואחד בכל העולם. עשרה חלקים של כשפים בעולם ט' במצרים ואחד בכל העולם. עשרה חלקים של זנות בעולם ט' באלכסנדריא ואחד בכל העולם. עשרה חלקים של נוי בעולם ט' בירושלים ואחד בכל העולם. עשרה חלקים של יסורין בעולם ט' בירושלים ואחד בכל העולם. עשרה חלקים של שטות בעולם ט' בבבליים ואחד בכל העולם. עשרה חלקים של עונות בעולם יד) ט' בלוד ואחד בכל העולם. עשרה חלקים של גבורה בעולם ט' ביהודה ואחד בכל העולם. עשרה חלקים של חכמה בעולם ט' בירושלים ואחד בכל העולם שנאמר ולך לך אל ארץ המוריה וגו' (בראשית כ״ב ב׳) טו). עשרה חלקים של חנופה בעולם ט' בירושלים ואחד בכל העולם שנאמר כי מאת (ה') נביאי ירושלים יצאה חנופה לכל הארץ (ירמיה כ״ג ט״ו). עשרה חלקים של תורה בעולם ט' בירושלים ואחד בכל העולם שנאמר כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים (ישעיה ב׳ ג׳) טז):

ג' דמעות קשות לעינים. דמעת העשן. ודמעת הדקר. ושל בכיה קשה מכולם. ויש אומרים אף של בצל גדול:

ג' דמעות יפות לעינים. דמעת החסית. ודמעת הקלורית. ושל שחוק יפה משניהן. ויש אומרים אף של בצל קטן ו):

ג' דברים מגדלין את הגוף. יין ישן. ובשר שמן. והסולת. וי״א אף בשר עוף ז):

ג' דברים מרבים את הזרע. השום. והביצים. שחלים. והגרגיר ח):

ג' דברים ממעטין את הזרע. פת שעורים. הפיגר. והגר ט):

ג' דברים מרבין את הזבל פת שעורים ופת קיבר תירוש וירק י):

ג' דברים נכנסים לגוף כמות שהם. הפול. והתורמוסין. והעדשים. [ויש אומרים ג' אחרים גם כן] השומשמין וזרע פשתן וכפניות של תמרה יא):

הערות לנו״א

מרחץ וכו'. יד) בכי״ע דמעת הים. ודמעת החרדל יפות לעינים ודמעת שחוק יפה מכולם ושל בכי ושל עשן ושל בה״כ רעות. ובנ״א שבתומ״י דמעת סם דמעת חרדל יפות לעינים של שח״ק וכו' וע' שבת קנ״א ע״ב ובמפרשים שם ואיכה רבתי פ״ב סט״ו ובמפרשים שם ובערוך ערך הסית ע״ש וע״ע נו״ב. טו) הוספתי מלת נאמרו ע״פ כי״ע וכן לקמן. טז) בכי״ע ונראה כל מה שבתוכה וע' נוסחת הגר״א וע״ע בבן אברהם שהביא בשם המרדכי מס' פסחים דהביא בשם הראבי״ה וראיה ג' דברים נאמרו בכלי חרס וג' בכלי זכוכית כ״ה בולע ומפליט ומשמר מה שבתוכו מה שאין כן בכלי זכוכית ע״כ והנה אין ספק שהנוסחא כאן היא קטועה במקצת ובפירקא דרבינו הקדוש (לא ע״א) איתא שלשה נאמרה בכלי חרס בולע ופולט ומבאיש מה שבתוכו שלשה בזכוכית אינו בולע ואינו פולט ואינו מבאיש שלשה בכלי מתכות בולע ואינו פולט ומבאיש מה שבתוכו כלי זכוכית הם מקצתו חם כולו ע״כ וצ״ע. יז) כן הוא נוסחת כי״ע אלא שכתוב שם מן האסורין והגהתי ע״פ נוסחת כי״א ושם ובספרים הנוסחא ארבעה דברים קשין לתשמיש המטה וכו' מלפני הספר והיוצא מבית האסירין (בספרים הייסורין) ע״כ וכבר השלימו בספרים בבא דהעומד מלפני החולה ע״פ התומ״י וע' בענין הבא מן הדרך בגיטין ע״א. יח) בכי״ע וכל המקבל עליו וכו' ואינו מגדל בהמה ואינו נותן תרומה וכו' כבפנים ובספרים ישנים כל המקבל עליו ארבעת דברים להיות חבר וכו' בהמה דקה והשאר חסר ובספרים השלימו ע״פ התומ״י אינו נותן תרומה לכהן עם הארץ אינו עושה טהרות אצל עם הארץ אוכל חולין בטהרה ע״כ ואין ספק שהוא מוטעה. ובעיקר הדברים

הערות לנו״ב

בענין והמשחקין בתינוקות ע״ש. ו) בכי״ה ודמעה של שחוק וכו' וע' נו״א פמ״א ובנרמז שם בהערות אות י״ד ואולי יש להגיה ודמעת הקבר (במקום דמעת הדקר) וכבאיכה רבה שם לפי נוסחת הערוך. ז) ע' פסחים מ״ב ע״ב באופן אחר. ח) בכי״ה ד' דברים וכו' וע' יומא מ״ח ע״א וע״ב כעין זה. ט) בכי״ה והגד ואולי צ״ל והגדגדניות וע' גיטין ע״א וע״ע בערוך ערך גדגדניות. י) ע' פסחים שם. יא) ע' קצת מזה ברכות נ״ז ע״ב. יב) כן הוא בכ״י ואין ספק שאיזה קיטעא יש כאן ולא ארע להשלים. יג) לא איתפריש לי. יד) אולי צ״ל עשרה חלקים של עניות. טו) ע' ב״ר פנ״ה ס״ז ותענית ט״ז ע״א וירושלמי ברכות פ״ד ה״ה ופסיקתא רבתי קס״ט ע״ב ובמ״ע שם אות מ״ה ואולי יש להשלים כאן המוריה שממנו יוצאת הוראה לעולם. טז) ע' בפסיקתא רבתי שם וצ״ע ובעיקר הדברים ע' נו״א פכ״ח ובהערות שם והנוסחא כאן מסכמת יותר עם הדוגמאות בקידושין ואסתר רבה הרמוזות שם.

מצרים וגו' ויקח את אוצרות בית ה' וגו' (דברי הימים ב' י"ב ב' וט'). כתב שמים חזרה למקומה שנאמר התעיף עיניך בו ואיננו כי עשה יעשה לו כנפים כנשר יעוף השמים (משלי כ"ג ה') יט):

רבי יהודה בן תימא אומר הוי עז כנמר וקל כנשר ורץ כצבי וגבור כארי לעשות רצון אביך שבשמים כ):

יהודה בן תימא אומר הוי עז כנמר וקל כנשר ורץ כצבי וגבור כארי לעשות רצון אביך שבשמים יז). וכן הוא אומר רצון יראיו יעשה וגו' (תהלים קמ"ה י"ט):

הוא היה אומר הוי אוהב את השמים ירא מן השמים חרד ושש מכל המצות. ואם עשית לחברך רעה קימעא יהא בעיניך הרבה. ואם עשית לחברך טובה הרבה יהא בעיניך מעט. ואם עשה לך חברך טובה קימעא תהא בעיניך הרבה. אם עשה לך חברך רעה הרבה תהא בעיניך קימעא:

ספוג וקנקנה זפותה אלו תלמידי חכמים. משפך ושפופרת אלו הרשעים:

הוי כנוד שאין בו פתח להכנים את הרוח. הוי למוד לקבל את הצער. והוי מוחל על עלבונך כא):

חמשה דברים העשויין וגנוזין. אלו הן. אהל מועד וכלים שבו. ארון ושברי לוחות [שבו]. צנצנת המן. וצלוחית של שמן המשחה. והמטה. ומקלו של אהרן שקדיה ופרחיה. ובגדי כהונה ובגדי כהן משיח. אבל מכתשת של בית אבטינס שלחן ומנורה ופרוכת וציץ עדיין מונחין ברומי כב):

מעשה ברבי טרפון שישב ושנה לתלמידים ועברה כלה לפניו צוה עליה והכניסה בתוך ביתו ואמר לאמו ולאשתו רחצוה וסכוה וקשטוה ורקדו לפניה עד שתלך לבית בעלה כג):

אלו שהותנו חכמים שאין להם חלק לעולם הבא חמשה מלכים וששה מבקשי גדולה קין וקרח ובלעם ואחיתופל ודואג ונחזי כד):

רבי יוסי אומר צדיקים גמורים אין מצרפין אותם. רשעים גמורים אין מצרפין אותם. את מי הן מצרפין בינונים. אנא ה' מלטה נפשי (תהלים קט"ז ד') מדינה של גיהנם. בית שמאי אומרים יורדין לתוכה ונצרפין בה ומכצכצין ועולין הימנה שנאמר והבאתי את השלישית באש וצרפתים כצרוף את הכסף ובחנתים כבחון

הערות לנו"א

ע' תוספתא דמאי פ"ב (ושם ואינו נותן תרומה ומעשר לעם הארץ) וע"ע במשנה שם פ"ב מ"ג ובכורות ל' ע"ב. והנה הגר"א מחק לבבא דולא יגדל ואולי היה להגיה פה כזה כל המקבל עליו וכו' להיות חבר אינו נותן תרומה ומעשר וכו' ואינו עושה טהרות וכו' ואוכל חולין בטהרה ואינו מתארח אצל ע"ה וי"א אף אינו הולך לביה"ק ואינו מגדל בהמה דקה. ובספרים ישנים לא נשאר רק הי"א שהיה באמת בסוף הפיסקא וצ"ע. יט) בכי"ע חסירים כאן איזה שורות ומתחיל אמרה לו בתו של פלוני אהובך אמר המלך לעבדיו הפשיטו כליה והלבישוה כלי מלות והושיבוה על מטות של כסף ושל זהב הלכו עבדיו ועשו כן לימים סרחה אותה הנערה על המלך אמר המלך איני מכה אותה ואיני הורגה אלא טלו מה שעליה והלבישוה כליה ותלך לבית אביה לקיים מה שנאמר ועמיה הגלו לבבל כסף מצרים חזר למקומו שנאמר וינצלו את מצרים ואומר וילקט יוסף את כל הכסף הנמצא בארץ מצרים ובארץ כנען ואומר בשנה החמישית למלך רחבעם עלה שישק מלך מצרים על ירושלים כי מעלו בה' באלף ומאתים רכב ובששים אלף פרשים ואין מספר לעם אשר באו עמו ממצרים לובים סכיים וכושים וגו' ויקח את אצרות בית ה' ואת אצרות בית המלך את הכל לקח ויקח את כל מגיני הזהב אשר עשה שלמה וגו' כתב שמים חזר למקומו וכו' והנה אין ספק שהפיסקא התחילה ג' דברים חזרו למקומן ישראל כסף כצרים כתב שמים ונשמטה הבבא הראשונה ובכי"ע (וכן בהעתקה שלפני התומ"י ע"ש) יש עוד שיור ממנה ויש להשלים הכל ע"פ נו"ב פמ"ז ע"ש. ובעיקר הדברים ע' מכילתא בשלח מסכת דעמלק פ"א פסחים פ"ז ע"ב וילקוט משלי פכ"ג בפסוק שם. כ) ע' אבות פ"ה מ"כ. וע"ע פסחים קי"ב ע"א ובדקדוקי סופרים שם אות צ'. ובכי"ע כל זה על הגליון ובכי"א ורץ כצבי ליתא ונוסחא זו נראית ישרה יותר. כא) בכי"ע ר"י בן תימא אומר הוי וכו' ובספרים אהוב את השמים הדרוש של כל המצות ותקנתי כבכי"ע ובב"י זה עוד אם עשית לרעך טובה יהא בעיניך קימעא אם עשה לך חבירך וכו' ואם עשה לך חבירך וכו' הוי כנאד שאין נפתח להכנים וכו' והוי מוחל את עלבונך ובכי"א ואם עשה לך חבירך טובה קמעא יהא בעיניך הרבה ספוג וקנקנה זפותה אלו ת"ח וכו' הוי לקבל את הצער וכו' וכן היה גם בספרים ישנים וכבר הוגה ע"פ התומ"י. ובעיקר הדברים ע' ד"א זוטא פ"ב ואולי יש להגיה הוי כנאד שאינו בקוע להכנים בו הרוח וכקנקנה זפותה וע"ש עוד בפ"א ובמסכת כלה (דפוס ר"נ קורניל) ד' ע"ב וצ"ע ויהיו בכאן ג' מאמרים מתחילים בהוי ומשום כן תני להו הכא וצ"ע וע"ע לעיל פרק י"ד. כב) הגהתי והוספתי ע"פ כי"ע ובכי"א ובספרים ישנים מלת חמשה ליתא ומתחיל דברים העשיים וגנוזים אלו הן אהל מועד וכלים שבו וארון ושברי לוחות וצנצנת המן והמטה ומקלו של אהרן וכו' כהן משיח של אבטינס וכו' ופרכת עדיין מונחין בארון ע"כ. והוגה ע"פ התומ"י והמטה צלוחית של שמן המשחה ומקלו של וכו' ואין ספק שנוסחת הכי"ע ישרה יותר ויותר נקל לכוין בה מספר חמשה. ובעיקר הדברים ע' מכילתא בשלח מסכת ד' פ"ה ותנחומא שם יומא נ"ב ע"ב ובב"ש וסוטה ט' ע"א ותוספתא יומא ס"ג ותוספתא דסוטה פרק י"ג ותנא דבי אליה רבה פכ"ה ומסכת כלים (בית המדרש הדר ב') מ"א ובפרקא דרבינו הקדוש ל"ב ע"א באופנים אחרים וע"ע ילקוט תהלים רמז תתס"ט בשם הילמדנו בפסוק מטה עוזך בענין גניזת המטה והוא המטה של משה. וע"ע יומא נ"ז ע"א ומעילה י"ז ע"ב בענין דברים המונחים ברומי. כג) בכ"י מעשה ברבי טרפון שישב ושנה לתלמידיו ועברה וכו' לתוך ביתו וכו' והנה הגר"א מחק לפיסקא זאת כאן וע' בהערות לעיל אות י' וצ"ע. כד) בספרים ישנים וכן בכי"א אלו שאין להם חלק לעולם הבא ה' מלכים וששה הדיוטות קין וכו' ובספרים הוגה ע"פ התומ"י אלו שתקנו חכמים שאין להם וכו' ואנכי הצגתי נוסחת כי"ע ואולי צ"ל אלו שנמנו חכמים וכו' והנה ע' לעיל פל"ו ובכל הדוגמאות ליתא רק ג' מלכים

הערות לנו"ב

יז) ע' אבות פ"ה מ"כ ונו"א פמ"א ובהערות שם אות כ'.

את הזהב (זכריה י״ג ט׳). בית הלל אומרים אין רואין אותה כל עיקר שנאמר כי טוב חסדך מחיים שפתי ישבחונך (תהלים ס״ג ד׳). ואומר וחוסה עליהם כרוב חסדיך (נחמיה י״ג כ״ב) כדי שינצלו מדינה של גיהנם כח):

כל מה שברא הקב״ה בעולמו לא ברא אלא לכבודו שנאמר כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו יצרתיו אף עשיתיו (ישעיה מ״ג ז׳). ואומר ה׳ ימלוך לעולם ועד (שמות ט״ו י״ח) כו):

אמר רבי חנניא בן עקשיא רצה הקב״ה לזכות את ישראל לפיכך הרבה להם תורה ומצות שנאמר ה׳ חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר (ישעיה מ״ב כ״א) כז):

אמר רבי אלעזר אמר רבי חנינא תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם שנאמר וכל בניך למודי ה׳ ורב שלום בניך וגו׳ (ישעיה נ״ד י״ג) יח):

הערות לנו״א

ע״ש וכן הגיה הגר״א אבל נראה יותר שכללו כאן הנך דבקשו למנות ולא מנו אותם משום כבוד אבותם או בניהם ע׳ סנהדרין ק״ד ע״א וע״ב ומשום האי טעמא לא נקבו בשמות גם כאן. ואולי יש להגיה מבקשי עלילה במקום מבקשי גדולה וע׳ סנהדרין ק״א ע״ב ושה״ש רבה פ״א. כה) בספרים וכן בכי״א ר״י אומר צדיקים גמורים אין מצטרפין אותם (בכי״א אינן מצטרפין) רשעים גמורים אין מצטרפין את (את ליתא בכי״א) מי הן מצטרפין בינונים אנא ה׳ מלטה נפשי מדינה של גיהנם שמא אם יורדין לתוכה ומסתפסכין ועולין (בכי״א ונופלין) הימנו ומסתפסכין שנא׳ר והבאתי וכו׳. והנה הצגתי בפנים נוסחת הכי״ע וכן הוא גם כן בתומ״י ע״ש אבל אין ספק שגם נוסחא זו קטועה ומסורסת היא ובתוספתא דסנהדרין פי״ג גרסינן בית שמאי אומרים ג׳ כתות הן אחת לחיי עולם ואחת לחרפת ולדיראון עולם אלו רשעים גמורים שקולין שבהן יורדין לגיהנם ומצפצפין ועולין הימנה ומתרפאים שנאמר והבאתי וגו׳ ובית הלל אומרים רב חסד כלפי חסד ועליהם אמר דוד אהבתי ועליהם נאמרה כל הפרשה ע״כ. והובא בגמרא ר״ה ט״ז ע״א ע״ש וע״פ הדברים האלה נראה שיש להגיה פה ר״י אומר שלש כתות הן וכו׳ ואת מי הן מצרפין בינונים בית שמאי אומרים וכו׳ בית הלל אומרים אין רואים אותה כל עיקר שנאמר אנא ה׳ מלטה נפשי כדי שינצלו מדינה של גיהנם ואומר כי טוב וגו׳ ואומר הוסה עליהם כרוב הסדיך ע״כ. וע״ע בנוסחת הגר״א ושם הוא גם כן קרוב לזה ע״ש. ויש להעיר עוד שלשון המקרא בנחמיה הוא הוסה עלי כרוב הסדיך. כו) ע׳ יומא ל״ח ע״א וסוף פרק קנין תורה. כז) ע׳ מכות כ״ג ע״ב ובסוף פרק קנין תורה ובמפרשים שם והנה בכ״י שתי פיסקות אלו ליתנהו ואין ספק שניתוספו בכאן על ידי המעתיקים. או המדפיסים כדי לסיים בדבר טוב.

הערות לנו״ב

יח) ע׳ ברכות ס״ד ע״א ובנ״ש והוא סיום נהוג בכמה מסכתות.

הוספה א לנוסחא א

וכללו בה

א) לקוטים מכ"י שונים מקדמונים שהביאו נוסחא זו
אשר לא העירותי עליהם בפנים בהערות.
ב) תיקונים והשמטות אל ההערות.
ג) תיקוני טעיות שנפלו בדפוס.

פרק א׳ (דף א׳ ע"א בהערות אות ה׳) ואנכי מוסיף עוד שמצאתי מעשה זאת מובאת בס׳ יחוסי האמוראים כ"י וז"ל שם (בכרך ב׳ דף ק"מ ע"ב) בתחילת אבות דר׳ נתן מעשה בר׳ יאשיה ור׳ מתיא בן חרש אף על פי שאתה רבי ואני תלמידך אי אפשי לעזוב דברי אלהים חיים ולשטוף בדרך ארץ ע"כ. ויש להעיר עוד על דברי הרב מהר"ז פראנקל בספרו דרכי המשנה צד קל"א בהערה ו׳ שם ובהערה ח׳ ע"ש: (שם שם ע"ב שורה* ו׳) נרשם בטעות רות א׳ כ"ה וצ"ל א׳: (שם שורה ט"ו) נרשם בטעות משלי כ"ח וצ"ל כ"ה: (שם שורה כ"ט) צ"ל משלי ז׳ ז׳—כ׳: (שם שורה ל"א) נרשם בטעות ז׳ י"א וצ"ל ז׳ י"ב וי"ג. (שם שם בהערות אות ט"ז) יש להעיר עוד על פירוש אבות כ"י מר׳ יעקב בר"ש לפ"א מ"א וז"ל משה קבל תורה מסיני שנאמר ויתנם ה׳ אלי ואומר זכרו תורת משה עבדי יהושע קבל ממשה שנאמר ונתת מהודך עליו זקנים קבלו מיהושע שנאמר ויעבדו העם את ה׳ וגו׳ וכל ימי הזקנים אשר האריכו ימים אחרי יהושע שופטים קבלו מזקנים וכו׳ חגי זכריה ומלאכי קבלו מנביאים ע"כ: (שם שם בהערות אות כ׳) ע"ע ביאהרבוך להרב מהר"ג ברילל שנה ג׳ צד ק׳ וק"א: (שם שם אות כ"ב) אבל ע"ע בכתב יד וואטיקאן בהוספה ב׳ וע"ע מדרש שמואל פ"ה יצא עתק מפיכם ר׳ יהושע דסיכניז בשם רבי לוי דבריכם סותרים את דבריכם היך מה דאת אמר ויעתק משם ההרה וע"ע ילקוט נביאים סוף רמז פ"ג ע"ש וא"כ יש להסתפק עוד מאד אם צדקו המפרשים. וגם בפירוש אבות כ"י הנ"ל שם מביא תחילת פיסקא זאת וז"ל ובברייתא מפורש שכן מצינו באנשי כנה"ג וכו׳ אלא שהמתינו ע"כ וכן הביא לדברים אלו ה"ר יצחק בר"ש בפירושו על אבות כתב יד וז"ל בפ"א משנה א׳ וכן מפורש בברייתא הנקראת אדר"נ שכן מצינו באנשי כנה"ג וכו׳ אלא שהמתינו:

(שם דף ב׳ ע"א) נרשם בטעות במדבר ל"א כ"ב וצ"ל כ"א: (שם שם ע"ב שורה כ׳) נרשם בראשית ב׳ י"ז וצ"ל ט"ז וי"ז: (שם בהערות אות ל"ה) יש להעיר כי הובאה כל פיסקא זו (עד חגים ינקופו) בילקוט המכירי תהלים מזמור ל"ו וז"ל איזהו סייג וכו׳ הריני נוגע בו ואינו מת ואפילו אם תגעי בו וכו׳ רבי אומר זה טיטוס הרשע שישחקו עצמותיו וכו׳ וכשאר הדברים הכל כבכי"ע: (שם אות מ"ב) ע"ע תנחומא להרב מהר"ש בובער פ׳ כי תצא סי׳ י"ד ובהערות שם אות כ"ד ובביאורו הנכון ממלת זמורה ואם כן נוסחא זו היא העיקרית ושינו אח"כ המעתיקים או מחמת חיסרון ידיעה או משום תיקון סופרים:

(שם דף ג׳ ע"א שורה כ"ד) נרשם בטעות תהלים מ"ט כ"ד וצ"ל כ׳: (שם שורה ל"ג) צ"ל שמות כ"ד י"א: (שם בהערות אות ס"ד) ע"ע בתנחומא שהו"ל הרב מהר"ש בובער פרשת בראשית אות כ"ה ובהערות ותיקונים שם אות קצ"ה. והנה הובאו דברים אלו גם בילקוט המכירי מזמור מ"ט וז"ל כיצד נברא אדם הראשון שעה ראשונה הוצבר עפרו שניה נעשה גולם שלישית נמתחו איבריו וכו׳ שתים עשר נטרד והלך לו לקיים מה שנאמר אדם ביקר בל ילין רבי שמעון בן יוחאי אומר אמשול לך משל למה אדם הראשון דומה וכו׳ ויש להסתפק עוד אם באמת הך פיסקא דיום ראשון מהו אומר וכו׳ והמשל דר"ש בן אלעזר לא היתה בנוסחתו של האדר"נ או שהוא השמיט אותה מפני הקיצור וכדרך המלקטים: (שם ע"ב שורה כ"ח) נרשם תהלים מ"ט כ"ד צ"ל כ׳: (שם בהערות אות פ׳) הובא משל זה בילקוט המכירי וכדלעיל וז"ל רשב"י אומר וכו׳ והקיפו בצמיד פתיל וכו׳ מה עשתה האשה ניון וכו׳ בעלה מן השוק אמר מה זה א"ל ידי הושטתי וכו׳ אמר לה בתי לא כך וכו׳ אף אדם הראשון כך דומה וכו׳ כבכי"ע. וע"ע המזכיר ח"ד צד פ"ה:

(שם דף ד׳ ע"א שורה ה׳) צ"ל שם י"ט: (שם שורה י"ד) מחשיד צ"ל מחשיך: (שם בהערות אות צ"א) הובאה פיסקא זו ואותה שאחריה עד סוף הפרק בילקוט המכירי מזמור קי"ט וז"ל כיון שבא לעת ערב וכו׳ ואיל שהעלה אברהם תחת יצחק בנו על גבי המזבח וכו׳ קרנותם קודמות לפרסותם וכו׳: (שם בהערות אות צ"ב) בילקוט המכירי שם באותה שעה וכו׳ ונבלים וכלי שיר וכו׳ זה העולם הזה שמשול ללילות שנאמר וכו׳: (שם בהערות אות צ"ה) בילקוט המכירי שם הפיסקא מתחלת אמר הקב"ה (והמלות באותה שעה

---

*) מנין השורות בסתם הוא מלמעלה למטה.

ליתנהו שם) וכו׳ כבכי״ע נמצאתי מחריב את העולם ואמר זה שהמלכתי מלך וכו׳ כבכ״י: (שם ע״ב שורה ח׳) נרשם שמות ט״ו י״ח וצ״ל י״ז: (שם שורה י׳) נרשם שמות ט״ו י״ט וצ״ל י״ח: (שם בהערות אות צ״ח) בילקוט המכירי שם ר״א ותשת עלי כפיך נטל לו אחת מהן ע״כ:

הערה לכל הפרק אמר המו״ל ראיתי בהמחזור וויטרי כ״י שבאָקספֿאָרד קובץ 1100 ברשימת הרב מהר״א נייבויער (Opp. 59) שנמצא בתוכו גם כן מדרש עשרת הדברות והוא משונה עד מאד מהנמצא בידינו ונכללו בו גם כן כמה דברים שידועים אצלינו מהמדרש כונן אותיות דר״ע וכו׳ והוא מתחיל (דף קמ״ט ע״א) בזה״ל ועל עשרת הדברות יש אגדה על כל פסוק ופסוק וכן שיטת אנכי ה׳ אלהיך אשר הוצאתיך המתרגם אומר עד קדמאה והדורש אומר ראשון דברינו ופתחון פינו חייבין ליתן הודאה ושבחה למי שברא את התורה בעשרים ושתים אותיות וכו׳. ונשתקעו בו גם כן כמה דברים בענין בריאת האדם וחטאו והקללות. ואחרי כי אקוה כי בעזר ה׳ עוד יעלה בידי להדפיסנו כולו ולדבר שם על טיבו ויחסו לשאר כ״י עוד ממין זה לכן אסתפק פה להעתיק רק סדר הדברים אשר אשער כי מקצתם לקוחים הם מהאדר״נ והם מתחילים בדף קנ״ג ע״ב מהקובץ בהמלות: ביום ששי מה עשה ברא בהמות חיות ועופות וכתות של מלאכים וביקש עצה למלאכיו לבראות אדם וכו׳ שתים עשרה שעות הוא היום שעה ראשונה עפרו וכו׳ אמרו חכמים כשברא הקב״ה בהמה חיה ועופות העבירו לפני המלאכים ואמר להן קראו לו שמות. אמר להן (האדם) הריני קורא לפניך וכו׳ אמר הקב״ה למלאכים זה האדם שאתם מרננים עליו וכו׳ הרי חכמתו מרובה משלכם. מיד התחילו דמלאכים להתקנאות בו וכו׳ מיד ירד סמאל עם כל ביתו מן השמים ונסתכל בכל הבריות ולא ראה ערום להרע כמו הנחש וכו׳ בתחילה שהכנים הקב״ה אדם בגן ערן מינהו על כל עין הגן לאכול חוץ מעין הדעת שהזהירו עליו כי ביום אכלך והוא לא הבין הדבר וכו׳ וכשבא אצל אשתו א״ל הקב״ה ציוני לאכול מכל עין הגן ומלנגוע בו והוא לא ציוה מכאן אמרו חכמים כל המוסיף גורע. כששמע הנחש כן אמר בלבו באלה הדברים אוכל לפתות אדם וכו׳ והלך אצל האילן וחבטו עד שהפיל מפריו כשראתה חוה כך שנגע לאילן ולא מת אמרה הדברים שאמר לי אדוני רבי כזבין הן שכן מצינו בנשים קדמוניות שקוראות לבעלי רבי שנאמר בשרה ואדוני זקן ומתרגמי׳ ורבוני סיב כיון שראתה חוה הפרי שהוא נאה ומשובח וכו׳ הטעימה לכל חיה ועוף שבעולם עד שהגיעה לעוף אחד ששמו חול וכו׳ אמרו אדם הראשון קודם שחטא היה כל עורו מפרסה וכו כיון שראה הקב״ה מקבל שבים שלא חזרו שפך חמתו על הנחש ואיררו וכו׳ הוסיף עליו עשר קללות וכו׳ ולחוה נתן עשר קללות ואלו הן וכו׳ ואדם קללו בעשר קללות וכו׳ והארץ נתקללה בעשר קללות וכו׳ (ומסכים ברוב עם נו״ב פמ״ב) ומפני מה נתן עליו הקב״ה אילו גזירות כנגד מ׳ יום שהולד נוצר במעי אמו לפיכך אדם שנתחייב בב״ד לוקה מ׳ כנגד מ׳ ואדם לא היה יודע מנהגו של עולם כשהגיע הערב והחשיך נצטער אדם צער גדול ובכה ואמר אוי לי בשביל שסרחתי עולם חושך בעדי וזהו מיתה שנקנסה עלי הראה לו הקב״ה עמוד של אש ושמח בלבו עמד וברך ברוך מאורי האש וכשעלה עמוד השחר וכו׳ הבין שמנהגו של עולם הוא להיות ערב ובוקר ושמח שמחה גדולה והקריב שור שקרניו קודמים לפרסותיו שנאמר ותיטב לה׳ משור פר מקרין מפרים ע״כ:

פרק ב׳ (דף ד׳ ע״ב שורה י״ב) נרשם ויקרא י״ח י״ד וצ״ל י״ט: (שורה ט״ו) נרשם ט״ו ל״ה וצ״ל ל״ג: (שורה כ״ב) נשמט אחר מלות ואורך ימיך הציון דברים ל׳ כ׳:

(שם דף ה׳ ע״א שורה כ״ו) צ״ל שמות י״ט י׳: (שם בהערות אות י״א בשורה ד׳) צ״ל בית ז׳ שער ב׳ (בפנים בטעות בית ד׳ שער ז׳) ונ״ל כעת שהנוסחא העיקרית היא על אותן ימים הראשונים מהו אצלך בלי שום מספר. וע״ע בכ״י וואטיקאן בהוספה ב׳: (שם שם ע״ב שורה כ״ט) נרשם תהלים ס״ח מ״ט וצ״ל י״ט:

(שם דף ו׳ ע״א שורה י״ט) נרשם דברים ט׳ י״ז וצ״ל ט״ז: (שם שורה כ׳) אחר המלות ויהיו שם כאשר צוני נשמטו המלות דברים י׳ ה׳: (שם שם ע״ב שורה כ״ב) צ״ל שמואל א׳ ב׳ כ״ז: (בהערות שם אות נ״ז) ע״ע פרקא דרבינו הקדוש (שהו״ל הרב מהר״ש שאֶנבלום) דף כ״ד ע״א סימן ל״ה שם: (שם בהערות אות ס״ד) יש להוסיף עוד כי הובאה כל פיסקא זאת דנולד מהול במדרש תרי עשר כ״י קובץ Harl. 5704 בהבריטיש מוזעאום וז״ל שם (דף קכ״ו ע״ב) איש תם וישר מלמד שיצא איוב מהול וכו׳ אף יוסף יצא מהול שנאמר אלה תולדות יעקב יוסף והלא היה ראוי לומר אלה תולדות יעקב ראובן ומה ת״ל יוסף וכו׳ עד שאלתיאל עבדי נאם ה׳ ע״כ. ויש להעיר עוד שבפירוש הר״ב על רש״י על התורה בפ׳ ויצא בפסוק ותאמר לאה בא גד (בראשית ל׳ י״א) מביא שם בשם אגדה שגד נולד מהול:

(שם דף ז׳ ע״א בהערות אות ע״א) מובאה כל פיסקא זו במדרש תרי עשר כ״י וז״ל שם (כ״ח ע״ב) איזה סייג שעשו נביאים וכו׳ לא כאריה אחד בלבד אלא ככל האריות שבעולם וכו׳ וברא את העליונים ואת התחתונים על אחת וכו׳ עד מה שיכולה לישמוע. (שם שם ע״ב שורה י״ח) צ״ל שם כ״ו. וע״ע על כל הפרק בכ״י וואטיקאן הוספה ב׳:

פרק ג׳ (שם שם בהערות אות א׳) ע״ע לקמן פ״מ ובהערות שם אות י״ב:

(שם דף ח׳ ע״א בהערות אות י״ד) ע״ע תנחומא חיי שרה סימן ח׳ ובהערות שם: (שם ח ע״ב בהערות אות ל׳) ובילקוט אבות כ״י לאבות פ״ג מט״ו לבבא והכל לפי רוב המעשה ז״ל וכן אמר ר״ע כל הנוטל פרוטה מן הצדקה בזמן שאינו צריך לו אינו יוצא מן העולם עד שיצטרך לבריות והמכריך סמרטוטין על עיניו ועל שוקיו ואומר תנו לסומא זה. תנו למוכה שחין זה וכו׳. הה״א החובט פתו לארץ והמפזר מעותיו לארץ אינו נפטר וכו׳ לבריות והקורע בגדים בחמתו והמשבר כלים בחמתו סוף הוא עובד ע״א שכך מנהגו של יצה״ר וכו׳. הה״א הנותן עיניו באחיו שימות וירשנו או שימות וישא אשתו וכן הנותן עיניו באשתו שתמות וירשנה או שתמות וישא אחותה סוף שקוברין אותו בחייהן ועליו הכתוב אומר חופר גומץ בו יפול. ר׳ דוסתאי ב״ר ינאי אומר אם נתת פרוטה לעני שחרית ויבא אליך ערבית אם יש בידך ליתן תתן לו ואם לאו פטרוהו מיד ואל תאמר איני נותן שכבר נתתי לך בשחרית כי אינך יודע איזה יכשר איזה מהם הגון. וכן רבי יהושע אומר נשאת אשה בילדותך שא אשה בזקנותך ותוליד בנים ובנות כי אינך יודע איזה יכשר זה או זה שנאמר בבוקר זרע זרעך וגו׳. הה״א אם למדת תורה בעושרך אל תשב בשעת עניות אם למדת תורה בעושרך אל תשב בשעת הדחק לפי שטוב לאדם שיעשה מעט בדוחק יותר ממאה פעמים ברוחה ע״כ. ובפי׳ אבות כ״י לר׳ יעקב ב״ר שמשון אבות פ״ג מ״ב בן עזאי וכו׳ ועבירה גוררת עבירה וכו׳ שכך דרכו של יצה״ר היום אומר לו עשה כך ולמחר עשה כך עד שהולך ועובד ע״ז כמו ששנינו במשנת רבי נתן ובפ׳ האורג ע״כ: (בפנים שורה י״ח) צ״ל כגוי רבי אליעזר ורבי יהושע [ורבי טרפון] ורבי עקיבא (במקום ר״ע ור״ט) וע״ע בכ״י וואטיקאן בהוספה ב׳:

(שם דף ט׳ ע״א בהערות אות כ״ו) ילקוט אבות פ״ב מ״ב לבבא דמרבה צדקה מרבה שלום מביא שם בבא זאת וז״ל מעשה בר״ע שראה אדם שהיה רגיל בצדקה ונכנס בספינה בתוך הים עמד עליהם רוח וטבעה הספינה והיה ר״ע בספינה אחרת וראה אותה ספינה אחרת שטבעה בים והיה מכיר את אשתו לימים בא ר״ע להעיד על אשתו שתהא מותרת לינשא לכל והמתין לו ר״ע עד שלשה חדשים לראות אם היא מעוברת או לא. לסוף זמן בא בעלה אמר לו ר״ע בני לא אתה הוא שטבעת בים א״ל הן. א״ל מי העליך מן הים. א״ל רבי צדקה שעשיתי היא העליתני מן הים. א״ל בני מנין אתה יודע זה. א״ל רבי כשירדתי בעמקי במצולה שמעתי קול רעש אמר זה לזה נרוצה ונעלה את האיש שנמצא בו צדקת מיד העלוני והטילוני ליבשה. באותה שעה פתח ר״ע ואמר ברוך ה׳ אל ישראל שבחר בדברי תורה ובדברי חכמים ובפירושיהן שכן כתוב שלח לחמך על פני המים ע״כ:

פרק ד׳ (ט׳ ע״ב) לפיסקא דעל התורה בפירוש אבות כ״י לר״י ב״ר שמשון פ״א מ״ב על התורה מפורש בברייתא שנאמר אם לא בריתי יומם ולילה ע״כ. וליתא לפנינו:

(שם י׳ ע״א בהערות אות ט״ז) ע״ע תנחומא חיי שרה סימן ב׳: (שם י׳ ע״ב שורה א׳) צ״ל דברים י״א י״ד י״ג וט״ו: (בהערות שם אות כ״ז) יש להוסיף עוד שהובאה פיסקא זו בפירוש אבות כ״י הנ״ל במשנה שם וז״ל ועל העבודה על עבודת בית המקדש אמרו כל זמן שבית המקדש קיים היה העולם מתברך ליושביו והגשמים יורדים בזמנם שנאמר והיה אם שמוע תשמעו וגו׳ אשר אנכי מצוה אתכם היום ולעבדו וגו׳ ואיזו זו עבודת בית המקדש ובזמן שאין עבודת בית המקדש קיימת וכו׳ ועצר את השמים ולא יהיה מטר וכן בנבואת חגי הוא (היה) אומר מהיותם בא אל ערמת עשרים והיתה עשרה יען ביתי אשר הוא חרב וגו׳ ע״כ. וגם במדרש תרי עשר מביא פיסקא זאת וז״ל (דף קכ״ה ע״א) על העבודה וכו׳ והגשמים יורדין בזמנן וכו׳ מפני מה לא ביקב עשרים והיתה עשרה כשם שאמר בחטים והיתה עשרה לפי שהיקב סימן הוא יותר מחטים וכו׳ כבכי״ע מפני מה עשית לנו כל כך וכו׳ רוה״ק יען מה אמר ה׳ צבאות יען ביתי וגו׳ אברך אתכם מתחילה וכו׳ כבכי״ע:

(שם י״א ע״א בהערות אות כ״ט) בפירוש אבות כ״י הנ״ל שם ועל גמילות חסדים שנאמר כי חסד חפצתי ולא זבח העולם מתחילתו לא נברא אלא בגמילות חסדים שנאמר עולם וגו׳:

(שם י״ג ע״א בהערות אות פ״ט) במדרש תרי עשר כ״י הובא כל פיסקא זאת וז״ל (ק״ס ע״א וע״ב) וכשבא אספסיינוס וכו׳ אלא שתשגרו לי קשת אחת וחץ אחד ואלך לי מכם אמרו לו כשם שיצאנו על שלפניך והרגנום וכו׳ כך נצא עליו ונהרגהו היו רואים לאספסיינוס ולעם שרוים נגד חומותיה וכו׳ היו כותבין על החץ וזורקין חוץ לחומה וכו׳ כבכי״ע ר״א אחז בראשו ור׳ יהושע אחז ברגליו וכו׳ עד שהגיעו לשערי ירושלים וכו׳ והיו מוליכים אותו עד שקיעת החמה וכו׳ הביאו ראש חזיר וכו׳ והיה משליך אותו כנגד המזבח וכו׳ כבכי״ע עד זה אליהו ואלישע. וע״ע בכ״י וואטיקאן הוספה ב׳ ובפרט בענין מלת ותיפא (ע׳ הערות אות ע״א):

פרק ה׳ (דף י״ג ע״ב בהערות שם אות ט׳) בפירוש אבות כ״י הנ״ל פ״א מ״ג כדמפורש בברייתא שהיו יושבין לפניו שני תלמידים צדוק וביתוס וכששמעו כך פירשו והלכו להם ונעשו אומה לעצמן:

פרק ו׳ (דף י״ג ע״א בהערות אות ח׳) בפירוש אבות כ״י הנ״ל פ״א מ״ד יוסה בן יועזר איש צרידה אומר וכו׳ מפורש בברייתא שיהא ביתו של אדם מזומן לחכמים לבית וועדם כאדם האומר שמור לי בבית פלוני ע״כ. וע״ע לקמן בדברי הילקוט אבות. (שם) לפיסקא דהוי מתאבק בפירוש אבות כ״י הנ״ל שם כיצד בזמן שת״ח נכנס לעיר וכו׳ לך אצלו ושב לפניו ואל תשב לפניו על הכסא ולא על הספסל ולא על המטה אלא על הקרקע ע״כ. וע״ע לקמן בדברי הילקוט אבות כ״י:

(שם דף ט״ו ע״ב בהערות אות ל׳) ביחוסי האמוראים (כרך ג׳ דף שע״ג ע״ב) ובאדר״נ אמרו בן מ׳ שנה היה רבי עקיבא כשהלך ללמוד תורה לסוף י״ח שנה לימד ברבים. אמרו לא נפטר מן העולם עד שהיו לו שולחנות של כסף ושל זהב ועולה למטתו בסולם של כסף עד שהיתה אשתו יוצאת בקורדיקסין של זהב וכו׳ ע״כ. והנה אנכי הגהתי בפנים ע״פ הכי״ע בקרדוטין והדרנא בי כעת וכן מצאתי במדרש הגדול כ״י פ׳ שמות נוסהא דגרים הכי וצ״ל בפנים בקורדיקסין וע׳ בערוך ערך קרדקיים.

הערה לכל הפרק הנני מעתיק בזה את כל דברי הילקוט אבות כ״י למשנה זו כפי שהם נוגעים להאדר״נ בפרק זה וז״ל יוסי בן יוחנן איש צרידה ויוסי בן יוחנן איש ירושלים יהי ביתך בית וועד לחכמים שיהיו רגילים להוועד בביתך מדברי תורה ויהא ביתך מזומן להם להיוועד כמו שאדם אמר לחבירו שמור לי בית פלוני. ד״א יהא ביתך בית וועד לחכמים כיצד בזמן שהתלמיד חכם בא אצלך ללמוד תורה ויאמר לך שנה לי אם יש לך לישנות שנה לו ואם לא פטרהו מיד ותקבל מה יצא מפיהם ביראה ובחלחלה שנאמר עבדו את ביראה וגילו ברעדה. ע״א יהי ביתך בית וועד לחכמים שיהא מצוי בקביעת חכם בביתך שתלמוד אתה ובניך מפיו מקרא ומשנה ותלמוד ואגדה ודרך ארץ למען יברכך ה׳ אלהיך וכן נתברך בית לבן בגלל יעקב כמו שנאמר נחשתי ויברכני ה׳ בגללך וגם בית המצרי בגלל יוסף וכו׳. והוי מתאבק בעפר רגליהם כלומר בזמן שתלמיד חכם יכנס לעיר אל תשמט תשב לפניו על הארץ ואל תאמר איני צריך ממנו אלא בין תבין דבריו וכל אשר יצא מפיו תשמע כי תשועת ה׳ קרובה על ידם למוכיח עובדא שהיה על יד נקדימון בן גוריון שפעם אחת עלו ישראל לירושלים לרגל ולא היה מים לשתות הלך נקדימון בן גוריון אצל ההגמון אחד שהיה שם אמר לו הלויני שתים עשרה מעיינות מים שקל צְוִויְשְׁטַרן ואני נותן לך שתים עשרה מים כנגדן ואם לא הריני נותן לך שתים עשרה ככר כסף קצץ לו מעות וקבע לו זמן כיון שהגיע זמנו שלח לו שגר לי מים או מעות שלח לו עדיין יש שהות ביום בצהרים שלח לו שגר לי המים או מעות שלח לו עדיין יש שהות ביום במנחה שלח לו שגר לי מים או מעות שלח לו עדיין יש שהות ביום ליגליג עליו אותו ההגמון אמר לו כל השנה כולה לא ירדו גשמים וכו׳ (ומסכים לרוב עם נוסחת הגמרא בתענית שם.) ולמה שמו נקדימון שנקדא לו החמה בעבורו אמרו על בתו של נקדימון בן גוריון שהיתה מטתה מוצעת בשנים עשר אלפים דינרי זהב ושנים עשר אלפים דינרי זהב היתה מוציאה מערב שבת לערב שבת בבשמים לפסיפוך קדירה ושומרת יבם היתה וחמיה נקרא בן כלבא והיה מתפאר לפרנס כל אנשי ירושלים כ״ב שנים בחיטים ובשעורים אחיה עשיר אחד בירושלים שמתפאר לפרנס כל אנשי ירושלים כ״ב שנים בציבי וכן עשיר אחד שמתפאר לפרנס כל אנשי ירושלים כ״ב שנים במשח׳ ושכחו רבנן העשיר בציבי על כולן:

פרק ז׳ (י״ז ע״א בהערות אות ג׳) פירוש אבות כ״י פ״א מ״ה *) מפורש בברייתא שיהא ביתך פתוח לעוברים ולשבים כדרך שהיה ביתו של איוב פתוח וכו׳ ולמערב ולמה עשה איוב ד׳ פתחים וכו׳ מצטערים עד שיקיפו את כל הבית אלא כל הבא יכנס כדרכו ויצא בפתח השני שלא יראוהו העומדים דרך כניסתו ויתביש מהם ע״כ. ובספר יחוסי האמוראים כרך ג׳ (קפ״ד ע״ב) ז״ל כי כן מצינו בברייתא מפרש יהי ביתך פתוח לצפון וכו׳ ולמערב כדרך שהיה ביתו של איוב כדי שלא יהיו עניים מצטערים עד שיקיפו כל הבית ע״כ: (שם ע״ב שורה א׳) נרשם איוב ל״א מ״ז וצ״ל י״ז: (שם אות י״ד) בפירוש אבות כ״י שם ובברייתא מצינו לא בני ביתך ממש אלא שיהיו עניים משיחין מה שאוכלין ושותין על שולחניך ע״כ. וביחוסי האמוראים שם ויהיו עניים בני ביתך למד לבני ביתך ענוה כדי לכשיהיה עני בא וסועד על פתחו של בעה״ב א״ל אביכם כאן. א״ל הן הכנס נכנס הגישו שלחן לפניו אכל ושתה ובירך לשם שמים ונעשית לו נחת רוח גדולה ע״כ. ובספר מרפא הנפשות כ״י מר״י עקנין (צ״א ע״א) וקלוא מלמד שיהא ביתו של אדם וכו׳ ויהיו עניים בני ביתך ולא בני ביתך ממש וכו׳ ושותין בביתך וכו׳ בביתו של איוב וכשפגשו זה בזה אומר אחד לחבירו וכו׳ אתה הולך לתוך ביתו של איוב וכשבאה עליו פורעניות גדולה ההוא וכו׳ עדיין לא הגעת לאברהם וכו׳ אבל אברהם לא עשה כן אלא שט ומהדר בעולם ובנה פלטרין על הדרכים והניח מאכל ומשקה כל הבא נכנס אוכל ושותה ומברך לשם שמים לפיכך נעשית לו נחת רוח גדולה כל מה שהפה שואל מצוי בתוך ביתו של אברהם וכו׳ ע״כ:

(שם דף י״ח ע״א בהערות אות ל״ו) בפירוש אבות כ״י שם באשתו נדה וכו׳. וכן בספר יחוסי האמוראים דף קפ״ה ע״א אל תרבה שיחה עם האשה וכו׳ וע׳ בעד כל זה במבוא פ״ד:

*) פירוש אבות כ״י סתם הוא מר׳ יעקב ב״ר שמשון הנזכר לעיל כמה פעמים.

פרק ח׳ (י״ח ע״ב שורה י״ז) נרשם קהלת ד׳ י׳ וצ״ל ט׳ י׳ : (בהערות אות ה׳) בפירוש אבות כ״י פ״א מ״ו מפורש בברייתא כיצד שיעשה את רבו קבוע שילמד ממנו מקרא וכו׳ ואגדות טעם שהניח לו במקרא סופו לומר לו במשנה וכו׳ (בכל פעם ולומר לו במקום שיאמרו לו) עד באגדות נמצא אותו אדם יוצא מלפניו מלא טוב וברכה ע״כ. ובילקוט אבות כ״י למשנה הנ״ל עשה לך רב קבוע שילמד לך מקרא ומשנה וטעמיה תורה הכל הלכות ואגדות וטעם שלא למד בהלכה סופו שילמוד במשנה ומה שלא למד בהלכה סופו ילמוד במשנה באגדה ילמד במדרש נמצא תלמיד שיושב לפני רבו יהיה מלא כל טוב וברכה ע״כ. וע״פ כל הנך דוגמאות אין ספק שצ״ל בראש הפרק רבו קבוע וכבנוסחת הגר״א ע״ש : (בהערות אות ט״ו) בפירוש אבות כ״י במשנה שם מפורש בברייתא שנים שיושבים ועוסקים בתורה טעה אחד מהם הלכה או פסוק או שאמר על הטמא טהור ועל הטהור טמא וחבירו מחזירו יש להם שכר טוב בעמלם ע״כ. ובמדרש תרי עשר כ״י מ״ד ע״ב וקנה לך חבר וכו׳ ויגלה לו כל סתריו כל סתרי תורה וכל סתרי ד״א וכו׳ :

(שם י״ט ע״א שורה ג׳) נרשם איכה ג׳ כ״ז וצ״ל כ״ח : (בהערות שם אות כ״א) במדרש תרי עשר כ״י כל פיסקא זו וז״ל שלשה שיושבין וכו׳ שכרן מתקבל שנאמר אז וגו׳ וישמע אלו הן שגוזרין וכו׳ (שם ע״ב אות ל״ג) צ״ל וע׳ באו״ז ח״א כ׳ ע״ב ות״ר הלכות ר״ה : (בהערות אות מ״א) ביחוסי האמוראים דף קפ״ה ע״ב כמו שמפרש באגדה כשם שהיו הראשונים חסידים כך היתה בהמתן כגון חמור של ר׳ פנחס בן יאיר וחמור של רבי חנינא בן וחמור של ר׳ יוסי דמן יודקרת ע״כ וצ״ע. וע״ע בכ״י וואטיקאן הוספה ב׳. ויוצא משם דמעשה זו מקומה בפ״ט והוא נכון יותר :

פרק ט׳ (כ׳ ע״א בהערות אות ד׳) בפירוש אבות כ״י פ״א משנה ז׳ מפורש בברייתא אחד שכינו של בית ואחד שכינו שבשדה שאין הנגעין באין אלא מחמת ביתו של רשע עונותיו גרמו לסתור כותלו של צדיק כיצד נראה נגע בכותל שבין רשע לצדיק סותרין כותלו של צדיק אמר רבי ישמעאל בנו של רבי יוחנן בן ברוקא אוי לרשע וכו׳ גרמו שיסתר כותלו של צדיק ע״כ ובל״ס זאת היא הנוסחא הנכונה : (שם ע״ב שורה ב׳) ועלי צ״ל עלי :

(דף כ״א ע״א בהערות אות כ״ט) כל פיסקא זו עד המלות רפא נא לה היא במדרש תרי עשר כ״י (דף כ״א ע״ב וכ״ב ע״א) וז״ל רבי שמעון בן אלעזר על מספרי לשוז הרע נגעים באים וכו׳ ולא היו דנין אותו בודאי ספק אם דעתו גסה עליו ספק וכו׳ כבכי״ע המדבר דברים בחבירו ומביישו וכו׳ כבכי״ע א״ל משה וכו׳ הברית שבינינו לבינך בטלנו מפני כן הברית כרותה לאהרן ולבניו שנאמר ולא זכרו ברית אחים באותה שעה עג משה וכו׳ : (שם ע״ב בהערות אות מ׳) בענין עוזיהו שם ע׳ בדברי הרב מאור עינים דף י״ז ע״א וע״ב דפוס ווילנא תרכ״ו מאמר קול אלהים. ובילקוט אבות כ״י לפ״א מ״ו רבי שמעון בן אליעזר אמר אף המספרים לשון הרע נגעים באים וכן משה רבינו נלקה בצרעת ביד מפני לשון הרע שנאמר וישב ידו אל חיקו והנה מצורעת כשלג. וכן מצינו באהרן ובמרים שסיפרו במשה לשון הרע על כן לקו בפורעניות שנאמר ותדבר מרים ואהרן במשה על אודות האשה הכושית אשר לקח. כיצד הלכה ציפורה ודברה דברים במרים ומרים סיפרה לאהרן כיון שדברה לאהרן דברו שניהם בצדיק ולקו בפורעניות שנאמר ויפן אהרן למרים והנה מצורעת ואף אהרן לקה שנאמר ויחר אף ה׳ בם וילך לפי שקיבל אהרן לשון הרע בכלל גם הוא בפורעניות ובשביל שהיה כהן גדול לפיכך לא דבק בו הנגע כמו במרים ומרים נתעסקה בדברים תחילה שנאמר ותדבר מרים ואהרן במשה ומה אמרה עלי היה הדיבור ולא פירשתי מבעלי ואתה גם עליך היה הדיבור ולא פירשת מאשתך ואבותינו הראשונים עליהם היה הדיבור ולא פירשו מנשותיהן אבל משה לפי שדעתו גסה עליו לכך פירש מאשתו. ולא היו דנין לפניו אלא שלא בפניו ולא דנו אותו בודאי אלא כספק. ספק דעתו גסה עליו ספק אין דעתו גסה עליו. והלא דברים קל וחומר ומה מרים ולא דברה אלא בחיבה ולא דברה בפניו נעשה כי הד״וט המדבר דברים בפני חבירו ומבישו על אחת כמה וכמה שילקו. באותה שעה אמר אהרן למשה משה אחי אתה סבור שאותו צרעת על מרים היא אינו כתובה על מרים היא אינה כתובה אלא על אבא מרים שנאמר אל תהי נא כמת אשר בצאתו מרחם אמו והכל כדי לפייסו : רבי שמעון בן אליעזר אמר אף על כל המספרים לשון הרע נגע׳ באין שכן מצינו בגחזי שסיפר לשון הרע דבקה בו צרעת עד יום מותו שנאמר צרעת נעמן תדבק בך ובזרעך לעולם ויצא מלפניו מצורע כשלג. רבי שמעון בן אליעזר אמר אף על גסי הרוח נגעים באין שכן מצינו בעוזיהו המלך שנאמר ובחזקתו גבה לבו וגו׳ וע״ע כ״י וואטיקאן הוספה ב׳. ומנוה״מ נר ב׳ ח״ב פ״א מה שמביא שם בשם מדרש השכם : (שם בהערות אות מ״ז) בפירוש אבות כ״י שם ובברייתא שנינו אל תתיאש מן הפורעניות מלמד שיהא אדם מתפחד בכל יום ואומר שמא היום תבוא עלי פורעניות שמא למחר תבוא עלי פורעניות כדרך שהיה איוב מתפחד בכל יום וכו׳ : (שם אות נ״ה) בפירוש אבות כ״י ד״א כיצד וכו׳ רואה את ביתו שהוא מצליח אל יאמר בשביל זכותי הק׳ נותן לי מאכל ומשתה בעוה״ז והקרן קיימת לי לעוה״ב אלא יאמר אוי לי שמא לא נמצא לי לפני המקום אלא זכות אחד והוא נותן לי מאכל ומשתה בעוה״ז כדי שיאבד שכרי לעה״ב ע״כ :

פרק י׳ (כ״א ע״א בהערות אות ב׳) ע״ע מגן אבות באבות פ״א מ״ח, ובפי׳ אבות כ״י במשנה שם

ובברייתא כך שנינו אל תעש עצמך כעורכי הדיינין כיצד מלמד שאם באת לביהמ"ד ושמעת טעם או דבר הלכה אל תבהל להשיב ואל תהא יושב ושותק אלא שאל באיזה טעם אמרו באיזה ענין הדין ע"כ. ובילקוט אבות כ"י למשנה שם אל תעש עצמך כאילו אתה יודע הדבר שנשאל בביהמ"ד רק שאול באיזה ענין ובאיזה טעם הוא ע"כ: (שם אות ט') בילקוט אבות כ"י ענין אחר אם אחד עני ואחד עשיר אל תאמר האיך אני מזכה את העני ומחייב את העשיר או האיך אני מזכה את העשיר ומחייב את העני והתורה אמרה לא תכירו וגו' ועוד הפסוק אמר כקטן כגדול תשמעון שלא יהא אחד עומד ואחד יושב ואחד אמר כל צורכו ואל תאמר לאחד קצר דבריך אמר רבי יודא שמעתי שאם רוצה להשיב שניהם משיבין ואיזה אסור שלא אחד עומד ואחד יושב ויהיו עליך דין גדול כקטן ודין קטן כגדול ודין של פרוטה כדין מאה דינרי זהב ע"כ: (שם אות י"ד) בילקוט אבות כ"י שם הוי זהיר בדבריך שמתוך דבריך ישמעו ויוסיפו עליך לשקר מפני שמא הן רמאין יתחזקו בדבריהם ע"כ:

פרק י"א (שם ע"ב שורה ד') נרשם שמות כ' י' וצ"ל ט': (בהערות אות ד') בילקוט אבות כ"י כשם שניתנה תורה בברית כך ניתנה את המלאכה בברית ע"כ:

(שם דף כ"ג ע"א בהערות אות י"ג) בפירוש אבות כ"י פ"א מ"י ובבריתא שנינו ר"י בן בתירה אומר הרי שאין לו מלאכה שיעשה והיה לו חצר חריבה ושדה חריבה מנין שילך ויתעסק בה תלמוד לומר ששת ימים תעבוד וגו' מה ת"ל כל מלאכתך להביא את שיש לו חצר חריבה שילך ויתעסק בה ע"כ: (שם ע"ב אות כ"ו) בפירוש אבות כ"י ובבריתא שנינו מלמד שלא יניח אדם עטרה לעצמו אלא יניחו לו אחרים עטרה וכן הוא אומר יהללך זר ולא פיך מצינו בשאול בשעה שאמרו עלה למלכות היה מתחבא בין הכלים שנאמר ויאמר הנה הוא נחבא אל הכלים ע"כ. וע' לעיל פ"י בהערות שם אות י"ג. ובילקוט אבות כ"י למשנה שם ושנא את הרבנות מלמד שלא יניח אדם עצמו עטרה אלא אחרים יעלו אותו וכן הוא אומר יהללך זר ולא פיך נכרי ואל שפתיך ולא יוציא עליו שם המלכות שמתוך שמוציא לו שם מלכות סוף נותנין בו עיניהם ותופסין אותו ונוטלין ממנו רבי עקיבא אמר כל המגביה עצמו בדברי תורה דומה לנבילה שמושלכת בשוק והיה עובר ושב מניח ידו על חוטמו עד שהוא עובר ממנו שנאמר אם נבלת בהתנשא ואם זמותה יד לפה. אמר לו בן עזאי רבי דרשהו בענינו אם נבלת בהתנשא אם מנבל אדם עצמו ואוכל רק תמרים וחרובין ולובש בגדים צואים ויושב ומשמר פתחיהן של חכמים והיה כל עובר ושב אמר זהו שוטה לסוף ימצא בו כל התורה כולה. רבי יוסי אמר רד למטה ותעל למעלה כל המגביה עצמו בדברי תורה סוף שמשפילין אותו וכל המשפיל עצמו בדברי תורה סוף שמגביהין אותו. ושנא את הרבנות לפסוק ולעשות הוראה לרבים. ושנא את הרבנות פי' שררה כל מי שיאמר קודם שאכנס לגדולה הכנס לגדולה זו הייתי רצה שארד עמו לחיו ועכשיו שנכנסתי בו כל מי שיאמר לירד ממנה הייתי חפץ שיפיל עליו קומקימא של חמין פי' לשון יון הוא מזוםף מפני שהגדולה היא קשה לעלות בה כך היא קשה לירד ממנה שכן מצינו בשאול המלך בשעה שאמרו לו עלה למלכות היה מתחבא בין הכלים שנאמר ויאמר ה' הנה הוא נחבא בין הכלים ובשעה שיאמרו לו רד ממנה היה מחזר אחר דוד להרגו ע"כ: (שם אות כ"ז) בפירוש אבות כ"י שם שנינו בברייתא מלמד שלא יוציא לו אדם שם במלכות שמתוך שמוציאין לו שם סוף שנותנין בו עיניהם והורגין אותו ונוטלין ממנו את כל ממונו ע"כ:

(שם דף כ"ד ע"א שורה ג') נרשם שם כ"ד א' וצ"ל משלי כ"ז י"ד: (שם בהערות אות כ"ד) בילקוט אבות כ"י למשנה שם איתא ואל תתודע לרשות רשות פי' המושל כיצד מלמד שלא יוציא אדם עצמו שם ברשות שמתוך שמוציא עליו שם גדול ברשות סוף נותנין בו עיניהן והורגין אותו ונוטלין את כל מומנו כיצד שהוא יושב עם חבירו בשוק ואומר ברוך המקום שהכניסו לבית פלוני היום מאה כורין חוטין ומאה כורין שעורין ושמע ממנו לסטים אחד הלך והגיד לחבירו. לשחרית יבואו ויקיפו הבית ונוטלין את כל מומנו לערבית אין להם כלום ועליו הוא אמר מברך רעהו בקול רם קללה תחשב לו. ע"א היה חבירו יושב בשוק ואמר האלהים חנן את לפלוני היום יוצא מביתו מאה שורין ומאתים רחילים שמע ממנו סרדיוט הלך ומגיד למושל ולשחרית באים ומקיפין את הבית ונוטלין ממנו הכל ולערבית אין לו כלום ועליו הוא אמר מברך רעהו בקול רם קללה תחשב לו: ד"א אל תתודע לרשות מלמד שלא יאמר אדם אני שר העיר אני שר המשרה מפני שיהיה גזלן לישראל: ד"א שלא יכון אדם ליעול את הרשות. שאע"פ שבראשונה פותחין לו פתח ומלוין אותו באחרונה קשה לו:

(שם שם ע"ב בהערות אות ל"ח) בפירוש אבות כ"י פרק א' משנה י"א מפורש בברייתא ראו שלא תורו דבר שלא כדברי תורה ותתחייבו עליו ועוד הזהרו למי אתם שונים שתאמרו דבריכם לתלמידים יראי ה' ולא להדיוטות שמא הם יורו שלא כדברי תורה ותחייבו עליהם גלות ותגלו למקום מים הרעים אלו הגוים שנאמר הן גוים כמר מדלי וישתו התלמידים הבאים אחריכם לאחר שתגלו וילמדו ממעשי הגוים וימותו כמה שנאמר ויתערבו וגו' ונמצא שם שמים מתחלל על ידכם שגרמתם לעצמיכם גלות

ואומות העולם מונים ואומרים שאין כח בשכינה להציל כדכתיב וקדשתי את שמי הגדול אשר חללוהו בית ישראל באמור להם עם ה׳ אלה ומארצו יצאו ע״כ. ובלי ספק גם פירוש המעתיק נתערבב כאן בלשון הברייתא. ובילקוט אבות כ״י למשנה שם הזהרו בדבריכם שלא תאמרו דבר שלא מדברי תורה ושמא תחייבו עליו גלות ואף התלמידים הבאים אחריכם יזמרו משמיכם דבר שלא מדברי תורה ומחייבו עליו גלות גם הם ויגלו למקום מים הרעים ואיזה מים הרעים הרי הוא אמר אלו הגוים ויתערבו בגוים וילמדו מעשיהם מים הרעים כמשמעם וי״א שמא יגלו לעברה קשה ע״כ. וכן הובאה פיסקא זאת בפירוש אבות כ״י לר׳ יצחק ס״ט בר׳ שלמה למשנה זאת וז״ל ובברייתא מפורש הזהרו שלא תורו דבר בדברי תורה ותתחייבו עליו גלות ותגלו למקום מים הרעים אלו הגוים שנאמר הן גוים כמר מדלי וישתו התלמידים הבאים אחריכם וימותו לאחר שתגלו וילמדו מעשה הגוים אז ימותו כמו שנאמר ויתערבו בגוים וילמדו מעשיהם וכו׳ כבפירוש אבות כ״י לעיל:

פרק י״ב (כ״ה ע״א שורה ט׳) נרשם במדבר כ׳ כ׳ וצ״ל כ׳ כ״ט: (שם בהערות אות י׳) בפירוש אבות כ״י פרק א׳ משנה י״א אוהב שלום שנינו בברייתא מלמד שיהא אדם אוהב שלום ורודף שלום כדרך שהיה אהרן רודף שלום בישראל וכו׳ הרי ששני בני אדם עושין מריבה זה עם זה הלך אהרן ויושב לו אצל אחד מהן ואומר לו בני ראה חבירך מהו או׳ הרי הוא מטרף את לבו מחנק את דעתו ומתלש את שערו ואומר אוי לי היאך אשא את עיני ואראה את חבירי בושתי הימנו וכו׳ קנאה מלבו שוב הולך אצל חבירו ואומר לו כך עד שמתפייסין זה לזה ומנשקין זה לזה ע״כ. וכן הובאה פיסקא זאת במדרש תרי עשר כ״י (דף קפ״ד ע״א) וז״ל אוהב שלום כיצד וכו׳ כבכי״ע נמצא אותו האיש מונע עצמו מעון ומעבירה וכן שני בני אדם וכו׳ כבכי״ע. וכן הובאה פיסקא זאת בפירוש ר׳ יצחק ב״ר שלמה כ״י למשנה זאת כ ד ת נ י א הין שני בני אדם עושין מריבה זה עם זה הלך אהרן ויושב לו אצל אחד מהם ואומר בני ראה חברך מהו אומר הרי מטרף את לבו מחנק את דעתו מתלש את שערו ואוי לי איך אשא את עיני ואראה את חבירי בושתי ממני שאני הוא שסרחתי עליו והוא יושב אצלו עד שמוציא קנאה מלבו שוב הולך אצל חבירו ואומר לו כך עד שמפייסין זה עם זה ונושקין זה עם זה ע״כ. ובספר מרפא הנפישות כ״י לר״י עקנין (דף פ׳ ע״א) הלל אומר הוי מתלמידיו וכו׳ כשהיה אהרן מהלך בדרך וראה שנים שעשו מריבה זה עם זה הלך לו אהרן וישב לו אצל אחד מהם וכו׳ מטרף על לבו וקורע בגדיו ומחנק את עצמו ואומר היאך אשא את עיני ואראה את חברי בושתי הימנו שאני סרחתי עליו הוא יושב אצלו עד שמסיר קנאה מלבו שוב הלך אהרן וישב לו אצל חבירו וא״ל כך וכשפגעו זה את זה וכו׳ לכך נאמר ויבכו את אהרן וגו׳ ע״כ. וע״ע נו״ב פכ״ד:

(שם ע״ב שורה א׳) נרשם דברים ל״ב נ״א וצ״ל נ׳: (שורה י׳) נרשם שמות ל״ג כ״ב וצ״ל כ״א: (בשורה האחרונה) צ״ל איוב כ״ה י״ב י״ג וי״ד:

(שם דף כ״ו ע״א בהערות אות ל״ה) בפירוש אבות כ״י במשנה שם ורודף שלום כמה שנאמר וכו׳ בקשהו ממקומך ודפהו למקום אחר ע״כ: (שם ע״ב בהערות אות מ״ה) בפירוש אבות כ״י מצינו בברייתא שכן אנשי מגדל שמתוך שהיו אוהבין זה את זה לא רצה הקב״ה לאבדן אלא לבלבלן אבל אנשי סדום וכו׳ איבדן מן העולם שנאמר ואנשי סדום רעים וחטאים לה׳ רעים זה לזה וחטאים בג״ע ע״כ. וכן הוא גם כן בפירוש ר׳ יצחק ב״ר שלמה למשנה זאת. ובמרפא הנפשות כ״י ע״ו ע״ב מצינו באנשי וכו׳ כבפנים:

(שם דף כ״ז ע״א בהערות אות מ״ו) בפירוש אבות כ״י ומקרבן לתורה שנינו בברייתא שיהא אדם מקפח את הבריות ומקרבן תחת כנפי השכינה ע״כ: (שם אות נ״ו) במדרש תרי עשר כ״י דף קנ״א ע״א כשם שאין אדם חולק וכו׳ למה כתיב אין להם מנחם ב׳ פעמים וכו׳ ואח אין לו וכו׳ ממזר שלמד תורה ושנה לתלמידים והיו התלמידים בירושלים היה בא ויוצא עד שמגיע לאשדוד ואומר אוי לי שאלו לא הייתי ממזר לא כבר הייתי יושב ושונה בין התלמידים שלמדתי לפי שאין ממזר נכנס לירושלים וכו׳ עד גאון פלשתים ע״כ. וע״ע בשיטה מקובצת לבבא קמא פ״ב ע״א מה שמביא שם בשם הרב המאירי ויש מי שאמר שאין דין בן סורר ומורר בירושלים וכן שאין ממזר נכנס לירושלים ע״כ:

(שם שם ע״ב אות ס׳) בפירוש אבות פ״א מ״ד מפורש בברייתא אם אין אני לי מי לי וכו׳ ואם אין אני זוכה לעצמי בחיי מי הוא שיזכה לעצמי לאחר מיתה וכן הוא אומר כי טוב לכלב חי מן האריה המת זה רשע שמתקיים בעולם שאם יעשה תשובה הקב״ה מקבלו אבל צדיק וכו׳:

(שם דף כ״ח ע״א אות ע״ב) פירוש אבות כ״י שם מי״ג שנינו בברייתא הה״א ד׳ דברים בלשון הבבלי נגד שמיה אבד שמיה כיצד מלמד שלא יוציא לו לאדם שם במלכות שכיון שיצא לו שם הורגין אותו ונוטלין ממנו את ממונו ע״כ. שם לפיסקא זו ודלא מוסיף וכו׳ שנו רבותינו שאם שנה אדם מסכת אחת או שתי מסכתות ואינו מוסיף ומחזר עליהן סוף שהוא משכח את כולן ע״כ. (שם אות ע״ח) בפי׳ אבות כ״י שם ובברייתא שנינו ודאישתמש וכו׳ עד לעוה״ב ע״כ. וכן ביחוסי האמוראים כ״י (כרך ב׳ דף קכ״ז ע״ב) ובאדר״נ מפרש ודאישתמש

בתנא וכו' עד לעולם הבא. ובפירוש רבי יצחק ב"ר שלמה למשנה שם איתא דבר אחר המשתמש בשמות הקדושים ע"כ:

הערה לכל הפרק בילקוט אבות במשנה שם הלל ושמאי קבלו מהם ואותו הלל אומר הוי מתלמידיו של אהרן אוהב שלום ורודף שלום. כיצד מלמד שיהא אדם אוהב שלום ורודף שלום בישראל כדרך שהיה אהרן וכו' ורבים השיב מעון. רבי מאיר אמר מה ת"ל רבים השיב מעון מלמד שהיה אהרן הכהן מהלך בדרך ופגע באדם רע או באדם רשע נתן לו שאילת שלום למחר ביקש אותו האיש לילך ולעבוד ע"ז אמר אוי לי איך אשא עיני ואראה את אהרן בושתי הימנו שנתן לי שלום נמצא אותו האיש נמנע לילך ולעבוד ע"ז וכן בני אדם שעושין מרינה זו עם זו וכו' היה יושב אצל האחר עד שהוציא מלבם כל קנאתם ושנאתם זו על זו ולמחר שנפגשו זה בזה גופפו וחבקו ונשקו זה לזה ועליו נאמר ויבכו את אהרן שלשים יום כל בית ישראל. למשה לא בכו כי אם אנשים בלבד מפני שמוציא את הדין לאמיתו ומימיו לא אמר איש סרחתי ולאשה סרחתי אבל משה היה מוכיחן בדברים. כמה אלפים שנקראו בישראל אהרן אהרן: אלו חיבתן של ארון לא באו לעולם. ויש אומר' כיצד ויבכו את אהרן שלשים יום כל בית ישראל ומי שהיה רואה משה רבינו בכה מי לא בכה. ומי שהוא ראה פנחס ואלעזר שני כהנים גדולים בוכים ומי לא יבכה. באותה שעה נטל הקב"ה ארונו של אהרן והפריחו באויר ומלאכי השרת מספרין עליו ואת תורת אמת היתה בפיהו ועולה לא נמצא בשפתיו. בשלום ובמ"י הל' אתה השיב מעון. באותה שעה ביקש משה מיתה כמיתתו של אהרן. וכי לפני בני אדם ישאל והלא לא שאל אלא בינו ובין עצמו ושמע הקב"ה לחישתו שנאמר ומות בהר אשר אתה שמה והאסף אל עמך כאשר מת אהרן אחיך במיתה שחימדתו וכשהגיע שעה משה למות אמר הקב"ה למלאך המות מהר והביא נשמתו של משה הלך וביקש אותו במקומו ולא מוצאו הלך אצל הים אמר לים ראית משה בן עמרם אמר לו מיום שהעלה את ישראל ממצרים ועוברי בתוכה שוב לא ראיתיו הלך אצל הרים וגבעות אמר להן ראיתם משה בן עמרם. אמרו לו מיום שקבלו ישראל את התורה בסיני שוב לא ראינו אותו הלך אצל שאול ואבדו ואמר להן ראיתם משה בן עמרם. אמרו לו משמו שמענו ממנו ואותו לא ראינו. הלך אצל מלאכי השרת אמר להן ראיתם משה בן עמרם בא לכאן. אמרו לו לאו לך אצל בני אדם. הלך אצל בני אדם אל מצודתם אמר להן משה בא לכאן. אמרו לו אלהים הבין דרכו והוא ידע את מקומו. בא מלאך המות למשה ואמר לו תן לי נשמתך מיד גער בו משה והוציאו בנזיפה ואומר לו במקום שאני יושב אין לך רשות לעמוד ואתה אמר תן לי נשמתך הלך והשיב הדבר לפני הגבורה. אמר לו הקב"ה רב לך אל תוסף לדבר עוד אלי בדבר הזה כבר מקומו מוכן מששת ימי בראשית שנאמר ויאמר ה' הנה מקום אתי ונצבת על הצור אמר הקב"ה למשה תן לי נשמתך ואשמרנה לך לעולם הבא מיד נטלה בנשיקה שנאמר וימת שם משה עבד ה' בארץ מואב על פי ה' ולא נשמתו של משה לבד גנוז תחת כסא שנאמר והיתה נפש אדוני צרורה בצרור חיים את ה' אלהיך. יכול אף נשמתו של רשעים ואומר שנ' את נפש אויביך יקלענה בתוך כף הקלע ואלהים גנוז תחת כסא הכבוד לחיי העולם הבא ואין כל בריה יודע בו שנאמר והחכמה מאין תמצא בארץ החיים. ורודף שלום כיצד מלמד שיהא אדם מרדף שלום בין כל אחד מישראל סור מרע ועשה טוב בקש שלום ורדפהו כיצד בקשהו במקומו ורדפהו במקום אחר אף הקב"ה עשה שלום במרום שלא קרא עשרה גבריאל עשרה מיכאל ורפאל וסמאל שבני אדם דרכם ליקרא ראובן עשרה שמעון עשרה שאלמלא עשה כן כשהיה קורא לאחד מהם לבא יבואו כלם ויתקנאו זה בזה אלא קורא אחד בשמו וזה עושה שליחתו ומשגרו: אוהב את הבריות. אוהב את הבריות שכן מצינו באנשי מגדל שהיו אוהבין זה את זה לפיכך לא רצה הקב"ה לאבדן אלא לבלבלן בארבע רוחות העולם. אבל אנשי סדום שנאו זה את זה ואיבדן הקב"ה מן העולם הזה ומן העולם הבא שנאמר ואנשי סדום רעים וחטאים לה' מאוד וחטאו בגלוי ובסתר הא למדת בשביל ששנאו זה את זה ואיבדן הקב"ה מן העולם. וגם אברהם אוהב את הבריות כיצד עשה כשיהא אדם מקפח את הבריות ומקרבן תחת כנפי שכינה ולא אברהם אבינו בלבד עשאו כן אלא אף שרה אמנו היתה מקפחת הבריות ומכניסין תחת כנפי שכינה שנאמר ואת הנפש אשר עשו בחרן. והלא אם כל העולם מתקבצין לא היו יכולין לבראות אפילו יתוש אחד. מה ת"ל ואת הנפש אשר עשו בחרן אלא מלמד שהעלה אליהם הכתוב כאלו עשאום וכבראם. כשם שאין חולק בעולם הזה שכר חבירו כך אין אדם חולק שכר חבירו לעולם הבא שנאמר הנה דמעת העשוקים ואין להם מנחם. מיד עושקיהם כח ואין לה מנחם מה ת"ל אין לה מנחם שתי פעמים אלו בני אדם שאוכלין בעולם הזה ומצליחים בבנים בעולם הזה לעולם הבא אין להם כלום. אבל אם נגנבה לאדם גניבה או שמת לו מת בנים באים ואחיו וקרוביו ומנחמין אותו. יכול אף לעולם הבא כן ת"ל יש אחד ואין שני גם בן ואח אין לו ואין קץ לכל עמלו. ד"א עבירה עבר אומרין לו ריקה כך חבלת בעצמך באים בנים ומנחמין אותו.

יכול אף לעוה"ב ת"ל גם בן ואח אין לו וכו׳ : הוא היה אומר נגד שמא אבד שמיה. תניא בפרקי אבות דרבי נתן ארבע דברים בלשון בבלי נגד שמא אבד שמיה פי׳ הרודף אחר הכבוד לעשות לו שם גדול. אבד שמיה וישפיל מלמד שלא יוציא לו אדם שם במלכות הואיל שיגדל שמיה הורגין אותו וגוטלין הונו וכו׳. מעשה באדם מבית רניתא שניהג בעצמו מדת חסידות שלח רבי יוחנן בן זכאי תלמיד אחד לבדקו. הלך ומצאו שהיה נותן שמן על גבי כיריים והיה נוטלה מן הכיריים ונתנו על מקפה של גריסין. אמר לו מה אתה עושה כן. אמר לו כהן אני ותרומה בטהרה אני אוכל. אמר לו וכי כיריים זה טמא או טהור. אמר לו וכי יש בתורה על הכיריים שהוא טמא והלא לא אמרה תורה אלא על התנור שהוא טמא דכתיב וכל אשר בתוכה תטמא ואותה תשברו. אמר לו כשם שאמרה על התנור שהוא טמא כך אמרו על הכיריים שנאמר תנור וכיריים יותץ א"כ לא אכלת תרומה בטהרה מימיך מחמת דלא יליף לא אכל תרומה בטהרה כל ימיו : הוא היה אומר אם אין אני לי מי לי. אם אין אני זכה בי מי יזכה בי. וכשאני לעצמי מה אני. אם אני לא זוכה בעצמי מי הוא שיזכה לעצמי. אם לא עכשיו אימתי. אם אני לי לא זוכה בחיי מי יזכה לי אחר מותי. וזה שאמר קהלת כי לכלב חי טוב לו מן אריה המת. וגם מי שטרח בערב שבת יאכל בשבת. אם לא טרח בערב שבת מה יאכל בשבת וכן פירשו כי לכלב חי הוא טוב מן האריה המת כלב חי הוא רשע שמתקיים בעולם הזה שאם יעשה תשובה הקב"ה מקבלו בתשובה מן האריה המת אפילו מאברהם יצחק ויעקב ששוכבין בעפר ע"כ. וע"ע כ"י וואטיקאן הוספה ב׳ :

פרק י"ג (שם כ"ח ע"ב שורה כ"ז) ושמרתם לעשות טעות וצ"ל לעשותם. גם בפירוש אבות כ"י פ"א מט"ו וז"ל ובברייתא שנינו עשה תורתך קבע כיצד וכו׳ עד לעשותם. ובפירוש ר"י בר שלמה מביא כאן למשנה זו ואמרו ז"ל כל העושה תורתו עיקר ומלאכתו טפילה עושין אותו עיקר לעולם הבא וכל העושה מלאכתו עיקר ותורתו טפילה עושין אותו טפל לעולם הבא וע"ע בהערות אות ג׳ :

(שם כ"ט ע"א) לכל הפיסקא דאמור מעט ועשה הרבה בפירוש אבות כ"י שנו רבותינו שכן מצינו באברהם וכו׳ פת חריבה אתם סועדים וכו׳ וסעדו לבכם ובאחרונה בוא וראה כמה הביא לפניהם מהרי שלש סאים ויקח חמאה וחלב וגו׳ אבל הרשעים אומרים הרבה ואפילו מעט אינם עושים וכו׳ שקל כסף ובאחרונה כששקל אברהם את הכסף מהו אומר וישקול אברהם לעפרון [וגו׳] עובר לסוחר ע"כ. ובספר מרפא הנפשות כ"י (פע"ב פ"א ע"ב) לר"י עקנין וקאלוא הצדיקים אומרים מעט ועושין הרבה וכו׳ הרשעים אומרין הרבה וכו׳ שאמר להם למלאכי השרת אתם סועדים עמי היום וכו׳ אבל באחרונה בוא וראה מה עשה להם ג׳ שוורים ותשע סאים שנאמר ואל הבקר רץ אברהם ויקח בן בקר אחד רך שנים וטוב שלשה וי"א וטוב ארבעה ג׳ סאין כמשמען קמח הרי שש סלת הרי תשע ואף הקב"ה אומר מעט ועושה הרבה שנאמר ויאמר לאברם ידוע תדע וגו׳ ולא אמר לפרע מהן אלא בדלית ג׳ אבל באחרונה כשנפרע מהן נפרע מהם בע"ב אותיות שנאמר או הנסה אלהים לבא ומנין שהרשעים וכו׳ כששקל לו את הכסף מה נאמר עובר לסוחר ע"כ. וע"ע תנחומא הוצאת מהר"ש בובער וירא סימן ה׳ ובהערות שם אות מ"ב : (שם בהערות אות ט׳) בפירוש אבות כ"י למשנה שם שנו רבותינו מלמד שאם נותן אדם לחבירו כל מתנות שבעולם ופניו כבושות לארץ כאלו לא נתן לו כלום. ובמרפא הנפשות שם והוי מקבל כיצד וכו׳ כדלעיל אבל וכו׳ מעלין עליו כאלו נתן לו כל מתנות שבעולם ע"כ :

פרק י"ד (כ"ט ע"א שורה ד׳) (מתחילת הפרק) איתא ותוספתות וצ"ל ותוספות. (בהערות אות ד׳) ובספר יחוסי האמוראים (כרך ג׳ קכ"ח ע"א) ז"ל ומייתי להא גדול שבכולם יונתן בן עוזיאל ביש נוחלין ובסוכה פ׳ הישן ובאדר"נ אההיא דריב"ז קבל מהלל ושמאי אבל הברייתא דר"נ בפ׳ שמונים תלמידים היה לו להלל הזקן ל׳ מהן שתשרה עליהן שכינה ול׳ ראוין לעבר שנים ולקבוע חדשים ולא תניא ראוים שתעמוד להם חמה כיהושע ועשרים מהם בינונים גדול שבכולן יונתן בן עוזיאל ע"כ. ובילקוט אבות כ"י פ"ב מ"ח מביא ג"כ לפיסקא זו אמרו עליו על ריב"ז שלא הניח מקרא משנה מדרש וכו׳ וכל מדות של חכמים וסופרים שלא למד וכל דבר שלא למדו רבו לקיים מה שנאמר וכו׳ : (שם ע"ב שורה כ"ט) ואמר ליה צ"ל לו. (בהערות אות ט׳) בילקוט אבות כ"י שם שמעון בן נתנאל קורא לו ירא חטא ערוגה שמחזקת את מימיה אשרי לתלמיד שרבו מעיד עליו. אלעזר בן ערך קרא לו מעיין המתגבר נחל שוטף שמימיו מתגברין ויוצאין לקיים מה שנאמר יפוצו מעיינותיך החוצה ע"כ : (שם אות י"ג) ביחוסי האמוראים (כרך ג׳ קמ"ו ע"א) ובברייתא דר"נ מפרש יוסי הכהן קרא חסיד שבדור ועוד מפרש שם כשאמר להם צאו וראו וכו׳ נכנס ר"א וכו׳ עד ואשה טובה ע"כ :

(שם ל׳ ע"א בהערות אות ב׳) צ"ל י"ב במקום י"כ. (שורה כ"א) רב"י צ"ל רבי. במנורת המאור כ"י לר"י אנקאווה כל פיסקא זו וז"ל (רל"ה ע"א וע"ב) כשמת בנו של רבי יוחנן וכו׳ אלא שהזכרתני לצערו של אדם הראשון נכנס רבי יהושע וישב לפניו. אמר לו רבי רצונך וכו׳ איוב וכו׳ וקיבל עליהם תנחומין

ומנין שקיבל עליהם תנחומין שנאמר ה׳ לקח וגו׳ אף את קבל עליך תנחומין. אמר לו לא די וכו׳ אלא שהזכרתני לצערו של איוב וכו׳ שנאמר וידם אהרן אף אתה קבל תנחומין וכו׳ שהזכרתני לצערו של אהרן נכנס רבי שמעון וישב לפניו. א״ל רבי רצונך אומר לפניך דבר. א״ל אמור וכו׳. א״ל דוד היה לו בן ומת וקבל עליו תנחומין שנאמר וינחם וגו׳ אף אתה קבל עליך תנחומין וכו׳ שהזכרתני לצערו של דוד וכו׳ אמר לשמשו טול כלים לפני מפני שאדם גדול הוא וכו׳ לאדם שהפקיד המלך אצלו פקדון וכל יום ויום היה בוכה וצועק ואומר אוי לי אימתי אוציא מבין ידי פקדון זה בשלום אף אתה היה לך בן קרא תורה נביאים וכתובים שנה משנה הלכות ואגדות ונפטר מן העולם בלא חטא. א״ל בני נחמתני כדרך שבני אדם מתנחמים ע״כ. ואין ספק שכמה נוסחאות כאן הן ישרות עד מאד. ובילקוט אבות כ״י מביא גם לפיסקא זו בפי״ד מ״ח לבבא דואל תנחמהו בשעה שמתו מוטל לפניו וז״ל וכן עשו חכמים לריב״ז כ שמת בנו וכו׳ נכנסו תלמידיו אצלו לבקרו ולנחמו וכו׳ אדם הראשון מת לו בן ונהרג וקיבל עליו תנחומין וכו׳ אהרן הכהן נשרף לו שני בנים ביום אחד וכו׳ דוד המלך מת בנו שהיה לו מכת שבע וכו׳ אף אתה היה לך בן קרא תורה וכו׳ הלכה ואגדה ושימש ת״ח הרבה וכו׳ ועתה נפטר מן העולם בלא חטא וכו׳ והשאר ע״פ הרוב כמו בספרים:

פרק ט״ו (שם שם שורה א׳) (מתחילת הפרק) ר׳ אלעזר צ״ל א ל י ע ז ר: (שם שם ע״ב) לפיסקא דיהי כבוד חבירך וכו׳. בפירוש אבות כ״י פ״ב מ״ט שנו רבותינו מלמד שכשם שאדם רואה כבודו כך יראה כבוד חבירו כשם שאין אדם רוצה להוציא שם רע על עצמו כך לא ירצה להוציא שם רע על חבירו ע״כ וכזה גם בילקוט אבות כ״י למשנה זו: (שם אות ד׳) דעתי כעת שיש להגיה בפנים כמו בנוסחת הגר״א והיה חופף את ראשו:

(שם ל״א ע״ב שורה ז׳) באמרו אבדני: (שורה ח׳) אבדני צ״ל בקש לאבדני: צ״ל לאבדנו:

(שם בהערות אות כ״ד) במרפא הנפשות כ״י לר״י עקנין דף ק״ג ע״ב קצת ממעשה זו ומסיים נולדו לו שני בנים אחד קראו הלל ואחד קראו גמליאל והיו קוראין אותם של הלל ע״כ: (בהערות אות כ״ד) ע״ע קהלת רבה פ׳ ז׳ בפסוק טוב ראשית דבר ובילקוט אבות כ״י למשנה שם מביא גם כן לכל הנך מעשים ונכללו נוסחותיו ע״פ הרוב בנוסחת הגמרא בשבת שם והמעט מהם כמו באדר״נ: (שם אות כ״ו) וע״ע מדרש תהלים מזמור צ׳:

פרק ט״ז (שם שם שורה האחרונה של העמוד) צ״ל שמות ל״א י״ד (במקום י״א): (שם בהערות אות א׳) בפירוש אבות כ״י פ״ב משנה י״א שנו רבותינו כשם שאדם רואה את אשתו ואת בניו ואת ביתו כך יהא רואה ביתו של חבירו ע״כ:

(שם ל״ב ע״א בהערות אות ז׳) אבל ע״ע בכ״י וואטיקאן הוספה כ׳: (בהערות אות ח׳) בילקוט כ״י למשנה שם רוב פיסקא זאת וז״ל ויצר הרע גדול י״ג שנה על יצר טוב ממעי אמו והוא גדול ובא עמו התחיל מחלל שבת אין ממהין בידו הורג נפש אין ממהין בידו לאחר י״ב שנה נולד יצר טוב וכו׳ מחלל את השבת וכו׳ הרי הכתוב אומר מחלליה מות יומת הלך לדבר זמה אומר לו הרי הכתוב מות יומת הנואף והנואפת הרג את הנפש אומרים לו הרי הכתוב אומר שופך (בכאן ל׳ ע״ב בכ״י חסירים איזה דפים.) (שם בהערות אות י״ט) במנורת המאור כ״י קמ״ד ע״א מביא לכל מעשים אלו וז״ל כשנשבה רבי צדוק לרומי וכו׳ בכותל והיה יושב ושונה כל הלילה לשחרית הלכה אצל גבירתה ואמרה לה וכו׳ עם אשה הזאת בדרך וכו׳ א״ל ממשפחה ומכהונה גדולה אני וכו׳ דבריו פטרתו בכבוד גדול וכו׳ אכלו קורצא לפני ההגמון וכו׳ ככלות לחתנים וכו׳ חזור אצלי והוא יושב ומרקק לשחרית הלכו לפני ההגמון ואמרו לו שוה לנו המות ממה שנתתנו לאיש הזה וכו׳ שבני אדם עושים יפות הן לא מבני אדם כמותך הם ולא שברא אותך ברא אתהן א״ל ומה אעשה וריחן רע עלי מבשר נבילות ומבשר חזירים ואל תתמה וכו׳ במטה אחת עד שבאו וכו׳ א״ל והלא אמתך לרחוץ רגלי תלמידך וכו׳ עד ובא עליה ע״כ. ובילקוט אבות כ״י פ״ד מ״א לבבא דהכובש את יצרו ואל תתמה וכו׳ שהרי רבי צדוק וכו׳. אמר לה כהן אני וממשפחה גדולה אני אילו באתי עליה ומצאתי הרבה ממזרין ואל תתמה על רבי צדוק שהרי ר״ע וכו׳ והקבילו פני ההגמון זאת אומרת שוה לי המות וכו׳ וזאת אומרת כמותם וכו ריחן בא עלי כבשר נבילות מוסרחות וכבשר חזיר וכו׳ הלא אמתך שפחתך לרחוץ רגלי תלמידך וכו׳ עד סוף הפיסקא:

(שם שם ע״ב שורה כ״ב) צ״ל תהלים ק״ג י״ד (במקום ט״ו): (בהערות אות כ״ה) ע״ע תנחומא (הוצאת מהר״ש בובער) בשלח סימן ג׳ ובהערות שם אות י״ג ע״ש: (שם בהערות אות ל׳) בילקוט המכירי רשב״י אומר וכו׳ והשכירוהו ממנו וכו׳ ולא הכניסו ממנה אלא כור חטים אחד וכו׳ ובפירוש ר״י בר׳ שלמה לאבות פ״א מי״ד איתא ומשלו משל למה״ד למלך שחכר שדה לעבדו ופסק עמו לתת לו ל׳ כורים לשנה טרח בה הרבה ולא הוציא כי אם חמשת כורין א״ל המלך והלא ל׳ כורים פסקת עמי א״ל ארוני השדה שנתת לי זבורית היתה טרחתי בה הרבה ולא הוצאתי ממנה יותר מה׳ כורין ע״כ. וע״ע נו״ב ל״ב ע״א.

פרק י״ז (שם ל״ג ע״א בהערות אות ב׳ וד׳) בפירוש אבות כ״י פ״ב מי״ב כיצד מלמד וכו׳ ד״א כיצד אם בא ת״ח אצלך ואומר שנה לי פרק אחד אם יש בידך ללמדו למדהו מיד ואם לאו וכו׳: (שם שם ע״ב שורה כ״ו) צ״ל רבי א ל ע ז ר (במקום רבי א ל י ע ז ר):

פרק י"ח (שם ל"ד ע"ב שורה ט"ו) צ"ל ולרבי (במקום ולרבן יוחנן בן נורי):

הערה לכל הפרק בספר יחוסי האמוראים (כרך ג' קל"ט ע"א) בברייתא דר"נ ר' יהודה מונה שבחן של החכמים וקרא להן שמות לר"ט לר"ע לראב"ע ולר' יוחנן בן נורי וכו' לר' יוסי הגלילי קרא לו מלקט יפה שאחז בה מדת חכמה מהר סיני והיה משנה בה לכל חכמי ישראל ע"כ. ובילקוט אבות כ"י לפרק קנין תורה משנה ט' רבי יודא הנשיא היה מונה שבחן של חכמים קרא לר"ט גל אֲבנים וי"א גל אגוזין אם אדם נטל אחד כולן מתגלגלין ובאין כך דומה ר"ט כשנכנס תלמיד אצלו וישאל ממנו דבר מביא לו מקרא משנה אגדה הלכה נמצא תלמיד ההוא מלא כל טוב וברכה. קרא לר' עקיבא אוצר באולם דומה לר' עקיבא לפועל שיצא בשדה ליקח קופתו מצא חטים נותן בו שעורין נתן בו פולין ועדשים וכל מיני קטנית נותן בו. כיון שנכנס לתוך ביתו הודר כל אחת חטין שעורה וכולן מין ומין בפני עצמו. כך עשה ר"ע ועושה כל התורה מטביעות מטביעות. קרא לרבי אליעזר בן עזריה קופה של רוכלין לפי שדומה לרוכל שנטל קופתו ונכנס למדינה אמרו לו שמן טובה עמך אומרין לו וכי אפרסמון עמך עמד אמר לו הן. אמר לו פולייטון עמך. אמר לו הן. כך דומה רבי אליעזר בן עזריה כשנכנס תלמיד אצלו ושאלו מקרא משנה הלכה מדרש אגדה כשיצא אדם ההוא יצא מלפניו מלא כל טוב וברכה. אמרו שאין הדור יתום שראב"ע שרוי בתוכה. קרא לר"י בן נורי קופה של הלכות. קרא לרבי יוסי מלהט יפה בלא גסות הרוח שאחז מדת מהר סיני והיה משיב בו לכל חכמי ישראל. איסי בן יהודה קרא לחכמים שמות קרא לרבי מאיר חכם סופר. קרא לרבי יהודה הכם כשירצה. קרא לרבי יוסי נמקו עמו. לרבי טרפון גל של אבנים. לרבי עקיבא אוצר בלום. לרבי אליעזר קופה של רוכלין. לרבי יוחנן בן נורי קופה של הלכות. ולרבי יוסי הגלילי מלקט יפה בלא גסות. לרבן שמעון בן גמליאל חנות מוכרת ארגמן טב. לרבי שמעון שונה הרבה ומשכח קימעא ע"כ. וע' בהערות שם אות כ':

פרק י"ט (דף ל"ה ע"א וע"ב) ע"ע בכתב יד וואַטיקאַן הוספה ב':

פרק כ' (שם ע"ב שורה כ') מתחילת הפרק צ"ל מְעבירין (וכבכ"י במקום מבטלין):

(דף ל"ו ע"א שורה ט') נרשם דברים כ"ה וצ"ל כ"ח: (שם בהערות אות ז') הובא דבר זה גם בילקוט המכירי מזמור י"ט וז"ל שם ר"ח סגן הכהנים וכו' וכל שאינו נותן ד"ת על לב נותנין עליו הרהורי חרב (וכן היה בספרים) הרהורי שטות הרהורי רעב הרהורי זנות הרהורי יצר הרע הרהורי דברים בטלים הרהורי עול בשר ודם שכך כתוב על ידי משה רבינו וכו' עד בזרעך עד עולם ע"כ. וכן מצאתי לזה במנורת המאור כ"י הע"ג ע"ב ר"ח סגן הכהנים וכו' וכל מי שאינו נותן וכו' הרהורי אשת רעה שכד כתוב במשנה תורה תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך משמחה מטוב לב מרוב כל. רבי שמעון בן אלעזר אומר משום רבי מאיר כל השוקד על ד"ת מוסרין לו שקדנין וכו' עד שופטים בארץ (ע' לקמן פכ"ט ובהערות שם אות ו') וצ"ע אם באמת היה סידור הדברים לפניו באדר"נ כך או שהוא סידר אותם באופן כזה. וע"ע בכ"י וואַטיקאַן הוספה ב': (שם ע"ב שורה א') הוא היה אומר צ"ל הרי הוא אומר:

(דף ל"ז ע"א שורה ב') צ"ל שם כ"ד ז' במקום ח':

פרק כ"א (שם שם בהערות אות ד') בפירוש אבות כ"י פ"ג מ"י שנו רבותינו שינה של שחרית כיצד וכו' עד שתעבור עליו זמן קריאת שמע ונמצא בטל וכו': (שם ע"ב שורה כ') נרשם שם כ"ו א' וצ"ל כ"ו ה': (שם בהערות אות ט') בפירוש אבות כ"י במשנה שם כיצד מלמד שלא יתכוין אדם לשתות יין בצהרים ונמצא בטל מד"ת שנאמר אי לך ארץ שמלכך נער וגו' ולא בשתי שאינן מרבין בשתיה ע"כ: (שם אות י"ט) בילקוט אבות כ"י במשנה שם מלמד שלא ישב אדם עם יושבי משחקי קרנות בשוק שכל זמן שאדם יושב עם משחקי קרנות נמצא בטל וכו' ר"מ אומר וכו' שבהם דנין דיני נפשות (וכן היה בספרים) שנאמר שנאתי קהל מרעים ועם רשעים לא אשב ומה הוא פורענתן של רשעים שנאמר כי הנה היום בא בוער כתנור וכו'. מעשה בר"ע וכו' נזכר מה שעשה בלודית אחת אומר מודה אני וכו' ע"כ וכן הובא במדרש תרי עשר קצ"ט ע"א מן ואין מרעים עד סוף הפרק ומסכים עם כי"ע וכן הובאה פיסקא זאת בילקוט המכירי מזמור כ"ו ומסכים ברוב עם כי"ע. וכן הובאה תחילת הפיסקא בפירוש אבות כ"י לר"י ב"ר שלמה במשנה שם וז"ל ואמרו לא ישב אדם עם יושבי קרנות ונמצא בטל מד"ת ע"כ:

פרק כ"ב (שם שורה ד') (מתחילת הפרק) חסר הציון שמות כ"ד ז':

(שם דף ל"ח ע"א שורה י"ט) צ"ל משלי י' י"ט (במקום משלי י"ט כ"א): (שורה כ') צ"ל שם י"ז כ"ח (במקום ז' כ"א): (שם בהערות אות ג') בסוף ההערה צ"ל וע"ע בנו"ב פל"א. ובפירוש אבות כ"י שם פ"ג מ"ט ורבותינו שנו חכם וירא חטא וכו' ירא חטא ואינו חכם מהו א"ל הרי זה אומן אלא אין כלי אומנות בידו. נ"ל שהברייתא משובשת וכך ראוי לגרוס אין זה אומן אלא כלי אומנות בידו ע"כ:

פרק כ"ג (שורה ד') (מתחילת הפרק) צ"ל במדבר י"ב ג' (במקום ל"ג): (שורה ה') צ"ל תהלים קכ"ח ב'

(במקום א׳) : (שורה ו׳) צ״ל משלי ט״ז ל״ב (במקום ל״ג) : (בהערות אות ד׳) צ״ל בספרים (במקום בספרי) בילקוט המכירי כ״י מזמור ק״ג איזהו עלוב וכו׳ כבכי״ע : (שם ע״ב שורה ג׳) צ״ל משלי י״ג (במקום כ״ג) :

(שם דף ל״ט ע״א בהערות אות י״ז) במרפא הנפשות כ״י ע׳ ע״ב כל פיסקא זו וקאלו רבי נהוראי אומר הלמד תורה בילדותו למה״ד לעגלה שכבשה וכו׳ והלמד תורה בזקנותו למה״ד וכו׳ לפרה שכבשה ולא כבישה אלא כשהיא זקנה וכו׳ ר״ג מוסיף וכו׳ היא מתנפלת עליו והוא אין מתנפל עליה שנאמר כחצים ביד גביר כן בני הנעורים רבי שמעון בן אלעזר אומר הלמד תורה בילדותו וכו׳ יש לו איזמל ויש לו סממנין וכו׳ אף כך וכו׳ כבכי״ע. וגם בילקוט אבות כ״י לאבות פ״ד מ״כ הובאה פיסקא זאת אבל בקיטוע ובסירוס וההילופי נוסחאות שבה כלולים באותם שהעירותי עליהם בפנים : אבל ע״ע בכ״י וואטיקאן הוספה ב׳ וליתא שם לדברי רשב״א כלל :

פרק כ״ד (דף ל״ט ע״ב) נרשם שם בראש העמוד פרק כ״ג וצ״ל כ״ד : (בהערות שם אות י״ב) בילקוט אבות כ״י במשנה שם וכן מתל אומר בנערותך לא קפצת מינהו איך תשיגה בזקנותך : (שם אות כ׳) צ״ל שם (בשורה ראשונה מההערה) כאלו לא עשאה (במקום עשה) : בילקוט אבות כ״י פ״ד מ״ד אחר שמביא שם כמה מאמרים מבן עזאי איתא הה״א (בן עזאי לפי זה) כל העושה מצוה בחבירו מעלה עליו הכתוב כאלו הוא עשאה בגופו ע״כ :

פרק כ״ה (דף מ׳ ע״א שורה ט״ז) צ״ל שמות ל׳ כ״ג (במקום כ׳) : (בהערות אות ה׳) כל זה בילקוט אבות כ״י במשנה שם באיזה שינוי נוסחאות אבל נכללו במה שהעירותי בפנים : (שם ע״ב בהערות אות ט״ז) בילקוט אבות כ״י רוב פיסקא זאת ומסכים יותר עם נוסחאות הגמרא ומן במשה הוא אומר עד סוף הפיסקא ליתא שם. וע״ע בכ״י וואַטיקאַן הוספה ב׳ : (שם אות י״ט) בילקוט אבות כ״י שם הה״א מת אדם בישוב דעת סימן יפה לו מתוך הטירוף סימן רע הוא לו. מת בדברי תורה סימן יפה הוא לו מתוך דברי שיחה סימן רע הוא לו מת מתוך דבר מצוה סימן יפה לו מתוך דברים בטלים סימן רע לו מת מתוך השחוק סימן יפה לו מתוך בכיה סימן רע לו בע״ש סימן יפה וכו׳ ע״כ. וע״ע בכ״י וואַטיקאַן הוספה ב׳ :

(דף מ״א ע״א בשורה האחרונה) צ״ל משלי כ״ה (במקום כ״ח) : (בהערות אות מ״ד) יש למחוק המלות נו״א : (שם אות נ״ו) בילקוט אבות כ״י מביא לפיסקא זאת ומתחיל אמר ר״א לחכמים תמיה אני על תלמידי הדור שלא יענשו מיתה וכו׳ ושנה לו ג׳ מאות הלכות בבהרת עזה וכו׳ מיד קרע ראב״ע בגדיו ויצא ואמר לחכמים רבותינו ראו את מאורינו ר״א שטהור הוא לעולם הבא וכו׳ :

פרק כ״ו (שם ע״ב שורה כ״א) צ״ל רבי שמעון בן אלעזר (במקום אליעזר) : (בהערות אות י״א) במדרש הגדול כ״י פ׳ ויחי מביא לפיסקא זו בשם עזאי : (בהערות אות ט״ז) ע״ע נו״ב פל״ה :

פרק כ״ז (דף מ״ב ע״ב שורה י״ג) צ״ל רבי אלעזר בן חסמא וכבכי״ע : (שורה י״ד) הוספתי שם ע״פ הכי״ע : (שם בהערות אות ו׳) כל הפיסקא בילקוט אבות כ״י פ״ד משנה ו׳ ומסיים ובוזי יקלו זה סנחריב שנהג בבזיון לפני מי שאמר והיה העולם לפיכך ביזהו הקב״ה שנאמר ביד מלאכיך וגו׳ נפרע הקב״ה ממנו ע״י מלאך וגילח ראשו וזקנו וחזר בבושת פנים שנאמר וישב בבושת פנים וגו׳ ע״כ : (שם אות ט״ו) המלות בסוף ההערה „אבל ע״ע בערוך ערך כבד א׳ ע״ש“ מקומם בסוף הערה שאחרי זה אבל ראיתי להעיר שבערוך כ״י באָקספאָרד קובץ 1512 לפי רשימת הרב מהר״א נייבויער (Opp. Add. Fol. 42.) הגירסא יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשלך מפורש באדר״נ בפרק רבי יוסי וכו׳ וכן הוא גם כן בקובץ 1413 (Can. Or. 2.) :

(דף מ״ג ע״א בהערות אות י״ז) בפירוש אבות כ״י פ״ד משנה י׳ דומה לדומה כמשנת רבי נתן ע״כ. ובפירוש אבות לר״י ב״ר שלמה במשנה שם ויש גורסים חביב עליך כשלך וכן מפורש בברייתא ומפרש וילמדו כל אדם ממשה וכו׳ :

פרק כ״ח (שם שורה ד׳) (מתחילת הפרק) צ״ל זכריה ח׳ (במקום ה׳) : (בהערות אות ו׳) במדרש תרי עשר קי״ג ע״א מביא לפיסקא זו רבי נתן אומר וכו׳ חכמה כחכמת א״י וכו׳ ואין לך גסות הרוח כגסות וכו :

פרק כ״ט (דף מ״ד ע״א בהערות אות ו׳) בפירוש אבות כ״י פ״ד משנה י׳ שנו רבותינו במשנת רבי נתן הה״א כל השוקד על ד״ת הרבה שקדנין יש כנגדו ואלו הן בטלנין כנגדו וכו׳ ונחש וגיסה באין וכו׳. ובפירוש ר״י ב״ר שלמה במשנה שם ובברייתא מפרש כל הבוטל מד״ת מוסרים בטלנים כנגדו זאב ארי וכו׳ וליסטין באין ונפרעין ממנו שנאמר וכו׳ וע״ע נו״ב פל״ג : (שם אות י״א) בילקוט אבות כ״י פ״ד משנה ה׳ אבא בן שאול נסים יש לך אדם שלמד לעצמו ואינו לומד לאחרים וכו׳ ויש שלומד לאחרים ויש שלומד לעצמו ולאחרים ויש שאינו לומד לא לעצמו וכו׳ (וישם בב׳ בבות הראשונות פרק במקום סדר) הלמד לאחרים ולעצמו וכו׳ ושונה אותם לאחרים וכו׳ ולא שכחן תפשם הוא והתפיסם זהו שלמד לעצמו ולאחרים וכו׳ : (שם אות ט״ו) וע״ע נו״ב פל״ד : (שם ע״ב שורה ט״ז) צ״ל ירמיה ג׳ כ״ג : (שורה י״ח) צ״ל ויקרא ט״ז (במקום ט״ו) : (שם אות כ״ז) בילקוט אבות כ״י פ״ד משנה ז׳ על ד׳ חלוקי כפרה הלך רבי מתתיהו בן חרש וכו׳ ללודקיא א״ל וכו׳ א״ל שמעתי ג׳

הן כתוב אחד אומר וכו' עד תמותון וכו' שמוחלין לו על זה נאמר וכו' על מצות לא תעשה תשובה תולה וכו'. אבל מי שנתחלל שם שמים על ידו ולא יום הכפורים מכפר אלא תשובה ויום הכפורים תולין ויסורין ממרקין מחצה ומיתה ממרקת וכו':

(דף כ"ה ע"א בהערות אות ל') ואולי פירוש מדרש הוא כאן השימוש והמשא ומתן בהלכה שגם זה נקרא מדרש וכידוע וכן נראה קצת מפירוש המאירי לאבות פ"ה משנה ט"ו. וע"ע בספר תולדות היהודים להרב מהר"ץ גראֶטץ ח"ד בהוספה ב' שם:

פרק ל' (שם שורה כ"ה) צ"ל שאילו לא באתי (במקום לו): (שם בהערות אות א' וב') ביחוסי האמוראים כרך ג' ק"ד ע"א ובאבות פרק בן זומא רבי יונתן אומר כל המקיים את התורה מעוני סופו לקיימה מעושר וכברייתא שנקראת אדר"נ גרסינן רבי נתן בר יוסף ונראה רבי יונתן בר יוסף כמו שנכתוב אי"ה על הסדר והגהתם (והכי גרים התם) רבי יונתן ב"ר יוסף אומר כל המבטל דברי תורה מעוני סופה לקיימה מעושר וכו' הה"א וכו' טובה לעולם ע"כ ובל"ס איזה ט"ס כאן: (שם אות ה') בילקוט אבות כ"י פ"ד משנה י' ר"נ בן יוסף אומר וכו' מעלין עליו וכו' לעיר מקלט מצאו גואל הדם והרגו הרי זה נהרג על ידו הרגו במזיד ומצאו גואל הדם והרגו פטור ע"כ והוא כבכי"ע אלא שנסתרסו הדברים: (שם ע"ב בהערות אות ו') בילקוט אבות פ"ה מי"ח ר"ע אומר כל דמדבק וכו' ונמצאו זוממין ודינם ליהרג וכשהיו מוציאין אותו לסקילה ורץ אחד וכא אחריהן ואומר יודע אני בעדתו של אילו בא והעיד עדתו אף הוא נמצא זמם נגמר דינו ליהרג וכשם שמוציאין אותו לסקילה ואומר אוי לי שאילו לא באתי לגמר דינם של אילו וכו' אומרים לו ריקה אפילו מאה בני אדם באים אחריו ונמצאו זוממין כולן נהרגין וכי איזה מדה מרובה מדה טובה או מדה פורעניות. הוי אומר מדה טובה מרובה. למה מדת פורעניות מועטת המדבק בעוברי עבירה הרי זה מקבל פורעניות כיוצא בהן קל וחומר למדה טובה המרובה שקיבל שכר ע"כ:

פרק ל"א (דף מ"ו ע"א בשורה ח') צ"ל שהראהו הקב"ה [לאדם]: (שם ע"ב) לכל הפרק. ראיתי שדברי שם בהערות בענין הסדר בהכ"י אינם מבוררים כל הצורך וע"כ אנכי מסדרם פה והוא חרשים שער. חיות רעות כנימה. כרציו אזניו. מירוקין מאזניו (ע' אות י"ב) ימים עיניו. נחלות דמעיו. רוח חוטמו. מים סרוחים מי חוטמו. חותמות שפתותיו. דלתות שיניו. רוהטים לשונו. מים מתוקים מי פיו. לסתות לחייו. מגדלים צווארו. סרדיוטות זרועותיו. יתדות אצבעותיו. מלך ראשו (ולפי הסדר מלמעלה למטה נראה ברור שהנוסחא לבו הוא העיקרית). אשכולות דדיו. נמסים טחול. רחיים קורקבנו. בארות טבורו. מים מלוחים מי רגליו. מים חיים דמוי עצים עצמותיו. גבעות עגבותיו. מכתשת ארכובותיו. צביים שוקיו. סוסים עקבותיו. מלאך המות רגליו. הרים ובקעות וכו':

פרק ל"ב (דף מ"ז ע"א אות ו') כל דברים אלו בילקוט אבות כ"י ומתחיל ואע"פ שהדורות היו מכעיסין וכו' כדי שיבינו בעצמן ויאמרו אוי לנו על הטובה שאיבדנו השחיתו זרעם בארץ שנאמר וירא אלהים וגו':

פרק ל"ג (שם ע"ב בהערות ד') בילקוט אבות כ"י מביא במשנה שם ע"א עשרה דורות מנח עד אברהם כי מה צריך בכך אלא לומר לך שכל אותן הדורות היו מכעיסין ובאין ולא היה בהן דורש והולך בדרכי המקום וכו' חוקותי ותורותי ואימ' תורה אחת שמר אברהם תורות הרבה מנין אלא מלמד שזימן לו הקב"ה שתי כליות כשני ת"ח שהם מבינות לו ומיעצים לו לאברהם כל הלילה חכמה דתנו רבנן שתי כליות באדם וכו' ולא עוד וכו' כיצד עשה בזמן ששני בע"ד באין לפניך לדין אמר האחד לחבירו זה חייב לי מנה להם סדרו ריבכם וסדרו דינכם כיון שנתחייב אחד מהם לחבירו היה אומר לזה שבידו מנה תן ואם לא היה מוציאו משלו והיה פוטרו לשלום ע"כ. והנה אם נדון שהמעתיק דלג מבבא דאברהם לבבא דדוד (כלומר מן סדרו דינכם הא' להב' וכמו שהוא רגיל בכ"י) אז נגיה עפ"ז בפנים בסוף הפיסקא כיון שנתחייב אחד מהם לחבירו היה אומר לזה שבידו תן לו וכו' וככבכ"י ובזה אתי שפיר:

(דף מ"ח ע"ב בהערות אות י"ג) במדרש תרי עשר ק"ד ע"ב מביא לרוב פיסקא זאת וז"ל כנגד עשרה נסים שעשה הקב"ה על הים כנגדן הביא הקב"ה על המצריים במצרים מצרים הרעימו עליהם קולם אף הקב"ה בא עליהם בחרבות ורמחים שנאמר וישלח חציו ויפיצם ברק ויהם וכו' מצרים באו עליהם בקשת וחצים וכו' מצרים באו עליהם באבנים וקולות וכו':

(דף מ"ט ע"א בהערות אות כ"ג) בילקוט המכירי כ"י מזמור ע"ג מביא שם בפסוק אתה פוררת בעזך ים המכילתא עשרה נסים נעשו לישראל וכו' (ע' במכילתא שם) ומסיים וכיוצא בו באדר"נ:

פרק ל"ד (דף נ' ע"ב בהערות אות י"ט) וגם במדרש תרי עשר כ"י קל"ט ע"א מביא לפיסקא זאת ומסכים עם כי"ע:

(דף נ"א ע"ב בהערות אות ל"ב) במדרש תרי עשר קע"ב ע"א בשם אדר"נ עשר ירידות יש לשכינה וכו' כבכי"ע ואחת בסיני שנאמר וירד ה' בענן וכו' כבכי"ע. והובא דבר זה גם בילקוט אבות כ"י פ"ה מ"א

עשר ירידות וכו׳ ונכללו השינוים בהדוגמאות שרמזתי עליהם ובפרט בהפדר״א: (להערות אות מ״ב) בילקוט אבות כ״י עשר שמות נקראת רוח הקודש וכו׳:

(דף נ״ב ע״א בהערות אות מ״ג) בילקוט אבות כ״י שם עשר שמות נקראת שמחה וכו׳:

פרק ל״ה (דף נ״ב ע״ב בהערות אות ג׳) צ״ל הוספתי ע״פ משמעות נו״ב פל״ט ומשמעות ילקוט אבות כ״י: (שם אות י״ד) בילקוט אבות כ״י מסיים וירושלים לא נתחלקה לשבטים: (בהערות אות ט״ז) בכ״י הנ״ל רבי יהודה אומר בשכר מטות ומצעות היו לוקחין עורות קדשים:

(דף נ״ג ע״ב בהערות אות כ״ב) יש להעיר עוד כי סיום המקרא ויבא אלהים וכו׳ ליתא בכ״י ובספרים חסר מאם ברך תברכני ונשלם אח״כ ע״פ התומ״י ויבא א ל י ו ה׳ כל אשר שאל ואנכי הגהתי לפי לשון המקרא וכבנוסחת הגר״א: (שם אות כ״ה) ביחוסי האמוראים כרך ג׳ דף ת״ו ע״ב איתא ותניא באדר״נ ב פ ר ק ב ע ש ר ה מ א מ ר ו ת ב ת ח ל ת ו עשרה נסים נעשה בבית המקדש לא קרה קרי לכהן גדול ביום הכפורים חוץ מישמעאל בן קמחית וכו׳ עם הגמון ונתזה וכו׳ ונפל על בגדיו ונכנס אחיו תחתיו ושימש בכהונה גדולה ע״כ:

פרק ל״ו (שם ע״ב בהערות אות א׳) בילקוט אבות כ״י שם ואנשי סדום לא חיים ולא נידונים ואינם באים בעדת צדיקים וכו׳ (ונכללו שאר הנוסחאות בהדוגמאות שהבאתי):

(דף נ״ד ע״ב בהערות אות ב׳) בכ״י הנ״ל קטנים בני רשעים וכו׳ מה שורש האומר גופו של אילן וכו׳ כאן גופו של אדם וכו׳ שלא תוציא להם זכות שיסמכו עליהם אחרים אומרים באים בעדת רשעים ועליהם הוא אומר וכו׳ אלו קטנים בני הרשעים וכו׳ אלו גירי אומות העולם: (שם אות ג׳) בכ״י הנ״ל קרח ועדתו וכו׳ אמר לו ר״א א״כ אני מקיים וכו׳ א״ל מתוך הקהל אבדו מתוך עוה״ב לא אבדו ע״כ: (שם ע״ב בהערות אות ז׳) דור המדבר וכו׳ ושם ימותו יתמו בעולם הזה ושם ימותו בעולם הבא ואומר וכו׳ מנוחתי דברי ר״ע ר״א אומר באין הן לעולם הבא שנאמר אספו לי חסידי וכו׳ (ומסכים יותר עם נוסחת הגמרא ע״ש) משיבין על דבריו אתה אומר יתמו ושם ימותו אלו הרשעים רשעים נאמר בהם וכו׳. רבי יוסי הגלילי אומר דור המדבר אינם באים שנאמר במדבר הזה וכו׳ יתמו ושם ימותו נאמר כאן שם ונאמר שם בעגלה ערופה שנאמר וערפו שם את העגלה בנחל וכו׳ ואחרים אומרים באים שנאמר הלוך וקראת באזני ירושלים וגו׳ השתא לאחרים בזכותו לאחרים לא כל שכן (ע׳ בגמרא שם): (שם אות ח׳) בכ״י הנ״ל עשרת השבטים וכו׳ כהיום הזה ומה היום הולך ואינו חוזר אף עשרת השבטים הולכין ואינו חוזרין דברי ר״ע ר״א אומר מה היום הולך ומאפיל אף אפילה שלהן עתידה להאיר ע״כ. והנה באמרי שנוסחת הספרים קרובה לנוסחת המשנה היינו בענין ולא בשמות החולקים ויש לספק אם דברי הכ״י הם מהאדר״נ (וכפי שנראה מסידור הענינים) או שלקח אותם מהמשנה: (שם אות י״ג) בכ״י הנ״ל אבות פ״ה משנה ח׳ שבעה שאין להם חלק לעולם הבא וכו׳ ר״י אומר מנשה כבר שב ויש לו חלק לעולם הבא וכו׳ אמר לו אלו היה אמר וכו׳ הייתי אומר וכו׳ ר״מ אין לו חלק לעולם הבא. תניא רשב״א אומר משום ר״מ וכו׳ וכל המלכים שהרשיעו שכתוב מעיד בהם ויעש הרע בעיני ה׳ אין להם חלק לעולם הבא. אבא שאול אומר אף ההוגה את השם באותיותיו בחוץ לארץ אין להם חלק לעולם הבא ע״כ:

פרק ל״ז (דף נ״ה ע״ב להערות אות ט׳ ואות י׳) בכ״י הנ״ל ר״מ אומר שבעה שמות נקראו שמים וילון וכו׳ שבעה שמות נקראו לארץ וכו׳:

(דף נ״ו ע״ב שורה ד׳) צ״ל שם ב׳ א׳ ב׳ וג׳: לכל פיסקא דז׳ דברים בגולם. בפירוש אבות כ״י פ״ה משנה ז׳ ו ב מ ש נ ת ר ב י נ ת ן כך מפרשם חכם אינו מדבר וכו׳ זה משה וכו׳ וכי מי ראוי לדבר הוי אומר זה משה ששמע מפי הגבורה אלא כך אמר משה אי אפשר שבמקום שאחי גדול ממני אי אפשר לי לדבר לפיכך אמר לו לאהרן דבר שנאמר וידבר אהרן וגו׳. ואינו נכנס זה אהרן שתק עד שסיים משה את דברו ולא א״ל קצר בדבריך וכן הק׳ א׳ לאברהם במעשה סדום ואע״פ שהכל גלוי וידוע לפניו ואינו נבהל להשיב זה אליהו בן ברכאל הבוזי שנאמר אמרתי ימים ידברו ומנין שלא ענו בערבוביא וכו׳ ולא סדרן הכתוב אלא להודיע לכל באי עולם שאין חכם מדבר וכו׳ ואינו נבהל להשיב וכו׳ ואינו נכנס בענין זה יהודה ואומר על ראשון ראשון זה יעקב ועל אחרון אחרון אלו אנשי חרן ומודה על האמת זה משה וכן הקב״ה הודה על האמת שנאמר כן בנות צלפחר דוברות. וגם בילקוט אבות כ״י הובאו דברים אלו במשנה שם ועוד יותר בשיבוש וקיטוע וז״ל חכם אינו מדבר לפני מי שגדול ממנו זה משה רבינו שנאמר וידבר אהרן וגו׳ הייטב בעיני ה׳ וכי מי היה ראוי לדבר משה או אהרן הוי אומר משה שמע מפי הגבורה ואהרן שמע מפי משה אלא כך אמר משה במקום שאחי גדול עומד ממני אי אפשר לדבר לפיכך אמר לו משה אהרן דבר שנאמר וידבר אהרן את וי״א אהרן שתק עד שדבר משה דבריו ולא א״ל קצר דבריך ואחרי כן השיב איש משכו דבריו מתוך הצבור לחוין א״ל משה אחי הקל אסור לאיש לאכול ממנו חטאת חמורה לאכול

לא כ"ש וכו' ובעיני הגבורה הוטיב כיוצא בו וכו' היה עמהם בקיצופן גדול ממשה זה. היה אהרן גדול מאהרן הקב"ה ית' שנאמר ויאמר ה' וכו' גלוי וידוע היה לפני מי שאמר והיה העולם שאלו מתבקשים בסדום אפילו ג' צדיקים לא היו בתוכה אלא המתין לו הקב"ה לאברהם עד שסיים דבריו ואח"כ השיבו ונפטר ממנו שנאמר ואברהם שב למקומו ואינו נבהל להשיב זה אליהו בן ברכאל הבוזי שאמר לחבריו צעיר אנכי לימים וכו' מלמד שהיו יושבין לפני איוב ושותקין עמד היו עומדין וכו' סדרו הכתוב כל אחד ואחד אחר חבירו ללמדך שאין חכם מדבר וכו' שואל כענין זה יהודה שאמר ליעקב אבינו אנכי אערבנו וגו' אבל ראובן שאל שלא כענין שנאמר ויאמר ראובן וגו' ואומר על ראשון ראשון זה יעקב שנאמר ויען יעקב ויאמר אל לבן כי אמרתי פן תגזול בנותיך ממנו עם אשר תמצא אלהיך וגו' ועל אחרון אלו אנשי על של זה שמע אינו מתבייש לומר לא שמעתי ומודה על האמת זה משה רבינו שנאמר ויאמר האל שמעת את קול דברי העד הזה אשר דברו אליך הטיבו כל אשר דברו והקב"ה ית' הודה לדבריו שנאמר כן בנות צלפחד דוברות נתון תתן להם אחוזה בתוך אחי אביהם ע"כ:

פרק ל"ח (דף נ"ח ע"א בהערות שם אות ח') הובאה פיסקא זאת במדרש תרי עשר כ"י קס"ו ע"ב וכשתפשו את רשב"ג ור"י ליהרג היה רבי שמעון בן גמליאל יושב וצועק בדעת (בדמעות) ואמר אוי לנו שאנו נהרגין כעובדי ע"ז וכמגלי עריות וכשופכי דמים וכו' כבכי"ע ובפירוש אבות כ"י במשנה שם מוסיף עליו במשנת רבי נתן שלכך היה מצטער מפני שדומה לעובד ע"ז ומחלל שבתות ומגלה עריות א"ל ר' ישמעאל מימיך לא בא אדם אצלך לדין או לשאילה ושהיתו עד שתהא גומא כוסך או עד שתהא נועל סנדלך או עד שתהא עוטף ואמרה תורה אחד עינוי מרובה ואחד עינוי מועט ע"כ. ובל"ס יש לתקן עפ"ז נוסחת האדר"נ בפנים והוא מסכים למכילתא וע' עוד כהוספות שם ק"ז ע"ב פי"ח אות י"ח: (שם אות י"כ) בכ"י הנ"ל במשנה שם על גילוי עריות א"ר ישמעאל ב"ר יוסי וכו' עד סוף הפרק. ואיתא עוד בכ"י זה למשנה זו הא למדנו שהגוזל מתגות ומעכבן חייב מיתה ואף במשנת רבי נתן שנינו כן בפירוש בפרק ז' בריות ע"כ ויש ללמוד מזה שסידור ומנין הפרקים היה לפניו באופן אחר כמו שהוא לפנינו:

פרק ל"ט (שם ע"ב בהערות אות ב') בילקוט אבות כ"י (אבות פ"ה מי"ח) אין אדם יכול לראות מה דמות למעלה לכן מוסרין לו מפתחות של חכמה ויודע מה דמות למעלה במה שנבראו שמים וארץ ויודע דעת עליון אם הולך בנתיב יושר אשריו וטוב לו ע"כ ויש לשער קצת שפיסקא זו מסורסת הוא ובאה על ידי מעתיק אחד כעין הוספה ופירוש למאמר דהכל צפוי והכל בא וכו' וא"כ פירוש צפוי הוא על ידי האדם. וע"ע כ"י וואטיקאן הוספה ב':

(שם דף נ"ט ע"ב להערות אות ה') בכ"י הנ"ל שם תשובת רשעים מעכבת פורעניות ולא אותם שבשעת הצרה חוזרין מחמת אימה ולא מפני אהבה וגזר דינם מחותם ושלות רשעים סופה רעה כי אין מעשה בידם והרשות קוברת את בעליה משלמין לרשעים בעוה"ז כבני אדם רשעים שעסקו בתורה בעין טובה ולא נמצא בהם שזלזלו בתורה מעולם מקיפין וממתינין לצדיקים כבני אדם צדיקים שעסקו בתורה בעין רעה ולא נמצא בהן שנהגו בתורה דבר טוב כמשפט נותנין לאילו ולאילו קימעא ושאר מתנותיה כי ישוב לאיש כפעלו ע"כ:

פרק מ' (שם ע"ב) בפירוש אבות כ"י לר"י ב"ר שמשון במשנת ר' נתן שנינו כל המזכה את וכו' עד סוף הפיסקא:

(דף ס' ע"ב בהערות אות ג') ע"ע ספרי דברים פי' שכ"ד:

(דף ס"ג ע"ב בהערות אות ו') בילקוט אבות כ"י במשנה פ"ח מ"ב. ד' מדות בתלמידים הרוצה שילמוד וכו' עין טובה ילמוד הוא ולא ילמדו אחרים עין רעה באחרים וכו' לא ילמוד וכו' הרי זה רשע ע"כ:

(דף ס"ד ע"ב) ביחוסי האמוראים כ"י כרך ג' שע"ג ע"א איתא וגרסינן נמי באדר"נ פרק בעשרה מאמרות הרואה ריב"ג בחלום וכו':

פרק מ"א (דף ס"ו ע"א שם בהערות אות י"א) בחופת אליהו רבה שאצל ס' מנורת המאור כ"י בדף שמ"ח ע"א ג' מדות טובות נוהגות בעולם הנותן צדקה הוא משובח בעיני המקום ובעיני הבריות והמלוה לכל אדם גדול מזה ונותן למחצה ולמותר הוא למעלה מכולן פי' הנותן מעות לחבירו הנצרך להתעסק בהם וחולקין הריוח ע"כ:

(דף ס"ז ע"א בהערות אות ס"ד) במדרש תרי עשר כ"י קס"ח ע"ב אלו שהתנו עליהם חכמים שאין להם חלק לעולם הבא חמשת מלכים וכו':

הוספה ב לנוסחא א

הַהוספה הזאת מחזקת העתקה מאת שיור אחד מהאדר״נ שנמצא בכ״י בקובץ ארבעים וארבעה באוצר הספרים שבהוואטיקאן אשר ברומי רבתי. ונתעוררתי עליו ע״י דברי הרב מוה״ר שלמה בובער בהקדמתו להתנחומא דף ע״ם ע״ב ופ׳ ע״א. אבל לא באה לידי ההעתקה הזאת שהכינה למעני ר׳ מרדכי קפוי תושב העיר הזאת עד קרוב לגמר הדפסת שתי הנוסחאות עם ההערות. והנני נותנה פה לפני הקוראים כמות שהיא בלי שום תיקון והגה. כי זאת היא כונתי להראות למעיין עד היכן הפרעות והשיבושים מגיעים במסכת זאת, . אבל גם משיבושים אלה נוכל ללמוד לפעמים איזה תיקון יפה בעד דברי נוסחא א׳ בפנים. וכאשר העירותי עליהם איזה פעמים בהוספה א׳. ולפיכך הנחתי אותה כמות שהיא לפני המעיין וישמע חכם ויוסיף לקח. ואעיר כי מנין הפרקין המכונסים בין שתי חצאי עגולה על ידי נעשה.

פרוש אבות

(פרק א) משה נחבא בתוך הענן וקבל תורה מסיני שנאמר וישכון כבוד ה׳ וגו׳ ששת ימים למשה היה למהר זה היה אחר דברות ר׳ יוסי הגלילי ר׳ עקיבה אמר ויכסהו הענן ששת ימים למשה מראש החדש ויקרא אל משה ביום השביעי מתוך הענן לחלק לו כבוד למשה. אמר נתן מפני מה נתעכב משה כל ששת ימים ישרה עליו כבוד בשביל למרק כל אכילה ושתיה שבמעיו עד שיתקדש ויהיה כמלאכי השרת. א״ל ר׳ מתיא בן חרש רבי לא אמרו אלא לאיים עליו בשביל לקבל כל דברי תורה באימה וביראה וברתת ובזיע שנאמר עבדו את ה׳ ביראה:

מעשה אירע בר׳ יאשיה וכר׳ מתיה בן הרש שהיו שניהם יושבין ועוסקין בתורה פרש לו ר׳ מתיה יאשיהו בדרך ארץ. א״ל ר׳ מתיה בן חרש (שהי״ו שניה״ן יושבי״ן) רבי מה לך לעזוב דברי אלהים ולישטף בדרך ארץ אעפ״י שאתה רבי ואני תלמידך אפשר כן לעזוב דברי אלהים חיים ולישטף בדרך ארץ. כשהיו יושבין ועוסקין בתורה היו עשויין כקנאין וכשנפטרין זה מזה דומין לרעים שהן אוהבין מנערותן:

על ידי משה נתנה תורה בסיני שנאמר ויתנם ה׳ אליו. ובמקום אחר הוא אומר אל׳ החקים והמשפטים והתו׳ אשר נתן יוי׳ וגו׳ תורה שנתנה הקב״ה לישראל לא נתנה אלא ע״י משה לפיכך זכה משה להיות שליח למקום. משה עשה איל המלואים ושמן המשחה שממנו נמשח אהרן ובניו כל שבעת ימי המלואים וממנו נמשחו כהנים גדולים ומלכים. אלעזר שרף פר החטאת שממנה טמאין ומטהורין לדורות. אמ״ר לעזר גדולה שנוהגת לדורות שהרי אהרן ובניו לא נתקדשו אלא בשמן המשחה: יהושע קבל ממשה שנאמר ונתתה מהודך עליו. זקנים קבלו מיהושע שנאמר ויעבדו העם את יוי׳ כל ימי יהושע וכל ימי הזקנים אשר האריכו ימים אחרי יהושע. ימים ולא שנים. שופטים קבלו מזקנים שנאמר ויהי בימי שפוט השופטים. נביאים הראשונים קבלו משופטים שנאמר ויהיו מלעיבים במלאכי אלהים בוזים בדבריו ומתעתעים בנביאיו. חגי זכרי׳ ומלאכי קבלו מנביאים הראשונים. אנשי כנסת הגדולה קבלו מחגי זכריה ומלאכי והם אמרו שלשה דברים היו נתונים בדין והעמידו תלמידים הרבה ועשו סייג לתורה. היו מתונין בדין כיצד מלמד שיהא אדם מתון בדין שכל המתון בדין מיושב בדין שכן מצינו באנשי כנה״ג שהיו. מיושבין בדין שנאמר גם אלה משלי שלמה אשר העתיקו אנשי חזקיהו מלך יהודה ולא שהעתיקו אלא שהמתינו בדין. אבא שאול אומר לא שהמתינו אלא שפרישו:

בראשונה היו אומרים משלות שיה״ש וקהלת גנוזין היו שהיו אומרים משלות הן ואינן נכתבין עמדו אנשי חזקיה מלך יהודה וגנזום עד שבאו אנשי כנה״ג ופירשום. מה כתוב בהן וארא בפתאים וארא בבנים נער חסר לב עובר בשוק אצל פנה דרך ביתה יצעד בנשף יום אישון לילה ואפילה הנה אשה לקראתו שית זונה ונצורת לב הומיה היא וסוררת בביתה לא ישכנו רגליה פעם בחוץ פעם ברחובות ואצל כל פנה תארב. החזיקה בו ונשקה לו העזה פניה ותאמר לו זבחי שלמים עלי היום שלמתי נדרי על כן מצאתי יצאתי לקראתך לשחר פניך ואמצאך מרבדים רבדתי ערשי הטובות אטון מצרים. נפתי משכבי מור ואהלות וקנמון לכה נרוה דודי עד הבקר נתעלסה באהבים כי אין האיש בביתי הלך בדרך מרחוק. צרור הכסף לקח בידו יום הכסא יבא ביתו:

כתוב בקהלת שמח בחור בילדותך ויטיב׳ לבך בימי בחורך והלך בדרך לבך ובמר׳ עיניך אשר תראה:

כתוב בשיר השירים שמאלו תחת וגו' אני לדודי וגו' ובמקום אחר הוא היה אומר ויעתק משם ולאשר העתיקו אי לאשר המתינו. ד"א היו מתונין בדין כיצד מלמד שהיה אדם מתון בדברו ואל יהיה מקפיד על דברו ומשכח את דברו והיכן מצינו במרע"ה שישכח את דברו שנאמר ויאמר אלעזר הכהן אל אנ' הצ' הב' למל' זאת חק' הת' אש' צוה יוי' את משה. את משה צוה ואותי לא צוה והיכן מצינו במשה שהקפיד על דברו שנאמר ויקצף משה על פקודי החיל וגו' ויאמר אליהם משה החיי' וגו' ומה ת"ל כל נקבה אלא זו עצה שיעץ בלעם הרשע על ישראל שנאמר לכה איעצך אמר לו עם זה שאת רואה רעב הוא לאכילה וצמא הוא לשתיה אין להם מה יאכלו אלא בא ותיקן להן קובות והגיח בהן מאכל ומשתה והשיב בהן נשים בנות מלכים יפות כדי שיטעו העם לבעל פעור ויפלו ביד מקום. הלך בלק ועשה כל מה שיאמר לו בלעם הרשע. ראה מה גרם בלעם הרשע לישראל שנפלו מהם ד' ועשרים אלף שנאמר ויהיו המתים וגו'. והלא דברים ק"ו ומה משה חכם חכמים וגדול גדולים שמשעת שהקפיד על דברו שכח את דברו אנו עאכו"כ שיהא אדם מתון בדברו ואל יהיה מקפיד על דברו שכל המקפיד על דבר מש"כ דברו:

בן עזאי אומר הוי זהיר בדבריך מיבטלתן:

ועשו סיג לתורה. עישה סיג לדבריך כדרך שעשה הקב"ה סיג לדב'. אדם הראשון עשה סיג לדבריו. תורה עשתה סיג לדבריה. משה עשה סיג לדבריה. איוב עשה סיג לדבריו. אף נביאים ואף כתובים ואף חכמים עשו סיג לדבריהם. איזהו סיג שעשה הקב"ה לדבריו הרי הוא אומר ואמרו כל הגוים על מה וגו' מלמד שגלוי היה לפני מי שאמר והיה העולם שהבריות עתידות לומר כך לפיכך אמר הקב"ה למשה וחשב לדורות הבאים ואמרו על אש' עזב' את ברי' יוי' וגו' וילכו ויעבדו וגו'. מלמד שנתן הקב"ה שכר שלם. איזה הוא סיג שעשה אדה"ר לדבריו הלא הוא אמר ויצו יוי' אלהים על הא' לא' ומכל עץ וגו' לא רצה אדה"ר לאמר לא' לחוה כדרך שאמר לו הקב"ה אלא אמר לה מפרי העץ אשר בתוך הגן אמר אלהים לא תאכלו ממנו וגו' באותה שעה נטל נחש הרשע עצה בלבו ואמר הואיל ואינו יכול להכחיש את אדם אלך ואכחיש את חוה. הלך וישב אצלה והרבה שיחה עמה ואמר לה אם לנגיעה אתם אומרים צוה עלינו הקב"ה לא תגעו בו הריני נוגע בו ואינו מת. אף את געי בו ואי את מתה. הלך נחש הרשע ונגע באילן בפיו ובידיו וברגליו עד שהרתיע ונשבו מפרותיו לארץ. וי"א לא נגע בו כל עיקר אלא כיון שהזה אותו היה צוח עליו ואומר לו רשע אל תגע בי שנאמר אל תבואני רגל גאוה זה טיטים הרשע בן אשתו של אספסינו וישתחקו עצ' בק' שאחז חרב בידו והיה מכה בה על גבי המזבח. א"ל אתה מלך ואני מלך בוא ועשה עמי מלחמה גדאים נישחטו עליך כמה עופות נתחלקו עליך כמה שוורים נשחטו עליך כמה יינות נתנסכו עליך כמה בישמים נתקטרו עליך אתה ארי שמחריב את כל העולם כולו שנ' הוי אריאל קרית חנה דוד. שוב אמר לה אם לאכילה אתם אומרים ציה עלינו הקב"ה לא תאכלו ממנו הריני אוכל ממנו ואיני מת אף את אכלי ממנו ואי את מתה באותה שעה מה אמרה חוה בדעתה כל דברים שפקדני ר' מתחלה שקראן. לפי שאין חוה קורא לאדם מתחלה אל' רבי נטלה ממנו ואכלה ונתנה לא לאדם ואכל שנ' ותקח מפריו ותא' ות' גם וגו':

עשרה קללות נתקללה חוה באותה שעה. אל האשה אמר הרבה ארבה, אלו שתי רביעיות של דם אחד צער דם נדה ואחד צער דם בתולים, עצבונך צער גידול בנים, והרונך זה צער העיבור. בעצב תלדי בנים כמשמען ואל אישך תשוקתך מלמד שהאשה משתקקת אל בעלה בשעה שהוא יוצא לדרך, והוא ימשל בך בזמן שהאיש תובע בפה האשה תובעת בלבה עטופה כאבל וחבושה כבית האיסורין ומנודה מכל אדם. מי גרם ליגיעה או סיג שסג אדה"ר לדבריו מכ[illegible]אמרו סג אדם סיג שאין יכול לעמוד בו, גוזר אדם גזרה על עצמו שאין יכול לעמוד בה, מכן אמרו אל [illegible] אדם על דברים ששומע. ר' יוסי אמר טוב עשרה טפחים ועומד ממאה אמה ונופל. מה חשב נחש הר[illegible] באותה — אמ' אהרוג את האדם ואשא את חוה ואהיה מלך על כל בהמה וחיה ואהלוך בקומה זקופה וא[illegible] כל מעדני עולם. א"ל הקב"ה אתה אמרת אהרוג את האדם ואשא את חוה עכשו ואיבה אשית וגו'. אתה אמרת אהיה מלך על כל בהמה וחוה עכשיו ארור אתה מכל בהמה וחיה. אתה אמרת שתלך בקומה זקופה עכשו על גחונך תלך. אתה אמרת אכל כל מעדני עולם, עכשו עפר תאכל וגו'. ר' שמעון בן מנסיא אומ' חבל על שמש גדול שאבד מן העולם אלמלא לא נתקיים נחש לאותה שעה היה לו לכל אחד ואחד מישר' שני נחשים בתוך ביתו אחד משגרו לשדה ואחד למערה והיו מביאין לו הבדוכים טובים ואבנים טובים ומרגליות וכל חמדה טובה שבעולם ואין כל בריה יכולה לעמוד. ולא עוד אלא שהיו מכניסין אותו לתחת הפרד ולתחת החמר ולתחת הגמל ומציא הימנו זבלין לגנות ולפרדסין. ר' יהודה בן תימא אומ' אדם הראשון מיסב בג"ע היה, ומלאכי השרת עומדין לפניו וצולין לו בשר ומצננים לו יין בא נחש וראה אותו והציץ בכבודו ונתקנא בו. כיצד

נברא אדה"ר שעה ראשונה הוצבר עפרו. שניה נברא צורתו. ג' נעשה גולם. ד' נתקשרו אבריו. ה' נתפתחו נקביו. ו' נתנה בו נשמה. ז' העמיד על רגליו. ח' נזדוגה לו חוה וקרא שמות. ט' צוה לו על הגן. י' הכנים לגן עדן ועבר על צוי השם. י"א נידון. י"ב נטרד והלך לו לקיים שנ' ואדם ביקר וגו':

ביום הראשון מהוא אומ' ליוי הארץ וגו' היא קונה והוא מקנה והוא ידין את עולמו. ביום שני מהוא אומ' גדול יוי' וגו' חלק את מעשיו נתעלה וישב ברומו של עולם. ביום ג' מהוא אומ' אלהים נצב וגו' ברא את הים ואת היבישה ונתגלה ארץ ממקומה ונעשה מקום לעדונו. ביום ד' מהוא אומ' אל נקמות יוי וגו' ברא את החמה ואת הלבנה ואת הככבים ואת המזלות שהן מאירים בעולם. ביום ה' מהוא אומ' הרנינו וגו' והוא ברא העופות והדגים והתנינים הגדולים שהן מרננין בעולם. ביום ו' מהוא אומ' יוי מלך וגו' גמר את מעשיו ונעשה מלך על עולמו. ביום ז' מהו אומ' מזמור שיר ליום השבת ליום שכלו שבת. אין בו לו אכילה ולא שתיה ולא משא ולא מתן ולא פריה ורביה אלא צדיקים יושבין ועוסקים בתורה ועטרותיהן בראשיהן ונהנין מזיו השכינה במאכל ומשתה. שנ' ויחזו את אלהים וגו'. בששי ברא את אדם למה כדי שיכנס לסעדת שבת מיד. ר' שמעון בן אלעז' אומ' משלו מישל למה"ד לאחד שנשא גיורת והיה יושב ומפקדה ואומ' לה בתי אל תאכלי מן הפסח בשעה שידך טומאות. ואל תאכלי פירות שאין מעושרין ואל תחלל שבת ואל תפרצי בנדרים ואל תלכי עם איש אחר. מה עשה אותו האיש עמד ואכל מן הפסח בשעה שידיו טומאות ואכל פירות שאינן מעשרין וחלל השבת ופרץ בנדרים והוציא לה פרט. באותה שעה מה אמרת גיורת בדעתה כל דברים שפקדני רבי מתחלה שקר הן מיד עמדה אף היא ועברה על כולן. מכאן לאדם ולמקדש שנבראו בשתי ידים. ומנין לאדם שנברא בשתי ידים שנ' ידיך עשוני ויכוננוני הבינני ואלמ' מצו'. ומנין למקדש נברא בשתי ידים. מקדש יוי כוננו ידיך:

יוי מלך יוי מלך יוי ימלוך לע' וע'. סליק פרקא

נשלם פרק ראשון.

(פרק ב') אי זה הסיג שעשתה התורה לדבריה הרי הוא אומר ואל אשה בנדת טומאתה לא תקרב, יכול יאכל עמה וישתה עמה וידבר עמה דברים בטלים ת"ל לא תקרב לגלות וגו', יכול תרחץ לו פניה ותכחול לו עיניה ותשאול ממנו שאלת הכוס, ת"ל לא תקרב, יכול תישן עמו בבגדיה על המטה ת"ל והדוה בנדתה וגו' כל ימים שהוא בנדתה תהא בנדתה מכן אמרו כל המנו לה עצמה בימי נדתה אין רוח חכמה נוחה המנה:

מעשה בתלמיד אחד שקרא הרבה ושנה הרבה ושימש ת"ח הרבה ומת בחצי ימיו ובכל יום ויום היתה אשתו צועקת בבתי כנסיות ובבתי מדרשות ואומר להם רבותי כתוב בתורה כי היא חייך ואורך ימיך בעלי שקרא הרבה ושנה הרבה ושימש ת"ח הרבה למה מת בחצי ימיו ולא היה אדם שאמר לה דבר עד שנזדמן לה אליהו ז"ל אמרה לה בתי מה ליך אמרה לו בעלי קרא הרבה ושנה הרבה ושימש ת"ח הרבה למה מת בחצי ימיו אמר לה בתי כשאת נדה כל אותן הימים הראשונים מהו אצלך אמרה לו לאו אלא היה אומר לי הזהרי שלא תגעי בי ובכלים שלי שמא תבואי לידי ספק ולא היה נוגע בי אפילו באצבע קטנה אבל כל אותן ימים האחרונים מהו אצליך אמרה לו הוא אצלי ואוכל עמי ושותה עמי וישן עמי על המטה ובשרו נוגע בבשרי אבל אין דעתו לדבר אחר אמר לה ברוך המקום שהרגו ולא נשא פנים לתורה שכן כתוב בתורה ואל אשה בנדת וגו'. הרי הוא אומר שררך אגן הסהר וגו' בישושנים אלו שבעים זקנים. ד"א סוגה בישושנים שכל זמן שישראל עושין אותן בסתרים מביאות אותן לחיי העולם הבא כיצד אשתו נדה עומד בבית עמה רצה משמש מי ראוהו ומי יאמר לו מה תעשה אין מתירא אלא ממי (שפקדו על הנדה פירותיו בטבל רצה תורם רצה אינו תורם מי רואהו ומי יאמה לו מה תעשה אין מתירא אלא ממי) שפיקד על התרומה ראה קרי רצה טובל רצה אינו טובל מי ראוהו ומי יאמר לו מה תעשה הא אין מתירא אלא ממי שפיקד על הקרי. וכן אתה אומר בחלה וראשית הגז אלו מצות קלות שהן רבות כשושנים שכל זמן שישראל עושין אותן בסת' מבי' אות' לחיי העה"ב. אי זה היא סיג שעש' משה לדברו הרי הוא אומ'. ויאמ' יוי אל משה לך אל העם וקדשתם היו וגו'. לא רצה משה לומ' להן לישר' כדרך שאמר לו הב"ה אלא כך אמר להן היו נכונים לשלשת ימים וגו' אמ' שמא ילכו ישר' איש אצל אשתו ביום השלישי ויהיו טמאים ונמצאו מקבלין ד"ת בטומאה מהר סיני. אלא כדי שלא ילכו איש אצל אשתו ביום ג' ויהיו טהורין ונמצאו מקבלין ד"ת בטהרה מהר סיני. וזה אחד מן הדברים שעשה משה מדעתו ק'ו והסכימה דעתו כדעת המקום הוסיף לה יום אחד והסכימה דעתו לד' המקום. פרש מן האשה והסכימה ד' לד' המק'. שיבר את הלוחות והס' דע' לד' המק'. פרש מן האשה כיצד. אמ' ומה ישר' שלא נתקדשו אלא לפי שעה לקבל עשרת הדברות אמ' לו הב"ה לך אל העם וקדשתם שאני מזמן לכך ואיני יודע אימתי מדבר

עמי אם ביום אם בלילה עאכו״כ. פרש מן האשה והס׳ דע׳ לדעת המ׳: ר׳ יהודה בן בתירא או׳ לא פרש משה מן המחנה אלא שנאמר לו מפי הגבורה שנ׳ פה אל פה אדבר בו. אמרתי לו פרש מן האשה ופרש׳ אחרים אומרי׳ לא פרש משה מן האשה אלא שנאמר לו מפי הגבורה שנ׳ פה אל פה וגו׳ [אומ׳ לא פרש משה מן האשה אלא שנאמר לו מפי הגבורה] לך אמור להם וגו׳ ואתה פה עמוד וגו׳ חזר לאחריו ופרש והסכי׳ דע׳ לדע׳ המ׳. פרש מאהל מועד כיצד אמרו מה אהרן אחי שנמישח בשמן המישחה ונתרבה בבגדים ונשתמש בהן בקדש אמ׳ לו הב״ה דבר אל אהרן אחיך וגו׳ אני שאני מזמן לכך עאכו״כ פרש מאהל מועד והס׳ דע׳ לד׳ מק׳. שיבר הלוחות כיצד אמרו בשעה שעלה למרום לקבל את הלוחות שהן כתובות ומונחות מששת ימי בראשית בענן שנ׳ והלוחות מע׳ אלהי׳ המה והמכ׳ מכ׳ אלהי׳ הו׳ חר׳ על הלוחות׃ אל תקרי חרות אלא חירות שאין לך בן חורין לעולם. אמרו מלאה״ש לפני הב״ה רבש״ע מה אנוש כי תזכרנו וגו׳ ותחסרהו וגו׳ תמשילהו וגו׳ צונה ואלפי׳ וגו׳ צפור שמי׳ וגו׳. אמרו מלאה״ש לפני הב״ה רבש״ע מה טיבו של ילוד אשה כענין עלית למרום שבית שבי וגו׳ נטלן משה וירד והיה שמח שמחה גדולה כיון שראה את ישר׳ שסרחו במעשה העגל אמ׳ היאך אתן להן לישר׳ לוחות הללו ומזקיקני אותן למצות חמורות ומחייבני אותן מיתה לשמים שכך כת׳ בהן לא יהיה לך אלהים אחרים על פני. מיד חזר לאחריו. ראו אותו שבעים ורצו אחריו הוא אחז בראש הלוח והן אוחזין בראש הלוח חזק בידו של משה יתר מכולן שנ׳ ולכל היד החזקה וגו׳. נסתכל בהן בלוחות וראה אותן שברח כתבן מעליהן. כיון שראה שפרח כתבן מעליהן אמ׳ היאך אתן להן לישר׳ לוחות הללו שאין בהן ממש אלא יחזור ואשברם לעיניכם:

ר׳ יוסי הגלילי אומר משלו משל למה״ד למלך ב״ו שאמ׳ לשלוחו צא וקדש לי אשה יפה וחסידה ומעשיה נאים. הלך אתו וקדשה. מאחר שקדשה הלך ומצאה שזנתה תחת אחד אמ׳ אם אני פוטרה ומעכשיו מתחייב אני מיתה למלך והרי נפטרה מרבוני לעולם. כך היה משה הצדיק דן ק״ו בעצמו אמ׳ היאך אתן להן הלוחות הללו שמזקיקני אותן למצות חמורת ומחייבני אותן מיתה לשמים שכך כת׳ בהן זובח לאלהים יחרם וגו׳ אלא אחזור ואשברם ואחזור למוטב שמא יאמרו שנ׳ היכן לוחות שהורדת ואין דברי׳ אלא ודאי: ואי זה הוא סיג שעשה איוב לדבריו הו׳ הוא אומ׳ איש תם וישר ירא אלהים וסר מרע. מלמד שהרחיק איוב את עצמו מדבר המביאו לידי עבירה מן הכיעור ומן הדומה לו. ומה ת״ל איש תם וישר ירא אלהים וגו׳ אלא מלמד כשיצא איוב ממעי׳ אמו יצא מהול. ולא איוב בלבד יצא מהול אלא אף אדה״ר נברא מהול שנ׳ ויברא אלהים את האדם בצלמו. אף שת נולד מהול שנ׳ ויולד בדמותו כצלמו. ואף נח יצא מהול שנ׳ נח איש צדיק תמים. ואף שם יצא מהול שנ׳ ומלכי צדק מלך שלם. ואף יעקב יצא מהול שנ׳ ויעקב איש תם. ואף יוסף יצא מהול שנ׳ ואלה תולדות יעקב יוסף והלא אינו ראוי לומר אלא תולדות יעקב ראובן. אלא שכשם שיעקב יצא מהול כך יוסף יצא מהול. אף משה יצא מהול שנ׳ ותרא אותו כי טוב הוא. אלא מה ראת אמו של משה שהוא נאה ומשובח מכל בני אדם אלא מלמד שראת אמו יצא כשהוא מהול. אף בלעם יצא מהול שנ׳ נאם שומע אמרי אל. אף שמואל יצא מהול שנ׳ והנער שמואל הולך וגדול. אף דוד יצא מהול שנ׳ מכתם לדוד. אף כלאב בן דוד יצא מהול שנ׳ חכם בני ושמח לבי ואשיבה חורפי דבר. אף ירמיה יצא מהול שנ׳ בטרם אצרך וגו׳. אף זרובבל יצא מהול שנ׳ ביום ההוא נאם יי׳ צבאות אקחך זרובבל וגו׳ כל המהולים ט״ו. מלמד שהחמיר איוב על עצמו מלהסתכל אפי׳ בבתולה. והלא דברים ק״ו ומה אם בתולה זו שאם ירצה אדם ישאנה לעצמו או לבנו או לאחיו או לקרובו החמיר איוב על עצמו מלהסתכל בה המסתכל באשת איש עאכ״וכ. ומפני מה החמיר איוב על עצמו מלהסתכל בבתולה. אמ׳ שמא אני מסתכל בה היום ולמחר יבוא איש אחר ונמצאתי מסתכל באשת איש לכך נאמ׳ איש תם וישר ירא אלהים וסר מרע. ואי זה הוא סיג שעשו נביאים לדבריהם הרי הוא אומ׳ יי׳ כגבור יצא כאיש מלחמות יעיר קנאה יר׳ אף יצר׳ על אוי׳ יתג׳ לא כגבור אחד בלבד הכתו[illegible] אלא ככל הגבורי׳ שבעולם. כיוצא בו והנה כבוד אלהי ישראל בא מדרך הקדים וקולו כקול מים רבים והארץ האירה מכבודו ואלו פני השכינה והלא דברים ק״ו ומה גבריאל המלאך שהוא אחד מאלף אלפי אלפים ורבי רבבות שהן עומדים לפניו בכל יום קולו הולך מסוף העולם ועד סופו ממ״ה הב״ה ברא את כל העולם כולו וברא את העליונים ואת התחתונים עאכ״וכ אלא מראין את העין מה שהיא יכולה לראות ומשמעין את האוזן מה שהיא יכולה לשמוע. ואי זה הוא סיג שעשו כתובים לדבריהם הרי הוא אומ׳ הרחק מעליה דרכך ואל תקרב אל פתח ביתה. הרחק מעליה דרכיך זו המינות שאם אומרי׳ לו לאדם אל תלך לבין המינים ואל תשמע לדבריהם שמא תכשל בהן. אל יאמר מה אכפת לי בטח אני בעצמי [אעפ״י שאני הולך שם איני נכשל בם. אלא] אע״פ שהוא בטח בעצמו אל ילך שם שמא יכשל בם. ושמא יאמר שומע הוא לדבריהם יחזור. ת״ל כל באיה לא ישובון ולא ישיגו אורחות חיים. טבחה טבחה מסכה יינה אף ערכה שלחנה אלו המינים הרשעים הללו שבזמן שאדם נכנס לביניהם מאכילין אתו ומשקין אתו ומכסין אתו ונותנין לו ממון

הרבה וכיון שהווה כאחד מדם. כל אחד ואחד בא ומכיר את שלו ונוטל. ועליה אמ׳ שלמה בחכמתו עד יפלח חץ כבדו כמהר צפור אל פח ולא ידע כי בנפשו הוא. ד״א הרחק מעליה דרכיך זו זונה שאם אומר׳ לו לאדם אל תלך בשוק הזה ולא תִכָּנֵס במבוי זה שזונה יש שם נאה היא משובחת אל יאמ׳ מה אכפת לי בטח אני בעצמי [אעפ״י שאני הולך שם איני נכשל בה אלא שהוא בטוח בעצמו] אל ילך שם שמא יכשל בה. ואל תקרב אל פתח ביתה אל ירגיל אדם עצמו לעבור על פתח זונה שנאמ׳ כי רבים חללים הפילה ועצומים כל הרוגיה: ואי זה הוא סיג שעשו חכמים לדבריהם. שהחכמי׳ אומרי׳ ק״ש ערבית עד חצות הלילה. ורבן גמליאל אומ׳ עד שיעלה עמוד השחר, כיצד אדם בא ממלאכתו בערב אל יאמר אלך לביתי אוכל קמעה ואשתה קמעה ואישן קמעה ואח״כ אקרא ק״ש ואתפלל. ואנסתו שנה ונמצא בטל מק״ש ומן התפלה אלא כיון שבא אדם ממלאכתו ילך לביה״כ אם היה רגיל לקראת קורא לשנות שונה ואח״כ קורא ק״ש ומתפלל. וילך לביתו ויאכל פתו ויישן. וכל העובר על דברי חכמים חייב מיתה: רשב״ג אומר פעמים שאדם קורא ק״ש שתי פעמים ביום אחד קודם הנוץ החמה ואחת לאחר הנוץ החמה. ויוצא בה ידי חובתו. אחת של יום ואחת של לילה. פעמים שאדם קורא ק״ש שתי פעמי׳ בלילה. אחת קודם שיעלה עמוד השחר. ואחת לאחר שיעלה עמוד השחר ויוצא בה ידי חֳבָתוֹ אחת של יום ואחת של לילה. עמדו חכמים הרבה ועשו סיג לדבריהם. ובית שמאי אומרי׳ אל ישנה אדם אלא למי שהוא חכם וענו ושפל רוח ובן אבות ועשיר ובה״א לכל אדם שהרי פושעין היו בהן בישר׳ וכיון שהתקרבו להן לתלמוד תורה יצאו מהן חסידים וצדיקים: סליק פרקא

נשלם פרק שני.

(פרק ג׳) ר׳ עקיבא אומ׳ כל הנותן פרוטה מן הצדקה בזמן שאינו צריך לה אינו נפטר מן העולם עד שידא צריך לה ולבריות. והכורך סמרטוטין על עיניו ועל שוקיו ואומ׳ תנו לסומא ולמוכה שחין סוף שהוא כורכן לאמתו והחובט פתו בארץ והמפזר מעותיו בחמתו סוף דוא מצטרך לבריות. הוא היה אומ׳ הקורע בגדיו בחמתו והמשבר כליו בחמתו סוף הוא עובר ע״ז. והנותן עיניו באשתו שתמות וירשנה וישא את אחותה. ובאחיו שימות וירשנו וישא את אשתו סוף שקוברין אותו בחייהן ועליו הוא אומ׳ חופר גומץ בו יפול וגו׳. ר׳ דוסתאי ברבי ינאי אומ׳ ביכרתה וזרעתה ברביעה ראשונה אל תשב לך. ברביעה שנייה ירד ברד לעולם. נלכדו ראשונה נתקיימו אחרונות ואם גברתה וזרעת ברביעה שניה אל תישב לך. ברביעה שליישית בא שדפון לעולם נשדפו הראשונות נתקיימו האחרונות. כי אינך יודע אי זה יוכשר הזה או זה ואם שניהם נתקיימו בידיך ואם שניהם כאחד טובים שנ׳ בבקר זרע זרעך וגו׳ כי אינך יודע אי זה יכשר הזה או זה ואם שנ׳ כאח׳ טו׳. רבי ישמעאל אומ׳ למוד תורה בילדותך ולמֵד תורה בזקנותיך והיו לך תלמידים בילדותיך ובזקנותיך. אל תאמר איני למד תורה. אלא למוד תורה כי אינך יודע אי זה יכשר וגו׳ שנ׳ בבכר זרע וגו׳, הוא היה אומ׳ אם למדת תורה בישעת העושר אל תשב בשעת העוני. ואם למד׳ תו׳ בשע׳ שאתָ׳ שָׂמֵחַ אל תש׳ בשע׳ שאת׳ עצב. ואם למדת תורה בשעת הריוח אל תש׳ בשעת הדחק. לפי שטוב לו לאדם ד״א בצער ממאה בריוח כי אינך יודע אי זה יכשר וגו׳: ר׳ מאיר אומ׳ אם למדת תורה מרב אחד ומצאתו אל תאמר די. אלא לך אצל חכם אחר ולמד תורה ואל תלך אצל מי שהוא קרוב לך מתחלה שנ׳ שתה מים מבורך וגו׳ וכי חובה על אדם שישמש בשלשה תלמידים הללו כגון ר׳ אליעזר ור׳ יהושע ור׳ עקיבא. ר׳ יהושע אומר שא אשה בילדו׳ ושא אשה בזקנו׳ והיו לך בנים בילדות ויהיו לך בנים בזקנו׳. ואל תאמ׳ איני נושא אשה אלא שא והוליד בנים ובנות בעולם והרבה פריה ורביה כי אינך אי זה וגו׳:

הוא היה אומ׳ אם נתת פרוטה לעני שחרית ובא לך עני אחר ועמד לפניך. אם יש בידך ליתן לו תתן לו. ואם לאו תפטור אותו מיד. ואל תאמר איני נותן לך אלא תן לו כי אינך יודע אי זה יכשר וגו׳:

מעשה בחסיד אחד שנתן דינר זהב לעני בשנ׳ בצורת והקניטתו אשתו והלך ולן בבית הקברות בין שתי נפישות ושמע שתי רוחות שהן מדברות זו עם זו ואומרת אחת לחברתה. חברתי בואי ונשוט בעולם ונראה מה אמרין מאחורי הפרגוד. אמרה לה חבירתי אין אני יכולה לצאת מפני שאני קבורה במחצלת קנים אלא לכי [מה את] שׁ׳מעת [מאחורי הפרגוד] פורענות בא לעולם. אמרה לה כל הזורע ברביעה ראשונה ברד מלקה אתו. הלך וזרע הוא ברביעה שניה שכל העולם כלו נלכד ושלו נמלט. לשנה אחרת הלך ולן בבית הקברות [בין שתי נפישות] ושמע שתי רוחות שהן מדברות זו עם זו ואמ׳ אחת לאחת צאי ונשוט בעולם ונישמ׳ מה שהן אומרו׳ מחו׳ הפרג׳ אמ׳ לה איני יכולה לצאת אלא לכי את ואמרי לי שמעת הלכה ובאת ואמ׳ לה כל הזורע ברביעה שניה שדפון מלקה אותו הלך הוא וזרע ברביע׳ שלישית שכל העולם כולו נשדף ושלו נמלט. אמרה לו אשתו מפני מה הפרענות שהיא באה לעולם כל העו׳

נשרף ושלך נמלט שח לה כל הדבר' ששמע. לאחר ימים היתה קטטה בין אשתו של חסיד לאמה של ריבה אמרה לה ארוך בבתיך שהיא קבורה במחצלת קנים. לשנה אחרת הלך ולן בבית הקברות בין שתי נפשות שמע שתי רוחות אומ' זו לזו חבורתי צאו ונשוט בעולם ונראה מה אומרין מאחורי הפרגוד. אמרה לך [הניחי לי] כל הדברים שביני ובינך נשמעו בין החיים:

ומעשה באדם אחד שהיה רגיל בצדק' פעם אחת הלך לו בספינה נשבה הרוח וטבעה ספינתו בים ראהו ר' עקיבא ובא להעד על אשתו שתנשא כיון שהגיעה עת להעד בא אותו האיש ועמד לפניו. א"ל בני לא אתה שטבעת בים. א"ל הין ומי העלך מן הים. א"ל צדקה שעשיתי היא העליתני מן הים. ולא עוד אלא כשירדתי לעמק מצולה שמעתי קול רעש גדול שזה אומ' לזה וזה אומ' לזה רוצו ונעלה את האיש הזה כי נמצא הוא בצדקה. מיד פתח ר' עקיבא ודרש ברוך יוי אלהי ישר' שבח' ברב' תו' וכדברי חכמים קיימ' לעולם ולעולמי עלמים שנ' שלח לחמך ע"פ המים וגו':

ומעשה בבנימין הצדיק שהיה ממונה על הקופה של צדקה פעם אחת באה לפניו אשה אלמנה. אמרה לו ר' פרנסני. אמ' העבודה שאין בקופה של צדקה כלום. אמרה לו ר' אם אין אתה מפרנסני נמצא אתה הורג אלמנה וז' בניה עמד ופרנסה משלו. לאחר ימים חלה בנימן הצדיק והיה מצטער צער גדול על המטה אמרו מלאה"ש לפני הכ"ה רבש"ע ברוך שמך אתה אמרת כל המקיים נפש אחת כאלו מקיים עולם מלא. וכל המאבד נפש אחת מעלין עליו כאלו אבד עולם מלא בנימין הצדיק קיים אלמנה וז' בניה והוא מצטער בצער הזה מיד בקשו עליו רחמים וקרעו לו גזר דינו והוסיפו לו עשרים ושתים שנה על שנותיו:

סליק פרקא.

נשלם פרק ג'

(פרק ד') נתאי הארבלי אומר הרחק משכן רע. אחד שכן בבית ואחד שכן בחוץ ואחד שכן בשדה. ואין הנגעים באים אלא על ביתו של רשע ועונותיו של רשע גרמו לסמוך כותלו של צדיק. כיצד כותל שבין רשע לבין צדיק נראה נגע בכתלו של רשע ובכותלו של צדיק וסותרים כותלו של צדיק בגינו של רשע: ר' ישמעאל בנו של ר' יוחנן בן ברוקה אומ' אוי לו לרשע אוי לו לשכנו. הא עונותיו של רשע גרמו לסתור כותלו של צדיק:

וכשם שהצדיקי' הראשוני' היו חסידים. כך בהמות שלהם היו חסידים כמותן. אמרו גמלים של אאע"ה לא נכנסו לבית ע"ז מימיהן שנ' ואנכי פניתי הבית וגו'. מלמד שלא נכנסו לבית לבן הארמי עד שפינו כל ע"ז מפניהם. ומעשה בחמור של ר' חנינא בן דוסא שגנבו אותו לסטים וחבשו אותו בחצר אחת הניחו לה שעורים ותבן ומים ולא היתה אוכלת ולא היתה שותה. אמרו מה אנו מניחין זו עד שתמות ותבאיש עלינו את החצר. מיד פתחו לה את הדלת והוציאוה והיתה משחקת והולכת עד שהגיעה לפתח של ר' חנינא בן דוסא שמע בנו קולה ואמ' לאביו אבא דומה קולה לקול בהמתנו. א"ל עמוד ופתח לה את הדלת והכניסוה והניחו לה שעורים ותבן ומים והיתה אוכלת ושותה לפיכך אמרו חכמי' כשם שהצדיקי' הראשוני' חסידי' כך היו בהמתן חסידה כמותן:

עשרה נסיונות נסו אבותינו את המקום במדבר ולא נענשו אלא על לשה"ר. אלו הן שנים בים. שנים במים. שנים במן שנים בסליו ואחד במעשה העגל ואחד במדבר פארן. שנים בים אחת בירידה. ואחת בעליה. בירידה מנין שנ' המבלי אין קברים במצרים וגו'. בעליה מנין שנ' וימרו על ים בים סוף. שנים במים אחת במרה ואחת ברפידים. במרה מנין שנ' ויבואו מרתה וגו'. ברפידים מנין ויחנו ברפידים ואין מים. ב' במן לא תצאו. ויצאו. ולא תותירו. ויותירו. שנים בסליו. אחת בסליו ראשון. ואחת בסליו שני. בסליו ראשון מנין בשבתנו על סיר הבשר. בסליו שני מנין והאספסוף אשר וגו'. במעשה עגל מנין אלה אלהיך ישראל. מדבר פארן מנין זה מעשיהן של מרגלים שנ' ויוציאו דבת הארץ וגו' זה מרגלים קשה מכולן שנ' וינסו אותי זה עשר פעמים וגו' אלו עשרה נסיונות שנסו אבותינו את המקום במדבר:

ר' שמעון בן אלעזר אומ' אף על מספרי לשון הרע נגעין באין שכן מצינו באהרן ומרים שספרו לשה"ר במרע"ה מיד באת עליהם את הפורענות שנ' ותדבר מרים ואהרן במשה וגו' הלכה צפורה ושחה לה למרים הלכה מרים ושחה לו לאהרן עמדו שניהם ודברו על אותו צדיק. וכיון שעמדו שניהם ודברו על אותו צדיק מיד נענשו שנ' והענן סר מעל האהל וגו'. ואף על אהרן באת עליו הפורענות שנ' ויחר אף ה' בם וילך מלמד שנסתלק מאהרן ונדבק במרים אבל מרים עסקה בדברים היתה שכן דרך נשים להיות משיחות זו לזו. מרים אמרה עלי היה דבור לא פרשתי מאצל בעלי. אהרן אמר עלי היה דבור לא פרשתי מאצל אשתי. אבותינו הראשונים עליהם דבור לא פרשו מנשותיהם הוא שדעתו גסה עליו פרוש מאצל אשתו. ולא היו דנין בפניו אלא שלא בפניו. ולא היו דנין בודאי אלא בספק. ספק דעתו גסה עליו ספק אין דעתו גסה עליו [ומה מרים שלא דברה אלא באחיה וחביבה ולא דברה

אלא שלא בפניו מיד נענשה] ק"ו כל אדם המדבר דברים כנגד חברו ומבישו עאכו"כ הוא עונשו. באותה שעה אמ' אהרן למשה. משה אחי כסבור אתה שצרעת זו על מרים נתונה הא אינה נתונה אלא בבשרו של אבא עמרם. משלו משל למה"ד לאחד שנתנו לו גחלת לתוך ידו אע"פ שהו מופנה ממקום למקום בשרו נכוה שנ' אל נא תהי כמת וגו'. התחיל אהרן לפיים את משה. אמ' לו משה אחי כלום עשינו [רעה] לאחד מן העולם. א"ל לאו. ואם לאחד מן העולם לא עשינו רעה אתה אחינו והיאך נעשה עמך רעה אלא מה נעשה שגגה היא שהיתה בידינו אל תבטל כרית שהיתה בינינו לבינך. מפני שברית כרותה לאחים. ומנין שברית כרותה לאחים שנ' ולא זכרו ברית אחים. באותה שעה עג עוגה קטנה ועמד בתוכה ואמ' לפניו רבש"ע איני זז מכאן עד שתרפא מרים אחותי שנ' ויצעק משה אל יוי ויאמר וגו'. מכאן אמרו כל המאריך בתפלתו אל יאריך יתיר ממשה. וכל המקצר בתפלתו אל יקצר יתיר ממשה. [והיכן מצינו במשה שהאריך בתפלתו שנ' ואתפלל לפני יוי את מ' היום ואת מ' הלילה אשר התנפלתי וגו'. והיכן מצינו במשה שקיצר בתפלתו שנ' אל נא רפא נא לה. באותה שעה אמ' הכ"ה למשה. משה אילו אביה נוף בה כדאי היא שתכלם שבעה. אני ממ"ה ב"ה לא דין הוא שתכלם לי"ד אלא למענך אני מוחל לה על הסגר השני שנ' ויאמר יוי אל משה ואביה וגו'. והאיש משה עניו מאד וגו' יכול היה ענו אבל היה נאה ומשוכח אבל לא היה גבור בקומה ת"ל ויפרוש את האהל המשכן מה משכן עשר אמות כן גובהו של משה עשר אמות יכול שיהא ענו ממלאכי השרת. באותה שעה עמד משה בתפלה לפני הב"ה אמ' לפניו רבש"ע אני אי אתה מעליני לארץ ישראל הניחני עוד שאחיה בעולם ולא אמות ולא איגנח בעפר. משיב הב"ה ואמר לו למשה. משה לא כך כתבתי בתורתי על ידך אני אמית ואחיה וגו' ואם אין אני ממית אותך בעולם הזה היאך אני מחיה אותך בעולם הבא ולא עוד אלא שתעשה תורתי פלסטר שנ' ואין מידי מציל. משיב משה ואמ' לפני הב"ה רבש"ע אם לא הניחני בעולם כעוף שהוא פורח באויר ומלקט בכל יום מורסנו מן הקרקע ושותה מים הנהרות ואחיה בעולם ולא אמות ולא איגנח בעפר. א"ל רב לך. שוב אמ' לפניו רבש"ע ואם לאו עין אחת שלי יניח תחת עקב הדלת שלשה פעמים בכל יום. ובשניה אראה בה את העולם ולא אמות ולא איגנח בעפר. א"ל רב לך. ומהו. רב לך שדברת כבר נגזרה גזרה ונחתם גזר דין. כיון שראה משה הקב"ה שלא נשא לו פנים ולא נתן לו חיים פתח פיו ואמר הצור תמים פעלו וגו'. באותה שעה אמ' הקב"ה לסמאל ולכל מלאכי השרת. אמר סמאל להב"ה רבש"ע כל מלכי עולם אלך אצלם ואקח את נפשם ואת נשמתם ולא אחר את דבריך אבל לפני בן עמרם אין אני יכול לעמוד אצלו. קצף עליו הב"ה ואמ' צא והביא נשמתו של משה. מה עשה סמאל מלאך המות שלף את חרבו מתערה ועמד לפני משה מיד. עמד משה בחימה גדולה ונטל את מטה האלהים בידו שחקוק שם המפורש שבו בקע הים ועשה נסין גדולים וגער בו וכעס עליו עד שנס מלפניו ואח"כ רץ אחריו בשם המפורש ותפסו והכהו ונטל קרן הדרו ועיור את עיניו ושגרו מלפניו בבושה וכלימה גדולה. מיד עמד משה בתפלה לפני הב"ה ואמ' לפניו רבש"ע זכור לי אותו היום שנגלית עלי בסנה ואמרת לי לך ואשלחך אל פרעה. וזכור אותו היום שעליתי לפניך על הר סיני והייתי עומד לפניך מ' יום ומ' לילה לחם לא אכלתי ומים לא שתיתי עד שקבלתי תורתך ונתתיה לעמך. בבקשה ממך אל תמסרני ביד מלאך המות. יצתה בת קול ואמרה לו. משה משה דייך העה"ז שהרי העה"ב מתוקן לך כבר נתקבלה תפלתך שהרי הב"ה בעצמו מיטפל בך וקוברך. מיד עמד משה וקדש את עצמו כשרפי הוד באותה שעה נגלה הב"ה משמי מרום העליונים ורד באהלו לקבל את נשמתו. כיון שראה משה להב"ה עמד בתפלה ונפל על פניו ואמ' לפניו רבש"ע במדת רחמים בראת את עולמך במדת רחמים אתה מנהג את עמך תתנהג עמי במדת רחמים. יצתה ב"ק ואמרה משה משה אל תתירא כי הלך לפניך צדקך וגו'. שלשה מלאכים ירדו עם הב"ה באותה שעה ואלו הן גבריאל ומיכאל וזגנזגאל. גבריאל צוה עליו הקב"ה להציע למשה את המטה. מיכאל צוה עליו הב"ה לפרוש עליה פורש ארגמן. וזגנזגאל צוה עליו הב"ה להניח לו ביסר של מעלת במראשותיו מיד נטל הב"ה נשמתו בנשיקות פה ונתנה תחת כסא כבוד שנ' וימת שם משה וגו'. באותה שעה פתח עליו הב"ה ואמ' מי יקום לי עם מרעים ומי יתיצב לי עם פועלי און. ומלאכי השרת מספידין עליו ואמרין והחכמה מאין תמצא ואי זה מקום בינה. ושמים היו בוכין עליו [ומספידין ואומרין אבד חסיד מן הארץ. והארץ היתה בוכה עליו ומספדת ואומ' וישר באדם אין] וכל סדרי בראשית היו בוכין עליו וצועקין [ואומרי' הצדיק אבד ואין איש שם על לב. וחמה ולבנה בוכין עליו ומספדין ואומ' וכסילים מתי תסכיל על הצדיק אנו בוכים]. ורוח הקדש היתה בוכה עליו ומספדת ואומרת ולא קם נביא וגו'. ויהושע משרתו מבקש משה רבו ולא מצאו והיה בוכה עליו ומספיד ואו' הושיעה ה' כי גמר חסיד וגו'. וכל ישראל בוכין עליו ומספדי' ואומ' ויתא ראשי עם וגו'. ועד אן לא היה יודע סמאל מלאך המות שמת משה עבד יוי וגנזו החת כסא כבורו והלך למקומו בקשו ולא מצאו. הלך אצל הים אמ' לו ים משה ראוי אצלך. א"ל

שוטה שבעולם מיום שגזרני לשנים עשר גזרים והעביר ישר׳ בתוכו שוב לא ראיתי אותו שנ׳ תהום
אמר לא בי היא. הלך אצל גיהנם אמר לה גיהנם מישה ראוי אצלך אמרה לו קולו שמעתי באזני ואותו
לא ראיתי. [הלך לו אצל שאול ואבדון אצל שערי מות אצל שערי צלמות אצל טיט היון ואמ׳ להם
מישה ראוי אצלכם. אמרו לו שמענו מפרעה מלך מצרים ואותו לא ראינו שנא׳ . . . . . .]
הלך כל אצל שבעולם ואמר׳ מישה ראוי אצלכם אמרו לו קולו שמענו ולא ראינו. הלך אצל ג״ע ובקש
ליכנס בתוכה היו מלאכי שרת ממונין על שערי ג״ע היו דוחפין אותו וטורדין אותו ואומרי׳ לו רשע רשע
לא כך כתו׳ זה השער ליוי וגו׳ אין לך רשות ליכנס בג״ע. באותה שעה פרח בכנפיו מעל דלתי הגן
כשיעור ארבעת אלפים פרסה נכנס ואמ׳ ג״ע מישה ראוי לך אמרה לו מיום שבא אצלי עם גבריאל לראות
מתן שכרן של צדיקים לעתיד לבא שוב לא ראיתה. [הלך לו אצל היים כיון . . . . אותו קרא לו ממרחק
ש׳ מאות שנה אמ׳ לו מה טיבך לכאן אין לך רשות ליכנס אצלי שנ׳ אמ׳ לו משה ראוי לך. א״ל מיום
שנטל ממני מטה וקולמוס שוב לא ראיתי אותו. הלך לו אצל מדברות אמ׳ להם משה ראוי לכם אמרו
לו מיום שניהג ישר׳ בצדק בנו שוב לא ראיתי.] הלך אצל הרים אמ׳ להם מישה ראוי לכם. אמ׳ לו מיום
שפסל ממנו שני לוחות אבנים שוב לא ראינו. הלך אצל הר סיני אמ׳ לו משה ראוי לך. א״ל מיום
שקיבל את התורה מימינו של הב״ה שוב לא ראיתי. הלך אצל עופות אמר להם מישה ראוי לכם אמרו
לו מיום שהבדילנו בין טמא לטהור שוב לא ראינו. הלך אצל חיות השדה אמ׳ להם מישה ראוי לכם.
אמרו מיום שהפרישנו בין כשר לאכילה בין פסול לאכילה לא ראינו. הלך אצל חצר מות אצל דומה
המלאך שהו ממונה על הנשמות ואמ׳ לו מישה ראוי לך. א״ל קול הספדו שמעתי ואותו לא ראיתי. הלך
אצל מלאכי השרת אמרו לו כמו הדבר. הלך אצל בני אדם אמ׳ להם מישה ראוי לכם. אמרו לו וכי משה
רבינו כבני אדם הלא לא היה אלא כמלאכי השרת אלהים גנזו לחיי העוה״ב שנ׳ ולא ידע איש את
קבורתו וגו׳. ואף יהושע היה מצטער עליו ובוכה ומתאבל ואומ׳ אבי אבי רבי רבי שגדלני מנעורי עד
היום הזה ר׳ שלמדני תורה. עד שא״ל הב״ה יהושע מה אתה מצטער על משה רבך כבר מובטח לו שהוא
בן עולם הבא שנ׳ ויאמר יוי למשה הנך וגו׳. ולא נשמתו של מישה אלא נשמת כל הצדיקים כולן גנוזות
תחת כסא הכבוד שנ׳ והיה נפש אדוני צרורה בצרור החיים נחך יוי אלהיך תחת כסא כבודו:

סליק פרקא

נשלם פרק רביעי.

(פרק ה׳) שמאי אומר עשו/ תורתך קבע. כיצד מלמד שאם שמע אדם דבר מפי חכם בבית
המדרש אל יעשהו עראי אלא קבע ומ׳; שילמוד אדם יעשה ואח״כ ילמד אחרים שנ׳ ולמדתם אותם ושמ׳.
וכן בעזרא הוא אומ׳ כי עזרא הכין לבבו וגו׳. אמור מעט ועשה הרבה כיצד מלמד שהצדיקי׳ אומרי׳ מעט
ועושים הרבה ורשעים אומרים הרבה ואפילו מעט אינם עושים. ומנין שהצדיקי׳ אומרים מעט ועושים הרבה
שכן מצינו באברהם אבינו שאמ׳ להם למלאכי השרת פת חרבה אתם סועדים עמי היום שנ׳ ואקחה פת
לחם וגו׳ אבל בוא וראה באחרונה מה עשה להם שלשה שוָרים ותשע סאין. ומנין שעשה להן תִשע
סאין שנ׳ וימהר אברהם האהלה וגו׳ שלש סאין כמשמען קמח הרי שש סולת הרי תשע. ומנין שעשה
להם שלשה שורים שנ׳ ויקח בן בקר רך וטוב בן אחד בקר ב׳ רך ג׳. וי״א וטוב ג׳. ויתן אל הנער וגו׳
נתן ביד ישמעאל אמר כדי שאחנך את בני במצות. אף הב״ה אומר מעט ועושה הרבה שנ׳ ויאמר יוי
לאברם ידוע תדע כי גר וגו׳. וגם את הגוי וגו׳ דן אנכי. לא אמ׳ אלא בדל״ת נו״ן אבל בוא וראה כשנפרע
הב״ה משונאיהם של ישר׳ לא נפרע מהן אלא בשבעים ושתים אותיות שנ׳ או הנסה אלהים וגו׳. שכן
מצינו עד ובמוראים גדולים ע״ב אותיות. אם תאמר שיש בהן יתר הוציא מהן גוי האחרון שאינו עולה
מן המנין. [הא למדת כשפרע הקב״ה משונאיהם של ישר׳ לא נפרע אלא ע״ב אותיות.] ומנין הרשעים
אומרים הרבה ואפילו מעט אינן עושים. מצינו בעפרון שאמ׳ לאברהם ארבע מאות שקל כסף ביני ובינך
מה היא. אבל בוא וראה באחרונה כששקל לו הכסף אשר דבר באזני וגו׳:

שמאי והלל אומ׳ אל תפרוש מן הצבור ואל תאמין בעצמך עד יום מותך: הוא היה אומר כל
המרבה מעשים טובים משים שלום בגופו. וכל המרבה תורה מרבה חכמה:

רבן יוחנן בן זכאי קבל מהלל ומשמאי פ׳ זוגים תלמידים היו לו להלל הזקן ל׳ מהן ראויין
שתשרה עליהן שכינה כמרע״ה. ול׳ מהן ראויין שתעמוד להם חמה כיהושע. וכ׳ בינונים. הגדול שבכולן
יונתן בן עוזיאל הקטן שבכולן ריב״ז. בשעת פטירתו של הלל הזקן נכנסו תלמידיו וישבו לפניו. אמ׳ להם
בני כלום נשתייר מכם בשוק. אמרו לו ריב״ז. אמ׳ שלחו וקראו לו. אב לחכמה הוא. אב לדור הוא. ומה
קטן שבכולן כך. גדול שבכולן עאכו״כ. אמרו עליו על יונתן בן עוזיאל כשהיה יושב ועוסק בתורה כל
עוף שהוא פורח עליו נשרף. אמרו עליו על ריב״ז שלא הניח מקרא ומשנה מדרש תלמוד הלכות והגדות

דקדוקי תורה דקדוקי סופרים קלין וחמורין גזרות ישוות תקופות וגימטריא ממשלות כובסין ממשלות שועלין שיחת דקלים שיחת שידין שיחת מלאכי השרת כל מדות חכמים כל מדות סופרים כל דבר ודבר שבתורה שלא למדו לקיים שנ׳ להנחיל אוהבי יש ואוצרותיהם אמלא: ה׳ תלמידים היו לריב״ז. וקרא להן שמות אליעזר בן הורקנוס [קרא לו בור ת״ח שאינו מאבד טפה קנקן זפותה שהיא משמרת יינה] יהושע בן חנניה קרא לו החוט המשולש. יוסי הכהן קרא לו חסיד שבדור. שמעון בן נתנאל קרא לו ערוגה במדבר שמחזקת מימיה. אלעזר בן ערך קרא לו נחל שוטף. אשרי תלמיד שרבו מעיד עליו:

כשמת בנו של ריב״ז נכנסו תלמידיו לנחמו. נכנס ר׳ אליעזר וישב לפניו. א״ל רבי רצונך אומ׳ לפניך דבר אחד. א״ל אמור. א״ל אדם הראשון היה לו בן ומת וקבל עליו תנחומין שנ׳ וידע אדם עד את שמו. ואף אתה רבי קבל עליך תנחומין. א״ל בני לא דיי שאני מצטער בעצמי אלא שהזכרתני צערו של אדה״ר. נכנס ר׳ יהושע א״ל רבי רצונך אומ׳ לך דבר אחד. א״ל אמור. אמ׳ איוב היו לו בנים ובנות ומתו כולם ביום אחד וקבל עליהן תנחומין. ומנין שקבל עליהן תנחומין שנ׳ יי׳ נתן ויי׳ לקח וגו׳ רבי קביל עליך תנחומין. א״ל בני לא די׳ שאני מצטער בעצמי אלא שהזכרתני צערו של איוב. נכנס ר׳ יוסי הכהן אמ׳ רבי רצונך אומ׳ לך דבר אחד. א״ל אמור. א״ל רבי אהרן הכהן היו לו בנים ומתו ב׳ מהן ביום אחד וקבל עליהן תנחומיז. ומנין שקבל עליהן תנחומין שנ׳ וידום אהרן. ואין שתיקה אלא תנחומין. ואף אתה רבי קיבל עליך תנחומין. א״ל לא דיי שאני מצטער בעצמי אלא שהזכרתני צערו של אהרן. נכנס שמעון א״ל רבי רצונך אומ׳ לפניך דבר אחד. א״ל אמור. אמ׳ דוד המלך היה לו בן ומת וקבל עליו תנחומין. אף אתה רבי קבל עליך תנחומין. לא דיי שאני מצטער בעצמי אלא הזכרתני צערו של דוד המלך. נכנס אלעזר בן ערך ישב לפ׳. כיון שראהו אמר לשמש טול לפני כלים והולך לבית המרחץ מפני שאדם גדול הוא ואיני יכול לעמוד. א״ל רבי אמשול לך משל למה״ד לאדם אחד שהפקיד המלך אצלו פיקדון בכל יום ויום היה בוכה וצועק ואומר אימתי אצא ידי הפקדון הזה בשלום. אף אתה רבי היה לך בן קרא מק״א תנ״ך. ושנה משנה ומדרש הלכות והגדות ונפטר מן העולם בלא חטא. עמד ונשק על ראשו. א״ל אלעזר בני אמת נחמתני כדרך שבני אדם מנחמין. כשיצא מלפניו אמ׳ אלך למקום יפה ומים יפים [זה שאמרו למקום שת״ח מרובין ואוהבין את התורה:

עקביא בן מהללאל אומר כל הנותן ארבעה דברים על לבו שוב אינו חוטא. מאין בא. ולאן הולך. ומי הוא דיינו. ומה עתיד להיות. מאין בא ממקום טמא. והולך לטמא את אחרים. בא ממקום חשכה והולך למקום חשכה ואפילה. ולאן הולך לשאול לדון בגיהנם ולישטף באור. ומי הוא דיינו ממ״ה הקב״ה. ומה עתיד להיות עפר רמה ותולעה שנ׳ אף כי אנוש רמה ובן אדם תולעה במותו זה שמרחיש:

ר׳ שמעון בן אלעזר אומר משלו משל למה אדם דומה למלך ב״ו שבנה פלטורין ושכללה והיתה יפה נאה ומשובחת וכיב של בורסקי קבוע בתוכה והיה כל עובר ושב אומ׳ כמה נאה טרקלין זו אילמלא ביב של בורסקי לא היה קבוע בתוכה. כך אדם נאה ומשובח ומוציא דבר מגונה אילו מוציא אדם ממעיו פליטון או אפרסמון [מסך דהן אלבלסטן] או אחד ואחד מכל מיני בשמים עאכו״כ שמתגאה על הבריות:

בשעת פטירתו של ר׳ אליעזר נכנסו תלמידיו לפניו ואמרו לו רבינו למדנו דבר אחד. אמ׳ להם בניי הזהרו איש בכבוד חבירו וכשאתם עומדים להתפלל היו יודעים לפני מי אתם מתפללים:

א״ר אלעזר בן עזריה חמשה דברים למדנו מר׳ אלעז׳ בן עזריה בשעת פטירתו ושמחנו בהן. ואלו הן כסת עגול הכדור והאמין הקמיע ותפולה מקבלין טומאה ומטבילין אותן כדרכן הזהרו בהן שהן הלכות גדולות שנאמרו לו למשה בסיני: סליק פרקא

(פרק ו׳) ר׳ נחוניא אומר כל הנותן ד״ת על לבו. מעבירין ממנו הרהורי חרב והרהורי רעב והרהורי זנות והרהורי שטות והרהורי יצר הרע והרהורי דברים בטלים והרהורי עול בשר ודם שכן כתו׳ בספר תלים ע״י דהע״ה פקודי יוי ישרים משמחי לב. וכל שאינו נותן דברי תורה על לבו נותנין עליו הרהורי חרב והרהורי רעב. שכן כתוב על משה רבינו תחת אשר לא עבדת וגו׳ ועבדת את אויביך וגו׳. ברעב כיצד הוא מבקש פת קיבר ואינו מוצא ואומות העולם מבקשין ממנו פת נקיה ובשר שמן. ובצמא כיצד הוא מבקש טפה של יין וטיפה של שכר ואינו מוצא ואומות העולם ממנו יינות משובחין. בערום כיצד הוא מבקש חלוק של צמר ושל פשתן ואינו מוצא. ואומות העולם מבקשין ממנו השראין והכלך. בחוסר כל כיצד בלא נר ובלא שמן ובלא שלחן: ד״א בחוסר כל בלא חומץ ובלא מלח. וזו היא קללה שמקללין בה בני אדם אל יהא לו חומץ ומלח בתוך ביתו:

הלמד תורה בילדותו דומה לאשה שלשה בחמין. והלמד תורה בזקנותו דומה לאשה שלשה בצונן:

ר' אליעזר בן יעקב אומר הלמד תורה בילדותו למה הוא דומה לכתב שנכתב על נייר חדש והלמד תורה בזקנותו לכתב שנכתב על נייר ישן:

ר' שמעון בן גמליאל אומר הלומד תורה בילדותו למה הוא דומה לבחור שנשא בתולה הוא הגון לה והיא הגונה לו. הוא מתנפל עליה. והיא מתנפלת עליו. הלמד תורה בזקנותו למה הוא דומה לזקן שנשא בתולה. היא אינה הוגנת לו והוא אינו הגון לה. היא מתרחקת ממנו. והוא מתרחק ממנה. שנ' כחצים ביד גבור וגו' אשרי הגבר וגו': שנה ושכח דומה לאשה שיולדת וקוברת שנ' כי אם יגדלו את בניהם ושכלתים מאדם. א"ת שכלתים אלא שכחתים:

אלישע בן אבויה אומר אדם שיש לו מע"ט ולמד תורה למה"ד לבנאי שבנה אבנים מלמטה ואח"כ לבנים שאין כאין מים הרבה ועומדין בצדן אין מזיזין אותו ממקומו. אדם שאין בו מע"ט ולמד תורה למה"ד לבנאי שבנה לבינים מלמטה ואח"כ אבנים שאם באין קמעא ועומדין בצדו נמוך והלך:

הוא היה אומר אדם שיש בו מע"טו ולמד תורה למה הוא דומה לכוס שיש לו פסיפס. אדם שאין בו מעשים טובים ולמד תורה למה הוא דומה לכוס שאין לו פסיפס כיון שנתמלא נהפך על צדו ונשפך כל מה שבתוכו:

הוא היה אומר אדם שיש בו מע"טו ולמד תורה למה הוא דומה לסוס שיש לו בלונס. אדם שאין בו מע"טו ולמד תורה למה"ד לסוס שאין לו בלינס כיון שאדם רוכב עליו זורקו בבתראש:

הוא היה אומר יכול אדם לקנות תורה בעשרים שנה ולשכחה בשתי שנים. כיצד ישב ששה חדשים ואין שונה לאחוריו. נמצא מחליף חכמה זה בזה. י"ב חדש ואין שונה לאחוריו. נמצא על טהור טמא ועל טמא טהור. ח"י חדש ואין שונה נמצא משכיח ראשי פרקים. כ"ד חדש ואין שונה לאחריו נמצא משכיח ראשי מסכתותיו. מתוך שמחליף חכמה זה בזה ואומ' על טמא טהור ועל טהור טמא ומשכיח ראשי פרקים יושב ודומם לפי שאין חרבון תלוי אלא בראשו שנ' על שדה איש עצל עברתי ועל כרם אדם חסר לב והנה עלה כלו קמשונים וגו'. כיון שנפל כתלו של כרם חרב כל הכרם: הוא היה אומר כל העושה מצוה בחבירו מעלין עליו כאילו לא עשאה אלא בגופו. משל למה"ד למלך ב"ו שצד צפור ונתנה ביד עבדו. אומר לו הוי זהיר בצפור לבני. אם אתה משמרה לו מוטב. ואם לאו הריני נוטל את נשתך ממך. כך אמ' להן הקב"ה לישר'. בניי ד"ת שנתתי לכם אם אתם משמרין אותם מוטב. ואם לא הריני נוטל נשמתכם תחתיה שנ' רק השמר לך ושמור וגו': סליק פרקא

(פרק ז') בן עזאי אומר כל שדעתו נוחה מפני חכמתו סימן יפה לו. אין דעתו נוחה מפני חכמתו סימן רע לו. כל שדעתו נוחה מפני יצרו סימן יפה לו. אין דעתו נוחה מפני יצרו סימן רע לו: כל שרוח חכמה נוחה הימנו בשעת מיתתו סימן יפה לו. אין רוח חכמה נוחה הימנו סימן רע לו. הנותן עיניו בכותל סימן רע לו. כל שפתיו זקופות למעלה בשעת מיתתו סימן יפה לו. כל שפניו כבושות בקרקע סימן רע לו. כל שפניו מצהיבות למעלה בשעת מיתתו סימן יפה לו:

ב) הוא היה אומר מת מתוך הישוב סימן יפה לו. מתוך הטירוף סימן רע לו. מתוך הדבור סימן יפה לו. מתוך השתיקה סימן רע לו. מתוך ד"ת סימן יפה לו. מתוך דברים בטלים סימן רע לו. מתוך דבר מצוה סימן יפה לו. מתוך דבר סיחה סימן רע לו. מתוך שמחה סימן יפה לו. מתוך עצבות רע לו. מתוך צחוק יפה לו. מתוך בכי רע לו. מת בע"ש סימן יפה לו. במוצאי שבת רע לו. בערב יוה"כ סימן רע לו. במוצאי יוה"כ יפה לו:

ג) בשעת פטירתו של ריב"ז היה מגביה קולו ובוכה. אמרו לו תלמידיו עמוד גבוה נר העולם. פטיש החזק מפני מה אתה בוכה. אמ' להם וכי פני מלך ב"ו אני הולך להקביל שאם כועס עלי אין כעסו אלא בעה"ז. ואם מיסרני אין יסורו אלא בעה"ז. ואם ממיתני אין מיתתו אלא בעה"ז. ולא עוד אלא לגונבו בדברים ולשחדו בממון. אלא שאני הולך להקביל פני ממ"ה ברוך הוא שאם כועס כעסו לעה"ב. ולא עוד שאין אני יכול לגונבו בדברים ולא לשחדו בממון. ולא עוד אלא שאני עומד בין שני דרכים בין גיהנם לג"ע. עליו הוא אומ' לפניו יכרע כל יורדי עפר וגו':

ר' יהושע אומר עין רעה ויצר הרע ושנאת חנם מוציאין את דאדם מן העולם. עין רעה כיצד. מלמד שכשם אדם רואה את ביתו כך יהא רואה בית חבירו. וכשם שאין רוצה להוציא שם רע על אשתו. כך יהא אשת חבירו. עין רעה כיצד שלא תהא עיני של אדם צרה במשנתו ואם צרה במשנתו נתקצרו ימיו ונפטר והלך לו. יצר רע כיצד אמרו י"ג שנה גדול יצר רע מיצר טוב ממעי אמו של אדם היה גדל ובא עמו התחיל מחלל שבתו ואינו ממחה בידו. ילך לדבר עבירה ולא ימחה בידו. לאחר י"ג שנה נולד לו יצר טוב. כיון שמחלל שבתות דין היה כתו' אומ' מחלליה מות יומת. הורג נפשות אומ' הכת' שופך דם האדם באדם וגו'. הלך לדבר עם זמה אמ' הכתוב מות יומת הנואף והנואפת. ובזמן שאדם מחמם עצמו

והולך לדבר עבירה הוו כל איבריו נשמעין לו. הולך לדבר מצוה התחילו מתאננין לו כל איבריו לפי שיצר הרע שבמעיו מלך הוא על רמ"ח איברים שיש בו ויצר טוב אינו דומה אלא למי שחבוש בבית האסורים שנ' כי מבית אסורים יצא למלוך זה יצר טוב. וי"א זה יוסף הצדיק וכשבאת עליו אתה רשעה היתה מענה אותה בדברים. אמרה לו אני אהכישך בבית האסורים. אמ' יוי מתיר אסורים. אמרה לו אני אנקר את עיניך אמ' לה ה' פקח עורים. אמרה לו אני אעישה אותך רשע. אמ' לה יוי אוהב צדיקים. אני אעשה אותך ארמי. אמ' לה יוי שומר את גרים. עד שאמ' לה ואיך אעשה הרעה הגדולה הזאת וגו'. אל תתמה על יוסף הצדיק שהרי ר' צדוק גדול הימנו כשנשבה לרומי נטלתו מטרונית אחת ושגרה לו שפחה אחת יפה וכיון שראה נתן עיניו בכותל היה יושב ושונה כל הלילה כולו. לשחרית הלכה והקבילה פני גבירתה. אמרה לו שווה לי מות מישנתתיני לאיש הזה. שלחה וקראה לו. אמרה לו למה לא עשית עם האשה בדרך שבני אדם עושים. אמ' לה ממשפחה גדולה אני ומכהונה גדולה. אם אמרתי שמא אבוא עליה והרביתי ממזרים בעול' וכיון ששמעה דברין ציותה עליו ופטרתו בכבוד גדול:

עקביא בן מהללאל אומר הסתכל בשלשה דברים אי אתה בא לידי עבירה. עקביא ביקש להרבות יראות באדם ונתן כנגד לב האדם מורא שלש עולמות. עולם של רחם בשר ודם. והזהיר ואמ' לאדם בני הסתכל בשלשה דברים ואין אתה בא לידי עבירה. [ואלו הן הדברים שחותך שפלותך שפטן שמתך שחתה טמאת של רחם. אם שפלותך שפלות ירידת הקבר שפט עמירת יום הדין לך. אמ' דע מאין באת מטיפה סרוחה דכת' אשה כי תזריע. כך שנו חכמים האיש מזריע לובן והאשה מזריע אודם ומתעברין זה בזה מכן ומיכן טפה סרוחה זה שחות של אדם. ולאן אתה הולך לעפר דכת' וישוב אל העפר] ר' זעירא בשעה שנגזר המות על אדם נתאנח האם על מיתת הבן. ובאותה שעה אמר הב"ה ארורה האדמה בעבורך [והארץ יראה ושקטה דכתי' משמים השמעת דין זה גזרת של מות.] והארץ יראה ושקטה על מה יראה ועל מה שקטה על מיתת אדם נתאנחה ויראה על תחיית המתים. וכך אמרו ז' עולמות יעברו באדם. ב' עולמות אדם הולך בילדותו מילדותו ועד בן כ' שנה. ג' עולמות אדם הולך בעדות בחורתו מבן כ' שנה ועד בן נ' שנה ועד ע' שנה שני עולמות אחרים בזקנות מבן עישרים. עד אישר לא יבואו ימי הרעה אלו ימי זקנותו של עישרים שנה. מכאן ואילך והגיעו שנים אשר תאמר אין לי בהם חפץ אלו למעלה מן ע' ופ' שנה שנ' ימי שנותינו וגו'. עד אישר לא תחשך השמש. שמש זה לבו של אדם כשם שהשמש מאיר את כל העולם כך לב אדם מאיר את כל הגוף. [את כל האדם] והאור והירח ב' כליות שנ' אור וירח מאירים את כל העולם בלילה. כך ב' כליות של אדם [יועצין ומיסרין את האדם בלילה דכתי' אברך את יוי וגו'. והככבים אלו בני מעים של אדם יועצין ומוסרין [את האדם בלילה] כך כישם שהככבים מבשלין את פירי אלנות [של התקשרי ממדינת כימה] כך מעים מבשלין אכילת בני אדם: ושבו העבים אחר הגשם זה הסכת מימי רגלים. כיצד אדם בזקנותו בכל יום ובכל לילה יהיה צריך להסך מי רגלים. [ביום שיזועו שומרי הבית אלו ז' דברים שהן שומרי הגוף:

ובשעת פטירתם של אדם מזדעזען: והתעותו אנשי החיל. אלו ראש וידים ורגלים. כיצד יעישה אדם מעישה בחיל וכח. לא יעשה אלא ביד וברגל ובראש כל של אדם יראנו בראש ויד ורגל ובשעת פטירתו של אדם יתכישלו כולם מחיל] ובטלו הטחנות כי מיעטו. אלו שיניו של אדם שהן טוחנין אכילה. ובישעת זקנותו של אדם מתמעטין. וחשכו הרואות בארובות. אלו עינים האדם שהן רַאִין את העולם ובישעת זקנותו יתחישכו. וסוגרו דלתים בישוק. אלו ט' נקובות הפה ב' עינים ב' אזנים ב' דלתות של אף וב' תהתונות. ובישעת פטירתו של אדם יהו סגורים: בשפל קול הטחנה. המסים ובית הכוסות שהן טוחנין אכילה במעי אדם. ויקום לקול הצפור. זו נשמה. וכישם שצפור פורח באויר למעלה. כך בישעת מיתתו של אדם יפרח נשמתו למעלה דכתי' מי יודע דרך רוח בני אדם: ויישחו כל בנות השיר. קרים כלם שבמעי אדם ובשעה שיצתה הנשמה כולן משתוחחין: ר' אמי ור' אסי. ר' אמי אומ'. גם מגבוה ייראו. אדם בזקנותו אינו יכול לעלות במקום גבוה וכל עצמותיו מתיראין [מחתחתים בדרך. אם ילך מעיר לעיר כמה חתותין יהיו לו וכמה פעמים ישב בדרך] וינץ השקד. שלא ישקד לילך ממקום למקום: ויסתבל החגב. אדם בזקנותו יסתבל גופו על המשענת. ואם אין משענת בידו לא יכול לזוז ממקומו: ותפר האביונה. זה תאוה של אדם שתופר מלבו: למה כי הולך אדם אל בית עולמו. עולמו בלבד המעישים שנ' עצמותיו מלאו: וסבבו בישוק. שסוררים בו: ר' אסי אמר גם מגבוה ייראו בישעת מיתת בני אדם עצמו' מתיראין מן מלאך המות שהוא גבוה על בני אדם: והתחתים בדרך. בישעת מיתתו חתתה גבורתו ויפלו עליו אימים דכת' לבי יחיל בקרבי וגו' זו מסלה מפני שהחי יתן אל לבו היום כאן ומחר בקבר: וינאץ השקד, אדם בחייו יכול לעמוד מצל ולישב לחמה ומחמה לצל. אבל במיתתו ינאץ בו שקדותו. ויסתבל החגב. זה הגוף שיסתבל על המטה. ותפר האביונה. זה תאות הלב שיתרחק מן האדם בשעת פטירתו. למה כי ילך האדם אל בית עולמו. עולמו

בלבד בלא קרביו. וסבבו בשוק הסובבים אלו רמה ותולעה דכת' אף כי אנוש רמה וגו' עד אשר לא ירתק חבל הכסף וגו' זה חוליות שבשדרה שהן דומין כחבל הכסף. בשע' פטיר' בן אדם יהיו כרתיקות: ותרוץ גלת הזהב. זה גלה של צואר. ובפטי' בני אדם אתרוצ"ע: ותשבר כד על המבוע. זה גופו של אדם שנתחלקה מן המבוע של ארץ. ובפטר' תשבר למבוע. ונרוץ אל הגלגל אל הבור. אדם נוצר מן האדמה וישוב אל האדמה. דכת' וישוב העפר על הארץ כשהיה והרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה זה שאמרו חכמי' ולפני מי אתה עתיד ליתן את דין וחשבון לפני ממ"ה ב"ה שאין לפניו לא עולה ולא שכחה וגו'. דכת' כי יוי' אלהיכם הוא אלהי האלהים וגו':

ר' חנינא בן תרדיון אומ' שנים שיושבין ואין ביניהן ד"ת מושבן מושב לצים. שכך הזהיר יהושע מפי הגבורה לא ימוש ספר התורה מפיך וגו'. מכן שצריך ישר' להגות בד"ת לילה ויום כדי שלא ימושו מפיהם. דכת' מה אהבתי תורתך. ואם יושבין ואינן עוסקין בד"ת מושבותם מושב לצים שנ' אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים. מה כתי' אחריו כי אם בתורת יוי' חפצו וגו'. פירשו חכמים. אשרי האיש זה ת"ח לא הלך בעצת רשעים שעוזבין תורת קוראין רשעים דכת' זלעפה אחזתני מרשעים וגו' [ולא עוד אלא שעוזבין תורתך מהללים את הרשעים] ומנין שהאָכל צדיק מברך שנא' ואכלת ושבעת וברכת: למה בירכו ג' ברכות להזכיר זכות האבות ואלו הן: הזן את הכל. על הארץ ועל המזון. בונה ירושלים. הזן את הכל להזכיר זכות אברהם. כיצד היה מכנים עוברי דרכים לביתו לפרנסו ולכלכלו למי שאינו צריך לאכילה לא כל שכן. הקב"ה בירכו בכל שנ' ואברהם זקן בא וגו'. על המזון להזכיר זכות יצחק שזרע בארץ ומצא מזונו מאה שערים דכתי' על הארץ על המזון שבירכתו יצחק בארץ ובמזון. הבונה ברחמיו להזכיר זכות יעקב שעמד בבית אל ואמ' מה נורא המקום הזה וירא ויאמר זה שער השמים זה ירושלם שעמד לבנות לכך אומרי בונה ירושלם לבני יעקב: ר' אלעזר בן עזריה אומ' אם אין תורה אין דרך ארץ. ופירוש תורה ביין ובחלב דכת' הוי כל צמא לכו למים ואין מים אלא תורה: ועוד אמרו חכמי' כל שחכמתו מרובה ממעשיו למה הוא דומה לאילן שנופו מרובה ושרשיו מועטין. אמ' רבא אילן שענפיו מרובין ושרשיו מועטין פתאום יפול ויהיו נודדים יושבי בצלו. וכל מי שחכמתו מרובין ומעשים טובים מרובין למה הוא דומה לאילן אגוז שענפיו מרובין ושרשיו מרובין ועומד במקומו ואין הרוח יכול לזוז ממקומו וישבו בצלו בני אדם להתנצל נפשם מן החמה. ואין אילן אגוז אלא בעלי תורה דכתי' אל גנת אגוז ירדתי וגו' אמר גינת אגוז מסיבת חכמים. איבי הנחל אלו תלמידיהם: סליק פירקא

ועתה מתחיל פרק ז'.

(פרק ח') ר' חנניא בן חכינאי אומ' הנעור בלילה ומפנה לבו לבטלה זו היא דרך ארץ. א"ר חנניא צריך אדם מבן י"ח שנה ליקח אשה כדי שלא יפנה לבו לבטלה. שכך הזהיר ירמיה ואמ' קחו נשים והולידו בנים. מהו נשים תמימות לא אילוניות ולא עקרות שאין מולידות בנים ואת בנותיכם תנו לאנשים. מה אנשים אנשים תמימים לא סריסים לא סרים חמה ולא סרים ממש ולא טומטום ולא אנדרוגינס ואל תמעטו: מלמד שהיה אהרן ופגע בו באדם רע נתן לו שלום ולמחר כשהיה אתו האיש היה לילך לעבוד עבודה אמ' אוי לי היאך אשא עיני ואראה את אהרן בושתי הימנו שנתן לי שלום. נמצא אדם ההוא נמנע מלעבוד עבודה וכן ב' בני אדם שעשו מריבה זה עם זה הלך אהרן וישב אצל אחד מהן. א"ל בני ראה חבירך מה שהוא עושה היה מטרף על לבו וקרע את בגדיו וחונק את עצמו. ואומ' היאך אשא עיני ואראה חבר'. בושתי הימנו שאני הוא שסרחתי היה יושב אצלו עד שמסיר קנאה מלבו. ואח"כ הולך אצל חבירו. אומ' לו בני ראה חבירך מה הוא עושה הוא מטרף על לבו וקורע בגדיו. ואומ' היאך אשא עיני ואראה את חביר'. והוא יושב עד שמסיר קנאה מלבו. וכשפוגעין זה בזה מחבקין ומנשקין זה את זה. לכך נאמ' ויבכו את אהרן שלשים יום כל בית ישר': הקב"ה בחר באדם הראשון מכל הבריות ומאדם ומדורותיו בחר בנח וקרא איש צדיק תמים דכת' אלה תולדות נח וגו'. ומנח ומבניו בחר בשם דכתי' ברוך יוי' אלהי שם. ואומ' וישכון באהלי שם. ומשם ומדורות אחריו בחר בעבר לכך נקרא אברהם על שמו דכתי' ויבא הפליט ויגד וגו'. ומאברהם ובניו בחר ביצחק דכתי' כי ביצחק יקרא לך זרע. ומיצחק ובניו בחר ביעקב וישראל דכתי' כי יעקב בחר לו יה וגו' לכך אמ' הכת' ובך בחר ה' להיות לו לעם סגולה: חביבין ישר' שנ' בנים אתם למקום. ומנין שנקראו בנים למקום שנ' מפי הגבורה בני בכורי ישראל. דכתי' ואמרת אל פרעה וגו' לכך אמ' משה בנים אתם לה' אלהיכם:

אמר רבא חביבין ישר' שבשעת כעסו קרוין בנים. ואם בשעת כעסו קרוין בנים. ואף בשעת שאמ' הכתו' שיחת לו לא בניו וגו'. בנים לא אמון בם. בנים משחיתים. לכך שנו חכמים שנקראו בנים למקום. בגאולה הראשונה נקראו בני בכורי. ולא כל הבכור יהיו חביבין ויקירין. יש בכור שהוא חביב ויקיר ויש בכור שאינו חביב ויקיר. אבל בגולה האחרונה יהיו קרואין חביבין ויקירין דכתי' הבן יקיר לי אפרים:

חביבין ישר׳ שניתן להם כלי שבו נברא העולם. ומה הוא כלי זה זו תורה שבה נברא העולם מנין שכך אמרה תורה יוי קנני ראשית דרכו. ראשית דרכו שבריאת עולם קנני קדם מפעליו מאז. קדם מפעלות בראשית. מעולם נסכתי מראש שלא היה העולם. מקדמי ארץ שלא יוסד ארץ עד שלא עשה ארץ בהכינו שמים. כך אמ׳ חכמי׳ ט׳ מאות ע״ד דורות שעלו במחשבה ולא נבא קודם העולם. קודם ברייׄת העולם התורה גנוזה בגנזי החכמ׳. דכת׳ זכר לעולם בריתו: ר״ץ ל״ג ר״ץ ע״ד דורות שעלו במחשבה ולא נברא קודם העולם. כ״ב דורות מאדם עד משה הרי אלף דור ובה נברא העולם מנין דכתי׳ יוי בחכמה יסד ארץ וגו׳. יצפון לישרים תושיה. לכך שנו חכמי׳ חביבין ישר׳ שנאמ׳ להם כל שבו נברא העולם:

הכל צפוי והרשות נתונה כך אמרו חכמים משעה שחטא אדם צפוי לבו היה מאור החכמה ועכשיו בניו אינם יודעי׳ מה למחר דכתי׳ אל תתהלל ביום מחר וגו׳. ועוד בחכמת חכמים אל תצור צורת מחר כי לא תדע מה ילד יום. ומנין שנחסר וצפוי אור חכמה של אדם דכתי׳ ואדם ביקר ולא יבין נמשל כבהמות נדמו. והרשות נתונה לרגל בני האדם ומ״ה הוא הרשות זה רשת ומלכות וכח שטמון בארץ לאדם דכתי׳ טמון בארץ חללו: ובטוב העולם נדון בטובו ובחסדו מכלכל את כל העולם כלו. ונותן לחם לכל בשר לצדיק ולרשע בעה״ז דכתי׳ נותן לחם לכל בשר. אבל על פי מעשה. אבל בעה״ב הכל אוכל לפי מעשה צדיק על פי מעשיו. דכתי׳ אוי לרשע רע וגו׳. אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו:

הוא היה אומ׳ הכל נתון בערבון ומצודה פרוסה:

א״ר ישמעאל הכל נתון בערבון כל בני אדם מסובין לערב, ומי הוא ערב של אדם. מות. דכתי׳ מי גבר יחיה וגו׳. משעה שחטא אדם מות ערב לאדם ויכבישהו וימסרהו לשאול ואין מי שימלט נפשו מיד שאול דכתי׳ אדם שליט ברוחו: ומצודה פרוסה על כל החיים של מצודה של מות. המות שהוא פרוסה לאדם שפתאום ילכד בה דכת׳ כי גם לא ידע האדם את עתו והחנות פתוחה בסנגנזין פנקסין וכפרין שנכתבו בהן מעשה בני האדם. בין לטובה בין לרעה בין לזכות בין לחובה. ומנין שנכתבו מעשי בני האדם שכך אמ׳ הכת׳ בנהר דינור נגד ונפק וספרין פתיחין אלו מעשים לרעה ולחובה. לטובה ולזכות מנין אז נדבו. והפנקס כותב זה קטגור של אדם הרשע שכתב שני פינקסו רשת רשעתים בכל יום ויום בשעת מיתתו חותם בידו דכתי׳ ביד כל אדם יחתום וגו׳ בכל מקום ומקום שהרשעים עושים בו עבירה כסתר אבני המקום ועצי הקורה צועקים להעיד בהם דכתי׳ כי אבן מקיר תצעק וגו׳. זה הוא שאמרו חכמים והחנוני אביך ופינקס כותב והגבאין מחזירין תדיר:

והוי מתאפק בעפר רגליהם כיצד בזמן שת״ח נכנס אצלך ואמ׳ לך שנה לי פרק אחד אם יש בידך לשנות לו שנה לו ואם לאו פוטר הוא מיד אל ישב לפניך לא על המטה ולא על הכסא ולא על הספסל אלא על הארץ. וכל דבר ודבר שיוצא מפיו קבלוהו עליך באימה ביראה ברתת ובזיע והוי שותה בצמאה את דבריהם:

מה היה תחלתו של ר׳ עקיבא. אמרו בן מ׳ שנה הוא ולא היה למד כלום. פעם אחת היה עומד על פי הבאר בלוד ראה את האבן שהיא חקוקה ונתונה על פי הבאר. אמ׳ מי חקק את האבן הזו אמרו חבל שתדור עליה כל היום. אמרו לו אי אתה קורא אבנים שחקו מים תשטוף ספיחיה עפר ותקות אנוש האבדת. מיד היה ר׳ עקיבא דן ק״ו בעצמו אמר דבר רך פוסק את הקשה. דברי תורה שהן קשין כברזל לא כל שכן שיחקקו את לבו של אדם מיד הלך ללמוד תורה. הלך הוא ובנו והלך וישב אצל מלמד תינוקות. א״ל רבי למדני דברי תורה. הוא אחז בראש הלוח ואותו אחז בראש הלוח. כתב לו אל״ף בי״ת ולמדה. אל״ף תאו ולמדה. תורת כהנים היה למד והולך עד שלמד כל התורה כולה. כיון שלמד כל התורה כולה הלך וישב לו לפני ר׳ אליעזר ור׳ יהושע אמ׳ להם רבֵּאתַי פתחו לי טעם משנה כיון שאמרו לו דבר אחד מן התורה הלך וישב בינו לבין עצמו ואמ׳ אל״ף זו למה נכתבה דבר זה למה נאמר חזר ושאל והחזירן בדברים. ר׳ שמעון בן אלעזר אומר משלו משל למה עקיבא דומה לסותת שהיה מסתת בהרים פעם אחת נטל קרדומו בידו והלך וישב לו הדו היה מנתז ממנו צרורות דקות באו בני אדם וראו אתם ואמרו לו מה הוא זה אמ׳ להם הריני עוקר ומטילו לתוך הירדן. עוף שהוא עוקר את כל ההר ומטילו לתוך הירדן. אמרו לו אי זה מקומך אלא מקום זה כך עשה להם ר׳ עקיבא לר׳ אליעזר ולר׳ יהושע. א״ל ר׳ טרפון עקיבא עליך הכתוב אומר מבכי נהרות חבש ותעלומה יוציא אור. דברים שהן סתורין מבני אדם הוציאן ר׳ עקיבא לאורה. בכל יום ויום היה מביא חבליה של קוצים חציה מוכר ומפרנס בה וחציה משתמש לאורה. עמדו עליו שדיניו אמרו לו עקיבא אבדתנו בעשן אלא מכור אותה לנו וטול וזמן בדמיה ושנה לאור הנר. אמ׳ להן הרבה סיפוקין שאני מסתפק הימנה. אחד שאני שונה בה. ואחת שאני מתחמם כנגדן, ואחד שאיני יכול לישן עתיד ר׳ עקיבא לחייב כל עניי ישראל בדין אומרי׳ להן מפני מה לא למדתם תורה. אם אומרי׳ מפני שעניים היינו. אומ׳ להם והלא ר׳ עקיבא עני ומדולדל היה. אם אומ׳ מפני שהיו

להם בנים ובנות ולא זיכתו אלא רחל אשת. אמרו בן מ' שנה היה ורועה של בן כלבא שבוע היה. ראתהו כתו שהיה צנוע מכל רועי של בית אביה אמרה ראוי זה שיהא מורה הוראה בישר'. ותיקרא תורה על שמו הלכה ונתקדשה לו בצניעה. כיון שגדלה באו עליה כל גדולים ועשירים ולא היתה מתקדשת להם. אמר לה אביה מפני מה אַי את מתקדשת. עמד אביה אִימֵן כל גדולי הדור. אמ' לה התנשאי לכל מי שתרצה. אמרה לו מתקדשת אני לעקיבא רועך כיון שאמרה כך הוציאה מביתו והורידה הנאה מנכסיו. הלכה וישבה אצל אמו של ר' עקיבא והיתה שכרת לחברותיה. חצי שכרה אוכלת ושותה וחצי שכרה משגרת לר' עקיבא שהיה למד תורה מפי ר' אליעזר ור' יהושע והיה חגר אחד בשכוניתה שהיה מבזה ומביישה בדברים. אמ' ראו שוטה זו שכפרה בכבוד בית אביה. הלכה ונתקדשה לאחד שאין פחות בעולם כמותו ולא עוד אלא שמשלכת שחוק על עצמה ואומרת תורה הוא למד. לאחר כמה שנים בא ר' עקיבא עד שהוא למד כל התורה כולה ובאין לפניו כ"ד אלפים זוגים תלמידים ובא בראשם כגבריאל בראש קדושים כיון שראה אותו חיגר באותו כבוד אמ' תמיה אני אם נושא אותך ר' עקיבא אמרה לו שוטה מי שהוא דומה למלאכי השרת כופר בעניה בת עשירים שהיא נשכרת לחברותיה ומשגרת לו לבית רבו כשיצאת לקראתו היתה לובשת סמרטוטין אמרו לה חברותיה שאלי לך כלים נאים ולבשי וצאי לקראתו. אמרה להן יודע צדיק נפש בהמתו נפלה על רגליו והיתה מנשקתו והיו תלמידין מטפחין לה בנזיפה אמ' להן הניחו לה שהתורה שלי ושלכם שלה היא. נכנס ר' עקיבא לבני ברק והיה מלמד תורה ברבים מתוך הדחק שמע בן כלבא שבוע שנכנס אדם גדול לבני ברק אמ' אלך לפניו ואתיר את נדרי. הלך ועמד לפניו ואמר ר' בת היתה לי ונשאת לרועה אחד שאיני מכיר בדברי תורה כלום. והוצאתיה מתוך ביתי והדרתיה הנאה מנכסאי. ועכשיו צר לי עליה ורצוני שתתיר את נדרי. א"ל אילו הייתה יודע שהוא למד פרק אחד כלום הדרתה מנכסיך. א"ל ר' אילו למד ברכה אחת לא הידריתיה. א"ל אני הוא עקיבא חתנך נתן לו סימן מיוחד עמד ונפל על פניו וחבקו ונשקו. ואמ' אשריך בתי שאהבת צדיק כזה ונחלת העה"ז והעה"ב וקרא עליה המקרא הזה שקר החן והבל היופי אשה יראת ה' היא תתהלל. מיד נתן לו לר' עקיבא כל נכסיו:

הלל ושמאי קבלו מהם הלל אומ' הוי תלמידיו של אהרן אהוב שלום ורודף שלום. אהוב את הבריות ומקרבן לתורה. מלמד שהיה אהרן מהלך בדרך ופגע בו באדם רע או באדם רשע נותן לו שלום ולאחר כשהיה אותו האיש לילך לעבוד עבודה אמ' הוי לי האיך אשא עיני ואראה את אהרן בושתי הימנו שנתן לי שלום. נמצא אדם ההוא נמנע מלעבוד עבודה. וכן ב' בני אדם שעשו מריבה זה בזה. הלך אהרן וישב אצל אחד מהן אומ' לו בני ראה חבירך מה שהוא עושה היה מטרף על לבו וקורע את בגדיו והונק את עצמו ואומ' היאך אשא עיני ואראה חבירי בושתי הימנו שאני הוא שסרחתי היה יושב אצלו עד שמסיר קנאה מלבו. ואח"כ הולך אל חבירו. אומ' לו בני רואה חבירך מהו עושה היה מטריף על לבו וקורע בגדיו והונק את עצמו ואומ' היאך אשא עיני ואראה את חבירי בושתי הימנו שאני הוא שסרחתי עליו והוא יושב עד שמסיר קנאה מלבו וכשפוגעין זה בזה גופפין ונושקין זה את זה לכך נאמר ויבכו את אהרן שלשים יום כל בית ישראל:

ד"א מפני מה בכו את אהרן כל בית ישר' ומשה לא בכו אלא בני ישראל. מפני שדן דין אמת לאמתו ואהרן מימיו לא אמ' לאיש סרחן ולאשה סרחנית. כמה אלפים היו בישר' שנקראו אהרן אהרן שהוא אומ' אילמלא אהרן לא בא זה לעולם. וי"א מי שהוא רואה את משה שהוא עומד ובוכה והוא לא יבכה. מי שהוא רואה את אלעזר ואת איתמר שני גדולים שהן עומדין ובוכין והוא לא יבכה. באותה ביקש משה רבינו מיתה כמיתתו של אהרן מפני מה מפני שראה את מטתו מוצעה בכבוד גדול ומלאכי שרת סובבין אותה. וכי בינו לבין אדם שאל והלא שאל בינו לבין עצמו ושמע המקום לחישתו שנ' ומות בהר אשר אתה עולה שמה והאסף אל עמיך גם אתה כאשר מת אהרן אחיך בהור ההר ויאסף אל עמיו. הא למדת שביקש משה רבינו מיתה כמיתתו של אהרן ושמע המקום לחישתו: סליק פרקא

(פרק ט') יוסי בן יוחנן איש ירושלים אומר יהי ביתך פתוח לרוחה ויהיו עניים בני ביתך. ולמד את בני ביתך ענוה. אל תרבה שיחה עם האשה. יהי ביתך פתוח לרוחה כיצד מלמד שיהא ביתו של אדם פתוח לצפון ולדרום למזרח ולמערב כדרך שהיה ביתו של איוב פתוח לצפון ולדרום למזרח ולמערב. ומפני מה עשה איוב ארבעה פתחים בתוך ביתו. אמ' כדי שלא יהיו עניים מצטערין עד שיקיפו את כל הבית כלו. אלא הבא מן הצפון יכנס בדרכו לצפון הבא מן הדרום יכנס בדרכו לדרום למערב כזאת לפיכך עשה איוב ארבעה פתחים בתוך ביתו. ויהיו עניים בני ביתך. לא בני ביתך ממש. אלא שיהיו עניים משיחין מה שאוכלין ושותין בתוך ביתך כשם שהיו אוכלין ושותין ומסיחין בתוך ביתו של איוב וכשפוגעין בזה אומ' אחד לחבירו מאין אתה בא. מביתו של איוב. ולאן אתה הולך אל ביתו של איוב. כך וכך

האכילנו איוב וכך וכך השקיני איוב. כך וכך נתן לי איוב. וכשבאת עליו פורענות גדולה אמ׳ לפניו רבש״ע ברוך שמך לא הייתי מאכיל רעיבים ומשקה צמאים. שנ׳ אם אכלתי פתי לבדי ולא אכל יתום ממנו. לא הייתי מלביש ערומים שנ׳ ומגזת כבשי אתחמם. א״ל הקב״ה עד אן לא הגעת לאברהם. אתה יושב ושותק בתוך ביתך ואורחים נכנסים אצליך את שדרכו לאכול חטים האכלתו חטים. את שדרכו לאכול בשר האכלתו בשר. את שדרכו לשתות יין השקיתו יין אבל אברהם לא עשה כן אלא מתכון ויצא לדרך עד שמוצא את האורחים ומכניסן לתוך ביתו. את שאין דרכו לאכול חטים מאכילו חטים. ואת שאין דרכו לאכל בשר מאכילו בשר. ואת שאין דרכו לשתות יין משקהו יין. ולא עוד אלא בנה בלטורין על הדרכים והניח בן מאכל ומשתה כל הבא נכנס ואכל ושתה וברך לשם שמים ונעשית לו נחת רוח גדולה כל הבא ושא׳ למצוי בתוך ביתו של אברהם שנ׳ ויטע אשל בבאר שבע ויקרא שם בשם ה׳ אל עולם:

מה היה תחילתו של איוב מלמד שהעיד עליו הקב״ה בעצמו איש תם וישר ירא אלהים וסר מרע, מלמד שבנה פלטורין על הדרכים ועשה להן ד׳ פתחים כל עובר ושב נכנס אוכל ושותה ומברך לשם שמים נסתכל בו סטן ונתקנא בו. הלך סטן ואמ׳ לפני הקב״ה רבש״ע שטתי בכל העולם כולו ולא מצאתי אדם אוהב לפניך אלא איוב בלבד ואתה העדתה עליו ג׳ פעמים איש תם וישר ירא אלהים וסר מרע. מעתה תן לי רשות עליו ואסיר את לבו ממך. א״ל הקב״ה סטן סטן מלך אצל איוב עבדי כי אין כמוהו בכל הארץ. אמר לפניו רבש״ע תן לי רשות עליו ואסיר את לבו ממך. א״ל הקב״ה הנה כל אשר לו בידך. הלך סטן בדמות איוב ושבה צאנו ובקרו וגמלו והכה הרועים והבקרים בא הפליט להגיד לו. אמ׳ לאיוב הבקר היו חורשות והאתונות רועות על ידיהן. מיד פתח איוב ואמ׳ ה׳ נתן וה׳ לקח יהי שם ה׳ מבורך. שוב הלך ומצא בניו ובנותיו אוכלין ושותין יין בבית אחיהן. הבכור רבץ על הגג והפילו עליהם. בא כפליט להגיד לו. אמ׳ לאיוב בניך ובנותיך אוכלין ושותים יין בבית אחיהם הבכור והנה רוח גדולה וגו׳ פתח איוב ואמ׳ ה׳ נתן וה׳ לקח יהי שם ה׳ מבורך. חזר סטן ועמד לפני הקב״ה אמ׳ לפניו רבש״ע שטתי בכל העולם כלו ולא מצאתי אדם אהוב לפניך אלא איוב בלבד. א״ל הקב״ה ונתתה עיניך באיוב עבדי. אמ׳ לפניו רבש״ע עור בעד עור מעתה תן לי רשות עליו. א״ל הקב״ה הנה בידך רק את נפשו שמור. אמ׳ לפניו רבש״ע משל למה״ד למלך ב״ו שאמר לעבדו צא ושבור את החבית, ושמור יינה היאך יכול אני לשמור את נפשו. א״ל הקב״ה הכבד אמרתי לך נפישו שמור. מיד ירד סטן בשמחה גדולה והכה אותו בישחין רע לקח לו חרש להתגורר בו. אמרה לו אשתו עודך מחזיק בתומתך. נזף בה ואמ׳ לה כדבר אחת הנבלות תדברי. כיון שסרח הבית עליו והלך וישב באשפה עד שסרח בשרו עליו. והיה יורדין ממנו תולעים והיו תולעים עושים נקבים נקבים בבשרו עד שעשת תולעים עם חברתה מריבה מה עשה איוב נטל אחת והניחה על חור שלה. ואחת הניחה על חור שלה. אמ׳ להן בשר שלי הוא ואתם עושים עליו מריבה. מיד כעס עליו לבו. ואמ׳ לפני הקב״ה רבש״ע לא יש בינינו מוכיח ישית ידו על שנינו יסר מעלי שבטו ואמתו אל תבעתני היה מודה ומשבח לפני הב״ה על כל מדותיו ועליו הוא אומר אודך ה׳ כי אנפת בי ישוב אפך ותנחמני. באותה שעה האמינו כל באי העולם שאין כמותו בכל הארץ. א״ל הקב״ה לסטן, סטן סטן. לא כך אמרת תן לי רשות ואסיר את לבו מיד גער בו הב״ה גערה גדולה שנ׳ ויאמר ה׳ אל השטן יגער ה׳ בך השטן. נזף בו והשליכו מן השמים שנ׳ אכן כאדם תמותון וכאחד השרים תפולו. זה סטן שהפילו הקב״ה מן השמים. באותה שעה כנס הב״ה כל מלאכי השרת ואמ׳ להם ראיתם כמה נגעים וכמה מכות הבאתי על איוב ולא חטא אפי׳ בפיו ולא הסיר את לבו ממני עמדו ובקש רחמים כדי שיתרפא ממכתו מיד עמדו וקשרו תפלה לפני הב״ה בעד איוב מיד חמל עליו הקב״ה ורפא אותו ממכתו לאחר י״ב חדש ונתן לו רפואה שכך אמרו חכמי׳ מכת מצרים י״ב חדש מכת איוב י״ב חדש. רשעים בגיהנם י״ב חדש שנ׳ והיה מדי חדש בחדשו ומדי שבת בשבתו וגו׳ והוסיף לו הב״ה ברכה כפלים שנ׳ וה׳ ברך את אחרית איוב מראשיתו ויהי לו י״ג אלף צאן וששת אלפים גמלים ואלף צמד בקר ואלף אתונות ויהי לו שבעה בנים ושלוש בנות ויקרא שם האחת ימימה. ושם השנית קציעה ושם השלישית קרן הפוך:

ולמד את בני ביתך ענוה כיצד בזמן שאדם ענותן בני ביתו ענותנין. הלך למדינת הים אמ׳ מודה אני לך ה׳ אלהי שאשתי ובני אין עושין מריבה עם אחרים לבו אינו מתפחד עליו. ודעתו מתישבת עליו עד שעה שהוא חוזר. ובזמן שאדם ענותן ובני ביתו קפרנין הלך למדינת הים. אמ׳ לפניו רבש״ע יהי רצון מלפניך שאשתי ובני אל יעשו מריבה עם אחרים וגו׳:

אל תרבה שיחה עם האשה ואינו צריך לומ׳ עם האשה אחרת אלא אפילו עם אשתו שלו. מכאן אמרו כל המרבה שיחה עם האשה גורם רעה לעצמו וביטל מדברי תורה ולבסוף יורש גיהנם: ד״א אל תרבה שיחה עם האשה כיצד נכנס אדם לביהמ״ד ולא נהגו בו כבוד או שאירע עם חבירו אל ילך ויאמר לאשתו כך וכך ערערתי עם חבירי כך אמר לי וכך אמרתי לו מפני שהוא מבזה את עצמו ומבזה את אשתו ומבזה את חבירו. הא כיצד אשתו שהיא נוהגת בו כבוד עומדת

לפניו ומשמשתו. וכיון ששח לה כל אותן הדברים עומדת מלפניו ומשחקת עליו. וכיון ששמע חבירו. אוי לי שכל הדברים שביני לבינו הלך והשיחן לאשתו ונמצא אדם ההוא מבזה עצמו ומבזה אשתו:

שמעון הצדיק היה משירי כנסת דגדולה דוא היה אומ׳ על ג׳ דברים העולם עומד על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים. על התורה כיצד הרי הוא אומ׳ כי חפץ חפצתי ולא זבח ודעת אלהים מעולות מכן לאהבה שהיא חביבה מזבחים מפני שכל העולם כָלה כליל לאשים שנ׳ והקטיר הכהן את הכל המזבחה וגו׳. על העבודה כיצד אמרו כל זמן שעבודת בית המקדש קיימת עולם מתברך על יושביו וגשמים יורדין בזמנן שנ׳ לאהבה את ה׳ אלהיכם ולעבדו בכל לבבכם ובכל נפשכם ונתתי מטר ארצכם בעתו וגו׳ ובזמן שאין עבודת בית המקדש קיימת אין העולם מתברך על יושביו ואין הגשמים יורדין בזמנן שנ׳ השמרו לכם פן יפתה לבבכם וגו׳:

על גמילות חסדים כיצד הרי הוא אומ׳ כי חפץ חפצתי ולא זבח ודעת אלהים מעולות העולם לא נברא מתחילתו אלא בגמילות חסדים שנ׳ כי אמרתי עולם חסד יבנה שמים תכין אמונתך בהם:

אמרו פעם אחת היה ריב״ז מהלך בירושלם והיה ר׳ יהושע מהלך אחריו וראה בית המקדש שהוא חרב. אמ׳ אוי לנו על בידמ״ק שהוא חרב. מקום שמתכפרין בו עונותינו. אמ׳ לו בני אל ירע לך שהרי יש לנו כפרה אחרת שהיא כמותו ואי זה, זה גמילות חסדים. לכך נאמר כי חסד חפצתי ולא זבח ודעת אלהים מעולות וכשבא אספינוס להחריב את ירושלם היו ישר׳ שרויין נגד חומותיה של ירושלם. אמ׳ להן שוטין ורקין מפני מה אתם מחרבים את העיר הזאת ואתם שורפין את הבית הזה באש. וכי מה אני מבקש מכם. הרי אין אני מבקש מכם אלא שתשגרו לי קשת אחת או חץ אחד. מיכן ואילך אמרו לו כשם שיצאנו על הראשונים שלפניך והרגנום. כך נצא עליך ונהרגך. קטולין של אספינוס שרויין נגד חומותיה של ירושלם וכל דבר ודבר שהיו שומעין היו כותבין באגרות ומורין בראש החצים. שריב״ז מאוהבי קיצר. וכיון שאמר ריב״ז ב׳ וג׳ פעמים ולא קבלו הימנו שלח וקרא לתלמידיו. ר׳ אליעזר ור׳ יהושע אמר להם בניי עמדו והוציאוני מיכן, עשו לו ארון וישב בתוכו. ר׳ אליעזר אחז בראשו. ור׳ יהושע אחז ברגליו והיו מוליכין אותו עם שקיעת החמה עד שהגיעו שערי ירוש׳. כיון שהגיעו אצל שערי ירוש׳ עמדו השוערים ואמרו להן מהו זה. אמרו להם מת. אמרו להם וכי אי אתם יודעים שאין מלינין את המת בירוש׳ כל עקר. אמרו להם אי מת הו הוציאוהו. היו מוליכין אות עם שקיעת החמה עד שהגיעוהו והוציאוהו אצל אספינוס. כיון שהגיעו אצל אספינוס פתחו ארון ועומד לפניו. אמ׳ לו אתה יוחנן בן זכאי. א״ל הין, אמ׳ שאל מה אתן לך. א״ל אין אני מבקש ממך כלום אלא שתתן את יבנה לי ואשנה בה לתלמידי חכמי׳. ואקבע בה תפלין, ואעשה בה כל מצות. א״ל לך כל דבר שאתה רוצה לעשות עשה. א״ל הכי אתה עומד במלכות שכך מסרו לנו הראשונים שאין הבית הזה נמסר ביד הדיוט אלא ביד מלך שנ׳ ונקף סבכי היער בברזל והלבנון באדיר יפול. אמרו היו ב׳ ג׳ ימים עד שבאת לו אגרת מרומי שמת קיסר וגזרו עליו ועמד במלכות. הביא לו קשת של זורין ותופסה נגד חומות ירוש׳ וכל דבר ודבר היו מכין בה על גב החומה עד שפרצו בה פרצה הביאו לו נסרין של ארז ונתנו לתוך קשת של זורין. הביאו לו ראש החזיר ונתנו לתוך הקשת של זורין והשליכו על גבי החומה שעל גבי המזבח באותה שעה נלכדה ירושלם. והיה ריב״ז יושב ומצפה שנ׳ ויבא והנה עלי יושב וגו׳. וכיון ששמע ריב״ז שחרבה קרע בגדיו הוא ותלמידיו. והיו בוכין וצועקין וסופדין ואומרין פתח לבנון דלתיך ותאכל אש בארזיך. מהו פתח לבנון דלתיך מלמד שכל מ׳ שנה היו נועלין דלתות ההיכל עדבית ומשכימין ומוציאין אותן כשהן פתוחות מאיליהן. א״ל ריב״ז היכל היכל את תבהל עצמך כבר נגזר עליך שתמסר ביד אומות העולם:

ד״א פתח לבנון דלתיך. זה ביהמ״ק. ותאכל אש בארזיך אלו כהנים שהיו שם שהיו נוטלין מפתחותיהן וזורקין אותן כלפי מעלה ואומרי׳ לפניו רבש״ע אי לך מפתחותיך שמסרת לנו הואיל ולא היינו גזברי׳ נאמנים לפניך לעשות במלאכת המלך ולאכל משלחן המלך. אברהם ויצחק ויעקב ושנים עשר שבטים בוכים וצועקים וסופדים ואומרים הליל בראש כי נפל ארז אשר אבירים שודדו הילילו אלוני בשן כי ירד יער הבציר. הליל ברוש כי נפל ארז זה ביהמ״ק. הלילו אלוני בשן זה משה אהרן ומרים. כי ירד יער הבציר זה בית קדש הקדשים. קול יללת הרעים כי שגגה אדרתם זה דוד ושלמה בנו. קול שאגת כפירים כי שדד גאון הירדן זה אליהו ואלישע. באותה שעה אמר לו ריב״ז אספינוס המלך אל תזוח דעתך ארי קטילא קטלת. עמא קטילא קטלת. היכלא קליא קלת. אילמלא אין רצונו של הב״ה להחריב את ביתו ולגלות בניו אין כל בריה יכולה לעשות כך:

בשלשה דברים שינה הקב״ה את בני אדם זה מזה בקול. במוראה פנים. ובדעת. בקול כיצד אילמלא לא שינה הקב״ה קולות בני אדם זה מזה כבר היתה זנות מרובה בעולם. כיון שאדם יוצא מביתו אחר בא וכובש את אשתו בתוך ביתו לפיכך שינה הקב״ה קולות בני אדם זה מזה. קולו של זה אינו

דומה לקולו של זה. וקולו של זה אינו דומה לקולו של זה: במראה פנים כיצד שאילמלא לא שינה הב"ה בני בהמה חיה ועוף זה מזה שהאשה מכרת פני בהמה ובהמה מכרת פני בעלה. בדעת כיצד שאילמלא לא שינה הקב"ה דעת בני אדם זה מזה. דעתו של זה אינה דומה לדעתו של זה. ודעתו של זה אינה דומה לדעתו של זה. ונשמות חכמים גנוזין ולא נשמתו של משה לבדו אלא נשמות כל הצדיקים כולן גנוזות תחת כסא הכבוד שנ' והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים את ה' אלהיך וגו'. אף של רשעים כך. ת"ל ואת נפש אויביך יקלענה בתוך כף הקלע. משל למה"ד לאחד שנטל את האבן ונתנה לתוך כף הקלע. אע"פ שהופכה ממקום למקום אינה יודעת על מי שתסמוך כך נשמתן של רשעי' זוממות והולכות ושוטטות בעולם ואינן יודעות על מי נסמכו:

ר' דוסא בן הרכינס אומר שנת שחרית ויין צהרים ושיחת ילדים וישיבת כנסיות של עמי הארץ מוציאין את האדם מן העולם. שנת שחרית כיצד מלמד שלא יתכוין אדם לישן עד שתעבור עליו זמן ק"ש ונמצא בטל מדברי תורה שנ' הדלת תסוב על צירה ועצל על מטתו:

ב) ויין צהרים כיצד מלמד שלא יתכוין אדם לשתות יין בצהרים כדי שנמצא בטל מד"ת שנ' אי לך ארץ שמלכך נער ושריך וגו' אשריך ארץ שמלכך בן חורין ושריך בעת יאכלו. אי זה היא עת הוי אומ' לעתיד לבוא שנ' אני ה' בעתה אחישנה. ואומ' כעת יאמר ליעקב ולישר' וגו'. כך אמ' הקב"ה לבלעם הרשע כעת ולא בעת. כעת שאתה עתיד עומד זה. ולא כעת שאני עתיד לעשות גאולה לישר' לעתיד לבוא:

ג) שיחת ילדים כיצד. מלמד שלא יתכוין להיות אדם יושב ושותה בתוך ביתו ומשיח עם בניו ועם בני ביתו כדי שנמצא בטל מד"ת שנ' לא ימוש ספר התורה הזה מפיך והגית בו וגו':

ד) ישיבת כנסיות של עמי הארץ. כיצד מלמד שלא יתכוין אדם להיות עם יושבי קרנות בשוק שכל זמן שאדם עושה כן בטל מדברי תורה שנ' אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים ובדרך חטאים לא עמד ובמושב לצים לא ישב:

אלישע בן אבויה אומר אדם שיש בו מעשים טובים ולמד תורה למה"ד לבנאי שבנה לבנים מלמטה ואח"כ אבנים שאם באין מים קימעא ועומדין בצדו נמוך והלך לו:

ר' יהושע אומר עין הרע ויצר הרע ושנאת חנם מוציאין את האדם מן העולם:

עין רעה כיצד מלמד שכשאדם רואה את ביתו כך יהי אדם רואה את ביתו של חבירו. וכשם שאין רוצה להוציא שם רע על אשתו ועל בניו כך יהי אדם רוצה שלא להוציא שם רע על אשתו ועל בניו של חבירו:

עין רעה כיצד שלא תהא עינו של אדם צרה במשנתו. ומעשה באדם אחד שהיתה עינו צרה במשנתו נתקצרו ימיו נפטר והלך לו:

יצר רע כיצד אמרו י"ג שנה גדול יצר רע מיצר טוב ממעי אמו של אדם היה גדול ובא עמו. התחיל מחלל שבתות ואינו ממחה בידו הורג נפשות ואינו ממחה בידו. ילך לדבר עבירה ולא ימחא בידו לאחר י"ג שנה נולד לו יצר טוב. שמחלל שבתות אומ' לו רקה הכת' אומ' מחלליה מות יומת: הורג נפשות אומ' לו רקה הכת' אומ' שופך דם האדם באדם דמו ישפך. הלך לדבר זמה אומ' לו רקה הכת' אומ' מות יומת הנואף והנואפת: יהי רצון מלפניך ה' אלהי ששמת חלקי מיושבי בתי כנסיות ובתי מדרשות ולא שמת חלקי מיושבי קרנות. אמן נ"ס: סליק פרקא

הוספה ג והוא לנוסחא ב

ונכללו בה:

א) הילופי נוסחאות מכתב יד פארמא שהעריכן עבורי החכם הנפלא והמלומד המפורסם ה׳ פ. פירוא נר״ו סוכן בית אוצר הספרים שם.

ב) לקוטים מכ״י שונים לקדמונים שהביאו נוסחא זו אשר לא העירותי עליהם בפנים.

ג) תיקונים והשמטות אל ההערות.

ד) תיקוני טעיות שנפלו בדפוס.

פרק א (דף א׳ ע״א שורה ט׳) צ״ל שמות כ״ד ט״ז (במקום ט״ו): (שורה ט״ו) בכ״י פארמא כיון משה נתקדש וכו׳: (שורה כ׳) בכי״פ מלת ושנה ליתא: (אל השורות כ׳ כ״א כ״ב) בכי״פ ואמר ר׳ יוסי זו היא הטהרה הנוהגת בדורות מכאן אמרו וכו׳ משתה כל ז׳: (שורה כ״ד) צ״ל שם ט״ו י״ג (במקום י״ז): (שורה ל״א) צ״ל במדבר י״ט ט״ז (במקום ט״ו): (שורה ל״ב) צ״ל בראשית נ׳ י׳ (במקום י״א): (בהערות שם אות ז׳ וח׳). ע׳ סדר עולם פ״ז וספרי במדבר פי׳ מ״ד ויוצא משם בבירור שנוסחת כ״ה היא העיקרית. אבל העירני הרב מהר״א עפשטיין נר״ו שבכ״י שלו מהסדר עולם הנוסחא: בשנים בניסן שרף אלעזר את הפרה וטהר את כל ישראל. שנו רבותינו בי״ד בו שחטו ישראל את פסחיהם ויום השבת היה ע״כ: (באות י״ב) צ״ל ובנ״ש (במקום ובנו״ש): (ע״ב שורה ה׳) המלות ג׳ דברים בכי״פ ליתא: (שורה י״א) בכי״פ אשר לו אבל לא:

(דף ב׳ ע״א שורה ו׳) בכי״פ בכתובין: (שורה י״ח) צ״ל (אדון) אב: (לשורות כ״א וכ״ב) בכי״פ למשה רבי צוה לא צוה אותי דברים ק״ו מה אם משה וכו׳: (שורה כ״ה) במלות ועשו סייג לתורה מתחיל פרק חדש בכי״פ: (שורה כ״ח) בכי״פ שכן (שכך) מצינו וכו׳; (שורה ל״ה) המלות עשה ה׳ ליתא בכי״פ: (ע״ב שורה ג׳) בכי״פ הרי לכך וכו׳: (שורה ו׳) צ״ל דברים כ״ט כ״ד (במקום כ״ג): (שורה י״ז) בכי״פ בינו ובין (לבין): (אל שורות י״ח י״ט וכ׳) בכי״פ ואומר לחוה שאם יודע שהוא שומעת לי שהנשים נשמעות לכל אדם:

(דף ג׳ ע״א שורה י״ט) בכי״פ אם היו וכו׳: (שורה כ״ג) בכי״פ שנאמר אל תבואני וכו׳: (ע״ב שורות ז׳ וח׳) בכי״פ ממית ומחיה (להמית ולהחיות): (שורה כ״ב) בכי״פ לברוא אחרת (לבראות): (שורה ל״ג) בכי״פ כל הדורות (הבריות). ע׳ פדר״א סוף פרק י״ג אבל בכ״ז נ״ל שהנוסחא הבריות היא העיקרית ור״ל שהאכילו גם לכל בהמה חיה ועוף כדי שימותו גם הם ועלה קאי כשם שקהו וכו׳ וע׳ ב״ר פי״ט ס״ד ובנ״ש:

(דף ד׳ ע״א) בכי״פ שלי נתון בידך: (שורה י״ג) בכי״פ שיש לו (אצלו): (שורה י״ד) בכי״פ נתון בידך (לך): (שורה ט״ז) בכי״פ מבקש לישא לו אשה אחרת: (שורה י״ז) בכי״פ ופתחה את החבית: (ע״ב שורה ד׳) בכי״פ אדם הראשון: (שורה י״ג) בכי״פ בי״א דנו (נידון): (שורה י״ד) צ״ל שם כ״ד (במקום כ״ו): (להערות אות נ׳) וע״ע החלוץ ח״י צד נ״ו השערה בפירוש מלת שואלת חומץ:

פרק ב (דף ה׳ ע״א שורה ב׳) בכי״פ ובין עצמו ואומר ומה: (ע״ב שורה א׳) בכי״פ ונמצאו כל ישראל: (שורה ב׳) בכי״פ הוסיף יום אחד משלו: (שורה י״ט) בכי״פ משלו משל למה״ד:

(דף ו׳ ע״א) צ״ל שמות כ״ב (במקום י״ב):

פרק ג׳ (דף ו׳ ע״ב שורה א׳) בכי״פ מנין ששעשת (שעשתה): (שורה ג׳) צ״ל ויקרא י״ח (י״ז): (שורה ד׳) בכי״פ לא תקרב (תקרבו): (שורה כ״א) בכי״פ חכמים ונביאים (ותלמידים): (שורה כ״ד) בכי״פ נדה עמו בבית (נדה בבית עמו): (שורה כ״ו) בכי״פ מעושרין (מעושרות):

(דף ז׳ ע״א) בכי״פ ימחה בידיו (ממחה): (שורה ח׳) בכי״פ בשביל שתיטה (שתנוח) וכן בשורה י״ג: (שורה י״ט) בכי״פ ולא תכנס בכרך (במכר): (שורה כ״ב) בכי״פ בטוח אני אעפ״י (לפי): (שורה כ״ו) בכי״פ לדבריהם (את דבריהם):

פרק ד׳ (שם ע״ב שורה כ״ו) בכי״פ משלו משל:

(דף ח׳ ע״א בהערות אות ב׳) צ״ל כענין ששנינו (במקום כעין). ובפירוש ר״י ב״ר שלמה למשנה זו בית שמאי אומרים אין מלמדין אלא לתלמיד הגון וכו׳ לפי שאינכם יודעים איזה יוכשר הזה או הזה. משל למה״ד לאשה שמושבת ביצים תחת התרנגולים מתוך הרבה היא מוציאה מעט מתוך מעט וכו׳: (שם ע״ב שורה י׳) בכי״פ סופו קוברה (לקוברה): (שורה י״ב) בכי״פ סופו ליצרך (וסופו): (שורה י״ג) בכי״פ

הזורק את מעותיו והטורף את פתו: (שורה י"ד) בכי"פ והמקרע את (והקורע): (שורה ט"ו) בכי"פ שהיום יצרו אומר לו (שהיום אומר לו יצרו):

(דף ט' שורה ה') בכי"פ וברעימה (ובנעימה): (שם בהערות אות ט') מצאתי דברים אלו בהמעשה תורה שבהמחזור ויטרי כ"י שבאָקספָארד ומסיים שם (קל"ו ע"ב) אם אין הרחמים אין העולם עומד אם לא נתנה לנו תורה מהיכן אנו חיין ע"כ:

פרק ה' (שם ע"ב שורה י"ז) בכי"פ תמת אפו (חמה): (שורה י"ח) בכי"פ גלתה הארץ (גלת): (שורה כ"א) בכי"פ שכל זמן וכו' קיימת (קיים): (שורה ל') צ"ל שם ב' ט"ז (במקום ט"ו): (שורה ל"ב) בכי"פ אלא מפני שדורכים שם וכו'. וצ"ל אחר המקרא דוזרעתם הרבה והביא מעט שם א' ו': (שורה ל"ג) בכי"פ משבטלו נסכים (הנסכים): (שורה ל"ד) בכי"פ והמשתכר ישתכר (משתכר): (שורה ל"ז) בכי"פ ממכלא (ממכלה): (בהערות אות ד') עלי להעיר עוד כי בכי"ר בכאן הוא סיום פרק ד' ופרק ה' מתחיל בהמלות ועל העבודה וכו' וכן הוא ג"כ בכי"פ. ואנכי פסקתי הפרקים בפנים לפי טבע הענינים וכמו שיוצא ג"כ ע"י ההערכה עם נוסחא א' (אות י') ע"ע בתנחומא הוצאות הרב מהר"ש בובער ובהערות שם אות ע"ד ובנ"ש. ואין ספק שהנוסחא כאן היא ישרה יותר ויש לתקן כל הנוסחאות האחרות על פיה:

פרק ו' (דף י' ע"א שורה ח') בכי"פ שברו ממני (ממנו): (שורה י"ד) בכי"פ על כל דבר: (שורה ט"ו) בכי"פ כשרים היו כותבים: (שורה ט"ז) בכי"פ וכורכים אותם (וקושרים): (שורה כ"א) בכי"פ אמרו לו לא נפתח (אמרו להם השוערים לא נפתח): (שורה כ"ה) בכי"פ א"ל הגיעתני (הגיתני): (שם בהערות אות ט"ז) ע"ע מדרש משלי פט"ו מעשה היה באספסיינוס קיסר שואל אני ממך וכו' ואעשה ציצית וכו' ואין ספק שיש לתקן הנוסחא שם ע"פ הדברים כאן:

פרק ז' (דף י' ע"ב שורה ב') בכי"פ הסיקרון (הסיקרין): (שורה כ"ו) בכי"פ לקיים עליו: (שורה כ"ז) בכי"פ כמין גדפנה (גדפנא): (שורה ל"א) בכי"פ כן קדמני (כאן):

(דף י"א ע"א שורה י') בכי"פ נקיטא בדוורי (בדור): (שורה י"ב) בכי"פ דיפלו (דיפלי): (שורה י"ג) בכי"פ אוכל בפניו ונכנס עד: (שורה ט"ז) בכי"פ שתי ליטרין (תרין): (שורה י"ח) אמר ר"א בר' יוסי: (שורה כ') בכי"פ דהוה שהא (שהה): (שורה כ"א) בכי"פ פרחה נפשיה (פרחיה): (שורה כ"ג) בכי"פ היה ר"י בן זכאי. (שם) כדוך של בעלי (שנאמר בעלי): (שורה כ"ו) בכי"פ שקיים את המצוה מראש (המצות בראש): (שורה ל"ב) בכי"פ נועלין את הדלתות מבערב: (שורה ל"ד) בכי"פ המפתחות שמסרת לנו (שנתת לנו):

פרק ח' (שם ע"ב שורה ו') ונמצאו דברי תורה (לדברי): (שורה ט') בכי"פ חביבים הם: (שורה י"א) בכי"פ שגמילות חסד שהיא מלאה (שג"ח מלאה): (שורה ט"ז) בכי"פ אוי לנו שאיבדנו (שאבך): (שורה י"ז) בכי"פ א"ל מה היא (הוא): (שורה י"ט) בכי"פ ועבר המת הזה הכלה לפיהם אם יש (המת לפניהם או הכלה): (שורה כ"א) בכי"פ עם הכלה הזו: (שורה כ"ד) בכי"פ שקורין לגדלת בנותה (לגדלייתא בנייתא): (שורה כ"ז) בכי"פ כשברא המקום (הקב"ה): (שורה כ"ז) בכי"פ איזהו ספר (איזה ספר): (שורה כ"ח) בכי"פ כשברא המקום את אדה"ר: (שורה כ"ט) בכי"פ ברייתו של (בריתו):

(דף י"ב ע"א שורה ב') בכי"פ אתה דורש ואין אתה דורש מה למעלה וכו' (ויש לתקן עפ"ז):

פרק ט' (שם ע"ב שורה כ"ה) בכי"פ נבראת מן האיש (העצם): (שם בהערה ד') נראה לי כעת שנוסחת כזה היא העיקרית וכן הוא בכי"פ ויש להציג אותה בפנים:

(דף י"ג ע"א בהערות שם אות י"ד) מכאן עד סוף פרק י"ג בהכ"י חסר בכי"פ:

פרק י' (שם ע"ב שורה כ"א) צ"ל שם מ"ב י"ח (במקום מ"ח): -

פרק י"א (דף י"ד ע"ב שורה כ"א) צ"ל שם שם ל"ג:

פרק י"ג (דף ט"ו ע"ב בהערות אות ג') ע"ע מדרש משלי סוף פרשה כ"ד כעין זה: (שם אות י"א) צ"ל בכ"ה ומבדקן (במקום ומדבקן). ונ"ל שהנוסחא ומדבקן היא העיקרית וענינה כמו חורז מתורה לנביאים ומנביאים לכתובים וע"ע ערוך ערך חרז ב':

(דף י"ז ע"א שורה ה') צ"ל שם קי"ט קכ"ח (במקום קי"ח):

פרק י"ד (שורה ו') יוסי בן יוהנן בכי"פ (יוסף): (שורה י"ז) בגדי בוד (שקין וע' אות ד' שם): (שורה כ"א) בכי"פ יתחמם אינו אומר כן אלא מגז כבשי יתחמם ממלתין: (שורה כ"ח) בכי"פ אלא שכל מי שהוא ענו: (שורה ל') בכי"פ וכל מי שאשתו קופדנית יוצא למקום חרד (קפדנית יוצא למקום קטטה): (שם ע"ב שורה ב') שאשתו קופדנית (קפדנית): (שורה ג') זעפתו וסלקתו בנזיפה: (שורה ד') בכי"פ שאשתו ענותנית (ענוה): שורה ה') בכי"פ לתכעו (למצעו);

(שורה ז׳) בכי״פ ברך עליהן (מברך עליהן): (שורה ט״ו) צ״ל בין טומאה וכו׳ (במקום כין): (שורה י״ז) בכי״פ פרוסה לעני המקום מביא (לעני לפני המקום):

פרק ט״ו (אל השלש השורות הראשונות של הפרק) בכי״פ אל תרבה שיחה עם האשה משל אדם הולך לביהמ״ד והושיבוהו ראש בביהמ״ד והושיבוהו ראש בבית המשתה שלא ילך לו לתוך ביתו להיות משתכח ואומר אני הייתי ראש בביהמ״ד אני הייתי ראש בבית המשתה אם היה חכם נמצא בטל מחכמתו פ״ע נמצא בטל מפועלו בן תורה נמצא בטל מתלמודו וכו׳. וע״ש בהערות אות ב׳:

(שם י״ח ע״א שורה כ״ג) בכי״פ מי גרם לו שתבוא (שיבוא): (בהערות אות ב׳) בענין בן תורה הוא כמו התואר בר אורין בתלמוד: (אות י״ד) בפירוש ר״י בר״ש לאבות למשנה אבות פ״א מ״ה באבות דר״נ שכן מצינו באשת שמשון מי גרם לו וכו׳:

פרק ט״ז (שם שורה כ״ה) בכי״פ ר׳ יהושע בן פרחיה וניתאי הארבלי קבלו מהם יהושע בן פרחיה אומר (ויש לתקן כן בפנים): (י״ח ע״ב שורה ב׳) בכי״פ מעל אהלי האנשים הרשעים (ויש לתקן עפ״ז בפנים): (שורה ג׳ וד׳) בכי״פ ר״ש אומר אף הנגעים אינן באין (אין הנגעים באים):

פרק י״ז (דף י״ט ע״א אל השורות ט״ו וט״ז) בכי״פ בעשרים ושבע אלף שבעשרים וחמשה סמנו של יהויכין וכו׳: (שורה ל׳) יש לתקן מלכי גוים כלם שכבו: (שם ע״ב שורה ה׳) צ״ל מלכים כ׳ כ״ה כ״ח: (שורה י׳) צ״ל שם שם כ״ט: (שורה י״ד) צ״ל שם שם ל׳: (שורה י״ב) בכי״פ של ריוח (סלרין וע׳ בהערה שם):

פרק י״ח (דף כ׳ ע״א אל השורות ו׳ ז׳ ח׳ וט׳) בכי״פ הלמד מרב אחד דבר שנחלהו בהלכות ישמיענו הלכות שמע ממנו הלכות דבר שנחלהו במדרש ישמיענו במדרש שמע ממנו מדרש דבר שנחלוהו באגדות ישמיענו אגדות שמע ממנו אגדות נמצא זה שומעו מכל מקום הלמד מרבנות וכו׳. ועל הגליון שם בכ״י זה הלמד מרב אחד דבר שנחלוהו וכו׳ כדלעיל דבר שנחלוהו במדרש ישמיענו מדרש וכו׳ כדלעיל הלמד מרבנות הרבה וכו׳ (כבפנים) דבר שנחלהו אגדות ישמיענו אגדות שמע ממנו הלכות נמצא זה לא שומעו בכל מקום ע״כ: (שורה כ״ה) בכי״פ אלא לך אצל רב אחר: (שם ע״ב שורה ז׳) צ״ל ומגלה (במקום ומנלה): (שורה י״ג) בכי״פ אם יש שם אחר: (שורה כ׳) בכי״פ ליראי ה׳ (יראי):

פרק י״ט (שם שורה כ״ט) בכי״פ חטה אינו קנויה הלך לו אצל אביו ואמר לו שמא וכו׳: (שורה ל״ב) בכי״פ ואמר לו (לי): (שורה ל״ג) בכי״פ ומציא לי (ומצאני): (שם) בכי״פ מה היתה אומר עלי (מה אמרת עלי):

(דף כ״א ע״ב שורה י״ג) בכי״פ מעשה באשה אחת שהיתה נאה באשקלון: (שורה כ״ב) בכי״פ הייתם אומרים עלי כשהגבהתי את כלי וכשחלצתי את תפילין מה הייתם אומרים עלי אמרו לו: (שם ע״ב שורה ג׳) בכי״פ ונעלתי את הדלת: (שורה ז׳) בכי״פ עד שאדבר לה (עמה):

פרק כ׳ (שם שורה ט״ז וי״ז) בכי״פ לחקור את העדות והוי זהיר וכו׳ השומעים שלא מתוך דבריך ישמעו וישקרו:

(דף כ״ב ע״א שורה א׳) בכי״פ וכן אתה מוצא: (שורה ו׳) בכי״פ משנכנסתי (כשנכנסתי): (שורה ז׳) בכי״פ אם יורד (אני): (שורה ח׳) בכי״פ בקקביות (בקבקביות): (שורה י״א) בכי״פ ומשנכנסם (וכשנכנסם): (שורה י״ד) בכי״פ שני בעלי הדין: (שורה ט״ו) צ״ל יהיו בעיניך (במקום יהיה): (שורה י״ח) בכי״פ ואחד שאינו כשר (לא היה כשר):

פרק כ״א (שם ע״ב שורה ל׳) בכי״פ היה בטל ביום הראשון וביום השלישי ואין לו מה יאכל:

(דף כ״ג ע״א שורה ג׳) בכי״פ שכל הגוזל לחבירו (את חבירו): (שורה י״א) בכי״פ שכרן משל ההקדש (מן ההקדש):

(לכל פרק זה) ר׳ ישראל בפירושו לאבות בשפת ערבית בכ״י מביא במשנה זאת (פ״א מי״א) כמה דברים שנראה שהם לקוחים מפרק זה וז״ל שכשם שנצטוו ישראל על השבת כך נצטוו על המלאכה שנאמר ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך (סיום המאמר ליתא שם) גדולה מלאכה שלא שרתה שכינה בישראל עד שעשו מלאכה שנאמר וירא משה את המלאכה והנה עשו אותה כאשר צוה ה׳ את משה כן עשו ויברך אותם משה . . . גדולה מלאכה שהגוזל מחבירו שוה כרוטה יוליכנו אחריו אפילו למדי והפועל עמו אוכל ואפילו בכתבת. גדולה מלאכה שכל הנהנה מן ההקדש שוה פרוטה מעל והפועלין שעשו מלאכת ההקדש נוטלין שכרן מתרומת הלשכה וכל שאינו עוסק במלאכה הכל משיחין עליו מנין הוא אוכל מנין הוא שותה ע״כ. ותחילת דברים אלו הובאו גם בפירוש נכדו לאבות ר״י בר שלמה וז״ל ואמרו גדולה מלאכה שכשם שנצטוו ישראל על השבת וכו׳ ששת תעבוד ע״כ.

פרק כ״ב (שם ע״ב שורה ט״ו) בכי״פ ר׳ יוסי אומר ירד למטה עלה למעלה למעלה ירד למטה אם השפיל (ירד למעלה עלה למטה אם): (שורה כ״ד) בכי״פ יהושע היה הקטן (קטן): (שורה כ״ו) בכי״פ היה הקטן (קטן): (שם) קוברת לבעליה (את בעליה): (שורה ל״א) בכי״פ לאכול חיי העולם הזה (לחיי העוה״ב): (שם) בכי״פ זה רשע וכו׳: (בהערות שם אות ה׳) ע״ע מנן אבות למשנה זו ונראה לי להגיה עפ״ז בפנים (שורה י״ט וכ׳) או לה לרבנות וכו׳ (במקום אלא שהרבנות):

(דף כ״ד ע״א שורה ח׳) בכי״פ מתחיל כאן (אצל המלות ואל תתודע לרשות) פרק כ״ד וככי״ רומי פרק כ״ג ואנכי סדרתי הדברים ע״פ טבע הענינים וכפי שיוצא ג״כ מסדר נוסחא א׳: (שורה כ׳) צ״ל וילמדו מעשיהם (במקום ממעשיהם): (שם) בכי״פ ד״א אלו המים הרעים שלא תחובו לגלות לאיבוד קשה (וי״א המים הרעים לגלות לאיבוד קשה): (שורה כ״ב) בכי״פ יצא מנחם ונכנס שמאי (הלל):

פרק כ״ג (שם שורה י״ט) בכי״פ כשעה שבאו (כשבאו): (ע״ב שורה ה׳) צ״ל במדבר כ״ב ט״ז וי״ז:

פרק כ״ד (שם שורה כ״ה) דבר אחר אוהב שלום יש להשים המלות דבר אחר בין שני סוגרים כי לא בא שום פירוש לפניו:

(דף כ״ה ע״א שורה י״ב) בכי״פ איזהו בכורו של עולם (כבודו של עולם): (שורה כ״א) בכי״פ ומשפרן (ומפשרן): (שורה כ״א) דבר אחר הוי כתלמידיו של אהרן. יש להכנים המלות דבר אחר בין שני סוגרים כי לא נמצא שום פירוש לפניו: (בהערות שם אות י׳) ע״ע ברכות י״א ע״א. וע״ע ספרי במדבר פיסקא מ״ב וכמ״ע שם אות כ״ג אבל ע״ע ילקוט תורה רמז תשי״א וילקוט נביאים רמז שכ״ד. וע״ע בספרו של הרב באכער על אגדת התנאים ח״א דף נ״ו ובהערות שם: (שם ע״ב שורה א׳) בכי״פ את חבירך (ריעך): (שורה ד׳) בכי״פ והולך לו אצל אחר חבירו: (שורה כ׳) בכי״פ בזכות אהרן והיה קורא שמו אהרן:

פרק כ״ה (דף כ״ו ע״א שורה י׳) בכי״פ מה ת״ל אלא (מה ת״ל ויראו אלא): (שורה כ״ב) בכי״פ לא היה יוכל (לא היית יכול): (שורה כ״ד) בכי״פ את נשמתי: (שורה ל׳) אחר מלת בזקים יש להוסיף עוד מלת [וגו׳]: (שורה ל״א) צ״ל תהלים קמ״ט ה׳—ט׳ (במקום ח׳): (שורה ל״ד) בכי״פ בנחלת בני ראובן: (שם ע״ב שורה ח׳) צ״ל תהלים י״ט ח׳ (במקום ה׳): (שורה ט׳) צ״ל שמות י״ד ט״ז (במקום ט״ו): (שורה י״ד) בכי״פ שמא עומד (שהוא עומד): (שורה כ״ג) בכי״פ ר״ש בן יוסף (יוסי):

פרק כ״ו (שם שורה כ״ו) בכי״פ חייב הוא אדם וכו׳ את חבירו וחלק לו כבוד הרי (חייב אדם וכו׳ לחלוק לו כבוד והלא). וע״ע לקמן בהוספות לפרק כ״ט: (שורה כ״ז) בכי״פ שיש בהן יצר (ביניהם): (שורה ל׳) את גדולה ממני (גדולה את ממני):

(דף כ״ז ע״א שורה כ״ו בכי״פ רחמן ומרחם עליך (נאמן ומרחם): (בהערות אות י״א) צ״ל נשתרבבו מדלעיל (במקום נשממו מדלעיל): (שם ע״ב שורה י״א) בכי״פ כנפי המקום (שמים): (שורה י״ד) בכי״פ שהיה אברהם אבינו ע״ה מאכילם ומשקם ומגיירם וכך אבינו אברהם מגיירת וכו׳ (אברהם אבינו ע״ה מגייר את האנשים ושרה מגיירת וכו׳):

פרק כ״ז (שם שורה כ״ז) בכי״פ מי זכה לי (יזכה לי): (שורה כ׳) צ״ל תהלים מ״ט ט׳ (במקום י׳): (שורה כ״ב) צ״ל שם שם ח׳ (במקום שם שם ט׳ ח׳): (שורה כ״ו) בכי״פ לאבל לעתיד (לאבל לחיי העוה״ב):

(דף כ״ח ע״א שורה ב׳ וג׳) בכי״פ אם יש לאדם כור אחד של חטים או דינר של זהב אחד אם זוכה מתפרנס (כור אחד אם זכה הוא מתפרנס וכו׳) וע״ע בהערות אות ט׳ ויש לתקן שם דינר (במקום נר): (שורה כ״א) בכי״פ לא תזור (תזוע): (שורה כ״ו) בכי״פ שאנו או שבחינו (ושבחינו): (שורה ל״א) בכי״פ והפוך בה ובה תהוי ומינה לא תזור (והפוך בה דכולה בה ומינה וכו׳): (שורה ל״א) בכי״פ ועד אמאוס (אמאום): (בהערות שם אות י״ח) יש להוסיף עוד כי גם בכי״פ סדר הפרקים הוא כמו בכי״ר: (שם ע״ב) בכי״פ א״ל כשלשה (כשלש): (שורה ד׳) בכי״פ רגלי חמורך (הבהמה): (שורה ח׳) בכי״פ יטיפון ואין לה להטפת סוף מטיפיך יטיפון (כל זה ליתא בכי״ר וע״ע בהערות אות כ״ג): (שורה י״ח) צ״ל יגמור (במקום גמור): (שורה ל׳) בכי״פ ברמת בית ענת (בני ענת):

(דף כ״ט ע״א שורה ט׳) בכי״פ ולא מקיים (קיים):

פרק כ״ח (שם ע״ב בהערות אות ג׳) ויש לעיין עוד בסידור עבודת ישראל עם פירוש הרב מהר״י באֶר שכתב שם בפירושו על אבות פ״ב מ״ט בכי״ אחד כתוב אחרי משנה זו שמונים תלמידים וכו׳ כל הברייתא של סוכה כ״ה ע״ד מיד נשרף ע״ש:

פרק כ״ט (שורה ט״ו) בכי״פ יהושע בן חנניה אשרי יולדתו אבא שאול אומר משום ר׳ עקיבה ולא היה אומר כן אלא אליעזר בן הורקנס אשרי יולדתו יושיע בן

חנניה כערוגה שהיא מקבלת את מימיה במדבר שמעון בן נתנאל חסיד שבדורו יוסף הכהן ירא חטא אליעזר בן ערך מעין המתגבר ונחל שוטף שמימיו נובעין (ע' בפנים וע' שם בהערות אות ב' ובל"ס היתה זאת גם נוסחת כי"ר והסופר דלג ממלת אבא שאול א' למלת אבא שאול ב' וא"כ בשתים נחלק ועפ"ז יש לתקן הנוסחא בפנים):

(דף ל' ע"א שורה ט') בכ"פ אמרו אנה נלך (אמר אנה אלך): (שורה י') בכי"פ שאמר נלך לנו למאום (אלך למאום): (שורה י"ד) בכי"פ שמם לחכמה (בחכמה): (שורה כ') בכי"פ הוא לא נתגדל (הוא נתמעט): (שורה כ"ג) בכי"פ א"ל צאו וראו (א"ל ראו): (שורה כ"ה) בכי"פ רב יהושע (ר שמעון וע' בהערות אות ד' ואות ח'): (שורה כ"ו) בכי"פ חבר טוב ר"ש אומר שכן טוב (כ"ז ליתא בכי"ר): (שורה ל"ח) בכי"פ יהי כבוד חבירך (תלמידך וע' בהערות שם אות ט'): (שם ע"ב שורה ט"ו) בכי"פ ותבה ארוך משמש על כל בשרה (וממשמשה עמו על כל בשרה): (שם בהערות אות י') במנורת המאור כ"י דף שי"ז ע"ב איתא הכי וגרסינן באדר"נ ועוד ג' דברים היה ר"א אומר יהי כבוד חבירך חביב עליך כשלך הוי חס וכו' אם רוצה אתה וכו' אף אתה לא תהי נוטל את של חבירך אם רוצה וכו' אף אתה לא תאמר אחרי חבירך דבר אחר הלל אומר הוי מתלמידיו של אהרן אוהב שלום ורודף שלום אוהב את הבריות ומקרבן לתורה חייב אדם לאהוב את חבירו וכו' (כדלעיל רישׁ פרק כ"ו) בו"ד שיש ביניהם יצה"ר אין חולקין כבוד זה לזה שנאמר וקרא זה אל זה ואמר וכו' בשבחו של מקום תחילה וגרסינן בגמילת חסדים את רוצה להדבק לך אוהב וכו' ע"ש וע"ע בראשית חכמה שער הענוה פרק ד': (שורה ו') לפיסקא ואל תהי נוח לכעוס. ע' מגן אבות למשנה זאת ונראה משם שיש להשלים כאן מלמד שיהא עניו כהלל וכו' וכבנו"א: (בהערות אות י"ד) יש לתקן בכי"ה (במקום בכי"א):

(דף ל"א ע"א שורה ו') בכי"פ אפריקי (אפריקה): (שורה י"ג) בכי"פ בית הלל (כאן הלל): (שורה י"ז) בכי"פ מתמלאות עליהם (מים עליהם): (שורה כ"א) בכי"פ לי שנפסיד (שאפסיד): (שורה כ"ו) בכי"פ שמאי הזקן (הזקן ל'): (שורה כ"ט) בכי"פ הגר הזה הקל זעפו (היתל בזעפו וע' בהערות אות ל' ויש לתקן ע"פ זה): (שורה מ"א) בכי"פ איני מאמינך (אני מאמינך): (שם ע"ב שורה ב') איני מאמינך (אני מאמינך): (שורה ז') בכי"פ כשקבלתה (כשם שקבלת): (שורה ט"ו) בכי"פ אמרו לו רבי וכי יודע (אמרו וכי אדם יודע: (שורה י"ט) בכי"פ ומה היא פירושו (וזה פירושו): (בהערות אות ל"ח) צ"ל ולמעשה ראשונה (במקום ולמעלה). וע"ע להרב מהר"ש בובער במבוא שלו להתנחומא דף ע"ט ע"ב בד"ה היה ר' יהושע אומר שוב יום אחד וכו':

פרק ל' (שם שורה כ"ו) בכי"פ עין רעה (הרע):

(דף ל"ב ע"א שורה י"ג) בכי"פ לארים גויה (גרה וצ"ל גררה): (שורה י"ד) בכי"פ קצרה דשה זרה ברורה: (שורה כ"א) בכי"פ שנזרקתה (שזרקת): (בהערות אות ד') צ"ל לחכירה (במקום לחִכרה): (שם ע"ב שורה ז') בכי"פ עריות. לה' עבודה זרה. מאד וכו' (עריות מאד ויש לתקן ע"פ זה):

(דף ל"ג ע"א שורה ד') בכי"פ אל תיטול את של חבירך (את שלו): (שורה ט"ו) צ"ל במדבר כ"ז ט"ו ט"ז וי"ז: (בהערות אות י"ב) וע"ע במגן אבות למשנה זאת: (שורה י') בכי"פ איקוניות (אוקיינות) (שורה י"ב) בכי"פ סלירא (סלידה): (שורה י"ט) מתחיל פרק חדש בכי"פ: (שם בהערות אות י"ח) ע' לעיל פי"ז ובהערות שם אות י"ב והיא ממש מלת סלרין ופתרונו סכום כסף קצוב:

פרק ל"א (שורה ל"א) בכי"פ שלל בדנים (של אבנים):

(דף ל"ד שורה כ"ג) בכי"פ בעון ארבעה דברים (ג' דברים): (שורה כ"ז) בכי"פ ונותנין משואים על העניים (ונותנין העול והמס וכו'): (שורה ל"א) בכי"פ ואל תפרוש עצמך מן: (בהערות אות ה') צ"ל כן הוא בכי"ה ובכי"ר וכו': (שם ע"ב שורה ט') בכי"פ כל זמן שאת שפן ומרקן היו מצחצחין (כ"ז שהוא ממרקן הם מצחצחין): (שורה כ"ו) בכי"פ הוי מתפלל לשלומה של מלכות וכו' שאילולי מוראה (בשלומה וכו' שאלמלא): (להערות מן אות י"ז עד אות כ"א) במנורת המאור כ"י קס"ה ע"ב וגרסינן באדר"נ נמשלו ד"ת בכלי זהב מה כלי זהב כ"ז שאדם שפן וממרקן הם מצחצחין ומאירין כך ד"ת כ"ז שאדם שוגה בהן ומשלש מצחצחין ומאירין את פניו וכו' אבל ישב לו מהן נוחין לאבד ככלי זכוכית וכו' חבר לפני ע"ה וכו' השיח עמו הרי הוא ככלי זכוכית כל הכלים עוברין בשוק וכו' עבר כלי זכוכית בני אדם יודעין אשר בתוכו כך הוא ת"ח ניכר בין עמי הארץ בעטיפתו ובהליכתו בשוק ובמשאו ומתנו ובכל עניניו ע"כ. ואולי רק קיצר בלשון:

פרק ל"ב (שם שורה מ') בכי"פ הוי זהיר לתלמיד (כתלמיד): (שורה מ"א) בכי"פ בנו של ר' יוחנן בן ברוקה (ר' חנינא בן ברוקה): (בהערות אות ב') צ"ל נו"א פכ"ז ובהערות שם אות ט':

(דף ל"ה ע"א שורה י"א) בכי"פ את המפוסלות (המפושלות): (שורה כ') בכי"פ דיין כל המעשים (לכל המעישים): (בהערות אות ז') צ"ל אבות פ"ב מ"ד: (שם אות י"ב) צ"ל וע"ע במלאכת שלמה לאבות פ"ב מ"א שכתב וכו': (שם ע"ב שורה ו') בכי"פ על גוף גדול (לגוף גדול): (שורה ד') בכי"פ ולא המדרש (מדרש): (שורה ח) בכי"פ הכל לפי המעשה (הכל שם לפי וכו'): שורה כ"ז) בכי"פ שורה על הצבור (עם הצבור): (שורה כ"ט) בכי"פ ואתם מעלים עליכם שכר (מעלה אני עליכם): שורה ל"ב) בכי"פ פגום שבא"י (פגום שהוא בן א"י): (שורה ל"ד) צ"ל מבמקומות (במקום טהמקומות): (שם בהערות אות י"ח) צ"ל ובנו"א ליתא:

(דף ל"ו ע"א שורה ט"ו) בכי"פ אין אתה (אי): (שורה י"ט) צ"ל מדנים (כהנים): (שורה כ') צ"ל [בעוה"ז] (בהערות אות ל"ו) צ"ל וע' אבות פ"ב מ"ד:

פרק ל"ג (שם שורה כ"ג) בכי"פ סייג לתורה מסורות (מסורת): (שם ע"ב) בכי"פ לידי שבועות (שבועה): (שורה כ"א) צ"ל ואם ירדת (ירד): (בהערות אות ח') צ"ל ונו"א פכ"ג:

(דף ל"ז ע"א שורה ט') בכי"פ יקימוך בידך (יקיימוה בידך): (שורה ט"ו) בכי"פ התקן עצמך מן פרוזדור (כפרוזדור) (שורה י"ח) בכי"פ בתשובה ומעשה הטוב (ומעשים טובים): (שורה כ"ח) בכי"פ הוי מיעט עסק ועסוק בתורה וזרז למצות (ממעט בעסק וכו' וזריז למצות): (להערות אות ט"ו) וע"ע נו"א פכ"ג: (שם אות י"ח) וע"ע נו"א פכ"ט:

פרק ל"ד (שם ע"ב שורה ה') בכי"פ ר"א ב"ר יצחק (ב"ר צדוק): (שורת י"ח וי"ט) בכי"פ סרויים (במקום סרוחים): (בהערות אות ב') צ"ל שם מ"ב:

(דף ל"ח ע"א להערות אות ו' ואות ז') וע"ע נו"א פכ"ט: (שם ע"ב שורה ה' ושורה ז') בכי"פ וכלינס (וכלונס): (שורה ל"ו) בכי"פ בשאול בית מנוס (מנוח): (להערות אות י') צ"ל אבות פ"ב: (שם אות י"ב) צ"ל אבות פ"ד מי"ג: (שם אות י"ג) ר"ל שם כי פיסקא דהמקלל יש להצ"ג אותה אחרי מאמר ר"א הקפר הבא אחרי זה (וכבנו"א פכ"ט שם) ולשים בראשה המלות הה"א:

(דף ל"ט ע"א שורה ג') ליתן דין וחשבון (ליתן חשבון): (בהערות אות ט"ז וכ"ב) יש למחוק: (שם בהערות אות א') צ"ל ע' אבות פ"ד מ"כ ונו"א פכ"ד:

פרק ל"ה (שם ע"ב שורה א') בכי"פ בן ארבולוס (אצטרובלי):

(דף מ' ע"א) בכי"פ שאילולי הם (שאלמלא): (שורה ד') בכי"פ בן חכינאי (חכילאי):

(דף מ"א ע"א שורה א') בכי"פ לפני הפורעניות (בפני): (שורה ג') בכי"פ חישורים לא על (חשודים על): (שורה ט') אבל אם הרגן (אבל הרגן): (שורה י') בכי"פ ובין כך לא נראו לו לזכות (כל זה ליתא בכי"ר): (שם ע"ב שורה ב') בכי"פ לעשותו מריוח (לעשותה): (שורה ו') בכי"פ לשכחה הלמד לצרכה אין סופו לשכחה והמשכיח וכו' (כל זה ליתא בכי"ר): (שורה ז') בכי"פ עתיד לבקשו (לבקש):

(דף מ"ב ע"א) בכי"פ בקול מורי (לקול): (שם ע"ב שורה ט') בכי"פ ובעל המלאכה דוחק (ובעל הבית):

(דף מ"ג ע"ב שורה ג') בכי"פ ומלבזו [ומלבינים?] (והמבזים): (שורה ו') בכי"פ ואוצרים פירותיהם (הפירות):

(דף מ"ד ע"א שורה ו') בכי"פ והקדשים והמועדות: (שורה ז') בכי"פ ואינו מיפר בריתו (ומיפר בריתו): (שורה ח') בכי"פ וכל המכבד את התורה (וכל המבזה את התורה): (שורה ט') בכי"פ והקדשים והמועדות (ואת המועדים): (בהערות אות י"ה) צ"ל ובנו"א פכ"ו. והנה לפי נוסחת כי"פ הכל ניחא ונצטרך לפרש שבכתות שונות קמיירי כת אחת שזלזלה בתורה וקדשים ומועדות ודקדקה במצות מילה וכת אחרת שכבדה תורה וכו' אבל זלזלה במצות מילה וצ"ע: (שם ע"ב שורה ב') בכי"פ למה"ד לרווק שנשא רווק (לרווח שנשא רווח וע' בהערות אות י"ט):

(דף מ"ה ע"א שורה ג') בכי"פ ליטול בו יין (ליתן בו): (שם ע"ב בהערות אות כ"א) צ"ל וע"ע ד"א זוטא פ"א ואבות פ"ד מ"כ ונו"א פי"ד ופכ"ג:

פרק ל"ו (שם שם שורה י"ז) בכי"פ היה מקיים (הוה מקיים): (להערות אות א') וע"ע היטב בפסיקתא רבתי דף ק"ח ע"א וע"ב ובמ"ע שם אות קל"ח:

(דף מ"ז ע"ב) בכי"פ מאור כשדים (באור כשדים):

פרק ל"ז (שם שורה כ"ג) בכי"פ נעשה אדם (אעשה אדם): (שם) בכי"פ בצלם ובדמות (ודמות): (שורה כ"ה) בכי"פ עקרו אבום לא חמד אחד מהם לקחתי וירכיבם על נושא אדם (ע' בפנים ובהערות שם אות א'):

(דף מ"ח ע"ב שורה י"א) בכי"פ ר' נחמיה אומר אף הצבת רבי יהודה אומר אף האור והפרדה

(ר"ג אומר אף האור וכו') : (שם ע"ב שורה . .) בכי"פ אף מנין שנאמר (וכן בב' שורות שאח"ז) : (שם בהערות אות י"ג) צ"ל ע' במדבר רבה פ"ב אות כ"א ופי"ד וכו'. וע"ע בתנחומא הוצאת הרב מהר"ש בובער פ' בראשית ובהערות שם אות קכ"א וקכ"ב :

(דף מ"ט ע"א שורה י"א) להפליג דעתו (מדעתו) : (שורה כ') בכי"פ כל מעשה עשו (מעשיו של עשו) : (שורה כ"א) צ"ל לרעות את צאן (במקום לראות) : (שורה כ"ה) נרשם בטעות שם כ"ח י"ג וצ"ל שם כ"ט ט"ן : (שם ע"ב שורה ג') צ"ל על העין (עד העיין) :

פרק ל"ח (שורה כ"ד) בכי"פ נסו אבותינו את המקום (להקב"ה) : (שורה כ"ז) הראשון במצרים ומאז (הראשון במאז) :

(דף נ' ע"א שורה י"א) בכי"פ הקיפוהו לבו (הקיף) : (שורה י"ג) בכי"פ שליבו בני אדם (שלבות בני אדם) : (שורה ט"ו) בכי"פ והיה מתמלא (ממלא) : (שורה ט"ז) בכי"פ כמין כיפין (כמין כפוס וע' בהערות אות ו') : (שם ע"ב שורה א') בכי"פ ישראל ובהמתם :

(דף נ"א ע"א שורה ג') בכי"פ לעתיד לבא : (שורה ו') בכי"פ גמילות חסדים (חסד) : (שורה ט"ו) בכי"פ ולא שערום (לא) : (שורה כ"ד) בכי"פ כל המצות שבתורה (כל עבירות) :

(דף נ"ב ע"א שורה א') בכי"פ שלשה בתוך עשרים ושנים דור (כ' עמדו בתוך כ"ד דור וע' בהערות אות כ"ז שם) :

פרק ל"ט (שם ע"ב שורה כ') בכי"פ בולעתן (בולעת) :

(דף נ"ג ע"א שורה י"ב) בכי"פ על הענן (את הענן) : (שורה ט"ז) בכי"פ היה גיתן (נותן) : (שם ע"ב שורה ח') בכי"פ בהרי מכוור (מכבר וכן לקמן) : (שורה ט"ו) בכי"פ ובא לוי (ובא ובן לוי) : (שורה י"ח) בכי"פ היה מוליך טמאים (מעמיד את הטמאים) :

(דף נ"ד ע"א שורה א') עיר הקדש קריה (עיר. קריה) : (שורה ו') בכי"פ משובחת יתר : (שורה י"א) בכי"פ זבלים לתוכה (זבלה) : (שורה ט"ז) בכי"פ חולדה הנביאה : (שם ע"ב שורה ב') צ"ל לא לחולין מכרתיה (וכבנו"ש) : (ובשורה ג') אין ספק שיש להגיה ראיה ללוקח לומר לא לחולין לקחתיה :

פרק מ' (דף נ"ה ע"ב שורה ד') ושואל כהלכה ומשיב כענין (שואל כענין ומשיב כהלכה) : (שורה ו') שהוא אחרון (ליתא בכי"ר) : (שורה ח') בכי"פ גולם כשומעו (גולם פשוטו וע' בהערות אות ה') :

(דף נ"ו ע"א שורה א') בכי"ס כן הוא בהיל (מעולם הוא בהיל) : (שורה ה') בכי"פ ראשון על שהוא יודע אינו יודע ועל שאינו יודע יודע : (שורה ט') בכי"פ בחכם אינו מדבר : (שורה ט"ו וט"ז) בכי"פ מקדשי קדשים והרי דברים (מקדשי שמים שהם קדשים קלים והרי דברים) : (שורה י"ז) בכי"פ אסורים לאונים (אסורים לנו לאונן) : (שורה כ') בכי"פ הקדוש ברוך הוא (הקדש ברבי וע' בהערות אות ט') : (שורה כ"ב) בכי"פ על הסדומים וכי אין אנו יודעים שאילו היה מבקש אחד מן הסדומיים ואינו מוצא (כל זה ליתא בכי"ר) : (שורה ל"ג) בכי"פ רבון העולם (העולמים) : (שם ע"ב שורה ז') דבר תקין (תקיף) : (שורה י"א) בכי"פ ושואל כהלכה ומשיב כענין (ושואל כענין ומשיב כהלכה) :

פרק מ"א (דף נ"ז ע"א שורה י') בכי"פ נותן לכם (אתן) : (ע"ב שורה א') בכי"פ על עיוול הדין (עוות הדין) : (שורה ה') צ"ל א"ל רבי ישמעאל מפני מה (א"ל ר"ש רבי מה אתה בוכה. והגהתי ע"פ הנו"ש ובכי"פ א"ל רבי ישמעאל בן רבי) : (שורה ז') בכי"פ ואתה נתון (אתה) : (שורה ח) בכי"פ וכי עלתה (תעלה) : (שורה ט"ו) בכי"פ והיתה ישן או סוער (והיית ישן או סועד) :

(דף נ"ח ע"א שורה י') בכי"פ חצץ לקיים עליו מה שנ' ויגרם (יש להשלים זה בפנים וע"ע בנו"ש) : (שם ע"ב שורה י') בכי"פ החגב עולה (הגובאי) :

פרק מ"ב (שם שורה כ"ט) בכי"פ נגזר על (נגזרו) : (שורה ל"ב) בכי"פ שישלטה בו (ששולטת בו) :

(דף נ"ט ע"א שורה ז') בכי"פ הראשונה דם נדה (אחת) : (שורה י"א) בכי"פ מתפרנסת כאיש (מתפרנס) : (לשורה י"ג וי"ד) בכי"פ את שרה אבינו יצחק קבר את רבקה אבינו יעקב וכו' (את שרה אמנו יצחק קבר את רבקה אמנו יעקב וכו') : (שורה כ"א) בכי"פ הראשונה שהיתה (האחת) : (שורה כ"ג) בכי"פ שנבראו בה טרשין וקשקשין (שנברא וכו' וקסקשין) : (שורה כ"ח) בכי"פ ולוקה מ' (לוקה) : (בהערות שם אות כ"ו) צ"ל ע' לעיל פ"ט (פ"ה). וע"ע רשימת אססעמאני .I צד 138 מספר 29 מזכיר שם פרק אדם הראשון ולפי הנראה הוא הוא פרק זה :

פרק מ"ג (דף ס' ע"ב שורה י"ב) צ"ל ומשא ומתן (בכי"פ ולא משא ומתן) : (שורה י"ט) בכי"פ כח נאוי (נוי) : (שורה כ"ח) בכי"פ ג' כתות הם (כתים) : (שורה ל') בכי"פ ואחת אינה רואה לא את המלך ולא את הפנים (לא את הפנים ולא את המלך) :

(דף ס"א ע"א שורה י"א) בכי"פ ולא היה שוה (הוה): (שורה ל') בכי"פ אשר בחר לו (בחר ה'): (שורה ל"ז) בכי"פ נקראו (אוהבים): (שורה מ"א) ארבעה אלו: (שם ע"ב שורה י"ז) צ"ל ארבעה אלו נאמר להם בשיבה טובה (בטעות ג'): (שורה כ"א) צ"ל ארבעה אלו נקראו כושים (בטעות ג'): (שורה ל') בכי"פ חוטף לבו (לבן): (כהערות אות מ"ו) ע"ע בדברי ר"י רייפמאנן בבית תלמוד שנה א' צד שפ"ב במה שרמז שם על דברי הפרחון ואולי צ"ל גור אריה: (באות נ"א) ע"ע תנחומא הוצאת הרב מהר"ש בובער פ' בהר סימן ו' ובהערות שם אות י"ח:

פרק מ"ד (דף ס"ב שורה א') בכי"פ צריכים הכריע (הכרע): (שורה ט') בכי"פ קולי חומרים (קלי): (שורה ט"ו) בכי"פ נעלסה אם אברה חסידה ונוצה: (שורה כ"ט) בכי"פ המוחלטים (המלטים): (שורה ל') בכי"פ שכבר גזר (ננזר): (שורה ל"א) בכי"פ ואֵלָו (והלואי): (בהערות שם אות י"ט) יש לשער שחסירה כאן כל פיסקא זאת דחמשה אין להם סליחה ויש להשלימה ע"פ נו"א פל"ט קודם דברי ר"א בנו של ריה"ג ואגבה באו כאן שבל"ס כל דברים אלו כאן רק משום דדרא דחמשה קתני להו: (שם ע"ב בהערות אות כ"ד) צ"ל וע' מכילתא בא וכו' וספרי דברים פיסקא ש"ו בפסוק כי שם ה' אקרא. ומצאתי עוד כעין זה במדרש הגדול כ"י פ' ראה בפסוק בנים אתם והסדר שם בני ישראל נקראו בנים וכו' ישראל נקראו עבדים וכו' ישראל נקראו כזמרים וכו' ישראל מזכירים את השם אחר ב' דברים וכו' ע"כ:

פרק מ"ה (שורה כ"ד) בכי"פ פרוש מצודי (מדוכיא): (שורה ל"ג) צ"ל כיון (כיו):

(דף ס"ג ע"א שורה ז') בכי"פ ששגו בדומה (שגו ברואה):

פרק מ"ז (דף ס"ה שורה כ') בכי"פ וגלגל נקק (ינקה):

פרק מ"ח (דף ס"ו ע"א שורה ג') צ"ל דה"י ב' י"ג ה': (שם ע"ב שורה י"ב) הפיגם והנגד (הפיגר והגר): (שורה י"ט) בכי"פ ג' אויקאות:

(דף ס"ז ע"ב שורה א') רבי חנינה בכי"פ והוא מסיים במלה זאת. וכתוב שם עוד חסל אבות דר"נ חזק זכינו להתחיל ולהשלים. ע"כ:

הוספה ד

כוללת דברי הרשב"ץ דוראן בחבורו מגן אבות על מס' אבות פ"א מ"ה ומי"ב וי"ג החסרים בספרי הדפוס. ונעתקו עבורי הלקוטים האלה מכ"י אחד מפירוש זה הנמצא באוצר הספרים בפאריז (מספר 739[a] בהרשימה) בהשתדלות הרב מהר"א לאֶב. וקבעתים כאן מפני שנזכרו בהם האדר"נ איזה פעמים. וועילו ג"כ להשלים על פיהם הספרים.

*) ואל תרבה שיחה. להזהיר שלא יביאוהו הנכנסין בביתו להתבטל מד"ת שזו מצוה הבאה בעבירה היא שאם ירבה עניים בתוך ביתו יצטרך להזהיר עליהם לאשתו תמיד ויבא להרבות שיחה עמה ומתוך אותה שיחה יבא לידי שיחה בטלה ויתבטל מד"ת ויהיה עבירה גוררת עבירה שיבא לידי גילוי עריות ויירש גיהנם כמו שיפרשו ואפי' באשתו אסור להרבות שיחה עמה כמ"ש .בא' מחגיגה אפי' שיחה קלה שבין אדם לאשתו עתיד ליתן את הדין עליה שנאמר ומגיד לאדם מה שיחו אלא א"כ לצורך פיוס לדבר מצוה כמ"ש שם ובסוף ברכות . . . באשתו אמרו. במשניות קדומות מצאתי באשתו נדה אמרו וכתב רש"י ז"ל באבות דר' נתן בוקי לה כאשתו נדה ואנן גרסי' אפי' באשתו טהורה מפני שנתבטל מד"ת וכן פי' הרמב"ם ז"ל ור' יונה ז"ל וכתבו שזהו ממדת פרישות כמ"ש בפ' מרובה שתקנו טבילת בעלי קריין שלא יהיו ת"ח מצויים אצל נשותיהם כתרנגולין וכמ"ש בפ' מי שמתו. ק"ו באשת חבירו לפי דברי אבות דר' נתן הק"ו הוא שאם באשתו נדה אסור שאם היום טמאה למחר טהורה ואין היצר מתאוה אליה ודומה למי שיש לו פת בסלו כמ"ש בא' ואחרון מיומא ובפ' החולץ ובפ' אע"פ ובפ' שני שעירין כ"ש באשת חבירו שהיצר מתגבר בו עליה כענין שנאמר מים גנובים ימתקו וגו' כמ"ש בסוף נדרים. ולפי פירושינו הוא יותר פשוט הק"ו שאם באשתו טהורה אסור להרבות שיחה כ"ש באשת חבירו ולא ריבוי ממש אסור אלא אפי' תיבה יתירה אסור וכמ"ש ברוריה לר' יוסי הגלילי בשא"ל מהיכן נלך ללוד א"ל גלילי שוטה לא כך אמרו חכמים אל תרבה שיחה עם האשה הי"ל לומר מהיכן ללוד כמו שהוא מוזכר במס' ערובין פ' כיצד מערבין ואמר בנדרים

---

*) ע' מגן אבות פ"א מ"ה הוצאת הרב מהר"א יעללינעק דף ו' ע"ב.

בס״פ ואלו מותרים אל תרבה שיחה עם האשה שסופך באתה לידי ניאוף. וז״ש אח״ז אמרו חכמים וכו׳ אמרו סוף דבר התנא הם ויש גורסים מכאן אמרו חכמים שהחכמים האחרונים למדו מדברי זה החכם כן שכל המרבה שיחה עם האשה גורם רעה לעצמו שמספר לה כך אירע לי עם פלוני בבית הכנסת או בבית המדרש או בשוק והיא מהרהרת ריב ביניהם כמו שאירע לקרח שספר לאשתו שמשה הלביש בגדי כהונה לאהרן וצוה להעביר תער על כל בשרו של קרח ולהניף אותו והיא אמרה לו כל הגדולה לאחיו ואתם משרתים אותו והתחיל לערער על הכהונה וגרם רעה לעצמו שנשרף ונבלע ועליה נאמר ואולת בידיה תהרסנו כמ״ש בפ׳ חלק ובילמדנו ובמדרש משלי. ובברייתא מז׳ שהרעה שג׳רם לעצמו היא שמתוך שמרבה שיחה עמה איך ביישוהו חבירו אף היא מבזה אותו. ובוטל מדית שמשחק עמה ומתעסק בדברים בטלים ומתוך כך יירש גהינם ששחוק וקלות ראש מרגילין אותו לערוה שמתוך שהוא שטוף בהתר יבא לידי אסור שכך דרכו של יצה״ר מסית הארם בהתר ואח״כ מכשילו באיסור וכ״א משלי קהלת שהיצה״ר אומר לאדם ראה חיים עם האשה אשר אהבת זו היא אשתו ואח״כ אומר לו והלך בדרכי לבך ובמראה עיניך להכשילו בעריות ואם ישיב לו איך אעשה הרעה הגדולה הזאת וחטאתי לאלהים איך אשא פני ביום הדין כשאתן דין וחשבון לפני הקב״ה יאמר לו דע כי לית דין ולית דיין עלם אחרן וזהו שהשל׳ם היצה״ר ואמר כי אין מעשה וחשבון ודעת והכמה בשאול אשר אתה הולך שמה ועכ״א שסופו יורש גיהנם ירושת עולם וכ״א רז״ל בפ׳ חלק ובפ׳ ההליל אבר קטן יש בארם משביעו רעב מרעיבו שבע כלו׳ משביעו מן ההתר רעב לאיסור ומתאוה לו מרעיבו מההתר שבע מהאיסור ואינו מתאוה לו והרבה הזהיר שע״ה על האשה בס׳ משלי שנאמר לשמרך מאשה זרה מנכריה אמריה החליקה. להזהיר שלא ירבה שיחה עמה שמא תפתנו בשפת חלקות כי נופת תטופנה שפתיה וחלק משמן חכה ואחריתה דרכי מות ליירש גיהנם ועמקי שאול קרואיה כי היא מרה כלענה בסופה ואם היא מתוקה בתהילתה וכן בס׳ קהלת אמרה ומוצא אני מר ממות את האשה כי המות אינו שולט אלא על הגוף והאשה מאבדתו מחיי העה״ב ועכ״א אשר היא מצודים וחרמים לבה אסורים ידיה טוב לפני אלהים ימלט ממנה והוטא ילכד בה לטורדו מהעה״ב והעה״ז וקראו חוטא לשון שגגה כי שגגתו להרבות שיחה עמה ואינו בעיניו לאיסור גדול יביאנו לילכד בה וכ״א הפייט יונה פותה טועה במדבר רואה את הבר ואינה רואה את המכמר. ואזהרתיו יותר חזקות מאזהרות התנא. ובפ׳ הזהב אמר ההולך אחר עצת אשתו נופל בגיהנם שנאמר לא היה כאחאב וגו׳ אשר הסתה אותו אזבל אשתו.

*) והלילה שיהא אהרן יותר שלום ממשה אלא לפי שאהרן היה כ״ג ומכפר עונותיהם של ישראל נמסר לו לעשות כן כדי שלא יבאו לידי עבירה ויהיו צריכין לכפרה אבל מרע״ה היה מלך שנא׳ ויהי בישורון מלך ופירשוהו בילמדנו ובמד׳ הזית על משה וחייב להטיל אימה שנאמר שום תשים עליך מלך שתהא אימתו עליך כמ״ש בפ״א מקדושי׳ ובסנה׳ פ׳ כ״ג והיה לו שיאמר יקוב הדין את ההר וכ״א בא׳ מסנה׳ כי משה היה אומר יקוב הדין את ההר ובזה היו נזהרין הבריות מלעבור על ד״ת נמצא אהרן מקרב הבריות לתורה מתוך אהבה ושלום ומשה מרחיקם מהעבירה מתוך אימה וכן פי׳ זה באבות דר׳ נתן וכן נראה ממ״ש בגמ׳ בא׳ מסנהד׳ ואזהרת הלל לכל אדם שאין לו ממשלה כמשה שיאחז צדיק דרך אהרן והלל הזקן היה נאה דורש ונאה מקיים שהיה מקרב את הבריות תחת כנפי השכינה ולא מקפיד לעולם על שום אדם כמ״ש בשבת פ׳ במה מדליקין בגרים שבאו לשמאי הא׳ א״ל גיירינו על מנת שתלמדיני תורה שבכתב בלבד והשני א״ל גיירינו על מנת שתלמדיני תורה על רגל א׳ והג׳ א״ל גיירינו על מנת שאהיה כ״ג ללבוש ח׳ בגדים ושמאי דחה אותם בקפדנותו והלל בענותנותו קרבן עד שידעו שא״א ללמוד תורה שבכתב בלא תורה שבע״פ וצריכה פי׳ ארוך וא״א ללמדה על רגל א׳ ושאסור לכל ישראל אפי׳ לדוד מלך ישראל ללבוש בגדי כהונה ואמ׳ אותם גרים קפדנותו של שמאי בקשה לטורדנו מן העולם וענותנותו של הלל קרבתנו תחת כנפי השכינה ואמ׳ בפרקי דרך ארץ לעולם לא יהיה אדם קפדן בתוך ביתו ומעשה בהלל שעשה סעודה לאדם א׳ ובא עני ועמד על פתחו אמר לאשתו בתי אשה אני צריך להכנים ואין לי פרנסה כלום יש לך פרנסה נטלה כל הסעודה ונתנה לו ואח״כ לשה. עיסה אחרת ובשלה אלפס אחר ובאה והניחה לפניהם א״ל כתי מפני מה לא הבאת לנו לסעוד מיד שחה לו כל המעשה א״ל בתי אף אני לא דנתיך אלא לכף זכות שכל מה שעשית לא עשית אלא לשם שמים:

הוא היה אומר נגיד שמו אבד שמו ודלא מוסיף יסף ודלא יליף קטלא חייב ודאשתמש בתגא חלף.

הפי׳ הלל היה בבלי ולשון בבלי הוא תרגום כספר דניאל ועזרא בלשון כשדים ואמרו אעפ״י שבימי אמוראים נשתנה ללשון פרסי כמ״ש בפ׳ מרובה ובסוף סוטה ובאותו לשון אמר הלל דברים אלו ושמאי בהיותו בבבל קודם עלותו לארץ ישראל היה רגיל לומר אותם וכ״א בברייתא ד׳ דברים אמר הלל בלשון בבל והם הנז׳ בזאת הכבא ובאבות דר׳ נתן שנויה בלשון אחרת ה׳ דברים אמר הלל בלשון הבבלים נגד שמא אבד שמיה ודלא מוסף ייסוף ודלא יליף קטלא חייב ודלא שמיש חכמיא קטלא חייב ודשמש ולא מקיים חייב קטלי קטלין. נגד שמא ומ׳ כלומר מי שנמשך שמו למרחוק מתוך שררה מפלתו תבא

*) ע׳ מגן אבות פ״א משנה י״ב וי״ג (הוצאה הנ״ל דף י״ב ע״א וע״ב);

מהרה ויאבד שמו. נגד לשון משיכה תרגום משכו נגידו וזה מפני שהרבנות מקברות את בעליה כמ״ש למעלה. וכן הרודף
אחר השררה שררה בורחת ממנו מנ״ל מקרח ואבשלום ואדניהו וכן אם לומר תורה שלא לשמה כדי להתגדל ולהמשיך שמו
יאבד שמו כי יבא לידי שפלות כמו שדרשו פ׳ כיצד מערבין ובנדרים פ׳ הנודר מן הירק מן ובמות הגיא, וכ״א בירושלמי
דיבמות אם נבלת בהתנשא מי גרם לך להתנבל על שהתנשאת בד״ת וכבר כתבנו מדר׳ אחר על זה הפסוק והכל אמת
שאם ישפיל אדם עצמו לפני חכמים עולה לגדולה ואם יתגאה בגדולתו נופל ממנה וכבר אמר שאם חוזר בו חוזר לגדולתו
שנא׳ כל גיא ינשא. ודלא מוסיף יסוף מי שאינו מוסיף על למודו ואומר כבר למדתי הרבה מה לי לטרות עוד ויסוף יהיה
מובטח שישכח תלמודו שכבר למדו ויסוף מפיו ויש לפרשו לשון קללה כלו׳ יהי רצון שייסיף כי לא נברא האדם אלא ללמוד
וכיון שזה שנה ופירש למה לו היים. וכבר פי׳ בגמ׳ באהרון מתענית ובפ׳ יש נוחלין אמר רב יוסף תקברינה אימיה ואמר
זה על מי שאין מוסיף מהלילות על הימים מט״ו באב ואילך שהתחילו הלילות להאריך. ודלא יליף קטלא חייב כל מי שלא
למד כלל לא תספיק לו קללה כמי שלא הוסיף אלא חייב׳ הכל להורגו, וכמ״ש בפ׳ ואלו עוברין עם הארץ מותר לנוחרו
ביום הכפורים שכל מדותיה של תורה מכלל הן אתה שומע לאו וכתי׳ כי היא חייך ואורך ימיך לעוסק בה ומי שאינו עוסק
בה לא יהיה ולא יאריך ימים וכתיב ושמתם את דברי אלה וכו׳ זכה נעשה לו סם חיים לא זכה נעשה לו סם מיתה כמ״ש
ביומא פ׳ בא לו ובאבות דר׳ נתן פי׳ שאם לא למד לא ידע דיני טהרות ואוכל קדשים בטומאה וחייב מיתה ובמד׳ דרך ארץ
שנו שר״ע נטפל במת מצוה בד׳ מילין להביא לבית הקברות ולא ידע כי מת מציה קנה מקומו וסכן בנפשו וא״ל כל פסיעה
ופסיעה שפסעת כאלו שפכת דמים. ואמר אם בשעה שנתכוונתי לזכות נתחייבתי בשעה שלא נתכוונתי לזכות עאכ״ו.
ועז״א ושלא שימש ת״ח קטלא הייב וכן היא שנויה בירושלמי דנזירות ובאבל רבתי, ודישתמש בתגא חלף בפ׳ בן זומא היא
מתפרשת משנה זו על מי שעשה מהתורה כלי למעשהו ואינו עוסק בה אלא להנאתו וכיון שהוא משתמש בכתרה כמו
שמשתמש בשאר כליו והוא מבזה את התורה ראוי לו שיעבור ויחלוף מן העולם, פי׳ תגא כתר בלשון ישמעאל ושם נאריך
יותר ב״ה, ובגמ׳ מגילה פ׳ בני העיר פי׳ זה במי שמשתמש בת״ח דאמר ריש לקיש ודישתמש בתגא חלף זה המשתמש
במי ששונה הלכות, וכן אמרו בנדרים מפני מה נענש אברהם אבינו מפני שעשה אנגריא בת״ח פי׳ שהוציאם שנאמר וירק את
חניכיו, וכ״א באסא פ״א מסוטה לפי שת״ח הם כלי תשמישו של מלכו של עולם וכמו שאין רוכבין על סוסו של מלך כמ״ש
בסנהד׳ פ׳ כ״ג ואין משתמשין בשרביטו כן אסור להשתמש בת״ח ועל כן אמרו בפ׳ בני העיר לישתמש אינש (וכו׳ כמ״ש בנדפס) :

ABOTH
DE
RABBI NATHAN.

HUJUS LIBRI RECENSIONES DUAS COLLATIS VARIIS APUD BIBLIOTHECAS ET PUBLICAS ET PRIVATAS CODICIBUS EDIDIT,

PROOEMIUM, NOTAS, APPENDICES, INDICESQUE ADDIDIT

SALOMON SCHECHTER.

VINDOBONAE
CH. D. LIPPE

LONDINI
D. NUTT

FRANCOFURTI
J. KAUFFMANN

EX OFFICINA MAURITII KNÖPFLMACHER
MDCCCLXXXVII.